

Ш3(2=142)

У-45

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК. КОМІСІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПІСЕННОСТІ.

ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAINE.

COMMISSION POUR L'ÉTUDE DE LA POÉSIE POPULAIRE HISTORIQUE.

LES CHANSONS ÉPIQUES UKRAINIENNES «DOUMA», TEXTES ET INTRODUCTION
PAR CATHERINE HRUSHEVSKA

Sommaire voir p. 299

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

ТОМ ДРУГИЙ КОРПУСУ

ТЕКСТИ №№ 14—33 і ВСТУП

КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ

ДВОУ ВИДАВНИЦТВО „ПРОЛЕТАР“

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

ТОМ II

1931

Les chansons épiques ukrainiennes
„douma“

TOME II

1931

577

243126

ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAINE. SECTION HISTORIQUE
COMMISSION POUR LA POÉSIE POPULAIRE HISTORIQUE

Les chansons épiques ukrainiennes
„douma“

TOME II

TEXTES ET INTRODUCTION
PAR CATHERINE HRUSHEVSKA

ÉDITION DE LA RÉPUBLIQUE SOVIETISTE UKRAINIENNE „PROLETAR“
KHARKIV 1931 KIEV

В42871-2

883

ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
КОМІСІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПІСЕННОСТІ

Рк 213(85-14r)
У-45

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

ТОМ ДРУГИЙ

ТЕКСТИ №№ 14 — 33 І ПЕРЕДМОВА
КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ

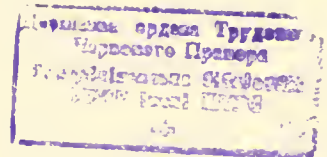

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО „ПРОЛЕТАР“
ХАРКІВ 1931 КИЇВ

103 х = 121) - 6400

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку”, „Нартковому репертуарі”
та інших покажчиках Української
Книжкової Палати

*Дозволяється випустити в світ.
Необмінний секретар Академії Наук, акад. О. Корчак-Ченурківський.*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Сей другий том корпусу Українських народніх дум виходить три роки після першого, що з'явився в кінці 1927-го року. З ним закінчується повна збірка відомих дотепер текстів дум в тісному розумінню — себто крім кобзарських пародій на думи (жартових пісень у формі дум) і інтелігентських підробок, тобто дум, що були пущені в обіг як народні твори: або нібито записані від народніх співаків, або навіть защеПЛені деяким кобзарям, що потім співали їх новішими часами, пристосовуючи до свого репертуару. Сі другорядні явища думового мистецтва, між якими є і справжні новотвори, думи що їх кобзарі виспівали по своєму за інтелігентським взірцем, відносимо до третього тому корпусу разом з додатками і покажчиками¹⁾. Сей том вийде мабуть разом з четвертим томом думових мелодій, що його підготовляє наш заслужений дослідник мелодій дум — академік Ф. Колесса.

Не вважаючи на досить довгий час, що пройшов на підготовку отсього другого тому, все таки всього призначеного до нього матеріялу не вдалося добути своєчасно, і сей том, як і попередній виходить з „Додатками“ — текстами, що поспіли після того як відповідні нумери вже були видруковані. Се пояснюється почасти труднощами в розшуках, а почасти й тим, що приплив нового матеріялу, нових записів та вказівок на старі збірки з думами сим разом був значно багатший ніж у першому томі, так що робота над виданням не все потрапляла за сим матеріялом. Інтерес до дум, до професійних співаків за сі роки взагалі зростає дуже помітно: останніми часами маємо кілька нових описів кобзарського побуту і збірок репертуару, кілька цінних розвідок про думи — порівняно значно більше ніж їх припадало на давніші роки.

Зріст сього інтересу до дум відчув на собі і перший том корпусу — на наш заклик до критичних зауважень і на прохання порад в сьому складному ділі, відгукнулося чимало знавців і прихильників думового мистецтва, подавши чимало цінних зауважень в рецензіях, в листах і розмовах. Поперед усього мушу тут висловити щиру подяку сим критикам, що посприяли корпусові своїми міркуваннями і вказівками, а заразом і тим, хто допоміг йому присилкою ще не опублікованих текстів та ілюстрацій, які надруковані в сім томі або мають з'явитися в додатках до першого тому, в третьому. Маю надію, що їх поміч не мине нас і надалі!

¹⁾ Таких літературних дум, що тільки імітували народню форму, не претендуючи на те щоб їх вважали за народні і не бажаючи увійти анонімно в народній репертуар, сюди не зараховуємо.

Кобзар що був в Київї під Різдво 1912 р.

Рис. П. Холодного.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРО НАРОДНІ ДУМИ.

Теперішній випуск корпусу виходить загалом за тим самим пляном, що і попередній, хоч ми постаралися використати в роботі поради і завваження критики. Деякі зміни і додатки, внесені сюди, подиктовані як завваженнями критики, так і інтересами роботи, пояснимо докладніше.

Спочатку щодо обліку матеріялу — окремих дум і варіантів дум — того що є і чого нема в нашому корпусі.

Щодо окремих дум, то в першому томі було допущено три відхилення від практики, прийнятої у дотеперішніх видавців: не надруковано думу про „Корабель“, пісенний уривок що випадково пішов як дума в „Историческихъ пѣсняхъ“, та думу про „Смерть Кобзаря“, про яку О. Пчілка згадує, що Куліш назвав її підробкою (див. Корпус т. I с. LVIII), і поділено на два нумери „Олексія Поповича“ і „Бурю на морі“: два твори подібні в деяких деталях, що звичайно розглядалися як два варіанти одного твору. Не зараховую до сих відхилень пісенного уривка про Вітрогона, котрий вказав Нейман, і його прийняв за думу Єрофеїв, а ми його в Корпус не включили. Глибше в літературу про думи сей Вітрогон не ввійшов.

Критика видно здебільшого погодилась з нашим поглядом на сі твори. Ак. В. М. Перетц в своїй незвичайно змістовній критиці цілком погодився щодо Корабля і не заперечив інших двох змін.¹⁾ Але у декого з інших критиків наші погляди на Смерть Кобзаря і поділ Олексія Поповича і Бурі зустрінуто не так прихильно. М. М. Марковський²⁾ вважає поділ даремним. — „Щодо думи про „Олексія Поповича“ і про „Бурю“, то навряд чи їх можна вважати за окремі думи, принайменше у їхньому первісному вигляді. Обидві кажуть про однакові події на морі — тільки в першій виступає окремий герой Олексій Попович. Ніяких він не робить порушень правил особливо важливих для подорожніх, як каже авторка“. І спинившись на теорії походження імени Олексія Поповича від Альоші Поповича билін, до якої він ставиться прихильно, М. М. Марковський додає, що за „первісну редакцію... треба вважати думу про бурю (може навіть без жодної моралізації), до якої потім прилучилися різні епізоди книжні“.

Шановний дослідник заперечує подорожній характер гріхів Олексія і моряцьке походження думи про нього, хоча не входить в докладний розгляд сих гріхів. В статті про сю думу в „Первісному Громадянстві“ — переказаній коротко і в Корпусі (т. I с. 62) ми звернули увагу на те, що між гріхами Олексія не бачимо тяжких гріхів, яких можна б сподіватися у грішника, що своєю вагою потопляє корабель — Олексій не кається ані в убивстві, ані в кровосумішці, злодійстві, розбою чи грабуванню церков, в чому каються герої тих паралельних творів, що висувалися в порівняння з Олексієм³⁾. Це змусило нас пошукати правил не моральних, але таких що їх порушили б Олексієві „гріхи“, і привело до порівняння його гріхів з подорожнім церемоніялом, так як його вдалося відбудувати за допомогою анкети і пісенного матеріялу, та історичних й етнологічних паралелів; за тими порівняннями ми мусили прийти до висновку, що Олексій „неправильно“ виїхав, що само по собі являється і великою небезпекою, а з погляду моряцької станової моралі може вважатися навіть „гріхом“. Щождо думи про Бурю, то ми старалися показати, що ся дума репрезентує родову мораль, яка конкретизується в звеличчю солідарности роду і його магічної опіки над відсутніми членами⁴⁾.

Зазначивши таким чином різний характер сих дум, що свідчить про їх походження з різних соціальних угруповань, констатуємо, що і в кобзарському ужитку сі думи ведуть відокремлене існування. Обидві думи мають власні території поширення, хоч вони й сусідують в околиці Пирятини; а се дозволяє думати, що дума про Бурю могла зло-

¹⁾ Ак. В. М. Перетц, Українські думи в новому виданні К. М. Грушевської. „Етнографічний Вісник“ кн. 7 с. 85.

²⁾ „Україна“ 1928 кн. 2 с. 145.

³⁾ Дума по пригоду на морі Поповича, „Первісне Громадянство“ 1926. в. I с. 21. ⁴⁾ Там же с. 6.

житися в сій околиці під впливом „Олексія Поповича“ і може в конкуренцію йому, як продукт місцевої школи¹⁾). Займаючись тепер зокрема відносинами між різними кобзарськими школами, як вони виявляються в обробці їх думового репертуару, переконаємося щораз більше в великій значінню отсеї конкуренції для життя дум; вона впливає не лише на комплектування репертуарів, але і на формування змісту окремих творів. Отож коли „Олексій Попович“ і „Буря“ були утворені під впливом різних факторів, різних осередків з відмінною мораллю, то кобзарська практика з свого боку приложила також всі старання для того, щоб підкреслити їх самостійність.

Проти викидання з основної збірки текстів „Смерти Кобзаря“ В. Курдиновський з Гадяча, знавець полтавських кобзарів, завважує в листі до мене, що слово Куліша про підробку слід розуміти як „доробляння“, а не повне утворення сеї думи інтелегентом. На думку т. Курдиновського частина починаючи від рядку: „Кінь біля його постріляний, порубаний“, до „Козак сердега люлечку й потягає. В бандуру грає вигравав. Голосно співає“ — вставлена. „Оці рядки, що крім останніх трьох своєю неримованістю яскраво різняться від останнього римованого тексту думи, випинаються з думи й своїм змістом (тут і шабля харалужна з Слова о полку Ігоревім і традиційна приналежність козака — тютюн і люлька з пісні про Сагайдачного) — і своєю конструкцією. Всі неримовані рядки вставні і досить невдало вставлені, бо після слів, що стоять перед цими рядками, а саме про козака, що він „У бандуру грає вигравав, Голосно співає“, повинно б бути „Гей, братці, пани-молодці“, що йде після неримованих рядків, що знову вже повторення, чого не могло бути в оригіналі“²⁾ Критик вважає, що дума ся була відома вже Срезневському і вона інспірувала уступ про старого бандуриста в передмові до Залорожської Старини, який, на нашу думку, власне послужив матеріалом для цитованої думи. Завваження про вставку після „Голосно співає“... дуже інтересне, хоч не думаємо щоб повторення не було можливе в кобзарському тексті. Чи такий текст дійсно був, чи дума ся продукт колективної інтелегентської творчости і через се не пов'язана — се залишається під сумнівом. А ми в кожному разі, вважаємо що місце сій думі таки між підробками, чи виспіваними кобзарями чи ні — а не в основній збірці думових текстів. Тому відложимо її до третього тому.

Щодо інших прогалин в Корпусі то, на думку ак. Перетца, до корпусу слід було внести також пісню із збірки Метлинського³⁾, бо вона зложена не рівноскладовим віршем і „формально ніщо не заваджає зарахувати цей текст до категорії дум“ (Ет. В. к. VII, с. 99). Місце для сеї думи було б або в думках про Степ першого тому, або в побутових думках сього тому — мушу отже пояснити чому сей текст тут не з'явиться.

Зазначена пісня починається словами „В чистім полі при долині, при широкій дороженці“, говорить про розмову вмираючого козака з орлом і має характер уривка на вір смерти найменшого брата в думі про утечу з Озова. Уривок складається з 19-ти рядків нерівної довжини і має зовнішній вигляд думи тим-більше, що кінцеві рядки коротші від початкових, як се часто буває в закінченнях дум, так званих „славах“. Але в дійсності се вражіння тільки зорове, і на нашу думку сей уривок складається на справді з 29-ти рівноскладових віршів 4 + 4, недбало записаних від людини, що слабо знала пісню. Що воно так, видно вже з самого змісту уривка: ранений козак кличе до себе орла і коли орел хоче вибрати йому очі, просить його почекати аж він помре. Така ситуація описується не в одній пісні, але згаданий уривок забув, чого саме козак кличе орла і причина подана плутаними словами: „Прылены тепер к мени, над моими ранами рубанымы“. Ясно що се проказані, а не співані слова, вставлені замість якогось забутого вірша, чи віршів, і доречі — се єдиний рядок в уривку, де нема слідів розміру 4 + 4. Крім того сей розмір порушено в п'яти рядках, але порушено настільки мало, що його не трудно відновити, напр.: „Ой, ты вирле сызоперный, товариш(у) мій сердешный“ 4 + 4, 4 + 4 (в дужках додаю склад, який очевидно випав з запису), або „[що] болять раны-рубаныи, а ще гірше стреляныи“ 4 + 4, 4 + 4 (в ламаних дужках зайвий склад), „Рубан(ы)и кровью зійшли, стрелян(ы)и к сердцю прыйшли“ 4 + 4, 4 + 4, (в дужках пропущений склад, порівняти з попереднім рядком).

Мушу додати, що такі ж нерівності-помилки в віршах є і в деяких інших записах збірника, що теж як і ся пісня походять з Гадяча, тільки не впадають в око як „думи“. Напр. на с. 447 пісня уривок „Скажи мени, орле, що мени робыты“ зложений розміром 6 + 6; посередині він має такий очевидно поплутаний уступ:

Ой е в мене, брате, много сызокрылого орла
Будем твоен, брате. смерти доглядаты...

¹⁾ Корпус т. I с. 80. ²⁾ Лист з 3 III 1928 р. ³⁾ Южнорусскія пісни с. 448.

Очевидно тут маємо діло просто з слабим знавцем пісень, що згадуючи тексти для записувача, нівечив їх. Можливо, що недбалим був і записувач з Гадяча. В кожному разі помилки в текстах не такі значні, щоб в них не можна було пізнати пісень з певним розміром.

Крім того, треба пам'ятати, характеристика думи складається не з самої нерівноскладовості, але і з її музичної форми, яка, се знаємо певне після студій акад. Ф. Колесси, вимагає професійного виконання, і всі ці моменти треба урахувувати, коли доводиться опізнати думу. Правда більшість записів дум не каже нічого про їх музичну форму і не про всі ми знаємо чи вони записані від професіонала, але тоді помагають аналогії з відомими думами. Коли напр. записи Цертелева дають нам два характеристичні моменти — нерівноскладовість і професіоналізм виконавця — то можемо й інші варіанти тих дум, які він записав, вважати за думи і т. д. Але на користь пісні з Гадяча не можемо привести ні одної з сих вказівок, отже її не рахуємо її за думу.

В цьому томі не довелось відступати від обліку попередніх видавців — з виємком тільки одної думи про „Поворот сина“, яка звичайно вважається варіантом думи „про Прощання з родиною“ або „про Вітчима“. Але між сими варіантами ріжниця щодо змісту і в деталях ще більші і про Смерть Хмельницького. Варіанти кожної з сих дум ріжняються дуже сильно, настільки що можна думати, вони відбивають в собі цілком окремі думи на ці теми, котрі колись існували, але згодом асимілювалися. Одначе ділити їх в теперішньому асимільованому вигляді здавалося недоцільним, тому ми дали вияв сим спостереженням тим робом, що дали кожній думі подвійний номер 23₁ і 23₂, 27₁ і 27₂. При тому перший номер не означає старшої редакції супроти молодшої, а тільки ліпше захований або навіть ціліший текст. Таке означення має ту некорисну прикмету, що ускладнює нашу і так досить складну сигнатуру, але упрощувати її за кошт справжніх відносин між текстами було б шкідливо; і тому ми й спинились на сих піднумерах, що на перший погляд може здаються зайвими, але краще відбивають відносини між текстами, ніж поділ на окремі номери.

Щодо варіантів окремих дум то річ ясна — ми старалися зібрати в корпусі все, що тільки можна було добути як з уже публікованого так і з недрукованого. В якій мірі се нам вдалося, цього вияснити ще не можна: чимало старих записів лежить не використаних ще й тепер, передовсім в приватних збірках не доступних для видання або хоч би для урахування матеріалу. Не все зібране і з того, що ще тепер можна здобути у кобзарів і лірників: останні екскурсії В. Харкова для записування мелодій дум показують, як ще багато можна буде зібрати при відповідній організації збирання²⁾. Вичерпати ж сей

Мандрівний кобзар.

З альбому Л. Жемчужникова 1850 рр. ¹⁾

ніж між Олексієм Поповичем і Бурею. Взагалі сей текст, що ми назвали „Поворотом“, мало звертав на себе увагу дослідників і зараховання його між варіанти „Прощання“ можна вважати просто недоглядом. Тому відділення його в цьому томі здається нам цілком оправданим. Взагалі ці дві думи і ще третя дума про „Сестру та брата“, мають чимало спільних моментів, в кобзарському житку вони часто міняють заголовки, так що і дослідники хитаються раз-у-раз як їх поділяти (див. перегляд літератури до сих дум нижче сс. 219, 278). Тому уточнення їх поділу вважаємо особливо потрібним: насправді кожна з них має виразні свої власні риси, се три думи хоч і подібні одна до одної.

Питання про те, чи маємо одну думу чи дві, повставало і супроти думи про Оренди

¹⁾ В істор. музею ім. Шевченка в Київі.

²⁾ Див. деякі його записи вище № 32 вар. ЯЯ. № 33 вар. Н і О, та в „Додатках“.

живий запас вповні покищо річ зовсім не можлива. Поза сими необхідними обмеженнями ми старалися не пропустити нічого, хоч деяких недоглядів не можна було уникнути.

Щодо попереднього тому корпусу М. М. Марковський вважає, що між варіантами Кішки Самійла слід було узгляднити думу сьому „Україні“ Куліша, де подана дума про Кішку з деякими ріжницями проти запису Лукашевича. Шановний критик думає, що сі ріжниці не продукт простої перерібки, бо коли б Куліш переробляв думу, то виправив би такі помилки як: „Став Алкан Паша дорогії напитки пити, подпивати, Стали умислы козацьку голову ключника розбирати“... або „...трапезонське княжа гуляе, Маєть собі ізбраного люду...“; тимчасом Антонович і Драгоманов виправили се на „ізбраного люду собі має“ і „Став Лях Бутурлак дорогії напитки пити, подпивати, стали умисли козацьку голову ключника...“ Одначе здається нам, що сі поправки не такі вже важливі. Куліш в своїй „Україні“ не дуже налягає на риму, то ж міг не поправляти отсе „гуляе... має люду“ чи „гуляе... люду має“, а перша фраза про Алкана Пашу і ключника, на нашу думку цілком можлива і в невиправленому вигляді — ледви чи тут і є яканебудь помилка: Алкан Паша „не барзо дорогії напитки вживає“, бо він непевен свого ключника і посилає до нього шпигунів; але ключник поводитися зляжливо і шпиги заспокоюють Алкана Пашу. Ситуація міняється: Алкан Паша спокійно запивається, покладаючись на свого ключника, а тим часом ключник вже не той що був, бо його розбирають „умисли“. Тут нема якогонебудь виразного протиріччя і Куліш міг не виправляти сього місця. Поза тим же він виправив думу в „Україні“ досить ретельно — бо ті ріжниці з Лукашевичем, що згадує М. М. Марковський, власне мають характер поправок. Куліш пише „дуже“ замість „барзо“ у Лукашевича (у нас вар. Б ряд. 92) „дожидайте“ замість „ожидайте“ (ряд. 160), „оглядайте“ замість „осмотряйте“ (ряд. 173), „повкидали“ замість „бросали“ (ряд. 209) і т. ін. Крім того виправлено згідно з історичною правдою титул Кішки „гетьман“ на отаман, фантастичні цифри щодо пробування в неволі зменшено: Бутурлак в „Україні“ пробуває три роки в неволі і десять по волі, замість тридцять і двадцять чотири у Лукашевича (ряд. 221, 336), Кішка — тринадцять літ замість п'ятдесят чотири (ряд. 336). Скількість гармат в думі Кулішеві здалася недостатньою для обрештовання галери і він збільшив її у себе — сімдесят замість сім (ряд. 281). Нарешті пропустив Куліш два уступи, що могли здаватися недостойними народньої музи — нескромний плач Санджаківни і закид козаків Скалозубові, що він боїться невідомої галери. М. М. Марковський зазначає тільки сі два пропуски, але в гурті з іншими подібними поправками вони виразно показують, що текст „Україні“ не що як виправлений запис Лукашевича. Правда ми тепер знаємо, що в 1840-х рр. Куліш вже дійсно мав записи дум (порівн. № 32 вар. В і № 33 ар. Г)¹⁾, але думи про Кішку він видно не записував. Його перерібка в „Україні“ могла б увійти в нашу збірку хіба як літературний текст — вар. X. Але нам здається се зайвим з огляду на те, що „Україна“ мало впливала на кобзарську і збирацьку практику — можливо, що в останньому міркуванню ми помиляємось.

М. М. Марковський завважає також, що в „Україні“ є й інші народні думи крім Кішки, отже додає, що в „Україні“ є ще плач Невольника, дума восьма. Се текст зі збірки Лукашевича, у нас № 2 вар. А, з невеличкими поправками („ні“ замість — „будь ли“, „ой“ замість „шо“ і т. ін.), але поділений і зложений таким порядком: рядки 28—49, потім 1—27 і нарешті рядки 50—52. Се зміни не значні і не думаю щоб їх слід було відзначати в Корпусі — вони не мали того впливу в літературі як інші Кулішеві перерібки. Крім того в думі другій „Україні“ вставлено шматочок з думи про Коновченка такого складу: вар. Б ряд. 8, вар. В ряд. 14—20, 22—24 з заміною „долини Черкені“ на Турків, Татар“ і ще кількома дрібними змінами. Взагалі сі ріжниці у всіх трьох текстах такого роду, що не дають права думати, ніби Куліш мав якісь інші записи відповідних дум крім відомих нам — в дійсності се тексти зі збірки Лукашевича, тільки не точно переписані²⁾.

Здається, що такою неточністю пояснюються і ріжниці між текстами Цертелева і цитатами з текстів в його ж передмові, на які також звертає увагу М. М. Марковський. Він пише: „Що декотрі незначні зміни Цертелев робив у тому матеріалі українських дум, який він видавав, можна бачити і з того, що в своїй передмові він іноді тексти дум подає трохи в зміненому виді ніж друкуючи їх“. — Автор подає порівняння відповідних місць і зазначає поруч того ті цитати, де змін нема. „На підставі вище зазначеного“, додає дослідник „неначе можна думати що у Цертелева було декілька записів

¹⁾ В т. I с. LXIII ми писали, що друкуючи „Україну“ 1843 Куліш не мав власного запасу дум, тепер бачимо, що скоро потім такий запас у нього почав складатися, в 1845 р. він виправно записав довгу думу; се мабуть не перша, але все таки глибше знайомство з кобзарством почалося у Куліша мабуть таки аж 1853 р.

²⁾ Про се див. також — О. Грушевський, З сорокових років. 2. Куліша „Україна“. Записки Н. Т. Ш. LXXXV с. 101.

тої ж самої думи від одного кобзаря і тому вийшла така різниця між текстами дум у передмові і в самому друку їх, і що він не все те надрукував що записав: відомий бо ще його запис „Попаді“, що його надрукував М. Драгоманов“. (с. 138—9).

Зроблена дослідником перевірка сих текстів — дає деякі інтересні різниці, але гадки про паралельні записи у нас вони не викликають. Найзамітніша з них в уступі з Коновченка (у нас № 15 вар.

Б ряд. 134): шість рядків, де дія з минулого часу переведена в теперешній: в передмові „Острими саблями суходилъ копають“ замість „Шаблями, надилками, суходилъ копали“ в тексті (але не суходолы, як пише М. М. Марковський) і т. д. Се значна зміна — але вона пояснюється попередніми словами передмови: „я вижу кажется, какъ бурный конь приближаетъ во станъ, смутно ходитъ между шатровъ, острыми копытами роетъ землю и унылымъ ржаньемъ вызываетъ козака

Група старців на Чернігівщині.
З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 pp

землю ораты Молдавскою кровью польваты“ в тексті (у нас № 24 **Б** ряд. 28—9), „Вже почавъ винъ землю кинськими копытами ораты, Кровью молдавською польваты“ в цитаті; М. М. Марковський завважив різницю тільки в другім рядку, найкращий доказ які сі різниці мало помітні. Для записувача Цертелева, що мабуть пам'ятав ще свої записи добре, хоч і не бездоганно (бездоганне пам'ятання мабуть неможливе щодо дум, та й передмова писана чотири роки по записуванню) такі переставки слів мусіли проходити непомітно, та мабуть, помітивши він не надав би їм значіння. Се особливо можна сказати з приводу поділу одного рядка на два як № 10 вар. **Б** ряд. 75, як № 7 вар. **Б**. ряд. 7 і 8, № 15 вар. **Б**. ряд. 116, (М. М. Марковський відзначає перші два приклади). Або такі переставки як „Батька свого“, „Свого батька“ (№ 27, вар. **А** ряд 56), або зміни як „чорной хмары“, „той хмары“ (№ 7 вар. **Б** ряд. 8); „Тогда орлы“ і „Орлы сызопиры“ (№ 10 вар. **Б** ряд. 70“); „Острымъ“ і „Або острымъ“ (№ 10 вар. **Б**. 29).— Все се зміни занадто малі, щоб дозволяли говорити про повторні записи. Правда при повторному записуванні думи від одного співака трапляються і такі різниці, але навіть при дуже скромних імпровізаційних здатностях співака, завжди бувають і різниці значніші¹⁾.

¹⁾ Взяти хоч би записи Горленка і Мартиновича від Крюковського, з одного боку, або повторні записи Сластьона від М. Кравченка, Пилипенкової і інш.

своего! Что же дѣлаютъ при видѣ семъ товарищи храбраго? Бросаются къ оружію, скачутъ въ поле отбиваютъ у Татаръ тѣло сподвижника своего, останавливаются и — „Острыми саблями суходилъ копають“... Цитата застосовується до теперішнього часу попереднього уступу. Очевидно се цитата з пам'яті, тому замість „наділкв“ вринуютут звичайніше слово „острі“ (шаблі).

Такою недостатністю цитат, думаю, пояснюються й інші різниці в передмові — „Уже почавъ винъ конськими копытами

Думаємо, що коли б Цертелєв записував по двічі свої думи (ріжницї стосуються шости дум), то беручи на увагу тодішні вимоги щодо точности запису, ледви чи він би відмічав оттакі мінімальні варіяції. Нарешті коли б з тих подвійних текстів він вибрав по одному до друку, або сполучив їх у зводні тексти, то дивно було б щоб він в передмові, де мова йде про друковані тексти,—читував інші варіанти, ніж ті на яких спинився для публікації. В передмові маємо очевидно цитати з пам'ятї і тому не точні, а не якісь інші недруковані варіанти. Ріжницї тільки ілюструють невелику дбайливість Цертелєва в видавничій роботі і з того боку вони дійсно дуже цікаві.

Декілька вказівок на нові варіанти дала нам і рецензія ак. В. М. Перетца. В додатках до неї маємо: три записи зі збірки Метлинського: „Маруся Богуславка“, „Кодима“ і „Білоцерківщина“, всі вони дуже подібні до текстів збірки Ревуцького, що використана в першій томі Корпусу сс. 25, 117 і 148; в сїм томі Корпусу з подякою використовуємо Білоцерківщину ак. Перетца в примітках разом з іншими копіями тексту, що був надрукований в Записках о Ю. Р.¹⁾ Шкода що перші два тексти не були нам відомі при виданні першого тому. Крім того у В. М. Перетца надруковано три варіанти Вдови зі збірки С. І. Маслова: один з сих текстів вже був друкований в Українських думках і піснях історичних Д. Ревуцького 1919 р., чого ак. Перетц не доглянув, два інші бачили ми тільки в рукописі²⁾—тут передруковано їх за Ревуцьким і ак. Перетцом як варіанти С, СС і Т. № 32³⁾.

Після обліку матеріалу перейду до його розподілу; тут довелося зустрінутися з закидами щодо розподілу текстів за темами і щодо поділу тем на групи. Ми подаємо матеріал таким чином, що друкуємо підряд варіанти якоїсь думи в порядку їх запису означаючи їх буквами української абетки. Се має свої слабкі сторони. Поперше нагородження варіантів робить труднощі з сигнатурою—доводиться подвоювати і потроювати букви, що викликає деяку плутанину (сю труднощі з початку трудно було передбачити, бо скількість варіантів нігде не доходила до тридцяти і букв зовсім вистачало). Подруге велике згромадження варіантів, розуміється, ослаблює вражіння від окремих текстів, при низує їх літературну вартість. Але повна збірка текстів не антологія і її найважливіша мета подати матеріал згуртований так, щоб його легко було переглянути і знайти потрібне, а для сього наша система все таки найзручніша.

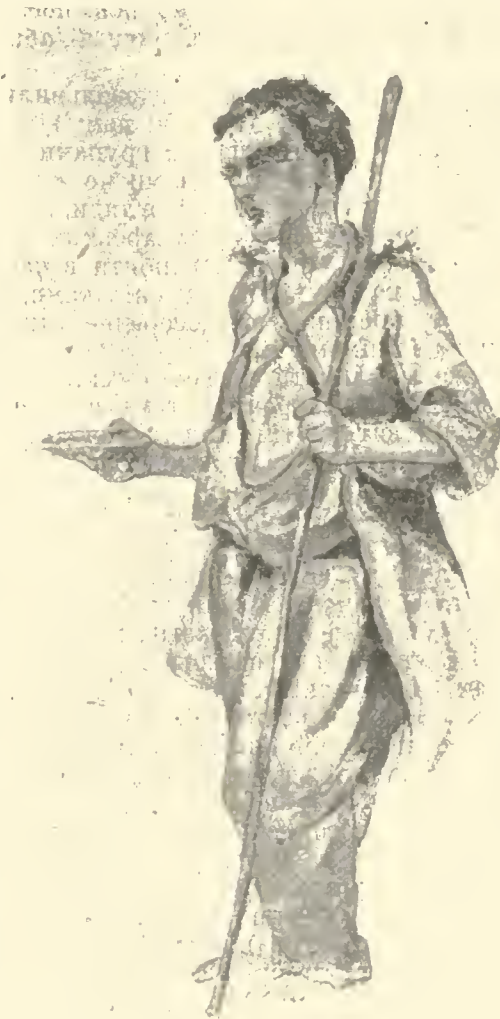
Але на нашу думку вона має не тільки таке практичне оправдання. Акад. В. М. Перетц (с. 83) запитує, чи не краще було подати тексти за їх виконавцями, так як видають російські біліни. Далі він сам відкидає сю думку, бо що ж, мовляв, робити з анонімними записами, але через се його увага не тратить свого теоретичного значіння. Нема сумніву, що між частинами репертуару одного співака більше зв'язку, ніж між варіантами одної думи, часом записаними по обох боках Дніпра на просторі, від Київщини і Поділля до Слобожанщини. Окремий репертуар творить значно більш закінчену органічну цілість—окремі нумери репертуару впливають одно на одне, вироблюють певний стиль, і коли ми до того маємо ще змогу прослідити, як складається така цілість під впливом школи, оточення, публіки, то можливо, що задля сеї цілості можна було б пожертвувати і тою півсотною анонімних варіантів, що з'явилися би аморфним додатком до двох соток іменних текстів які ми маємо. Але кільки з сих двох сот текстів, беручи кругло, можуть дати нам такі закінчені репертуарні цілості? Адже значна частина іменних текстів записана по одинці або по два від співаків, від яких ми знаємо тільки ім'я і приблизне місце побуту; для таких текстів зміна системи не дала б ніякої ріжницї—тільки зміну заголовку. Замість, скажемо „№ 10 вар. Д₁, записано від Олександра Михайлюка коло Лубень“, ми мали б „О. Михайлюк, околиця Лубень — уривок думи про Озовських братів“ і більше нічого ні про того Михайлюка, ні про його репертуар. Тільки не в багатьох випадках ми могли б подати більшу скількість текстів з деякими відомостями про співака, його мистецтво, життя і науку. Але і в тім разі репертуар наш не мав би того характеру цілості, що має вартість для вивчання співака, а не вивчення твору, яке лежить в основі такого поділу текстів за репертуарами.

Бо в записі укр. професійних співаків думи тільки одна мала частина репертуару, що являється складною цілістю зложеною з ріжних жанрів і родів поезії і об'єднаною професійною рутиною. Сім наші співаки ріжняться від „сказителів“, що не є справжніми професіоналами і не мають складного репертуару, (не кажу розуміється про „калик“, що крім іншого співають і біліни). Рибніков, що обсервував їх в половині ХІХ ст., зазначає

¹⁾ Див нижче с. 197. ²⁾ В 1924 р. показував їх нам Д. М. Ревуцький.

³⁾ За можливість використати при коректурі оригінали сих дум складаю подяку С. І. Маслову.

як вїмок те, що співак Ілля Єлустаф'євич казав собі платити за спів, а звичайно рибалки, що любили його слухати, тільки пропонували йому виконувати за нього господарську роботу за те, щоб він їм співав¹⁾. Звичайно ж співають „сказители“ як аматори для своєї приємності і для своїх гостей і приятелів. Самому Рибнікову тільки двічі довелося заплатити за спів, коли ж він пропонував гроші „иние пѣвцы не брали советѣмъ денегъ, другіе принимали ихъ, какъ подарокъ, или какъ вознагражденіе за прогуль въ рабоче мѣ время, но въ Каргопольскомъ уѣздѣ каліки стали просить и брать съ меня плату, заробочее, на свое пѣніе они смотрѣли, как на ремесло“²⁾. Се дуже добре передає ріжницю між сказителями і професіоналами-співаками взагалі, а до останніх належать і виконавці дум. Отож поза своїм замилюванням до билін, сказители коли і знали інші роди співу, все ж не комплектують їх так ретельно і не виробляють собі справжніх професіональних репертуарів, як се мусять робити кобзарі і лірники. Їх репертуар творить більш замкнену цілість — се професійне уміння, вироблений засіб, що займає в пересічному життю місце цілком відмінне від уміння чи таланту „для себе“. Тому коли б ми поставили дивитись на думи одного співака як на цілість, то зробили б до певної міри помилку, відділяючи їх від псалом і жебранок, бо дуже часто сі три роди виконуються з музичного боку на один лад і позичають вирази і стилістичні зво-

Хлопчик поводир.

З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 pp.

відома — між звисними нам професійними співаками нема визначних поетичних талантів, з виразною індивідуальністю. Натомість завше виразну фізіономію мають окремі кобзарські школи, їх контури різко відбивають від сусідів і їх вплив виразно виступає на окремих представниках шкіл; про сі школи і про їх стилі ми можемо сказати більше ніж про окремих майстрів, і тому скоріше ніж класти за одиницю системи окремих кобзарів ми поставили б репертуари таких шкіл, як осередків консервації традиції і огнищ творчої енергії, в яких перетворюються нові форми. Се ми могли б зробити з тим більшим правом, що тимчасом як окремих запис не завжди має марку свого співака, так що коли ми не знаємо імені, то опізнати в тексті його автора майже неможливо, зате

роти одно від одного³⁾. Таким чином репертуарна система переростає розміри нашої збірки, і се мав би бути вже не Корпус дум, а збірка „Українських кобзарів і лірників“.

Інша вже справа, що така збірка була б дуже не повна при сучаснім стані наших відомостей!

Але в ще інше міркування щодо репертуарної системи. Коли вивчаємо варіанти якоїсь думи, хоч би в тім порядку, як вони подані у нас, одно за одним, перед нами виривають дуже цікаві ріжниці між текстами і при тім — ріжниці ріжного типу: виривають групи текстів записаних від одного співака, групи текстів записаних в одній місцевості, групи текстів від кобзарів одної школи, тексти що ніби творять переходи від одної групи до другої, і нарешті — цілком ізольовані тексти, що різняються від всіх інших.

Між сими групами текстів одні важніші, другі менш важні. Варіанти одного співака напр. рідко творять цікаву цілість, бо річ

¹⁾ Пѣсни собранныя Н. Н. Рыбниковымъ. Изданіе второе под ред. Грузинскаго т. I с. LXXVIII.

²⁾ Там же с. XXXIX.

³⁾ Се прекрасно показано в праці акад. М. Сперанського про М. Пархоменка.

кожний текст носить печатку своєї школи, так що майже всі анонімні тексти відомі нам щодо їх зв'язків з певними майстерськими центрами¹⁾).

Але з другого боку, наші фактичні відомості про такі школи зникаючо малі. То тут то там ми знаємо кілька імен—майстра й його учнів, або товаришів з науки. То знов констатуємо зв'язок між кількома співаками або між анонімними текстами, не маючи ніяких даних про історію цих зв'язків. То знов бачимо подібність кількох співаків, не можучи сказати, чи тут одна школа, чи кілька філій одної школи. Такі вказівки мають значіння для освітлення відносин між текстами і колись послужать для історії українських професійних співаків, але вони не досить конкретні, аби вже тепер лягти в основу поділу текстів.

Тому ми й не поділили текстів за школами, а вдовольнилися системою тематичною. В поясненнях до окремих дум ми даємо всі доступні нам відомості про них і їх співаків, розкриваємо по змозі значіння тих взаємин між групами текстів, що як сказано виступають вже в самих ріжницях варіантів. Правда ми не одержуємо загального образу цих взаємин, він розбитий на тридцять три окремі огляди, що тільки в зіставленні дають приблизний, неповний і фрагментарний образ кобзарських центрів з їх продукцією і обопільними впливами. Доповнити сей образ, поглибити в часі і поширити щодо цілої території, се діло дальших студій над думами і їх співаками, що безконечно переростає мету самої збірки текстів, наша теперішнє безпосереднє завдання. Сподіваємось дещо зробити в сім напрямі згодом на іншій місці.

Розподіл тем на групи може викликати більше сумнівів. Думи творять настільки суцільну галузь поезії, що зв'язки між окремими темами переплітають їх немов густою сіткою; думаю що можна на осліп витягнути скільки хоч дум з найріжніших ділянок і все таки найти між ними щось спільне, що з якогонебудь певного становища дозволило б розглядати їх як групу. Тому не заперечую рації ак. Перетцу що відносить Озовську утечу до невольницьких, спеціально — до дум про утечу з полону (таких дум є дійсно ціла група: Кішка, Богуславці, Іван і Маруся, мотив визволення з полону) — і відкидає виділення дум „про Степ“ в окрему групу. В оправдання своєї класифікації можу сказати, що „топографічна ознака“, себто обстановка, в якій відбувається дія, все таки має певне значіння і впливає в напрямку уподібнення сюжетів, що відбуваються в однаковій обстанові. Так між думами „про Степ“, хоч їх сюжети і ріжні, є чимало стилістичних подібностей: в описах, метафорах і порівняннях виступають риси, яких нема в інших думах напр. тих що відбуваються в морській обстанові. При тім так як море в думах дає не тільки саму обстанову для оповідання, але і часті вказівки на певну суцільну групу, що зацікавлена в сій темі (див. думу про „Олексія Поповича“), так і „Степ“ не є тільки „топографічна ознака“, але й певний історично побутовий фактор. Тому не зводячи свою класифікацію до єдиного основного принципу ми вважали можливим виділяти і такі окремі групи, які характеризують деякі особливості дум, хоч може і не найважливіші. Але ми не досить пояснили наші класифікаційні мотиви і тим дали привід до таких сумнівів. Се ми стараємося виправити в сім томі, даючи до кожної групи свої пояснення щодо її відокремлення, хоч і не вважаємо свій поділ єдиним можливим.

Взагалі ніякий поділ не може бути дефінітивним, а тільки релятивним, доки ми не знаємо майже нічого про походження дум і про ріжниці в походженню окремих їх груп, про їх ріжне місце в репертуарі виконавців, їх оцінку співаками і публікою. Маємо випадкові вказівки, як слова кобзаря Магадина, що всі його думи—„невольницькі пісні“ а Коновченко — се пісня „лицарська“ (Житє і Слово, 1895 кн. IV с. 27, прим. 1) але вони хоч дуже цінні, проте можуть бути тільки орієнтаційними значками, а не певними дороговказами при класифікації текстів. Бо, се треба пам'ятати, ми в дійсності знаємо про думи ще незвичайно мало — замало навіть, аби могли раціонально поділити їх на окремі роди, що витворилися за давніх часів. Ми ж більше менше знаємо тільки найновіший період їх історії, а все що лежить поза половиною XIX ст., лишається покищо полем усяких здогадів. Старший вигляд дум, їх носії, їх творці, обставини, що на них впливали, нарешті сама назва. Нам здається, що ся наша обмеженість в знанню не досить усвідомлюється і трохи легковажиться, а тому позволимо собі торкнутися тут сього питання, тим більше, що в критиках обох вищезазначених дослідників нам довелося зустрітись з докорами за деякий скептицизм в сім напрямі.

¹⁾ Розуміється, за винятком текстів, що походять з цілком невідомих щодо кобзарства територій, або записані в часах, з яких ми не маємо ніяких інших записів.

Лірник що грає в селянській хаті, на Лівобережжі.
З альбому *Т. Жемчужникова 1853—56 рр.*

Перш за все — щодо ужитку слова „дума“ у польських пам'ятках XVI в., у Сарніцького і інших.

Говорячи про слово „дума“ в польських пам'ятках і згадавши слова Сарніцького про „думу“ про Струсів, акад. Перетц додає три рядки з елегії Коберніцького про Якова Струся (1589 року), де протиставлено веселого „лютністу“ і „żałoś'ного kobzist'у“ і каже далі: „Виходячи з погляду Ф. Колесен про походження форми дум з похоронних „голо-сінь“, я вважаю за можливе зв'язати цю згадку з думами про „рубаних козаків“, що цілком природньо ввійшли до репертуару козацького кобзарства XVI в.“ З інших польських свідчень акад. Перетц кладе особливий натиск ще на Петриція і польську поетику 1670 р., де говориться про натуральну поезію, що вона „sola facilitate ingenii et felicitate comparata, ut sunt nonnulli peanes, dumy kozackie, non artificio, sed natura laborante“. Він вважає, що „тут ми знаходимо дуже важливе протиставлення українських „дум“ не всій польській поезії взагалі, а певному жанрові, штучному епосові“. З цього висновок, що „думи козацькі—козацький епос—мали в XVI—XVII в. ту назву, що їм, як гадають К. М. Грушевська і деякі її попередники, тільки 1827 р. засвоїв Максимович — та й то слідом за Бродзінським“ (с. 87). Акад. Перетц признає, що сеї назви нема в старих записах дум, які говорять про „пісні“ і „поезії“, так як і перші записи билин були прозвані „стихотвореннями“, і не одержували в літературі своєї справжньої назви, „старини“. Але він вважає се знаком часу і думає, що „як до XVIII в. існували думи, так існував і сам цей термін у застосованні до історичних українських пісень, складених нерівно-скадовим віршем, що ричитували їх професійні бандуристи-кобзарі“ (с. 88).

Такої ж думки, в загальних рисах, держиться й М. М. Марковський, (с. 138) підтримуючи міркування таким доводом: мовляв, „що справжні думи були відомі в польських колах, про це свідчить запис дум кінця XVII в. у польському збірнику, який подає М. Возняк“, себто Кондрацького.

Ми надаємо дуже великого значіння тим завваженням, особливо коли вони виходять від таких авторитетних знавців. Бо коли б ми дійсно мали право вважати польські згадки про думу за відгуки дійсних дум, в сучасному розумінню, то се дає нам не одну цінну ланку в півранньому ланцюгу історії сього пісенного жанру. Майже не маючи старих записів дум і маючи дуже мало відомостей про їх співаків, ми могли б, спираючись на ці слова, говорити приймаючи про їх професійне виконання і зміст за старих часів. Але чи дійсно маємо ми се право?

Перш за все здається характеристичним той факт, що не тільки перші записувачі дум XIX в., але і пізніші не чули сього терміну від професійних співаків. Тут паралелю з билинами згається не витримана, бо справжню назву билин — „старини“ в народі нарешті знайдено, а щодо дум сього сказати не можна, — навпаки раз-у-раз конста-

товано, що назви „дума“ співаки не знають і окремої назви для „дум“ не мають. До того ж коли ак. М. Возняк найшов справжній запис думи XVII в., сей текст з'явився також без популярної для того часу назви „дума“. Се тим більше важливо, що текст записаний польським книжником, що певне був знайомий з тогочасними поетичними теоріями, але видно не пізнав в думі про „Голоту“ одної з тих „дум козацьких“, що протиставляються поезії *pieszczonej* чи *artificialis*, за тодішньою польською термінологією. Але се й не дивно, бо ні „Голота“, ні тим менше пародія „про Чабана“ в збірці Кондрацького не підходять до згаданих описів дум у польських письменників: ані до елегій Сарніцького, що співаютья вose *lugubri*, ані до „руських ляментів“ Петриція. Не думаю також щоб їх виконавця можна було уявляти як „жалісливого кобзісту“, що співає думу про Струся у Коберніцького. Ні бадьорі думи про Голоту, ні веселої пародії про Чабана не вложити в сю елегійну міру, а тим не менше вони цілком вкладаються в наше розуміння дум. Ми ж навіть можемо привести до сих творів чимало варіантів, що були відомі в наших збірниках як „думи“ далеко раніш ніж з'явилися ці тексти XVII в. Не входячи тут в дуже цікаві і цінні помічення М. М. Марковського над текстами Голоти обмежусь тільки констатуванням, що польське розуміння „думи“ того часу з сею думою не покривається. Тому доводиться припустити одно з двох: або те значіння було вужче — або ширше. Або „думами“ називалися тільки *żałoŝne dumi*¹⁾, або вся поезія *naturalis*, принаймні українська. Щодо останнього то ак. Перетц вважає, що слова „Поетика“ протиставляють думи „не всій польській поезії взагалі, а певному жанрові — штучному епосові“. Се дійсно так: з одного боку епос, з другого *dumy kozackie*, *non artificio, sed natura laborante*. Але таке означення може охоплювати всякий народний утвір історичного або військового (козацького) змісту, зложений українською (козацькою) мовою, не залежно від форми. Бо про форму „Поетика“ не каже нічого, лишаючи для „думи“ безмежно широке значіння, таке як можна було знайти у польських і українських письменників XIX в. Згадаймо хоч би „думи“ у Вагилевича, Лукашевича, Головацького²⁾, або ті плутані значіння слів *duma*, *dumka*, про які говорить Нейман³⁾.

Правда, інші старопольські джерела ніби щось кажуть і про форму „дум“, називаючи думи елегіями і ляментами. Зіставивши ці свідчення з ріжних місць дістаємо виразнішу картину. Але припустім дійсно, що „дума“ в польськiм розумінню XVI і XVII вв., се сумна дума в нашiм розумінню⁴⁾.

Ак. Перетц се й підкреслює зв'язуючи сю дефініцію з теорією акад. Ф. Колесси про думи і голосіння. Але тоді треба було б признати що „*duma*“ польських джерел не відповідає цілком нашій „думі“?

Бо хоч генетично дума звязана з голосінням, але ж ми знаємо, що думи не завжди сумні, не всі вони елегій — хоч і виконуються на мотив голосінь. Живе життя неминучо вливало все новий зміст в предковичну форму голосіння, а сей зміст був то сумний то бадьорий. Вище я вже привела приклад Голоти, але ж він не ізольований. Ак. Ф. Колесса відзначив се дуже виразно, протиставивши бадьорі думи (новішої доби) сумним

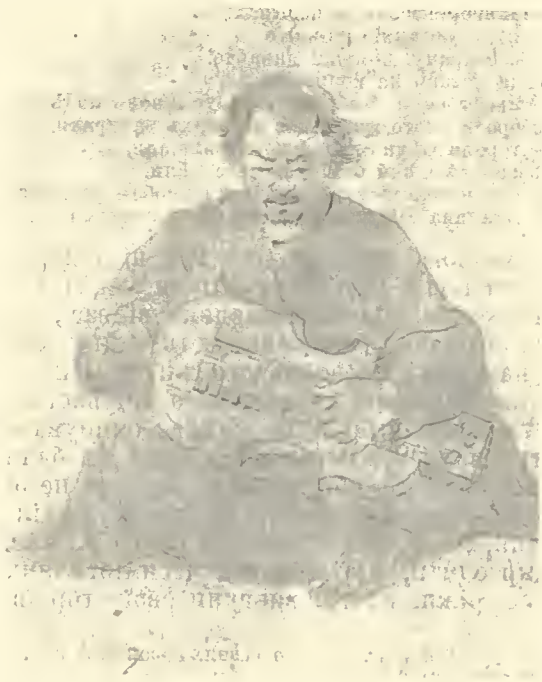
¹⁾ Порівн. „*żałoŝną dumkę*“ у Мальчевського в *Marji*.

²⁾ Вагилевич протиставляє „думи“ де „розцвітає лицарськими дѣлами буйність“ — жіночим пісням „думкам“, хоч тут же каже, парафразуючи відомий уступ з Запорозької Старини: „А коли вечером мѣсяць блѣдний серед звѣзд мерекотючих мрѣе, дѣд свѣбор днй з кобзою сѣў при могилѣ, глянуў по костьох, що ся межи травою бѣлѣють, задумаў и заспѣваў сумную думку“ (Русалка Дністровая с. XV). В примітці (с. XVII) він і признає що „Межи думками, що розжареними страстями промовляють, а думами дѣянєм и боротьбою жегущими, не лѣзя загородити межу. Они дивним способом хаплот и обнимают ся безроздуми (не включаючи тут чисто быличних) найчастѣйше розговорюють ся дѣвица з ледѣном, син с матерею и пр. а каждое своею душею“. В зв'язку з снм розділ „Думи и думки“ в Русалці Дністровій і починався від Романа і Оленя, Матері невільниці у дочці Туркині, Добуша, Коновченка і кінчався — Сном (Ой ходить сон коло вікон.). Лукашевич рахує до „дум“ Байду, Швачку, Нечая. Такий же розділ „дум“ у Головацького (т. I) — „думи былевья“ — се Байда, Морозенко. Чи не той то хміль... Нечай, Коновченко (перероблений дійсно на взір не рівноскладової думи, див. у нас № 15 вар. X), Швачка, Сава Чадий, Гонять, мамко, на сторожу, Засвістали козаченьки, Ой на горі женці жнуть... і Жарт непотребний! А „Думи о событіяхъ обыкновенныхъ лицъ“ се — Роман і Олена, Бондарівна, В славнім місті Репученцох, Не боїться мокрий дощу, а голый розбою... і т. ін.

³⁾ *Atheneum* 1885 I, с. 107. Він констатує що слово дума і думка у Поляків вживаються, часто „ze dumy і dumki dobrze nam już są znane... Jednakże, gdyby kto niedyskretny zechciał nas zapytać, co przez nazwę dum і dumek rozumiemy, jakie są to pieśni, jaka ich treść? postawiłby nas w położeniu kłopotliwem. Przypominając znane dumy і dumki, znaleźlibyśmy tam і piosnkę о miłości zawiedzionej, і о tęsknocie po miłym kozaku, і skargę synowców na los u swiekry, і pożegnanie rekruta z matką, і о Neczaju, і о Sawie Czałym, о Bondarównie ітd słowem, staliбyśmy w obec masy pieśni najrozmaitszej treści і charakteru; nazwa jednak dum і dumek do wszystkich jednakowo przystaje, а właściwie nie sobą nie wyraża...“

⁴⁾ Ак. Перетц в своїй статті про Коховського (Записки Н. Т. III. т. XXI с. 20), посилається між іншим на писання сього польського поета XVII в., де Коховський говорить про *smutne dume*. Але там же ак. Перетц каже, що Коховський називає своі вірші думами, хоч ці пісні переспінані клясицизмом і цілком не належать до *poesis naturalis*.

(старшим) думам,— при чім сеї межі він зовсім не бере абсолютно¹⁾. Ми теж зазначили, що часову межу між сими категоріями не слід дуже підкреслювати, бо не можна думати, що в старих часах були тільки сумні думи (Корпус т. I, с. СХСІV — СХСVІІІ). М. М. Марковський навіть закинув нам на се, що „це навряд чи так, бо взагалі до Хмельниччини життя українське було дуже сумне, а окремі випадки не давали українській народній поезії бадьороготону“ („Укр.“ 1928, с. 143). Не берусь перевіряти, наскільки веселі або комічні жанри дійсно залежать від політичних і економічних умов. Але не можу не помітити, що віддавна існує в літературі тенденція розглядати українську народню поезію як суцільний плач, ігноруючи імпозантний розцвіт сатиричної, гумористичної і лірично-жартової пісні, що з'явився у нас не вважаючи на смуток життя і перед Хмельниччіватажків до визволення товаришів з неволі, закінчуючи оповідання виразом вдоволення і похвали для козацького героїзму:

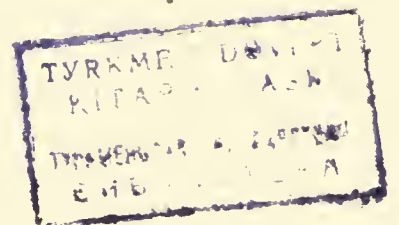
Лірник при дорозі з Чернігівщини або з Полтавщини.
З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 р.р.

ною і ще довго по ній. Хоч сумні твори може і переважають в нашій пісенності чисельно і якісно, так як сумні настрої переважають і в думках, але вони не творять правила ні тут ні там. Дійсно найкращі думи що ми маємо — повні трагізму, насичені плачем і наріканням, як Озовські брати, як всі невольницькі плачі, як історія Ковчаченка або Марусі Богуславки, як сумна в своїм стоїцизмі смерть Безридного; вони дійсно не знають усмішки серед суму своїх картин. Але сього вже не можна сказати про Утечу з полону Кішки або про Івана Богуславця, — думи що з напруженою увагою оповідають про хитрі комбінації відважних

Стали на турокъ на сонныхъ набѣгати
Стали ихъ рубати
Городъ Козловъ огнемъ-мечемъ воевати
Сребро злато — дорогою одежу забирати.
Сталь Иванецъ Богуславецъ Алканъ-пашевую, пани молодцю рубати,
Стали отъ приотани Козловской поспѣшати
И ще до свѣта до города Сѣчи прибувати,
В городѣ Сѣчи сокровища турецкія роздѣляти,
Стали уже козаки словами промовляти:
„Иванче-Богословче, гетьмане запорозькій
Десять лѣтъ ты в неволѣ пробувалъ
Ни одного козака не утерялъ!“ (Корпусъ, т. I, № 3).
... Очертами сѣдали
Пили да гуляли
Изъ семипяднихъ пицалей гремали,
Кишку Самбѣла по волѣ поздоровляли:
„Здоровъ, кажутъ, здоровъ Кишко Самбѣлу,
Гетьмане Запорозькій! не загинувъ еси у неволѣ
Не загинеші съ нами Козаками по волѣ!..
Правда, Панове полегла Кішки Самбѣла голова,
Въ Кіевѣ-Каевѣ монастырѣ..

Слава не умре, не поляже:
Буде слава славна —
По межъ козаками,
По межъ друзьями
По межъ рыцарями... (Корпус т. I № 6, вар. Б).

¹⁾ Ф. Колесса, Українські народні думи, Львів, 1920 с. 7. дд. його ж, Речитативні форми в українській народній поезії, „Первісне Громадянство“ 1927, в. I—III, с. 103 — „Думи з гумористичним характером могли з'явитися вже й перед Хмельниччиною, але вони більш характеристичні для новішої доби“.

Подібний тон і думи про Матяша:

Атамань Матяшъ старенькій на доброго коня сѣдаєть,
Бравославцевъ-небывальцевъ изъ полону отбиваєть
Щей словами промовляєть,
Козаки бравославцы-небывальцы
На кони козацкіє сѣдайте
Мнѣ, старому, помощи давайте!
Тогда козаки на кони сѣдали,
Чотыри тысячи безбожныхъ бусурмановъ побѣждали
Сребро и злото турецкое отъ нихъ забирали,
До города Сѣчи свиденько поспѣшали,
Въ городѣ Сѣчи безопасно себе мали,
Сребро и злото турецкое между собою роздѣляли,
За Атамана Матяша Господа Бога прохали. (Корпусе II, № 18).

Кінчається дума також похвалою Матяшу, що він ні єдиного козака не втеряв. Такий самий епілог крім Богуславця і Самійла Кішки мають і Олексій Попович. Всі ці думи кінцеві-кінцем закінчуються щасливо завдяки відвазі, зручності чи дисциплінованості своїх героїв-козаків. Правда, вони описують війну, смертельну небезпеку і неволю — що ж! се речі, що належать до воляцького життя. Питання в тому, як виїти з них переможцем, і герої дум, як справжні знавці свого військового діла, перемагають частіше ніж гнуть; принаймні дума уникає описувати їх поразки в бою. Крім Коновченка і Сірченка Петра, вони всі переможці. Коли ми бачимо їх помираючими (Самарські брати, Кодина, Безрідний) то обставини їх смерті не оповідаються, а говориться тільки про трагізм смерті, самотньої смерті зокрема. Се інша тема, незалежна від певних історичних обставин, XVI чи початка XVII-го в., так само як і тема Неволі в Плачах. Але мушу підкреслити, що для тих песимістичних тем в думах є і протиположна в воляцьких думах про різні вдатні виступи своїх героїв, що їх, як каже „Тихий Дунай“ Дніпрові —

Ни мое дунайское гирло (твоихъ козаковъ) не пожерло
Ни моя дунайська вода (твоихъ козаковъ) не забрала
Ихъ Турки не постреляли не порубали
До города-царя въ полонъ не забрали.

А вони сами —

Города бусурманскія плондровали,
Огнемъ мечемъ воевали,
Сребра-злата по достаткахъ набирали,
До рѣчки Хортеци прибывали,
Велику переправу мали.
До стародавней Сѣчи поспѣшали,
У стародавней Сѣчи очертою сѣдали.
Сребро и злото турецкое на три части панвали,
Медь и оковиту горѣлку подпивали,
За весь мир Господа прохали... (Корпусъ I, № 9).

Такі думи не можна назвати сумними. Як би ми не дивилися на події і вчинки, що в них описані, але і співак і аудиторія безумовно дивилася на них як на явища втішні, що підносять настрої. Не вважаючи на їх голосильний мотив се оптимістичні твори, не кажучи вже про сатирично-бодьорі думи — Андібера або Козацьке життя, що його відгомони знаходимо вже в пародії збірки Кондрацького ¹⁾).

Можливо однак, що перевага сумних настроїв в українській поезії, яка так впадає в око сучасним дослідникам, вражала і Поляків XVI — XVII в., і складала у них вражіння, що українська пісня елегійна, жаліслива ²⁾). Але чи розбиралися вони між окремими родами сеї пісні, зокрема між піснями і думами, чи мали окремі назви для цих родів, цього на нашу думку з того доказового матеріалу, що звичайно приводиться до слова „дума“, не видно. Навпаки складається вражіння, що слово дума в старій польській літературі вживається в дуже невиразному, хисткому значінню. Видно тільки, що се твір не квіжний, співаний мабуть під кобзу і сумний, себто більш менш все що хочете, і справжня дума також в тому числі: Każdą pieśń ukraińską było nie taneczną i nie ścisłe obzędową — як каже Нейман про сучасне польське вживання слова „duma“, „dumka“ ³⁾).

В кожному разі цього замало щоб притягати всі старі польські згадки про „думи“ до відбудування історії нашого епосу.

¹⁾ Про спільні моменти „Чабана“ і „Козацького життя“ див. акад. Ф. Колесса, Речитативні форми с. 106. К. Грушевська, На бічних стежках кобзарського епосу „Перв. Гром.“ 1929, в. II, с. 19.

²⁾ Мова тут про зміст дум, складного питання про „сумне“ і „веселе“ в музичній я не торкаюсь.

³⁾ Atheneum, як вище.

Поруч інших цінних завважень акад. Перетц робить також закид, з яким я не можу погодитися, — а саме, що я спрощую історію думового епосу і його носіїв, беру її статично і з'ясовую минуле дум на підставі аналогії з сучасністю. Торкаючись теорій походження кобзарів і дум, акад. Перетц пише „хоч як ми намагаємось зібрати відомості про старецькі асоціації, кобзарські і лірницькі братства, усе ж уважати, що ці знедолені, вбогі люди створили думи — ми не можемо, маючи блискучу аналогію на півночі, де тепер ніхто не шукає творців дум поміж олонецькими та архангельськими розповідачами (сказителями), що своє мистецтво дістали тільки як спадок від професіоналів. І тому ми можемо приєднатися до думки Житецького, яку цитує і К. Грушевська, що не старці, а військові кобзарі, свідки подій і до того професіоналі гією — ми не зважувалися, бо такі висновки були б не історичні“ (с. 82).

Бандурист мабуть з Чернігівщини 1850 рр.
З альбому Л. Жемчужникова.

Отже про „висновки за аналогією“. — В історії дослідження кобзарства вони дійсно грають дуже велику роль і крім інших, ідеологічних причин, тут важить власне сей брак відповідних документів, що його так справедливо підкреслює акад. Перетц. Бо що знаємо ми поза межами відомого нам кобзарства, перелому XVIII — XIX в. (не самого XIX-го, бо ж деякі кобзарі XIX-го в. се ще люди минулого століття, що в ньому вирости і вчилися!)? Знаємо, що були кобзарі шпитальники, знаємо придворних панських кобзарів і кількох військових кобзарів — але чи співали вони одне і те ж, чи мали різні репертуари, зокрема чи співали вони думи, або хто саме з них їх співав і які саме, сього не знаємо; се треба признати. Що з другого боку і давніше мусіли існувати співаки з репертуаром цілком подібним до кобзарського репертуару XIX в., — що такі співаки були ще при кінці XVII в. — се бачимо посереднє зі збірки Кондрацького, де зібрано думу про Голоту, народію на думу „Чабана“, пісню про Байду і гумористичну пісню про Тещу. Все се „нумери“, що складають репертуар дуже подібний до репертуару сучасних кобзарів-старців¹⁾ і не підходять до даних старої літератури про співаків „dum kozackich“. Також, з огляду на те, що ми знаємо кобзарів при війську в XVIII в.²⁾ цікавий той факт, що ми зовсім не маємо дум про події XVIII-го в. — зокрема про Коліївщину³⁾, хоч саме ці події ці кобзарі могли б оспівати як очевидці. Нарешті нічого не знаємо й про співання дум придворними кобзарями XVIII в., як Любсток⁴⁾ і ін. Навпаки замітний той факт, що в російських пісенниках, де українські пісні появляються вчасно, дум

¹⁾ Порівн. М. Возняк, із збірки Кондрацького, „Записки Н. Т. Ш.“, т. СXLVI. Теж Ф. Колесса, Українська народна пісня на переломі XVII — XVIII вв. „Україна“ 1928, 1 — 2, с. 60. К. Грушевська, На бічних стежках. „Перв. Гром.“ 1929, в. II. М. Жуковська, Пісня про тещу „П. Г.“ 1929, II.

²⁾ Напр. Бандурка, що був у Січі в 1750-х рр., В. Ястребов, „Кіевская Старина“ 1886, к. X, с. 379 дд.

³⁾ В ній напр. брали участь три бандуристи стяті в Кодні — про яких знаємо від Ухача-Охоровича „К. С.“, 1882, кн. IV, с. 161.

⁴⁾ Див. Горленко, Придворный бандурист в бегах „К. С.“ 1888, X, с. 21.

знов таки нема. А в тих пісенниках власне повинен був відбитися репертуар придворних панських козбарів¹⁾. При такому стані відомостей дійсно дуже трудно говорити про співання дум в минулому, а зокрема також — про військових козбарів-очевидців подій оспіваних в думах.

Одначе думка про сих військових козбарів держиться уперто ще здавна. Коли не помиляємося вперше формулював її Срезневський і від того часу вона не тратила права горожанства в літературі про думи. — Сучасні козбари, мовляв, являються наслідниками військових козбарів, очевидців подій.

Натяк в сім напрямі дав уже перед тим Цертелев, прирівнявши бандуристів до грецьких рапсодів, що ходячи з місця на місце славили героїв; за ним Максимович в збірнику 1827 р. теж назвав бандуристів „українськими рапсодами“ (с. VII); в збірці 1849 р. він розвинув се порівняння, вважаючи бандуристів наступниками Бояна (с. 4), але не клав натиску на їх участь в оспіваних подіях.

У Срезневського ж ся теза висловлена дуже категорично; в передмові до Запорожської Старини він писав про історичні пісні і думи: „Сіи преданія сохранияются в памяти бандуристовъ, потомковъ тѣхъ бандуристовъ кои подобно Скальдамъ Скандинавіи сопровождали храбрыхъ вольниковъ Запорожскихъ во всѣ ихъ походы, подобно Скальдамъ возбуждали ихъ къ битвѣ своимъ пѣснями, подобно Скальдамъ сохранили для потомства въ пѣсняхъ и думахъ своихъ подвиги храбрыхъ...“ (З. С. т. I, с. 7). Срезневський говорить про „тѣхъ бандуристовъ“ як про явище відоме і цілком певне але здається що сю певність він почерпнув з популярної в той час збірки Немцевіча „Spiewy historyczne“ 1816 р. де за історією Римської імперії Гіббона розвинено дуже подібні міркування про бардів, їх агітаційну вартість в битві і в мирнім життю народів, і їх пісні зв'язано з думами що „Spiewa dotąd ukraiński lud nasz“.. (с. 11). Одначе ся певність передалася й дальшим дослідникам. Вона виявилася в „думі“ про смерть бандуриста. Сильно відчуваємо її в Записках о Южной Руси, де Куліш називав Андрія Шута „бардом“ (Записки, т. I, с. 43). Але се крайній гіперболізм, бо на думку Куліша, як і Срезневського козбарі властиво тільки снадкоємці попередніх військових співаків, що ходили з військом на взір справжніх бардів, передгомеровських рапсодів, трубадурів²⁾. Сі барди самі учасники козащини; більш того — їх емблема, бандура, належить до ознак козака: „Чтобы въ козацкій вѣкъ и въ козацкомъ обществѣ назвать себя козакомъ или отъ другихъ получить такое названіе, для этого нужно было имѣть всѣ отличительныя свойства козацкаго характера, а въ томъ числѣ и искусство выраженія козацкихъ чувствъ“³⁾.

Сі думки розвиваються потім далі, в новіших працях — у Неймана і в теорії Житецького про військових козбарів. Не можемо тут розглянути в цілому історію сеї теорії, яка варта уважних студій: слід тільки зазначити, що ся історія дуже бідна на події, бо фактів на підпертя „військової“ тези в ній майже не знаходимо. Житецький обґрунтовуючи наново думку Срезневського не мав нових документальних даних, що говорили б про дійсно військовий характер козбарів, про їх участь в оспіваних подіях. Він і не розвивав сеї теорії дуже докладно, обмежуючи її своїми важними поміченнями про участь шпитальників в творенню дум і роблячи ріжницю між носіями і творцями. Сказавши про широке вживання бандури і кози серед козаків (між доводами значне місце має „Смерть бандуриста“ і фальшована дума про Палія), він пише: „Всѣ эти данныя не позволяютъ сомнѣваться въ томъ что не одни „старци“ играли въ старину на кобзѣ и бандурѣ, хотя отсюда вовсе не слѣдуетъ, что они не принимали участія въ созданіи народныхъ малорусскихъ думъ. Говоримъ это въ виду мнѣнія, давно высказаннаго, что — воинскія думы сложены самими дѣйствующими лицами кровавыхъ трагедій старины, а не безоружными старцами (Записки о Ю. Р. I. 193). Дѣйствительно, по мѣрѣ успѣховъ козацкаго оружія въ борьбѣ съ Поляками въ эпоху Б. Хмельницкаго, думы становятся ближе къ текущей действительности, которая отражается въ нихъ со всѣмъ

¹⁾ Акад. Перетц, Историко-литературные исследования по материалы т. I, с. 219 зазначає, що хоч про бандуристів в московських панських домах XVIII в. є багато звісток, але вони нічого не кажуть про їх репертуар. А з опису сліпого бандурника, що співав для царівни у Берхгольца, автор робить висновок, що сей репертуар був порнографічний (с. 190). Взагалі: „Репертуар бандуристов начала XVIII в., судя по данным сборников и показаниям иностранных писателей, не отличался высокими поэтическими достоинствами. В нем преобладающим являлись два несродные элемента: религиозно-поучительный и юмористически-порнографический“ (с. 242 — Несколько выводов). Про думи в сих репертуарах нема й згадки.

²⁾ Записки, I, с. 179, 181, 196. Щодо порівняння з трубадурами, то Куліш висловлював здогад що „въ старину“ були такі вечери, коли князі слухали своє „славословіє и щедро угощали и награждали пѣвцовъ“ — мовляв і „трубадуры по окончанію своихъ пѣсень восклицали“ — *Largesse, largesse*“ с. 196, прим. Так Куліш навіть щедрівки зв'язував з „трубадурами“.

³⁾ Записки I, с. 188. Підкреслення наше.

подробностями бытової і воїнської обстановки. В то же время онѣ стоять вполнѣ незалежно від впливу ліричних п'єсень відповідного змісту, чого не можна сказати про думи ранньої епохи. По всьому видно, що творці дум самі були не посередніми свідцями подій. Ми думаємо, однак, що типові особливості впливу школи, тому ініціатива в створенні дум завжди належала „старцям“, із середовища яких з течією часу виділявся особливий тип воїнів-кобзарів або бандуристів. Ютились ці бандуристи в козацьких отрядах і знали про події свого часу не по чужому. Це були старші воїни-козаки, які по старості і іншим причинам не владіли зброєю і входили в склад полкової „музики“¹⁾. А далі у Житоцького іде свідчення Скальковського, що „почти всякій старшина мѣль у себя хлопца торбаниста“, і відомості про двірських бандуристів з щоденників Ханенка і Марковича (Любисток і інші) та про козацького бандуриста „Бандурку“ і трьох гайдамаків бандуристів страчених в Кодні²⁾. Все це були, цінні дані до історії кобзарського стану, особливо в сполученні з відомостями про старечі цехи і шпиталі, які вперше оцінив власне Житоцький. Але для твердження про утворення дум військовими бандуристами це були слабкі докази. Бо ж не відомо цілком, що всі ці бандуристи співали. Тому хоч здогад про військових кобзарів з тим обмеженням, що робить Житоцький (шпиталі),

Бандурист з Чернігівщини або Полтавщини
1850 р.р.
З альбому Л. Жемчужникова.

можна погодитися тільки частково, — що Срезневський дійсно угадав корпоративний характер кобзарства, „якщо б особливий цѣх стариків“, — тільки думаю, що це не була цілком річ інтуїції, а скорше обсервації, бо корпоративні риси кобзарів в 1820—30 рр. могли бути ще досить помітні, більше ніж в 1870-х., коли їх зазначено виразно. Аналогія ж кобзарів з скальдами властиво не підтвердилася ніякими пізнішими відкриттями. Тільки дуже міцно вкорінилася в літературі, як готова теорія, а ще більше як поетичний образ.

В свій час се розуміється мало своє пояснення в романтичних настроях, в зацікавленні національними культурами, середньовіччям, і само в собі порівняне дослідження однієї співацької корпорації з подібними корпораціями, за браком інших даних, здавалося б зовсім допустимим. Але нам не можна при цьому забувати, що таке порівняння не може замінити документальних відомостей, що вартість його відносна і залежна від ступеня подібності явищ, а тим самим від докладності вивчення порівнюваних речей. А власне цього й бракує в теорії військових кобзарів. Детального порівняння організації кобзарів з якоюнебудь іншою співацькою корпорацією, наскільки нам відомо, не було

здається більш імовірним ніж напр. у Куліша, але се все ж таки тільки здогад. Через те не вважаючи на силу хисту і знання, що було вложено різними дослідниками в се питання, сама теорія військових кобзарів лишилася в головному тим чим була в 1830-х рр. — теорією побудованою на аналогії — аналогії між українськими професійними співаками й іншими, грецькими, а головню германськими і кельтськими. Акад. Перетц, розглядаючи теорію Срезневського, завважує після уступу Срезневського про бандуристів і скальдів, що ми подали його вище: „Не забуваймо, що де-що з того, про що Срезневський казав без жадних документальних підстав, ґрунтуючись тільки на випадковій аналогії та інтуїції, як виявилось, виправдали пізніші відкриття“ (с. 115). З сею думкою

¹⁾ „Мисли“, с. 170. Підкреслення наше.

²⁾ „Мисли“, с. 172.

переведено, не було навіть достатньо вивчено сучасний стан кобзарства, що міг би дати якісь вказівки — де саме шукати порівнянь. Так само не зазначається і релятивність самої аналогії. Навіаки думка про перехід військових скальдів в співаків-жебраків загально приймається так, наче се таке явище що раз-у-раз, можна сказати закономірно, трапляється в історії пісні, і тому мусило бути і у нас. При цьому забувається, що ані такі співаки, як наші кобзарі, не являються річчю розповсюдженою і типовою, а навпаки становлять явище індивідуальне хоч і не ізольоване, — ані військові співаки не таке вже загально розповсюджене явище. Правда ми маємо теорію переходу саксонських військових співаків scópas в пізніших jocularotes французького і англійського середньовіччя (Г. Паріс, Чемберс інші). Так само маємо теорію, яка доводить, що поки ці співаки-жонґлери стали мандрівними співаками, вони брали участь як вояки в боях і потім оспівали їх в воєнних епопеях. Але з другого боку, хоч ці теорії мають ще багато поважних обронців, вони дуже оспорювані; аргументи, що виводяться проти героїчного минулого середньовічних професіональних співаків — дуже переконливі, і можна сказати, що се героїчне минуле переходить вже в категорію легенд. Коли Бедье (Legendes epiques, t. II с. 353) прирівнює згадку про Bertolais de Laon (на якого покликаються як на співака-учасника військових пригод, що він їх сам оспівував), до заяви автора іншої поеми, мовляв він одержав матеріяли до свого твору від самого Ісуса Христа у виді власноручного рукопису, то се справді характеризує дійсну вартість теорії воєнних труверів¹⁾. Але наша теорія військових кобзарів не має і такого „фактичного“ оперття як хочби сей Bertolais. Можна її обстоювати хіба тільки як робочу гіпотезу нарівні з іншими, признаючи, що коли українські бандуристи і могли бути скальдами в минулому, то ми про се в дійсности нічого не знаєм²⁾.

Ми не радимо поширювати сучасний стан кобзарства на минуле і так обійти відповідь на питання, які були професійні співаки за давніх часів. Не чекаємо відповіді про минуле на ідставі аналогії з сучасним. Але думаємо, що дослідження того кобзарства, що ми знаємо — кінця XVIII-го в. і XIX-го в. — може дати деякі вказівки щодо минулого, певніші ніж аналогія з іншими корпораціями, яка ігнорувала б сучасний тип кобзаря. Зокрема се дослідження pomoже установити і такі аналогії, що дійсно відповідали б характерові явища, а відсунути аналогії далекі, що не можуть дати цінного матеріялу.

До таких далеких аналогій я віднесла б і аналогію з сказителями. Їх приведено як приклад того, що кобзарі не можуть бути споконвічними носіями дум, а мусять бути так як і сказителі спадкоємцями професіоналів. Се цілком вірно, — що кобзарі дійсно наслідники професіоналів, бо вони ж сами професіонали. Коли в характері їх професіоналізму може і була зміна, то аналогія з сказителями таки нічого не дає для її висвітлення, бо там в спадкоємство не професіоналізованих співаків від професійних, подібно як у сучасних співаків сербських епічних пісень³⁾, а у нас може бути хіба що перехід від одної професії до другої, а правдоподібніше тільки модифікація в професії. Бо кобзарство таки професія. Се загальнозвісний факт, тільки все якось забувається.

Та обставина, що кобзарі між іншим і жебраки, підтримує у багатьох таке враження, що вони не мають властиво ніякого громадського статусу — мовляв жебраки се такі люди, що не можуть бути нічим іншим. Проти того можна завважити, що се не відповідає навіть українському професійному жебрацтву — бо воно само має характер професії, не кажучи вже про кобзарів. Адже вже в ієромонах Климент, в одному з його цікавих віршів, виданих ак. Перетцом, підкреслює так бп мовити організований характер їх ремесла — протівставляючи його, як не дивно — „аматорству“ пекарів-калачників. Мовляв жебраки мусять учитися свого ремесла, тимчасом як ремесла пекарів —

„...кождый за мѣнуту можетя навчити.
Кгда ж ремесло их жадной трудности немаст:
Поплетни сюда туда тѣсто въ пѣчь сажаетъ.
Прето и самы дармо в цех той уплися⁴⁾.
Власне як старецькіні цехи повелнся.
Єднак в старцов наука єст, языка ся вчити⁵⁾:
И як бы млосны або хлѣба просити⁶⁾”

¹⁾ Зазначу, що в своїй праці про Fabliaux (1893) Бодіє ще приймав без застереження існування воєнних жонґлерів і самого Bertolais, с. 431.

²⁾ Натяк на первісне співання дум в військовім і старшинськім колі добачають часом в закінченнях дум, де згадується „народні голови“ (див. Житецький. Мысли, с. 171), але чи туг є жива ремінісценція чи просто засіб співака надати собі авторитетності? Адже і П. Братця звертався в своїх закінченнях дум до царя Олександра II, котрий ніколи в життю їх не чув.

³⁾ Босняцькі співаки новішим часами здебільшого аматори, що нормально займаються якимнебудь ремеслом, а спів у них додаткова спеціальність, але тим не менше співають вони за гроші, хоч і не всі.

⁴⁾ Справа про цех калачницький, проти якого обурюється Климентій бо „Калачники не ремесники“.

⁵⁾ Мабуть — таємної старечої мови.

⁶⁾ Очевидно мова про „жебранки“, а може і про вивчення відповідного пісенного репертуару.

З того, що Климент нарешті признає право існування обом цехам, коли вони, мовляв пильнуватимуть своїх обов'язків до церкви, видно, що старечий цех був цілком закономірною установою, що мала нормальне місце в побуті¹⁾.

Тим більше не треба недоцінювати професіоналізм кобзарів, що розпоряджають справжнім фаховим умінням як музичним так, дозволю собі сказати — і літературним. Я не хочу перецінювати вартості цього літератури, з його перекичуванням слів, механічним переказуванням, часом незрозумілого для співака змісту, безпомічністю рими і загальною наївністю художніх ефектів. Але тим не менше ці хибні спаровані з справжньою технікою в орудуванні сими нехитрими засобами, технікою виробленою, що при ближчій знайомстві виявляє свої правила і професійні секрети, які треба знати і обходитися ними вміючи — ціла маленька „наука“, як сказав би Климентій, котра думаю, не так вже далеко відстала від „реторики“ якогонебудь недоученого бурсака, інтелігента козацьких часів. Не сумніваюся, що колись ця техніка професійних співаків дум була значно вища, брак письменності в сучаснім кобзарстві мусів вплинути деградаційно на сам фах. Але все таки думаю, що деякі первісні риси цієї техніки переховалися і в тім, що нині доступне нашим студіям, і тяглість фаху таки існує. Жебрацтво кобзарів і їх мало освічена аудиторія в XIX в. — не аргумент, проти цього.

Ми не маємо ніяких даних на те, що думи виконувалися коли небудь тільки для вищих верств суспільства, що їх носії були коли небудь тільки кобзарями.

Ми не маємо ніяких даних на те, що думи виконувалися коли небудь тільки кобзарями, мають дуже широке поле діяльності і дуже різну долю, але оцінювати їх як культурне явище доводиться не з огляду різних крайностей в їх кар'єрі, але з погляду типових професійних рис. Чи це буде Вальтер Гелідей *marescallcus ministrallorum* англійського короля Едуарда IV, що його сей король охороняв від конкуренції інших жонглерів своєю грамотою 1469 р., чи „двора ея імператорскаго величества співальної музики тенористъ и російскій дворянинъ Григорій Михайловичъ Любистокъ“, чи один з тих французьких співаків, що проспівавши за даром довгий час верталися до дому з порожніми руками обдерті, промерзлі і голодні і лишили нам свій жаль в жонглерських поемах, чи Григорій Холодний, що співає купцям в гостиниці, чи Вересай, якого слухали великі князі і який вийшовши з інтелігентського дому, де його вважали майже за рівного, тут же сів на вулиці і співав для прохожих, як жебрак²⁾. В різних часах і обставинах співають ці люди — з обов'язку чи покликання своєї професії, як професіонали. І досліджувати їх доводиться на тлі цієї професії. Ми не заперечуємо, що ці професіонали не могли бути приналежними і до війська; але думаємо, що помилкою було б протиставляти тих військових кобзарів старцям³⁾, вважати їх за попередників кобзарів-старців, приймати за певне існування військового періоду в історії кобзарства і протиставляти його нинішньому старцівському.

Старець з поводирем з Червігівщини або Полтавщини.

З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 рр.

висловлюючись сучасним зворотом. Навіть у польських джерелах, на які покликаються оборонці теорії дегенерування кобзарства з його колишнього лицарського минулого, „думи“ являються вульгарним жанром. Отож думаємо, що навіть в часи їх розквіту думи не були співами тільки лицарів для лицарів, але мали часом і більш скромну аудиторію, подібно до того, як деякі жонглери співали раз в феодальнім замку, де їх обдаровувано кінями, дорогою одежою і золотом, а раз на мості або в шинку, проганяючи тих, хто не може заплатити кілька шагів за пісню.

Такі професіонали

¹⁾ Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. VII, Вірші Климента, видав В. Перетц. Львів, 1912 с. 115.

²⁾ Порівн. його некролог, В. Горленка (К. С. 1890. VII с. 133) „...вийдя из знакомого дома и только что получив несколько рублей, онъ садился в кругъ собратій на церковной паперти и принималъ подаваемыя копѣйки“.

³⁾ Подібно ставить справу і остання праця про думи ак. Ф. Колесси, Речитативні форми в народній поезії, „Перв. Гром.“ 1927, вип. I—III. Принускаючи, що творцям дум „не була чужа деяка шкільна освіта,

В рамках сеї передмови довше спинитися на характері кобзарства в минулому не можемо, бо вважаємо се питання за складне і таке, що без досить поширених студій його краще не збувати готовою гіпотезою. Думаємо, що сі студії мусять виходити все таки від того, що ми знаємо певне, себто від співаків XIX в. незалежно від того, до яких висновків нам доведеться прийти в кінці. Думаємо також, що тільки вивчивши се питання про носіїв дум, зможемо саяк чи так відповісти на питання про творців дум. Нам здається, що з культурно-історичного погляду се питання вужче від першого і мабуть тільки почасти залежне від нього. Бо коли думи могли бути творами самих співаків, що їх розповсюджували, то могли бути і літературними, так би мовити, переспівами ходячих оповідань, або співацькими перерібками літерацьких книжних утворів¹⁾. Взагалі, як звісно, можливости практички народніх професійних співаків майже безмежні — від сучасних уличних берлінських співаків, що купують собі щомісяця нові вірші у третьочиних п'яторядних літераторів і співають їх на вулицях і в подвір'ях — до паризьких уличних співаків XVII — XVIII, що їх пісні, так звані *chansons de pont-neuf*, друкувалися і продавалися в великій кількості між міською публікою і на провінції. У сучасних кобзарів траплялося і одне і друге, бо ж вони переймають тексти і від інтелігентів з книг, а часом, як ось М. Кравченко, і самі komponують, — хоч се останнє і грає зникаючо малу ролю в побуті. Можливо, що монографічний дослід кількох дум позволив би сказати щось більше про їх колишніх творців.

Старці на базарі або при дорозі співають псалму.
З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 рр.

Завважу тільки, що здається не слід зв'язувати питання про творців дум з питаннями про участь кобзарів в походах, бо думи могли безпечно бути творами і не очевидців подій. Про те що думи утворені очевидцями, писано часто, але переважно досить загально. Здається що ще найдокладніше розбирав се питання Куліш, тільки на жаль невдало, бо на підставі фалшованих дум. — „Если такимъ образомъ старій воинъ въ послѣдній свой часъ обратился къ бандурѣ съ рѣчью какъ къ живому существу, и пере-

хоч могли складати думи і не грамотні люде“. Він вважає, що співці і популяризатори дум могли набратися особливо споміж старих окалічілих козаків, але „щойно кобзарі професіонали витончують їх форму, устійнюють зміст, плекають і розвивають її в районних організаціях, виспівують думові теми, то розширюють чи обмежують думовий репертуар відповідно до вимогів публіки“.

¹⁾ Навіть—перспіви інтермедій. Я. Гордінський в останній праці, порівнюючи Андібера з „нищим“ в інтермедії Дернівської збірки, справедливо завважує: „Цікаво, що в думі про Ганджу Андібера бачимо багато елементу рухового, мімічного, що завершується биттям — чи не піти б тут крок дальше від дослідів Житецького та Ф. Колесси, й не доглянути в тій думі деякого впливу інтермедій з їх руховим елементом, ситуаціями, а може й деякими типами („Шинкарка“). З української драматичної літератури XVII—XVIII—Пам'ятки укр. мови і літ. Наук. Тов. ім. Шевченка т. VIII. 1930. Думка, в кожному разі, цікава.

давалъ ей грусть о близькой кончинѣ въ дали отъ товарищей (мова йде про „смерть бандуриста“); если изгнанникъ въ Сибири выражаетъ этимъ органомъ свои мысли и чувства“ („дума про Палія“)... „то какъ не заключить, что такія думы какъ о дарахъ Баторія, какъ о походѣ Серпяги, или о походѣ Сомка Мушкета, или о войнахъ Богдана Хмельницкаго, сложенныя самими дѣйствующими лицами кровавыхъ трагедій старинны, а не безоружными старцами? Владѣя инструментомъ и глядя на событія сквозь призму цвѣтнстого украинскаго воображенія, неужелиони только повторяли думы слѣпцовъ; а самп ихъ не складывали. Гораздо естественнѣе было слѣпцамъ, посѣщая козацкіе таборы и бесѣды для милостыни, наслушаться козацкихъ пѣсень и потомъ распѣвать ихъ на присѣбахъ подъ сельскими хатами“¹⁾. Якраз очевидці - автори сих козацкихъ пісень, що вінцитубули—Срезневський, Швецький, Афанасьев²⁾.

Бандурист мабуть зарисований на Чернігівщині.
З альбому Л. Жемчужникова 1853—56 рр.

Найвиразніший доказ козацького авторства Куліш бачив в тому, що думи в поетичних місцях говорять від першої особи множини³⁾. Нам здається, що з сього приводу варто було б уважно переглянути власне

вих деталей не торкаються. Див. нові праці, Б. Барвівський, в рамках студії про Целевича. (Збірник іст.-філ. секції Н. Т. Ш. т. XV, Львів 1927 с. 40—87) і акад. Щурат, Дума

описові частини дум, особливо ті, що торкаються батальних сцен або військового знаряддя. Вони, крім дум про Хмельниччину і Плачів (яких тут не торкаюсь) дуже нерівної вартості, але в теперішньому вигляді, нігде не мають такої докладності, яка хочби приблизно дозволила говорити про опис з власного досвіду⁴⁾. Ще найскорше, здається нам, се можна бдумати про описи корабля в думі про Кішку, хоч і тут се може свідчити тільки про деяке знайомство з устроєм судна взагалі, а не про особистий досвід на турецькій галері. Сій думи взагалі щастить на монографії, але всі вони торкаються історичних джерел сюжету, а описо-

¹⁾ Записки, с. 193.

²⁾ Нижче („Думи про Хмельниччину“) ми торкнулися можливости походження одної групи дум (що їх передає нам співак Цертелева) з кругів якогось привілейованого кобзарства, інспірованого від гетьманського двору, або навченого книжними людьми. Ся група передала в думах офіційне толковання подій 1650-х рр. паралельно з іншими кобзарями, що передавали вульгарне толковання. За ріжницями стилю в думах про Хмельниччину ніби почувається існування двох категорій носіїв (не кажу творців, бо автори сих дум могли бути ще ріжнорідніші) думового епосу в XVII ст. Але виразно про них ми нічого не знаємо.

³⁾ Се помічення він зробив з приводу М. Богуславки в Записках с Ю. Р. I, с. 214, мовляв Плачі говорять від колективу: „визволи нас“, подібне помічення там же с. 193, примітка, з приводу пісні про Перебийноса: Слова „Не пустімо Ляхові Польщі“—Бандуристъ слѣпецъ сказаль бы: „не пусты, Боже!“ пль: Не попустите козаки! с 193. примітка. ⁴⁾ Порівн. Корпус, т. I. с. ССІІІ.

про Самійла Кішку) „Діло“ 1927 ч. 166. 7; про останню знаю тільки з пересказу у Барвінського. В інших думках немає і такої докладности, взагалі нема здебільшого нічого, що свідчило б про щось більше як переповідання пригоди, про яку довелось чути. Додам навіть — нічого такого, що безумовно виключало б сліпечтво оповідача, хоча з сліпечтва сучасних кобзарів роблять звичайно важкий аргумент проти старовинности і первісности сучасного типу кобзарів. Не вгадуючи зовсім, чи носії дум в старих часах були чи не були сліпі, завважу, що зорові вражіння в думках не грають великої ролі, напр. кольори, вигляд і міміка дієвих осіб, про яку чуємо багато в піснях: більше важать їх інтонації і рухи¹⁾. Але се розуміється може бути і впливом сліпечської практики новіших часів на думи.

Та се все питання, що виходять за межі видання текстів, що отсе подаємо, і ми торкаємось їх тут постільки, поскільки вони впливають на наше видання. Можемо тільки надіятися, що се видання стане допомогою в досліді над сими складнішими і важливими питаннями про колишніх носіїв дум і їх місце в давнім українським життю.

Сею надією могли б ми закінчити сю передмову, але за нами лишається ще обов'язок деяких пояснень і спростовань, що вже не мають нічого спільного з Корпусом, але їх потреба виникає з деяких непорозумінь, що сталісь з приводу вступної статті в першій томі. Маю на увазі деякі завваження ак. В. М. Перетца і О. Малинки. Ак. Перетц в своїй цінній критиці подає деякі важливі доповнення до нашого перегляду праць, що мали відношення до збирання дум. Правда, він при тому закреслює рамки дещо ширше ніж ми, згадуючи напр. і книжку Бодяньського де, як каже сам, само слово „дума“ згадується тільки раз. Такі праці як ся, або як Великоорусскія былины Халанського, що теж відзначає акад. Перетц, дуже важливі в історії досліді народньої пісні взагалі, не мають безпосереднього зв'язку з збиранням дум. Так думаємо і про праці що тільки

Тип лірника на Лівобережжі в 1850-х рр.
З альбому Л. Жемчужникова.

впливу на живу консервацію дум і на їх співаків, як Грінченко.

Натомість жалую, що не могла використати цікавої вказівки про імпровізацію бандуристів в листі Срезневського до Снігирьова в Учених Записках Московського Університета 1834 г. і рецензії Отечественных Записок на Метлинського, що була нам відома тільки з статті Сумцова.

¹⁾ „Згорда промовляє“, „ревно плаче“; усміх, коли не помиляюсь, згадується тільки в думі про Коновченка, але ці наші помічення, розуміється, вимагають перевірки.

свідчать про „зацікавлення думами“, як висловлюється ак. Перетц, напр. стаття Венелина, праця Махалія, що на думку самого автора теж „цікава як бібліографічний номер і як свідоцтво, що Чех славіст цікавився був українською народньою устною творчістю“ (с. 97). Такі свідоцтва зацікавлення чужинців (а їх не так вже мало, хоч би Bodenstedt, Rambeau, Chodzko, Millien, різні російські переклади дум, тощо) — мусіли б безмежно поширити нашу роботу, дуже мало що додаючи до історії консервації дум. Се мушу сказати і про згадану у В. М. Перетца збірку Будзиновського, що дійсно по своєму характеру подібна до „Дум Кобзарських“ Грінченка, але цілком не мала того

Щодо думи в статті Євелького в „Отечественныхъ Запискахъ“ 1841 г., яку теж згадує акад. Перетц (Е. В. VII с. 90)—то се тільки передрук за *Z. Pauli* варіанту нашого № 15, Г. А варіант *Z. Pauli* (згаданий у ак. Перетца на с. 100) се передрук з Русалки Дністрової.

Чи дійсно ми недоцінили статей Неймана в Варшавськiм *Ateneum* 1885 і Равіні в *Tygodniku Pustrowanem* 1890 р.?

Що в статті Неймана „багато такого, що і раніше і пізніше повторювалося в українській та російській науковій літературі про думи“ (Е. В. VII, с. 93), се цілком вірно і

Тип лірника на Лівобережжі в 1850-х рр.
З альбому *Л. Жемчужникова*.

в історії дослідження дум ся праця відіграла значну роль, але на питання безпосередньо зв'язані з збиранням дум, з їх розповсюдженням тощо, вона впливу не мала. Щождо „міркування (Неймана) про вагу географічного розподілу дум і кобзарів“, що підносить особливо ак. Перетц (с. 95)—то оригінального після статей Горленка, котрі з'явилися в „Кіевской Старині“ невдовзі перед його працею,—Нейман тут не дав нічого і так само не вплинув на скеровання розшуків дум чи їх дослідження в напрямі отсього територіяльного розподілу, їх районних гнізд.

Найціннішим в статті Неймана був мабуть таки той вплив, що вона мала на деякі частини *Мыслей Житецького* — і сей вплив дійсно ми не досить відзначили. Стаття ж

Кобзар що був в Києві під Різдво 1912 р.
Рис. П. Хогодного.

Видлурист в м. Седневі в робітні Л. Жемчужникова.
З його альбому в Істор. Музею Шевченка.

Равіти, що популяризувала думки Неймана, навіть і такого стимулюючого значіння не мала — при деякій обізнаності з літературою про думи вона цікава головно курйозними фактичними помилками, як от запевненням, що кобзарі ніколи не жebraють, що відзначив і ак. Перетц, або констатуванням, що кобзарі не вчать учнів дум, бо тоді учні знали б те ж, що і майстер і зразу б покинули його (без визвілки).

Натомість дозволю собі заступитися за монографію М. Андрієвського, — не за його „історію з географією“, як дотепно каже акад. Перетц (с. 84), а за право сеї статті на

Кобзар Марко Ярема-Скачок.

Фотографія Б. Луговською.

нашу увагу — з огляду на те що монографії, навіть поганенькі, в історії дум явище дуже рідке (дума про Озовських братів, найкраща дума, тільки й дочекалася, що розвідки Андрієвського, а крім того монографії є тільки про Кішку, Олексія Поповича і Марусю Богуславку), стаття ж Андрієвського зробила таки й деякий вплив. В. Горленко вважав її „очень хорошей книжкой“ (Листи до П. Мартиновича „Науковий Збірник“ 1929 с. 154), Ів. Франко за „працю взірцеву щодо методичности трактовання та ясности викладу“ (Студії, с. 3), а в полеміці з М. Тершаковцем він просто таки побивав його нею, так наче се був монументальний твір науки про пісні — (там же, с. 472—474).

Нарешті робить мені закид акад. Перетц (с. 101—108) за невірне переказування думок його і П. Житецького. Властиво щодо мого реферату Мыслей (що поданий в I томі Українських Народніх Дум, с. СХLI—СLIII) він не робить спростовань — мовляв сей реферат зроблено „взагалі вдатно“, а його уваги підкреслюють, що я не досить визначила,

ролю нерівноскладових віршів у Житецького, так що на с. CLXXXIX я навіть написала мовляв Житецький вважав, що думи зложилися „під впливом силабічних віршів“. Щодо поглядів Житецького на нерівноскладові вірші акад. Перетц відсилає до рецензії Житецького на його (акад. Перетца) „Историко-Литературныя Исследования и Материалы“. Обидві вказівки вповні приймаю; слово „силабічні“ в моїй фразі дійсно зайве. Рецензія Житецького не була мені відома, я не сподівалася, що в ній буде мова про думи, бо в И.-Л. Исследованиях думи обговорюються тільки між іншим, тимчасом ся рецензія дійсно значно уточнює погляди Житецького на відносини між думами і віршами. 1) Тут Житецький не повторював вже своєї теорії про колишню одність дум і галицьких „дум“ (Мысли с. 129, 175) і ширше спинився коло відносин дум до рівноскладових віршів — очевидно під впливом праці акад. Перетца. В „Мыслях“ ті приклади, що акад. Перетц наводить в своїй рецензії на корпусі, як порівняння дум з нерівноскладовими віршами у Житецького 1), в „Мыслях“ подані або як проза 2), або наводяться з огляду на їх зміст, а не на форму 3). Крім одної „жебранки“.

Щождо мого ніби солідаризування з „Рідним Краєм“ проти акад. Перетца („Е. В.“ 7. стр. 101—102), то можу тільки зазначити, що цитування не означає солідаризування! тим більше, що на сторінках „Рідного Краю“ писалося про думи чимало такого, що я власне відкидаю в своїй роботі.

Нарешті згадаю, що в „Етнографічному Віснику“ 4) надрукована замітка О. Малинки, в якій заслужений етнограф звернув мені увагу на недогляд який я охоче тут спростовую. О. Малинка звертає увагу на деякі помилки що сталися при переміні правопису його тексту на сучасний правопис в першій томі Корпусу 5) і дає таке інтересне пояснення що до вживання слова „думка“ у кобзарів найновішого типу:

1) Отчет о первом по отделению Русского языка и словесности И. А. Н. при суждении премия митр. Макария. СПб. 1903, с. 23.

2) Акад. Перетц, с. 103—104 подає їх як вірші.

3) „К тому же выводу (книжних впливів на думи) приводит нас наблюдение над построением предложения, как в думах, так и в старинной малорусской прозе“ — приклади „Слово о бездождии“ і „Избегание“ (с. 36—37).

4) „Лькарство роскошникамъ“, Житецький переказує його зміст, бо на сю тему написано багато віршів в XVII і XVIII в. Мысли, с. 59.

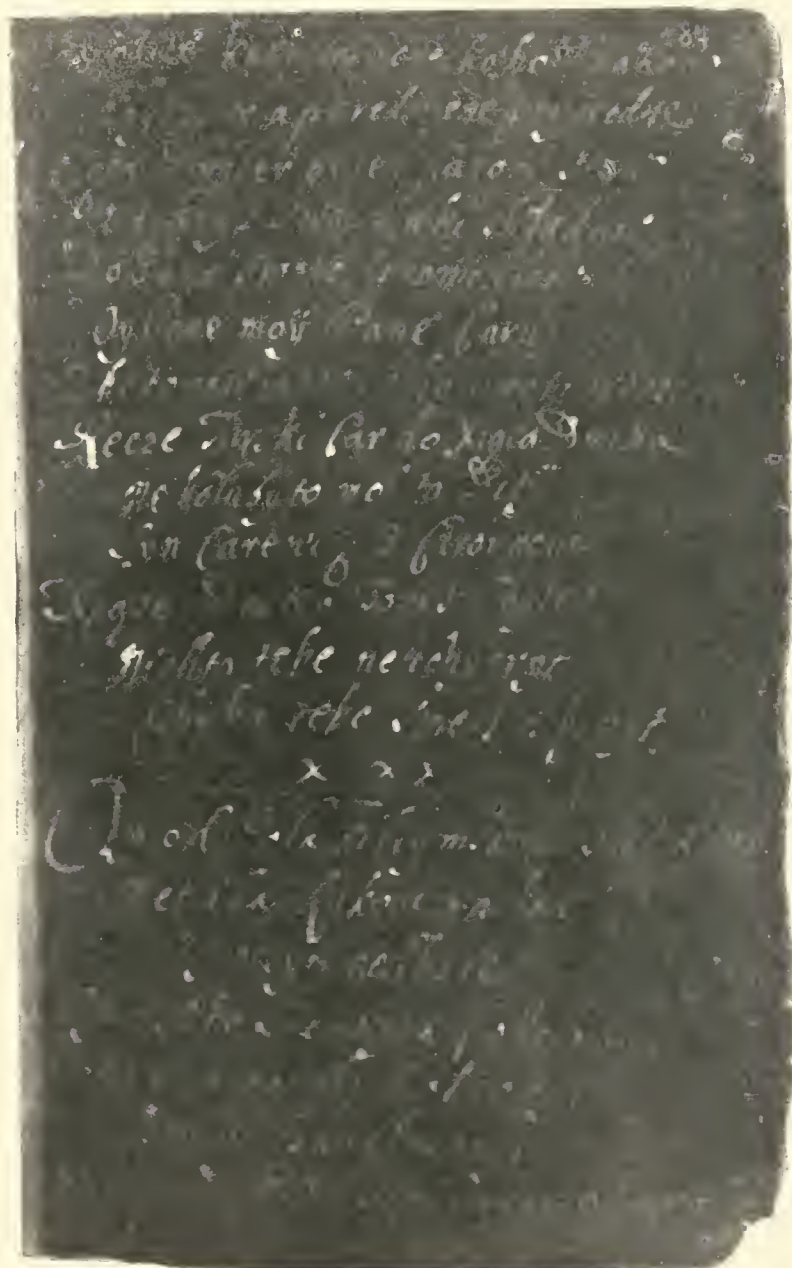
5) „Кілька слів про мої записи дум“. „Етн. Вісник“ к. VII с. 244.

6) Сі помилки такі корпус I с. 74 вар. Й ряд. 6—коробель, зам. карабель; ряд. 23. Шайки, зам. шайкі; ряд. 26 хлопцы зам. хлопци; ряд. 3) козакі зам. козакі; ряд. 50 лошадию зам. лошадию (?).

„На стор. XV та CLIV авторка пише, що декотрі дослідники—серед них і я—думи“ звуть „думками“. Справді, я вживав такої назви, але-ж не „з віжності до рідного слова“ (як гадає К. Грушевська), а тому що чув це слово в такому розумінні від кобзарів та лірників; у такому самісінькому розумінні слово „думка“ чув і В. А. Камінський (він сам мені казав) від лірників на Волні. 14 серпня 1928 року був у мене кобзар Дем'ян Симаненко. Розмовляючи з ним, я спробував і за те, чи не доводилося йому де чути, щоб замість „дума“ казали „думка“. На це він одказав: „А як-же! біля Ніжена та на Полтавщині кажуть так:—я знаю думу про Хмельницького, або Невольницький плач; а як каже:—я знаю деякі думки, або:—думок я не співаю,—то тут уже кажуть: „думка“. З його слів виходить ніби так: коли слово „дума“ має конкретне значіння, коли при цій назві пісні подається ще—про що в ній співається, то вживається слово „дума“, коли-ж вона має абстрактне значіння, подається тільки як назва певного літературного твору,—то „думка“.

Далі, на стор. CLIV читаємо: „Малинка зробив помилку, заявивши, що (лірник) Прищенко співав думу про Осаду Почаєва—себ-то відомий кант про Почаївську Божу Матір. Малинка надавав чимале значіння цьому „відкриттю“.—До цього мушу завважити, що це „відкриття“ належить не тільки мені, ба й проф. М. І. Стороженкові. „Единственная у нас религиозная дума (писав він)—вольнская пісня о битві под Почаевомъ“ („Ой сійшла зоря вечерова“). [Ол. Пчілка: „Н. І. Стороженко“ „К. Стар.“].

Подібні помилки—річ цілком зрозуміла, бо „тільки з працями Ф. Колесси се поняття („дума“) набуло цілком конкретного змісту та цілком твердих меж: стало можливим говорити про думи, як про зовсім означене літературне явище“ (XV).—Але-ж студії Ф. Колесси почали виходити дощро з 1910 року, а я свої матеріали записав був ще в 1890-х рр.“.

Сторінка зі збірки Кондрацького, на якій починається найстарший запис думи.

(Фотографія з оригіналу що добув для нас акад. М. Возняк).

ДУМИ ПРО ЛИЦАРСТВО.

Ід сею рубрикою збираємо тут думи присвячені окремим представникам козацького стану. Вони не об'єднані якиминьбудь подібностями в сюжеті чи обставині, як невільницькі думи або думи про море, а тільки тою спільною рисою, що всі вони описують окремих представників стану, названих по імені, як носіїв прикмет моральних і громадських, цінних або небажаних з становища козацької станової етики. Вони хвалять або гудять, описують і обговорюють окремі типи з-поміж козацтва, окремі вчинки і ситуації, даючи взірці певної станової казуїстики в питаннях етики і звичаїв стану. Конкретно се звичайно зводиться до питань військової дисципліни, як найважливішої чесноти, шанування певних військово-професійних норм і звичаїв, або їх порушення і при тім ні соціально-класові питання, ні політичні проблеми, ані питання родової моралі не грають першорядної ролі. Сі думи не торкаються політичних моментів, як думи про Хмельниччину, ані питань класових взаємин, як дума про Андигера. Не розгортають вони загалом і родово-семейних ідеалів в конфлікті з ворожими їм обставинами і вимогами життя, як се бачимо в деяких з невільницьких дум, або в думах про степ.

В „лицарських думах“ всі інтереси обертаються в становім козацькім світі, як в певнім мікрокосмі відокремленім від інших суспільних тіл, і навіть „вороги“, з якими се козацьке лицарство воює, не мають властиво політичного значення, а служать тільки пробним каменем, на яким випробуються власні станові прикмети, і тому з усіх можливих „ворогів“, з якими воювало не раз козацьке лицарство — Польщі, Московщини, Молдави і навіть власних козацьких усобників, сі думові лицарі знають тільки найяскравіших — басурменів, Татар і Турків. Фрази про оборону „православної віри“ чи „Руської землі“, що то тут, то там трапляються в сих думах, зокрема в думі про Коновченка, не можуть закрити сеї очевидної дійсності — чисто станового характеру сих дум і їх героїв.

Не творять сі думи і якоїсь окремої історичної групи — моменти й постаті, що в них часом з'являються, належать до різних часів, і тільки історики Козаччини зможуть окреслити ті етапи в історії її внутрішнього розвитку, що відбилися в сих думах. Річ ясна, що козацький стан не втявляв в однаковій степені від самого початку і до кінця свого існування виразности своїх станових прикмет, внутрішньої солідарности і не однаково різко протиставляв себе іншій суспільності, тому не однаково виразно відбивались сі прикмети і в його епосі. Навпаки, навіть під нівелюючим покровом епічних фраз історичні і соціальні різниці між окремими персонажами помітні дуже ще й нині, як ось між Хв. Безрідним з його багатою одежою і вимуштруваним джурою та козаком Голотою в „бобрових постелах з жіночими волоками“, між Коновченком, що пішо втікає до війська і Сірченками, що йдуть туди по родовій традиції, за славним іменем свого батька. Але поза сими різницями всі сі постаті мають щось спільне, власне свою репрезентативність, що дає їм художнє буття виключно як представникам козацького стану. А для нас важно те, що схарактеризовані тут думи різняться від інших дум власне сими рисами станової окремішности і завдяки їм творять певну групу.

Правда сі станові риси трапляються почасти і в героях інших дум, поданих в інших частинах нашого видання. Але в ніяких інших думах, на нашу гадку, сі риси не являються в такій мірі суттю самого твору як в поданих тут в отсій — лицарській рубриці.

До того ж при близькім розгляді сі думи про лицарство виявляють незвичайно багато внутрішніх зв'язків між собою, що дозволяють розглядати їх як численні варіації

на кілька обмежених тем, а властиво на одну єдину тему — вихваляння козацького стану, як він тут звичайно зветься: військового „товариства кривного і сердечного“.

Так дума про Матяша описує взірцевого отамана, розумного проводиря і порадника козацької молоді, ілюструючи сей образ прикладами тих поганих наслідків, що має непослух його порадам і порушення належної дисципліни. Сей же мотив виступає в історії Петра Сірка, і творить основу думи про Коновченка, де сей момент ускладнюється мотивом матернього прокльону.

Мотив прокльону, що зустрічається в багатьох інших думках, уведений сюди разом з іншими мотивами (як мотиви загадок, багатирського коня, фєральних днів тощо), для збагачення сюжету цього незвичайного твору, в який кобзарство вложило дійсно силу своєї праці і вміння, як в особливо укоханий і популярний номер свого репертуару. Але стрижнем думи про Коновченка таки являється проблема недисциплінованого героїзму, так сказати — героїзму проти правил — блискучого, але ненадійного. Бо, як каже дума, „п'ян чоловік слави, чи лицарства не докаже“, і тут замість „п'яний“ можна так само сказати „своєвільний“.

Коли ці думи обговорюють питання військової дисципліни — проводу і командування, обрисовуючи обов'язки проводиря до його підвладних та звеличуючи його в їх очах, то в історії Хведора Безрідного, Веремія Волошина і Волошина Голуба (в думі про Сірченків) дебатуються відносини молодшого вояка, так сказати — вояка учня, джури, до свого пана і учителя в військовій справі.

Негативні приклади сих відносин, намічені в постатях двох Волохів — невірних джур — дійшли до нас у вигляді настільки уривковим, що ми можемо ледви уявити собі характер і тенденцію тих творів, що описували їх докладніше. Антитезу до них творить вірний джура Хведора Безрідного.

Дума про Безрідного незвичайно вбога змістом, обертається коло досить дрібного питання звичаєвого права — питання приймання джури в козацький осередок: передачі джурі зброї і коня від помираючого лицаря — його пана. Таке питання може мати інтерес тільки в своїм колі, серед людей, що кермуються тими звичаями і цікавляться їх застосуванням в житті, себто серед козацтва, і навіть дивно було б, що ся тісно-становна дума могла проіснувати в кобзарському вжитку аж до другої половини XIX ст., коли б ми не мали пояснення сеї симпатії кобзарів до думи про Безрідного в близькості до кобзарського кола соціологічного моменту передачі, яку описує ся дума. Дійсно кобзарі більше ніж всяке інше цивільне населення могли розуміти вагу тої проблеми, що описує Безрідний — саме завдяки тому значенню, що мала в кобзарському колі професійна промоція — визвілка, не менше важлива для нормального існування професії, як правильне степенування військових чинів для військової організації.

Так ось чимало є спільного між думками цього типу — і то саме такого, чого нема в ніяких інших думках, за виїмком хіба думи про Олексія Поповича, що також обговорює питання станових звичаїв і тільки завдяки своєму „чудовому“ ухилові набрала загального характеру.

Деякі риси в сих думках дозволяють навіть здогадуватися, що колись між думками про лицарство були ще тісніші зв'язки. Правда се вважається цілком аксіоматичною правдою, що в думках не було циклізації, але на нашу думку зіставлення деяких моментів, як хочби двох джурів Волохів в згаданих думках, коли не заперечують сеї правди цілком, то ослаблюють її категоричність. Інший приклад дає сюжет думи про Сірченків з натяком на смерть Романа Сірка, про якого в думі не говориться, а згадується він зате в пісні про думового героя Богуславця. Не сумніваюсь, що кола б ми розпоряджали більшою кількістю аналогічного матеріалу таких внутрішніх зв'язків знайшлося б ще більше.

З-поміж поміщених тут дум найменше становий характер має дума про Голоту, яка, правда, вихваляє козацьке лицарство в особі одного з його представників, але не дер-

житись при тім спеціально козацького станового кругозору, хоча немає і слідів якоїсь виразнішої ідеології, як напр. Андйбер. Але і Голота не без зв'язків з іншими думами — порівняймо хочби присвоєння Татаринної одежі Голотою, що творить бравурно-іронічну антитезу до одягання Хведорового джури: ось, мовляв, як роблять, коли прощаються з своїм лицарем, а як слід робити з (невірним ворогом! Дума про Голоту з усіх дум отєїєї групи найближче підходить до попереднього відділу — про горе в степу. Тут маємо ще ту саму обстанову „гуляння по степу“, навіть виступає та сама фразеологія — змінився тільки тон: з прибитого і неспокоїного став войовничим і побідним. Козак з Кодими, що тільки „тричі гуляв“ на ній, гине від свого необережного знайомства з степом та проклинає Кодиму-долину за свою невдачу, тим часом Голота згорда дивується, що скільки він в степу не гуляв „ніякого дива не видав“. Разом з тим в сій думі загострилися і спеціально козацькі риси і в постатях і в самій ситуації. Дума з приємністю підкреслює воєнне вишколення Голоти — добре стріляння, уміння добре їздити на коні, своєрідний „спартанський“ спосіб одягатися, всякі навикки і вередування козацькі. Але з огляду на вищезазначену близькість Голоти до думи про Степ ми й ставимо її на початку сього нового розділу.

Одначе такий розподіл не має на увазі хронологічних міркувань — ми не вважаємо, що дума про Голоту старша наприклад від Коновченка, як і не думаємо взагалі, що лицарські думи новіші від невірничих і старші від дум про Хмельницького. Наскільки ж треба бути обережним з хронологізацією дум взагалі, про се зайвий раз нагадали знайдені ак. Возняком тексти Кондрацького. Вони посунули раптом думу про Голоту, що вважалася одною з новіших дум, на позицію найстарішої (відомої нам) думи; ся ж нахідка впевняє нас в тім, що „упадочна“ дума про Козацьке життя, а може й думи про Андйбера були відомі вже в XVII ст. — бо на них натякають пародії збірки Кондрацького.

Щождо походження мотивів лицарської групи, то ми думаємо, що в сій групі зібрані теми дуже різного початку, думаємо навіть, що сама їх станова тенденція була наслідком не одної історичної доби. Бо ж треба підкреслити, що козацьке „лицарство“ кобзарського епосу не є якесь виразне історичне поняття, а скорше невиразний ідеал, що з певними варіаціями потенціонально належить всякій чоловічій воєнній організації. Акад. Дашкевич зовсім правдиво завважив, що слово „лицар“ в народній поезії не відповідає своїй первісній етимології і не має на гадці дійсного „рицаря“, а передає взагалі „смутне предствалення о том или ином молодечестве“¹⁾. В кобзарському епосі зокрема за сим словом не ховається західньо-європейський лицарський кодекс ані скільки небудь виразна думка про клясові феодальні привилеї. В сім слові відбиваються власні ідеали військової організації відмінні від рицарства середньовіччя: хоч воно теж мало свій вплив на неї. Наша організація заховала в собі дуже багато рис ще старшої вояцької верстви родоплемінного суспільства. Ся верства, характеризувана високою солідарністю і певною військовою поколінною дисципліною, відживає в дружинних мотивах нашої обрядової поезії — такої як вона відома нам тепер, себто пропущена через призму сільських парубоцьких звичаїв, що знов, в свою чергу, мають в собі багато з тих самих моральних елементів, які створили наше козацтво. Се між іншим та незвичайна солідарність поколінної верстви, що являється могутнім організаційним двигуном в суспільностях, де вона має вільний розвиток, плекана нею мужність і відвага, оперта на почутті сили своєї організації, і гуртова гордість, що виростає з таких передумов. З тим разом іде і пошана до своїх звичаїв і правил, цінніших в очах верстви від усіх інших правил, що керують аморфними частинами суспільства. А се, як бачимо, приблизно мотиви наших „лицарських дум“ — з додатком інших елементів даних пізнішими історичними обставинами.

¹⁾ Рыцарство на Руси — въ жизни и поэзии. Чтенія въ Ист. Об-въ Нестора, вн. 16, 1902, с. 20.

Основні мотиви сих дум намічаються подекуди і в старій нашій дружинній поезії, і ми певні, що походження сих мотивів дуже різне і тільки випадково, ставши на службу такій могутній вояцькій організації як козацтво, вони розвинулися особливо різко. Думи тут подані певно являються тільки слабим відблиском колишнього розцвіту сеї поезії, в часах коли козацькі військові чесноти, козацьке „лицарство“ було не тільки актуальною справою для кобзарської аудиторії, але і важливим соціологічним фактом в нашім національнім життю. З того розцвіту нам залишилися певно тільки вбогі сліди: невелика скількість творів, почасти уривків, очевидно позбавлених багатьох деталей, але ще настільки зацілілих, що в них виразно помітний колишній „лицарський“ характер сеї поезії.

14. ПРО ГЕРЦЬ КОЗАКА З ТАТАРИНОМ.

Ця дума, що протягом XIX-го ст. була відома небагатьом кобзарям, звичайно під назвою Козака Голоти, записана небагато разів і переважно уривками. Дехто висловлював навіть думку, що вона не народнього походження, однак недавнє відкриття акад. Возняка зняло з неї се підозріння і разом з тим поставило її відразу на цілком окреме місце серед всіх дум. Вона стає особливо важливою як найстарша дотепер звісна нам дума.

I. Варіант А — *Sententiae per Alfabetum Compositae Anno Domini 1684 Die 10 Januarii Lublini in scholis religiosorum PP. Societatis Jesu authore Religioso Kondracki*. М. Возняк, Дума про козака-Нетягу в записі кінця XVII ст. Збірник на пошану М. Грушевського т. II, с. 27. Текст записано латинкою, можливо самим Кондрацьким або кимсь зі спадкоємців його записної книжки на Правобережжі, може на Волині в кінці XVII або спочатку XVIII ст. — на думку М. Возняка перед 1693 р.¹⁾

Варіант Б — Малоросійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни (Лукашевича), 1836, с. 49. Походження уривка цього невідоме, мабуть західня Полтавщина²⁾.

Варіант В — Максимович, Сборникъ украинскихъ пѣсень, 1849, с. 13. Походження тексту невідоме³⁾.

Варіант Г — Метлинський, Народныя южнорусскія пѣсни 1854, с. 445. Текст записав Білозерський від кобзаря Івана Романенка в селі Британах Борзенського пов., мабуть на початку 1850-х років.

Варіант Г — Куліш, Записки о Южной Руси, т. I, 1856, с. 14. Текст записав він сам від лірника Архипа Никоненка, на хуторі під Оржицею, мабуть 1852 р.

Варіант X — Куліш, Історія Возсоединенія Руси т. I, 1874, с. 355. Текст зложений головно з варіанту Г і доповнений іншими текстами. Рядки і слова, що змінив Куліш, подані у нас курсивом.

II. На протязі XIX ст. було записано чотири тексти сеї думи: два уривки і два цілі, один коротенький, другий досить довгий — всі доволі різні своєю будовою. Два з них (вар. Б і Г) оповідали як козак Голота гуляючи стеном зустрів Татари́на, вар. Г оповідав як Татарин вибирається ловити козака і говорить про се Татарці; се згадують і вар. В і Г, але останній дуже не виразно. З цього всього трудно було вяснити власну фізіономію думи — вона робила вражіння тільки досить сумних останків колишнього цілого тексту.

Але відкриття тексту в рукописній збірці Кондрацького показало, що се не так, бо в XVIII ст., а може вже в кінці XVII-го, дума про Голоту мала майже такий вигляд як і в тексті Максимовича, у варіанті В. Різниці бо між вар. А і вар. В менші ніж між всіми іншими варіантами сеї думи, хоч і в них є дещо таке, що було в сеї думі вже за старих часів. Старий текст різниться від усіх новіших варіантів окрім вар. В тим, що герой в ньому називається Нетягою (в вар. В просто „Козаченько“), а не Голотою і тим доказується, що дума не натякала на ніякі історичні персонажі, як се думали деякі коментатори (див. нижче).

Не згадує дума в варіанті А і про Татарку, і ми думаємо, що се постать — якої, доречі, нема в найстаршій тексті XIX ст., в вар. Б — була уведена співаками (а може й збирачами дум) до оповідання вже під впливом пісні про корабель з Татарином і Татаркою (Максимович, збірник 1834, с. 81; Антонович і Драгоманов т. I, с. 244). Слабше розвинений в вар. А, ніж в інших, також опис одягу героя. Зате більш розвинена сама акція оповідання; введені різні конкретні деталі, як от зупинка загнаного козака над річкою (до річки до Вітки примкає), щоб відти дати опір Татаринні. Трохи недоречі здається, що при тім козак стає навколішки — ніби злазить в коня.

Поза тим як сказано, сеї варіант найбільш нагадує вар. В (хоч ряд. 13—15 варіанту А цілком підходять до ряд. 49—51 варіанту Г). Цікаво тому було б знати, чи ці тексти походять з близьких

¹⁾ Див. Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. CXLVI с. 178.

²⁾ Порівн. т. I. с. XLIII—IV. ³⁾ Може зах. Полтавщина. Порівн. т. I, с. XLVII.

місць, — але на жаль цього питання не можна розв'язати. Вар. А записаний на західнім Правобережжі, можливо на Волині; деякі обставини вказують і на Дністрове Побережжя; певних же рішучих думок про це ще не зложено і покищо зложити не можна¹⁾. Походження вар. В ще менше відоме — він, як і інші першодруки в збірці Максимовича, не має ніякого означення, відки його добуто, де записано і від кого. Але де б його не знайдено, напевне був він підправлений рукою видавця, і певне, що ся рука додала йому раптовий і несподіваний для думи кінець — отсе „гуляти, гуляти, гуляти і єдиного Бога споминати“.

Бракує відомостей і про походження вар. Б, але його недоторкненість здається нам невищою. З огляду на інші записи Лукашевича можна думати, що сей текст записано в східній Полтавщині, може в Пирятинському повіті.

Вар. Г викликав сумніви щодо автентичности; він записаний від трохи сумнівного лірика Никоценка, але не здається нам підробленими, хоч може Куліш і доповнив його подекуди рядками з інших текстів. Зате дуже непевним здається нам вар. Г — хоч нам і подано відомості про його походження від борзеньського кобзаря Романенка. Як видно, сей текст ще більше уривковий ніж уривок вар. Б, та співак не тільки лишає в ньому багато порожнеч, але, що важніше, додає багато зайвого. Він недоречі цитує Коновченка з покликом на охотне військо і згадкою про Черкею. Недоречі говорять про полон Татарина і Татарки, разом з побиванням Татарина „келепом“. Се все складає таке вражіння, наче кобзар хотів тільки заповнити свій текст хоч би чим небудь, чи то забувши його дощенту, чи може й просто стараючись потрапити в ті рамки, що зарисував йому записувач розпитуючи, чи не знає кобзар такої то думи про Голоту і Татарина — як Татарин хотів його живцем брати і як його козак подолав і т. і. Опис костюму, що наче ліпше держиться купи ніж решта тексту, пояснюється на нашу думку впливом Андібера, добре знаюого в сих місцях (завдяки сусідній кобзарській школі Шута в Сосницькому повіті), тим часом як думу про герць козака з Татариним тут мабуть давно забули, якщо коли небудь знали її дійсно.

Вар. Х зложено в головному з вар. Г і доповнено іншими, — зовсім нові лиш 5 рядків. Се рядки, де Татарин насміхається з Голоти; сього уступу нема в ніяких інших варіантах і він ледви чи міг бути коли небудь в думі. До сих слів Татарина додані глузування козака з варіанту Лукашевича, так що перемінено особу, яка їх говорить і таким чином підкреслено сей новий момент глузування Татарина з козака, момент на нашу думку утворений самим Кулішем.

III. Дума про Голоту не дала приводу до спеціальних розвідок. Максимович друкуючи вар. В і передрукуючи вар. Б зробив увагу, що полковник Голота виступав в перших війнах Хмельницького і був убитий в вересні 1649 р. Антонович і Драгоманов (т. I, с. 168) в своїм коментарі не підняли сього здогаду щодо полковника Голоти. З тої обставини, що дія відбувається під Бендерами (Тягинєю) вони вгадували, що дума належить до другої половини XVI в., коли сі місцевості вже були більш-менш залюднені. Далі приведено згадку про козацький напад на Бендери 1582 і на Акерман 1589 і звернено теж увагу на те, що Татарин, багатий горожанин, стріляє все ще стрілами. Антонович і Драгоманов привели ще відомості про зовнішній вигляд козаків в XVII-ім в. і навіть в XVIII-ім, що міг дати підставу до жартів про одержу в думі.

На думку О. Міллера поєдинок Голоти з Татариним — мотив багатирський. Назву Голоти він порівняв з „голями“ — бідними людьми в биллях (Великорусскія быльни и малорусскія думы с. 8).

Не зв'язав козака Голоту думи з Голотою, що згинув в війні 1649 коло Прип'яті, і Костомаров (Богдан Хмельницький с. 327). В „Історії Козачества“ (с. 732—4) він висловив думку, що Козак Голота не індивідуальна постать, але характерна для XVI в. — бідний козак-здобичник „українській аферистъ давнихъ лѣтъ“, що воює з „аферистомъ Татаринимъ“. Костомаров дуже вірно відзначив характер закінчення варіанту Г, де описано радість козака-побідника: „щоб і всі козаки пили і гуляли, щоб добували у ворогів здобич ще кращу як його, та щоб топтали своїх ворогів“. Се справді дуже визначна риса тих дум, де після сумних, хоч не менш славних пригод козацтва, підкреслюються ясні сторони сього життя: безжурність і удача, які воно, мовляв, в собі містить.

¹⁾ Порівн. М. Возняк, Із збірника Кондрацького. Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. CXLVI, 1927, с. 156. Деякі наші міркування з сього приводу в „Первіснім Громадянстві“ 1929 вип. II.

Лисовський (Опыт изучения с. 24) вважає, що сю думу трудно приєднати до якоїсь певної епохи. Його думка така, що се уривок старої думи, перероблений в тім часі, коли творилися реалістичні думи про Хмельниччину, а саме при кінці XVII-го в. Тому, мовляв, образ Татарина такий блідий — в тім часі се не була вже актуальна постать; Голота ж навпаки — набрав виразно реалістичних рис. Питання, чи се історична фігура, Лисовського не займало.

В рукописній теці Житецького¹⁾ маємо таку примітку до думи про Голоту, або про „Схватку съ татаринномъ“ як він її називає: „В варіанті (нашій В) козак не називається Голотою, тому нема і опису його скромного костюму. Опис костюму можливо був викликаний іменем Голоти, а може ім'я з'явилося під вражінням поняття про бідність степового удалця, який здобуває собі чоботи, шлик, одержу і коня татарського. В останнім випадку ім'я пізнішого героя могло бути перенесене на образ, що зложився в старшу епоху“. Житецький має тут на увазі історичного полковника Голоту.

В передмові О. Пчілки до листів Куліша і Жемчужникова до Вересая (К. С. 1904, кн. II, с. 15) висловлено гадку, що дума про Голоту сумнівна і згадано про такий погляд „ученої критики“, але інших слідів такого ставлення до сеї думи, як до ненародної, ми не знаходили.

На думку Єрофеева ближчі до первісного варіанту варіанти В і Г. Інші два він вважає явищами занепаду; щодо часу або історичного характеру думи — спостережень не робить (Записки наук. Т-ва в Києві кн. VII, с. 23).

Акад. Ф. Колесса (Українські народні думи, 1920, с. 38), констатуючи за Антоновичем і Драгомановим, що обставини події відносяться до другої половини XVI в., вважає, що тон думи цілком чужий старим думам, тому і зачисляє її до новішої верстви думової творчости, до якої належать також думи про Хмельниччину.

Найновіший коментар до сеї думи належить видавцеві тексту Кондрацького акад. М. Вознякові²⁾, що порівняв ново-відкритий текст з іншими варіантами і прийшов до таких висновків: варіант Кондрацького, А, найбільш подібний до Никоненкового варіанту Г. Різниці між ними автор завважує такі — опис одержу в варіанті Г довший ніж в варіанті А, мабуть запозичений з думи про Андібера. Немає в варіанті А і сцени розмови Татарина з Татаркою, що є в вар. Г. Нема побивання келепом вбитого Татарина, і нарешті — закінчення, де козак вихваляє Килиїмське поле. Замість останнього в вар. А козак тільки збирається се зробити, коли буде в крузі своїх товаришів. Взагалі ж, думає акад. М. Возняк, „докладне порівняння варіанту XIX-го в. з варіантом кінця XVII-го, показує, наскільки вище треба поставити старший варіант від молодшого. В старшому варіанті дія сконцентрована щодо часу. Зустрічаються два лицарі, молодий і старий, переважає молодий, але по лицарськи обходиться з своїм противником, не добиває його келепом. Немає також сцени пиятики й вихвалювання Килиїмського поля, бо це тільки розтягає думу та її дію на шкоду хронологічній сконцентрованості“.

Варіант В на думку М. Возняка тільки скорочений варіант Г і різниця тут тільки в тім, що в варіанті В козак „карбачем одбивається“, але згадка про пару татарських коней спільна варіантові В з варіантом А. Щодо варіантів Б і Г, то їх Возняк разом з Єрофеевим вважає зіпсованими. Закінчує він своє порівняння варіантів знов твердженням про вищість найстаршого варіанту і цитатою з Франка (Козак Плахта, Записки наукового Т-ва ім. Шевченка т. XVII с. 28): «А загалом вид являється такий немов би ми з вищого поетичного рівня сходили на нижчий (від старшого варіанту до новіших), або немов річ, утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовкла, стратила первісні ясні контури“.

А.

Oy od Pola Kiliymskoho idet kozak netiaha,
Rukoiu machaie,
Ny o czym nedbaie.
Oy u ioho sermiazyna po kolina,

5. Na niu postoly bobrowyi,
Onuczy bawelnianyi,
Napotym piszczal sempiadnaia za pleczuma.

¹⁾ В архіві Істор. Секції ВУАН. Про неї див. т. I, с. CLI.

²⁾ Дума про Козака-неягу в записі кінця XVII с. Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського т. II, с. 28.

- Az hde sie wziaw Tataryn stary borodaty,
Na dwoch koniach lysawych sa nim uhaniaie.
10. Az do niego kozak promowlaie:
„Stary Tatarayne borodaty,
Czoho ty za mnoiu uhaniaiesz?
Czy na moi zbroi iasnyi,
Czy na moi koni woronyi,
15. Czy na moi szaty dorohyi?“
Szezo promowyt stary Tataryn borodaty
do kozaka Zaporowskocho:
„Ne nabihaiu na twoi koni woronyi,
Ani na twoi szaty dorohyi,
Ne nabihaiu ia na twoiu zbroiu iasnoiu,
20. Tylko ia nabihaiu na tebe, kozaka molo-
doho.
Kolib tebe myni sudyw Byh uziaty,
Ne zarykaw by ia sie w Kily za tebe
szlykom czerwonciuw braty“.
Az promowyt k niomu kozak Ukrainski:
„Stary Tatarayne borodaty,
25. Ne tak to mene treba wziaty,
Treba zo mnoiu w Kilymskom polu po-
hulaty“.
- Do ryczki do Witki przymykaie,
Nakoliszki prypadaw,
Semipiadnyi piszczał z plezy zdyimaw,
30- Dwoma kulkami nabywaw,
Z Tatarynow zartowaw,
Zoboch koni pozbywaw,
Słowami promowlaw:
„Tatarayne staryi,
35. Ne budu ia zlyi
Takiy na tebe, iak ty na mene.
Iak ty mene chotyw braty,
Do Kily mie przywodyty.
Chotyw czerwonyi za mene szlykami
braty.
40. A teper, Tatarayne, zartu kozackocho ne-
znaiesz,
Ta y z konie sie walaiesz,
Niczomu sie sprotywlaiesz.
Teper budu skarby twoie braty,
Do wuyska do taboru kozackocho pryby-
waty,
45. Budu Kilymskoie Pole wychwalaty,
Szezo maiu zdobyczy z wuyskom kozackimi
propuwaty“.

Збірник Кондрацького.

Б. Голота.

- Да на Савурь могилѣ, гулявь козаченько,
гулявь,
Да не якого дива не видавь:
„Ой долино-Ялино! скількô я на тобѣ гулявь,
Да не якого дива не видавь!“
- 5 Ой на полѣ на Килияньскôмъ,
На шляху на Ордыньскôмъ:
То не ясный соколь лѣтае,—
То козакъ Голота, сердечный, добрымъ ко-
немъ гуляе;
Ой ставъ Татаринъ къ нему приѣзжати,
10. Порошку на полку насыпати,
Сердечного козака Голоту сѣче да рубае,
Голота нагайкою стрѣлы отбивае:
„Ей ты, Татарюго, сѣдый, бородатый,
На ще ты уповаешъ?“
15. Чи на свою шапку бирку,
Шо шовкомъ шита,
Вѣтром подбита,—
А сверху дирка?
Чи на свои постолы бобровы,
20. Шо шовковы волокни—
Въ одну сталь
Съ ваду?
Чи на свою сермягу семилатную?
Ей старый, бородатый, да кому Богъ по-
може.....“
- (Козакъ беретъ въ плѣнь Татарина, и при-
водитъ на веревкѣ в таборъ войсковою къ сво-
ему начальнику).
25. „Ой ты Савурь могило! скількô я гулявь,
Да такой добычи не добувавъ!“
Лукашевич, с. 49.

В. Схватка съ Татариномъ.

- Ой дѣ-сь, ой дѣсь за Климомъ-городомъ ко-
заченько гуляе;
А зъ Клима-города Татаринъ поглядае.
Загадавъ Татаринъ Татарцѣ пару коней сѣ-
длати,
Да того козаченька доганяти.
5. Якъ вибѣгъ Татаринъ, старый бородатый,
На розумъ небагатый,
Выбѣгъ того козаченька догавати.
„Ты козаченьку молодой,
Пôд тобою кониченько вороный!
10. Колибъ я тебе пôймавъ,
Ябъ тебе у Климъ-городъ запродавъ,
И сребный за тебе гроши побравъ!“
- А козаченько оглядається,
И карбачемъ одбивается.
15. „Ой ты Татаринъ, старый бородатый,
Да на розумъ небагатый!
Ти мѣжъ козаками не бувавъ,
И козацькой каши не ѣдавъ,
И козацькихъ жартôвъ не знаешъ...
20. Де-сь у мене бувъ зъ кулями гаманъ,
Яжъ тобѣ гостинця дамъ“.
Якъ ставъ ему гостинци посылати,
Ставъ Татаринъ, зъ коня похилати.
„Ой ты Татаринъ, старый бородатый,
25. Да на розумъ небагатый!
Ище ты мене не пôймавъ,

Да ўже вь Килимъ-городъ запродавъ,
 И срѣбный за мене грошн побравъ!
 Отъ теперъ твого одного коня вороного
 30. Поведу до шинкарки пропивати,
 А другимъ твоім конемъ воронимъ

По Килиму-городу гуляти!
 Ой, гуляти, гуляти, гуляти,
 Да единого Бога споминати!“

Максимович 1849, с. 13.

Г. Про козака Голоту.

Був собі козак Голота,
 Не боявся ни огня, ни воды, ни лыха, ни
 всякого болота.
 А на йому шапка-бирка—
 Изверху дпрка,
 5. Соломою шыта,
 А витром пдбита,
 А коло окóлыци ничогосенько катмае...
 (Татарын)
 Пидхóдыв к Голотн пид город Тягíню,
 На Черкёню-долыну,

10. И стаи́овыть своего коня, попасае,
 И на охотне вийсько клыче-поклыкае...
 Да ише вни думает-гадае,
 Щоб козака Голоту извоповаты...
 «Що я козака Голоту пойду войоваты,
 15. И буду живцем його браты»...
 Колы-ж козак Голота на Черкени-долыни
 гуляе,
 И Татарына из Татаркою живцем у плни
 забирае,
 18. Да Татарына келепом у груди потягае...
 Метлинский, с. 445.

Г. Дума о козакъ Голотъ.

Ой полемъ, полемъ Килимськимъ,
 То шляхомъ битимъ Гордінськимъ,
 Ой тамъ гулявъ козакъ Голота.
 Не боіця ні огня, ні мечá, ні трётёго бо-
 лота.
 5. Прáвда, на козакóві шáтн дорогíи—
 Три семирýзи лихíи:
 Одна недóбра, другá негóжа,
 А трéтя й на хлív незóжа.¹⁾
 А ще, прáвда, на козакóві постолí вязóви.
 10. А унóчи кпáйтáчáни—
 Щíри жíноцькí ряднáни;
 Волóки шовкóви—
 Удвóе жíноцькí щíри валóви²⁾.
 Прáвда, на козакóві шáпка бíрка,
 15. Звэрху дíрка,
 Травóю пошíта,
 Вíтромъ пíдбита,
 Кудí вíе, тудí й провíváе,
 Козакá молодóго прохоложáе.
 20. То гуляе козак Голота, погуляе,
 Ни гóрода, ни селá не займáе,—
 На гóродъ Килию поглядáе.
 У гóродí Килинî Татаринъ сидитъ бородáтнî,
 По гíрницяхъ похожáе,
 25. До Татарки словáмн промовлáе:
 „Татáрко, Татáрко!
 Ой чи ти дúмáешъ те, що á дúмаю?
 Ой чи ти бáчишъ те, що á бáчу?“
 Кáже: „Татáрпне, ой сідíй, бородáтнîй!
 30. Я тíлькí бáчу, що ти передо мною по гíр-
 ницяхъ похожáешъ,
 А не знáю, що ти дúмáешъ да гáдáешъ“.
 Кáже: „Татáрко!
 Я тé бачу: вь чíстíмъ лóлі не орéль лítáе:
 То козакъ Голота дóбрнмъ конémъ гуляе.
 35. Я ёго хóчу живцémъ у рúки взáти

Да вь гóродъ Килию запрода́ти,
 Ище жъ нímъ передъ велíкими панáми ба-
 шáмн вихвалáтн,
 За ёго мнóго червóнихъ не лíчачи брáтн.
 Дорогíи сýкна не мíрячи пощítáти“.
 40. То тée промовлáвъ,— дорогé плáтте надíváе,
 Чóботн обувáе,
 Шлíкъ бáрхотнйй на свою гóлову надíváе,
 На коня сídáе,
 Безпéчно за козакóмъ Голóтою ганáе.
 45. То козакъ Голота дóбре козáцькйй звíчай
 знáе,—
 Ой на Татарпна скрíва, якъ вóвкъ, поглядáе.
 Кáже: „Татáрпне, Татáрпне!
 На вíщо жъ ти вáжншъ:
 Чп на мою яснёньюкую збрóю,
 50. Чп на мого коня вороного,
 Чи на менé, козакá молодóго?“
 „Я“, кáже, „вáжу на твою яснёньюкую збрóю,
 А ще лúчче на твого коня вороного,
 А ще лúчче на тебе, козакá молодóго.
 55. Я тебе хóчу живцémъ у рúки взáти,
 Вь гóродъ Килию запрода́ти,
 Передъ велíкимн панáми башáми вихвалáтн
 И мнóго червóнихъ не лíчачи набрáти,
 Дорогíи сýкна не мíрячи пощítáти“.
 60. То козакъ Голота дóбре звíчай козáцькйй
 знáе,
 Ой на Татарпна скрíва, якъ вóвкъ, поглядá-
 дáе.
 „Ой“, кáже, Татáрпне, ой сідíй же ты, боро-
 дáтнîй!
 Либóнь же ты на рóзумъ небагáтнйй:
 Ще ты козакá у рúки не взáвъ,³⁾
 65. А вже за ёго й грóшн пощítáвъ.
 А ще ж ты мíжъ козакáми не бувáвъ,

¹⁾ Уже й закынуть неспособна. Примітка кобзаря. ²⁾ Козак прибіравсь на прочудо; славу свою пускавъ на
 ввесь світъ. Пр. кобзаря. ³⁾ У Антоновича і Драгоманова тут додано рядок: А вже козакóві вíри доняв.

- Козацької каші не ідавъ
И козацькихъ звичаївъ не знаєшъ“.
То тее промовлявъ,
70. На присішкахъ ставъ,
Безъ міри пороху підсипає,
Татарину гостінця въ груди посплає.
Ой ще козакъ не примірівся,
А Татаринъ якъ лихий матері съ коня поко-
75. Вінъ ёму віри не донімає, тівся.
До ёго прибуває,
Келепомъ міжї плечи грімає,
Коли жъ огледитця, ажъ у ёго й дѣху не-
має.
Вінъ годі добре дбавъ,
80. Чоботи Татарські истягавъ,
На свої козацькі ноги обувавъ;
Одежу истягавъ,
На свої козацькі плечи надівавъ;

- Бархотний шлікъ издіймає,
85. На свою козацьку голову надіває;
Коня Татарського за поводї взавъ,
У городъ Січі припавъ⁴⁾,
Тамъ собі пѣ-гуляє,
Поле Килимське хвалить-вихваліє:
90. „Ой поле Килимське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Якъ ти менє при нещасливій годіні сподо-
било!
Даї же, Божє, щобъ козаки пилї та гуляли,
Хоробшї мїсли мали,
95. Одъ мене більшу дѣбичу брали,
И неприятеля підъ нозі топтали!“
Слава не вмрє, не поляже,
Отніні до віка!
Даруй, Божє, на многі літа!

Записки о Южной Руси, I, с. 14.

Х. Про Козака Голоту.

- Ой на полі та й на Килимськім,
На шляху битому гордпнськім,* (1—2 Г)
Ой там гуляв, гуляв козак Голота. (3 Г)
Не боїтєся ні огня, ні меча, ні третєго
болота. (4 Г)
5. Правда, на козакові шати дорогї— (5 Г)
Трп семирязі лпхий: (6 Г)
Одна недобра, друга негожа, (7 Г)
А третя й на хлїв незгожа. (8 Г)
А ще, и правда, на козакові постолї вязовї, (9 Г)
10. А унучи кнтайчавї— (10 Г)
Щирї жіноцькі рядяні; (11 Г)
Волоки шовковї— (12 Г)
Удвоє, жіноцькі щирї валовї. (13 Г)
Правда, на козакові шапка бирка, (14 Г)
15. Зверху дїрка, (15 Г)
Травою ношита, (16 Г)
А вітром підбита. (17 Г)
Куди віє, туди й провіває, (18 Г)
Козака молодого прохоложає. (19 Г)
II.
20. То гуляє козак Голота, погуляє. (20 Г)
Нї города, нї села ве займає,— (21 Г)
На город Килию поглядає. (22 Г)
У городї Килиї татарин сидить бородастий; (23 Г)
По гірницях похожає, (24 Г)
25. До татарки словами промовляє: (25 Г)
„Татарко, татарко! (26 Г)
„Ой чи ти думаєш те, що я думаю? (27 Г)
„Ой чи ти бачиш те, що я бачу?“ (28 Г)
Каже: „Татарине, ой, сїдий, бородастий! (29 Г)
30. „Я тїльки бачу, що ти передо мною по
гірницях похожаєш, (30 Г)
„А не знаю, що ти думаєш да гадаєш.“ (31 Г)
„Каже: „Татарко! (32 Г)
„Я те бачу; в чистїм полі не орел літає: (33 Г)
„То козак Голота добрим конем гуляє. (34 Г)
35. „Я ёго хочу живцєм у руки взяти (35 Г)
„Да в город Килию запродати, (36 Г)
„Ще ж нїм перед великими нанами ба-
шамн вихвалити, (37 Г)
„За ёго много червоних не лічачи брати, (38 Г)
„Дорогнї сукна не мїрячи поштатп“. (39 Г)
III.
То тее промовляв,— дороге платтє на-
дїває, (40 Г)
Чоботи обував, (41 Г)

- Шлік бархотний на свою голову на-
дїває, (42 Г)
На коня сїдає, (43 Г)
45. Безнєчно за козаком Голотою ганяє. (44 Г)
А козаченько оглядається, (45 Г)
I карбачем одбивається. (46 Г)
То *вже жє той* козак Голота добре козаць-
кий звичай знає,— (47 Г)
Ой на татарина скрива, як вовк, по-
глядає. (48 Г)
Каже: „Татарине, татарине! (49 Г)
50. На віщо ж ти важпш: (50 Г)
„Чи на *свою* яснєньку зброю, (51 Г)
„Чи ва *свого* коня вороного, (52 Г)
„*Чи на сєбе татарюгу старого?* (53 Г)
—„Я“, каже:—„важу на *мою* яснєньку
зброю, (54 Г)
55. „А ще лучче—на *мого* коня вороного, (55 Г)
„А *ще лучче—на сєбе татарюгу*
старого. (56 Г)
„Я тебе хочу живцєм у руки взяти, (57 Г)
„В город Килию запродати, (58 Г)
„Перед великими нанами башамн ви-
хвалити (59 Г)
60. „I много червоних не лічачи набрати, (60 Г)
„Дорогнї сукна не мїрячи поштатп“. (61 Г)
То козак Голота добре звичай козацький
знає, (62 Г)
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає, (63 Г)
„Ой“, каже, „татарине, ой сїдий же ти, бо-
родастий! (64 Г)
65. „Либонь же ти на розум не богатий: (65 Г)
„Ще ти козака у руки не взяв, (66 Г)
„А *вже козакові віри доняє*¹⁾, (67 Г)
„А вже за ёго й гроші пощпгав. (68 Г)
70. „А ще ж ти між козаками не бував, (69 Г)
„Козацької каші не ідав (70 Г)
„I козацьких звчачїв не знаєш“. (71 Г)
А *татарин ёго озирає,*
З ёго *насмїхає:*
„Ой ти, каже, козаче козаче *нетяго!*
75. „Звідкіля ти розуму *набрався,*
„Що *вельми оджєсно убрався?*
„Ой на що ж ти уповаєш? (14 В)
„Чи ва *свою* шапку бирку, (15 В)
„Що *травою шита,* (16 В)
80. „Вітром підбита,— (17 В)
„А зверху дїрка? (18 В)

⁴⁾ Божє! де ті городї, не знаємо, а бач слава аж от де хідить! Примітка кобзаря. ¹⁾ Порівн. примітку³⁾ до вар. I.

	„Чи на свої постолі боброві,	(19 Б)	110.	„Да уже в <i>город-Килию</i> запродав,	(27 В)
	„Що шовкбіві волокни—	(20 Б)		„І срібні за мене гроші побрав!	(28 В)
	„В воднобсталь з валу? (21—22 Б)			„От-тепер твого одного коня вороного	(29 В)
85.	„Чи на свою сармагу семилатню?“	(23 Б)		„Поведу до шинкарки пропхати,	(30 В)
	— „Ой татарюго старній, бородатий,	(24 Б)	115.	„А другим твоім конем вороним	(31 В)
	„Що <i>твоя одежа зможє?</i>			„По <i>городу Килиї</i> гуляти,—	(32 В)
	„Ще побачим, кому Бог поможе.“	(24 Б)		„Ой гуляти, гуляти, гуляти,	(33 В)
				„Да єдиного Бога споминати!“	(34 В)
IV.					
	Ой на полі <i>та й</i> на Килимським,	(5 Б) ²⁾			
90.	На шляху <i>битім</i> ординським,	(6 Б)			
	То не ясний совід літає,—	(7 Б)	120.	Тоді <i>козак</i> добре дбавъ,	(79 Г)
	То <i>козак</i> Голота, сердечний, добрим конем			Чоботи татарські истягав,	(80 Г)
				На свої козацькі ноги обував:	(81 Г)
				<i>Жупан татарський истягав,</i>	
	Ой став татарни ік <i>ѐму</i> приїзжати,	(8 Б)		На свої козацькі плечі надівав;	(83 Г)
	<i>Став тугого лука напинати,</i>	(9 Б)		Бархатний шлик <i>издіймав,</i>	(84 Г)
95.	Сердечного <i>козака</i> Голоту <i>стріляти,</i>			На свою козацьку голову <i>надівав;</i>	(85 Г)
				<i>На коня татарського сідає,</i>	
	<i>То козак</i> Голота нагайкою стріли от-	(11 Б)	125.	Поле килимське <i>вишваляє:</i>	(89 Г)
				„Ой поле, каже, поле килимське!	(90 Г)
				„Скільки я <i>на тобі</i> гулав,	(25 Б)
	Ой па татарина скрива як вовк по-	(12 Б)		„Да такої здобичи не здобував!	(26 Б)
				„Бодай же ти літо й зіму зеленіло,	(91 Г)
				„Як ти мене при нещасливій годні спо-	
	„Ой ти татарин, старий бородатий,	(15 В)	130.	добило!	(92 Г)
	„Да на розум не багатий!	(16 В)		Дай же, Боже, щоб козаки пили та гу-	
100.	„Ти між козаками не бував,	(17 В)		ляли,	(93 Г)
	„І козацької каші не їдав,	(18 В)		Хороші мислі мали,	(94 Г)
	„І козацьких жартів не знавш... (19 В)			Од мене більшу здобич брали,	(95 Г)
	„Десть у мене був з кулями гаман;	(20 В)		Неприятеля під нога топтали!	(96 Г)
	„Я ж тобі гостинця дам“.	(21 В)		Слава не вмере, не поляже	(97 Г)
105.	Як став <i>ѐму</i> гостинці посилати,	(22 В)	135.	Од нині до віка.	(98 Г)
	Став татарин із коня похилати.	(23 В)		Даруй, Боже, на многі літа.	(99 Г)
	„Ой ти, татарин старній бородатий,	(24 В)			
	„Да на розум небагатий!	(25 В)			
	„Іще ти мене не піймав,	(26 В)			

Куліш, Історія возсоеднення Русн. т. I. с. 355

²⁾ Порівн. вище ряд. 1—2.

³⁾ Порівн. вище ряд. 48.

15. ІВАН КОНОВЧЕНКО.

Ся дума, як здається, пайпопулярніша з усіх: подана тут у 44 варіантах і 2 зведених текстах, з того 20 варіантів друкується уперше.

І. Варіант А — „Повѣсти малороссійскія“ у Житецького, Мысли, 1893, с. 209. Текст записано від кобзаря Івана мабуть на Миргородщині, коло 1810 р. Ріжниці між текстами Житецького і „Копією Маслова“ (заховалась тільки остання сотня рядків) — в примітках.

Варіант Б — Цертелев, Опытъ изданія малороссійскпхъ пѣсней, 1819. Текст записав він сам від невідомого кобзаря на Миргородщині 1814 р.

Варіант В — Малороссійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣснп (Лукашевича), 1836, с. 36. Текст записав Лукашевч від кобзаря Івана Стрічки, мабуть коло Ромна в 1832 р.

Варіант Г — Русалка Диѣстровая, Будим, 1837, с. 11. Текст невідомого походження, передрукований з змінами у Żegoty Pauli, Piesni ludu ruskiego w Galicyi, 1839, с. 155. Ріжниці в примітках.

Варіант Г — Костомаров, Історія Козачества въ памятникѣхъ южно-русскаго народнаго пѣсеннаго творчества, 1882, с. 737. Текст записано на Харківщині в 1840-х рр. (уривок).

Варіант Д — А. Метлинскій, Народныя южнорусскія пѣснп, 1854, с. 413. Текст записав П. Куліш від кобзаря Андрія Шута в Олександрівці Сосницького пов. мабуть в 1852 р. Ріжниці з рукописним текстом в архіві Рос. Геогр. Т-ва в примітках.

Варіант Е — Там же с. 424. Текст записав М. Білозерський від кобзаря Ів. Романенка в Британах Борзенського пов. мабуть з початку 1850-х рр.

Варіант Є — записав мабуть Куліш від лірника Архппа Никоненка, що знав „ету думу через десяте та в пяте. Я записаль только то, что не сходно съ другими варіантами“ зазначає Куліш. Текст заховався в копії Ніговського і в другій, зложеної „алгеброю“ в архіві „Истор. пѣсенъ“, у Львові, тепер в архіві Комісії історичної пісенности ВУАН.

Варіант Є₁ — як попередній; має помітку: Въ другой разъ пѣлъ. В архіві „Истор. пѣсенъ“ сей варіант заховався під окремою буквою.

Варіант Ж — записав Шишацькпй-Іяліч від бандуриста Василя Макулєнка з Седнева Чернігівського пов. в 1854. Текст був переданий до „Историческпхъ пѣсенъ“ Антоновича і Драгоманова, в їх архіві заховалася його копія „алгеброю“. Тепер в архіві Комісії істор. пісенности ВУАН. Повний текст, але без імени записувача знаходиться в паперах Житецького¹⁾ в архіві Комісії істор. пісен., звідти його й взяли мп.

Варіант З — записав Куліш від лірника Хв. Кононенка в Олександрівці Лубенського пов., незвісно коли. Текст був у Антоновича і Драгоманова, уривок заховався в їх архіві. Тут друкується за єм уривком і за копією з паперів Житецького. Ріжниці в примітках.

Варіант І — записав М. Ніговський від кобзаря Петра Колпбаби в Вільшані Богодухівського пов., невідомо коли. Текст був мабуть переданий до „Историческихъ пѣсенъ“ Антоновича і Драгоманова (порівн. Корпусу т. I с. 113, № 10 вар. I), але в архіві сього видання не заховався. Друкуємо за копією Житецького, як вище.

Варіант І — текст з рукописного відділу Всенародньої Бібліотеки України, мабуть запис В. Гнп-лосирова з часу його подорожі по Волні і Поділля в липні 1861 р.²⁾ Текст очевидно з Поділля.

Варіант И — запис Д. Мороза зроблений можливо на Чернігівщині, де Мороз бував в 1850-х рр. Був в руках у Костомарова, що надрукував уривки ряд. 75—78; 80—81; 92—97; 106—111; 133—135; 155—158; 160—167; 169—176, в своїй „Исторіі Козачества“. Копія сього тексту входила до рукописного збірника І. Новицького, звідти була взята до „Историческихъ пѣсенъ“; заховалися копії — в архіві сього видання і у збірці Житецького. Ріжниці між копіями в примітках.

¹⁾ Про сі папери — теку Мыслей о народных малорус. думах, див. т. I с. СЛ.

²⁾ Здогад пок. Г. П. Житецького.

Варіант Й — записав П. Кисіль¹⁾, від лірника Осппа в с. Пилявці на Поділлі 1868 р. паперів Житецького, як вище.

Варіант К — записано від київського лірника Івана Василевпча; був в рукописному збірнику І. Новицького, звідти взято текст до „Историческихъ пѣсень“. Заховалася копія в архіві цього видання і у паперах Житецького. Друкується з останньої; різниці в примітках.

Варіант Л — В. Томачинський, Марко Самойленко и его дума, „Кіевскій Телеграфъ“ 1873, № 59. Запис Томачинського від лірника Марка Самійленка десь на Поліссю.

Варіант М — записано від кобзаря („которий співав і поганенько пригравав“) в хуторі Млинки Валківського пов. на Харківщині. Час запису і записувач невідомі. З архіву „Историческихъ пѣсень“, в Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Н — Українськи запис П. Мартыновича, 1906 р., с. 25. Записано від кобзаря Ів. Крюковського в Лохвиці на Прпліці 20 травня 1876 р.

Варіант О — Там же, с. 61, записано від кобзаря Трихвона Магадина в м. Воронках Лохвицького пов. 3 липня 1876 р.

Варіант П — Запис проф. М. Дашкевича від лірника з с. Слободка Радомського пов. мабуть на початку 1880-х рр. З паперів покійного в книгозбірні Історичної Секції ВУАН.

Варіант Р — Запис Є. Сіцінського від лірника Степана Гудзя в Мазниках 1881 р. на Поділлі. В архіві Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант РР — К. Ухач-Охорович, О. Вересай, „Кіевская Старина“ 1882, кн. VIII, с. 270. Запис зроблено від кобзаря О. Вересая, мабуть 1882 р.

Варіант С — В. Горленко, Бандуристъ Иванъ Крюковскій, „Кіевская Старина“ 1882, кн. XI, с. 512. Текст записав Горленко від кобзаря Крюковського в Лохвиці, мабуть 1882 р.

Варіант СС — В. Горленко, Кобзари и Лирники, „К. С.“ 1884, кн. I, с. 35. Запис від лірника Єфима Перепелиці в Вейсбахівці Прилуцького пов. мабуть 1883.

Варіант Т — записав В. Горленко від лірника Хв. Баші в селі Тамарівці Пирятинського пов., мабуть в 1884 р.²⁾ Рукопис знаходиться в архіві Комісії історичної пісенности ВУАН.

Варіант ТТ — „Этнографическое Обзорѣніе“ 1892, № 4, с. 143, записав В. Горленко в Миргороді від лірника Кузьменка (Сокура) з Хорола в вересні 1885 р. Тут друкується з оригіналу в архіві Комісії істор. пісенн. ВУАН.

Варіант У — Українськи Записи П. Мартыновича, с. 263, записано від кобзаря Хв. Гриценка (Холодного) в Лютенці 1885 р.

Варіант Ф — В. Боржковський, Лирники, „Кіевская Старина“ 1889, кн. IX, с. 675. Записав Боржковський від каліки майстра музичних струментів Олександра Димнича (Плазуна) в с. Глушчинцях, час запису не зазначено.

Варіант Ф₁ — Там же с. 675 в примітках; се поправки до варіанта Димнича, що продиктував Боржковському лірник Никон з Пикова, Вінницького пов.

Варіант ФФ — Записав О. Сластьон від лірника Юхима Бутовського, мабуть на початку цього століття.

Варіант Х — В. Кравченко, Етнографічні матеріали, „Труды Общества изслѣдователей Волыни“ т. V, 1911, передруковано в „Пісні, христини та весілля“ Житомир (без дати) с. 75. Текст записав В. Кравченко від лірника Сидора Гуменюка з с. Бейзимівки, Житомирського пов. 1895 р.

Варіант ХХ — Там же, с. 77. Записано від лірника Якова Сапожника в с. Грижанах, Житомирського пов., 16 жовтня 1899 р.

Варіант Ц — А. Малинка, Кобзари и Лирники. Т. Пархоменко, Н. Дудка и А. Побегайло. „Земскій Сборникъ Черниговской губерніи“, 1903 апрѣль, с. 73. Текст записав О. Малинка від лірника Никифора Дудки з с. Марчихина Буда Глухівського пов.

Варіант ЦЦ — записав Н. М. Малеча в селі Супівці Могилівського пов. 1906 р. Оригінал в архіві Комісії істор. пісенности ВУАН.

¹⁾ „Дѣйствительный членъ Подольскаго Губернскаго Статистическаго Комитета“, зазначено в рукописі.

²⁾ Порівн. т. I Корпусу, с. 158.

Варіант Ч — Подав В. Кравченко. Сей текст був переданий до збірки В. Кравченка збирачем, якого ім'я загубилося разом з частиною записів; на думку В. Кравченка записано його в Сербівській волості Звягельського пов., коли і від кого — невідомо. Тим що В. Кравченко не опублікував його разом з своїми „Матеріалами“ в 1911 р., думаємо що сей варіант потрапив до нього пізніше.

Варіант ЧЧ — записала Олена Пчілка від лірика з Могилівського пов. на весні 1923. Оригінал в Комісії істор. пісен. ВУАН.

Варіант Ш — записав М. Гайдай від діда Кузьми Фещенко в Троянові Житомирського пов. 15—16 червня 1924 р. Оригінал в Комісії істор. пісенн. ВУАН.

Варіант ШШ — записав В. Кравченко від лірика Савки Павлова Дімещука з села Кліця Покальської волости на Чернігівщині. Текст записано в потягу між Коростенем і Овручем, 17 липня 1924 р. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Щ — записав Ю. Філь від лірика Івана Карловича Бернацького з села Стаїславівки Зінківського району на Поділлі. Записано в Кам'янці 20 серпня 1925 р.

Варіант ЩЩ — записав С. Сіцинський від лірика Данила Мазура з села Охрімівської Слобідки Ваньковецького району Кам'янецької округи. Записано в Кам'янці 14 жовтня 1925 р. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Ю — записав Н. Дмитрук від Івана Сидоровича Гуменюка (Рижого) сина і колишнього поводиря лірика Сидора Гуменюка з Бейзимівки Янушпільського району 11—12 лютого 1925 р.

Варіант ЮЮ — записали З. і К. Соколови від лірика Петра Папаясюка родом з с. Нестерівки Тульчинської округи, а тепер в с. Мазурівці. Записано в Тульчині 4 квітня 1926. Папаясюк перейняв текст від перехожого сліпця. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Я — записав Б. Луговський від лірика Аксентія Шолоха, з с. Кархівки під Черніговом, в Чернігові 26 травня 1926 р. Шолох перейняв текст від Тита Сорокошпцького. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Окрім оригінальних записів Коновченка маємо і зложені тексти, скомбіновані з інших варіантів; означаємо їх як завжди латинськими курсивними буквами:

Варіант Х — Памятники и образцы народного языка и словесности, тетрадь вторая 1853. Дві старинні малорусські думи (доставлені А. С. Афанасьевымъ) с. 205-6. Текст зложений з двох тоді відомих варіантів Б и В з деякими додатками від редактора. Додатки подані у нас курсивом.

Варіант У — Я. Головацький, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси ч. I, 1878, с. 9. Текст скомбіновано на підставі вар. Г, дещо змінено під впливом Б. Можливо є додатки з якогось нам незвісного галицького тексту. Додатки курсивом.

II. Сорок чотири зібрані тут записи, зроблені між початком XIX ст. і 1926 р., в половині ще недруковані, показують, що наскільки легко було зустрінутись з сею думою в побуті, знайти нагоду її записати, — настільки ж мало значення надавали збірці її мистецькій і історичній вартості — не друкуючи записаного, не оцінюючи сих здобутків. Напр. Куліш, що записав Коновченка аж тричі, надрукував лиш один варіант, і то у Метлинського, а в „Записках о Южной Руси“ не дав ні одного. Се все показує, що у збирачів ся дума не була популярна — можливо як занадто легкий здобуток, і се значить також, що отсе чимале число варіантів, яке ми маємо, цілком не відповідає дійсному поширенню Коновченка в тих часах. І дійсно, окрім поданих тут варіантів ми маємо ще силу згадок про сю думу і про співаків, що її співали, а їх співи лишались не зафіксовані, або записи від них загублено. Так Костомаров в своїй Історії Козаччини (с. 736) згадує окрім поданих тут варіантів Г і И ще три варіанти, які він записав від кобзарів „з пропусками“ і які мовляв не мають великої вартості. Горленко в своїх писаннях згадує, що записував Коновченка кілька разів. Боржковський згадує, що йому співав Коновченка селянин в селі Гуштинцях, там же йому казали, що сю думу знають дівчата. Разом з тим ідуть різні згадки про те, як охоче слухала сеї думи селянська аудиторія взагалі, особливо старша її частина, а се все показує, що Коновченко належав до найпопулярніших дум і завдяки сій популярності він видно й дотримався так добре аж до наших часів, так як не зуміла затриматись ніяка інша дума. Завдяки їй же він зміг і захопити таку величезну територію, перейшовши рішучо всі межі того, що ми взагалі вважаємо власним районом думового

епосу. Можливо, що се велике розпросторення пояснює і значну диференціацію варіантів, що мають свою менш або більш виразну фізіономію відповідно до території.

Сі територіяльні варіації в головному знаходять собі вираз в трьох редакціях сеї думи, що відповідають трьом великим районам. В середині сих районів існують деякі, теж територіяльні підгрупи, але вони ніде не мають дуже виразних закінчених рис — прийаймні при наших теперешніх недовстатніх відомостях про сі локальні підгрупи.

Найвиразнішу фізіономію має київсько-поліська редакція, до якої належать варіанти К, Л, П, ХХ, Ч, ШШ і яку ми назовемо першою, I. Не можна сказати, щоб вона була доконче старшою від інших, але не можна заперечити і її архаїчності. Коновченко в ній являється богатирем-семилітком, що управляє 20-ма млинами. Озброєний він примітивною зброєю — дницею і колом з плота, мабуть замість щита і списа, хоч в новіших часах се пояснюється як рушниця і шабля: вар. К говорить про „ружину“, в варіантах П і Л теж є „ружина“, але для підкреслення незвичайного озброєння припоясана валовою ниткою. Коновченко побиває ворогів, але гине через їх відступ. Сей чудодійний хлопець нагадує Михайлика-семилітка і до нього добре підійшли б слова про те, що мале вутя плаває не згірше старого, які говорить Михайлик і Коновченко лівобережної (II) редакції. Але в редакції I сих слів власне бракує, хоч не сумніваємося, що вони випали з неї пізніше, увійшовши в другу (II) редакцію.

До інших характеристичних рис київсько-поліської редакції належить місто де починається дія. Воно називається Копистерин (Кобестрин, Рахмистрин, Лихмистрин, Ціхмистрин), замість Корсуна або Черкас інших варіантів. Далі — полковник в сій редакції називається не Филоенко, а Гнида — очевидно пізня заміна старшого імени іменем гайдамацького ватажка, ближчого для серця і уха київських співаків ніж невизначне ім'я Филоенка, — також мабуть не дуже старе.

В вар. Ч одначе і ся модернізація являється вже пережитою: ім'я Гнида видно викликає у співака гумористичні асоціації і так він називає полковника Вошгидою. В сій же варіанті Ч і в варіанті ШШ, близькім до нього завдяки загальному сміховинному тону, „вороги“ називаються не Татари, як в варіанті К, П і ХХ, або Татари і Турки, як в вар. Л, — а Татари-Болгари (вар. Ч ряд. 21 Татар і Бургал, ряд. 36 Татар-Бургал; вар. ШШ, ряд. 19—Татар-Бургарів, теж ряд. 57-63).

З'являється полковник з своїм закликком в сій редакції завжди як хмара з-за гори — варіант К ряд. 5-7, вар. Л ряд. 6, вар. П ряд. 12-15, вар. Ч ряд. 13-14. Трохи відмінно вар. ХХ, ряд. 12-20 — тут сей заспів належить і до появи полковника і до орання Івася. Вар. ШШ, що немає закликку полковника, не має й „гори“ і „хмари“.

Але оповідання в цій сій редакції починається не з закликку полковника, а з опису вдови і її сина. В вар. К ряд. 2 ся вдова називається просто — „бабуся старенька“, в вар. Л ряд. 2, — „вдова старенька“ в вар. П ряд. 3, — „славна вдова“, в вар. ХХ ряд. 2, — „вдова“ в вар. Ч ряд. 2 і ШШ ряд. 1 — „бідна вдова“. Син — звичайно Івась Коновченко (порівн. вар. К, П, ХХ, Ч), в вар. Л називається Івась Коновченко-Вдовиченко, в вар. ШШ Іванко Вдовиченко, Вдовиченко-Коновченко.

Характеристично для сеї редакції і те, що загадка про могилу-дружину тут заховалася краще ніж в інших редакціях і їй дається повна розгадка: земля багата, земля горда (вар. Л ряд. 133-138, вар. П ряд. 201-205, вар. Ч ряд. 151-154, вар. ШШ ряд. 96-104; слабше в варіанті ХХ ряд. 180).

Дуже цікава подробиця — се закінчення зі згадкою про дарунки лірикам: при такій однодушності всіх варіантів (крім вар. Л, де сього нема, і почасти вар. П, де се місце зіпсоване, але воно стає зрозуміле в порівнянні з іншими) ся жebraцька штука для зм'ягчення сердець слухачів і для подачі їм доброго прикладу щедрістю вдови дуже підкреслює єдність всіх сих варіантів, що мають на собі таке вразне тавро спільного шкільного походження.

Де був осідок сеї редакції? Про се не маємо відомостей: всі варіанти сеї групи дуже слабо документовані. Найподібніші між собою варіанти К і Л. Ми знаємо імена їх співаків, але нічого не знаємо про те, де саме вони жили і який мали вплив на інших ліриків (бо всі варіанти сеї групи записані від ліриків). На нашу думку важливу роль відіграла тут районова київська група і група радомішлянська. Не знати де був записаний варіант Л, але про нього сказано, що його співак, Марко Самійленко, був родом „з України“, а для поліських понять се перед усім Київщина; з Лівобережжя.

Варіант Ч — Подав В. Кравченко. Сей текст був переданий до збірки В. Кравченка збирачем, якого ім'я загубилося разом з частиною записів; на думку В. Кравченка записано його в Сербівській волості Звягельського пов., колн і від кого — невідомо. Тим що В. Кравченко не опублікував його разом з своїм „Матеріяламн“ в 1911 р., думаємо що сей варіант потрапив до нього пізніше.

Варіант ЧЧ — записала Олена Пчілка від лірника з Могилівського пов. на весні 1923. Оригінал в Комісії істор. пісен. ВУАН.

Варіант Ш — записав М. Гайдай від діда Кузьми Феценка в Троянові Житомирського пов. 15—16 червня 1924 р. Оригінал в Комісії істор. пісенн. ВУАН.

Варіант ШШ — записав В. Кравченко від лірника Савки Павлова Дімещука з села Кліня Покальської волости на Чернігівщині. Текст записано в потягу між Коростенем і Овручем, 17 липня 1924 р. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Щ — записав Ю. Філь від лірника Івана Карловича Бернацького з села Станіславівки Зінківського району на Поділлі. Записано в Кам'янці 20 серпня 1925 р.

Варіант ЩЩ — записав С. Сіцінський від лірника Данила Мазура з села Охрімівської Слобідки Ваньковецького району Кам'янецької округи. Записано в Кам'янці 14 жовтня 1925 р. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Ю — записав Н. Дмитрук від Івана Сидоровича Гуменюка (Рижого) сина і колишнього поводиря лірника Сидора Гуменюка з Бейзимівки Янушпільського району 11—12 лютого 1925 р.

Варіант ЮЮ — записали З. і К. Соколови від лірника Петра Панасюка родом з с. Нестерівки Тульчинської округи, а тепер в с. Мазурівці. Записано в Тульчині 4 квітня 1926. Панасюк перейняв текст від перехожого сліпця. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Варіант Я — записав Б. Луговський від лірника Аксентія Шолоха, з с. Кархівки під Черніговом, в Чернігові 26 травня 1926 р. Шолох перейняв текст від Тита Сорокошицького. В Комісії істор. пісенности ВУАН.

Окрім оригінальних записів Коновченка маємо і зложені тексти, скомбіновані з інших варіантів; означаємо їх як завжди латинськими курсивними буквами:

Варіант X — Пам'ятники и образцы народного языка и словесности, тетрадь вторая 1853. Дві старинныя малорусскія думы (доставлены А. С. Афанасьевымъ) с. 205-6. Текст зложений з двох тоді відомих варіантів Б и В з деякими додатками від редактора. Додатки подані у нас курсивом.

Варіант Y — Я. Головацький, Народныя піснн Галицкой и Угорской Русн ч. I, 1878, с. 9. Текст скомбіновано на підставі вар. Г, де що змінено під впливом Б. Можливо є додатки з якогось нам незвісного галицького тексту. Додатки курсивом.

II. Сорок чотирь зібрані тут записи, зроблені між початком XIX ст. і 1926 р., в цілому ще недруковані, показують, що наскільки легко було зустрітись з сею думою в побуті, знайти нагоду її записати, — настільки ж мало значення надавали збирачі її мистецькій і історичній вартості — не друкуючи записаного, не оцінюючи сих здобутків. Напр. Куліш, що записав Коновченка аж тричі, надрукував лиш один варіант, і то у Метлинського, а в „Записках о Южной Русн“ не дав ні одного. Се все показує, що у збирачів ся дума не була популярна — можливо як занадто легкий здобуток, і се значить також, що отсе чимале число варіантів, яке ми маємо, цілком не відповідає дійсному поширенню Коновченка в тих часах. І дійсно, окрім поданих тут варіантів ми маємо ще силу згадок про сю думу і про співаків, що її співали, а їх співи лишлись не зафіксовані, або записи від них загублено. Так Костомаров в своїй Історії Козаччини (с. 736) згадує окрім поданих тут варіантів Г і И ще три варіанти, які він записав від кобзарів „з пропусками“ і які мовляв не мають великої вартості. Горленко в своїх писаннях згадує, що записував Коновченка кілька разів. Боржковський згадує, що йому співав Коновченка селянин в селі Гуцинцях, там же йому казали, що сю думу знають дівчата. Разом з тим ідуть ріжні згадки про те, як охоче слухала сеї думи селянська аудиторія взагалі, особливо старша її частина, а се все показує, що Коновченко належав до найпопулярніших дум і завдяки сій популярності він видно й дотримався так добре аж до наших часів, так як не зуміла затриматись ніяка інша дума. Завдяки їй же він зміг і захопити таку величезну територію, перейшовши рішучо всі межі того, що ми взагалі вважаємо власним районом думового

епосу. Можливо, що се велике розпросторення пояснює і значну диферецію варіантів, що мають свою мею або більш виразну фізіономію відповідно до території.

Сі територіяльні варіації в головному знаходять собі вираз в трьох редакціях сеї думи, що відповідають трьом великим районам. В середині цих районів існують деякі, теж територіяльні підгрупи, але вони ніде не мають дуже виразних закінчених рис — принаймні при наших теперешніх недовідомих відомостях про сі локальні підгрупи.

Найвиразнішу фізіономію має київсько-поліська редакція, до якої належать варіанти К, Л, П, ХХ, Ч, ШШ і яку ми назовемо першою, I. Не можна сказати, щоб вона була доконче старшою від інших, але не можна заперечити і її архаїчності. Коновченко в ній являється богатирем-семилітком, що управляє 20-ма млинами. Озброєний він примітивною зброєю — дніщем і колом з плота, мабуть замість щита і списа, хоч в новіших часах се пояснюється як рушниця і шабля: вар. К говорить про „ружину“, в варіантах П і Л теж є „ружина“, але для підкреслення незвичайного озброєння приноєсана валовою ниткою. Коновченко побиває ворогів, але гине через їх підступ. Сей чудодійний хлопець нагадує Михайлика-семилітка і до нього добре підійшли б слова про те, що мале вутя плаває не згірше старого, які говорить Михайлик і Коновченко лівобережної (II) редакції. Але в редакції I цих слів власне бракує, хоч не сумніваємося, що вони випали з неї пізніше, увійшовши в другу (II) редакцію.

До інших характеристичних рис київсько-поліської редакції належить місто де починається дія. Воно називається Копистерин (Кобестрин, Рахмистрин, Лихмистрин, Ціхмистрин), замість Корсуня або Черкас інших варіантів. Далі — полковник в сій редакції називається не Филоненко, а Гнида — очевидно пізня заміна старшого імені іменем гайдамацького ватажка, ближчого для серця і уха київських співаків ніж невиразне ім'я Филоненка, — також мабуть не дуже старе.

В вар. Ч одначе і ся модернізація являється вже пережитою: ім'я Гнида видно викликає у співака гумористичні асоціації і так він називає полковника Вошгнидою. В сій же варіанти Ч і в варіанті ШШ, близькім до нього завдяки загальному сміховинному тону, „вороги“ називаються не Татари, як в варіанті К, П і ХХ, або Татари і Турки, як в вар. Л, — а Татари-Болгари (вар. Ч ряд. 21 Татар і Бургал, ряд. 36 Татар-Бургал; вар. ШШ, ряд. 19—Татар-Бургарів, теж ряд. 57-63).

З'являється полковник з своїм закликом в сій редакції завжди як хмара з-за гори — варіант К ряд. 5-7, вар. Л ряд. 6, вар. П ряд. 12-15, вар. Ч ряд. 13-14. Трохи відмінно вар. ХХ, ряд. 12-20 — тут сей заспів належить і до появи полковника і до орання Івася. Вар. ШШ, що немає заклику полковника, не має й „гори“ і „хмари“.

Але оповідання в цілій сій редакції починається не з заклику полковника, а з опису вдови і її сина. В вар. К ряд. 2 ся вдова називається просто — „бабуся старенька“, в вар. Л ряд. 2, — „вдова старенька“ в вар. П ряд. 3, — „славна вдова“, в вар. ХХ ряд. 2, — „вдова“ в вар. Ч ряд. 2 і ШШ ряд. 1 — „бідна вдова“. Син — звичайно Івась Коновченко (порівн. вар. К, П, ХХ, Ч), в вар. Л називається Івась Коновченко-Вдовиченко, в вар. ШШ Іванко Вдовиченко, Вдовиченко-Коновченко.

Характеристично для сеї редакції і те, що загадка про могилу-дружину тут заховалася краще ніж в інших редакціях і їй дається повна розгадка: земля багата, земля горда (вар. Л ряд. 133-138, вар. П ряд. 201-205, вар. Ч ряд. 151-154, вар. ШШ ряд. 96-104; слабше в варіанті ХХ ряд. 180).

Дуже цікава подробиця — се закінчення зі згадкою про дарунки лірникам: при такій однодушності всіх варіантів (крім вар. Л, де цього нема, і почасти вар. П, де се місце зіпсоване, але воно стає зрозуміле в порівнянні з іншими) ся жебрацька штука для змягчення сердець слухачів і для подачі їм доброго прикладу щедрістю вдови дуже підкреслює єдність всіх цих варіантів, що мають на собі таке виразне тавро спільного шкільного походження.

Де був осідок сеї редакції? Про се не маємо відомостей: всі варіанти сеї групи дуже слабо документовані. Найподібніші між собою варіанти К і Л. Ми знаємо імення їх співаків, але нічого не знаємо про те, де саме вони жили і якій мали вплив на інших лірників (бо всі варіанти сеї групи записані від лірників). На нашу думку важливу роль відіграла тут районова київська група і група радомишлянська. Не знати де був записаний варіант Л, але про нього сказано, що його співак, Марко Самійленко, був родом „з України“, а для поліських понять се перед усім Київщина; з Лів-

бережжя він бути не міг, бо тут не бачимо слідів сеї редакції. Зате варіант К записано від „київського лірника“ і се показує, що тут традиція Коновченка-семилітка існувала. При тім варіанти Л і К мають найбільше подібностей з поміж усіх сих, загалом дуже одноманітних текстів.

Варіант П записано в Радомиськім повіті—важливим лірницьким районі Правобережжя, що не раз виринає в лірницьких розмовах¹⁾. Сей центр, що притягає до себе і чернігівських старців²⁾, міг бути розсадником Коновченка-семилітка і для Чернігівщини—порівн. вар. ШШ. Вплив сеї редакції помітний і на вар. Я (взагалі зовсім упадковим): початок зі згадкою про хмару і дощ, згадка про дертя бересту (порівн. вар. Я, ряд. 22 та вар. К, ряд. 14, вар. П, ряд. 20, вар. ХХ, ряд. 24, вар. Ч, ряд. 17), котрої нема в інших редакціях, крім сеї поліської, в якій вона являється живою побутовою рисою.

Коли сей район, від Києва (вар. К) до Радомишля (вар. П), з Радомишля до Пакуля (вар. ШШ і Я) вважати за основний тереб першої редакції (І), то треба думати, що поширення сеї редакції ішло в напрямку на захід—вар. ХХ записано в Житомирськім пов. Подібно і вар. Ч, хоч його приналежність до Старокостянтинова тільки здогад, і можливо, що місце його походження в дійсності лежить ближче до терену сеї редакції,—ближче до Дніпра. За Дніпро, се вже сказано, редакція перейшла тільки в так сказати—посвоячений Чернігівський район (Пакуль), а більше не зустрічається ніде.

На Полтавщині, Харківщині і почасті Чернігівщині маємо властиво тільки одну редакцію, назвемо її П. Вона вводить Коновченка молодим парубком, що рівняє себе до молодого вутяти, подібно як Михайлик-семиліток, від якого він одначе відійшов дуже далеко. Полковник тут називається Филопенко; місце дії звичайно Корсунь. Се найвиразніші ознаки сеї редакції. В середині вона має більше ріжнщ ніж редакція І. Се пояснюється і значно живішим професійно-співадьким життям на Лівобережжю і більшою кількістю варіантів, що ми маємо. Грає ролю і велика територія, яку охоплює редакція. Так західня частина сеї території порівняно ближча до правобережних варіантів: дума починається також оповіданням про вдову і її сина; се може пояснюється правобережним впливом, або конвергенцією двох редакцій.

В чернігівських варіантах (Д, Ж, Ц і Я) місце дії переважно Крилов, окрім єдиного варіанту Д, що починається так як східньо-полтавські варіанти. Та і у всьому іншому він так подібний до полтавських текстів, що незрозуміло навіть чого він потрапив на Чернігівщину? Можливо, що се несподіванка пояснюється потрохи редакційною роботою Куліша: всі його Коновченки мають багато спільного (дав. нижче).

В вар. Я не говориться про місце дії, полковник називається Хвилоненко-Костенко, але титул генерал-полковницький поріднює сей варіант з вар. Ж, Шишацького-Ілліча.

Вдова всюди називається Грицихою Коновчихою, сип Івась Вдовиченко, або Вдовиченко-Коновченко, в вар. Ж навіть Вдовиченок, Коновченок.

Варіант З з Лубенщини, хоч тут місце дії Корсунь, дуже подібний до Ж; цікава в обох відовідь козаків, що Івась відстав, бо кінь у нього млявпий і відповідь полковника на докорн вдови.

В вар. Ц змінено ім'я героя—Івапа на Ваську Вдовиченка, але інші риси сеї західньої підгрупи П-ої редакції дотримані. Ім'я Васька пояснюється російським впливом; се русифікація імени Івась, Івася, а не справжнє Василь. Зрештою сей вплив помітний і в тексті Шишацького. Спільна риса сих двох варіантів (Ж і Ц) се згадка про платню в промові полковника, якої нема в ніяких варіантах поза Чернігівщиною.

Дуже шкода, що не знаємо цілого борзенського варіанту Е, хоч судячи з уривка він підходив під сю загальну характеристику Чернігівських шкіл: початок з описом вдови, що живе в Крилові і т. д.

Сей початок мають і деякі варіанти з Полтавщини, а саме записи від Баші (Т), від Вересая (РР), від Магадина (О)—все з сусідніх західніх повітів Пирятинського, Прилуцького і Лохвицького.

¹⁾ Порівн. В. Прус, Матеріали до вивчення побуту лірників Чуднівського району. Первісне Громадянство, 1928, вип. II—III, с. 132 — мова про важний лірницький центр „Перемисьль під Києвом“; очевидно се—Радомишль, прогущений через призму воєнних споминів.

²⁾ Із записів Б. Луговського від лірника Василя Лімоза.

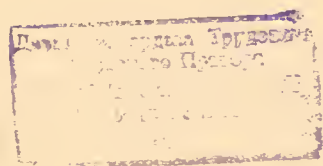
Почасти сюди підходить вар. У Холодного з Лютецьки (але зінківський з походження). Але його початок представляє ніби комбінацію двох редакцій і можливо що текст Холодного не належить органічно до сеї західньо-полтавської груп, а тільки зазнав різних чужих впливів за багате мандрівками і пригодами життя сього неспокійного кобзаря. Варіанти ж Т, РР, О творять групу виразно спільного походження. Особливо се помітно між двома останніми—співи Вересая і Магадина настільки подібні навіть в малих деталях, що коли б ми не знали, що Вересай учився сеї думи у свого родича—Єни, можна б було думати, що він учився її у Магадина; та се постійна подібність у сих кобзарів (порівн. Думу про Озовських братів, № 10, вар. Ж і И). Характеристична для обидвох варіантів молитва вдови (вар. О ряд. 10-13, вар. РР ряд. 11-16), наливання горілки в „кубок“, (вар. О ряд. 140, вар. РР ряд. 130), але „Гарцівник“ Магадина (вар. О ряд. 104) обернувся у Вересая (вар. РР ряд. 90) в „арчиника“¹⁾, і Вересай вже розумів се слово гірше ніж Магадина. Зате цілком однаковими словами описано тактику Татар щоб зловити Коновченка (вар. О ряд. 147-148, вар. РР ряд. 139-140); в обох текстах Татари поки забили Коновченка, „ще за собою сімсот потеряли“ (вар. О ряд. 150, вар. РР ряд. 142). Закінчення текстів дає інтересні помічення: текстуально повторяється звістка про смерть Коновченка (вар. О ряд. 170-172, вар. РР ряд. 159-161), відповідь вдови (О ряд. 176-178, РР ряд. 166-169), її прокльон (О ряд. 184-185, РР ряд. 174-175), але при сім усім в варіанті РР не достає сну вдови і її недовір'я до звістки про смерть сина, а через се виходить, що вдова радіє почувши що її син одружився з моголою. Є розходження і щодо прокльону, який у Магадина поплутаний. Взагалі ж можна думати, що Вересай, вивчившись сеї думи пізно, не засвоїв її цілком, хоч деякі шматки пам'ятав буквально за текстом свого учителя. Треба додати що Магадин знав Вересая—Лабзу особисто, і можливо, що мав таки вплив на його Коновченка незалежно від Єни, що нібито вчив Вересая сеї думи.

Інші полтавські тексти починають своє оповідання від заклику полковника Хвилоненка до молоді, щоб вона приставала ув охотне військо. Се відбувається у городі Корсуні і вже потім описується вдова Коновчиха і її син і вся їх історія. Вдова звичайно називається Грициха Коновчиха (вар. А, В, Н, С) або просто Коновчиха (вар. Е, З, ТТ), в вар. Б вдова без імені. Живе вона завжди не там, де починається дума, а звичайно в „Черкасі“ (вар. А, Б, В, Н,) в вар. З в „Черкаєві“. В варіанті ТТ місто не назване, а в ФФ се Крилов. Але Крилов згадується і в інших полтавських варіантах, як місце де вдова купує коня для сина (порівн. вар. Б, В, З, Н), тільки в варіантах А і ТТ немає назви міста, — в вар. А її пропущено, а в вар. ТТ немає і купівлі коня. В варіанті И вдова живе такп в Корсуні, зате коня купує вона в новому місті—у Смілій. Не знаємо одначе, чи се локальна полтавська варіація чи може чернігівська, бо Мороз згадує, що знайомився з усною словесністю (великодні вірші) на Чернігівщині в 1850-х рр. Більше ж про його збирання не знаємо нічого²⁾.

Взагалі між варіантами редакції II різниць не багато і окремі групи між ними вирисовуються слабо, окремі деталі легко переходять з одної групи варіантів до другої, настільки легко, що трудно за ними прослідити якісь певні районні школи, а доводиться пояснювати сі зміни впливом запозичень підчас зустрічей старців в їх мандрівному житті, чи то власними варіаціями виконавців. Так напр., варіанти Н і С записані на протязі не більш 5—6 літ від одного кобзаря (Крюковського) виявляють значні різниці, що рідко трапляються в співах сього кобзаря. Питання Филоненка і відповідь Коновченка, що є в варіанті Н (ряд. 145 і дд.), у варіанті С зникли без сліду, зате в варіанті С впринула нова заява Филоненка, що у нього оковите вино не закрите (ряд. 105), якої не було в варіанті Н (порівн. р. 244). Треба думати, що вся заява Филоненка дійшла до Крюковського після того, як зроблено запис варіанту Н, можливо від Холодного, співака варіанту У, або від Коновченка (вар. З) чи якого іншого майстра, що мав сю заяву в виразнішій формі—„В мене мед вино оковита горілка не заборонена“ (вар. У ряд. 118, вар. З ряд. 198) разом з осторогою берегтпся горілки й не їхати п'яному на війну. (Ся заява дещо змінена і в харківських вар: М ряд. 84-85 та У ряд. 126-128).

Такі словесні деталі, окремі звороти, об'єднують і інші варіанти, напр. в уже згаданих посвоячених варіантах Т і О трапляються римовані фрази Коновченка, що то „причина, що мені за плугом

¹⁾ Се слово „арчиник“ порівн. з „артільниками“ з варіанту И ряд. 114. ²⁾ Дополненне к пасхальной вірші, „К. С.“ 1882, кн. IX, с. 569.

борозна не мгла“ (вар. Т ряд. 33-34, вар. О ряд. 38), які знов знаходимо в варіантах З (ряд. 55-6) і Є (ряд. 6-7, Є₁ ряд. 6-7). В цих же двох варіантах маємо і заклик Филоненка вже на полі битви до вибору гарцівника: „плеча воєного, серця смілого“ (вар. Є ряд. 2-10, вар. З ряд. 150-154), що зустрічається знов у чернігівським варіанті Д в іншій формі: „козака старинного, отамана куріниого“ (ряд. 155-160). Подібність ся пояснюється старечими мандрівкамп або попросту особою записувача: всі ці три тексти записав Куліш. У варіанті ТТ „плече воєнне і серце сміливе“ згадується ще в першій заклиці полковника.

Взагалі робити на підставі цих випадкових подібностей, що тут переказані, якісь певні висновки про походження тої чи іншої групи з одного якогонебудь кобзарського центру неможна—для сього вони занадто дрібні і не постійні та й замало зібрано текстів. З цих текстів найстарші варіанти А, Б, В такі ж невизначні як і новіші; вразнішу фізіономію має хіба вар. Б, та й то мабуть завдяки невдалому редагуванню Цертелева. Річ в тому, що в сьому варіанті зовсім пропущено прокльон матері і деякі коментатори вважають се навіть первісною редакцією тексту. Прокльонів бракує і у Крюковського (вар. Н і С), Вересая (РР) і Магадпина (О), але власне ці варіанти й показують, що се явище випадкове: в вар. О і РР слова матері зрадаговано подібно як в варіантах Ж, І, Й і інш., тільки останнє побажання „щоб сльози покарали“ під впливом попередніх двох бажань теж удержало „не“. В записках від Крюковського слова матері пропущені зовсім, а в варіанті Б з'явилося вже благословення, мабуть як редакційне непорозуміння Цертелева. Таким чином тут маємо дрібну місцеву варіацію, на нашу думку без великого значення, подібну до інших різновидностей в межах окремих редакцій, які, покинцо, трудно зв'язати з окремими школами.

В загальному до лівобережної редакції (II) із згадкою про „молоде вутя“ належить і вар. ЦЦ записаний в моголівським пов., а занесений сюди видно з Лівобережжя, не знати тільки, чи якимнебудь лірником чи може й книжковою дорогою. В кожному разі варіант сей чужий на Поділлі, яке ми вважаємо за територію третьої (III) редакції Коновченка.

Ся редакція, як здається, обіймає Поділля і південно-західню Волинь і характеризувати її можна більш негативно — відсутністю різних рис звісних в другій (II) ред., зокрема згадки про „вутя“.

Зачинається вона, як і варіанти Ж, Е, Ц, РР, Т, О не заклицюм полковника, який в сій редакції не має імені, а характеристикою вдови Грицихи Коновчихи (вар. Й, Р, Ф, Ф₁) або Конощчихи (вар. Х і Ю) навіть Конобчихи (вар. І) (варіанти ЧЧ, Ш, Щ і ЩЩ без імені). Ся вдова живе в городі Черкасах (вар. Й), Черкесі (вар. Х, Ю, Ф, Ф₁), Черкеській долині (вар. ЧЧ, ЦЦ), Черкес долині (вар. Р), Чорній долині (вар. І) або просто в городі (вар. Щ, ЮЮ).

З цих варіантів вар. Й, з правильною назвою міста Черкас, має найменше типових для сеї редакції рис і в стилі і в мові, так що можна б допустити його лівобережне походження, як би не брак „вутятя“; за браком сього моменту можемо вважати варіант Й хоч за придніпряньський. Полковник тут безіменний, але приходить він все таки з Корсуня як в редакції II. Решта ж варіантів досить одиоманітна, навіть в окремих висловах, як от група варіантів І, Р, ЩЩ, Щ, ЮЮ, між якими перші два і останні три знов справляють вражіння особливо близьких між собою. Так ми маємо в цих п'яти варіантах ніби продукти двох близько посвоячених шкіл, що дуже докладно, з більшою незмінністю ніж се трапляється на Лівобережжю, консервують традиційні деталі своїх співів. Дуже докладно повторюється оповідання про виховання Коновченка (вар. І ряд. 5-9; Р ряд. 5-9; Щ ряд. 5-10; ЩЩ ряд. 5-10, ЮЮ ряд. 3-9).

Незмінно заявляє Коновченко, що йому „нечля“ („нешля“, „несля“) бути хліборобом, на запитання матері нащо йому „ся здало тое“, себто лицарство — вар. Р ряд. 20; ЩЩ ряд. 18; ЮЮ ряд. 18. У варіанті Щ ряд. 24: „на що ся тобі здало тее“; вар. І ряд. 18 „нащо тобі то здалося“.

Незмінно Коновченко хоче „струмфувати“ слави: мабуть „стрибувати“, спробувати (записувач варіанту І виводить се слово від „тріумф“) вар. І ряд. 79. У варіанті ЩЩ ряд. 113 — „стромфувати“; вар. Р ряд. 96 „струмфувати“; вар. Щ ряд. 150 „страмфувати“; ЮЮ ряд. 94 „страйфувати“.

Заклик полковника приходить аж після суперечки вдови з сином і після того як вона його зачинає в хаті. Імени полковник немає: в вар. Р він просто полковник, в І полковник-чиновник, Щ—полковник-Филовник, ЩЩ—полковник-верховник. Можливо що все се зіпсоване „Филовник“... Филоненко...

Нарешті однаково у всіх цих варіантах здобича Коновченка рахується сімками—**І** ряд. 81 і д.; **Р** ряд. 102 д.; **Щ** ряд. 126 д., **ЩЩ** ряд. 117 д. і **ЮЮ** ряд. 99 д.

Крім цього в вар. **І** та **Р** є ще тотожність в моменті полковникового привітання Коновченкові-побідникові: „Не скажу понижати, скажу тебе за більшого обрати“ — вар. **І** ряд. 88-89, 103-4, **Р** ряд. 107-8, 125-6; також в вар. **Щ** ряд. 170, **ЩЩ** ряд. 127, і лайка п'яного Коновченка в цих варіантах подана по російськи: вар. **І** ряд. 108: „Ах полковнику-чиновнику, так что ты ето болтаеш?“ **Р** ряд. 131; „што ти мене полковнику, бовтаеш? вразі я мале днтя, що ти мене обучаеш?“.

Взагалі порівнявши рядок за рядком варіанти **І** і **Р** не трудно переконатися, що вони подібні настільки як бувають подібні записи від одного співака (подібніші ніж відзначені вище два записи від Крюковського!). Є тут і деякі скорочення, деякі перставки, але загалом подібність така велика, що на підставі походження вар. **Р** з околиць Деражні можемо припустити, що й анонімний вар. **І** (може запис Гнилошрова) зроблено також десь в цих частинах Поділля, коло Проскурова.

Близькі загалом до цих двох варіанти **Щ**, **ЩЩ**, **ЮЮ**; вони належать до більш південного Поділля, але не вважаючи на більшу розкиданість їх території, вони подібні одно до одного не менше, ніж напр., вар. **І** і **Р**. Порівн. особливо характеристичні вживання слова воєнжувати („воязувати“, мандрувати) — вар. **Щ** ряд. 59, вар. **ЩЩ** ряд. 51; в вар. **ЮЮ** — „онпжувати“, що пояснено як „ногами догоняти“, (очев. від ноги, ножний). Типове також вживання мало розповсюдженого вразу „спует“ (міра горілки, скільки за один раз викурено): полковник трунки „опустами (спустами) вставляє“ (вар. **Щ** ряд. 49; вар. **ЩЩ** р. 123; вар. **ЮЮ** р. 35). Це слово здається було незрозуміло всім трьом записувачам, і воно вказує теж на упертий традиційний консерватизм тутешніх лірників. Послідовно у всіх трьох варіантах повторюється і побажання полковника, вар. **Щ** ряд. 151-2; вар. **ЩЩ** ряд. 93-4; вар. **ЮЮ** ряд. 95-6.

Зближенні до сеї групи і вар. **ЧЧ**, що походить теж з сеї частини Поділля, тільки тут замість полковника — отаман козацький; не знати старша традиція, чи відгомін громадської війни.

Лінійські варіанти **Ф** і **Ф₁** занесені сюди нібито з Київщини. Никон з Пикова казав, що вивчився Коновченка (вар. **Ф₁**) в Кіїві, і у Боржковського було таке враження, що сусіднім лірникам він був не відомий так, що й співак варіанту **Ф**, на думку Боржковського, навчився у Никона. Але маючи тепер чимало записів з околиць недалеко від Пикова (вар. **І** і **Р**) можемо припустити, що Никоніві не довелося їхати аж до Києва, щоб почути сю люблену на Поділлі думу, а київську марку він прикладав до неї лиш для реклами. Зрештою його варіант **Ф₁** зв'язаний з варіантом **Щ** назвою полковника „филовник“ і очевидно—фразою про „непонижування“ Коновченка (порівн. вар. **Ф** ряд. 76-77). Цікаво одначе, що вар. **Ф**, близький на думку Боржковського до Никонівого, не має заклику полковника і Коновченка тут просто іде за військом, а в дальшому має діло з „полковниками“, у множині. Це поріднює вар. **Ф** з волінськими варіантами.

Сі південно-волинські тексти: вар. **Х** і **Ю**, що теж належать до третьої (III) редакції, різняться одначе між собою значно більше ніж подільські варіанти, хоч не мають і нічого спільного з сусідньою першою редакцією (I). Характеристична риса цих двох варіантів **Х** і **Ю** (записаних від батька — лірника і його сина — поводиря те, що замість того, аби спняти Коновченка від бою, козак тут самі його підганяють, щоб і він скорше на коня сідав і їхав проти Турка (в вар. **Х** замість козаків вступають „охвіцерн“, „одніралн“, але як пояснив лірників син К. В. Квітці, се було вставлено спеціально для високої аудиторії, в якій співав Спідір Гуменюк в Житоїрї, коли від нього записано вар. **Х**)¹⁾.

Момент підганяння Коновченка до бою перекидає місток від цих варіантів до варіанту **Ш**, що зрештою стоїть поза всіма редакціями. Тут як і в вар. **Б** бракує матернього прокляття, але Коновченко гине з рук „начальника“, що вбив його за геройство без „благословення начальства“ (р. 71). Ця неадаптованість разом з несподіваним заспівом (ряд. 1-3), з непевністю щодо символіки загадки, будить у нас підозріння, що не вважаючи на те, ніби Феценко колись знав і думу про Озовських братів вивчившись її від лірника А. Ласюка, Коновченка він поняв не з усної традиції, а з книжки без ніякого зрозуміння і цілком механічно.

¹⁾ Первісне Громадянство, 1928, кн. 2—3.

Так само як сей варіант, стоїть поза всіма трьома редакціями і галицький вар. Г. Не тільки тим, що форму він має досить зближену до 12-ти-стопної, але й самим оповіданням, що відбувається скорше в обстанові жовнірських пісень, ніж в традиційній козацькій. Се видно й захотів виправити Ж. Павлі, переміняючи в своїм передруку варіанта Г „цара“ в „гетьмана“ і т. и. Дуже жаль, що не знаємо хоч приблизно, де і від кого був записаний сей Коновченко. На нашу думку, походить він від непрофесійних співаків, як і ті „Коновченки“ яких чув Боржковський від селян і селянських дівчат на Поділлі. Все таки він не без тісних зв'язків з іншими Коновченками (порівн. Г р. 7, 15, 26 і т. д. і вар. ТТ р. 49), і не включено, розуміється, що сей варіант належав до ліричного репертуару, навіть, що він записаний від лірника. Різняться від всіх інших сей варіант головно закінченням, де несуть окремо зброю, хоругов і наренті голову Коновченка, та стилізацією загадки.

Комбіновані варіанти X і У не мали значення в історії сеї думи, тим не менше ми навели їх тут з огляду на можливість посереднього впливу їх на інші тексти, головно ж з огляду на їх редакторів. В архіві „Историческихъ пѣсень“ знаходиться ще один варіант, зроблений як і вар. X з варіантів Б і В, але дещо відмінно — ми не подали його тут, бо сей недрукований варіант не міг мати й такого впливу як варіанти X і У. Не друкуємо тому ж і комбінованих варіантів в паперах Житецького.

III. Цікава і популярна дума про Коновченка не викликала літературних дискусій; більшість того, що було про неї сказано, сказано чи в примітках до тексту чи з приводу інших тем.

Так Цертелев додав до свого варіанту кілька приміток до імен, міст та загалом кілька завважень про часті походи козаків, так що аж „Амурратъ III принужденъ былъ на сіе жаловаться на нихъ Польшгѣ“. Цікавіша була примітка Максимовича до його передруку 1834 р. На його думку, „Коновченко“ належить до 1684 р., до походу козаків на Білгородщину і до їх побіди над Татарами під Тягинем, про що оповідає літопис Рубана. Филоненка Максимович вважав за сина Филона Чпчая або Джеджелія, полковника кривів'янського. Поза тим він повторяв примітки Цертелева. Нічого більше не додав він і в виданні 1849 р. Примітку Максимовича повторили і інші видання: Лукашевич і Жегота Павлі; Павлі тільки трохи доповнив її зазначаючи, що се вже була остання „слава виправа в історії Козаччини“. Крім того дав Павлі ще довге пояснення до назви Черкас і до слова курінь. Павлі вважав полковника думи за гетьмана Куницького.

Проти Павлі полемізує Ф. Євцький в „Отечественныхъ Записках“, 1841, т. XV отд. II с. 68 („Малороссійскія Историческія думы и пѣсни“), закінчуючи, тим що „гетьман“ в думі (порівн. вар. Г) не може бути Куницьким, бо його мовляв убили під час битви, а гетьман в думі живий; та й Коновченко, родом з Черкас, не міг би бути у польській службі, бо Самойлович дуже не любив таких переходів особливо „зятиих“ козаків, до яких належить Коновченко, що сідає з самим гетьманом снідати. Окремо Євцький звернув увагу на правля вступу в битву згадаї в думі: молптися, не ппти горілки і т. и.

Тим обмежуються коментарі першої половини XIX ст.

В „Київській Телеграфі“ 1873 з приводу варіанту Л Томачинський дав декілька слів коментару щодо його історичної обстанови; ім'я полковника, Гнида, він пояснював на підставі оповідання про гайдамацького ватажка, надрукованого в „Запискахъ о Южной Русі“ (т. I. 293).

Не торкаючися більш типового імені Филоненка Томачинський догадувався, що імена його варіанту (Л) з'явилися пізніше, під впливом забування старих героїв за часу Руїни і переселення на Лівобережжя. За таке нове ім'я мав він і Коновченка-Вдовченка.

Антонович і Драгоманов не встигли випустити сеї думи і ми не знаємо їх думок про неї. За те маємо весь апарат, що був зібраний для її публікації і заховався в архіві „Историческихъ пѣсень“ в Науковім Т-ві ім. Шевченка у Львові, тепер в Комісії історичної пісенности ВУАН. Сі тексти, як видно з пляну видання (див. в т. I корпусу с. ХСІ) призначалися на V частину, або на другий випуск II-го тому збірника. Між ними є багато копій з друкованих варіантів, але є цінні нові тексти, деякі в двох екземплярах списаних різними руками. В первіснім пляні були помічені такі тексти: два варіанти зі збірника Метлинського (наші Д і Е), варіант Максимовича (себто наш Б), варіант з „Русалки Дністрової“ (наш Г), варіант Головацького (наш У) і два недруковані варіанти зі збірки Новицького — всього 7 варіантів. Але в архіві назбиралося значно більше матеріалу: маємо тут 13

варіантів, деякі з них повторені двічі і тричі. Се, за нашою сигнатурою, вар. Б (за Максимовичем) і вар. У, з примітками з вар. Г, — сі два тексти означені буквою А. Далі вар. В (означений Б); вар. Д (означений В); знов вар. Г (означений на сей раз Г). Потім під рубрикою „Отрывки“ наш вар. Ж (означений буквою Д), уривок Є (означений буквою Е) і Є₁ (означений Ж). Крім того, знов з буквою А: вар. З, вар. К, вар. И, вар. М, вар. І. До сього ж архіву належить зложений текст невідомого походження, згаданій нижче. Дуже можливо, що се ще не всі тексти, які були у Антоновича і Драгоманова — бракує напр. вар. Л, що був вже друкований за часу складання Історичних Пісень.

Цікаве помічення над популярністю думи про Коновченка у її слухачів дає Горленко (Кобзари и лирники, „К. С.“ 1884 кн. I), він порівнює при тім Івася з Володею Козельцовим Толстого.

Але перший докладніший розбір змісту думи та її історичного тла маємо тільки в поетичній історії Козаччини Костомарова. Він пояснює тут заклик Филоенка до охотного війська — „одно з найважливіших явищ козацького життя“, значення охотних полків як підсобних для козачого реєстрового війська і як засобу для некозачого населення вирватися з кріпацької залежності від польських панів і властей. Годовним контингентом сих вербунків були наймити і чорнороби, хоча траплялися і темні елементи, на які, мовляв, натякають деякі варіанти Коновченка:—і їх козаччина пригортала і використувувала для себе. Щодо моменту, в яким саме відбувається дія Коновченка, Костомаров не був певний, і не хотів погодитися з думкою Максимовича, мовляв: „Обстановка життя представлена в думі скорше вказує на часи перед Хмельниччиною. І спокійне перебування в країні Євреїв-орендарів і грошові засоби в їх руках— все се риси часів перед повстанням. Бо в кінці XVII ст., саме коло 1684 (до якого прикладає Коновченка Максимович) Правобережжя було спустошене і безлюдне. Полковник Филоенко існував дійсно в першій половині XVII в. і відомий як товариш Гуні та Остриниці“ (с. 751).

Зате Лисовський (Опытъ изучения малорусскихъ думъ, с. 25) вважав здогад Максимовича про відбиття події 1684 р. в думі „не тільки ймовірним і дотепним, а єдиною можливістю і необхідним“. На думку Лисовського дума про Коновченка могла зложитися тільки під впливом реалістичних дум про Хмельниччину, хоч сама вона не позбавлена слідів епічної традиції, і її персонажі не мають індивідуальних реалістичних рис. Нове в думі те, що вона описує не якогось історичного персонажа і не історичну подію, а ілюструє ідею. Ся ідея, на думку Лисовського, така: запал веде козака до загибелі, бо йому потрібна стриманість, спокійна і тверда воля, що не здригнувшись зустрічає всяку небезпеку, але не вганяє за нею легкодухо, тільки аби пшшались потім побідою. Автор цілком ігнорує конфлікт між матір'ю й сином та прокльон вдови. Вона здається йому типовою матір'ю громадянкою (за Цертелєвським варіантом). Переказуючи думу за самим лиш варіантом Б, Лисовський представляє весь зміст думи і окремі її персонажі схематично і однобоко, такими як ми бачимо їх в сім загалом убогій варіанті.

Більше уваги ніж інші віддав Коновченкові Житецький (Мысли, с. 14 7 д. і 208). Переглянувши зміст думи і його вузловий конфлікт між психологією різних дієвих осіб думи, він зазначив, що сей конфлікт, глибоко мотивований, впливає не з особистого егоїзму, а з різниць віку і становища. Мати, як жива душа сім'ї, стоїть на задньому пляні думи, тимчасом як на передньому виступає козацьке товариство, і творець думи умів поєднати їх у високих людських стремліннях. Се складний процес, витриманий за певною методою як і в думі про Хведора Безвідного та в Марусі Богуславці. В сім процесі виступають два моменти: „поетичний настрій зачерпнений з пісень і враження від певної події, подібної до змісту сих пісень. Сі два моменти зливаються в один суцільний акт творчого надхнення, який відмінно від ампліфікації пісенного матеріалу, можна назвати концентрацією матеріалу“.

Не наводячи дальше міркувань Житецького, що торкаються історичних дум в цілому, а не самого Коновченка, відзначимо той апарат, що використав автор для своєї роботи. Житецький в своїй праці називає велику силу варіантів крім надрукованого у нього варіанту А. Се вар. Б, В, Д, Л, У (сей з помилковою поміткою що се текст Ж. Павлі, хоч се й передрук тексту з „Русалки Дністрової“), вар. С (неправильно названий записом Кониського), вар. Ф і Ф₁. Окрім сих друкованих, згадано рукописні варіанти: з Лубенщини — З, з Чернігівщини — Ж (записувач не названий ні в книзі ні в рукописах Житецького), з Богодухівського пов. — І, з Київка — К, з Поділля — Й. Згадано також записи Костомарова і Мороза і зложений вар. Х.

В рукописах Житецького маємо копії майже всіх сих текстів і вони розложені в такому порядку зазначеним буквами—А (наш вар. Б), Б (вар. В), В (вар. З), Г (вар. Ж, з поміткою „записи от бандуриста Василя Макулєнка, жителя Седневск. в Черниг. уѣздѣ, в 1854. По словам Макулєнка, „думъ этой учился онъ въ степу“; записувач не названий), Д (вар. І), Е (вар. Д з вар. Е, в примітках), Ж (вар. К—проти нього en regard уривки з вар. Л), З (вар. У, з уривками вар. Г). Крім того: „Дополнительный варіантъ къ думѣ Івасъ Коновченко“ вар. Й і дописка „похожий варіантъ, но слабѣе въ „К. Старий“ 1882 г. Августъ отъ Вересая, к. выучился отъ зятя своего лирника Василя Евы“. Нарешті: „Отрывки изъ варіанта Котляревского объ И. Коновченкѣ“—се уривки з праці Костомарова.

Тексти мають сім стор. пояснень (до них додано впрізку з газети з початком статті Лисовського) і сі пояснення ввійшли потім в „Мисли“. Житецький вважає за основний варіант вар. Б, що не має прокльону, ані загадкових слів козаків до матері про долю Коновченка, ані її сну, який розгадують поворотці. Автор думає, що слова козаків увійшли у думу пізніше, і в різних редакціях—в вар. (наших) З, І, і А—як сон, в вар. Д, Ф, Ф₁, Л, Ж, Й—як натяк козаків на смерть Коновченка. Сей натяк Житецький вважав ближчим до основного,—хоча брак сну в сих варіантах може бути і знаком розкладу колишнього повнішого тексту. Як рису упадку в сих варіантах (особливо в Ф, Й і У) автор підчеркує те, що оповідання починається від опису вдови, а не від поклику Хвилоненка; є зміни і в іменах міст (Копестрин замість Черкаси вар. К і Л, Гнзда—замість Хвилоненка). Щодо вар. А, то Житецький рахує його до середньої редакції (зі сном); з інших варіантів до нього найближчий З: поперше тим що Івась п'є потайки від полковника, подруге—полковник піклується долею вдови. Загалом же, мовляв вар. А замітний своєю історичною точністю.

Се найдокладніший коментар, що був надрукований про нашу думу: як сказано, монографії вона ще не дочекалася. Єдина спроба відома нам в сім напрямі—се ненадрукована доповідь акад. М. Дашкевича зроблена з приводу його запису (вар. П), мабуть в 1906 р. Подаємо її тут в перекладі з чернетки як важливий момент в літературній історії Коновченка.

Подавши свій текст Коновченка, М. Дашкевич писав далі: „Такий варіант думи про Коновченка здається мені дуже замітним в порівнянні з іншими, бо він найбільше позбавлений історичного забарвлення XVII-го ст. і взагалі історичної імовірності і найближче підходить до еносу старої формації.

„Історична обстановка що належить більшості варіантів дуже непереконуюча. Тому Костомаров і непогоджувався з Максимовичем (за ним пішов і Жегота Павлі), що відносив думу про Коновченка до 1684 р.¹⁾ коли козаки з польської України ходили на Білгородських Татар і повертаючи відти забили свого гетьмана Куницького, що втік був з поля бою (дописка: „Коновченко в утечі не винен“). Костомаров відніс думу про Коновченка до часів перед Хмельницьким²⁾ і з ним погоджувався і Драгоманов: „В усякім разі до кошового Микити Вдовиченка, котрий в 1672 р. намірювався взяти в Царгороді Золоті Ворота й вернути їх в Київ (Соловйов, Історія Росії XII—126) ця псалма не підходить“, завважив Драгоманов³⁾.

„Додам від себе, що корсунського полковника Хвилона або Хвилоненка, і згадок про похід під Тягинь, про м. Крилов, що зустрічаються в деяких варіантах, ще надто мало, щоб прикладати сю думу до XVII-го ст. Сі історичні подробиці й інші подібні могли дуже легко ускладнити старшу форму пісні, і цікаво що вони зустрічаються тільки в деяких ізводах.

„Тільки ім'я героя, Івась, не міняється в різних варіантах. Щождо прізвища, то воно не однакове: Коновченко, або Вдовиченко; Коновченко в записі П. Мартиновича звучить Канівченко, очевидно від прізвища його батька Канівець, за родинним містом Каневом. Можливо, що остання форма, для більшості варіантів більш на місці ніж перша, частіша, себто Коновченко, що походить від слова

¹⁾ Українські Народні Пісні, М. 1834. Думку Ж. Павлі, а тим самим і Максимовича засвоєну М. Грабовським (Literatura i Krutka T. I. Wilno 1837 st. 77) заперечував вже Ф. Євелький—Отч. Зап. т. XV от. II: Малоросійські Історическі Пісні и Думи, с. 80. Євелький позичив передруковані (слово не розбір.) думи з збірника Павлі. Прим. М. Д.

Ж. Павлі запозичив руські пісні у Максимовича, Головацького і у інших. Див. Головацького, Замітки и дополнения къ статьямъ г. Пыпина напечатаннымъ въ Вѣстникѣ Европы за 1885 і 1886 год. Вильна 1888, с. 40.

²⁾ Історія казачества въ памятникѣхъ нар. южнор. пѣс. творчества.—Р. Мысль, № 2. Прим. М. Д.

³⁾ Політичні пісні Українського Народу XVIII—XIX ст., ч. I, розд. I, Genève 1883, VI. Прим. М. Д.

„Коновка“, бо герой думи найчастіше походять з м. Черкас, поруч з яким в історії південноруської козаччини XVI в. завжди згадується Кавів.

„В записі Мартиновича читаємо:

Ой під городом під Черкасовим.
То то жила удова — Грипиха,

Зовуть її по мужові Канівчиха,
Мала вона собі Івася Гриценка
По мужові Канівченка.

„Мій варіант ніби вказує на Поділля, бо ледви чн під „славним городом Рахмистрином“ слід розуміти містечко Ротмістровку Черкаського повіту. При тім поданні тут варіант ніби фантастичніший і разом з тим архаїчніший: маю на увазі семилітній вік Івася, що в інших варіантах „став до доброго розуму доходити“, хоч і виводиться з другого боку як „днтя і малое і молодое“; його богатирський хід (ізду); крайнє перебільшення його подвигів, що в інших варіантах виводяться в значно скромніших розмірах. В одному з останніх Коновченко наприклад

... немного з утра до половини дня погуляв
Сімеот душ Турка і Татара посік, порубав,
А сімеот душ жив'єм на аркан забрав,—
До корсунського полковника усі знамена приставляв. „К. Стар.“ 1904 № 2. с. 289.

словом на нас ніби віє незвичайно далека старина“ (Залишено порожній папір).

„Взагалі варіанти сеї думи часом різко відрізняються один від другого обсягом, наступністю оповідання і деталями (як напр. ріжний вік Коновченка).

„Нейман заявляє, що на правій стороні Дніпра записано думи в варіантах найнижчої вартости. Сей варіант думи про Івася Коновченка (запис Дашкевича) разом з тим що надрукував в „К. С.“ 1889 р. № 9 (Боржковський) представляє, на мою думку, особливий інтерес для історії епосу дум і він здається дає ще один приклад зв'язку сього епосу з богатирськими казками з одного боку і, що найважливіше, з старовинними билинами, з другого.

„7-ми літній вік Івася відповідає такому ж віку казкової дівки семиліткн.

„Епітет старої жони „ворони“ відповідає жартовливій пісні „А ворони старі жони“.

„7-ми літній герой думи творить чуда відваги, як деякі інші герої епосу, напр. хлопчик Артур, молоді герої в киргизьких поемах. В сих поемах герої теж скоро ростут і доконують подвигів вже в віці семи літ. Там, як і в новім варіанті думи про Коновченка, кінць з'являється нероздільно з героєм і грає важливу роль.

„Разом з тим Івась трохи нагадує героя кельтських казок Передура, що перейшов у Персіваля. Се найвний хлопець, якого мати держить в незнанні і він іде на перекір матері на лицарські подвиги, його представляють в досить комічнім світлі.

„Особливо цікаві паралелі в нашій думі, що їх можна вказати в російськїм епосі.

„Костомаров дуже давно зблизив думу про Коновченка з билиною про Василя Буслаєва. „Кінець Василя, писав він, має подібність до кінця історичної пісні про Івана Коновченка, яка взагалі в своїм дусі подібна до новгородської думи“.

„Слідом за ним Жданов теж признав подібність між південно-руською і північно-руською піснею. Ся подібність не торкається первісного тексту билини, але воно не без значення для її пізньої літературної історії¹⁾: Жданов зараховує думу про Коновченка до циклу пісень про героїв, що передчасно згинули, до якого має виразне тяжіння і билина про Василя Буслаєва, що ввійшла в категорію численних пісень про вдовиченка.

„Круг сих зближень можна б було розширити, якби була змога зблизити Коновченка з малолітнім Михайликом, вдовиним семилітком, що виступає в переказі про татарський розгром Київa і який пішов до Цар-Городу²⁾ і має відношення до останнього юного (недокінчено).

„Розуміється сим зближенням і всім сказаним попереду не усувається історично-побутова обстановка сеї думи.

¹⁾ Ж. М. Н. П. 1894, № 3, с. 100; передрук в книзі: Русскій былевой эпосъ. Исслѣдованія и матеріали, I — V, СПб. 1895, с. 396 і дд. Прим. М. Д.

²⁾ См. въ „Основѣ“ 1862, № 1, ст. Ревякина „Сближенія и слѣды“ III. Прим. М. Д.

„Нема сумніву, що не раз в історії козаччини повторялися факти, подібні до тих, про які говорить дума — факти захоплення хліборобів закличкам до козацьких походів, і не раз матері старалися стримати своїх синів, а потім оплакували їх втечу і загибель.

„Так само сказане не усуває і морального наверствования, що налягало на думу в пізнішій осередку, що заховав і передає її пізнішим поколінням.

„Завдяки сьому наверствованню думу про Івася Коновченка можна б віднести разом з Драгомановим до т. з. „псалом“. Річ в тім, що загибель Івася з'являється в зв'язку з непослухом матері або просто з прокляттям її, далі з заїданням героєм релігійних звичаїв, з його нестриманістю в пияцтві і, нарешті, з його зарозумілістю. Спм Коновченка зближується з Олексієм Поповичем.

„На підставі сказаного може не буде здаватися занадто відважним здогад, що думи про Коновченка з'явилися на підставі почерпнених з старого багатирського епосу, в старших часах Козаччини себто в віках перед ХІІ-м і перебула значну перерібку в устах пізніших носіїв дум, що увійшли в лірницький репертуар.

1. І ковика сідлає, а на Бога ве гадає
На Бога не гадає, та на війну ся ваперає. (Голов).
1. Ой, рано ранесевько і горівки ся напиває,
І їсти ся доправує і на війну ся збирає
Ой, сину Кововченку. Треба ся вперед вмиться,
И богу ся помолиться, вітак на війну їти. (Жег. Паулі, Голов.).

2. В вар. Мартиновича: А за те його Господь скарав, що став
у веділю рано пораненько

Мед. вино, воковиту горілку подпивати

Та старих мужиков козаков карбачем затинати. К Стар. 1904. № 9, стр. 320—321.

Сим кінчається сей цікавий екскурс М. Дашкевича.

Брофеев розглянув тільки 10 варіантів Коновченка, властиво 12, але текст Томачинського (Л) він згадує без окремого числа, так начеб уважав його за передрук варіанту Д. Варіанти подані в такому порядку: А, Б, В, Д і Л, Г, РР, Ф і Ф₁ (помплково названі полтавськими), ще раз А, Н і О. Незгадані з тоді друкованих варіантів: Г, Е, С, СС, ТТ, У, Ц. Зате автор говорить ще про якихсь шість рукописних варіантів.

Всі ці варіанти він поділяє на варіанти з прокльоном і без, вважаючи ці за більш первісні. Але додає, що за давність варіантів з прокльоном свідчить їх подібність до „Гісторіи оъ Иванѣ Даниловичѣ“ де батько благословляє сина на бій. „Може бути, що дума ся — се продовження билинного мотиву, його повторення, а прокльони матерні вставлено потім“. Міркування Житецького про сон Брофеев відкидає (Запски Наук. Т-ва в К., кн. VII, с. 55).

А. Козакъ Иванъ Коновченко изъ города Черкасъ.

1. На славной Украинѣ, въ городѣ Корсунѣ,
Тамъ жнлъ корсунскій полковникъ панъ
Филонъ...	Пидь городъ Тягиню,
На Черкень - долину,
Якъ сталъ въ охотное войско выра-
жати,	15. За вѣру христіанскую одностайне стати,
Рыцарской славы заживати!“
То тее словами промовляє,
У пятницу до города Черкаса по-
спѣшає,
5. Сталъ охотника викликати,
Крикнетъ, покрикнетъ на винники, на
броварники,
На пъяницы, на костерники ¹⁾ :
„Которому не хочется по виницяхъ го-
релокъ курити,
Которому не хочется по броварях пиво
варити,	20. Въ субботу рано пораненько цвѣтную
короговъ крещату выставляє.
То вже крикнетъ, покрикнетъ, на сот-
ники, на полковники,
На отаманы, на осаулы,
На козаки молодые
И на слуги войсковые:
„Що вы, сотники и полковники,
Отаманы и осаулы!“
10. Которому не хочется въ кости играти,
Дурно гуляти,
Идите вы со мною, корсунскимъ пол-
ковникомъ, въ охотное войско гуляти,	25. Идите со мной, корсунскимъ полковни-

¹⁾ „Что въ кости играютъ“ — примѣчаніе записавшаго думу. (Житецький).

- комъ, въ охотное войско гуляти,
На Черкень - долину,
Подъ городъ Тягиню,
За вѣру христіанскую одностайно стати,
Будемъ рыцарской славы доставати,
30. Будемъ мы сапьяновы боты топтати!“
То вже въ городѣ Черкасѣ жила
вдова,
Старенькая жена,
По имѣнью Грициха,
По прозванію Коновчиха,
35. Мала себѣ сына Ивана Коновченка,
Единого вдовиченка.
Она его до зросту лѣтъ держала,
Въ наймы не пускала,
На стираніе чужимъ рукамъ не да-
вала,
40. Она изъ его по смерти славы, памяти
сподивала.
То вже Иванъ Коновченко на рынокъ
выхожае,²⁾
Что курсунскій полковникъ, панъ Фи-
лонъ, словами промовляеть,
Въ охотное войско выкликаеть,
То Иванъ Коновченко до матери своей
старой прихожае,
45. Словами промовляе:
„Мати моя, старенькая жено,
Коли бѣ ты, мати, добре дбала,
Четыре волы чабаны и два коня воро-
ныи изъ стада выручала,
До жида орондаря отгоняла,
50. И ще бѣ стозлотыми гришмы допла-
тила,
Да мини доброго коня купила,
Що моя душа козацка - молодецка по-
добила и влюбила.
Пиду я, мати, на Черкень - долину
гуляти,
За вѣру христіанскую одностайне
стати,
55. Рыцарской славы доставати,
Козацкихъ звычаевъ добре знати“.
Удова, старенькая жена, тое зачувае,
Словами промовляе:
„Сыну мой, сыну, Ивасъ Коновченко!
60. Чи у тебе ничего испити або изъисти,
Чи у тебе ни въ чему хорошенько
ходитьи,
Чи тебе мирская старшина не по-
читае,
Чи тебе козацкая громада зневажае?³⁾
Лучше ты будешъ ти четыре волы ча-
баны и два коня вороны въ плугъ
запрягати,
65. Будешъ по рилѣ хлѣбъ пахати,
Будешъ козаковъ и мужиковъ на хлѣбъ
на соль къ себѣ зазывати,—
- Будуть тебя козаки войсковыхъ потре-
бовъ, козацкихъ обычаевъ научати“.
Ивасъ Коновченко тое зачувае,
Словами промовляе:
70. „Мати моя, старенькая жено!
Не хочется мнѣ, мати,
На волы козацкимъ гласомъ гукати,
Не хочется мнѣ, мати, въ пыли китайку
пылити,
Хочъ я буду козаковъ до себе за-
зыватьи,
75. Будуть меня козаки домаремъ, гречко-
сѣемъ прозыватьи,—
А то лучше я, мати,
Пойду на Черкень - долину гуляти,
За вѣру христіанскую одностайне стати“.
Въ недѣлю рано - пораненько
80. Вдова, старая жена, до Божіей церкви
отходила,
Всѣ оружья въ комнату позамыкала,
Только семипядную пицаль - ружье оста-
вляла,—
То Иванъ Коновченко изъ постели
вставае,
На рынокъ выходжае,
85. Що курсунскій полковникъ, панъ Фи-
лонъ, словами промовляеть:
„Который будетъ козацъ отцевскихъ и
матернихъ обѣдовъ дожидати,
Будетъ меня за восемь миль отъ города
Черкаса доганяти“.
Сусиды въ церковь уходили,
Вдовѣ сказали:
90. „Ты, вдова, въ церквѣ стоишь, ничего
не знаешь,
Что твоего сына Коновченка въ дому
немае“.
То вдова изъ церкви приходила,
Ивана Коновченка въ домѣ не
застала,
Ругала его и проклинала:
95. „Чтобъ ты, сынъ мой Иванъ, щастя
и доли не имѣлъ,
Какъ ты меня, вдову стареньку, на госпо-
дарствѣ покидалъ!“
Рано въ понедѣльникъ вдова отъ сна
прочинала
И словами промовляла:
„Бѣдна, побѣдна моя вдовина голова,
100. Що я своего сына ругала и прокли-
нала,
Щастье его, долю козацкую потеряла“.
Тогда она добре дбала,
Четыре волы чабаны и два коня воро-
ныи изъ стада доплатила,
Своему сыну добраго коня купила,
105. Что его душа козацкая - молодецка
сподобила та влюбила,

²⁾ Житецький вважає, що тут пропущено рядок. Порівн. подібні пропуски в рядках 84 - 5, 103

³⁾ „Осуждаетъ“ — примѣчаніе записавшаго думу (Житецький).

- Ище семь кипъ козакови на жупанъ
давала,
Ище своему сыну добраго коня пер-
реслала. 145.
- То козакъ на добраго коня сѣдаетъ,
За дванадцять миль отъ города Черкаса
корсунского полковника доганяе;
110. Скоро полковника догналь,
Межъ пѣхоту вбѣгалъ,
Ивана Коновченка межъ пѣхотою по-
зналь,
Добраго коня ему въ руки подалъ.
Иванъ Коновченко на добраго коня сѣ-
даетъ, 150.
115. То ще словами промовляетъ:
„Я жъ думалъ, братцы, что обо мнѣ мати
не знаетъ и не вѣдаетъ,
Ажъ она обо мнѣ великое милосердіе
маеть,
Що мнѣ добраго коня купила,
Що моя душа козацкая-молодецкая спо-
добила да влюбила.
120. Коли бъ мнѣ Господь милосердный
далъ изъ сего похода выходити,
Могъ бы я знати,
Якъ свою неньку старенькую почи-
тати,
Могъ бы я ей 12 турокъ-янычаръ на
послугу посылати!“
То ще якъ сталъ корсунскій полковникъ
пане Филоне на Черкень-долину
подъ городъ Тягиню прибувати,
125. Сталъ до козаковъ словами промо-
вляти:
„Козаки, панове-молодцы!
Который межъ вами козакъ оберется,
чтобъ на добраго коня сидати,
Чтобъ изъ Крымцами да Нагайцами на
распутьи погуляти?“
То всѣ козаки замолчали,
130. Только обозвется одинъ Ивасъ Ко-
новченко,
Единъ сынъ вдовыченко:
„Благослови ты мнѣ, панъ Филонъ, на
добраго коня изсидати,
Съ Крымцами да съ Нагайцами на
поединкѣ погуляти!“
То корсунскій полковникъ словами про-
мовляетъ:
135. „Иванъ Коновченко!
Ты дѣтина молодая:
Ни на поле, ни на море не бувала,
Козацкой крови не видала,
Какъ ты кровь христіанскую узришь,
140. То ты самъ злякаешъ“.
Иванъ Коновченко словами про-
мовляетъ:
„Корсунскій полковнику, панъ
Филонъ!
„Пойди ты на рѣку, да поймай утя
старое и малое,
- Та пусти ты на рѣку,— еесли не по-
плыветъ малое, какъ старое“.
Корсунскій полковникъ отвѣ-
чаетъ:
„Иванъ Коновченко!
Когда могъ ты мнѣ загадку та-
кую загадати,
Благословляю тебя на добраго коня
сидати,
Съ Крымцами да съ Нагайцами на поле
погуляти“.
Коновченко на коня сѣдаетъ,
150. Отъ казаковъ благословеніе прини-
маеть,
Межъ Крымцы и Нагайцы вбѣ-
гаеть,
66 Крымцевъ да Нагайцевъ съ коней
збываетъ,
Сплечь головы снимають,
14 рычарей турецкихъ на арканъ
хватають,
155. Живьемъ до козацкаго намѣту приго-
няють.
Корсунскій полковникъ, панъ Филонъ,
то зобачають
И промовляетъ,
Коновченка братомъ называетъ:
„Иване Коновченко, брате мой сер-
дечный!“
160. Коли могъ ты рыцарской славы до-
стати,
Благословляю тебя въ своемъ намѣтѣ
спочивати“.
А Иванъ Коновченко тое зачувае
И великую радость мае,
Что корсунскій полковникъ братомъ его
называетъ.
165. То винъ словами промовляетъ:
„Корсунскій полковнику, пане Фи-
лоне!
Благослови мнѣ оковитой горелки
напитъся,
То я могу еще и лучше съ Крымцами
да съ Нагайцами побитъся!“
Полковникъ словами промовляетъ:
170. „Иванъ Коновченко!
Я слыхалъ отъ старыхъ людей,
Что сая оковитая горелка барзе ва-
дитъ,
Не одного челоувѣка съ сего свѣта
збавитъ“.
У той часъ и годину
175. Десь корсунскій полковник отго-
дився,
Иванъ Коновченко довольно горелки на-
пився...
На добраго коня сѣдаетъ,
Саблю изъ рукъ выпускають,
Межъ Крымцы да Нагайцы вбѣ-
гають,

180. 70 человекъ съ коней збиваетъ.
Сплѣчь головы снимаетъ.
Стали безбожнии бусурманы козака
въ хмели познавати,
Стали отъ табора козацкаго далѣ 230.
отбивати,
Скоро отъ табору козацкаго отба-
вляли,
185. Округъ его оступали,
Тамъ его постѣкли, порубали,
Смертельными ранами даровали,
Только козацкаго коня не поймали.
Конь козацкій по табору играетъ, 235.
Нибы ясенъ соколь лѣтаетъ,
Корсунскій полковникъ тое забачаетъ,
И промовляетъ:
„Недармо нашего Коновченка конь
по табору играетъ,
Знать его в живыхъ ⁴⁾ немає... 240.
Ви, панове, самп не добре учинилц,
Що пьянаго человекъ съ своихъ рукъ
испустили ⁵⁾.
Добре вы, братця, дбайте,
На кони козацкіе сѣдайте,
Козацкое тѣло позбирайте,
До козацкаго намѣту привизпте“. 200.
Тогда козаки добре дбали,
Що козацкое тѣло позбиралц,
Суходоль саблями копали,
Шапками, приполами землю выносил 205.
Изъ оружія стрѣляли,
Козацкую славу прославляли,
Семиперстную могилу высыпали.
Въ городѣ Черкасѣ
У вдовы, старенькой жены,
210. По имѣнію ⁶⁾ Грицихи,
По прозванію Коновчихи ⁷⁾,
Приснился сонъ чудень-пречудень,
Барзо дивенъ да й предивенъ...
215. Вдова отъ сна прочинала,
На рынокъ выходила,
Съ сосѣдами говорила:
„Приснился ⁸⁾ сонъ чудень да ⁹⁾
пречудень,
260. Что видится, мой сынъ въ войнѣ ¹⁰⁾
оженился,
Понялъ себѣ жену туркеню горду да
пышну,
220. Въ зеленомъ сукнѣ подъ бѣлыми по-
зументамп,
Она панцины не робить,
Подачки не даетъ,
Никто ее въ углы не толкаетъ,
Только она себѣ правдиваго судіи Госпо-
да съ небесъ желаетъ“. 270.
225. Сусиды тое зачували,
Вдовѣ той сонъ отгадали,
- Только правды не сказали:
„Вдова небога!
Будетъ твой сынъ изъ войска при-
бувати,
Будетъ тебя казацкимъ кармазиномъ
даровати“.
Вдова тогда не убога бувала,
4 бочки горелки и 6 меду на брамѣ
становила ¹¹⁾,
На святу недѣлю козаковъ изъ похода
сподѣвалася.
То козаки съ походу идуть,
Якъ пчелы гудуть,
То первая дивизія выступаетъ,
Вдова Ивана Коновченка, своего сына,
пытаетъ.
То козаки тое добре знали,
Вдовѣ правды не сказали.
240. Другая дивизія наступаєтъ,
И тамъ вдова сына пытается,
И тамъ козаки добре знали,
Вдовѣ правды не сказали.
„Вдова небога, не журыся
245. Твой сынъ ввойнѣ ¹⁰⁾ оженился,
Понялъ себѣ жену туркеню, горду да
пышну невѣсту“.
Вдова тое зачувала,
Каждаго козака частовала
И словами промовляла:
250. „Хвалю жъ тебѣ, Господи, что я себѣ ти-
хой да веселой невѣстки дождала!
Хоть буду козакамъ курени подмѣтати,
Аби мене могли при старости лѣтахъ ⁹⁾
у себѣ держати“.
То уже третяя дивизія идетъ,
Корсунскій полковникъ коня въ рукахъ
за поводы ведетъ.
255. То вдова, старенькая жена,
Якъ скоро тее узрпла,
То барзо умлила,
На ногахъ не устояла,
Къ сырой землѣ грудью упала,
260. Въ гору руки поднимала,
Полковника проклинала:
„Полковникъ, панъ Филонъ!
Бодай ты счастья-доли не малъ,
Якъ ты моего сына изъ всего войска
потерялъ“.
265. Полковникъ сам не пышенъ бываетъ,
Съ коня встаєтъ,
Вдову, старенькую жену, съ земли
поднимаетъ
И промовляетъ:
„Вдова-небога!
270. Не проклинай меня,
Щастья моего и доли козацкой не
теряй:

⁴⁾ Копія Маслова—въ живыхъ. ⁵⁾ Там же—упустили. ⁶⁾ Там же—именю. ⁷⁾ Там же—Грицисі.
Коновчихі. ⁸⁾ Там же—„Сусідо. Приснився... ⁹⁾ Там же—сього слова бракує. ¹⁰⁾ Там же—въ войсці.
¹¹⁾ В копіі рукою Драгоманова виправлено—чотирі, шість (словами).

- „Не вся старн птыця високо литають,
80. Не вся старн шуки караснвѣ хватають,²¹⁾
Трапляється, батьку! що крпча²²⁾ малее
Ловить рыбку краще ніжъ старее“. —
То Ивась тее промовлявѣ:
Съ Полковникомъ на долину вызивавѣ,
85. Двенадцать татаръ предѣ мечъ прннйавѣ,
Шить на арканѣ звязавѣ,
Филоненку гостинця подававѣ²³⁾.
То Полковникъ бесурменовѣ прннимае,
Ивася Коновченка бия себе сажаетъ,
90. Славу его выхваляе.
То Ивась великую радость мае
Словами промовляе:
„Благословы мнн Батьку! оковытой напита,
Я не зарнкаюсь съ бесурманами ще лучше
побнтся“
95. — Невелю я тоби сыну сковытон напываты
Да нтты съ бесурманами на долину гуляты:
Колижъ вже ты хочешъ ей напиваты,
То велю въ моимъ на мети²⁴⁾ лягты спочп-
ваты —
„Сей мнн хмидь не буде заважаты;
100. А буде моему сердцу смнслостн до доваты²⁵⁾.
То не вихоръ по Черкени долины гуляе,
Не снзый орелъ ястребивѣ ганяе,
Вдовиченко Коновченко на ворономъ кони
разъизжае,
105. Мечемъ своимъ якъ блискавн²⁶⁾ сяе²⁷⁾.
Трехъ татаръ²⁸⁾ Япичаръ съ коней сбиваетъ;
Тогди саблю булатну опускае,
Козакамъ рыцарство свое выхваляе,
Безпечно по долини розъизжае,
110. Бесурменивѣ на смихъ пиднймае²⁹⁾.
То безбожнн бесурмены тее зачували,
Нашылаго козака заразы познавали,
Бильше ему поля гуляти попускалы,
Отъ табура козацького заразы отбнвали,
115. Гнѣвомъ Божиимъ саранчою на козака нали-
талы,
Шаблями, пистолями, смертныя раны даро-
валы
Тилько коня козацького непіймалы.
То добрый конь до табура прпбигае,
По куренямъ гулее,
120. Острыми копытами землю копае,
Смутно ржучи козака свого выкликае.

- То Филоненко тее зачувавѣ,
Из намета свого выступавѣ,
Словами промовлявѣ:
125. „О це вы братци не добре зробылы,
Що напылого козака гуляты пустылы,
Мовъ вы сами его съ свнта згубылы.
Добре вы убайте,³⁰⁾
Оружье заправляйта,
130. Бесурменивѣ отъ тила козацького отбывайте,
Бо вже не даромъ козацькй конь по табуру
гуляе,
Мабуть Ивася Коновченка на свисти³¹⁾
не мае“³²⁾.
То козаки тее зачувалы
На долину най—скорнше поспншалы,
135. Бесурменивѣ отъ тила козацького отбывалы,
Шаблями, надилками, суходилъ копалы,
Шапками, приполами персть выбиралы
Ивасю Коновченку могилу насыпалы,
Въ семпядни пищели гремалы,
140. У суремки жалобно выгравалы,
Славу козацьку выхвалялы.
Скоро пнсля того стали козаки табурѣ зни-
маты,
У города Хрпстіански уступаты.
То вдова старенька —
145. Маты, Ивася Коновченка —
Не удоми³³⁾ ся мала,
На базари солодкй медъ выставляла,
Сына свого Ивася Коновченка выглядала,
Перва сотня наступае,
150. Вдова сына не выдае,
Друга сотня вступа сама Хорунжй по пе-
реду нде,
Два козака козацького коня на поводахъ веде.
Вдова тее забачала
Жалобныи слова промовляла,
155. Славы, смерти сына свого пытала,
Венхъ козаковъ на хлнбъ на спль закликала,
Похороны й весилье Ивасю отбувала;
Полковнику козацького коня даровала,
Старшимъ сабли, пищели Ивася роздавала.
160. Полягла козацька молодецька голова,
Якъ одъ витру на степу трава!
Слава не ввре, не поляже,
163. Рыцарство козацьке всякому розкаже.
Цертелев, Опытъ, с. 30.

В.

- Ой на славный Украинѣ, кликне, поклонне
Филоненко, Корсунскй Полковникъ,
На долину Черкень гуляти,
Славы войску рыцарства достати,
5. За вѣру Хрстіанськую одностойно стати:
„Которые козаки, то и мужики,
Не хотятъ по ролю споткати,
За плугомъ спины ломати,

- Жовтого сафьяна каляти
10. Чорного едемана пыломъ набивати:
Славы бы войску рыцарства достати,
За вѣру Хрстіанськую одностойно стати!
То Эсаулы у города ся засылалн,
По улцямъ пробѣгалн,
15. На винники, на лазники, словами промов-
ляли:

²¹⁾ Макс.—хапають. ²²⁾ Макс.—крячя. ²³⁾ Сей рядок в збірці Максимовича 1849 р. пропущено. ²⁴⁾ За-
мість—наметі. ²⁵⁾ Додавати. ²⁶⁾ Блискавка. ²⁷⁾ Макс.—сяе. ²⁸⁾ Замість—Татар. ²⁹⁾ Макс.—підіймае.
³⁰⁾ Замість—Дбайте. ³¹⁾ Свити. ³²⁾ Немає. ³³⁾ Макс.—у домі.

- „Вы грубинки, вы лазнякк,
Вы броваринки, вы винники:
Годъ, вамъ у винницяхъ горѣлокъ курити,
По броварняхъ пиво варити,
20. По лазняхъ лазень топтити,
По грубамъ валятца,—
Товстымъ видомъ мухъ годовати,
Сажы вытерати;
Ходите за ними¹⁾ на долину Черкень по-
гуляти!“
25. Скоро то до города Черкасъ, у Божій часъ
пробували.
То правда Панове, була в городѣ Черкасѣ
вдова,
Вона по мужу Грициха,
По прозванію Коновчиха:
Мала собѣ сына Ивася
30. Удовиченка, Коновченка,
Из малыхъ лѣтъ годовала, лелѣяла,
До сыросту въ наймы не пускала,
При старости лѣтъ славы да памяти прожи-
ти сподѣвала.
То Ивасъ Коновченко по базару похознае,
35. Солодкій медъ, вино пѣдпивае:
Козацкій гласъ зачувае,
До вдовы прибѣгае, словами промовляе:
„Мати моя, мати, удова, старая жѣно!
Когда бы, мати, чотыре волы половын,
40. А три чабаны позаймала
До города Крылова отогнала,
До жида Орендаря, ще пятьдесятъ золо-
тыхъ,
Готовыми грѣшми доплатила,—
Коня минѣ на славу козацкую купила:
45. Що моя душа козацкая, молодецкая, ду-
же возлюбила.“
„Сыну мой Ивасю, Удовиченку, Коновченку!
Волися тыми волами хлѣбъ пахати,
Козакѣвъ на хлѣбъ, на соль затыгати,
Будуть тебе Козаки и безъ рыцарства
знати.“
50. „Хочъ я, каже, буду, мати, козакѣвъ на
хлѣбъ, на соль затыгати,
Будуть минѣ козакк, прозваніе прокла-
дати:
Гречкосѣемъ, полежаемъ называти;
Не хочеться минѣ, мати, по ролѣ спотикати,
За плугомъ спиины ломати,
55. Жовтого сафьяну коляти³⁾,
Червоннаго едеману пилломъ набивати;
Хочеться, мати, пойти, на долину Черкень
погуляти,
Звычай козацкого набратц,
Славы рыцарства достати,
60. За вѣру Християнску одностойно стати.“
Скоро то ся удова, тое зачувала:
Великое пересердіе мала,
Всю зброю козацкую собирала,
У комнату замыкала,
65. Сабли-булатныи,
Пищали семипядныи—
На стѣиѣ забувала.
Звонъ зачувала,
До Божого дому, до церкви отхожала...
70. То Ивасъ Удовиченко отъ сна прочнае,
По свѣтлицѣ поглядае:
Що зброн козацкой у свѣтлицы на мае,—
Вѣнъ саблю булатную у руки бере,
Пищаль семипядный на плече кладе,
75. За вѣйскомъ пѣшкомъ идѣ....
Вѣйско иде, як бжолы гуде.
Вдова старая изъ церкви, Божого дому, вы-
ступала,
По между вѣйскомъ поглядала,
Ивася выглядала:
80. Сына своего, прелюбезного, в лице не по-
знала.
До господы прибувала, по зброн козацкой
познала.
Що Ивася у господѣ на застала...
Лаяла, проклинала,
До небесъ руки съдѣймала:
85. „Господи милосердый! бодай моего сына,
На первѣй потребѣ, первая куля не ми-
нула“.
Зновъ отъ великого сердца отхожала,
Обѣдати не съдала,
У загороду вхожала, словами промовляла:
90. „Господи милосердый, будь мене, ты, словѣ,
Старую на постели спотѣали,
Що я на своего сына Ивася нарекала“.
Тогдѣ чотыре волы половын, а три чаба-
ныи
До города Крылова, до Жида Орендаря,
95. Ще пятьдесятъ золотыхъ готовыми грѣшми
доплатила,—
Коня на славу козацкую купила,
Що его душа козацкая, молодецкая, ду-
же возлюбила.
А ще козака съвстрѣчала:
Три копы и коня до рукъ довала,
100. Вѣрнымъ другомъ называла:
„Ей козаче, козаче, вѣрный друже!
Ты моего сына насдогонилъ,
Да его чѣловѣкомъ поставишишь;
Нехай мой сынъ, Ивасъ Коновченко,
105. Стецу ногами не смѣрае,
Живота не вривае:
Матери старенькой не лае,
Не проклинае.
Козакъ три копы и коня дорого⁴⁾ взявъ,
110. За городомъ Брапловымъ, у шести милъ,
вѣйско догнавъ;
Между вѣйскомъ выѣжае,
Между вѣйскомъ поглядае:
Ивася Коновченка у лице непознае.
Скоро Ивасъ Коновченко коня взрѣвъ,
115. Барзо обомлѣвъ:

1) Очевидно—нами. 2) Зам.—каляти. 3) Очевидно—не. 4) Мабуть—доброе.

- До коня пробувае—
 За поводы ханае:
 „Я-же, каже, думавъ мене моя мати лае да
 проклинае,
 Аже вона обо мнѣ стараніе мае.
120. Колибъ минѣ Богъ да помѡгъ сію дорогою
 у потребу сходити,
 Не пошлабъ моя мати,
 По чужимъ дворамъ спотикати,
 Хлѣба да соли позычати:
 Могъ бы ин при соли⁵⁾ до вѣку содержати.
125. То скоро Ивасъ Коновченко на коня сѣдае.
 По межъ козаками повертае,
 Яко бы ясный соколъ лѣтае.
 Тогда козаки, одинъ на одинъ взглядали,
 Словами промовляли:
130. „Либонъ Ивасъ удовиченко, Коновченко,
 При своемъ отцеви сѣрость мавъ,
 Доброго коня певидавъ,
 Ледва на своему господарствѣ дождавъ“.
 То третьёго дня безбожныи бусурманы,
135. Филоненка, Корсунскаго Полковника, кру-
 гомъ оступали;
 Но ни одинъ козакъ не обобравае,
 Ни старый, ни младый на долину Черкенъ
 погуляти.
 Тѡлько Ивасъ Коновченко сердца козацького
 невнимае,
 Коня на поводѣ ведѣ,
 140. Слычокъ подъ рукою несѣ
 У наметъ встунае:
 Пану Филоненку, Корсунскому Полковнику,
 челомъ давае,
 На здоровье пытае:
 „Пане Филоненку, Корсунскій Полковнику,
 батьку козацькій!
145. Благослови ты минѣ, на долину Черкенъ
 погуляти,
 Славы вѡйску рыцарства достати,
 За вѣру Християнскую одностойно стати“.
 „Ой Ивасю, Удовиченку, Коновченко!
 Ще ты дитя молодое,
 Съ розуму недѡйшло, звычайю козацького не
 знаешъ,
150. Не знатъимешъ якъ бы по межъ козаками
 исправляти,
 Якъ бы съ безбожными бусурманами по-
 гуляти;
 Еще у мене оббѣрется старѣйшій козакъ,
 На долинѣ Черкенъ погуляти“.
155. „Ты Филоненку, батьку нашъ козацькій!
 Вбъзми ты утя старое,
 Другое малое,
 Пусти ты на Чорне море:
 Когда такъ nebude гуляти и малое
 Якъ бы и старое;
160. Когда я не буду гуляти такъ козакъ мла-
 дый
- Якъ бы и старый“.
 Скоро Филоненко тое зачувавъ,
 Ивасю Коновченку на долину Черкенъ гу-
 ляти дозволяе.
165. То Ивасъ изъ намету выступае:
 До коня пробувае,
 Великую радость мае;
 Покрѣиче подпруги подтягае,
 Червонны тыляги подъ сребромъ, подъ зла-
 томъ на себе надѣвае,
170. По между вѡйскомъ повертае,
 Яко бы ясный соколъ лѣтае;
 Старого козака совстрѣчае—
 За родного батька поважае,
 Молодого совстрѣчае за роднаго брата по-
 читае.
175. Богъ ему да помогъ⁶⁾. За табор выѣжавъ
 Первого рыцаря встрѣчавъ—
 Челомъ давъ: съ плечъ голову сѣнявъ;
 Другого совстрѣчавъ—
 И тому такій отвѣтъ подаровавъ.
180. То правда, нанове, не богацько Коновченко,
 по долинѣ Черкенъ погулявъ,
 Самыхъ найстаршихъ пятьсотъ чѡловѣкъ,
 рыцарей, нодъ мечъ пускавъ,
 Шести живьемъ поймавъ,
 На арканъ связавъ:
 Перед Филоненка, Корсунскаго Полковника,
 языка примчавъ,
185. Перѣдъ посажавъ.
 Самъ Филоненко изъ намету встунае,
 На тыхъ Бусурманъ поглядае;
 „Ай спасибѣ, каже, Ивасю Коновченку!
 Я казавъ ты дитя молодое,
190. Съ розумомъ недѡйшло,
 Звычайю козацького не знаешъ:
 А-же ты, бачу, за плугомъ похожавъ,
 Все звычайи козацькин собиравъ“.
 „Тымъ бо я, батьку, тебе обдѣляю,
195. Що у себе прежь⁷⁾ ясный мечъ, прежь ма-
 чино порожденіе маю.
 Дай минѣ батьку оковиты, горѣлки, напи-
 тись,
 Не зарѣкаюсь безбожныхъ бусурманъ бѡль-
 ше побити“.
 „Ой Ивасю Коновченку! ще ты дитя мо-
 лодое,
 Будешъ ты хмель уживати,
200. Будешъ передъ менѣ Пана молодого
 На долинѣ Черкенѣ голову козацькую по-
 кладати“
 „Не буде минѣ, батьку, сей хмель ничѡго
 заченати,
 Лучче буде сердцю смѣлости подавати“.
 Скоро се Филоненко, тое зачувавъ,
205. Ивасю Коновченку оковиты, горѣлки, напи-
 тись дозволяе.
 То Ивасъ у наметъ встунае,

⁵⁾ Очевидно—при собѣ. ⁶⁾ Очевидно—допомог (допоміг). ⁷⁾ Многія польскія слова, каковы *барзо*—очень, *штыри*—четыре, *прежь*—чрезъ, употребляются только въ древнихъ думкахъ и въ Малороссіи вовсе народу неизвѣстны.—Примѣтка Лукашевича.

- На скамѣ земляной, щирозлатый кубокъ
Пѣновану пляшку выймавъ— [взявъ,
Шрубокъ къ⁸⁾ отшрубовавъ,
210. Оковиты — горѣлки наливавъ:
Напився якъ бы могъ на коня съѣдати.
По между войскомъ повертае,
Доброму коню натиски налягае,
По между войскомъ проѣзжае:
215. Старого козака сострѣчае—
Гордымъ словомъ сневажае;
Молодого сострѣчае — о прощаніе не приймае,
Стременемъ о грудь поторкае....
То Богъ ему не помогъ. За таборъ выѣзжавъ:
220. То безбожныи бусурмане, чи языка поймали,
Чи напылого чоловіка познали—
За таборъ чверть милі отбавляли:
Молодого Коновченка постреляли,
Порубали, съ коня сбивали,—
225. Все поле изгоняли,
Коня козацького не поймали.
То у недѣлю, у полудную годину,
Самъ Филоненко, Корсунскій Полковникъ,
Изъ намету выступае,
230. На таборъ поглядае:
Що конь козацькій полемъ гуляе,
Вонъ до козаковъ промовляе:
„Ей Козаки, Панове молодці! добре дбайте,
Кости да карты покидайте,
235. Помежъ собою, восемь тысячъ, войска на
выборъ выбирайте:
Штыри тысячи, по тѣло посылайте,
А штыри тысячи, коня козацького поймавъ
посылайте;
Бо уже конь козацькій, не дурно по табору
гуляе:
Се конечно, Ивася Удовиченка, на семъ
свѣтъ не мае“.
240. Тогдѣ козаки, якъ дѣти добре дбали:
Кости да карты покидали,
По мѣжъ собою, восемь тысячъ, войска на
выборъ выбирали,
Штыри тысячи, тѣло козацькое сніхидили
У червоную китайку вложили;
245. А штыри тысячи, коня козацького поймали—
На пзбочъ поставили....
То правда, Панове, не богато, Ивася Удовиченко,
Коновченко,
На долини Черкенѣ гуляе:
Хочя у самому хмелю бувавъ,
250. Ще триста пятьдесятъ чѣловѣкъ на вѣкъ
порубавъ.
Тогдѣ козаки саблями да надѣлками сухо-
дѣль копали,
Шапками да приполами персть носили,—
Высоку могилу высыпали;
Славу Козацькую учинили:
255. У головонькахъ червоный прапоръ поста-
новили,
Изъ семипядныхъ пищалей прозвонили....
То у Суботу на недѣлю, приснится удовѣ
сонъ, барзо дивенъ на причудь....
То вона отъ сна прочинала,
На базаръ выходжала,
260. Которы стары жоны то⁹⁾ мужи сострѣчала
Своѣй сонъ повѣдала....
Хочъ старыи жоны да мужи сей сонъ добре
Удовѣ правды не сказали: [знали—
„Ты удово, старая жено, не плачь, не жу-
рися,
265. Бо вже твоѣй сынъ Ивасъ подружився:
Понявъ собѣ дѣвку, Туркеню, чужеземку,
У зеленой сукнѣ, съ бѣлыми басанами;
Богъ ему да помогъ, гораздъ живе—
Подати не дае, хлѣба не присѣвае,
270. Нпкт-ось его не зачепаетъ.“
Тогдѣ удова до господы пробувала, словами
промовляла:
„Хвалю тебе, Господи, и благодарю!
Хочя мой сынъ, буде по войскамъ ходити:
Буде минѣ съ кымъ, у господѣ слово сто-
275. Съ невѣсткою тугу раздѣлити“ [ворити,
То по Суботѣ, третьяго дня, Филоненко, Кор-
сунскій Полковникъ,
До города Черкасъ со всемъ войскомъ по-
явився.
Скоро то старая удова то зачувала
Великую радость мала:
280. Цеберъ меду, кинву горѣлки наточила у
брамы стала,
Старого козака и младого о своемъ сынѣ
пытала.
Первая сотня и другая наступае, удова сы-
на не выдае,
Третья сотня подъ полковою корогию,
По переду хорунжий идѣ,—
285. Удовиного коня за повѣдъ гостинця веде.
То удова, старая жена, коня узрѣла,
Вся обомлѣла:
Ударится крыжемъ о сырую землю,
Лаяла, проклинала, до небесъ руки съдѣй-
мала:
290. „Ой Филоненку! бодай ты собѣ, ни доли, ни
счастья не мавъ,
Якъ ты моего сына, изъ между войска, якъ
мызинный палець потерявъ!....“
То самъ Филоненко, Корсунскій Полковникъ,
Съ коня вставъ, вдову подъ плечи взявъ:
„Стоѣй удово, старая жено! не плачь, не жу-
рися,
295. Мене Пана молодого не лай, не проклинай:
Бо я твоего сына на герецъ гуляти не вы-
сылавъ,—
Вонъ самъ охоту козацькую мавъ“.
Тогдѣ удова не убога ся мала,

⁸⁾ Очевидно помилка. ⁹⁾ Мабуть—та.

- Три сотни войска у свої домъ закликала:
300. „О теперя козаки, Панове молодци, пійте да гуляйте,
Разомъ похоронъ и вѣсѣлья отправляйте!“
Тогда козаки піли да гуляли,
Изъ семипядныхъ пицалей гремали,
Славу козацьку выславляли:
305. За разómъ похоронъ и вѣсѣлья отправляли.
Правда, Панове, полягла Ивася Коновченка,
На долини Черкенъ голова.
Слава не умре не поляже:
Буде слава славна—

310. По межъ Козаками,
По межъ друзьями,—
По межъ Рыцарями,
По межъ добрыми молодцями.
Утверди Боже: люду Царського,
315. Народу Християнського,
Войска Запорожського, Донського,
Съ сією Чернью Днѣпровою,
Низовою:
На многія лѣта,
320. До конца вѣка.

Лукашевнч, с. 36.

Г.

- В славнім мѣстѣ городѣ ¹⁾ там була вдова,
Вдова Коновчнха красна, молода;
Мала вона сина одного Бвася ²⁾,
Тай той ся снн на війну наперае:
5. Гей, гей мати-ж моя, рідвенькая мати!
Пустн меве с Козаками погуляти,
Щоби отцевскую славу не ўтирати!
Мати го не пускае тай розраждае:
Ой, сину мій сину, сину Бвасю! ²⁾
10. Чи ти, мій синоньку не маешь де бути?
Чи ти, мій синоньку не маешь що пити?
Чи ти, мій синоньку не маешь що ѣсти?—
Гей, гей, мати-ж моя, рідвенькая мати!
Такн піду с козаками погуляти,
15. Щоби отцевскую славу не ўтирати!—
Пійшла мати до церкви Богу ся молити.
А він зачеў отцевской зброѣ смотряти,
Знайшопши зачеў иолою видтерати,
И чи скорѣй собѣ на герц поспѣшати.—
20. Далн сусѣди мамѣ до церкви звати,
Покниула вона тай службн слухати;
Сама побѣгла свого сива доганяти:
Ей сину, мій сину верни-ся до дому!
Ой! не нерну-ся я моя мила мати,
25. Такн піду с Козаками погуляти,
Щоби отцевскую славу не ўтирати!—
Мати ся вернула: Водай же тя сину,
Водай тя сину, три недоля сниткало:
Одна недоля, щоб ты навн ³⁾ не любилн,
30. Та-й до свого Курня та-й ве приймили; ⁴⁾
Друга недоля, би яси мечи порубали
Третья недоля, щоб ты кулѣ пострѣляли!—
Як приѣхаў ⁵⁾ Коновченько до обозу—
Там з ним ся вѣ Пани зачепл втати,
35. Его пани дуже собѣ полюбили,
И до Курня свого его приймили.—
З самим Царом ⁶⁾ сѣў свѣдати, обѣдати.—
Его навн ³⁾ непускают—а вів ся наперае:
Ой, пани моѣ, пани вельможніѣ!
40. Піду я на герц с Козаками погуляти,
Щоби отцевскую славу не ўтирати!
Ей! Коновчевьку не-йди на герц с Козаками,
Бо як zobачиш с Турків кров, то на кони зімлѣш,
То па кони зімлѣш и до дому не приѣдеш.—
45. Ой, такн я піду с Козаками погуляти,
Щоби отцевскую славу не ўтирати!—
Ой рано, ранесенько и ковника сѣдлае,
И ковника сѣдлае, и на Бога не згадае,
И на Бога незгадае и на війну ся наперае.
50. Ой виѣхаў ⁷⁾ с Козаками—п Козакн ся розступають—
И Козакн ся розступають, и ему Біг дономагае,
Ему Біг дономагае, а вів Турків рубае.—
Ой у вечір приѣздит пін до домоньку: ⁸⁾
Ой чи ѣў ти вечереньку? Его Царь ⁹⁾ ся питае.

55. Ой наш Цару ¹⁰⁾, я то темер ричирства дістаў,
Бо я вѣм перед пѣў, жадного ся не страхаў!—
Ой рано, ранесенько и горѣўки ся напивае,
И ѣсти ся доправуе, и на піну ся зберае—
Ой, сину Коновченьку треба ся вперед вптн,
60. И Богу ся помолити, вітак на війну ити.—
Ей, наш Цару! ¹¹⁾ колп я ся вчера Богу не моллў,
И лпця-м не млў—а я тілько ¹²⁾ Турків порубаў
Ей сину Бвасю! ²⁾ треба ся сину перед умити,
И Богу ся помолити и горѣўки ся невапивати;
65. Бо ти горѣўки ся напьешь, сои головуку похилит,
И zobачут тя Турки—то нови тя порубають.—
Ей, наш Цару! ¹¹⁾ я ѣх ся не страхаю,
Най ся ови мене страхають, як я виїду ва герц по-
гуляти.—
Гей! ноѣхаў на піпоньку—сои головуку похилеае—
70. Коникови ся по гривѣ постеллае.—
Ей! взрѣлн немовільне Турки, приѣгли, его пору-
бали.—

Слава тобѣ Боже! що ми его дістали,
Тото вів нас много людий збаввў!—¹³⁾
А він тогди собѣ приймнуў:

75. Тото мене моѣй мати слова споткали,
Гей, гей милий Боже! тото я ѣй не слухаў!—
Та не кажѣт моѣй мамѣ, щоя так марне загинуў
Але кажѣт моѣй мамѣ, що три барвѣ на рік бере,
На веспѣ зелевую, в осеви чорненькую, а п зймѣ
бѣленькую.
80. Ой йдут Козакн з війни—вийшла стара мати. ¹⁴⁾
Свого сива пглядати,
Ей ночела-ся питати:
Вѣ пани з війни ѣдут,
Мого сива тілько коника ведут?—
85. Вона тому не звѣрила—
Ой! вийшла вона на могилу.
Подивит-ся у долину,
Вѣ пани з війни ѣдут,
Ей сина барпу несут.—
90. Вона тому не вѣрила
Ище ся запитала:
Чи далеко мій син иде?—
То вів дуже ба-й заслабаў
Що він свого коня не вѣў,
95. Що він свою барву ио нѣс?—
Ой, вийшла вона на могилу,
Подивит-ся у долину,
Вѣ пани з війни ѣдут,
Ей сина голов несут,
100. Та-й ей показали:—
Ой, вдово Коновчнхо
Нема твого сина Бвася! ²⁾
Турки его порубали,
И на смерть пострѣляли!

Русалка Днѣстровая, с. 11.

¹⁾ В передруку *Ż. Pauli, Pieśni ludu Ruskiego w Galicyi t. I, Lwów 1839 s. 155 (Jwan Коновчевько) замість городѣ — Czerkasi. ²⁾ Pauli — Iwasia. Тут мабуть помилка. ³⁾ Pauli—панпу. ⁴⁾ Pryjmały. ⁵⁾ Pryichał. ⁶⁾ Z samym hetmanom. ⁷⁾ wyjechał. ⁸⁾ do kurynia. ⁹⁾ hetman. ¹⁰⁾ Oj hetmane. ¹¹⁾ Ej nasz hetmane. ¹²⁾ tylki. ¹³⁾ zbawyl. ¹⁴⁾ У *Ż. Pauli*—сей рядок поділено на два.*

Г.

- Збирайтесь охотники,
Ви ворн розбойники,
П'яниці, костерники,
Винники, броварники.
5. Вона його до зросту літ держала,
В найми не пускала
Чужим рукам на стараніє не давала
По смерті слави-пам'яті сподівала.
10. Сину мій, Івасю Коновченку,
Чи у тебе нічого з'їсти,
Чи ні в чім хорошенько походити?
Чи тебе городова старшина не знає,
Чи тебе міщанська челядь не поважає?
Чи тебе козацька громада не поважає?
15. Лучше ти будеш ті воли чабанні і половні у плуг
Будеш по ріллі хліб орати, [запрягати,
Будеш козаків і мужиків на хліб на сіль к собі за-
Будуть тебе козаки і без лицарства знати. [звати,
20. Мати моя, старенькая жено!
Не хочеться мені на воли козацьким голосом гу-
Не хочеться мені в пилу кнхайки пплити; [кати,
Лучше я піду, мати, на Черкень долину гуляти,
В неділю рано пораиеньку
Вдова старенькая до Божій церкви отхожала,
25. Все оружје в кімнату позампкала,
Тільки одну семніядну пицаль на стіні зоставляла.
Івась із постелі вставае,
На ринок вихожае,
Слухае, послухае,
30. Що Корсунський полковник промовляє:
Котрий козак буде батьківських і матчиних обідів
Той буде мене за шість миль от города Черкас до-
жидати,
ганяти!—
Благослови ти мені, пане Хвилоне, на доброго коня
сідати,
З Кримцями та з Ногайцями на поединку погу-
ляти!
35. Паіе Хвилоне! підн ти на ріку
Да піймай ти утя старее і малее,
І пусти ти їх на тнхній Дунай,
Чн не полнве малее як і старее.
Шістдесять Кримців да Нагайців на аркан хва-
тае,
40. Всіх козаків на хліб, на сіль зазвала,
Всім рушники подавала,
42. Тож вона Івасеві похорон і весілля справляла.
Костомаров, Історія Козачества с. 737-51.

Д. Про Івася Вдовыченка.

- Эй як на славній, панове, України,
У славним городи у Корсуні¹⁾,
Там крыкне - поклыкне Хвылоне, Корсун-
ський полковныче,
Козаків на Черкень²⁾ - долину у в' охотне³⁾
військо выклькае:
5. „Эй козаки, диты, друзы!
Прошу я вас, добре дбайте:
Чы нема миждо вама котрого козака ста-
рынного,
Отамана куринного, —
У первому рази на герци погуляты,
10. За виру хрыстыянську одностайне статы?
Чы не мог бы котрый козак соби славы-
лыцерствія достаты?“
Оттогди-ж то, як у городи Крылови жыла
соби удова,
Старенька жена⁴⁾,
По мужевн Грыцыха,
15. А по прозванію Коновчыха;
Та мала соби сына едыного—Івася
Вдовыченка;
З-малку лелила, у наймы не пуцала,
Чужым рукам на старанне не давала.
Ище-ж то вдова глас козацькый зачувае,
20. Сына свого Івася Вдовыченка у поле до
плуга одсылае.
Оттогди-то Хвылоне⁵⁾, Корсунський
полковныче.
- На доброго коня сїдав,
До города Крылова прыбував,
Хрищатый короков на рынку поставляв,
25. Асаулы по улыцях розсылав,
Чирвоны праперкы⁶⁾ у рўкы давав.
Асаулы по улыцях пробигалы,
Чирвоны праперкы⁶⁾ у рўцах про-
ношалы,
Козаків на Черкень долину у в'охотне
військо выклькалы.
Ище - ж то сам Хвылоне, Корсунський
полковныче,
На доброго коня сїдае,
Миждо вынныци и миждо броварныци
пробигае,
Ищи стыха словами промовляє:
„Эй вынныкы, броварныкы!
35. Годи вам по запичкам валяться,
По броварнях пыв варыты,
По вынныцях горилок курыты,
Очей своих молодецькых выкуряты,
Своими молодецькыми плычмы сажы
вытыраты!
40. Ходите з Хвылоном, Корсунськым
полковныком,
На Черкень долину у в'охотне військо
гуляты:
Чы не мог⁷⁾ бы котрый козак соби славы
лыцерствія достаты“.

¹⁾ В рукописі архіву Рос. Географ. Т-ва, що скопіював для нас Ф. Я. Савченко—Керсоні. ²⁾ В рукоп. Г. Т.—Черкеню. ³⁾ Рукоп. Г. Т.—У охотне. ⁴⁾ Рукоп. Г. Т.—бракуе. ⁵⁾ Рукоп. Г. Т.—Хвилоненко. ⁶⁾ Ру-
коп. Г. Т.—поперы. ⁷⁾ Рукоп. Г. Т.—може.

Оттогди-ж то Ивась Удовыченко у поли
глас козацькый зачувае,
Из поля до господы пихотою прыбувае,
45. До матеры, старенькой вдовы, крыжем
у ноги впадае:

„Эй маты моя, вдово,
Старенькая жено!

Благословы мыни козаку молодому у пер-
вому рази на герци погуляты,
За виру хрыстыянську одностайно⁸⁾ статы:
50. Чы не мог бы я соби славы лыцерствія
достаты?“

Тогди то вдова стыха словамы промовляе:
„Эй Ивасю Удовыченку, дытя мое!
Чы тоби в мене нічого спыты⁹⁾,
Чы нічого зъісты

55. Чы иі-в-чим хороше сходыты?
Чы тебе городова старшына не знае?
Чы мищанська¹⁰⁾ челядь не поважае?
Есть у нас кони воронып
И чотыры волы плуговыи;

60. Будем мы у поли хлиб пахаты,
Будем панив и козакив на хлиб, на силь
затыгаты,—
Будут нас без лыцерствія добре знаты“.

— Эй маты моя, вдово,
Старенька жено!

65. Хотя-ж у нас ё й кони вороныи,
И чотыры волы плуговыи;
Хотя мы будем у полп хлиб пахаты,
Будем панив и козакив на хлиб, на силь
затыгаты,—

Будуть мене паны и козаки на пыдпытку
зневажаты,

70. Полежіем, домотуром, гречкосіем узываты.
А колы-б ты маты добре дбала,
Девьятеро скоту из кошары на выбор займала,
До города Корсуна¹¹⁾ одбавляла,
Из жыдом-рандаром торг торговала,

75. Мыни, Ивасю Вдовыченку, коня на славу
спаровляла¹²⁾,
Що моя душа козацька весьма барзде
улюбовала.—

Тогди то удова,
Старенька жена,

И стыха словамы промовляе:
80. „Эй Ивасю Вдовыченку, дытя мое!
Не за тобою си скарбы, маеткы збирала,
Щоб я тоби коня на славу спаровляла!..“¹³⁾
— Щоб же ты сього говорыть не дождала!—
Оттогди то, як у святый день у воскресный,

85. Удова,
Старенька жена,
До Божои церкви ик утрени одходыла,
Всю козацькую зброю у кимнату замыкала,
Тильки шаблю булатну та пыщаль семы-
пъядну

90. - На колку покыдала.

Тогди-ж то Ивась Удовыченко
Шаблю булатну и пыщаль семыпъядну
забирае,

Козацьке соби запалчыве сердце мае,
Келеном комнату одбывае,
95. Всю козацьку зброю на плечи забпрае,
Ппхотою у в'охотне³⁾ вйсько поспишае,
Матюр стареньку на воротах стричае,
Изгорда словамы отвергае:

„Эй маты моя, вдово,
Старенька жено!

100. Не подобало-б тоби козаку молодому и
дорогы переходыть,
Подобало-б тоби в кутку сыдыты,¹⁴⁾
Та хоть чужую дытыну малую колыхаты;
Абы-як с упокоем хлиба-солы ужываты“.

105. Тогди то вдова,
Старенька жена,
Ударыться об полы рукамы,
Обильлеться дрибнымы сльозамаы,
Промовыть стыха словамы:

110. „Эй Ивасю Вдовыченку, дытя мое!
Бодай ты й туды не дойшлó,
И выдты не прыйшло!

Щоб тебе перва куля не мыновала,
У первій вйськовой⁴⁾ потреби споткала!“

115. Отогди-то вдова,
Старенька жена⁴⁾,
Два дни свого сына клене-проклынае,
На третій день подумае-погадае,
Руки до Бога здыймае,

120. Господа з небес благае:
„Дай мыни, Боже, си слова перед собою
маты,

А свого сына Ивася Вдовыченка хоть раз
у вичи повыдаты!“
Тогди-ж то вдова—не вбогою себе мала—
Одынадцяттеро скоту з кошары на выбор
завымала,

125. До города Корсуна¹¹⁾ одбавляла,
Из жыдом-рандаром торг торговала,
Ивасю Вдовыченку коня на славу спаров-
ляла¹³⁾,

Ще козаку запорозькому сим кип на
жупан давала,

А тры кони на мед та на ковыту горилку:
130. „Эй козаче, козаче!
Колы-б ты добре дбав:
Де мого сына нагоныш,
Там його окóныш,

Добрым лыцарем настаиновыш:

135. Нехай вии по походах пихотою не ходыть,
Своих молодецькых нижок не врывае,
Мене, матеры, старенькой вдовы, не про-
клынае!“

Тогди то козак—як вии коня до рук
прынымав,

На Гайман-долыни козакив нагоняв,

⁸⁾ Рук. Г. Т.-ва.—достойно-праведно. ⁹⁾ Рук. Г. Т.—пити.
рсона. ¹²⁾ Рук. —исправляла. ¹³⁾ Рук. —споромняла.

¹⁰⁾ Рук. Г. Т.—мещанська. ¹¹⁾ Рук. —Ке-
¹⁴⁾ Рук. додано — да хату підметати.

140. Чотыры сотни обмыновав,
У пятій сотни Ивася Вдовыченка познавав,
Коня до рук йому уручав.
Тогди-ж то Ивасю Вдовыченку на доброго
коня сїдае,
Миждо козакамы як сокнл лїтае:
145. „Я-ж думав, що мене маты у доми клене-
проклянае,
Аж вона обо мни велькее старанне мае.
Дай мыни, Боже, сей поход сходыты,
Знав бы я, як свою матюр у дсми спо-
важаты!“¹⁵⁾
150. Отогди то на Черкенъ-долыну прыбувалы,
Козацькымы табурамы посталы.
Тогди-ж то Хвылоне, Корсунський
полковныче,
Из намету выхождае,
До козакив стыха словамы промовляе:
„Эй козаки, диты, друзы!
155. Прошу вас, добре дбайте:
Чы нема междо вамы котрого козака
старынного,
Отамана куринного,—
У первому рази на герци погуляты,
За впру хрыстыянську достойно и праведно
статы?“¹⁶⁾
160. Чы не мог бы котрый козак соби славы
лицерствїа достаты?“
Тогди то веп козаки замовчалы...
Тильки Ивасъ Удовыченко стыха словамы
промовляе:
„Эй Хвылоне, Корсунський полковныче,
Батьку старый!
165. Благословы мыни козаку молодому
У первому рази на герци погуляты,
За впру хрыстыянську достойно - праведно
статы;
Чы не мог бы я соби славы лицерствїа
достаты?“
Тогди-ж то Хвылоне, Корсунський пол-
ковныче,
170. Стыха словамы промовляе:
„Эй Ивасю Вдовыченку!
Ще ты дытя молоде,
Розумом недїйшле,
У походах не бувало,
175. Крови хрыстыянської не выдало:
Кров хрыстыянську увыдыш,
Барзде скоро изомліеш.
Чы не обереться котрый козак
старынний?..“
- Эй Хвылоне, Корсунський полковныче,
180. Батьку старый:
Возьмы ты утя едно старее,
А друге млáдее
Пусты ты на воду:
Чы не равно буде плысты младе,
185. Як бы¹⁷⁾ старе?
Чы не равно буде козак младый
- На герци гуляты, як бы старый?—
„Ой Ивасю Вдовыченку, дытя младеє!
Колы-ж ты мою загадку одгадав,¹⁶⁾
190. Благословляю-ж тоби у первому рази на
герци погуляты“...¹⁶⁾
- Тогди-ж то Ивасъ Удовыченко,
Як од Хвылона, Корсунського полковныка,
Благословеные прынымав,
Сам на доброго коня сїдав,
195. Миждо козацькымы табурамы пробїгав,
Шлык из себе ськыдав,
Хрест на себе слагае,
Отцеву и матчыну молитву спомынав,
Из усякым козаком сердешне прощеные мав,
200. Старого козака ридным отцем узывав,
Младого козака ридным братом узывав,
На Турецькн табуры пробїгав,
Турецькн наметы поперевертав,
Турок пъядссят пид мнч узяв,
205. Девъятеро живцем извъязав,
Перед Хвылона, Корсунського полковныка,
в⁴⁾ намет прыставляв.
Тогди то Хвылоне, Корсунський полковныче,
Из намету выхождае,
Ивася Вдовыченка ридным братом узывае:
210. „Эй Ивасю Удовыченку, братец мїй ридный!
Десь ты, каже, у походах бував,
Козацькых звычайев познав;
Прошу-ж тепер до своего намета,—
Сїдем мы с тобою, поговорымо об козацькых
прыкметах“...
215. Тогди-ж Ивасъ Удовыченко
З Хвылоном, Корсунськым полковныком,
Поплнч сїдае,
Мед та ковыту горнлку попывае.
Як став у соби нещасный хмель зачуваты,
220. Став другый раз у Хвылона, Корсунського
полковныка,
Благословенныя прохаты,
Тогди то Хвылоне, Корсунський полковнык,
Истыха словамы промовляе:
„Эй Ивасю Вдовыченку, братцю мїй ридный!
225. Не велю я тоби хмельному на герци гуляты,
А велю я тоби у наметн на моему лнжку
опочываты“.
- Тогди то Ивасю Вдовыченку сього не слухае,
Другый раз на доброго коня сїдае,
Миждо козацькымы табурамы пробїгае,
230. Шлыка не ськыдае,
Хреста на себе не слагае,
Отцевон и матерынои молитвы не спомынае,
И всякого козака зневажае.
Тогди-то на Черкеню-долыну пробїгав...
235. Як став из нызу литнїй внтер повиваты,
Став його нещасный хмель изнамагаты,
Став вин коневп на грыву излегаты,
Став и поводы з рук упуцаты..
Сталы його Туркы у хмельку познаваты,

¹⁵⁾ Рукон.—поважати.¹⁶⁾ Рукон.—сього рядка бракує.¹⁷⁾ Рукон.—би й.

240. Сталы по комышах засидаты,
Сталы його з коня збываты...
Став його кинь по Черкени - долини сам
гуляты... —
Тогди-ж-то Хвылоие, Корсунський полков-
Из намета выхождае, [ныче,
245. На Черкень - долину поглядае,
До козакив стыха словами промовляе:
„Эй козаки, диты, друзы!
Прошу я вас, добре дбайте,
На кони сидайте,
250. На Черкень - долину пробигайте:
Не дурно Ивася Вдовычечка кинь по степену
гуляе;
Видно, нашого первого лыцаря на свити
немае?
Хоть тило його у трупу зиахождайте,
Перед Хвылоиа, Корсунського полковныка,
255. У⁴⁾ намет представте“.
Отогди-то козаки добре дбалы,
На кони сидалы¹⁸⁾,
На Черкень - долину пробигалы,
Ивася Вдовычечка у трупу тило зиаходылы.
260. Вже-ж ви и очыма не гляне,
И рукамы не здыме,
И ногамы не пйде;
Тяжки стыха словами промовляе:
„По-малу, братци! не вразте мойх смер-
телных ран:
265. Не булатнымы шаблямы мене рубалы,
Не Ордынськымы стриламы з коня збы-
валы,—
Се мене отцева молитва та матерыны слезы
побылы!“
Отогди-то козаки добре дбалы,
Ивася Вдовычечку взялы,
270. Пред Хвылоиа, Корсунського полковныка,
У⁴⁾ намет представылы.
Тогди-ж-то Хвылоне, Корсунський полков-
Из намета выхождае, [ныче,
И стыха словами промовляе:
275. „Эй Ивасю Вдовычечку, братцю мй ридный!
Як я тоби не велив хмелному на герци
гуляты,
А велив тоби у намети на моим лижку
опочываты“...
Тогди-то Ивасю Удовычечку стыха словами
промовляе:
„Эй Хвылоие, Корсунський полковныче,
Батьку старый!
Не булатнымы шаблямы мене рубалы,
Не Ордынськымы стриламы из коня збывалы,—
Се мене отцева молитва та матерыны
слезы побылы...“
— Де-ж тепер, Ивасю Вдовычечку, по-
вельш поховаты:
285. Чы до города Крылова одбавляты,
Чы на Черкени - долини по-казацьки по-
ховаты?—
- „Эй Хвылоне, Корсунський полковныче,
Батьку старый!
Не велю я тоби до города Крылова одбав-
ляты,
290. Мой матеры тускы й печали задаваты,
А велю на Черкени - долини по казацьки
поховаты...“
Отогди-ж то козаки добре дбалы,
Штыхамы суходил копалы,
Шпыгамы землю выносылы,—
295. Ивасю Вдовычечка похоронылы;
Из разных пицаль подзвонылы,—
По Ивасю Вдовычечку похорон изчынылы.
Отогди-то козаки обратно до города Кор-
суна прыбувалы.
То ще вдова козакив стричала,
У козакив сына свого пытала.
То одын козак сказав ий правду:
„Эй маты, вдово!
Старенька жено
Не журысь по своему сыну Ивасю
Вдовычечку:
305. Уже-ж тепер твй сын на Черкени - долини
оженывся—
Поняв соби Туркеию, препышную панну;
Уже-ж тепер вин и в вйсько не ходыть,
Ни якои подати не дае...
Ныхто в казацький угол не стукае“.
310. Отогди-то вдова не догадыва бувала,
Ще у другого козака правды пытала.
То другый козак усю правду ий сказав:
„Эй удово,
Старенька жено!
315. Не журысь по своему сыну Ивасю
Вдовычечку;
Уже-ж тепер твй сын на Черкени - долини
оженывся:
Поняв соби Туркеию, препышную паниу
Уже-ж тепер вин и в вйсько не ходыть,
Не якои подати не дае...
320. Ныхто в казацький угол не стукае;
Поняв соби паянку—
У чыстим поли могылу - землянку;
На могылы травы зеленеиьки
И цвиты биленьки“...
325. — А я-ж думала, що буду из своим сыном
жыты,
Чужоземскй невисти годыты,
Абы-як с упокою хлпб-соль ужываты!...—
Оттогди-ж то удова—не убогою себе мала—
Всих козакив у двир завертала,
330. Бочку меду, а другу оковытоп горилкы
выкотыла,—
Всих козакив понла, кормыла,
По Ивасю Вдовычечку похорон и весилле
зчыныла.
Отогди-ж то Ивася Вдовычечку помер,
334. А слава його не ввре, не поляже.
Метлинський, с. 413.

¹⁸⁾ Рукоп.—изсидали.

Е.

- 1. Ой у городи у Крылови жыла соби удова Грыцьха,
На прозванье Коновчыха,
Мала соби сына едного
Ивася молодого
- 5. У городи Корсуни полковник Корсунський
На рынок выходжае,
Хрещату корогов рознуцае,

- На охотне нійсько клыче — поклыкае:
„Хто не хоче за шаг дня дров рубаты,
10. По выныцях ходыты,
До йднте зо мною, Корсуньськым полковником,
войоваты,
Проклятого неприятеля Татарына у плни браты“

Метлинський, с. 424.

Є. Про Ивася Коновченка.

- То въ пятницю рано полконникъ корсунський лы-
сгы засылае:
„Котори пьяныци, котори костырныки не хочете въ
косты програваты,
По браварахъ, по выныцяхъ валятыся,
Идть до мене въ охотне висько погуляты,
5. Щастыя молодецького спробуваты.
Ой одно мыни, маты, звадлыве—
Ой за влугомъ борозна та й не мыла
Полковникъ ставъ козакивъ у брэмъ забираты¹⁾
„Ой который зъ вас козакъ плеча боевного,
10. Серця смилого“
Дванадцять гирцыныкывъ порубавъ,
Шесты мурзакывъ на оркавъ но вязавъ,
Изъ ихъ пзъ козакивъ старыхъ насмхаетця,
Кашу козакамъ вывертае.
15. То полковникъ корсунський самъ не нышенъ бувае,
Изъ намета выстунае.
Изъ семиньядного ружжя погремалы
Тамъ уже такого козака не обибралы,
Назадъ у городъ уступалы.
20. То въ городи Корсуни то сныцця вдови Коновчичен
сонъ,

- Чуденъ та й пречуденъ,
Дывенъ та й предывенъ
Що баця мій сывъ Ивасъ Коновченко сю нпчъ оже-
И понимае соби жинку пышну та горду. [нывся
25. За билую ручку водыты,
Ни якому нану, царю головки не склонить.
То вдова старая Коновчыха у бряму козакивъ ста-
рыхъ п молодыхъ завертала:
„Ой друзи молодци!
Ой скажите мыни, чи есть мій сынъ у табури ко-
зацькому“
30. — „Есть твій сынъ у табури козацькому,
Та тпльки лошады млява,
До чужыхъ городивъ приставаля.
Первая, вторая, третья сотня:—
У третій сотни полковникъ Корсунський иде
И коня Ивася Коновченка веде,
35. Ой поводы порвани
Потрибеньки кривавп
„Ой орканы порваны,
Потрибеньки кривавы.“
Мать проклинае полковника. Онъ:
Слзы бидній вдови утырае:
40. „Якъ ты на старому хлиби пробувала,
Такъ и будешъ пробуваты,
Ни отбуткывъ не отбуваты,
Ни дачы не даваты.

Запис Куліша від Никоинека.

Є1

В другой разъ нѣль съ нѣкоторыми переменами п вставкамп:

- То Ивасъ Коновченко на рынку короговъ забачае
До маткы въ комнату вбигае.
Де на нидинтку, де на пидьидку
Ой будуть з мене козаки насмхаетця,
5. Гречко сіемъ, полежаемъ называты.
А ще маты те звордлыво,
Ой залугомъ борозна не мыла.
Остановясь: „Оце жъ то у пятницю діялось“, потомъ
продолжаетъ пѣть:
То въ недилю рано пораненьку

- Семиньядной пыщали стародавной старого отца не
сховала.
10. Щобъ моп слзы на камень не палы,
Щобъ тебе на первій потреби покаралы.
(Жиду орендари) Ще стозлотнымы деньгами допла-
тыла.
Хуськы, рушныны пытыи козакамъ давала,
Усе заразомъ—и похоронъ п весилле-одправляла.
Запис Куліша від Никоинека

Ж. Ивасъ Коновченко.

- 1. У городі у Крылові
Жила-била вдова вдовчыха,
По прозванню Коновчыха,
У йїї був син Ивасъ Удовчиченок,
5. То єн не думае, не гадае,
Только землю пахае,
Да гречку росквдае.
Ось із дон-годци

- Подимались великіе войны на Вкраїні,
10. Тоже Хвилоненко Корсунський,
Еднорал милостивий,
Старую корогву на рынок виношае,
Первий заклик закликае:
— „Ой ви вийники¹⁾, винокурники!
15. Годі вам димом вочі викурятн,
Плечами сажу витерати,

¹⁾ Оббиръ выбыравъ. Прим. вобзаря.
²⁾ Донска Житецького — Винник.

²⁾ Въ другой разъ нѣль онъ: Ой коня познавае До земли прыпадае...

- Пора ж бо вам, пора на герцію ²⁾ висту-
Безбожних турков побивати, [патп,
Двадцять чотирі червоинних в місяць ³⁾ по-
лучати,
20. И во вік собі лицерствія ⁴⁾ достати.
То тогда Ивась Удовиченок
Плуги в полі покидає
И до дому приходить,
И нпзеиько головку склоняє:
25. „Матушка Грициха, по прозванію Коно-
вчича!
Благословіте мні, молодому молодцю, на вой-
ну виступати,
Безбожних Турков побивати,
Двадцять чотирі червоинних в місяць полу-
чати,
На вік собі лицарствія достати!“
30. То ж матушка ёго Грициха,
По прозванію Коновчича:
„Ох ти Ивасю Вдовиченок, по прозванію
Коновченок!
Не довжлеет тобі, младому младенцу, у войну
ступати,
Довжлеет тобі плуги в полі заімати,
И гречку розсипати,
Добрих людей годовати“.
35. Тогда Ивась Удовиченок
Стиха словами промовляє:
„Матушка Грициха, по прозванію Конов-
чича!
40. Ек буду я плуги в полі займати,
Будуть мене гречкосієм називати“.
Тогда старая бабка Грициха,
По прозванію Коновчича,
До церкви Божнейі отхождала,
45. И зброю козацькую, молодецькую в имбарн
замикала,
Только ёстрие ⁵⁾, булатине, молодецькіє ко-
зацькіє мечі забувала.
Тож Ивась Удовиченок,
По прозванію Коновченок,
Приходить до господи,
50. И дивиться, что есть на стени молодецькій
богатырская зброя,
Ён йійі з стени здимає,
Правою рукою хватає,
На білий плечі складає,
Из дому вихождає.
55. Оттогда Грициха,
По прозванію Коновчича,
Из церкви вихождала,
Да не зустріла доброго молодця на дорозі,
Да зустріла на воротнім порозі.
60. Тогда добрий молодець грубими словами от-
верзає:
— „Ах ти, говорить, матушка Грициха!
По прозванію Коновчича!
- Не довжлеет тобі доброму молодцю дороги
перехождати,
Довжлеет тобі у запечку седати, ⁷⁾
Да малую дитину колихати,
Да хліб-соль кашпцу вживати“.
65. Тогда матушка Грициха,
По прозванію Коновчича,
Стиха словечко промовляє,
Великим щастнем проклипає:
„Чтоб тебе, мой сии Ивасю,
70. Чтоб тебе в первом разі, в первой потреби
первая пуля не минула“.
И тогда матушка Грициха,
По прозванію Коновчича,
Стала плакати-ридати,
75. Великийім щастнем проклипати.
И плакала вона три дні і три ночі,
Покпда змоглася з своїйі змоги.
Тогда присинвся йій сол чудний-нечудний,
И дивний-недивний,
80. Що излетів янгель ⁸⁾ съ небес:
„Не кляни ти, старенькая бабка, младого
младенца,
Не чадо свое ти проклинаеш,
А ти свою на вік долю заклінаеш“.
То тогда бабка старенькая Грициха,
85. По прозванію Коновчича,
До жида, до Индаря ⁹⁾ отхождала,
Да з жидом да з Индаром торг торговала
Чотирі пари волов плугових и три пари ко-
ней вороних збувала,
За двадцять чотирі тисячі лошадей куповала,
90. Да Ивася Вдовиченка в войско виправляла,
Штоб ёго душа молодецькая влюбовала.
Тогда йшов полчок ¹⁰⁾ не величок,
Вона в полк лошадей приділяла,
И приходила вона до Ивася Вдовиченка.
95. Тогда ёи на Господа Бога поглядає,
И матушку спомпиає:
„Ой спасибо мойі матушкі, што она ще на
мене не забула,
Да ще мені слави й памйати жєлає“.
Тоже тогда Хвилоненко Корсунський,
100. Еднорал милостивий,
Старую корогву на ринок виношає,
На козакув ¹¹⁾ заклик закликає:
— „Ви козаки, ви вийники, винокуриики!
Полно вам димом вочі викуряти,
105. Пора ж бо вам на герцію виступати,
Безбожних Турков побивати
Двадцять чотирі червоинних собі у місяць
получати,
На віки собі лицерствія достати“.
Тож Ивась Вдовиченок стпха словами про-
мовляє:
110. „Хвилоненко Корсицький ¹²⁾,
Едиорал полковницький!

²⁾ Дописка Ж. — Житецького — герець. ³⁾ Дописка Ж. — місяць. ⁴⁾ Дописка Ж. — лицарство. ⁵⁾ Дописка Ж. —
гострий. ⁶⁾ Дописка Ж. — Віл. ⁷⁾ Дописка Ж. — сидати. ⁸⁾ Дописка Ж. — янгел. ⁹⁾ Дописка Ж. — оран-
дарь. ¹⁰⁾ Дописка Ж. — повчок. ¹¹⁾ Дописка Ж. — козак... выписать. ¹²⁾ Дописка Ж. — Корсунський.

- Благословка мині молодому младенцу з безбожними Турками погуляти“.
115. Хвилоненко Корсицький стиха словами промовляє:
„Ох ти ж Ивасю Вдовиченок!
По прозванню Коновченко!
Тн ж дитя младоє,
Розуму не дойшлоє,
Не довжлеет тобі, младому младенцу, на
войні гуляти,
Довжлеет тобі ще у запічку сідати,
Да сім літ кашицу йїдати“.
120. Тож Ивась Вдовиченок,
По прозванню Коновченко,
Стиха словами промовляє:
„Хвилоненко Корсицький, еднорал милостивий!
125. Пущай ти на море утя старое и малое,
Попливе твое малое,
Ек би тое старое“.
- Тогда Хвилоненко Корсицький стиха словами промовляє:
130. „Нехай тебе Бог благословляє
На всі чотирі сторони гуляти,
Безбожних турків побивати“.
135. Тож Ивась Удовиченок на лошади сідає,
Старого козака батьком називає,
Середолшого¹³⁾ дядюшком почитає,
А менших братцями величає.
Став ён на Черкевій долині гуляти,
Безбожних турков побивати,
Сімсот курінів побив, полонив,
А сімсот собі в полон забрав,
140. Живцем¹⁴⁾ к Хвилоненку Корсицькому пригнав.
- Отогда той Хвилоненко Корсицький, еднорал милостивий,
За правую ручку хватає,
Истиха словами промовляє:
145. „Ой спасибі, Ивася Вдовиченок,
По прозванню Коновченко!
Де ти в Бога родився
Та до мене явився?
Тогда як стали пить и гуляти,
Добрі мысли помышляти.
150. Тогда Ивася Вдовиченок
Стиха словами промовляє:
„Хвилоненко Корсицький, еднорал милостивий!
Благословка тепер мені на войску погуляти!“
155. Хвилоненко Корсицький промовляє:
„Ивася Вдовиченок, ляжем, отпочнем!
Або горілка зрадлива и шпетлива,
Хоть екого доброго молодца з світу збавить“.
- Ивася Вдовиченок грубими словами от-
верзає:
160. „Ах ти, Хвилоненко Корсицький, еднорал полковницький!
Запичная ти баба,
Ти тепер малому младенцу благослови-ка на войску вступати,
Безбожних турків побивати“.
165. Тогда Ивась Вдовиченок
На Черкень-долину вийзжає,
Старого козака конём побиває,
Середолшого од себе отпихає¹⁵⁾,
Меншого под ноги затоптає.
Ек став ён на черкень-долині гуляти,
Став си¹⁶⁾ востоку бун¹⁷⁾ вітер повівати,
170. Жаркое сонечко пригревати,
Стала коவில்-горелка¹⁸⁾ розбирати,
Стала головку суклоняти,
Ек став ён на землю блевати,
Стали Турки ёго безбожно из лошади збивати.
175. То Хвилоненко Корсицький увидів, што Ивася па світі немає,
Став він стиха словами промовляти,
Из смирення смирати,
Сталн Ивася Вдовиченка у трупі знаходити.
- Не звелів же Хвилоненко Корсицький заступами землю копати,
180. Да звелів голими палашами яму виривати,
Да Ивасю Вдовиченка захороняти.
То тогда и приєнявся матушки Грицихи,
По прозванню Коновчихи,
Сон дивний—не дивний,
Чудний—не чудний,
185. Што кажеється оженився молодець Ивась Вдовиченок
На Черкевій долині, на Вкраїні,
Поняв собі Анну¹⁹⁾ пишную:
То як би йїй у йїх сторону дождати,
Хотя би йїх у глаза повидати.
190. Тогда Хвилоненко Корсицький, еднорал полковницький,
Войско свое распускає:
То первый полк ішовъ,
И старенька бабка Грициха, по прозванню Коновчиха, зустрічає,
195. Головку склоняє:
— „Ой ви, козакн, ви на Черкень-долині бували,
Чи не бачили, чи не чули Ивася Вдовиченка,
По прозванню Коновченка?“
Один каже: „я не бачив“,
200. Другий каже: „я не видав“.
- А третій каже: „стойте, братці, я сам ёму лошади подводив!
То твой Ивася син Вдовиченко,
По прозванню Коновченко,
Женився, молодець, на Вкраїні,

¹³⁾ Дописка Ж.—середульший. ¹⁴⁾ Дописка Ж.—живцем. ¹⁵⁾ Дописка Ж.—отпихати. ¹⁶⁾ Мабуть—замість із, се слово Ж. підкреслив. ¹⁷⁾ Дописка Ж.—буйний. ¹⁸⁾ Дописка Ж.—оковита-горілка. ¹⁹⁾ Дописка Ж.—панна.

205. Ипояв собі понянку²⁰⁾
У сирой землі могилу...“
Отогда матушка давай плакати и ридати,
Великим щастием проклинати,
Штоб Хвилоненка Корсуньського еднорала
полковницького
210. В первом разі, в первой потреби, первая пу-
ля не минула.
— „Ах ти, бабка старенькая,
Вдова Вдовчиха,
По прозванію Коновчиха!
Ёго не пулі побияли,
215. Ото твой слёзи ёго материньські пока
рали“.
Тогда вдова-вдовчиха,
По прозванію Коновчиха,
Стиха словечка промовляе:
— „Хоть же помер Ивась Вдовиченко,
Да не помре ёго ні слава, ні держава
И помежду царёв, і помежду князёв,
И помежду нами, православными христи-
янами“.
Ивасю Вдовиченку вічная паміять.
А живим — многая літа!
Запис Шипацького-Ілліча від Макуленка.

3. Ивась Коновченко.

- Ой якъ на славній Украины,
У городи Корсуни,
То й озовецца полковникъ козацькій Хвы-
лоненко,
Та й покликне на вынныки п на бро-
варныки,
На костырыныки и на пьяныци:
5. „Которы козак не пожелае
По вынныцахъ, по броваряхъ, на хмеляхъ
валятыся,
То идить зо мною, полковникомъ козацькимъ
Хвилоненкомъ, на долину Черкеню гуляты,
Славы, памяти козацькой заживаты“.
10. То собранья малы,¹⁾
Лысты пысалы,
По селахъ, по городахъ розсылалы,
До города Черкаева.
А въ городи у Черкаеви жила вдова
старенька Коновчиха,
15. Вона соби мала сына едынчыка, Ивася
Коновченка.
Ой вона іого зъ малыхъ литъ до великого
росту кохала п годувала,
Ой²⁾ у чужыи руки на стыраные; не
давала;³⁾
То вона прожыты пры іому мала,
По смерти своей славы и памяти спо-
дивалась.
20. То Ивась Коновченко якъ сія лысты за-
У світлоньку вбигае [чувае,
И до матери старой словами промовляе:
Ой маты моя ридненька!
Ой²⁾ добре бъ то ты изробыла⁴⁾,
25. Ой²⁾ якъ бы чотыры волы чобаныи,
Ще й два кони вороныи
Изъ за города займыла,
Та до города Крылова до Жыда андаря
За доброго коня [одгоныла,
Та ще й сто злотнымъ деньгами доплатыла,
30. У жыда андаря доброго коня купыла,
Що моя душа зъ малыхъ литъ сподобала
й улюбыла;
То я бъ пишовъ, маты,
На Черкеню долину гуляты,
Славы, памяти козацькой заживаты“.
35. То вдова старая своему сыну словами
промовляла:
„Сыну мій едынчыку, дитя мое коханее!
Чы въ тебе ничого исты або пыты,
Чы въ тебе, дитя мое, ни въ чимъ
походыты?
Тебе городова старшына знае,
И миська челядь поважае,
40. То луччебъ ты, сыну, взявъ чотыри во-
лы чобаныи
И два кони вороныи
Та пишовъ у поле хлпба пахаты.
И будешъ ты у поли хлибъ пахаты,
45. Будуть тебе вискови козаки добре знаты;
Будешъ ты ихъ на хлибъ, на силь за-
зываты,
Воны тебе будутъ на все добре найучаты,⁵⁾
И будешъ ты козацьки потреби и виськови
звычай и такъ добре знаты“.⁶⁾
То Ивась Коновченко до своей матері сло-
вами промовляе:
50. „Мати ж моя рідненька!
Я й сам знаю, що є в мене що йіств
й пити,
Є в мене в чім хорошенько по козацьки
походити,
Мене й городова старшина знае
І миська челядь поважае.—
55. Так мені, мати, одна зла причина —
За плугом борозна не мила.
Тяжко мені, мати, по боронах ходити,
Савпанові чоботи топтати,
Закоблуки викривляти,

²⁰⁾ Дописка Ж.—панянка.

¹⁾ Примітка на рукописі Историческихъ пѣсенъ—звисно, козаки збыралысь нараду. Пр.(имѣчаніе) п.(ѣвца).

²⁾ У рукописі Житецького нема. ³⁾ Прим. Истор. пѣсенъ — щобъ объ его рукъ не терлы. пр. п. у. Ж.—ста-
ранне. ⁴⁾ На рукописі Житецького дописка — зробити. ⁵⁾ На рукописі Жит. дописка — научати. ⁶⁾ Тут
кінчається рукопис истор. пѣс., далі текст даємо по рукопису Житецького.

60. А честь би то мені, мати,
Піти міждо друзи панове погуляти“.
То вдова старенька Коновчиха синові так
отповідала:
„Не за твоей голови скарби назбирала,
Щоб я тобі марно, на пустоту потеряла“.
65. То в неділю рано по раненьку
Удова стара Коновчиха од сна вставала,
Нове оружже в кімнату позамикала,
Тільки старойі отцевської пищати⁷⁾ не
сховала,
А сама до святойі церкви на моленне
одходила.
70. Івась Коновченко од сна вставав,
На рин⁸⁾ Черкаський вибігає,
На рині Черкаському щирозлотнийі корогви
встановляли,
И там Хвилоненкові листи читали,
А в листах промовляли:
75. „Що которий козак намірен іти у вохотне⁹⁾
вісько гуляти
Полно понеділешних обід дожджати
Бо вже і так буде полковника корсунського
Хвилоненка у шести милях на одпо-
чивку доганяти“.
80. То Івась Коновченко у світлоньку
По стінам поглядає, [вбігає,
Що оружжя нігде немає.
Так він добре дбав,
Кімнати не одбивав,
Прямо вхожав,
Стару отцевську пищать брав,
85. На козацькі плечі завідав,
И коней не брав,
Пішою піхотою у вохотне вісько поман-
дрував.
А вдова старенька Коновчиха,
Як із святойі церкви до домівки прихо-
жала,
90. То вже свого сина дома не застала.
Вона великий жаль мала,
Слізами гірко рдала,
Ик сирій землі щирим серцем упадала,
95. Свого сина кляла — проклиннала:
„Ой сину мій единчку!
Щоб тебе, сину, шаблі ординаші не рубали,
И кулі вчичанські¹⁰⁾ не стреляли,
Що б мойі слези на кал не впали,
Та на білий камінь упали,
100. Та що б вони тебе на первій потребі й по-
карали!“
А в понеділок рано-пораненьку
Удова старенька од сна уставала,
По своєму двору похожала,
А ще більший собі смуток мала:
105. „Ей дурна в мене, удови, голова,
Що я на свого сина противнийі слова говорила,
Коли б мого сина Божа мати прикрила!“
И тоді вже удова добре зробила:
Чотпрі воли чабанійі,
110. Два коні воронійі
Из загороди займила,
Та до города Крилова до жида Ондаря
одгонила,
За доброго коня ще й стозлотними деньгами
доплатила,
Та в жида Ондаря доброго коня купила,¹¹⁾
115. Що Івасева душа з малих літ сподобала
и влюбила.¹²⁾
Тоді рядового козака нанімала,
И до табура козацького посплала,
И того козака приятними словами про-
вхала:
„Ой друже любезний! прошу я тебе,
120. Що де мого сина нагониш,
И приятними словами поклониш,
Нехай мій син добре дбає,
Наперед віська не вибігає,
И назаду не остається,
125. И старих, и молодих козаків не зневажає“.
То рядовий козак як до табуру козацького
добіг,
Івася Коновченка міждо пішою піхотою питає.
Івас Коновченко як доброго коня заздрів,
За поводи и вхопився:
130. „Ой благодарю я, каже, Бога милосердного!
Я ж думав, що мене мати старенька клене-
проклинає,
Аж вона об мені велике старание має.
Когда б мені Господь поміг из сёйі потреби
повернути,
То вже б я мог знати,
135. Як свою матку старенькую при старости літ
шанувати й поважати“.
То в четвер на долину Черкению прибували
Против пїятниці нич ночували,
А в пїятницю рано пораненько
Кримці та Ногайці,
140. Безбожнийі бусурманьці,
А з того полковника намету сміялись:
„Де-сь то в сёго полковника козацького
Хвилоненка
Не має ні отамана дороднёго,
Ні герцівника доброго,
Ні козака чорняка,
145. Що на герць гуляти не висилає“.
Тогда полковник не пишнен бува,
Из намету виступає,
До козаків словами промовляє:
150. „Ой ви козаки, панове — молодці!
Которий есть козак дородній,
Під ним кінь добрий,

⁷⁾ В рукописі Житецького — Выписать подъ словомъ пишати. „Бог ёго знає, що воно таке тая пищать: ратище чи що“. Замѣчаніє пѣвца ⁸⁾ На рукописі Жит. допис. — рынок. ⁹⁾ На рукописі Жит. допис. — охотный. ¹⁰⁾ На рукописі Жит. допис. — яничарський. ¹¹⁾ На рукописі Жит. допис. — оравдарь. ¹²⁾ На рукописі Жит. допис. — улюбити.

155. Плеча воєнного,
А серце смілее?
Могли б ви на герці погуляти,
Щастя молодецького стребувати!
І язика турецького в табур козацький
достати!“
160. То Івась Коновченко уперед пде,
Доброго коня за поводи веде,
До полковника клони¹³⁾ вклоняє:
„Благослови, каже, мені, батьку полковнику,
піти на герець погуляти,
Щастя козацького стребувати,
Я можу язика турецького у табур козацький
достати“.
165. То полковник до Коновченка словами
промовляє:
„Ой сину мій, Івасю Коновченку!
Ти ще дитя молоде, козацьких звичайів
не знаєш,
Як кров на мечі уздриш, то злякаєшся“.
170. — „Ой ти, каже, батьку полковнику!
Піди ти в чистий степ,
Та піймай утя старое,
А друге малое,
Та пусти на бистрий Дунай,
Коли же не попливе тее малое,
Як би й старое!“
175. Тогда вже полковникъ корсунський благо-
словенше подаває,
Івась Коновченко на коня сідає,
І помежду козаками поїжджає,
Із старими, із молодими козаками проще-
ние приймає,
І Бог ёму помагає.
180. То недовго на герці погуляв,
Та багато віська вшкодував:
Восьми герцєвників порубав,
Дванадцять у степ загнав,
А трох мурсаків на оркан¹⁴⁾ повїзав,
185. Трех язиків турецьких у табур козацький
примчав.
Тогда полковник великі радости собі має,
Івася Коновченка до намету зазиває,
Ёго оковитою горілкою витає,
І словами промовляє
190. — „Я ж думав, сину, що ти дитя молоде,
А ж бо бачу по герці хорошененько гу-
ляєш“.
- То Івась Коновченко словами промо-
вляє:
„Благослови, каже, батьку із-перед тебе чар-
ку взяти,
Та оковитой горілки доволі напиться,
195. То я піду із сукнісиньською¹⁵⁾ гордою
погуляю:
Нехай вона із нашого намету не смі-
ється!“
Полковник Хвплоненко словами промовляє:
200. „У мене горілка не заборонная,
Тільки вона барзе ізрадливая,¹⁶⁾
Вона усякому чоловіку шкодливая,
Щоб мене, старого, а тебе, молодого не
зрадила,
Щоб ище и в неволю не вбавила“.
205. Та десь полковник од намету одгодився,
А Івась Коновченко докосився,
І оковитой горілки доволі напився.
Тогда на коня сідає,
Между козаками поїжджає,
Козакам кашу вивертає,
Із старих, із молодих козаків сміється,
210. Лицарством своїм вихваляється.
Тогда став на герець вибігати,
Став під ним кінь добрий спотикатись,
Він став с коня похилятись,
І стала сукнісиньська горда пїаного чоловіка
познавати,
215. І ще стало більше їїх підступати.
То первую раду вчинили,
З коня збили,
То він ище з себе не дав насміятись,
Пїяти герцєвників порубав,
220. А шостому рану смертельну завдав.
Тогда ёго тіло на штуки ізрубали,
Коня доброго не пїмали,
До табура козацького пригнали.
То кін добрий коло табура козацького як сиз
орел літає,
225. Жалибненько зарже,
Як би до козаків п словом не рече.
Тогда полковник не пишен буває,
Із намета виступає,
До козаків словами промовляє:
230. „Ви, козаки, пани-молодці!
Не дурно Івасів кінь добрий грає,
Вірно, ёго пана живого на світі немає!“
Тогда козаки добре дбали,
За табур вихожали,
235. По стєну біле тіло знахожали,
У сиру землю поховали,
Високу могилу зеленим дерном викладали,
З семипїядного ружжя погрїмали
Івася Коновченка памїять виславляли.
240. То вже ні одного козака між табором та-
кого не обїбрали,
До города Черкаева назад завертали.
А в городі у Черкаєві,
Та й присниться сон вдові старенькій Ко-
новчїсї
Чуден та й пречуден,
Дивен ще й предивен.
245. І вдова старенька од сна вставала,
За двір вихожала,
І свій сон женам стареньким оповїдала:
„Жени старенькі, близькийї сусїдї!
Добре ви дбайте,
- 250.

¹³⁾ На рукописі Жит. допис. — поклон. ¹⁴⁾ На рукописі Жит. допис. — аркан. ¹⁵⁾ В рукописі Жит. при-
мітка — то вже так полихословив. Замїчание пївца. ¹⁶⁾ На рукописі Жит. допис. — зрадливий.

- Та мені сей сон одгадайте:
Либонь же то мій син на війні оженпвся,
Поняв собі княгпню Туркеню,
За білийі руки водить,
255. Ніякому пану, королю, головки не скло-
вить.
- И жени старенькі добре дбали,
Сон угадали,
Тільки правди йій не сказали,
Жалю серцю не завдавали.
260. То вдова не вбога мала,
Козаків у свій двір завертала,
Козакам водки дарувала,
У козаків истиннойі правди питала:
„Искажіть¹⁷⁾ мені, други любезнійі,
265. Чи есть мій спн живий у табурі козацькому?“
И козакп йій правди не сказали:
— „Не журпсь, мати, не клопочись,
Есть твій спн у табурі козацькому,
Тільки правда під ним лошадь млява,
270. В далекі городи од нас изостався“.
То перва сотня йде — то не визнае,
И друга сотня пде — не пізнае,
Коли трейтя сотня у город уступае,
Тий сотні полковникп козацькпй Хвилопенко
уперед иде,
За поводп доброго коня веде.
Аркани порванп,
А потрібенки¹⁸⁾ криваві.
Тогда же удова стара як того коня завидала,
Ик сирій землі щирпм серцем упала,
280. И слёзами гірко заридала,
А вже того полковника кляла — прокли-
нала:
— „Ой ти, каже, полковнику козацькпй
Хвилопенку!
Що б ти в себе ні щастя, ні долі не мав,
Я ти мого спна єдинчика міждо всёго ві-
ська потеряв!“
285. То полковник не пишен буває,
Из хронту виступае,
До вдови старенькойі прихожае,
Из свого кармана платок винімае
Йій слёзи втирае,
290. А сам ще й гірше од нейі ридае:
„Не плач ти, мати, не проклинай мене,
Щастя мені панського не терай,
Бо як би твій син горілки доволі не на-
пвся,
То він би й не загинув.
295. Та не плач уже, мати, не журися и не
клопочись:
Будеш ти, мати, по старому па козацькпм
хлібі проживати,
Не будеш подати давати,
Нікоторих одбутків одбувати“.
Тогда вдова старенька уже весь полк у свій
двір завертала,
300. Оковптою горілкою увесь полк часту-
вала,
Козакам дорогих напнтків — найдків по-
ставляла,
Хустки й рушники шити давала,
По церквах й по монастирях служби й па-
нихиди нанімала
Заразом по своёму синові похорон і весілля
одбувала.
305. Полягла полковника козацького Хвило-
пенка голова,
Полягла Ивася Коновченка на долині
Черкені голова,
А слава не вмере, не поляже
Од-нпні до віка.
Даруй, Боже, милості вашій,
310. Всему миру хрпстіянському,
Усім
На многая літа!
Запис Куліша від Коновченка.

І. Дума объ Ивасѣ Вдовиченкѣ Коновченкѣ.

- Зпидѣ города, зпидѣ Черкаспѣ,
Тамѣ жила вдова, по мужу Грыцьха,
По прозванню Коновчыха,
И мала соби сына, Ивася Грыценка,
5. По мужевп Коновченка.
Вона його годувала,
До зросту виаймы не пускала.
Скоро ставъ Ивасъ до розуму дохожаты,
Ставъ на базарѣ выходжаты,
10. Ставъ бунчукъ-булаву, Червону короговъ
на Машлыкѣ выставляты.
И ставъ на вывныкпвѣ, на лазныкпвѣ,
на броварныкпвѣ поклыбаты,
„Гей козаки, панове молодци!
Ще которимѣ не хочеця по вывныцяхъ
горплокѣ курыты,
25. Ще которимѣ не хочеця по броварняхъ
пывѣ варыты,
15. А ще которимѣ не хочеця за чарку горилкы
шпнкарци воза дровѣ порубаты,
То ходпте зо мною,
До Хвылона, курсуиського полковныка
На Черкень-Долыну погуляты
И славного лыцарства козацького - молоде-
цького заживаты.
20. И ты¹⁾ стара маты Грыцьха,
Якѣ-бы того коня менп кұпыла,
Що моя душа козацька - молодецькая давио
улюбыла...“
То вдова Грыцьха,
По мужови Коновчыха,
Тее зачувае,

¹⁷⁾ Допис—сказати. ¹⁸⁾ Примітка — збруя, убор кінський. Замѣчаніє пѣвца. ¹⁾ В рукописі Житецького—то.

- Словамы промовляе:
 Не задля тебе я блазне, скарбы збирала,
 Щобъ я тоби на дурну охоту доброго коня
 потеряла.
30. Есть у мене чотырп волы чабанын
 И два кони вороныи;
 Ппды ты въ чысте поле,
 Будешъ ты хлиба-соли много насиваты,
 И будуть тебе козаки й мужыки черезъ хлибъ,
 черезъ силъ и такъ добре вже знаты...“
 „Гей маты старая!
35. Не хочецця менп свого красного сапъяну по
 борознахъ каляты,
 Одамашкового жупану пыломъ набываты,
 Своимъ гласомъ козацькимъ - молодецькимъ
 на волпвъ вже гукаты,
 Щобъ мене мужыки.— сиромахи гречко-
 сиемъ не вzywалы“.
40. И та вдова Грыцыха,
 По мужови Конивчыха,
 Подумала - погадала
 Та слпзамы облывалась;
 Чотыри волы чабаныи
 45. И два кони вороныи
 До жйда²⁾ крыливського видгоняла
 И въ чотыры зрубни замыкала,
 А сама до утренни божественной видхожала,
 Утренню божественну выслухала.
50. Ивась Конивченко одъ сна пробужае,
 По двору похожае
 И смутку соби превельку мае.
 У хату вхожае,
 Кимнату видчыняе,
 Ба³⁾ кивську шаблю зъ килка здыймае,
 55. До боку прыпасае³⁾, [сплшае.
 Ппшкомъ - суховертомъ на гарць⁴⁾ по-
 Блызкн сусиды тее узналы,
 Удови Грыцыси знаты давалы:
 „Гей удово Грыцыхо,
 60. По мужеви Конивчыхо!
 Що ты стоншь, Бога благаешъ,
 Своп прыгоды пе знаешъ:
 Що ты свого сына Ивася Конивченка, слав-
 ного лыцаря у господи не застанешъ.“
 То удова Грыцыха,
 По мужеви Конивчыха,
 65. Утренню божественну выслухала,
 Сывою голубкою у двпръ вылетала,
 До госноды прыбувала,
 До земли унадала,
 70. Свого сына, Ивася Конивченка, прокль-
 нала:
 „Бодай тебе, сыну Ивасю Конивченку, у
 потреби лыцарськый
 И громади козацькый
 Перша куля не мынула,
 Якъ ты мене не схотнвъ пры старости лить
 хлибомъ-спллю годуваты,
75. Та ппшовъ своею волею на герець гуляты!..“
 Якъ то вдова Грыцыха,
 По мужеви Конивчыха,
 Кляла сына прокльнала,
 А ще подумала-погадала,
 80. Чотыри волы чабаныи
 И два кони вороныи
 До жыда орендара видгоняла,
 Ще симъ-десять злотыхъ готовыми гришмы
 докладала,
 Ище того коня купыла,
 85. Що його душа козацька - молодецька давно
 улубыла.
 Ще козака наняла,
 Дванадцять рублнвъ на жупанъ дала.
 Козакъ добре дбае,
 Лыцарство-внсько доганяе,
90. Ивася Конивченка, славного лыцаря изъ та-
 бора козацького выкликлае.
 То Ивась Конивченко изъ табора козацького
 выбигае
 И на себе хрестъ пскладае,
 Отцевську-матчыну молитву сиомынае:
 „Хвалю тебе, Господы,
 95. И дякую отцевськый-матчыной молитви!
 Яжъ думавъ мене ненька старенька кляне-
 прокльнае,
 Ажъ вона объ мпни, молодому козакови, пре-
 вельке стараные мае“.
 И ставъ на коня сидаты,
 Ставъ козацьки пидпругы пидтягаты
 И на себе хрестъ пскладаты,
 100. И ставъ до пана Хвылоне, Корсунського
 полковныка видъ наметъ пидбигаты:
 „Гей пане Хвылоне,
 Корсунськый полковныку,
 Батьку козацькый! [гуляты
 105. Благословы мни на Черкенъ-долыну пты по-
 И за души хрыстыянськи одностайне статы.“
 „Гей Ивасю Конивченку!
⁵⁾
 И ставъ Ивась Конивченко мымо церкнвъ
 пробигаты,
 На себе хрестъ пскладаты,
 110. Отцевську-матчыну молитву сиомынаты.
 И ставъ мымо громаду, мымо козакнвъ, мымо
 мужыкнвъ пробигаты,
 Шапку здыйматы,
 Зъ празныкомъ поздоровляты,
 И ставъ на герець гуляты выбигаты.
 И не богато впнвъ погулявъ,
 115. Трыста душъ посикъ-порубавъ,
 Ще чотыриста душъ жывцемъ у полонъ
 занявъ,
 А ще найстаршого однорала⁶⁾ чужоземця
 жывцемъ на коня вхопывъ,
 Свому пану Хвылону Корсунському полков-
 ныку пидъ наметъ пидносивъ:

²⁾ У Житецького — города, ³⁾ У Житецьк. — припо(я)сае, я додано. ⁴⁾ У Житецьк. — герць. ⁵⁾ Коб-
 заръ забылъ увѣщаніе полковника. Прим. записувача. Протя крапок олівцем дописано — пропускъ. ⁶⁾ На ру-
 коп. Житецьк. дописано—однорал.

120. „Гей пане Хвылоне
Корсунський полковнику!
Дай мени солодкого меду, оковыты горилкы
пидпиваты,
Можу я зъ чужою земли не такыхъ ще язы-
кивъ представляты“.
125. „Гей Ивасю Конивченку,
Славный лыцарю!
У мене солодкый медъ, оковыта горилка
израдлива:
Зрадыть тебе зъ сього свиту.
Не велю я тоби пидпиваты
И не велю я тоби п'яному на герець гулять
выпиджаты,
А велю я тоби пидпиваты
130. И велю я тоби або въ своимъ або въ моимъ
намету лягты спочываты“.
- „Гей пане Хвылоне,
Корсунський полковнику!
Не буде мни сей хмилъ ничего зачепаты,
135. А буде мни бильшь сылы додаваты“.
- И тогда Ивасъ Конивченко
У святу недилю до схиць сонця солодкый
медъ, оковыту горилку пидпыва,
На себе хреста не склада,
Отцеву-матчыну молитву забува.
140. И ставъ на коня сидаты,
Козацкыхъ попругъ не пидтягаты,
Ставъ мимо святыхъ церковъ пробигаты;
Хреста на себе не складаты;
И ставъ мимо громаду, мимо козаки, мимо
мужики пробигаты,
145. И ставъ за своєю гордошю шапки не зны-
маты,
И ставъ по плечахъ корбачемъ затынаты,
И ставъ на герець гулять выбигаты,
Ставъ хмилъ голову козацку розбыраты,
И де взялыся Туркы-Янычаре;
150. Сывый бородатый зъ ливого боку нанжджае
И гострою шаблею замирае.
И не велыку йому рану завдавъ —
И трохи Ивася Конивченка, славного лы-
царя, пополамъ не перетявъ.
И туркы-янычары шовковыми шиурамы за-
кыдалы,
155. Хотилы Ивасевого коня пийматы,
Своему паиу чужоземцюви великый поклонъ
переслаты.
Кинь добре дбае,
Шовкови шнуры порывае,
До свого табору козацкого-молодецкого
утикае.
160. То козаки, якъ уздрплы,
Такъ на мисти и зомлилы;
Ивася Конивченка зъ коня здыймалы,
Слизмы облывалысь
И до паиа Хвылона, Корсунського полков-
ника пидъ наметъ пидношалы.
165. „Гей пане Хвылоне,
Корсунський полковнику!
Що ты п'єшь та гуляєшь,
Та своєю прыгоды не знаєшь:
Що ты свого Ивася Конивченка, славного
лыцаря, живого не застанешъ“.
170. Тодя панъ Хвылонъ, корсунський полков-
никъ изъ иавету выбигае,
Слизмы облывае,
Словамы промовляе:
„Гей Ивасю Конивченко,
Славный лыцарю!
Просты мене на симъ свити п на тимъ.
175. Якъ я тоби не велывъ солодкого меду, око-
выты⁷⁾ горилки пидпиваты
И не велывъ тоби п'яному на герець гулять
выбигаты,
А велывъ я тоби пидпиваты
И лягты⁸⁾, або въ своимъ, або въ моимъ
иавету лягты спочываты,
180. И славного лыцарства козацкого-молоде-
цкого заживаты.
Чы звельшь ты, Ивасю Конивченко,
Свое тило козацке-молодецке у Черкасы
городъ посылаты,
Чы ты велышь його де тутъ де-небудъ по-
ховаты.“
- „Ой пане Хвылоне,
185. Корсунський полковнику!
Не велю я тоби и свого тила козацкого-
молодецкого до Черкасинъ города
посылаты.
И вдови Грыцыси великого жалю за-
вдаваты,
А велю я тутъ де-небудъ поховаты.“
И тодя панъ Хвылонъ, Корсунський пол-
ковникъ,
Первому полку загадавъ яму копаты,
Другому полку загадавъ труну бурсуваты,
А трейтiому полку загадавъ шапкамы,
поламы велыку могылу выиошаты.
Мязъ трiома шляхамы схоронины,
Вичпу память сотворылы,
195. Щобъ була його слава на всю Украйну.
Що проты святой недилы прысыныся удови
сонъ,
Пречуденъ, предывенъ.
Вона обидной годины за двиръ выхожае,
Старымъ женамъ повидае:⁹⁾
200. „Гей старын жены!
Видгадайте мни сонъ пречуденъ, предывейтъ:
Що не иаче мий сынъ Ивасъ Конивченко
Понявъ соби Туркеню, прешышну прегорду;
Мимо двиръ вде, на двиръ не погляне,
205. А платтямъ слидъ замнтае,
И мовъ мое серце ножемъ пробывае.“
А стари жены добре зналы,
Удовы Грыцыси правды не сказалы:
Гей удово Грыцыхо,
210. По мужови Конивчихо!

⁷⁾ У Житецьк. — оковитой.

⁸⁾ У Житецьк. — бракуе.

⁹⁾ Дописано олівцем — Лукашев. (пч).

- Не плачъ, не печалься:
Якъ дасть йому Господь зъ походу przyбувати
И буде тебе пры старосты литъ хлибомъ-
сплюю годувати.“
215. Що зза горы, зза крутоп полкы идуць.
Первый полкъ иде,
Якъ бжолга гуде;
Другый полкъ иде,
Якъ макъ процвитае;
Трейтій полкъ иде,
220. Якъ буйный вперть повивае.
То вдова якъ уздрила,
На тимъ мисти и зомлила,
До земли упадала,
Слезамы облывала,
225. Пана Хвылона, Корсунського полковника
кляла-проклянала:
„Бодай ты, пане Хвылоне, Корсунський пол-
ковнику щастя доли не мавъ,⁹⁾
Якъ ты мого сына, Ивася Коновченка, зъ сього
свиту зогнавъ.“
И десь козакъ узаяся — бижыть,
Червону короговъ мчыть
225. И вдову Грыцьху розважае:
- Гей удово Грыцьхо,¹⁰⁾
По мужови Коновчыхо!
Не плачъ, не печалься:
И¹¹⁾ не за те його Господь скаравъ,
230. Що ты його кляла-проклянала;
И¹²⁾ за те його Господь скаравъ,
Що винъ у святу неділю до схидъ сонця
Солодкый медъ, оковыту горилку бравъ⁸⁾ пид-
пывавъ,
На себе хреста не складавъ,
235. Отцевську-матчыну молитву забувавъ.“
То вдова Грыцьха,
По мужови Коновчыха,
Подумала-погадала,
Слезамы облывала,
240. Тры бочки меду, чотыри горилкы выставляла,
И вси полкы завертала,
Заразомъ похороны и веселля видправляла,
И щобъ була його слава на всю Украину.
Буде слава помижъ царямы,
Помижъ князямы
245. Помижъ славными лыцарямы
Козакамы.¹³⁾
Запне Ніговського від Колбачи.

І. Пісня про Коновченка.

- Въ городі, городі на чорній долині
Була собі Грыцьха, по мужеві Ко-
нобчыха,
Мала жъ вона сына Ивасенька
Того жъ вона годувала,
Якъ сокола на рученькахъ ліліяла
Темної ночі не досинала
Ясноі свічі ни вгасала
Ясноі днини ни вгуляла,
Бо по нему ся славетної памяті надіяла.
10. А вже ставъ синъ Ивасенько підро-
До своихъ літъ дохожати [стати,
А с(ъ) горда и спишна поглядати
До свої неньки старенької словами
примовляти.
„Ни чля мині, ни сподоба ненько ста-
ренька при тобі проживати;
Тилько чля мині и сподоба
За козацькимъ таборомъ мандрувати.“
„Ахъ сину мій молодий, дитя мое до-
рого
На щожъ тобі то сдалося?
Маешъ ти штири воли половихъ и два
коні воронихъ;
20. Якъ будешъ въ полі работати,
Будуть тебе хлопці молодці
По отцеві Конобченкомъ називати.
Ненько моя старенькая, не хочу я за
чепигами тратувати
- Своихъ сафьянових чоботокъ н(ем)а-
Тилько чля мині и сподоба [рати
За козацькимъ таборомъ мандрувати.
Бо якъ буду ненько старенька, при
тобі проживати
Будуть мене хлопці молодці
Пьецухомъ, бабіємъ, низвичайшимъ си-
номъ и циповязомъ називати.
30. Ни чля мині и ниподоба, ненько ста-
ренька при тобі проживати;
Тилько чля мині и подоба за козацькимъ
таборомъ мандрувати.
Въ неділю рано соненько схожае
Его ненька старенька встае,
Свого сына Ивасенька в лужку оста-
вляє,
И на три замки его замикае.
А въ неділю рано полковникъ-чинов-
никъ приизжае:
Въ червоную хореньгву на охотника
викликае:
„Хлопці-молодці, хто ни хоче при от-
цеві, при матері
Пізної вечері, а раного обиду вживати, —
40. То прошу до козацкого табору при-
ставати?
Скоро, Ивасенько Конобченко тее вчувъ
Зъ лужка вставъ, сафьянові чобітки
взувъ,

¹⁰⁾ Дописано олівцем — Лукашев. т (?) мотивъ болѣе развитъ. ¹¹⁾ У Житецьк. — и бракуе. ¹²⁾ У Житецьк. — А. ¹³⁾ На відвороті останньої сторінки оригіналу рукою Житецького (!) написано — Восстановленіе, Еслн... далі не розібрано.

- На себе печати поклавъ
Симь миль за козацкимъ таборомъ по-
мандрувавъ.
- Его ненька старенька съ церкви при-
хожае,
Свого сина Ивасенька въ лужку сон-
наго ни застае
Скоро вона вздрила, въ сиру землю
впала,
Ревне заплакала:
„Бодай тебе мій синочку а ни стріли
ни стріляли, а ни шабли ни рубали
50. Но жебъ тебе отцеві и матерені слези
Середъ війска покарали!“
- Але хоть его ненька старенька лае
приклінае,
Але вона ще за него добре дбае,
Такого йому коня доброго до війска
добирае.
Пігнала вона тихъ штире воли поло-
вихъ
И два коні вороних до цирківського
жида,
А продала и ще так 100 талерівъ до-
давала
Такого йому доброго коня до війска
добирала.
- Скоро жъ хлопці молодці зъ русскихъ
краївъ вибирають,
60. Ихъ ненька старенька перехожае
Щей імъ по талярові дае.
„Хлопці молодіі служеньки войсковіі,
Передайте мому синові того коня доб-
рого,
Най ся впередъ ни виривае и ззаду ни
лишае,
Най собі молодецкихъ нігъ ни врывае!“
- Скоро Ивасенько Конобченко того коня
вдрівъ,
Въ сиру землю впавъ, ревно заплакавъ:
„Я думавъ, що мені ненька старенька
лае, проклінае,
А вона тамъ ще за мене добре дбае,
70. Такого мні коня доброго до війска до-
бирае“.
- Суди мні Боже тоі служби дослужити
И въ русскі ся краї повернути,
То я буду знати, якъ свою неньку ста-
реньку шанувати
Слїди її буду цілувати!
- Скоро Ивасенько Конобченко на того
коня сідае,
Полковника въ чиновника благосло-
веньства просить жєлае:
„Полковнику чиновнику, благослови
мене
- Перший разъ на того коня сісти, по-
гуляти
Славетної тоі памяти турецкої стром-
фувати (тріумфъ)¹⁾
80. Скоро Ивасенько Конобченко на того
коня сівъ
За метъ²⁾ виїзжавъ, 700 турківъ пору-
бавъ,
А 700 ногами потоптавъ, а 700 повязавъ,
Живцемъ до табору пристановлявъ.
- До него полковникъ-чиновникъ вихожае
Полкова музика йому марши пригравае,
Полковникъ чиновникъ передъ нимъ
шапку скидае,
Такъ му ся бардзо низко кланяе:
„Ни скажу тебе Ивасеньку Конобченку
понижати,
Скажу тебе за найбільшого обібрати.
90. Скоро Ивасенько Конобченко другий
разъ на того коня сідае,
Полковника въ чиновника благосло-
веньства просить жєлае:
„Полковнику чиновнику благослови
мене
Другий разъ на того коня сісти, по-
гуляти
Славетной памяти турецкої стромфу-
вати.
- Скоро Ивасенько Конобченко на того
коня сівъ, за метъ виїзжавъ
800 турківъ порубавъ, а 800 ногами по-
доптавъ,
800 повязавъ, живцемъ до табору при-
становлявъ.
- До него полковникъ-чиновникъ вихо-
жае,
Трунки, напитки йому виставляє
100. Полкова музика марші йому вигравае
Полковникъ-чиновникъ передъ нимъ
шапку скидае,
Такъ му ся бардзо низко кланяе:
„Ни скажу тебе Ивасеньку Конобченку
понижати
Скажу тебе за рицаря обібрати
Тїлько прошу поменьше трунку пи-
вати,
Бо якъ будешъ много трунку пывавъ,
То рицарство втратишь въ сиру землю
ляжешъ“.
- „Ахъ полковнику-чиновнику, такъ
что ты ето болтаешъ?
Якъ я буду побольше трунку пывати,
110. Побольше ихъ буду рубати, побольше
ихъ буду доптати

¹⁾ Про се див. вище у вступі. ²⁾ Може намет.

Кобзар С. Яшний, очевидно—голова Миргородського старечого цеху
половини ХІХ в.

Малюнок О. Слєп'якова 1903 р., в Ком. Істор. Писемности ВУАН.

- Побольше ихъ буду рубати
Живцемъ до табору пристановляти“.
- Скоро ся Ивасенько-Конобченко много
ся труну напивъ,
Полковника въ чиновника благосло-
венства ни желавъ ни просивъ,
И на коня ся посадивъ, й за метъ вы-
ізжае
Свою голову до коня, до гривы прик-
лоняе,
Шабил йому зъ рукъ вилітае.
- Турки вздріли, що пьянъ козакъ про-
межъ війска гуляе
Взяли його стрілами стріляти и шаб-
лямъ рубати;
120. Ще хотіли того коня доброго відъ него
видобрати.
Але шабли його ни рубали, а ни стріли
его ни стріляли
Тільки отцеві и матрені слезы середъ
війскъ покарали.
- Але хлопці молодці ще за него добре
дбали;
Того коня въ турківъ відобрали.
Живцемъ його до табору пристанов-
ляли.
- „Хлопці молодіи, товариші мої любіи,
Якъ будете ся въ рускі краї повер-
тати
То прошу неньці старенькі правды ни
казати
Тільки смішками и жартами її розве-
селяти.
130. Ни кажите, що я вбився
Тільки скажите, що я оженився“
- Скоро хлопці молодці въ рускі ся краї
повертають;
А ихъ ненька старенька перехожае,
Такъ ихъ бардзо просить, питае:
„Хлопці молодіи, служеньки войско-
віи,
Скажितъ мині щирю правду!“
Чи е мій сынъ тамъ здоровъ?“
- „Цитъ, ненько старенька, ни журися!
Есть твій сынъ здоровъ на чорни до-
лини оженився:
140. Взявъ собі туркпню, монархиню пышну
и горду;
Вона ни іистъ, ни пье, й ни говорить,
Ни предъ якимъ начальникомъ головы
ни склонить“.
- „А суди йому Боже тоі служби дослу-
жити,
И въ рускі ся краї повернути,
То я буду по талярови давати,
Буду собі толмачівъ наймати
Жеби я знала, що буде до мене
Невістка розмовляти“
- Вона тымъ козакамъ ни довірае,
150. Ни такъ вона ни довирае, якъ ни роз-
бирае,
И другихъ перехожае
И такъ бардзо просить - питае.
„Хлопці молодіи, служеньки войсковіи
Чи е мій сынъ тамъ здоровъ?“
- „Цитъ, мати, ни журися!
Есть твій сынъ здоровъ,
На чорні долині оженився
А на віки съ тобою, ненька старенька
розлучився!“
- Скоро вона те вчула
160. Въ сыру землю впала, ревно заплакала.
„Я думала мій сыноньку,
Що я буду при старости літъ и при
смерти при тобі голову склонити,
А мині треба тобі разомъ весілля и по-
хорони справляти!“
- Тихъ она козаківъ приоставляла
И переднихъ доганяла
И таки имъ³⁾ трунки, напитки давала.
Тамъ казаки пили, гуляли
Зъ пушикъ гримали-стріляли
А по долині дими стояли
170. На чорні долині йому шаблями грібъ
копали,
Ивасенька Конобченка на чорній до-
лині поховали.
- Ивасенька Конобченко на чорні долині
головка полягла
А його слава ни поляже отъ нині до віка
174. А намъ христіянамъ всімъ на многія
літа.

Запис з Поділля, може Гвилюсирова.

И.

- Із города та із Корсуна
Там Корсунській полковник вихожае
На охотника викликае:
— „Друзя, панове—молодці,
5. Котрий козак дородний,
Під котрим козаком кінъ добрий,
Котрий не хоче за плугом по борознах
походити,
Жовтих чобіт потоптати,
За волами по росі походити,
10. Квтайкп поросити,
З¹⁾ отцем та й з маткою

³⁾ Слово не розібрано. ¹⁾ В рукописі Житецького — за.

- В отцевськім дому проживати
То йдїть ви на Черкен долину погуляти,
Щастя козацького спротувати²⁾.
15. В городі в Корсуні жила собі стара вдова
Коновчиха
Та мала собі сина Івася Вдовиченка.
Той Івась тее зачуває, що Корсунський
полковник на охотника викликає,
До своєї сторіи вдови-матуси
Словами промовляє:
20. Эй матусю стара вдово Коновчихо!
Як би ти мені в жида в орендара
Вороного коня купила,
Що моя козацька душа влюбила.
Вона до його словами промовляє:
25. — Сину Івасю Вдовиченку!
Ти будеш сіяти та орати,
Та будеш у полі хліба пахати,
Та будуть у тебе старі й молоді люде
Хліб заживати
30. Та ще тебе будуть, молоде дитя, пова-
жати.
А він до неї словами промовляє:
Матусю стара вдово Коновчихо!
Як ти мені в жида в орендара³⁾
Менделя в Смілий вороного коня не
купиш,
35. То хоть я маю за пояе поли затикати,
Та за військом мандрувати,
Бо хоч я буду сіяти та орати,
Та в полі хліба пахати,
То⁴⁾ мене будуть старі й молоді люде,
40. Хліб заживати —
Та ще мене будуть, молоде дитя, й зне-
важати.
Та піду я меж молоду челядь
На улицю погуляти,—
Та й там мене будуть унищожати, —
45. Та ще будуть мене й гречкосієм називати.
У неділю рано пораненько
Стара вдова Коновчиха до церкви вихожає
Усе отцевское оружя собирає,
Світлицю замикає
50. Бо вона сина свого Івася Вдовиченка
В військо не пускає.
А Івась Удовиченко прибігає,
Та на станю поглядає,
Що ёго вороного коня на стані немає.
55. Дверей не розбиває, по кілочках поглядає,
Що ёго все отцевськое оружя на кілоч-
ках немає,
Дідівську семипьядную нищаль хватає,
Та за плечі закидає, за пояе поли
затикає,
То він од города од Корсуня
60. Корсунського полковника з військом
За три милі пішком доганяє.
Скоро догнав и там словами промовляв:
— „Друзья панове — молодці, прийміть
і мене козака молодого,
Первій раз на герец (герц) погуляти,
Щастя козацького стребувати.
А Корсунській полковник до ёго словами
промовляє:
„Сину Івасю Коновченку, ти дитя
молодее,—
То ж то не знаєшь, як на герцю гуляють,
Як невинну кров Християнську проли-
вають,
70. Але я війська не одганяю, а ще больше
до себе приймаю.
В той час стара вдова Коновчиха
С церкви прихожала, спомятала,
Що вона отцевської семипьядної нищали
не сховала;
Своїм лицем до землі упала,
75. Слізми ридала, сина свого, Коновченка,
проклинала.
„Бодай мої, сину, слези на калі⁵⁾ не
в) пали⁶⁾,
Бодай вони тебе та на 3-й⁷⁾ стрільбі й
спіткали
В той час хоть вона ёго лаяла й прокли-
нала,
Вона об ёму велике старание мала,
80. Вона чотири воли продавала, та в жида
в орандара
Менделя в Смілий вороного коня купо-
вала⁸⁾.
Та нарошне козака наймала
Та ёму в військо коня одсплала:
Скоро козак коня на руки отдав,
85. А він до своїх друзів — молодців словами
промовляв:
Эй друзья панове — молодці! Я ж то
думав,
Що моя матуся лає та мене проклинає,
А вона об мені великое старание має,
Вона мені в військо коня ще й прислає.
Скоро первій раз став на герець вихо-
жать гуляти,
90. Став і од старого і од молодого козака
благословенне брата.
А Корсунській полковник до ёго словами
промовляє:
[165-167] „Сину, Івасю Вдовиченку! Ти дитя
молодее,
Ти козацького звичаю не знаєшь,
95. Ти ж неспособен гаразд и козакам каші
наварити,

²⁾ В рукоп. Ж. — стребувати. ³⁾ В рукоп. Ж. — орандара. ⁴⁾ В рукоп. Ж. — Хоть у. ⁵⁾ В рукоп. Ж. — на каду. В іншій уривку з архіву Істор. пісень: на каліз. ⁶⁾ В рукописі Историческихъ пісень є взято в дужки. Чи се додаток зроблений переписувачем, чи так було вже в оргінальному запису з'ясувати не можна. ⁷⁾ Рукоп. Ж. — третій. ⁸⁾ У Костоморова, Истор. Козачества с. 742 се місце інакше:

Тоді вона добре дбала чотири воли чабанні й два коні воронні з стада виручала,
До жида орандара отгонила, Сто золотих еще доплатила,

- А то б то ти вийшов первий раз на ⁹⁾
геречь погуляти,
Щастя козацького стребувати!—
А він до ёго словами промовляє:
Ти Корсунський полковнику!
100. Піймай старое ути, та й молоде,
Та пусти на тихий Дунай (погуляти) ¹⁰⁾,
Коли не поплве молоде,
Так як би ти старое.
Скоро став на геречь перший раз ⁹⁾ ви-
хожать гуляти,
105. Дідівськую семипядную пшцаль з
нихв виймає, ¹¹⁾
По три яничер артильників турецьких
у степ заганяє.
По чотирі арканами нахпдає,
До палати притягає,
Коло їх череси червоні обирає,
100. То він собі хорошенько, по козацьки ¹²⁾
Великую добич має:
А другий раз як став на геречь виходжать
гуляти,
Дідівськую семипядную пшцаль з
нихв виймає,
По чотирі яничер артильників турецьких
у степ заганяв,
115. А по двадцять арканамп нахпдає, до
палати притягав,
Та з кіньми з убором ¹²⁾ Корсунському
полковнику на гостянець отдавав.
А Корсунський полковник ёго за рідного
сина посчптає,
Та ёму в палатах великий спочпвок давав,
А він на radoщах як узяв пшца-гуляти,
120. Смілости сердю піддавати,
То щей трейтій раз став на геречь
виходжать гуляти,
А Корсунський полковник до ёго словами
промовляє:
„Спну мій Ивасю Удовиченку! Я тобі
не велю трейтій раз на геречь вихо-
жать гуляти,
Бо ти тепер горілочку підпиваєш,
125. А горілочка часом ізрадлпва,
Не одного козака із світа збав(л)вила ¹⁰⁾
А він од Корсунського полковника сія
слова зачував,
Та ще собі й хорошеньку цівочку до
Тай до кухви дохватпвся, [рук прибрвав,
130. Тай с кухви нишком, цівочкою горі-
лочка ¹³⁾ напився,—
Сам молодець добрий на коника схватився,

- По табору поїзжає ¹⁴⁾, та з казанів коза-
кам каші перевертає, ¹⁴⁾
Та старого козака й молодого уништожає,
Сам у собі вихваляється, що він у собі
великеє лицарство має! ¹⁵⁾
135. „Ще ж то я козак дородній ¹⁶⁾
А підо мною ще й кінь добрий! ¹⁴⁾
Турки — яничари все тее зачували,
Що він горілочку підпиває,
Та ёму пропуск у вулицю пропускали,
140. До себе в табор зманяли.
То він третій раз як став на геречь
виходжать гуляти,
Дідівськую семипядную пшцаль хватає
Та й з рук упускає,
Ще й сам з нею до долу головку
склоняє.
145. Тоді воєп ёго посікли, порубали,
Смертельними ранами дарували,
Тільки коня вороного не піймали
.....
Списом гроб копали,
Приполами землю носили,
150. Ёму високу могилу висипали,
Три дні пшца та гуляли,
З дрібного оружжя погрімали,
На віки козацькую славу вихваляли ¹⁷⁾
.....
Корсунський полковник іде
155. Коня в руках за поводи веде
Вдова на воротах стає, коня пізнає
Коня пізнала до землі впала
І слезами плакала ридала
.....
Стара Коновчихо, вдово - небого!
160. Не плач, не ридай и мені щастя козаць-
кого не теряй:
Я ж твоєму синові не велів третій раз
на геречь виходжать гуляти
Бо він первий раз гуляв вихожав,—
Собі велику добич мав,
А другий раз вихожав —
165. Мені велпкі гостинці прпсплав,
А як став у третій раз виходжать гуляти—
Став він горілочку підпнвати... ¹⁸⁾
.....
Тоді стара вдова Коновчиха великую
скорбість мала,
Та до себе всіх козаків зазывала,
170. Медом - вином ¹⁹⁾ напувала,
За сна свого Ивася Коновченка ²⁰⁾
похорон й весілля одправляла,

⁹⁾ Рукоп. Жит.—раз. нема. ¹⁰⁾ Порівняй примітку 6. ¹¹⁾ В рукоп. Ж. — из нихв виймати. ¹²⁾ В рукоп. Ж. — сього рядку нема. ¹³⁾ Рукоп. Ж. — горілки. ¹⁴⁾ У Жит. слів: да з казанів... і далі нема. ¹⁵⁾ Тут кінчається рукопис Историческихъ пѣсень і під сим рядком помітка: Изъ рукописнаго сборника г. И. Новицкаго. Далі подаємо текст за Житецьким. ¹⁶⁾ У Костомарова — добрий. ¹⁷⁾ У Костомарова зазначено тут ще таке:
Корсунський полковник іде

¹⁸⁾ У Костомарова се місце інакше:
Я йому не велів третій раз виходжати
Бо він горілочку попивав,

¹⁹⁾ У Костомарова — да горілкою. ²⁰⁾ У Костомарова і в іншій копії Житецького, закреслений;—вдовиченка.

А він постився та до кухви дохватився,
Да з кухви вищечком цівочкою, горілки напився
(порівн. вище рядки 130—131)

- До їх²¹⁾ словами промовляла:
„Гості ж мої милі та любі!
Пийте та²²⁾ гуляйте,
175. Та мого сина Івася Вдовиченка по
смерті спомняйте!“
То хоть був Івась Удовиченко лицарь
То помер, [добрий,
А тільки ёго козацька молодецька слава
не вмре, не поляже,

Й. Дума про Івана Коновченка-удовиченка.

- Ой у городі-городі у Черкасахъ
Старенькая ненька прожывала
Грициха-Коновчича ся називала
Синюмъ собі Івася Коновченка мала.
5. — До зросту літъ годувала,
На старанье людське не давала;
По смерты славы-памьяты сподівала.
Ставъ Іванъ Коновченко літъ доростати,
Ставъ до неньки з'горда й с'піншна промов-
ляти:
10. „Нёнко, моя ненько-старёнкая,
Голубонько ти моя свенькая!
Якъ я буду при тобі прожывати,
Сафьянові чоботи за плугомъ добгати,
Будуть мене бабьёмъ-полознёмъ¹⁾ прози-
вати.
15. Треба міні въ козацькое войсько чвалаты—
—Лицарскої слави доказати!“
Ненька старенькая тее зачувала,
До него словами промовляла:
„Синю-дитя мое молодое!
20. Маешъ въ городі два коні вороние
И чотири воли половие.
Будешъ козакамъ на хлібъ орати
Будуть вони тебе поважати.
И по отцеві хліборобомъ прозвати.“
25. Полковникъ зъ города Корсуня рушае;
По-середь ринку стае;
Червону корогвицю напинае,
— На охотника покликае:
„Хлопці-молодці, которий не хоче при батьку-
неньці прожывати,
30. Просимо въ козацькое войсько погуляти,
— Лицарскої слави доказати!“
Іванъ Коновченко ти речі зачувае,
Чотири воли у поли съ плугомъ покидае,
До дому чвалае
35. Три замкі одъ комори одбивае
Дорогие сукмани на себе забравъ
За козацькимъ войскомъ піхотою поман-
друвавъ.
Ненька-старенька зъ утрени приходяе
Сина свого Івася дома не застае...
40. Скоро ненька тее забачае,

- Та й буде вона славиа поміж друзями—
молодцами
180. От нині до віка.
Даруй, Боже, вашій милости, та й усему
миру живому, та й нам на здоровья,
На многі літа,
От нині н до віка!
Запис Д. Мороза, зі збірки І. Новицького.

- Къ сирій землі припадае,
Жалібнеенько плаче-ридае
Словами промовляе:
„Бодай тебе синку шаблі не рубали,
45. Кулі не стріляли,
А мої слёзи посередь войська скарали.“
Хоча-же ненька лае-проклинае,
А все въ своєму серцю милосердіе мае...
Чотири воли полові н два коні вороні спро-
дае
50. А ще сто злотихъ додае
Своему²⁾ синю коня споряджае
До козацького войська³⁾ отснае...
Івась Коновченко скоро коня забачае
До сиріи землі припадае...
„Не суди мені, Господи, у сій службі смерти
спожити.
55. Суди міні, Господи, у руські краї повер-
тати...“
Тобъ я знавъ старую неньку шанувати!..“
Івась Коновченко на коня осядае
Восімдесять татаръ побіждае,
60. А восімдесять — у полонъ забірае
— До войська козацького приганяе...
Полковникъ тее зачувае,
До себе заклинае,
Усякимъ трупкомъ его напувае;
65. Словами ласкаво промовляе:
„Синю, дитя мое молодое!
За таке діло твоё
Якъ тебе не повелю понижати,
А ще повелю — старшиною обібрати...
70. Тільки синю на тее вважай:
У походах вина ся не напивай!...“
Івась Коновченко тее зачувае
До нёго так отповідае:
„Полковнику, батеньку-рідненькій
75. Голубонько нашъ свенькій!
Якъ буду я въ походахъ ся напивати,
Буду білше хоробрости н сили въ собі чу-
вати
Гірше стану до бою ставати
Білше буду бусурманъ побивати!...“
80. Полковникъ тее зачувае

²¹⁾ У Костом. сих слів нема. ²²⁾ У Костом, та нема.
¹⁾ Рукою Житецького справлено — полоньём. ²⁾ Й своєму—й закреслено. ³⁾ Було написано — й до вій-
ська, „й до“ закреслено, дописано — До козацького.

- Ивася⁴⁾ Коновченка ласкаво вмовляє:
„Синку, днтя мое молодое!
„Пьянъ козаць слави не докаже,
„Тілкн на вікі лице свое втрате!..“
85. Ивась на такі речі не вважає;
Пьяненькій⁵⁾ на коня осядає,
За наметъ вибігає.
Заразъ погана Татарщина вважає,
Що пьянъ козаць межі-військомъ гуляє,
90. Бо не по лицерські зброю трімає;
До гриви голову прихилиє...
Его Татари обступали,
Лучкамі стріляли,
Шаблямі рубали..
95. Ще за півводи коня брали
И до табору Татарського живцем⁵⁾ мчали
За Ивася козаки дбали
Съ підъ него ковя спіймали,
До табору козацького живцемъ примчали.
100. Ивась Коновченко остатній духъ испускає
Козаківъ умовляє:
„Козаченькі-молодые,
„Служенькі-войсковне!..
„Коли вамъ трапїтся въ руські краї по-
вертати,
105. „Пробшу мойї неньці правдоньки не казати!
„—Тількн-жъ мою неньку жартами звесе-
ляти..“
- За него козаки дбали:
Шаблями долъ копали,
Придолками землю виносили;
110. Ивася Коновченка в чужій землі поховали,
Самї въ руські краї повертали.
Грициха Коновчиха ихъ сдибає
За своєго Ивася питає:
„Козаченькі молодые,
115. „Служенькі войсковые!..
- „Скажіть мині щирую вістку
„Чи живий-здоровий мій синъ у війську?..“
- „Жій⁶⁾ ненько — не журися,
„Уже твій синъ оженився..,
20. „Взявъ тобі горду та пішну невістку,
„Що несъ кімъ ве стоїть не говоріть
Не передъ якимъ Монархою голівки не вкло-
ннтъ!..“
- Ненька тее зачуває
Бардзо щире ся потішає:
125. „Хвала Богові — хвала,
„Що я собі таку невістку дочекала...
„Буде на старість, де прожити
„При кому голівку приклонити...“
- Опісля ненька вважає:
130. Що козаць иде
И коня підъ чорнимъ суквомъ у жалобі
ведє...
До козака ненька-старенькая ся обертає
И жалібненько єго питає:
„Козаченько молодий
135. „Ти служенько войсковий!
„Скажи мені правдивую вістку
„Чи здоровий-живий мій Ивась у козацькому
війську?...“
- „Жій ненько не журися
„Уже твій синъ у війську оженився
140. „Съ тобою на вікі разлучився...“
- Ненька за сина своєго дбала
Бардзо журилась плакала
Разомъ похоронъ и вісілля справляла,
На брамахъ медъ, горілку виставляла
145. Козаківъ частувала
И подарунки давала.
За него козаки дбали:
Зъ гарматъ стріляли
И на вікн прославляли.

Запис П. Киселя від лірника Осипа з с. Пилявок.

К.

- В славнім місті Копистрині¹⁾
Там проживала бабуся²⁾ старенька,
Мала сина единичка
Ивася Коновченка³⁾.
5. Ой з-за гори, з-за крутої
Буйний вітер повіває,
Чорна хмара наступає
Дрібен дощик накрапає.
Там превеликий півковник Гні да
10. Козаків на⁴⁾ охоту визиває:
„Ой збирайтесь⁵⁾ винники, броварники,
Треті⁶⁾ майданники,
Годі вам по-за піччю лежати,
Годі вам берест драти,
15. Ходім з нами на Черкес долину
Проклятих Татар воювати,
Своєї православної віри не давати!
А Ивась Конівченко⁷⁾ дитя молодее,
В полі на сивих волів гукає⁸⁾,
20. До єго козак підбігає
З собою підмовляє.
„Годі тобі, Ивасю Конівченку, дитя мо-
лодее
У полі на сивих волів гукати,
Червоними чобітьми сиру землю топ-
25. Ой ідьмо⁹⁾ з нами козаками [тати,—
На Черкес-могилу¹⁰⁾ проклятих Та-
тар воювати,

⁴⁾ Було—До Ивася; закреслено і написано з нового рядка. ⁵⁾ Се слово дописано. ⁶⁾ На копії Житецького приписка: жити: виписати примѣръ.

¹⁾ В рукописі Житецького—Копистрані. ²⁾ У Жит.—Удова ³⁾ Жит. додано.—Вдовиченка, Дитя молодее. ⁴⁾ Жит.—ув. ⁵⁾ Жит. додано—збирайтесь з великої неволі невольники, Вори, розбойники. ⁶⁾ Жит.—Ще й треті. ⁷⁾ Жит. додано—Вдовиченко. ⁸⁾ Жит.—у чистому полі сиві волі поганяє. ⁹⁾ Жит.—Ходім. ¹⁰⁾ Жит.—долину.

- Своєї православної віри не давати!¹¹
 Івась Коновченко⁷), дитя молоде,
 У полі сивих волів покидає,
 30. До старої матері прибігає,
 Благословення питає:
 „Ой позволь мені, стара мати,
 З козаками поїхати,
 На Черкес - могилу¹⁰) на Савранську
 могилу
35. Проклятих Татар воювати,
 Своєї православної віри не давати!¹¹
 Їго стара мати лає, ще й розважає:
 „Сину мій, Івасю-єдиничку, дитя
 молоде,
 Чи нема у тебе чого їсти, чого пити,
 40. Чи нема в чому ходити,
 Чи тебе челядь не знає, —
 Чи за отамана не має!“
 А він їй відповідає:
 „Хоч є що їсти, що пити
 45. І в чому ходити,
 Хоч мене челядь знає, за отамана має;
 Як я не поїду Татар воювати,
 Будуть мене пічкурром дражити
 Малаєм¹¹) звати!“
50. Теж-то діялось в суботу, а в понеді-
 лок в ранці
 Мати до церкви вихожає
 Срібними ключами хату замикає;
 Мати в Церкві Богу молитьця,
 А того не знає, що в її дому творитьця.
 55. Ой¹²) Івась Коновченко, дитя молоде,
 До дому прибігає¹³),
 Без ключів хату одмикає,
 Батькову ружину до боку чипляє,
 Та хоть піхотою козаків
 60. На дванадцять миль¹⁴) доганяє.
 Ой прийшла мати до дому,
 Та гляне на стіну:
 „Нема мұзької ружини
 Нема й моєї дитини!“
65. Почала мати плакати, ридати,
 И свого сина Івася-єдиничка про-
 клинати.
 „Бодай ти, синку, з коника¹⁵) упав,
 Ой ручку й ніжку¹⁶) уломав,
 Щоб тебе перша куля не минула,
 75. А ще при нещастті лихая годинонька
 огорнула!“
 Ой плакала мати, та вже перестала,
 Заняла чотирі воли половіі
 Погнала до орандаря Лейби:
 „Орандарю, Лейбо, на тобі чотирі воли
 половіі
80. Дай мені коня вороного,
 Посажу козака молодого“.
 Ой не багацько козак лістровий¹⁷) біг,
 Як три години,
 Дігнав козаків - охотників
 85. На вісімнадцятій милі.
 Став Івась розвозжати,¹⁸)
 Щей до дому завертати:
 Ой вернись, Івасю Коновченку,
 Тебе мати лає!“
90. А він йому відповідає:
 „Що¹⁹) мене стара мати лає,
 Про те вона об мене дбає,
 Козаком молодим коня вороного приси-
 Ой приїхали козаки - охотники [лає,
 95. На Черкес - долину, на Савранську мо-
 гилу,
 Не вспіли намет понапинати,
 Біжить Івась Коновченко до повков-
 ника Гниди²⁰).
 Позволь мені, превеликий Повковнику
 Гнидо,
 Позволь поїхати проклятих Татар во-
 ювати
100. Своєї православної віри не давати.
 Він йому відповідає:
 „Ой Івасю Коновченку⁷), дитя моло-
 дее,
 Ти між козаками не буваєш,
 Ти козацької слави не знаєш,
 105. Чого ти поперед війська виграваш?“
 Івась Коновченко, дитя молоде,
 Повковника Гниди не питає,
 Між Татар поїзжає;
 Не багацько Івась Коновченко гу-
 лав,²¹)
110. А вже сім тисяч у копи склав,
 А п'ять тисяч у полон загнав.
 Не багацько зустралось, як три тисячі
 чоловік.
 Тож-то²²) діялось у суботу,
 А у неділеньку вранці, до схід сонця,
 115. Івась Коновченко встає,
 До трактиру (?)¹²) приїзжає.
 Штирі штофи²³) горілки випиває,
 Либонь його неділенька покарає.
 Ой один Татарин на вколіньці впадає,
 120. А другий Татарин його питає:
 „Івасю Коновченку, дитя молоде,
 Чи був у тебе отець та мати,
 Що могли тобі таку лицарію дати!“
 А він йому відповідає:
 125. „Був у мене отець, и є у мене мати,
 Могла²⁴) мені лицарію дати,
 Ще-ж мені хвортуна не служить,

¹¹) Жит. — мамієм. ¹²) у Жит. — нема ¹³) у Жит. — сього рядка нема. ¹⁴) Жит. — дванадцятій милі.
¹⁵) Жит. — на дорозі з кониченька ¹⁶) Жит. — ручку-ніжку. ¹⁷) Жит. — не багато... лейстровий. ¹⁸) На ру-
 копісі в дужках додано а і знак запитання — Івась (а?) розво(а?) жатв; у Жит. — Івася розважати ¹⁹) у Жи-
 тецького — що. ²⁰) у Жит. додано — благословення приймати. ²¹) Проти сього місця олівцем дописано —
 сказочи. У Жит. сей рядок — небагато він-три годнии погуляв. ²²) у Жит. — Теж то. ²³) Жит. — штопи.
²⁴) Жит. — могли.

- Коли моя стара мати дома тужить²⁵⁾“.
Ой один Татарин на вколінці впадає,
130. А другий Татарин його забавляє,
А третій Татарин з плеч голову здій-
має²⁶⁾.
Там козаки - охотники¹³⁾
Три дні і три ночі²⁷⁾
Із коней не зсідали,
135. Хліба-соли не вживали, —
Козаки Ивасеву голову межі Татарь-
ським трупом пізнали²⁸⁾,
Там йому дім²⁹⁾ копали,
Білим частоколом обставляли
Зеленим терном обкладали³⁰⁾,
140. Та старої матки поклон подали,
Щей загадку загадали:
„Ой не плач, мати, не журися,
Твій син у війську оженився,
Взяв собі жінку сильно пребогату,
145. Грошей багато має, у їх ліку не знає,
В червонім оксамиті ходить,
Царю-королю головки не склонить.
Мати пьє, гуляє, веселитьця³¹⁾;
Чого мені плакати, рядати¹³⁾,
150. Коми мій син у війську оженився¹³⁾
Взяв собі жінку сильно-пребогату¹³⁾.
Грошей багацько має, в їх ліку не
знає¹³⁾,
Въ червонім оксамиті ходить¹³⁾,
- Царю-королю голівки не склонить¹³⁾;
155. Мати пьє, гуляє, сидячі козак усмі-
хавтьця³²⁾.
„Ти, стара мати, між козаками не гу-
ляєш,
Ти козацьких загадок не знаєш³³⁾.
Твій син у війську умер,
Там йому дім²⁹⁾ копали,
160. Білим частоколом обставляли,
Зеленим терном обкладали³⁴⁾,
Та тобі, стара мати, поклон подавали,
Ще й загадку таку загадали“.
Почала мати плакати-ридати,
165. Превеликого півковника³⁵⁾ проклинати
„Бодай, півковнику Гнидо,
На страшний суд встав,
Як ти мого сина, Івана-единчика
З собою підмовляв“.
170. Плакала мати, та вже перестала,
Пішла у лавки, та³⁶⁾ почала
Крамні платки купувати,
Та лірникам давати,
Щоб Ивася-ідинчика³⁷⁾ поминати.
175. Хоч Іван Коновченко вмер,
Так його слава не вмерла.
Іванові Коновченку на віки віків,
А нам православнім християнам на
многі літа.

Запис від лірника Івана Василевича, зі збірки І. Новицького.

Л. Дума о Ивасѣ Коновченкѣ (Вдовиченкѣ).

- Ой, въ городі, въ городі, въ Кобестрині 15 Ой, Ивасѣ Коновченко, Вдовиченко,
Тамъ проживала удова старенька,
Мала сина единчика,
Ивася Коновченка, Вдовиченка—
5. Дитя молоде.
Ой, зъ за гори, за крутої, буйний вітеръ 20 Ой, Ивасѣ Коновченко, Вдовиченко,
повіває,
Гнида полковникъ увъ охоту козаківъ вы-
зиває:
„Ой, збнрайтеся, збирайтеся зъ великої не-
волі, невольники,
10. Вори, разбойники,
Винники, броварники
Ще й треті — майданники
На герець¹⁾ гуляти
Проклятихъ Турківъ, Татарівъ у свій край 30 Ой, Ивасѣ Коновченко, Вдовиченко,
не пускати
Щобъ нейшли нашої православної вірн у
свій край забирати“.
- Дитя молоде,
У чистому полі сиві воли погаває,
Приходить нкъ нему козакъ.
„Ивасю Коновченку, Вдовиченку —
Дитя молоде,
Покінъ червоні чоботи ламати,
На сиві воли гукати,
Ходімъ съ нами козаками
На Черкесь-долину,
На Сафранъ-могилу,
Съ проклятымъ Туркомъ воевати,
Козацької слави узнавати;
Якъ не лідешь зъ нами-козаками гуляти,
Будуть тебе печкуромъ дразнити,
А маміємъ звати“.
Ой мати въ церкві Бога молить,
Не знає що її синъ въ дома творить
Ивасѣ Коновченко, Вдовиченко,—

²⁵⁾ На рукописі додано — сказочный характер. ²⁶⁾ У Жит. додано. — Не за великую годину Покотилась Івасева голова з гори та в долину. ²⁷⁾ Жит. — Сорок день, сорок ночей з ²⁸⁾ Жит. — Поки Івасеву голівку між татарським трупом пізнали. ²⁹⁾ Жит. — глибокий дом. ³⁰⁾ У Жит. додано — Жовтнім піском усипали Там Ивася заховали. ³¹⁾ У Жит. — Мати невістку захваляє. ³²⁾ У Жит. додано — Жовтнім піском усипали. ³³⁾ На рукописі дописано олівцем — идея православної віри. ³⁴⁾ У Жит. додано — Жовтнім піском усипали. ³⁵⁾ У Жит. — полковника. ³⁶⁾ У Жит. — та й. ³⁷⁾ У Жит. — единчика.
¹⁾ Т. е. битися на кулачки. Прим. Томачинського.

35. Дитя молоде, У степі сивій воли покидає,
Вижить вінъ до дому, отечеську рушницю
исъ стіни знімає,
Валовою ниткою припинає,
На влечі надіває,
На дванацятий милі козацьке військо на-
ганяє.
40. Приходить мати зъ церкви, гляне вона на
стіну:
„Нема мого мужа ружини,
Нема моєї рідної дитини“.
Якъ стояла,
Такъ упала,
45. Світа Божого не ввидала.
„Бодай ти сину на дорозі зъ коніченька
впавъ
Ручку, віжку зломавъ,
Здоров'я збувся.
Назадъ до дому (не) вернувся,
Бодай тебе перша куля не минула
При несчастью лиха година (не) обгорнула“.
Теперь біжить мати старенька до рандаря
Лейби:
„Ой рандарю Лейбо, позичъ міні коня во-
роного,
Пошлю козака лейстрового
Щоб догнавъ сина молодого“.
55. Небагато вінъ бігъ: три години,
Догнавъ козацьке військо на восемнадцятий
милі:
„Ой, щожъ то брате що мене мати лає,
Про те вона объ міні дбає,
60. На помічь якъ міні козака лейстрового при-
силає“.
Прийшли вони на Черкесь-долину,
На Сафранъ-могилу
Веливъ Гнида, полковникъ, наметъ напи-
нати;
Ой, не всиіли-жъ вонп ще наметъ напи-
нати,
65. Бежить Ивасъ Коновченко, Вдовиченко,—
Дитя молоде,
До Гниди, повковника, благословенія прий-
мати:
„Благослови повковнику съ Турками, съ Та-
тарами погуляти“.
70. Ти-жъ Ивасю Коновченку, Вдовиченку,—
Дитя молоде,
Міжъ козаками нігде не бувавъ,
Козацької слави не визнавъ...“²⁾
Небагато вінъ, три години погулявъ,
Сімъ тисячъ у кони³⁾ вклавъ,
75. А десять тисячъ живихъ у плінъ забравъ.
Робилось те діло въ Суботу проти Воскре-
сенія, по заході сонця.
У першее Воскресеніє до схода сонця рано
встає,
Два штони водкі на лобъ випиває,
80. Либонъ же его свята неділя да й покарає.
Небагато вінъ,— чотири години погулявъ,
Дванацять тисячъ у копи вклавъ,
А восемнацять тисячъ живихъ у плінъ за-
бравъ,
Небагато осталося:
Два Орапини, два Татарини, а пятий Ту-
рецький баша;
85. Передъ нимъ баша шликъ знімає,
Навколишки унадає,
Его лицерні пнтає:
„Чи бувъ въ тебе отець-мати,
Що могли тобі таку лицерию дати?..
90. Проклятий Орапъ зъ заді пашку виймає,
Ивасю Коновченку, Вдовиченку, изъ плічъ
голівку знімає.
Не за велику годину
Покогилась Ивасева голівка зъ гори та въ
долину
Сорокъ день, сорокъ ночей зъ коней не ссі-
дали,
95. Хліба-соли не вживали.
Покі Ивасеву голівку міжъ Татарскимъ тру-
помъ познали,
Тамъ ему глибокий домъ копали,
Зеленимъ дерномъ укладали,
Жовтимъ піскомъ усинали,
100. Тамъ Ивася заховали,
Ще й загадку загадали,
До матері козака послали:
„Ти стара мати не журися,
Твій сипъ на Україні оженився,
105. Взявъ собі жінку сильно багату,
Въ чорному оксамиті ходить,
Білими подбійками подбіта,
Силу грошей має,
Ліку въ їхъ не знає,
110. Города, пишна.
Панщини не робить,
Цареві-королеві голови не склонить“.
Мати стала веселитця,
Біжить до рандаря Лейби хвалитця:³⁾
115. „Ой, рандарю Лейбо годи міні журитця,
Мій сипъ на Україні оженився,
Взявъ собі жінку сильно багату,
Въ чорному оксамиті ходить,
Білими подбійками подбіта,
120. Силу грошей має,
Ліку въ їхъ не знає,
Горда, пишна,
Панщини не робить,
Цареві-королеві голови не склонить“.
125. Мати невістку захваляє,
Сидять козакъ тільки осмихає:
„Мати старая, ти много въ світі проживала,
Про те козацькихъ загадокъ не отгадала
Твій сипъ на Україні вмеръ,
130. Тамъ ему глибокий долъ копали,
Зеленимъ дерномъ укладали,

²⁾ Тутъ, вѣроятно, пропускъ. Прим. Томач.

³⁾ Мабуть — копи.

³⁾ Такі треба тудя. Примѣчаніє пѣвца,

Жовтимъ піскомъ осипали;
 Ти-жъ мати того не знаешъ що земля, на-
 ша мати,
 Сильно багата,
 135. Вона сиду грошей мае,
 Ліку въ їхъ не знае,
 Земля-жъ панщини не робить,
 Цареві-королеві голови не склонить".
 Якъ стояла,

140. Такъ упала,
 Світа Божого не ввидала:
 „Ой, бодай ти Гнида, полковникъ, на страш-
 ній судъ не вставъ,
 Що ти мого сина, Івася молодого, изъ дому
 зозвавъ“.

145. Хочъ вінъ вмеръ,
 Но слава его не вмерла,
 Во вікі віковъ!
 „Кіевскій Телеграфъ“ 1873 р. № 59.

М. Про лицаря Івана Конівченка.

У славному городі у Корсуні
 Там жила, проживала стара Грациха,
 По мужеві Конівчиха
 И мала собі сина Івася Конівченка - один-
 чка,
 5. Вона его годувала, до зросту в найми не
 нускала.
 Став Івасъ Конівченко до разуму доходити,
 Став на базарь вихожати,
 Став червону корогов на тышлык выставляти
 И став свой старій нььди словамъ промовляти
 10. Мати моя старая, візьми ти три парі волів
 чабаннх¹⁾
 И три парі коней вороніх,
 Одженн ти їх до жида Крнлова
 И купи ти того коня,
 Що моя душа давно его улюбіла;
 15. Поїду я на Черкеську долнну в охотне військо,
 За хрнстіянську віру стайно статн.
 То стара вдова Грациха:
 „Не за тебе, Івасю, я ці скарбн збнвала,
 Що я буду на тебе їх витрачати.
 20. Есть у тебе три парі волів чабаннх
 И три парі коней вороніх,
 Будеш ти у полі орати,
 Будуть тебе старі козаки, мужики добре знати
 На хліб, на сіль заклякати.“
 25. Мати моя стара, не хочетця мені
 По борознамъ червоного сапьяну ка-
 ляти,
 И своїх голубіх жупанів пнлом пилити,
 И своїм казацькім голосом на тіх волів
 гукати.
 То стара вдова Грациха у св. неділеньку
 30. До св. утрени одхожае,
 Воџа о свой пригоді нічого не знае;
 А Івасъ Конівченко велнку собі смутність мае,
 Що у него ні коня вороного, ні козацької
 зброї немає.
 От, він у хату вхожае,
 35. Батьківську семнпядню шаблю знімае,
 До бока припашае,
 Батьківську шляпу на себе надівае,
 На герець-долину в охотне війско гулять
 одхожае
 И велику смутність в собі мае

40. Що у него ні коня вороного, ні козацької
 зброї немає.
 А старій удові близькіи сусіди у церкві
 звіщали:
 Що ти стара удова Грнцнха Госнодеві молисея,
 А об свой пригоді ти й не знаеш,
 Що ти свого сына Івася Конівченка у до-
 мівці не застанеш.
 45. То стара вдова Грнцнха з Божого храму,
 Яко сивою голубкою вилітала,
 И въ домівці свого сына вона не застала,
 То вона кляне его проклинае:
 Бодай тебе, снну Івасю, у первій потребі
 50. И перва куля не минула.
 Вона кляне его проклинае, подумала й по-
 гадала,
 И взяла ті три пари волів и три коней во-
 роніх,
 И триста рублів грошей прикладала,
 И до жида Крнлова одігнала,
 55. И купила ему такого коня, що его душа
 влюбіла.
 И чоловіка нанімала, 50 рублів ему давала,
 Щоб він его догнав.
 „Идн, его догоннш, там его лицарем поста-
 новнш“
 И той чоловік добре дбав, на коня сідав,
 60. До козацького табору добігав.
 А Івасъ Конівч(енко)²⁾ з табору поглядае и
 чоловіка він углядае.
 Я ж думав, говорнтъ, що моя матуся мене
 кляне, проклинае,
 А вона об мені велнкн старание мае,
 Що вона мені того коня купила,
 65. Що моя душа давно влюбіла.
 И коня приймае, по козацькі попруги під-
 тягае,
 И на себе хрест накладае, на коня сідае,
 Благодарю я тебе, Господи, и хвалю я тебе,
 Господні
 Тоді він проміж козацькім табором грае,
 70. Яко сокіл у степу вивертае.
 То всі сходились сотникн и полковникн,
 Що нема коня такого, як у Івася Конівченка.
 То він на герець-долину між проклятии бу-
 сурмени одызжае,

¹⁾ По обьясненію бандуриста це якісь здоровенні воли. (Записувач). ²⁾ Доповнення слова--наше. К. Г.

- И не багато він посік, порубав — п'ять тисяч,
75. А триста душ живих заняв,
А живого чужоземного короля взяв и при-
Пану Корсунському полковнику; [ставив
„Пане Корсунській полковниче! не забороняй мені
Меду, оковитої горілки пити, підпивати,
80. Я той буду ще не таких язиків доставати,
А его ти будеш нуждати, щоб знати,
Відкіль їх городи брати.
И пан корсунській полковник ему говорять:
„Ой ти Івасю Конівченку, я тобі не забороняю
85. Меду, горілки підпивати, тільки не велю тобі
п'яному
На герець-долгину між прокляті бусурмени
од'їзжати,
А велю я тобі хоч у своєму наметі, хоч у
моему
Лягти спочивати,
Бп ти дитя молодеє, щоб тебе мед, оковита
горілка
90. Не збавила н з світа не зігнала.—“
То Івась Конівченко пану корсунському:
„Візьміте утя малее и старее, та пустіте на
воду,
То попливе малее, яко й старее.“
У неділю рано пораненьку,
95. Меду, оковитої горілки Івась Конівченко на-
ливає,
Й на герць — долгину од'їзжає,
На себе хреста не складає,
Отцевої и матчної молитви не спомнає.
А прокляті бусурмени п'яного чоловіка зда-
леку угляділи,
100. Его забігали, коня шовковним арканами за-
кидали,
На его шаблю наміряли и невеличку ему рану
здавали,—
Трошки у - піл не перетяли.
Его добре кінь дбав, шовкові аркани рвав,
До свого козацького табору утікав;
105. Его кінь козацькій утікає, а его кров слід
коневі залпає;
До козацького табору добігає,
К пану Корсунському полковнику под намет
под'їзжає.
- Пан Корсунській полковник из намету вихо-
жає:
„Івасю Конівченку! я тобі не велів п'яному
110. На герець долину їхати гуляти,
Я тобі велів у своєму наметі, або моему
лягти спочивати,
Де-ж ти теперь скажешь свое тіло козацьке
поховати?“
Я тобі, пане Корсунській полковниче не велю
Мого козацького тіла ні сікти, ні рубати,
115. А тільки велю між трема шляхами Мурав-
ським поховати.
То загадав пап корсун(ський)²⁾ полковник
Одному полкові яму копати,
Другому полкові шапками³⁾ землю выкидати
А третьому полкові труну будувати
120. Тоді вони його ховали, вічною пам'ятю про-
читали.
А старій удові Грициці приснився сон чуден
та предивен,
Що, бачиця, він оженився и взяв собі пе-
вісту
Пішшу та горду.
Іде первий полк, — якъ бджола гуде,
125. А другий йде, — якъ макъ процвітає,
А в третьому полку пан Корс(унський)²⁾ пол-
ковник іде.
То стара вдова его клине проклинає:
„Водай ти пане Корс(унський)²⁾ полковниче,
Собі щастя й долі не мав,
130. Як ти мого сина Івася Конівченка з світу
тай зігнав.“
Пан Корс(унський)²⁾ полк.(овник)²⁾ з коня встає
И старій удові Грициці промовляє:
Тн не клини, не проклинай,
Я твого сина Івася Конівченка з світу не
зігнав,
135. Я ему п'яному не велів на герець-долгину
їхати гуляти,
Я ему велів у своєму наметі, або моему лягти
спочивати.
Та вона тоді мед-горілку виношала,
Козаків угощала.
Хоч Івась Конівченко помер и поліг,
140. Так его слава козацькая не вмере, не поляже
Поміж козаками, поміж мужиками.

Записано на хуторі „Млинки“ Харьк. губ. Валк. пов. від бандуриста.

Н. Про Коновченка вдовиченка.

1. Ой на славній Україні,
У славному городі у Корсуні,
То там жив проживав Корсунській полков-
ник Пане Хвилоне.
То він жив проживав,
5. По городах листи заслав
Сотників,
Полковників
10. І козаків рядових ув охотне військо вн-
Ой ви сотники [кликав.
І полковники,
І козаки рядові!
Которий охотник пойти ізо мною на Черке-
ну долгину гуляти,
Слав царствія козацькому війську зажи-
вати,

³⁾ Вопрос бандуристу: чого ж то шапками? Отвѣт его: а то вже ему, якъ лицарю, така шаноба! (Записувач).

- За віру християнську в одній стані стати,
15. Чи не дасть нам Бог добичі якої собі мати¹⁾.
То всі сотинки й полковники замовчали¹⁾.
Тільки жила у городі у Черкасі стара удова
по прозванію Кошовича,
А по мужу Грощиха,
І мала вона собі сина Івася Кошовиченка,
20. Прекрасного лицаря единчика.
То він тії лести забачає,
У світлицю вхожає,
До своєї матусі рідненької,
Удови старенької,
25. Словами промовляє:
„Благословн міні, мати,
С Корсунським полковником
Паном Хвилонею
На Черкену долину піти погуляти,
30. Слави царствія заживати,
За віру християнську в одній стані стати,
Чи не дасть нам Бог якої добичі мати¹⁾.
То те він до своєї матусі словами промов-
ляє:
„Возьми ти, мати, чотири воли чабанії,
35. Два коні воронії,
Та дванадцять червінців доложи,
Та до города Крилова, до жнда олендаря
воли оджени,
До коня вороного і зброю козацьку моло-
децьку купи,
Которого коня моя душа любила
40. Та ще й ухвалила“.
То стара жєна, бідна удова, тєє зачуває,
До свого Івася Кошовиченка, прекрасного ли-
царя, словами промовляє:
„Не благословлю я тобі, сину,
С Корсунським полковником іти на Черкену
долину гуляти,
45. Слави царствія козацькому війську зажи-
вати,
А благословлю я тобі, сину, чотири воли ча-
банії,
Два коні воронії
З загорода одлучати,
Та йти в чисте поле хліба пахати;
50. То будуть козаки
С Корсунським полковником
На Черкену долину йти гуляти,
Будеш ти їх у свій двір завертати,
Будеш ти їх хлібом сілью втати
55. І будеш ти весь той козацький звичай і до-
ма знати“.
То він тєє зачуває,
До своєї матусі рідненької словами промовляє;
Ой, не хотілося мені, мати,
Йти у чисте поле хліба пахати,
60. Своїх червоних сап'яньців чобіт по борознах
снопкати,
А хотілося міні піти с Корсунським полков-
ником
- На Черкену долину погуляти,
Слави царствія козацькому війську зажи-
вати,
За віру християнську в одній стані стати,
65. Може б чи не дав Бог якої добичі собі до-
стати“.
То стара жєна, бідна удова, против того ні-
чого йому не сказала,
Та в святую неділеньку рано усі рушніці в
комору повиношала,
Та до Божого дому на моленіє іскожала,
А свого Івася Кошовиченка, прекрасного ли-
царя,
У домівці своїй не при чім покндала.
70. То Івась Кошовиченко од сна уставає,
У світлицю вхожає,
По стінах поглядає,
Що вже батьківської рушніці на стіні ні
одної немає,
Тільки в зашчку семип'ядна пщаль сяє.
75. То він то коло неї собі козацький звичай
добре знає,
Та семип'ядну пщаль батьківську за плечі
закладає,
Та до Корсунського полковника
На Черкену долину за сімсот верст посні-
шав.
На Черкену долину прибуває,
80. До палати прихжає,
Та ще Корсунського полковника на спочив-
ках заставає.
Ей то вже ж то вістовий полковнику ізвіщає,
Що „який то до нас на Черкену долину
гоість прибуває.
То Корсунський полковник од сна вставає,
85. С палати вхожає,
Прекрасного лицаря Івася Кошовиченка в вічі
забачає.
То Івась до Корсунського полковника під-
хожає,
Шличок скпдає,
Нпзький поклон отдаває,
90. Та до Корсунського полковника словами про-
мовляє:
„Ей, здоров, здоров, Корсунський полков-
нику, пане Хвилоне!
Що дп думаєш-гадаєш,
Що такого собі гостя маєш?
То благослови, Корсунський полковнику, Па-
не Хвилоне,
95. На Черкену долину безвєпно погуляти.
То Корсунський полковник, Пане Хвилоне,
тєє слово зачуває,
До Івася Кошовиченка словами промовляє,
Прекрасним лицарем його називає,
— „Не благословлю я тобі, отецький сину,
100. Йти на Черкену долину
Безвєпно гуляти,
А благословлю я тобі на червоій кптайці
за столом сидіти,

¹⁾ Замовчли. (Варіант) прим. Мартиновича.

- Пером на папері писати,
Та козакам гатьманцям запорозцям порядок
давати,
105. Щоб вони знали на Черкені долині безне-
шно гуляти,
За віру християнську в одній стані стати,—
Чи не допоможе нам Господь милосердний якої
добичі достати.
Ти ще дитя молодее,—
Щоб тобі Турки Бусурмени, альбо Татарн,
здоров'я не збавили
110. І віку не вмалили“.
То Івась Коновченко тее слово зачуває,
До Корсунського полковника словами про-
мовляє:
„Ей то ти то, Корсунські́й полковнику, па-
не Хвилоне!
Возьми ти утя одно малее,
115. А друге старее,
Та пусти ти у Чорнеє море; чи не попли-
ве малее,
Як би те й старее“.
То Корсунський полковник тее зачуває,
До Івася Коновченка словами промовляє:
120. „Благословлю я тебе, отецький сину, на Чер-
кену долину гуляти,
Слави царствія козацькому війську заживати,
За віру християнську в одній стані стати,—
Чи не допоможе тобі Господь якої добичі собі
достати“.
То Івась Коновченко шличок здіймає,
125. На всі чотири сторони поклон оддаває
І отпеву матчину молитву сномнає,
Та от Корсунського полковника, от палатки
отхожає
І с під соньдя, с правої сторони
Турків і Татарів мечем своїм устрашає.
130. То він то немного на Черкені долині із утра
до половини дня гуляє,
Турків і Татарів вельми побіждає.
То він немиого з утра до половини дня по-
гуляє,
Сімсот душ Турка і Татара посіє, порубав,
А сімсот душ жив'єм на аркан забрав,—
135. До Корсунського полковника усі знамена
приставляє²⁾.
То Корсунський полковник його в вічі за-
бачає,
І так скоро до його поспішає,
За білу руку його хватає,
Прекрасним лицарем молодецьким його на-
зиває,
140. Шличок перед ним іскидає,
Славу його козацьку молодецьку вихваляє,
Та в свою палату його зазиває,
На червоній китайці сажав,
Словами промовляє:
145. „Ей то як то ти, Івасю Коновченку, пре-
красний лицарю,
- У своєї матусі ріднецької,
Удови старенької
Прошенія приймав?
Чи ти як із дому отхожав,—
150. Молебні наймав?“
„Ей ні-ж бо то, паєе Корсунський полков-
ишку,
Я сього і в голові не мав.
Моя матуся ріднецька,
Удова старенька,
155. До Божого дому рано ісхожала,
А мене в домівці своїй не при чім покидала,
То може вона й молебні наймала“.
То стара жена,
Бідна вдова,
160. З Божого дому з моленія у свою домівку
прибуває,
Свого Івася Коновченка, прекрасного ли-
царя, у своїй домівці не заставає,
То вона гірко плаче й ридає,
Двадцять чеврінців шукає
І поспішно чотири волн чабанні,
165. Два коні вороні
З загорода одлучає,
Та до города Крилова, до Жида олендаря
отганяє
Та вороного коня і козацьку зброю у Жида
олендаря забірає,
Та до свого двора приставляє.
170. Ей то вже ж то вона із свого двора вихо-
жає,
На всі сторони поглядає,
Із якого шляху йшли козаки гатьманці-за-
порозці
На Черкену долину гуляти,
Слави царствія козацькому війську доста-
вати,
175. Щоб синові своєму Івасеві Коновченку, пре-
красному лицареві,
Гостинець передати,
Которого коня душа улюбила,
Та ще й ухвалила.
То в той час чотпрі чоловіка козаків запо-
розців Господь нашоає.
180. То стара жена,
Бідна вдова,
Іх на здоров'я стрічає,
У свій двір завертає
І свого Івася Коновченка прекрасного ли-
царя їм сномнає.
185. „Ви то“, каже, „козаки, гатьманці-запорозці,
Ідете на Черкену долину гуляти,
Чи не могли б ви моему Івасю Коновченку,
єдинчику, гостинець водати“.
То вони тее зачували
До вдови словами промовляли:
190. „Колнб то нам Господь поміг до Черкені до-
лини прибувати,
Та Корсунського полковника пана Хвилоне
в вічі повидати,

²⁾ То добре погуляв!

- То будемо й ми по Черкени долині гуляти,
Чи не дасть Господь і нам якої добичі до-
стати“.
195. То бідна вдова,
Стара жена,
Своєму Івасеві Коновченкові, прекрасному
лицареві, коня передавала,
То вона ж то його не кляла не проклинала,
Та на його всі добрі мислі мала
І Господа Милосердного благала:
200. „Ей, Господи Милосердний!
Колиб мого Івася Коновченка, прекрасного
лицаря,
Гостра й шабля не рубала,
І бистра пуля його обминала,
І щоб його отцева й матчина молитва не
скарала“.
205. То вона вороного коня за шовкові поводки,
за срібні удела із стані вивожає
І козаком запорозцем Іваном гостинець пе-
редавав.
То Іван козак-гетьманець на Черкени доли-
ну аж третього дня прибуває.
То Івась Коновченко с палати вихожає
Та по Черкени долині по всій поглядає,
210. Чи воно на Черкени долині що добре по-
чинає,—
Може з якої сторони Турок або Татарин чи
не захожає:
То по Черкени долині поглядає
І поперх долни свого вороного коня,
Свою зброю козацьку молодецьку в вічі за-
бачає.
215. Та обратно в палату вхожає,
До Корсунського полковника словами про-
мовляє:
„Ой Корсунський полковнику пане Хвилоне!
Що то ти собі думаєш гадаєш?
Що я ж то думаю, що мене матуся рідненька,
220. Вдова старенька
Клене — проклинає,
Аж вона міні молодому гостинець переда-
ває“.
- То Корсунський полковник тее зачуває,
Словами промовляє:
225. „Який же ти, Івасю Коновченку, од своєї
матусі рідненької,
Удови старенької,
Гостинець маїш?“
„Ей то ти то, пане Хвилоне, такий я собі
гостинець маю,
Що которого коня моя душа улюбила,
Да ще й ухвалила“.
230. То Корсунський полковник із палати і сам
впхожає
Вороного коня в вічі забачає,
До Івася Коновченка словами промовляє:
„Ей то Івасю Коновченку годптьця твоєї
матусі рідненької,
235. Удови старенької
Гостинець тобі получатп,
Щоб ти міг свою матусю рідненьку,
Удову стареньку,
Рано й пізно споминати“.
240. То Іван козак гетьманець доброго коня мо-
лодецького
До Корсунського полковника приставляє,
То Іван Коновченко до доброго коня під-
хожає,
На коня сідає,
Перед Корсунським полковником молоде-
цькою хвабрістю повертає,
245. До Корсунського полковника промовляє:
„Ей Корсунський полковнику!
Огепер, каже,
Благослови міні оковитої горілки, та зеленого
вина напиться“.
- То він до сорокової бочки як прихилився,
та в свій кубок налпв
250. Серце своє козацьке звеселив.
„Як би я, Корсунський полковнику, пане
Хвилоне,
Побільш оковитої горілки вжпвав,
То я б ще не так по Черкени долині бес-
пешно гуляв“.
- То тоді Івась Коновченко побільше горілки
вживає,
255. На доброго коня сідає,
Та тоді по Черкени долині беспешно вже
гуляє,
То тоді Корсунський полковник
По Черкени долни на його спильна поглядає
Ей що вже ж по Черкени долині Турка й
Татара нікого немає³⁾
260. То Івась Коновченко по Черкени долині про-
їжджає,
По Черкени долині поглядає,
Що тільки на Черкени долни турецький,
Бусурменський
Та татарський труп валяє
265. То він тоді междо трупом проїжджає,
Голову свою козацьку молодецьку вороному
коневі на гриву склоняє;
То де то взявся сідобородий Татарин,⁴⁾ та
з-заду схватився,
Та з від лівого боку як замірився,
Та так його сердешного спіткав,
270. Що мало в піл не перетяв.
То Івась Коновченко с коня звалився
І Корсунському полковнику не поклонився.
То Корсунський полковник по долни спиль-
на поглядає,
Що тільки Івася Коновченка добрий кінь
сам по Черкени долни гуляє,
275. То Корсунський полковник до своїх козаків
Гетьманців-запорозців словами промовляє:
„Ей, не дурно Коновченків кінь вороний сам
по Черкени долині гуляє,

³⁾ Уже, значить, управивсь! Прим. кобзаря. ⁴⁾ Междо трупу. Прим. кобзаря.

- Мабуть мого Івася Коновченка, прекрасного
лицаря, на світі жпвого немає“.
- То Корсунський полковник до своїх козаків
словами промовляє:
280. „Ей, ви, козаки, гатьманці-запорозці, добре
ви собі учиніте,
Та поспішненько на Черкену долпну біжіте,
Та доброго коня вороного ізловіте,—
Його тіло козацьке-молодецьке прекрасного
лцаря пошукайте.
- То козак гатьманці-запорозці сеє зачувалц,
285. Тіла прекрасного лцаря Івася Коновченка
аж три дні шукали,
Та його тіло козацьке молодецьке на черво-
ну китайку брали,
Та до Корсунського полковника приставляли.
То Корсунський полковник його в віці за-
бачає,
- Гірко плаче ридає,
290. До козаків, гатьманців-запорозців словами
промовляє:
„Отепер“, каже, „козаки, гатьманці-запороз-
ці, глибоку яму копайте,
Та хорошенько тіло козацьке поховайте“.
- То козаки тее зачували,
Глибоку яму копали,
295. Його тіло козацьке молодецьке хорошенько
поховалц,
- Високу могилу висипали,
Над ним похорон одправляли.
То Корсунський полковник гірко плаче ри-
дає,
- До козаків запорозців словами промовляє:
300. „Мабуть уже нам на сій Черкені долині по-
слідній раз пробувати,
Бо вже нам такого прекрасного лицаря, Іва-
ся Коновченка, не достатц.
Уже Івась Коновченко прекрасний лцарь
оженився;
- Узяв собі гординю,
Жену Туркиню“.
305. То так то вони Івася Коновченка, прекрасного
лицаря,
Хорошенько на Черкені долині поховали,
А Турка Татара у вік вішний заклпнали.
Хотя прекрасного лицаря Івася Коновченка
На Черкені долині голова полягла,
310. Так його слава козацька молодецька не помре
не поляже
- Междо панамц,
Междо козакамц,
Междо всіма православними християнамц.
То тоді Корсунський полковник й козаки,
гатьманці-запорозці,
315. Іс Черкені долині од’їжджали,
Гірко плакали й ридали,
Та Івася Коновченка, прекрасного лицаря,
споминали.
- То тоді вже козаки, гатьманці-запорозці,
У городц християнськи у город Черкасц при-
бували.
320. То Корсунський полковник сам до вдови ста-
рої до двора прибуває,
То стара жена,
Бідна вдова
З двора вихождає,
Корсунський полковник її стрічає
325. І до вдови словами примовляє:
„Ей здорова, здорова, старая жена,
Бідна вдово!“
Та вона то Корсунського полковника в віці
забачає,
- Та до його словами примовляє:
330. Ей, Корсунський полковнику, папе Хвйлоне!
Де ж ти мого сина заподів?
Чи ти його вбив,
Чи стрєбив,
Чи запродав,
335. Чи Туркам бусурменам та Татарам в нево-
лю оддав?“
- То Корсунський полковник тее зачуває,
До вдови словами примовляє:
„Ой бідна удово,
Старенькая жоно,
340. Та яж твого сина ні вбив,
Ні стрєбив,
Ні запродав,
Ні Туркам бусурменам та Татарам в нево-
лю не оддав.
- А хіба тобі, удово,
345. Старенька жоно,
Сон такий не снився,
Шо вже твій спн на Черкені долині оже-
нвився;
- Узяв собі гординю, гординю,
Жену Туркиню“.
350. То вдова тее зачуває,
Та Корсунського полковника у двір свій за-
зиває
І всіх козаків, гатьманців-запорозців, на ри-
нок завертає,
Славної смертц свого сина питає.
То козаки, гатьманці-запорозці, тее зачу-
вали,
355. До вдови одні слова промовляли.
То старая жена,
Бідна удова,
Великую радість мала,
Впна та солодкого меду їм поставляла
360. І всім козакам, гатьманцям-запорозцям,
По три талярц гостинця давала,
Молебні отправляла
І Корсунського полковника за рідного отця
у себе мала,
- Та всіх козаків гатьманців
365. На своїм содержанії цілий тпждень мала,
Гуляла й пирувала
Великую радість мала.
То тоді Корсунський полковник з вдовиного
двора з’їжджає,
Та до своїх козаків, гатьманців-запорозців,
словами промовляє:

370. „Ей ви козаки, гатьманці-запорозці!
Добре ми за Івася Коновченка вдовиченка,
прекрасного лицаря,
У старої удови хліба соли уживалц,
Та ми їй і правди не сказали!
Як не будемо їй по правді казати,
375. То буде нас Бог невидимо карати“⁵⁾.
Ей то вони з города Черкас виходили
Та козака їдного гатьманця запорозця там
пристановили.
То той козак, гатьманець-запорожець, до вдово
ви у двір захожає,
Гірко плаче ридає,
380. До вдови словами примовляє:
„Ой, удово,
Старенькая жоно!
Шо ти то гуляєш-веселишся,
А твій син не оженився,
385. А получив він на Черкені долині не бл-
А гострую шаблю. [струю кулю,
Не получивъ він гордині,
- Жени Туркпні,
А получив він глибокою яму й високу могилу,
390. Віриеньку дружину“.
То тоді то старая жена,
Бідна удова,
Гірко плаче-рдає,
К сирій землі припадає
395. Та Корсунського полковника не клене не
проклинає⁶⁾
А тільки словами промовляє:
„Ой, бодай ти, Корсунський полковнику, тай
здоров на світі пожив,
Як ти мого Івася Коновченка, прекрасного
лицаря,
На Черкені долині пристановив“.
400. Вислухай Господи у прозьбах,
У нещетних молитвах,—
Дай Боже миру царському,
Народу християнському,
На многая літа,
405. До конца віка! ?).

Мартинович, с. 25.

О. Про Коновченка.

1. Ой на славній Україні, у городі у Черкасі,
жила удова Коновчиха,
По мужові Грициха,
Мала собі сина Івася Коновченка
Удовиченка;
5. Із малих літ вона його годувала,
При собі держала,
У найми не пускала,
На чужі руки на стирание не давала,—
Усе¹⁾ доброго розуму дожидала
10. І Творця вона благала:
„Боже Милій, і всі святії!
Поможіте міні сина догодувати,
Доброго розуму дождати!“
Скоро став Івась Коновченко до доброго
розуму доходити,
15. Став Хвилон Корсунський полковник ув²⁾
охотне військo козаків викликати.
„Козаки, добре ви дбайте,
Которий з охоти на Черкені долині по-
гуляйте,
Слави-пам'яті козацької достати,
Лицёрство пред намет турецький показати“.
20. Скоро Івась Коновченко сее³⁾ зачуває,
Старій неньці промовляє:
„Благослови міні, мати,
На долині Черкені погуляти,
Слави-пам'яті козацької достати,
25. Лицёрство пред намет турецький показати“.
То удова промовить словами:
„Не благословлю я тобі, сину Івасю Конов-
ченку, у долині Черкені гуляти,
А благословлю тобі у домі пробувати,
- Хліб сіль пахати,
30. Та на хліб на сіль козаків зазивати,—
Он такп будуть вони тебе штити поважати“.
А Івась Коновченко промовить словами:
„Не хотілося мені, мати,
В домі пробувати,
35. За плугом спину ломати,
По борознах саш'янци викривляти,
Кптаєвих дорогих жупанів пилон напилати,
Бо за плугом, мати, борозна не мила,
А колпб-же ти, мати, добре учинила:
40. Чотири воли чабанії,
Два коні воронії
До Жйда Кролевського згонила,
Торг учинила,
Одного коня купила,
45. Як козацька молодецька душа влюбила;
Бо хоч буду я, мати,
У домі пробувати,
Хліб сіль пахати,
На хліб па⁴⁾ сіль козаків зазивати,
50. До будуть вони мене на підптках докоряти,
Домарем, гречкосієм називати“.
То удова каже:
„Бодай же ти сину, Івасю Коновченку,
Вдовпченку,
55. Недождав, щоб я тобі отцевську худобу на
дного коня збувала“.
То у Неділю, барзо рано, до сход сонця
удова отцевську зброю поховала,
Тільки позабула шаблі булатної схоронити,
Та з свого двора виступає,
До Божого дому прихожає.

⁵⁾ Оханувся, значить. Прим. кобзаря ⁶⁾ Тоді гріха боялися здорово. Прим. кобзаря. ⁷⁾ Міні один гусар розказував, що вони колись проходили через Черкену долину, то бачили й могилу Коновченкову. Вона, кає, й досі стоїть висока-превисока! Коновченковою так і до сього часу зветьця. Прим. кобзаря.

¹⁾ В Житі і Слові, 1895, к. IV—Же. ²⁾ Ж. С.—в. ³⁾ Ж. С.—сіе. ⁴⁾ Ж. С.—бракує.

60. То Йвась Коновченко од сна вставає,
По світлицям прохожає,
Отцевської зброї нічого не забачає,
Тільки шаблю в руки бере, за плечі закладає
І чверть милі од города козаків піхом доганяє.
65. Його козак не взияли,
Шапки здіймали,
З дорогою поздоровляли.
То вдова з Божого дому до свого дому
прихожала,
Свого Івася Коновченка у домі не застала,
70. То вона його кляла - проклинала:
„Ой, бодай тебе, сину, Івасю Коновченку,
Три недолі військових у чистому полі
побило:
Перва недоля: — шабля не рубала,
Друга недоля — ружина не стріляла,
75. А третя — щоб материни сльози ні в якій
потребі не спіткали“.
То вже вдова не мало серця не внімала,
Чотири воли чабанії,
Два коні воронії
З двора займала,
80. До Жнда Кролевського згоняла,
Торг учинила
І п'ятдесят червінців доложла,
Одного коня купила,
Як козацька — молодецька душа влюбила,
85. Рядовим козаком на Черкени долину пере-
давала,
Словесно промовляла:
„Рядовий, козак молодий!
Де мого сна междо козаками догониш,
Междо лицарам лицаром постановиш,
90. От матусі поклон подас“⁵⁾.
То козак в чверть милі од города козаків
доганяє,
По-междо козаками проїжджає
І Івася Коновченка не узнає.
Івась Коновченко сам добрий звичай знає,
95. До коня приступає,
За поводні бере й на коня сідає,
Тоді каже: „Боже Милій, і всі святі!
Я-ж думав, що мене матуся клене про-
клинає,
А вона міні козакові на добрее дбає.
100. Боже Милій і всі святі!
Поможіть міні сей поход сходити, нехай я
буду добре знати
Як при старості літх стару неньку по-
важати“⁶⁾.
Тепер промовить: „Хвилоне Корсунський
полковнику,
Благослови міні на долині Черкени з гар-
цівником⁷⁾ погуляти“.
105. То Хвилон Корсунський полковник промо-
вить словами:
Не благословлю я тобі, сину, на Черкени
долни погуляти
110. То Йвась Коновченко промовить словами:
Тв Хвилон Корсунський полковник,
Возьми ти утя старее,
Та малее,
Та пусти його на спше море;
115. Попливе малее,
Як би тее старее“.
Івась Коновченко промеждо козаками про-
Шапку здіймає [хожає,
І старого і малого поздоровляє,
120. На долині Черкени з гарцівником гуляє;
Сімсот душ зрубав,
А сімсот на аркан жив'єм у рук забрав,
Пред пана Хвилона язика жив'єм
приставляв.
То Хвилон Корсунський полковник із намета
вихождає,
125. Івася Коновченка під руки хватає,
На червону китайку садовить,
Напитки й наїдки ставивить,
Словами промовить:
„Івасю Коновченку, дитя молоде! Ти ніде
й небувало,
130. Багацько⁴⁾ козацького звичаю⁸⁾ розізнало!“
А Івась Коновченко промовить словами:
„Благослови міні, Корсунський полковнику,
Оковиту горілку наживати,⁹⁾
То ще не так буду на долині Черкени з
Гарцівником гуляти“.
135. „Не благословлю я тобі, сину, оковиту го-
рілку наживати,⁹⁾
Бо вона тебе зрадить,
Головку коню на гриву склонить
І¹⁰⁾ світа окрашеного заногубить“.
А Івась Коновченко не мало серця не
140. І такн кубок налив, [німав
Як козацьке серце звеселив,
Тоді на коня сідає,
Сон його знемагає,
Коневі на гриву голову склоняє;
145. Междо козаків проїжджає,
Старого й малого дорогою зневажає,
Гарцівникі за чверть милі 'д города п'яного
чоловіка взнав,
А ше чверть милі устунали,
Та покп його постріляли — псрубали,
150. Ще за собою сімсот потеряли;
Тільки не гаразд учинили, — козацького коня
не піймали.
Кінь по табору турецькому гуляє,
Стремена порвані, арканн криваві.
То Хвилон Корсунський полковник згрозна
до козаків промовляє.
155. „Козакн, добре дбайте,¹¹⁾
Козацького коня піймайте¹¹⁾“.

⁵⁾ Ж. С.—Од матери... подали. ⁶⁾ Он уже куди пішло! Прим. кобзаря. ⁷⁾ З неприятеlem. Прим. кобзаря.
⁸⁾ Ж. С.—духу. ⁹⁾ Ж. С.—поживати. ¹⁰⁾ Ж. С.—іс. ¹¹⁾ Сього рядка в Ж. С.—бракує.

- Не дурно кінь козацький по табору турецькому гуляє,
Знать нашого Івася Коновченка, молодого лицаря, на світі немає“.
То козаки коня піймали; по чистому полі проходили,
160. Козацьке біле тіло знаходили;
На червону китайку собирали,
На долині Черкені поховали.
І приснитця удові сон чуден-пречуден і дивен-предивен:
„Видитьця“, кає, „син мій на долині Черкені одружився;
165. Узяв собі жену горду-прегорду, пишну-препишну;
Мій двір старий минає,
А собі нового шукає“.
Рядового козака про сина питає,
Рядовий козак їй одповідає:
170. „Твій син у долині Черкені одружився;
Узяв жену горду-прегорду, пишну-препишну,
У чистому полі високу могилу“.
То вдова козакові віри не доймала,
До Творца руки здіймала,
175. Творца благодарила!
„Благодарю господа небесного, що мій син у долині Черкені одружився.
Уже хоч вона горда-прегорда і пишна-препишна,
А буде при старости літх головку преклонити“.
Хвилон Корсунський полковник іде
180. І коня за поводи веде.
Скоро вдова коня забачала,
К сирій землі припадала,
Хвилона Корсунського полковника кляла проклинала:
„Бодай ти Хвилоне Корсунський полковнику, щастя і долі не мав,
185. Як ти мого сина Івася Коновченка за все військо втеряв“.
То Хвилон Корсунський полковник гордості не має,
До вдови пристунає,
За руки хватає,
Од сиріє землі звоздає,
190. Словесно промовляє:
„Ей, удово Коновчихо, мене молодого не проклинай,
Щастя й долі не збавляй,
Бо ти еси не гаразд учинила,
Шо синові такого коня купила“.
195. То вдова тоже не мало серця не німала,
Сорок тисяч війська три неділі содержала,
Хліба - соли не побороляла,
Хусті, рушники подарки давала,
Заразом Івася Коновченка похорон-весілля одбувала.
200. Бідна ж побідна удовина́ головонька!
Люду царським і народу християнським,
Усіми головами вислуха́цим
На многая літа
205. До коньця віка.

Мартинович, с. 61.

П. Дума про Івася Вдовиченка Коновченка.

- В славном граді, в Рахмістрині,¹⁾
В славном граді¹⁾, в Рахмістрині²⁾,
Там проживала славна вдова;
Мала собі сина єдинчика
5. Сім літ вдовиченка.
Сем лет³⁾ од роду масть,
Он лицарі не знаєть,
На дванадцять млинів сам управляєть;
Кожен млин ішов на дванадцять снастей,
10. А він коло того справляєся,
Ні на кого не спускаєся.
- А з-за гори, з-за крутої
Буйний вітер повіває,
Чорна хмара настунає,
15. Буєи дощик иакрапає
Ой там козак — полковник „Гнида
На охоту визиває:
„Ах ви, охотники, броварники, майданники,
Годі вам по запіччю сидіти,
20. Годі вам бересту драти,
Годі вам дегтю гнати.
- Ходім з нами козаками,
На Савер-Могилу і на Черкес-долину
Проклятих Татар воевати,
25. Своєй віри в чужий край не давати!“
- Ой так по дорогах військо прохожає
Аж там Івась в полі иахас.
Стало військо, становилосьь,
На чотири сторони осмотрилосьь,⁴⁾
30. Івасю все склонилосьь:
„Годі тобі, Івасю, в полю иахати,
На волив⁵⁾ гукати,
Золотих підків збивати,
За илугом ходити,
35. Червоних чобіт ломити!
Ходім з нами козаками
На Савер-могилу і на Черкес-долину
Проклятих Татар воевати,
Своєй віри в чужий край не давати.
40. Бо як ти не будеш козацької слави знати,
Будуть тебе майомеем звати
І печкуром дражнити“.

¹⁾ В рукописі—градъ, Рахмистринъ. ²⁾ „Градъ Рахмистринъ“ намъ неізвѣстенъ; мы знае́мъ только“ ...не докінчена примітка. ³⁾ В рукописі — лѣтъ. ⁴⁾ Осмотрилосьь. ⁵⁾ Воливъ.

- Скоро Іван те вислухає,
Зараз волн і плуг в полі покладає,
45. До матки бігає благословеніє брати:
„Благослови мене, благослови мене,
На Савер-могилу, на Черкес-долину
Проклятих Татар воевати,
Своєї віри в чужий край не давати“.
50. Як мати як сідла, так і зомліла,
Як стояла, так і впала,
Да не знала, що сказала:
„Йди, мой синоньку, йди,
Щоб тебе перва куля не минула,
55. При ляхом несчасті да ляха година огор-
нула“.
- Ой далі мати роздумалась,
Почала мати плакати - ридати,
На стражданіє не пускати:
„Вернись, Івасю, да до дому:
60. Чи в тебе, Івасю, волив⁶⁾, коней немає,
Чи тебе челядь за хазяїна не считає?“
Мене челядь за хазяїна считає,
Тільки як я не буду козацької слави знати,
Будуть мене мамієм називати,
65. Печкуром дражнити.
- А пошла мати у церкву молитись,
За свого сина бога просити,
Що так вельми налаяла.
Там вона в церкві бога молити,
70. А не знає, що син вдома робить.
А він мизиним пальцем скобки вириває,
Прибой отбиває,
Батькову ружини⁶⁾ з стіни знімає,
Валовою пилкою до боку чепляє.
75. Ах Івась на стражданіє збиривсь,
Так на всі струмента збиривсь,
Прив'язав ляхом динце — то його⁷⁾ шабля,
Вирвав с квасолі⁸⁾ тичку — то то його⁷⁾ ратище,
Прив'язав деркача до шапки,
80. То то його⁷⁾ китайка.
С тим на стражданіє убиривсь,
Та нікого не боявсь.
- Ах пошов Івась, немного він ішов,
Три часа й три годни,
85. Не много Івась ввійшов,
А за п'ятьсот миль ще й за девять,
А на десятой став сночивати,
Чашу вина винивати.
— Приходять мати з церкви,
90. Гляне на стіни:
„Да нема мого друга ружини,
Нема моєї вірної дружини“⁹⁾.
Ах пошла вона до Жиди Лейби:
„Ах ти, Жиду Лейбо,
95. На тобі штири волн волового,
Дай мні коня вороного,
Я посажу козака лейстрового,
- Чи не нажене мого сина Івася,
Коновченка молодого“.
100. Ах став він чашу вина винивати,
Став його лейстровий козак нагавяти,
Став⁷⁾ його розважати,
На стражданіє не пускати:
„Вернись, Івасю, до дому,
105. Бо так тебе мати лає,
Силно проклинає“.
— „Дарма що мене мати лає,
Проте вона за мене дбає,
Ще й лейстровим козаком коня прислає“.
110. Приїзжає¹⁰⁾ Івась на Савер-могилу,
На Черкес-долину,
Там стали салдати палатки напінати,
Балагани розставляти
А Іван на те не вноває,
115. Так прямо до полковника Гниди бегає
Благословеніє брати:
„Благослови мні, полковнику погуляти,
Проклятих Татар вибивати,
Своєї віри в чужий край не давати“.
120. Як полковник як стояв, так і вивав,
Не знав, що сказав:
„Вернись, Івасю, до дому:
Ти — дитя молоде, сім літ од роду маєш,
Ти лицері не знаєш,
125. А на перед війська виступаєш“.
А Івась це вислухає,
А Івась на те не вноває,
Так прямо коня вороного сідлає,
Між Татари рушає,
130. Так те військо побивав.
Так його⁷⁾ полковник захваляє,
По три штонн вина йому виставляє,
А він теє виниває,
Ще й на четвертого на шинкарку гукає.
135. Пущай тебе, Івасю, свята неділя скарає!
Вон немного вибивав,
Вон сорок сороков вибивав,
А сорок сорок тисяч у плен¹¹⁾ забрав.
Так його полковник лицаром назвав.
140. Було того війська як по землі травн да неску,
А на дереві листя,
Тільки осталося с того війська два Татарина,
а третій Оранни.
- Два Татарини Івася забавляють,
За отця, за матку пнтають:
145. „Деся у тебе отець, мати
Вельми мудри¹²⁾ були,
Що тобі таку лицерію дали,
Що ти мог столько нас вибить,
А стілько-то в плен забрати.“
150. Два Татарини Івася забавляють,
А третій Оранни з заду захождає,

⁶⁾ Мабуть замість — ружину. ⁷⁾ В рукоп. — его. ⁸⁾ Нерозібрано добре. ⁹⁾ Мабуть замість — моєї рідної дитини.
¹⁰⁾ В рукописі — приїзжає. ¹¹⁾ Пленъ. ¹²⁾ Мудры.

- Острога меча виймає,
Івасю Коновченку
С плеч голивку¹³⁾ знімає.
155. Ах покотилась Івасева головка
Аж між груп татарський.
Руські козаки¹⁴⁾ по штирі неділі не піли і
не їли,
Усе його голови шукали
Там його голову знайшли,
160. Там його дом збудували,
Жовтим піском обсинали,
І калиною обткали,
Ще й дерною обложили,
Келен становили.
165. Так назад по дорогах військо проходить,
Так по шинках подиває
Там Івасева мати в корчмі пила і гуляла,
За свого сина Івася питала:
„Ви, військові люде, чи не чули і не ба-
чили
170. Мого сина Івася Коновченка,
Сімолітнього вдовиченка?
Он сім лет од роду має,
Жадно лицерії не знає,
Наперед війська виступає.
175. Сидить лейстровий козак на коні
І загадав матері загадку:
„Не плач, мати, не журися,
Уже твій син оженився,
Взяв собі жінку горду та пишну,
180. Вельми пребагату,
Багацько грошей має,
В їх ліку не знає,
В чорному оксамиті ходить,
Вона панщини не робить,
185. Хоч якому царю голивки¹⁵⁾ не склонить!“
- А скоро мати це вчула,
Так до сусідки хвалиця махнула:
„Сосідко, моя голубка, чого мені плакати
Уже мій син оженився, [журипця,
190. Взяв собі жінку, горду да пишну,
Вельми пребагату,
Багацько грошей має,
В їх ліку не знає,
В чорному оксамиті ходить,
195. Вона панщини не робить,
Хоч якому царю голивки не склонить!“
- Ах сидить лейстровий козак на коні,
Да й смієця:
„А ти, стара жона, називаєшся ворона,
200. Як ти не знаєш козацької загадки
Аже ж земля горда та пишна
Вельми пребагата, багацько грошей має,
В чорному оксамиті ходить,
Вона панщини не робить
205. Хоч якому царю голивки не склонить“.
- Стала мати, засмутилась,
За своїм сном зажурилась,
Почала мати плакати ридати,
Полковника закликати:
210. „Щоб ти, полковник,
Щоб ти с коника впав,
Собі руку й ногу зламав,
Як ти мого сина з цього краю визвав.
- А далі мати роздумалась:
215. „Дарма, що мій Івась умер,
Про те його¹⁶⁾ слава не вмерла“.
Почала по тридцять рублів хустки купувати.
От тепер нам на здоров'є,
А Івасю покой, душі царство,
220. Або на безголов'є¹⁶⁾).

Записав М. Дашкевич від лірника з Слобідки Радомиського пов.

Р. Коновченко.

- Ото, каже, в городі — городі Черкес-долний
Була собі ненька старенька Грнчиха
На прозваніє по мужові прозивалась Конов-
Мала вона сінка Іваненка. [чпха.
5. З росту його малого гудувала.
На руках як сокола юліяла,
Ясної свічі не вгасала,
Темної ночі не досипала,
Цілої дненьки нігди від него не відходжала,
10. До зросту літ слави той¹⁾ нам'яти по нему
сподівала.
Скоро став Івасенько літ доростати,
Взяв до свої неньки старенької
Спишна та згарда словами розмовляти:
Не сля мені, не потреба, ненько-старенько,
при тобі перебувати,
15. Своїх сафіянових чобіт за плугами доптати,
- А отцівських сукман за чингами драги,
Тільки мені сля и подоба до табору козаць-
кого приставати,
А тебе, ненько-старенько, навикн поквдати.
Син же мій Івасеньку, дитя моє молоде,
20. Нащо ся тобі здалося тоє,
Маєш ти штире воли полових,
А два коні вороних;
Як ти будеш у полі работати-працювати,
То будут тебе хлопці-молодці по отцеві Ко-
новченком називати.
25. — Ненько старенька, як же при тобі буду
перебувати,
То будуть з мене хлопці натурати,
Пастухом, бабійом будут називати,
Іно мені подоба до табору козацького пре-
ставати.—

¹³⁾ Гольвку. ¹⁴⁾ Козаки. ¹⁵⁾ Мабуть помилка зам.—голівки. ¹⁶⁾ За быстротою п'їнія при записи могли
бути допущені кое-гдѣ пропуски и погрѣшности. Примітка записувача. ¹⁾ Мабуть—та й.

- В неділю бардзо рано неїбка старенька
30. На ютрею виходжає,
А Івася Коиовченька
В лужку сонного покидає,
На три замки свой двірок запирає.
А в той час із города, із Черкас-Долини
полковник виїжджає,
35. На ринок всякий трунок-напиток виставляє,
На охотника скорим часом викликає:
„Ви хлопці-молодці, которі єсть, не хочетп
„При отцеві, при матері перебувати,
„Раинього обіду, а позної вечері вжевати,
40. „То я прбшу до табору козацького приста-
вати,
„Слави і пам'яти козацької спробувати.
Івасенько-Коиовченько тоє зачуває,
Із лужка ся покидає,
Всі три замки обухом розбиває,
45. А отцівскі сумками на себе вбирає.
Отцівскі сумкани на себе взяв,
То ше сім миль за козаком помандрував.
Неїбка-старенька з церкви приходжає,
Вже Івася-Коиовченька в лужку сонного не
застає.
50. Скоро вона на свої замки возрїла,
Сирї землі припала,
Горко-тяжко заплакала,
Словами його залаяла:
„Ой синку ж мій, Івасеньку,
55. Шобись тебе ні стрїли не стрїляли,
Ні шаблі не рубали,
Но шоб тебе матереньскі сльози
Посередь войска покарали.
Бо я ж то думала, шо я тебе не буду гу-
дувати,
60. Пелегнувати,
Не буду ночі не досипати,
То я буду на старість мати при кому прик-
лоняти.
Стала неїбка старенька, подумала,
Горко-тяжко заплакала.
65. Вже то вона його лаяла, проклпвала,
Коли вона за него ще добре дбала.
Взяла вона тих штире воли полових
І два коні вороних продавала
І ще сто талерів мимо того додавала,
70. Ідиого йому коня до войска добирала.
Як же вона йому доброго коня передавала,
Каждому казакові по талеру додавала,
Так вона їх бардзо спршала:
„Козаченьки молодїї, ви служоньки войскової,
75. Передайте мому синові коня доброго,
Найся він з нем вперед не вриває
І ззаду не остає,
Нахай своїх молодичких ніжок не вриває,
Нахай він людської крови не проливає.
80. Хлопці-молодці за него ше добре дбалп,
У той час йому доброго коня доставляли.
Скоро він доброго коня уздрів,
Сирої землі припав,
Горко та тяжко заплакав:
85. Я-ж то думав, моя неїбка старенька лає,
Проклинає:
За мене вона ше добре дбає.
Суди мені, господи, тої заслуги заслужити,
У руські краї повертати,
90. То я буду свої неїбки старенької слїди цю-
лувати,
Тоді я буду знати,
Як стареньку доглядати.
Скоро Івась-Коиовченько на того доброго
коня сідає,
Від найстаршого повковника благословень-
ства жєлає:
95. Благослови мені, повковнику, перший раз
погуляти,
Слави і пам'яти козацької струмфувати.
— Бог тобі, Івасю, в щасливу годину помо-
гає гуляти,
Слави і пам'яти козацької спробувати.
Івась Коиовченько перший раз на доброго
коня сїв,
100. За намет вибігає,
Так водразу сімсот Турків у пєнь стяв,
Сїмсот під ноги подоптав,
А сімсот на аркан пов'язав,
І сімсот до табору козацкого пригнав.
105. І нему повковник виходжає,
І шапочку перед нем знимає:
Івасю-Коиовченьку, я ж тебе не скажу по-
низати,
І тебе скажу за лпцара взяти,
Тільки тебе прошу всякого труику-напитку
не напиватись,
110. Бо п'ян козак слави не докаже,
А лицерство потерає.
Вже Івась Коиовченько і другий раз на
доброго коня сідає,
Благословеньства від начальства жєлає:
Благослови, повковнику, ше другий раз по-
гуляти,
115. Слави і пам'яти казацької спробувати.
Івась Коиовченько другий раз на доброго
коня сїв,
За намет вибігає,
Так до другого разу десять тисяч Турків у
пень стяв,
Десять тисяч под ноги подоптав,
120. А десять тпсяч на аркан пов'язав,
А десять тисяч до табору козацкого жєвцем
пригнав.
І нему повковник виходжає,
На кілька шагів перед ним шапку знимає,
Повковою музикою маршом ²⁾ програває:
125. „Івасю Коиовченьку, я ж тебе не скажу по-
низати,
Я тебе скажу за більшого начальника взяти,
Тільки сердешно прошу

²⁾ До сього слова додано знак запитання—(?).

130. Всякого трунку-напитку много не напиватись,
Бо п'ян козак слави не докаже,
Но начальство втрає.
— Що ти мене етоє, повковнику, бовтаєш?
Вразі я мале дитя, шо ти мене обучаєш?
Як я буду побольше всякого трунку-напитку
ужевати,
То буду побольше у пень тяти,
135. Під ноги доитати,
На аркан в'язати,
До табору пригоняти".
Скоро Івась Коновченько всякого трунку-
напитку много напив,
На коня сідає,
140. Ні від кого благословеньства не жєлає,
Скорим часом за намет вибігає,
Коневи до гриви головку свою приклоняє.
Скоро ж його Турки-Татари спознали,
Шо пан³⁾ козак помеж войско гуляє,
145. Взяти його стрілами стріляти,
Шаблями рубати,
Ше хотіли з-під него доброго коня одібрати,
А хлопці-молодці за него добре дбали:
Не дали йому в чужі стороні пропадати,
150. І з-під него доброго коня відібрати.
А він до них промовляє:
„Вп хлопці-молодці, братя мої молодії,
Ви служоньки войсковії,
Вже я тенер буду померати,
155. Прошу вас в Черкес долині мене поховати
І високу могилу по собі висипати.
Як будете в руські краї повертати,
То я прошу мої неньці старенькі правди не
казати,
Но смішками та жартами козацьким роз-
веселяти,
160. Великого жалю не завдавати.
Бо то мене ні стріли не стріляли,
Ні шаблі не рубали,
Только шо мене матереньські сльози посеред
войска покарали.
Бо отцівські слова злагідненькі,
165. А матереньські сльози вьсо дрібненькі.
Нехай каються хоць десяти,
А з десятих хоць двадцяті,
Як отця-матку шанувати
Злвх слів протівних просторікати.
170. Хлопці-молодці за него добре дбали,
Шаблями гроб ковали,
В Черкес-Долині Івася Коновченька поховали,
Високу могилу над ним висипали.
Скоро хлопці-молодці в руські краї повертают,
175. Їх ненька старенька переходжає,
Так їх бардо спрочас:
„Вп хлопці-молодці, козаченьки молодії,
Ви служоньки войсковії,
Скажіт щирю правду,
180. Чп є мій син Івась так дуж-здоров".
— Стой, ненько, не хлопчись,
Є твой спн Івась так дуж-здоров:
Вон в Черкес-Долині оженився,
Взяв собі Туркиню-монархину пшпну та
гарду.
185. Ні з ким вона ні п'є, не говорпт,
Ні перед яким начальником головки не клонит.
Ненька старенька тоє очуває,
Щирим сердцем до господа здихає:
Суди йому, господи, тої заслуги заслужити,
190. В руські краї повертати,
То я буду до свої невістки дерпхторів най-
мати,
Що-години по талеру давати,
Шоби вона знала, шо я до неї премовляю.
А ненька старенька передім козакам не
довірає.
195. Позаді начальство в скорім часі под'їзжає.
Ненька старенька то начальство переходжає,
Каждому начальнику три рази до ніг упадає,
Горко-тяжко вмлїває:
„Козаченьки молодії, ви начальство дорогії,
200. Скажіт мені щирю правду,
Чп є мій спн Івась там дуж-здоров".
Начальство до неї оповідає:
Стой, ненько старенько не хлопчись,—
Как твой син Івас⁴⁾ есть дуж-здоров,
205. Когда вон в Черкес-долні оженився,
Вжеж він з тобою навїки розлучнвся.“
Ненька старенька не так ще вона убого
малась:
Передних козаків повертала,
Всякий трунок-напиток із пустами⁵⁾ вистав-
ляла,
210. Разом йому похорон і вісіля справляла.
Там козаки гуляли,
Із пушок гримали,
Стріли стріляли,
А по Івасьові Коновченькові славн не про-
славляли.
215. Івасєва голова
В Черкес-долині полягла.
Його слово не погине, ні поляже
От нині і довіка,
А нам християнам многі літа.

Записав Євт. Йос. Сіцієвський від лірника
Степана Гудзя з Мазник.

РР. Дума про Івася Коновченка.

Ой там на славній Україні, у городі у Чер-
касі,
Там жпла удова
Черкаська жена

Коновчиха,
5. По мужу Грициха;
Та мала собі сина Івася Коновченка - удо-
вничка.

³⁾ Мабуть помилка зам.—п'ян.

⁴⁾ Мабуть—Івась.

⁵⁾ Мабуть зам.—іспустами (спустами).

- Вона його з малих літ годувала
У найм не пускала,
На чужі руки, на потування не да-
вала,
10. Та до доброго розуму доводила,
Та все мплосерного творця благала-
молила:
„Господи боже милий і всі святі!
Поможіть мені сина Івася годувати,
До доброго розуму доводити,
15. Щоб було де при старості літ віку дожити,
Головоньку приклонити“.
Як став Івась Коновченко-удовиченко до
доброго розуму доходити,
Стали козаки, старі пани молодці, у город
у Черкас находити,
Стали охотне військо викликати.
20. Тоді Івась Коновченко-удовиченко до вдовп—
черкаської жени промовляє
словами,
Ї обіллється гіркими сльозами:
— Ой мамо, мамо, удово,
Черкаська жено, Коновчико!
Займи-ж ти чотпри волп чабані, у город
до Жида Крольова оджени
25. І добрий з ним торг учини,
Та п'ятдесят червонців доложп,
Та мені одного коня купи,
Которого козацькая—молодецькая душа
полюбила,
То промовить удова словамп
30. Ї обіллється горко сльозами:
„Бодай ти, синку Івасю Коновчичу-удо-
виченку, сього не дождав,
Щоб я отцевську худобу збувала,
Та тобі коня купувала;
А лучше-ж-бо, синку Івасю, у полі хліба-
соли пахати,
35. Козаків на хліб на сіль зазивати,
То будуть тебе люде добре знати,
Будуть, тебе чтитп—поважати“.
То обізветься Івась словамп.
Ї обіллється горко сльозамп:
40. — Ой мамо, мамо, удово,
Черкаська жено!
Хоч і буду я на полі хліба-соли па-
хати,
Козаків на хліб на сіль зазивати,
Та не хотілося мені за плугом хо-
дитп,
45. Та спини ломати,
Своїх саїяних чобіт по борознам вн-
кривляти,
Китаєвих жупанов пилом наппляти!
У неділю барзо рано удова,
Черкаська жена,
50. Думала—гадала,
- Із свого дому у божій дом одхожала,
І всю козацьку—молодецьку зброю зхо-
ронила,
Тільки козацької—молодецької шаблі не зхо-
ронила.
То Івась Коновченко од сна встає,
55. Лице вмиває,
По світлиці прохочає,
Нігде козацької—молодецької¹⁾ зброї
не забачає;
Бере козацьку булатну шаблю й за плечі
закладає,
Та з города впрохочає,
60. Та на четь²⁾ милі за городом у дорозі ко-
заків піхом наганяє.
Козакп, старі пани молодці, його не
взнали,
Івася Коновченка-удовиченка, молодого ли-
царя, дорогою поздоровляли.
Ой то-то-ж-то удова,
Черкаська жена, Коновчико
65. Із божого дому прохочає,
А вже сина Івася Коновченка і дома
немає.
То вона тоді до землі припадає,
У гору руки знімає,
Бога милосердного благає:—
70. „Бодай тебе, синку Івасю, три недолі
не побили:
Першая педоля щоб тебе не побила—
Щоб ружіна не стреляла,
Друга недоля щоб тебе не побила—
Щоб тебе шабля булатная не рубала,
75. Третяя недоля щоб тебе не побила—
Щоб отцеві й матерені сльози ні в якій по-
требі не споткалип“.
Тоді удова, черкаська жена, Коновчико
добре думала—гадала,
Чотири волп чабаніх займала,
Та в город до Жида Крольова одігна-
ла,
80. Добрпй торг учинила,
І п'ятдесят червонців доложила,
Та Івасю Коновченку коня купи-
ла,
Котораго душа козацька—молодецька
полюбила,
А рядовими козакамп до війська коня
одспала.
85. Тоді Івась Коновченко на коня сідає,
Хрест на собі складає,
Господа милосердного призпває,
Та до пана Хвилона, корсунського полков-
ника, словами промовляє:
„Пане мій, пане Хвилоне, корсун-
ський полковник!
90. Благослови мені на Черкасі-долнині³⁾ з Арчи-
пшкѡм⁴⁾ погуляти,

¹⁾ В „Кієвск. Стар.“—Молодецькое. ²⁾ Замість—чверть. ³⁾ Надрук.—долины. ⁴⁾ На вопросъ: кто это? Вересай отвѣтилъ: „це такий татарський лицар був,—князь, а може полковникъ“. Примітка записувача.

- Пам'ятн козацької заживати
І знамена турецького доставати".
То промовить Хвилон, корсунський полковник, словами
І обіллється горко сльозамп:
95. Не благословлю я тобі, Івасю Коновченку,
на Черкасі-долині з Арчиником гуляти,
Памнятн козацької й знамена турецького доставати:
Ще й ти дитя молоде, нігде не бувало,
Та козацького звичаю не розізнало,
А есть козаки, старі нани молодці, — нехай вони на долині Черкасі гуляють,
100. Пам'ятн козацької заживають
І знамена турецького доставають".
То промовить Івась словами,
Обіллється горко сльозамп:
„Пане мій, пане Хвилоне, корсунський полковник!”
105. Поймай ти утя старое й малое,
Та пусти ти на море,
То так попливе малое, а як би старое".
Як пішов Івась Коновченко-удовиченко на Черкас-долнну з Арчинником гуляти,
110. Пам'ятн козацької заживати
І знамена турецького доставати,
То він сімсот ізрубав,
А сімсот живих у руки забрав:
То Хвилон корсунський полковник ізрадів:
Його під руки хватає,
Червону китайку простягає,
115. Нанитки й наїдки становить.
Словами говорнтъ:
„Івасю, Івасю Коновченку-удовиченку!
Ще й ти дитя і малое й молоде,
Ще-ж нігде не бувало,
120. Та багато козацького звичаю розізнало".
Промовнтъ Івась словами:
„Пане мій, пане Хвилоне, корсунський полковник!
Благослови мені оковиту водку вживати,
То йще не так буду на Черкасі долині з Арчинником гуляти".
125. То промовить Хвилон словами:
„Не благословлю я тобі, Івасю, оковитої водки вживати,
Бо оковитая водка тебе зрадить,
І з хрещенного світа тебе збавнтъ".
То він на те не дбав,
130. Та оковитої водки кубок валпвав,
Так налив, так налив,
Аж козацьке-молодецьке серце звеселив.
Тоді на коня сідає,
Городом проїзжає,
135. Старого й малого дорогою зневажає;
- А за город виїзжає—
Сон його знемагає,
Ой то він головоньку коневі на гриву склоняє.
Турецька-бесурмяньська віра п'яного чоловіка за четь²⁾ мплі взналн,
140. Та йще за четь²⁾ милі назад одступалн;
То вони покій його п'яного зарубали,
Ще сімсот за собою утерjali;
Тільки то недобре вчнили,
Що коня не вловяли.
145. Кінь по табору турецькому гуляє,
На собі криваві поводи обриває;
То Хвилон корсунський полковник сее забачає;
На своїх козаків старіх словами гукає:
„Козакн, старі пани молодці! добре ви дбайте,
150. Підіте, коня поймайте
Того, що по табору турецькому гуляє;
Мабуть нашого Івася Коновченка-удовиченка, молодого лицаря, на світі немає".
То козаки, старі нани молодці, коня вловилп,
До пана Хвилона корсунського полковника приводяли.
155. То Хвилон, корсунський полковник до вдові,
Черкаської жєнп
Письмо одсилає,
Поклін передаває:
„Удобо, удобо, черкаська жєно!
160. А вже твій син Івась одружився:
Узяв собі жінку горду-прегорду, а ишну-преишну, у Черкасі-долині високу могилу!"
То удова, черкаська жєна,
Коновчнха
У гору руки знімала,
165. Госиода милосердного благодарила й прохала:
„Благодару-ж тебе, бога небесного, що мій син Івась одружився;
Хоч узяв собі жєну горду-прегорду, пишну-преишну,
То все-такн буде при кому віка дожити,
При старости літях головку прихилити".
170. Хвилон корсунський полковник з рядовими козаками до удови коня иривожає,
То удова коня забачає,
До снрої землі припадає,
Хвилона корсунського полковника проклннає:
„Бодай ти, Хвилоне, корсунський полковник, щастя-долі не мав.

175. Як ти мого сина Івася Коновченка-удовченка, молодого лицаря, за все вісько втеряв!
 То промовить Хвилон, корсунський полковник, словами
 Й обіллється горко сльозами:
 „Ой стой ти удова,
 Черкаська жено!
 180. Ти мене не лай,
 Й мені молодому щастя-долі не теряй,
 Бо ти сама не добре вчинила,
 Що такого коня йому кувила“.
185. То удова думала гадала,
 У свій дом козаків зазивала,
 Восім неділь шістьсот козаків у домі продержала,
 Хліба-соли не забороняла,
 За-разом похорон і весілля гуляла
 Й подарки давала.
190. Дай боже на здоров'я та на многі літа
 А й до кінця віка!
 Вересай, „Кіевская Старина“, 1882 р. VIII с. 270.

С. Іван Коновченко.

- На славіній Україні,
 В славному городі у Корсуні,
 Та там жив корсунський полковник Филон;
 Та він по городах листи засялав
 5. Сотників і полковників і козаків рядових в охотне військо викликав:
 — „Ой ви сотники і полковники і козаки рядові!
 Которий охотник пійти із мною на Черкению-долину гуляти,
 Слави-царствія заживати,
 За віру християнську у в одній стані стати!..
 10. Чи не даст нам бог якої добичі собі мати?“
 То всі сотники і полковники замовчали.
 Тільки жила у городі у Черкасі, по прозванію Коновчыха, а по мужу Грипиха, удова,
 То вона собі мала Івася — сина единчика;
 То він ті листи у вічі забачає,
 15. До своєї матусі рідненької, вдови старенької словами промовляє:
 — „Ой вдово, старенькая жно, ти мати моя рідненька!
 Благослови ти мене мати
 З корсунським полковником, з паном Филоном, на Черкению-долину піти погуляти,
 Слави-царствія заживати,
 20. За віру християнську у в одній стані стати!
 Чи не дасть нам господь милосердний якої добичі собі мати?“
 А вдова сее зачуває,
 До свого Івася единчика, прекрасного лицаря, словами промовляє;
 — „Ой Івасю, сину единчику, не благословлю я тобі, сину, на Черкению-долину гуляти,
 25. А благословлю я тобі, сину, чотири коні вороні із загорода одлучати,
 Та іти у поле хліба пахати“.
 — „Ей хотілось мені, мати, з корсунським полковником пійти на Черкению-долину погуляти,
 Та хотілось мені, мати, весь козацькій звичай узнати;
 Як-би ти, вдова старенька, матусю моя рідненька мою волю вволіла,
 30. Та чотири воли чабаниї, і чотири коні вороні із загород одлучила,
 Та дванадцять червонців доложила,
 Та до города до Крилова одіслала,
 Та до Жида до Лндаря, та мені доброго молодецького коня кувила,
 Которого моя душа влюбила та ухвалила“.
 35. То вдова тее зачуває,
 До свого Івана нічого словами не промовляє,
 Та до божого дому на моленіє схожає,
 А свого Івася Коновченка, единчика свого, на прочім його покидає.
 То Івась Коновченко от сна уставає,
 40. По стінах поглядає,
 Шо батьківського ружья по стінах і ні одного немає¹⁾.
 По світлиці він прохощає,—
 Тільки у запічку батьківска семип'ядна пицаль усіає.
 То він козацькій звичай знає,
 45. Батьківску семип'ядну²⁾ пицаль за илечі закладає,
 До корсунського полковника сімсот верет піший махає,
 Та корсунського полковника на Черкени-долні на спочивках заставає;
 То він до палати прихожає,
 Шанку скидає,
 50. Громким голосом окликає.
 То корсунський полковник його голос зачуває,
 От сна уставає,
 За білу руку його береть поспішно хватає,
 Словами промовляє,
 55. Здоров'ям його поздоровляє:
 — „Ей здоров, здоров, Івасю Коновченку, прекрасний лицарю!
 Чи то по своїй волі зайшов, чи тебе добрий конь заніс?“

¹⁾ Мати поховала вже! Прим. співака. ²⁾ Сім п'ядей. Довга пицаль. Прим. співака

- Чи ти здоров'ям змагаєш?
Чи ти в себе доброго молодецького коня
маєш?"
60. — „Я, каже, доброго коня не маю,
А на молодецьке на добре здоров'я змагаю;
Благослови, корсунський полковнику, пане
Филоне слави-царствія
заживати,
І за віру християнську у одній стані стати
І по Черкені-долині безпешно погуляти!“...
65. Як стали Турки і Татари по Черкені-до-
лині гуляти,
Та Івась Коновченко не дуже безпешно пі-
ший гуляв:
Сімсот душ рубав, а сімсот жив'єм на аркан
забрав,
Те до корсунського полковника на примету
представляв.
А його мати рідненька вдова старенька з
божого дому, з моленія про-
хожає,
70. Та свого Івася Коновченка у домівці своєї
не заставає
Та горко плаче да ридає,
Дрібними слізами проливає,
Та чотирі волн чабанії, чотирі коні воронії
із загороди одлучає,
Дванадцять червонців докладає,
75. Та до города до Крилова Жида та до лн-
даря отгонає,
Та молодецького доброго коня получає,
Та донським козаком Іваном Захарютою
одсилає
І низькій поклон йому передаває:
— „Ой, Івасю, єдинчику, Коновченку, бо-
дай тебе, сину, шашка не
рубала
80. І бистра пуля мипала!“...
То Іван козак Захарюта бере коня вороного
за шовкові поводи,
На Черкеню-долину приїзжає;
То Івась Коновченко оддалі доброго коня
свогого в вічі забачає,
Та до корсунського полковника словами про-
мовляє:
85. — „Ей, корсунський полковнику, пане Фи-
лоне,
Я-ж думав, що мене мати кляне — проклинає,
Аж вона мені хороший гостинець передаває,
Которого коня, доброго молодецького моя
душа улюбила, та вже й
ухвалила.
От тепер, корсунський полковнику, благо-
слови на Черкені-долині
безпешно погуляти!“
90. А корсунський полковник тее зачуває,
До Івася — єдинчика словами промовляє:
— „Не благословлю, каже, я тобі на Чер-
кені-долині безпешно гуляти,
- А благословлю я тобі на червоній китайці
сидіти,
Бо ще ж ти дитя молоде“.
95. То Івась Коновченко тее зачуває,
До корсунського полковника слова промов-
ляє:
— „Ей, корсунський полковнику, пане Фп-
лоне,
Возьми ти утя одно старое, а другое малое,
Та пусти ти на Чорное море,
100. Чи не попливе те малое, так як-би і старое?
А ти, корсунський полковнику, благослови
мені оковитого зеленого вина
уживати,
Та тоді пойду на Черкеню-долнну без-
пешно гуляти“!
105. То корсунський полковник тее зачуває,
Словами промовляє:
— „Хиба тобі, Івасю Коновченку, єдинчику,
прекрасний лицарю, окови-
тее вино закрите?“
То він козацький звпчай знає, до сорокової
бочки приступає,
Та зеленого вина скілько вгодно уживає;
То вів так зеленого вина свій кубок налив
І козацьке своє серце звеселив...
110. То тоді свого доброго коня молодецького по-
спішненько і тугенько сидлає
І по Черкені-долни безпешне гуляє.
Іс сідьмого часу до четвертого гуляв,
Так ні одного ні Турка, ні Татарина живого
не оставляв,
І между тим трупом безпешно по Черкені-
долині гуляє,
115. Свою головку низенько коневі на гриву
склоняє³⁾...
А сідбородий Татарин между трупів вставає,
Та ззаді забігає,
То він його не дуже взяв,
А тільки чуть у піл с конем не перерубав⁴⁾...
120. То корсунський полковник по Черкені-до-
лни поглядає,
То вже Івана Коновченка, прекрасного
лицаря живого немає;
То ще-ж то він помеж тим трупом прометкає,
Його тіло козацьке-молодецьке знахожає,
На червову китайку забирає,
125. Та його тіло, козацьке-молодецьке, хоро-
шевько на Черкені-долині ховає,
Доброго молодецького коня забирає,
До города до Черкаса до вдови старенько
назад одсилає,
І сам у гості до старої вдови заїзжає,
І козаків запорожскіх засплає,
130. І низькі поклони отдаває, [мовляє:
До вдови старої, Коновчпхи, словами про-
— „Ей здорова, здорова, старая жоно, по
прозванню Коновчихо, а по
мужу Грипчихо!

³⁾ Уже нема нікого! Прим. співака. ⁴⁾ Той прптайвса между трупом, а Івась уже їздив,—уморився, його і вино розбирало. Прим. співака.

- Чи ти горко, плачеш, плачеш та ридаш,
За своїм Івасем Коновченком і скучаєш?
135. А твій син на Черкені-долині одружився,
Взяв собі жону Німкеню!“...
То вона тії слова зачувала,
До корсунського полковника словами про-
У свій дом зазивала [мовляла,
140. І корсунського полковника, пана Филона
угощала,
І всім донським козакам запорозьким по
червонцю нагороди давала.
А тільки корсунській полковник, пан Фи-
лон, со двора зїзжав ⁵⁾,
То горко заплакав, зарндав,
145. Шо прекрасного лицаря Івася Коновченка
на Черкені-долнінї утеряв.
То в свою Україву приїзжає,
До вдови Коновчихи листи посилає:
— „Ей удово, старенькая жоно, не дуже
радуїсь. веселися,

- Бо твій син не оженввся, а получив собі
жену високу могнлу і вірну
дружину!“
150. То вона тоді ті листи в вічі забачає, горко
плаче - ридає,
Та корсунського полковника сиоминає:
— „Бодай ти, корсунській полковнику, щастя
свого долю мав,
Як ти мого сина, прекрасного лицаря, Івася
Коновчєвка, на Черкені-
долнінї утеряв!
От-же хоть на Черкені-долнінї Івася Ко-
новченка голова полягла,
155. Так його слава козацька-молодецька не
вмре, не поляже,
Между панами,
Между козакамн,
На мвогая літа
До конца віка!
Крюковський, „Кієвская Старина“ 1882 кн. XI, с. 512.

СС. Іван Коновченко.

- Ой вдова Коновчиха, по своєму мужу Гри-
циха,
Міла ¹⁾ у себе сина одного Івана Коновченка,
І вона із малих літ ждала і дожидала,
До великого зросту воспитала,
5. І чужим людям на потураннє в руки не
подавала...
Ой Филон, корсунский полковник, став під
город підходити,
Став намети напавати,
Став в охотне військо у козаки викликати:
— Ох, кому то браття придокучило в отця
свого і в паніматки проживати,
10. Швнкарці за чарку горілки хату і сини під-
мітати,
А прошу я братя на Черкень долину у ко-
зацкое войско нойти погуляти,
А козацької слави і пам'ятн достати!“
А скоро Іван Коновченко сее слово услухає,
До в своєї матусі старої благословення про-
сить, тай питає:
15. — Ах, прошу я, мати, на Черкень долину
нойти погуляти,
Козацької слави і пам'ятн достати!
— Ох, не велю я тобі, снну, дитя моє, на
Черкень-долину іти гуляти,
Козацької слави і пам'ятн доставати,
А велю я тобі, снву, дитя моє, у городі
у Черкасі проживати.
20. Є в тебе чотври волн чабанії,
А ще нара коней воронії,
До ти будеш у городі у Черкасі проживати,
І будеш ти хліба пахати,
То будуть до тебе всі козаки заїзжати,
25. Будуть у тебе хліба-соль заживати,
І будуть тебе на підпитки звати,

- А будуть тебе дворянином почитати.
— Ах, не жєлаю я, моя мати, а хліба па-
хати,
Хоть я буду, моя мати, і хліб пахати,
30. Будуть до мене козаки заїзжати і хліб і соль
заживати,
А будуть мене, моя мати, грєчкосієм прози-
вати.
— Ох, як би ти мені, мати, добре дбала,
До є в тебе чотври волн чабанії,
А ще нара коней воронії,
35. То ти-б до Жиди королевского одгоннла,
І ти б їм торг сочинила,
Г'ятьдесят червовців доложнла,
Да мені коня доброго куннла,
Як моя козацькая молодецькая душа та лю-
била.
40 — Ах снну, дитя моє, Іваву Коновченку, ой
вдовиченку,
Тридцять я літ отцевськую худобу содер-
жала,
Да все б то тобі на одного коня все позбу-
вала!
— Ах, не жєлаю-ж я, моя мати, а хліба
пахати,
Своїх німецьких закаблуков ламати,
45. І своїх голубнх жуанов пилом наннляти.
А вже мені, моя мати, надокучило за плу-
гом прохождати.
А за плугом прохождати, то болить спина,
А вже мені, моя мати, та борозна мені не
мила!
— А скоро удова Коновчиха, по своєму
мужу Грициха, до божого храму од'із-
жала,
50. А козацькую усю зброю в комору позамикала,

⁵⁾ Він їй не признавався тоді, як сам був! Прим. співака.

¹⁾ Надрук.—Мїла.

- І тільки забула на стіні шаблю булатную
пницальную і семив'ядную.
Да Іван Коновченко в світлоньку вступає,
То нічого він не забачає,
А тільки забачає він на стіні шаблю булат-
ную і пницаль семив'ядную.
55. На плеча закладає і всіх козаків догоняє,
А проти старого і проти малого шапочку
складає,
І всі козаки возворочали, шапочки скидали,
Його дорожкою поздоровляли.
Ах покіль удова Коновчиха, по своєму мужу
Гричиха, із божого храму приїжджала,
60. Уже сина Івана Коновченка вдовиченка,
уже в домі не застала.
До вона горко кляла і проклинала,
І сльози свої проливала:
— Ах сину, Іване Коновченку-удовиченку,
Бодай тебе три недолі не побили: перва не-
доля не нобила, щоб тебе нулями не
стреляли,
65. А другая недоля щоб тебе не побила, щоб
тебе шаблями не зрубали,
А третя ще недоля не нобила,
Штоб тебе материні сльози ні в якій потрібці
не споткали.
Да удова Коновчиха, по своєму мужу да
Гричиха, міла ¹⁾ в себе вона чотири воли
А ще й пара коней вороні; [чабанні,
70. До вона до Жиди королевського одгонила,
Торг їм сочинила,
П'ятдесят червінців доложила,
Йому коня доброго купила,
А як його козацькая та молодецькая душа
да й улюбила.
75. А рядовим козаком подавала,
І поклоном його поздоровляла,
А рядовий козак його догоняє,
Од матусі старої поклоном його поздоровляє,
Аж до його кінь добрий прибуває.
80. — Ах дивітеся, браття, я думав, що мені
мати худо дбає,
Аже мені мати добре дбає,
Што міла ¹⁾ вона в себе чотири воли чабанні,
А ще пара коней вороні,
Да вона до Жиди королевського одгонила,
85. Торг їм сочинила,
П'ятдесят червонців доложила,
Мені коня доброго купила,
А як же моя молодецькая козацькая душа
да й улюбила.
Когда б мені господь поміг сей поход іско-
дити;
90. А й назад воротитця,
Да я буду при старості літ свою матусю
хлібом годувати.
А по смерті єї кості ховати.
Когда б мені господь поміг сей поход іско-
дити,
І назад воротитця, [мити,
95. Да я буду при старості літ єї хлібом кор-
- А по старості єї кості хоронити...
І до табору приїжджає,
Флон корсунський з намета виглядає,
Красную китайку простилає,
100. Івана Коновченка на красній китайці сажав,
Разними дорогими найдками
І сладкими нанитками кормить і наповає.
— Ой Филоне, Филоне, корсунський пол-
ковнику,
Позволь ти мені на Черкень долину пойти
погуляти,
105. А козацької слави і пам'яті достати!
— Ай Іване, Іване Коновченку, ой вдовиченку,
Ще-ж ти дитя молодеє і малое,
Ще-ж ти ні на полі, ні на морі не бувало,
Ще-ж ти ніякого звичаю да не набралося!
110. — Ах Филоне, Филоне, корсунський пол-
ковнику,
Поймай же ти утя малое і тее старое,
Да й пусти ти на воду:
Чим лучче попливе утя старое,
Чим тее малое?
115. — Ну, велью я тобі, Іване Коновченку, на
Черкень долину іти гуляти,
Козацької слави і пам'яті доставати...
До він не много гуляв, 4 часа і 4 мінутки
прогуляв,
А не много він війська потеряв,
Шість тисяч у смерть убив, а сім тисяч
смертельні рани завдав,
120. А восьм тисяч живими у плін забрав.
І Флон Корсунський с під намета виглядає,
Красную китайку простилає,
На красній китайці Івана Коновченка вдо-
впченка сажав,
Дорогими найдками нанитками кормить і на-
пуває,
125. — Іван Коновченко вдовиченко сее заживає,
Іван Коновченко Флону, корсунському пол-
ковнику, нарікає:
— Ох Филоне, Филоне, корсунський пол-
ковнику,
Позволь ти мені водки оковитої зажити.
— Ах Іване, Іване Коновченку і вдови-
ченку,
130. Не велью я тобі, Іване Коновченку, водки
оковитої заживати,
Бо водка оковита вона тебе із світа зра-
дить,
І окрашеного світа та вона тебе збавить,
А велью я тобі, Іване Коновченку, вдовиченку
на Черкень долину іти гуляти,
Козацької слави і пам'яті побольше доста-
вати,
135. У хорошій одежді прохождати.
А Іван Коновченко вдовиченко слова не
слухає,
Бере чайний стакан да наливає,
Да вшиває,
На свого коня доброго сідає. [хає,—
140. А Флон, корсунський полковник, не слн-

- Бере й другій наливає,
На свого коня доброго на гриву схиляє,
Бере й третій наливає,
Да все випиває...
145. Уже своєму коневі доброму на гриву голоньку склоняє,
А по табору проїздить,
Проти старого і проти малого шапки не скидає,
А Филон, корсунський полковник: Ах, не веля я тобі водки оковитою зажити,
Бо вона, водка оковита, вона тебе із світа ізрадить,
150. І окрашеного світа ізбавить,
Бо Турки-Вермени прокляті,
Вони п'яного чоловіка за чверть миль узрівають,
Вони одступлять і покіль вони тебе, п'яного чоловіка, заманять,
Да вони тебе посічуть і порубають,
155. А Іван Коновченко сього не слихає,
По табору проїздить,
Проти старих козаків і проти малих шапки не скидає,
А Турки-Вермени проклятіє
За чверть милі п'яного чоловіка задріли,
160. А на другу ще чверть милі одступили,
Покіль Івана Коновченка заманили
І Івана Коновченка посікли, порубали,
А хоть вони його посікли і порубали,
А вони його коня доброго не ніймали...
165. А немного ж то вони войска потеряли,
Шістнадцять тисяч у смерть убив, а тридцять тисяч смертельни ранн завдав,
А н'ятнадцять тисяч у плін забрав²⁾,
А його конь добрий по табору гуляє,
Попруги порвані і стремени криваві!..
170. А Филон із під намету виглядає,
Превеликую тоску-нечаль то він має,
На всіх козаків гукає,
— Ах, ви хлопці козаки, пойдіте, коня Івана Коновченка ноймайте,
Бо його конь добрий по таборі гуляє.
175. Попруги порвані і стремени криваві!..
А пойдіте, браття, поймайте,
А його матусі старенькій поклон да подайте.
Да вдова Коновчиха, по своєму мужу Грицька, усіх козаків на дорозі перестрічає
І всіх козаків переинтає:
180. — Ах, ви молодії, козаки, а чи не бачили ви, чи не чули мого сина Івана,
А мого сина Івана Коновченка і вдовиченка?
Да всі козаки проїзджаять,
- А правди не пред'ясняють,
Тільки був то один козак рядовий — прибуває і правду пред'ясняє,
185. — Ах, удово, удово, Коновчиха, по своєму мужу Грицька,
Що вже твій син оженився і на Черкень-долині одружився,
І взяв собі жону пишную і гордую,
Що вона нікому словечка не мовить,
І ніякому лицарю голоньки не склонить.
190. — А слава ж тобі, господи, що мій син оженився
І на Черкень-долині одружився,
Що хоть він жону взяв собі пишную—гордую,
Що вона нікому словечка не мовить,
І ніякому лицарю голоньки не склонить,
195. Да хоть буде при кому мені при старості літ дожити,
А по смерті моїй кості похоронити.
Аж Филон корсунський полковник іде і хорошого (коня) веде,
Попруги порвані і стремени криваві!..
Да вдова Коновчиха, по своєму мужу Грицька, на дорозі стрічає, гірко кляне, проклинає:
200. — Ах Филоне, Филоне, курсунський полковнику,
Бодай ти в поход не сходяв і назад не вортився,
Як ти, мого сина Івана Коновченка ізрадив,
З окрашеного світа ти мені його збавив.
— Ах, не плач, вдова Коновчиха, по своєму мужу Грицька,
205. І не плач і не проклинай,
Мені молодому щастя долі не теряй,
А не я-ж то його зрадив,
Зрадила його водка оковита,
Вона його зрадила, з окрашеного світа да ізбавила.
210. Да вдова Коновчиха сорок день і сорок ночей одежі не скидала
І сльози проливала,
Івана Коновченка вдовиченка поминала,
А віру турецьку, віру бесурманську горко кляла і заклинала:
— Ах, ти віра турецька, віра бусурманська,
215. Будь ти проклятая!
На срібло да на золото да богатая.
Визволь, господи, невольників із неволі
На свою родину,
До отця да до пані матки.

В. Горленко, „К. С.“ 1884, кн. I, с. 35.

Т. Канивченко.

Ой паны, молодци, на славній Украини
Жыла собі вдова, черкеська жена Коновчиха,
По мужу своєму Грицька,

Мала собі сына Івася Коновченка Вдовиченка,
5. По заводахъ обходила, щобъ водгы не курылы,

²⁾ Раньше забрав, а не в живих оставив. Прим. співака.

- И пыва не гонылы,
И въ наймы его не пускала
На старанне людямъ у руки не подавала.
Якъ ставъ Иванъ Коновченко розума дохо-
дыты,
10. Дагъ ставъ ХвYLONъ Корсунскій полковныкъ
подъ города подходыты,
Ставъ наметъ напынаты, накъвѣтныкъ вы-
ставляты,
И въ охотне войско выкыкаты:
„Эй, паны молодци, которому докучило въ
отця паннматкы прожываты,
Въ шынкарки за чарку горилкы хату и сины
подмитаты,
15. То прошу на Черкеню-долыну зъ гарцевны-
комъ погуляты,
Козацькон славы и памьяты достаты!“
Ивасъ Коновченко се слово зачувае,
Въ своен матуся благословення прыймае:
„Благословы мене, маты,
20. На Черкеню-Долыну нты гуляты,
Козацькон славы и памьяты достаты!“
Вдова Коновчыха промовыть словами:
„Сынку, Коновченку Ивасю Вдовыченку,
Я тебе не благословлю на Черкеню-Долыну
нты гуляты,
25. А благословлю въ города Черкасн хлибъ
пахаты.
Будуть тебе городскн козаки на хлибъ на
силь зазываты
И между собою поважаты“.
„Не хотялося менн, маты,
Своихъ нмецькнхъ закаблуконъ по бороз-
нахъ вывертаты,
30. И свонхъ жупанивъ пыломъ напыляты,
И своен молодецькон спыны за плугомъ
ламаты,
Бо ще то,—маты, прычына,
Що за плугомъ менн борозна не мыла,
Бо якъ буду я, маты, у гóроди хлибъ па-
хаты
35. До будуть мене козаки на хлибъ на силь
зазываты
И помежду собою поважаты,
А все будуть на подпытку гречкосіемъ
прозываты,
Якъ бы ты мене, маты, добре дбала,
Е в тебе чотыры волы чабаныи
40. И два кони вороныи,
До бъ ты заняла, та до жыда королевського
одгоныла
Торгъ учыныла
И пятьдесять червонцивъ доложила,
То менн бъ коня куныла
45. Якого моя козацька молодецька душа улю-
была.“
Удова Коновчыха промовыть словами:
„Сынку Ивасю Коновченку-Удовыченку,
Шобъ ты сего не дождавъ,
Шо я трыдцять литъ отцевську худобу со-
держала,
50. А тоби на едного коня збувала!“
У недню рано барзо рано
Вдова Коновчыха до Божого дому дъизжае
Всю худобу и козацьку зброю въ комори
закыкае
Только шабли булатнои и пыщальн семы-
пьяднои на стинн забувае.
55. Ивасъ Коновченко свой добре звычай знае,
У свнтлоньку входить, ничего не забачае,
Только саблю булатну и пыщальн семы-
пьядну на плечи закъдае,
Рядовыхъ козакивъ за чверть мылы одъ
города нагоняе.
Его козаки вздрилы, шапки знималы
60. Походомъ-дорогою поздоровлялы.
А вдова Коновчыха зъ Божого дому пры-
изжала
Свого сына Ивася Коновченка Удовыченка
въ свому доми не застала,
Якъ то вона кляла, горко его прокылынала:
„Сынку, Ивасю Коновченку, шобъ тебе тры
недоли не побыло:
65. Перва недоля не побыла, шобъ тебе саблямы
не рубалы;
Друга недоля, шобъ тебе пулямы не стрн-
лялы
Третья недоля не побыла,
Шобъ тебе матерыны слезы на всякій по-
трнбци не спнткалы!“
Да заняла чотыри волы чабаныи, два кони
вороныи,
70. Да до жыда королевського одгоныла,
Торгъ учыныла,
Пятьдесять червонцивъ доложила
Ему коня куныла,
Яка его козацька молодецька душа улю-
75. Рядовымъ козакомъ подавала: [была,
„Прошу тебе, друзю, рядовый козаче,
Де ты мого сына Ивася Коновченка Вдовы-
ченка наздогонишь
То одъ матерн поклономъ поздоровышь.“
Ивасъ Коновченко назадъ поглядае,
Уже къ его табору добрый конь прыбувае.
Ивасъ Коновченко велику одраду мае:
„Хвалыть Бога, я цумаваъ шо менн матуся
худо мыслыть,
Ажъ вона менн, молодому, добре дбае,
Вона менн коня куныла,
85. Якъ моя козацька молодецька душа улю-
была.
Дай Боже въ турецьке войско сходыты
И назадъ воротытыця,
До буду матусю хлибомъ годуваты,
И пры смерти ин костн ховаты“.
90. А ХвYLONъ, Корсунскій полковныкъ, зъ подъ
намета выгядае;
Ивасъ Коновченко къ его табору прыбувае.
ХвYLONъ, Корсунскій полковныкъ, велику
одраду мае
Ивася Коновченка на червоній кытайци са-
жае

- Сладкымы напыткамы, дорогымы найдкамы
кормыть и напувае,
95. Дорогою-походомъ издоровляе.
А Ивась Коновченко промовыть словами:
„Хвылоне, Хвылоне, корсунскій полковнику,
Благословы мени на Черкеню долину иты
гуляты
Козацькои славы памяти достаты.“
100. Хвылонъ корсунскій полковникъ промовыть
словами:
„Сынку Ивасю Коновченку Удовыченку
Ще жъ ты дытя молодое,
Не було ты ни на поли ни на мори
Ще-жъ ты козацькои звычай не набралося.“
105. А Ивась Коновченко промовыть словами:
„Хвылоне, Хвылоне, корсунскій полковнику,
Поймай ты утя старое и малое,
Да пусты ты на воду,
Чи поплыве тее такъ старое ой якъ те ма-
лое?“
110. Скоро Ивась Коновченко на прыметъ на-
мета у турецьке войско постунывъ
Заразъ не багато трынадцять тысячь у
смерть убывъ,
Шесты тысячь смертельны раны завдавъ,
А тры тысячы живьемъ у плнвъ забравъ.
Хвылонъ, Корсунскій полковникъ, велику
одраду мае
115. Ивася Коновченка на червоній кытайци са-
жае,
Сладкымы напыткамы, дорогымы найдкамы
кормыть и напувае,
Дорогою-походомъ издоровляе.
А ще Ивась Коновченко промовыть словами:
„Хвылоне, Хвылоне корсунскій полковникъ,
120. Благословы ще мени оковытой водкы за-
жываты
До буду ще лучше зъ Туркомъ зъ Арме-
номъ гуляты.“
А Хвылонъ, Корсунскій полковникъ промо-
выть словами:
„Сынку Ивасю Коновченку Вдовыченку,
Я лучше тебе благословлю пыты, али йсты,
али хорошенько ходыты,
125. А не благословлю тебе оковытой водкы за-
жываты,
Бо вона тебе зрадыть,
Зъ украшенного съвита избавыть.
Бо Турки-Ногайци пьяного чоловіка за
чверть мыли уздрять,
До й тебе носкутъ, порубають.“
130. Ивась Коновченко его слова и не услухавъ,
Бере чайный кубокъ наливае, выпывае
Козацке сердце свое звеселяе.
А бере другій наливае и выпывае,
На своего доброго коня сїдае,
135. А бере третій кубокъ наливае выпывае,
Уже коню голову на грывку склоняе;
Лугомъ промизъ таборомъ провизжае,
- Старыхъ и малыхъ козаковъ зневажае,
А Турки-Ногайци за чверть мыли уздрили,
140. А ще другу чверть одступылы,
Поки дали заманылы;
То его посякылы, порубалы,
Его доброго коня не пїймалы..
Хвылонъ, Корсунскій полковникъ зъ иидъ
намета выглядае
145. Ивася Коновченка добрый конь по табору
гуляе.
„Возьмите, друзи, коня пїймайте,
Уже его пана на съвити немае!“
Прыснывся сонъ вдови Коновчысы,
Дывенъ и предывенъ,
150. Чуденъ в пречуденъ.
„Наче мїй сынъ иде домой отъ Турецького
войска
Да мїй дворъ мынае,
И соби нового шукае.“
Нисколько то козаковъ не пропздыло
155. Нихто вдови, Коновчысы правды не сказавъ,
Только одынъ козакъ прясняивъ:
„Удово Коновчыхо по своему мужу Гры-
цыхо,
Не илачь, не тошныся и вельмы не журыся,
Бо вже твій сынъ на Черкенъ-Долини одру-
жывся,
160. Взявъ соби жену пышну та горду,
Ни до кого слова не мовыть
И ниякому лицару головки не склоныть.“
Удова Коновчыха промовыть словами:
„Хвалыть Бога шо мїй сынъ одружывся,
165. Хоть узявъ соби жену пышну та горду,
Хоть не буде ннкому головки клоныты
До мени такы буде при кому до смерти
прожыты.“
Вдова Коновчыха въ оболонку поглядае
Колы Хвылонъ иде и хоруижый иде и коня
веде,
170. Попругы иорваны и стремена кривавы..
Удова Коновчыха промовыть словами:
„Хвылоне, Хвылоне, шобъ ты новнкъ соби
великон одрады не мавъ
Якъ ты мого сына Ивася Коновченка Удо-
выченка
Зо всего вїйска утерявъ.“
175. Хвылонъ, Корсунскій полковникъ промо-
выть словами
„Удово Коновчыхо по своему мужу Грыцыхо,
Не лай, не прокльнай,
Ты мени молодому шастя доли не теряй,
Бо я не израдывъ,
180. Зъ украшенного съвита збавывъ,
А зрадыла его водка оковыта.“
Вдова Коновчыха сорокъ дней, сорокъ но-
чей тоскувала
Одежи не переминыла¹⁾,
Сына Ивася Коновченка Вдовыченка помы-
нала,

¹⁾ Якъ колысь було по старынному, въ чорному сорокъ день ходять. Прим. співака.

185. Землю турецьку виру бесурменську кляла,
 прокльняла...
 Дай Боже щоб козаки пылы и гулялы
 Козацькон славы не терялы!

Хочь козакъ помре - поляже,
 Козацькая слава только не проиаде
 190. На многн лита до конца вика!..
 Записав В. Горленко від Баши-

ТТ. Конівченко.

На славній Україні, в городі Корсуні,
 То там живе-проживає Корсунський Хвп-
 лоненко полковник
 І клнче-покликає,
 По городам листи засилає,
 5. На броварі іще й на п'янци:
 „Которпй то козак дородній,
 Серця смілого і плеча воєнного,
 Та не хоче неділяшніх обідів дожидати,
 То їдь ізо мною, Корсунським Хвилонен-
 ком полковником,
 10. На Черкеню¹⁾ долину гуляти,
 І славн-пам'ятн казацької заживати,
 Щастя молодецького стрібувати,
 Шо вже козацької слави щоб і не втеряти!“
 15. І мала собі сина Івана Вдовнченка;
 То Івась Удовнченко сії листи зачуває,
 І в домівку вбігає,
 Матері рече-промовляє:
 — „А матн ж моя старая,
 20. Як би ти дві парн волів чабанпх,
 Та два коні воронпх
 Та в Крилов до Жкида-ландири одгонила,
 Та стозлотнимн деньгами заплатла,
 Та мені б же доброго коня купила,
 25. Шо моя душа сподобала-б і влюбила;
 Пішов би я, моя мати,
 На Черкеню¹⁾ долину гуляти,
 Слави-пам'ятн козацької заживати
 І щастя молодецького стрібувати,
 Шоб сії козацької слави не втеряти!“
 30. То Коновчиха стара рече:
 — „Бодай же тн, снну, не діждав!
 Не за твоєю головою я ці скарби назбп-
 вала,
 Шоб я марно тобі та понаирасно потеряла!
 Як би ж ти, снну, взяв чотирі воли чабанпх,
 35. Та два коні воронпх,
 Та пішов би ти у поле оратн,
 Тоб тебе люде знали,
 І хозяїном називали“²⁾.
 А він говорить: „не³⁾ подоба мені, моя матн,
 40. У сан'яновпх чоботях по борознах ходити,
 Строчкові закаблукн викривляти
 І сертук на мні, моя матн,
 То я ж його буду наступляти,
 Та все його буду каляти.
 45. А лучше-ж подоба мені, моя мати,
 Піти на Черкеську долину погуляти,
 Славн-пам'ятн козацької заживати,

І щастя молодецького стрібувати,
 Шоб сії козацької слави тай не втеряти“.
 50. То бідна вдова Коновчиха
 Сіх словів вона не слухала,
 І не доброго свого сина понімала.
 То вона в неділю рано-пораненько
 До божої служби виходила,
 55. І ново ружжя з хати забірала
 І в коморю заірала,
 А свого Івана снна на постелі покидала.
 Коли Івась Удовнченко одо сна вставає,
 А гляне по стінам — аж уже ново ружжя
 в хаті і немає.
 60. То він тоді у кімнату убігає
 І очі свої промиває,
 Коли гляне — на стіні аж отечеськая шабля
 висить аж сяє.
 То він за плечі закладає,
 Та ніхотою у військо мандруває.
 65. Та тоді він до табору приходяє:
 — „Здоров, Корсунський Хвилоненку пол-
 ковнику!
 Невже ти спиш, та дримаєш?
 Чом ти чужого земця та його не караєш?
 Корсунський Хвилоненку полковнику,
 70. Пустн мене на Черкеню долину гуляти,
 То я буду слави-пам'ятн козацької навик
 заживати,
 І щастя молодецького стрібувати,
 І шоб козацької слави не втеряти“.
 Корсунський Хвилоненко полковник рече-
 прорікає:
 75. — „Іван Удовнченко, ти дптн малее,
 На мечі кров уздриш—і тільки злякаєся“.
 А Івась Удовнченко речеть йому:
 — „Корсунський Хвилоненко полковнику,
 Купи ж ти утя малее та й старее,
 80. Та пустн на спне море,
 Чи не попливе так те малее, як би й ста-
 рее“.
 Корсунський Хвилоненко полковник Івану
 Вдовнченку вірн донімаєть:
 — „Благословлю тебе, Івану Удовнченку,
 на Черкеську долину піти погуляти!“
 То Іван Удовнченко чарку⁴⁾ горілки, кубок
 вина⁵⁾ випиває
 85. І доброго коня сідлає
 І йде він на Черкеню долину гуляти.
 Шість гарцовників рубає,
 Дев'ятьом рани завдаває,
 А чотирьох живпх до табору ириганяє.

¹⁾ В рукописі — Черкеську. ²⁾ В рукописі — А він говорить—нема. ³⁾ В рукоп.—Ой не... ⁴⁾ В рукоп.—
 рюмку. ⁵⁾ В рукоп.—стаган чаю.

90. Та тоді ж то Корсунський Хвилоненко од
сна вставає:
— „Хто-ж то це мене так добре вихваляє,
Що чотирьох гарцовників до мого табору
приганяє?“
То козаки прорікають: „Се Іван Удови-
ченко мало дитя,
Шість гарцовників він рубав,
95. Дев'ятьом рапи завдавав,
Чотири живих до табору він приганяв“.
То Корсунський Хвилоненко полковник рече
й прорікає:
— „Як би-ж ти, Івась Удовиченко, побіль-
ше ще ума мав,
Щоб то більше ще до табору пригонив“.
100. А Івась Удовиченко речеть: „Корсунський
Хвилоненко полковнику,
Позволь же мені оковитої горілки побільше
навитьця,
То я більше буду веселитьця!“
То Корсунський Хвилоненко рече і про-
мовляє:
— „Ти дитя малев! Оковитої горілки на-
п'єся.
105. То тяж тоді з ума зшибешся!..“
Корсунський Хвилоненко ліг оддыхати,
А Івась Удовиченко, як того не слухав,⁶⁾
Так він до бочонка як докотився,
Так подовольно напився.
110. Та тоді вже доброго коня сідає,
І йде на Черкею долину сам гуляє.
То чужоземці його бачять і видають
І далі йому поле уступають.
А потім того кругом його оббігають
115. І його ловлять, січуть і рубають...
То тоді артельничок до табору прибігає
І рече полковнику Корсунському Хвилонен-
кові:
— „Корсунський Хвилоненко полковнику,
чи ти не боїся і не влякаєш,
Що вже нашого Івана Удовиченка та й на
світі немає!“
120. То Корсунський Хвилоненко рече⁷⁾ й про-
рікає⁸⁾
— „Хлопці мої, козаки,⁹⁾ на що ви це так
погаю зробили,
Що мале дитя уперед пустили?..“
А у вівторок, рано-пораненько,
Бідна вдова Коновчиха на улицю вихождає,
125. Із старухами сідає
І вона їм рече і прорікає:
- „Що би ви, добрії жени, як би ви се
сочинили,
Та мені сей сон отгадали:
Що будто мій син, Іван Удовиченко, у Ту-
репчипі,
130. От же він не п'є і не гуляє,
А він турецькую жену занімає,—
І оженився і повічався!..“
А старухи їй тоже рекуть і прокликають:
Що— „бідна вдова, ти не лай і не про-
рікай,
135. Що будто твого сина Івана на світі вже
немає!“
У середу рано-пораненько¹⁰⁾
Іде¹¹⁾ Корсунський Хвилоненко полковник,
Своє військо веде і провождає,
І к дому отряжає,
140. А Івана Вдовиченка його вже на світі не-
має...
То він нікому не довіряє,
Та його доброго коня веде до дому і про-
вождає—
Повода порвані,
А тороки криваві...
145. То його мати, сидить на улиці сина свого
виглядає;
Коли то вона вже коня дивитьця і позна-
ває—
Кінь до дому йде й дрібні сльози лє
І низко голову до долу кладе,
Сам же кривою ногою шкандибав:
150. „Бо вже мого пана на світі немає!“
Що тоді бідная вдова уздріла:
— „Корсунський Хвилоненко полковнику!
Як би-ж ти сам дітей не мав,
Як ти мого сина до того допустив,
155. Що уже із світа згубив!“
То Корсунський Хвилоненко полковник ре-
че і прорікає:
— „Не лай мене, мати, не проклинай,
Бо я твое дитя словами укоряв:
Що не іди, Іване, та молоде дитя, не пий
горілки,
160. Не іди на Черкею долину гуляти.
А він мене не слухав,⁶⁾
Та горілки багато напився...“
Слиш, господи, у прозьбах, у молитвах,
І пошли, боже, миогая літа
165. До конца віка. Амінь.

„Этнографическое обозрение“
1892 кн. 4 с. 143.

У. Коновченко.

1. Ой під городом під Черкасовим
То то жила удова—Грициха,
Зовуть її по мужові Канівчиха.
Мала вона собі Івася Гриценка

5. По мужові Канівченка¹⁾.
То вона його до зросту годувала,
У найми не пускала
Чужим людям на поталу не давала.

⁶⁾ В рукоп.—слухав. ⁷⁾ В рукоп.—речеть. ⁸⁾ В рукоп.—промовляєть. ⁹⁾ В рукоп.—донськії козаки.
¹⁰⁾ В рукоп. додано рядок—Кінчається вся война. ¹¹⁾ В рукоп.—Идеть.
¹⁾ Зовуть його по мужові Канівченка. (Пояснен. співака).

- А друге молодець:
 100. То вже-ж яко-же попливе старос
 Тако-же і молодець.
 „Благословлю тобі, Івасю Канівченку,
 На герець піти погуляти“.
 Тоді він на коня сідає,
 105. Козацькі попруги підтягає,
 На герець поспішає гуляти.
 То він пішов гуляти, — небагато за-
 брав,
 Триста душ посік, порубав,
 Ще й сімсот у полон заняв,
 110. Своєму панові Корсунському под на-
 мет подогнав.
 Корсунський полковник велику радість
 має,
 Івася Канівченка славним лицарем на-
 зиває.
 „Пане Хвилоне Корсунський полков-
 нику!
 Позволь мені меду, вина, воковитої
 горілки
 115. Стольки вгодно брать подпивати⁴⁾,
 Та позволь мені п'яному побігти по-
 гуляти“.
 „Сину Івасю Канівченку!
 В мене мед, вино, воковита горілка
 не заборонена,
 Стольки вгодно бери, пий - подпивай,
 120. Ну, тільки не велю я тобі п'яному
 бігти гуляти,
 Бо горілка ізрадлива,
 Щоб вона тебе с цього світа не зба-
 вила“.
 То Івась Канівченко на те не уно-
 ває⁵⁾,
 Стольки вгодно бере п'є - подпиває,
 125. Та в неділю рано пораненько
 Старих мужиків козаків карбачем за-
 тинає.
 Та він пішов гуляти — небагато забрав.
 Триста душ посік-порубав,
 А сімсот у полон заняв,
 130. До пана Хвилона Корсунського
 Под намет подогнав.
 А де взявся Турк п'яниченко
 Збоку найжджає,
 На Івася Канівченка шаблю наміряє.
 135. То він йому не велику рану завдав,
 Трохи Івася Канівченка впол не не-
 ретяв.
 То той кінь добре дбав,
 Шовкови⁶⁾ шнури порвав,
 До свого табору християнського вті-
 кав.
 140. Пан Хвилон уздрів,
 На тім місті зомлів.
 „Ей сину Івасю Канівченку!
- Як я тобі не велів меду, вина, воко-
 виті горілки
 Стольки вгодно брать подпивати,
 145. А велів де-небудь у мойому наметі
 лягти спочивати,
 А тепер де ти велиш своє тіло коза-
 цьке молодецьке поховати.
 Чи до города Черкасова отсилати,
 Чи тут його поховати?
 „Пане Хвилоне Корсунський полков-
 нику!
 150. Не велю я тобі мого тіла козацького
 молодецького
 До города Черкасова одсилати,
 Великого жалю удові й Грицисі, ма-
 тері мойй, завдавати,
 А велю тут де-небудь його поховати“.
 То він першому полку загадав яму ко-
 пати,
 155. А другому полку загадав труну бурсу-
 вати,
 А третьому полку загадав
 Шайками, полами високу могилу ви-
 сипати.
 вася Канівченка поховали,
 Дванадцять івангеліїв над ним про-
 читали,
 160. Щоб було славно на всю Україну.
 А ще против неділі святої
 Приснився сон удові й Грицисі.
 То вона по обідній порі⁷⁾ виходжає,
 Старим жонам повідає:
 165. „Старі й жони отгадайте міні сон:
 Бить-би то мій Івась Канівченко при-
 няв собі Туркеню
 Горду та препишну;
 Мимо двір іде — на двор не погляне,
 Тонким илаттям сліди замітає,
 170. Мов мое серце ножем пробиває“.
 То сусіди добре знали,
 Та вдові й Грицисі правди не ска-
 зали
 „Не плач, удово, не печалися,
 Дасть йому господь с походу прибу-
 вати,
 175. Буде тебе хлібом соллю годувати“⁸⁾
 То се з за-гори йде три полки:
 Первий полк іде —
 Як бжола гуде;
 Другий полк іде — як мак цвіте;
 180. Третій полк іде —
 Івася Канівченкового коня за поводи
 веде.
 Та вдова Грициха вздріла,
 На тім місті зомліла.
 До землі припадає,
 185. Словами промовляє,
 Дробними сльозами проливає

⁴⁾ На рукоп. примітка: кобзарь не припомнить настоящего слова и замѣнилъ его неподходящимъ „по-
 биждаты“. ⁵⁾ Гаразд, що попалася. Прим. співака. ⁶⁾ Шовкови. ⁷⁾ Надрук. — Поры. ⁸⁾ На рукоп.
 примітка: на мечѣлится (?).

- Пана Хвилона клене проклинає:
„Бодай тобі, пане Хвилоне Корсунський
полковнику,
Не було ні царства, ні панства,
190. Як ти мого Івася Канівченка с світа
божого спріяв“⁹⁾
То де взявся козак біжить,
Чорну¹⁰⁾ корогов у руках імчить,
Стару жону Грициху розважає:
„Не плач, удово, не печалися!
195. Не за то його господь скарав, що пі-
шов на герець гуляти,
А за те його господь скарав, що став
у неділю рано пораненько

- Мед, вино, воковиту горілку подпи-
вати,
Та старих мужиків козаків карбачем
затинати“.
Та вона всі три полки завертала,
200. Зараз по Івасеві Канівченку свадьбу
й похорон отправляла,
Щоб було славно на всю Україну!
Дай боже миру царському,
Народу християнському,
205. Всім і вам православним християнам
206. На здоровіє на многая літа.

Мартинович, с. 263.

Ф. Коновченко.

- А в городі, городі, в городі Черкесі
Там була ненька-старенька на прозваніє
Грициха,
А по своєму мужові той Коновчиха.
5. На прозваніє мужа свого той Коновченка.
Тож вона його годувала і доглядала,
До старости своєї на чужі старатки не да-
вала,
Тож то вона слави й потішеньки надіяла.
Став син, Івась Коновченко, підростати
10. І став лицирську, козацьку науку поіммати
І згорда та спашна до неньки одповідати:
„Ненько моя, ненько старенькая!
Ой час - пора мені охвіцирської, лицир-
ської, козацької слави і пам'яті та
й доказати“.
„Сину ж мій, Івасю Коновченку, дитя мое
молодое,
15. Не треба тобі охвіцирської, лицирської,
козацької слави і пам'яті поіммати,
Но вчися ти в чистім полі на хліб та на
сіль роботати.
Єсть у тебе, сину мій, штири волп поло-
вих й пара коней вороних,
Плужок з срібла та злота солятий“.
Став Івась Коновченко згорда та спашна
до неньки промовляти:
20. „Як же я буду в чистім полі на хліб та на
сіль роботати,
Дорогі сахвяни на ченіях продирати
І сахвянові чобітки за плугом доптати,
То будуть іти козаки молодії, вислуженьки
війсковії,
То будуть на мене нарікати,
25. Бабієм, чипієм, козієм незвычайно називати.
А як же я буду охвіцирської, лицирської,
козацької слави — пам'яті, поіммати
То буду я од государя чести й слави на-
діяти“.
Івась Коновченко штири воли илових й пару
коней вороних

- Все ж тее в полі покидав,
30. Сам до дому приманджав,
На три замки комору розбиває,
Семелітню одежу доставає,
А отця свого печатю приклавше,
Сахвянові чобітки в руки взявше
35. Той піхотою за військом поманджавше.
Ненька старенька с церковні йдучи як уви-
дала,
Що на три замки комора розбита,
Тож то плаче - умліває
Горко свого сина, Івася Коновченка, про-
клинає:
40. „Щоб тебе, сину мій, кулі не стріляли,
шаблі не рубали,
Но щоб тебе, сину, серед турецької долини
материні слези карали.
Бо ненька старенькая годувала й кров про-
ливала
Щей в неділю до схід сонця плакала
Тож то вона плакала-ридала,
Про те вона в своєму серцю сокрушеніє
мала.
45. Через город, через Черкешчину ідуть ко-
заки молодії, вислуженьки війсковії
„Чи не моглиб ви хвільку заждати,
Щоб до мого сина пісемце написати?
Нехай мій син, Івась Коновченко, по білім
свїті, по жовтім каміні
50. Ніжок не збиває, здоровля не тєрає,
Нехай він с Турком, с Черкесом хоць раз
погуляє“.
Взяла вона штири волп полових й пару ко-
ней вороних,
Плужок з срібла та злота солятий,
То всеж тое вона спродала
55. І 100 золотих монет доклала,
А своему синові, Івасеві Коновченкові, кони-
ченька вторгувала
Козаки молодії заждали
І пісемце списали,
І воронго коня в руки взяли,

⁹⁾ Хоть „спріяв“ сказати, хоть „загнав“, як хочете так і пишїть. Спївак. ¹⁰⁾ Червону. Спївак.

60. І Івасеві Коновченкові до рук дали.
Став Івась Коновченко на коника сядати
Та пісміце читати і горко плакати:
„Не суди ж мені, боже, тут помирати,
Суди ж мені, боже, до дому достати,
65. То ж то я буду знати, як рідною мамку
шанувати“.
Івась Коновченко став на коника сядати,
Полковників визивати
Та й с Черкесом, с Татаром, с Турком на
мед-віно виїзжати
700 звоював, а 800 на аркан звязав,
70. А до свого війська живцем примчав.
Став Івась Коновченко другий раз на ко-
ника сядати,
На намет виїзжати,
Полковників визивати.
Полковники сму відповідають:
75. „Івасю Коновченку, барияню молодий, охот-
нику прикоханий!
Ми не можемо тебе понижати,
Но велимо тебе за старшину обібрати,
Но не доказуємо тобі побольше горкого
трунку вживати,
80. Бо козак п'яний слави не докаже,
Но всю зброю козацькую потерає“.
„Як же не буду побольше горкого трунку
вживати,
То я не буду с Татаром, Турком, Черкесом-
Босурманом той ніц воювати;
А як же я буду побольше горкого трунку
вживати,
То я буду с Татаром, Турком, с Черкесом-
Босурманом на прах-прахом воювати
85. Івась Коновченко 800 звоював, а 900 на
аркан забрав
І до свого війська тай живцем примчав.
Став Івась Коновченко, баринь молодий, охот-
ник прикоханий
Третій раз на коника сядати
І на мед-віно виїзжати,
90. Не по козацькі, не по лицирські зброю три-
мати.
Кінь головку клонить, до него говорить:
„Івасю Коновченку, барияню молодий, при-
коханий!
Як же ти будеш побольше горкого трунку
вживати,
То вже ти не будеш іс Татаром, Турком,
Черкесом-Босурманом той ніц воювати,
95. Бо вже моя¹⁾ не може змагати“.
Івась Коновченко коня не послухав,
Як ударив по під сперса шиорами,
То перед війська всего вперед поїхав.
Турки, Татари-Босурмани тес ностерегли
100. Тай стали єго кулями стріляти, шаблями
рубати
Але кулі єго не стріляють, шаблі не ру-
бають,
- Но матчини сльози серед війська карають...
Івась Коновченко полковників просить:
„Прошу вас здійміть мене с кониченька
105. Стиха помалецька;
Прошу, вас, здійміть і турецьких жартів не
вразіть,
Моїй мамці правди не кажіть,
Якою я смертію помирять буду“.
Полковники зняли с кониченька
110. Стиха помалецька
Івася Коновченка.
Козаки молодії зійшлися на турецьку долину,
Виконали на Івася Коновченка шаблями
мугила.
Через город, через Черкешчину ідуть козаки
молодії, вислуженьки войсковії.
115. Ненька старенька склонилає, стала про-
сити:
„Козаки молодії, вислуженьки войсковії
Скажіть мені неодмінную правду,
Чи є мій син, Івась Коновченко, у віську
живий та здоровий?“
„Тобі мати не журиться,
120. Тобі мати веселиться,
Взем твій син в Туреччині оженився
Взяв собі Туркиню,
Горду та пишну монархину,
Ні с ким не стоїть, не говорить,
125. Хоць перед яким монахом²⁾ головки не скло-
нить“
„Хвалю бога, невістки дождала,
Тож буду мати при старості літ де головку
приклонити“.
Через город, через Черкешчину іде другий
полк війська
Ненька-старенька склонилає, горко плаче-
умліває
130. І за свого сина, Івася Коновченка, козаків
питає:
„Козаченьки молодії, вислуженьки військо-
вії,
Скажіть мені неодмінную правду,
Чи є мій син, Івась Коновченко, живий та
здоровий?“
„Тобі, мати, не журиться,
135. Тобі, мати, веселиться,
Вжеж твій син, Івась Коновченко в Ту-
реччині оженився,
Взяв собі Туркиню,
Горду та пишну монархину,
Ні с ким не стоїть, не говорить,
140. Хоць перед яким монахом головки не скло-
нить“.
Через город, через Черкешчину третій полк
іде,
А вперед козак іде,
Вороного коня веде.
Кінь чорним сукном обшитий плаче, вру-
нає,

¹⁾ Мабуть — моя сім'я.

²⁾ Монархом — Примітка записувача.

145. Що за слізьми світа не видає,
Що од Івася Коновченка здоров'я не має.
Ненька старенька склонилась, стала про-
спити:
„Козаченьки молодії, вєслуженьки військо-
вії!
- Скажіть мені пменную правду
150. Чи є мій сия живий та здоровий?“
„Тобі, мати, не журиться,
Тобі, мати, богу помолиться:
Вжеж твій сина в Туреччині положився,
Взяв собі мугилку,

155. Що сонце не гріє, що вітер не віє,
А переказував до мамки
Нехай тобі серце не мліє“.
Ненька старенька трідневий обід справляла,
Козакам молодим бочки з медом і вином за
браму викатала,
160. Козаків молодих наувала.
Козаки молодії пили та гуляли,
А Івася Коновченка во віки віков прослав-
З пушок, з гарматів стрілялп, [ляли;
Аж по ярах по долинах двма стояли,
165. Як Івася Коновченка на віки прославляли.
В. Боржковський, „К. С.“ 1889, кн. VIII—IX с. 675.

Ф₁.

- „Годі та годі, ненько старенькая, при тобі пробу-
вати,
Шля мені подоба є козацьким військом погуляти,
Счастія та долі строхувати
І охвіцирської, лицирської стави та пам'ятп
доказати“.
5. „Синуж мій, Івасю Коновченку, дєтя моє молодое
Не вчися ти пізно лягати та рано вєставати,
Но вчися ти в чистім полі на хліб да на сіль
роботати
Будуть ітп козаченьки молодії, вєслуженьки вой-
сковії,
Будеш до себе да на хліб, да на сіль запрохати
10. Будуть тебе Івасем Коновченком, хозяйном, на-
зивати“.
- А в неділю барзо раво всі дзвони дзвонять:
Ненька старенька до церквиці вихождає,
На три замки комору замикає,
Бо вона дуже добре знає,
15. Що сина свого, Івася Коновченка, дома не застає.
Скоро став Фільовник, полковник в Черкєс город
уїзжати,
Корогвицю розвєвати і в барабан вибивати
І до себе охотників на охоту визивати:
„Цукерники, гуралники, пивоварі,
20. Винокурники й майданники!
Хто не хоче при отцеві при нєнці прибувати,

- Прошу до себе долі та счастія строхувати
Лицарської, охвіцирської, козацької слави да
пам'ятп доказати“.
- Скоро Івась Коновчєвко тєє услыхав,
25. Зараз в полі пару коней воронних і штири воли
полових покидав.
Скоро нєнька старенька є церквиці прийшла до
дому тєє вздріла
Упала на землю та й умліла.
Хочяй же вона лає-проклинає
Таки вона в своїм серцю милосердіє має.
30. Взяла тії пару коней воронних й штири воли
полових
І плужок з срібла та злота солятий
Повєла до Янкєля комарівського,
До орендара білоцерківського,
То всеж тєє спрєдала
35. І 100 золотих монєт доклала,
А свому синові, Івасєві Коновчєнкові, кониченька
вєторгувала.
Через город, через Черкєсчину...
Полковники дуже добре за цьото дбали,
Шаблями дол ковали і придолками викідали,
40. Із музикою—капєлю у черкєські долині поховали.
В. Боржковський, „К. С.“ 1889, кн. VIII—IX с. 675.

ФФ. Іван Удовиченко.

- Що на славній Україні у славному городі у
Корсуві
Там кликне, покликає Хвилон Корєувський пол-
ковник—
У в охотницьке військо у Черкєнь-долину викли-
кає.
Гей козакп діти, просю я вас, добре ви дбайте
5. У в охотне військо на Черкєнь долину вєсту-
чайте
Чи немає то міждо вами которого то козака стар-
ринного — огамана курінного
Щоб міг на Черкєвь долині погуляти
Козацької слави, лицєрства собі достати?

- Тодіж то в городі Крилові жила стара вдова
10. По мужові Грициха, по прізвищу Коновчєха,
Мала в себе сина єдиного Івася Коновчєнка,
З малых літ кохала, чужим рукам на потиранія
недавала.
То скоро вдова козацький голєс зачувала —
То сина Івася Вдовичєнка в поле до плугів
вєсилала.
15. Тоді то Хвилон, Корєувський полковник,
На доброго коня сїдає
По городі Крилові прїїзджає
В охотницьке військо, на Черкєнь долину викликає.
О. Сластьєн від Ю. Бутовського.

Х. Коновченко.

- У городі у Черкєсі — там проживала вдова,
Грициха,
На прозиваніє по мужові Коношиха —
Мала сина Івася-їденчика —
На прозиваніє по гїтцю — Коновчєнко.

5. До зрєсту літ годувала,
На людське стараніє не давала —
На хлєб, на соль робити навчала:
— „Спну мой, дєтя моє, молодєє,
Маю штири воли половії —

10. Пару коней воронії і плужка, й рала —
Є чим на хліб — на сіл рубутати,
А будуть у цей край козаки повертати,
Будеш їх на хліб — на сіл запрошати".
Став син Івась-Коновченко підростати,
15. До матері згорда, зпашна промовляти:
— „На щож міні сах'яновії чоботи по груді
тоштати,
А оксамітну одбожу об чапіги рвати?
Будуть у руський край козаки повертати,
Будуть з мене здорово насміхати —
20. Будуть мене чапієм, бабієм і полозуном
називати.“—
Встала ньенька, старенька-Грициха,
На прозивання по мужові-Коновчиха —
Рано в неділю пораненьку і пошла на
ютриню,
З ютрині — на служенія,
25. Нікого вдома не покидала —
На три замки комору замикала.
Стали в руський край козаки пережогати,
В барабав, вибивати, на охоту викликати:
— „Охотніки і плотніки,
30. І майстерніки, і гуральніки,
І портніки, і сапожніки —
Которі не хотят з маткою поживати —
Ходить на Турка—Татара—Басурмняна во-
ювати!“...
Син Івась Коновченко услихає —
35. Штирі воли половії,
Пару коней воронії
І плуг, і рало у полі покидає,
До дому прибігає,
Три замки одбиває,
40. Оксамітну одбожу на себе вдіває,
А сах'яновії чобітки у ручки убірає,
За козацьким войском ходаком-пішаком
помахающе...
Прийшла ньенька старенька-Грициха
На прозиванія по мужові-Коновчиха,
45. Із раннєї вутрені служенія
І внала — заплакала —
Свого сина проклинала:
— „Шоб тебе, син, кулі стреляли,
І кулі не брали...
50. Тебе шаблями рубали,
І шаблі шоб не рубали,
По серед Черкеської долини
Матчини сльози скарали!...—
Стала ньенька, спогадала —
55. Штирі воли половії,
Пару коней воронії
І сто злотих доклала,
А сивові своєму коня доброго добрала.
Стали козаки в Турещину повертати,
60. Стала вона коня передавати:
— „Козаки молодії,
Заслужники войськовії,
Передайте моему синові коня вороного, —
Нехай він ніжок не збиває,
65. По сирому корінні,
По белому крамінні,
По жовтому піску
Крові своєї не проливає“.—
Стали козаки сину — Івасеві коня з рук
здавати,
70. Він став горько плакати — ридати,
К сирой землі припадати:
— „Не суди мені, боже, тут помирати,
Суди мені, боже, до дому достати —
Я буду знати,
75. Як свою ньеньку стареньку допіру шану-
вати“...
Стали на його охвіцери, однірали промо-
вляти:
— „Полна, Івасю, за маткою плакати —
ридати, —
Її доглядати, — шанувати —
Пора коня осідлати,
80. Турка-Татара-Бисурмняна воювати...“ —
Не вспів Івась-Коновченко
На коня свого впасти,
Став Турків-Татарів-Бисурмнян на ка-
пусту класти...
Три тисячі звоював,
85. А п'ять у плен зайняв —
На гóркан взяв,
До свого васька пригнав...
Стали до него козаки промовляти:
— „Дитя наше, молодое,
90. Заслужнику васьковое —
Поменьше трунку уживай,
Побольше охоти май —
Турку-Татара Бесурмняна воювай!“
— „Козаки, охвіцери, однірали,
95. Як я буду побольше трунку уживати,
Побольше буду охоти мати,
Турка-Татара воювати!“ —
Стали другий раз виїжджати,
Став син Івас-Коновченко конем своїм грати,
100. Турка-Татара воювати...
Сім тисяч звоював,
А дев'ять у плен зайняв,
До свого васька пригнав...
Стали ему козаки промовляти:
105. — „Полно, дитя наше молодое,
Заслужнику васьковое,
Много трунков уживати...
Поменьше трунков уживай,
А побольше охоти май —
110. Турка-Татара-Бесурмняна побивай!“
— „Воднірали, охвіцери, полковніки —
Я буду побольш трунку уживати,
Побольш буду охоти мати!“...
— „Дитя наше молодое,
115. Заслужнику васьковое —
П'ян человек нікогда правди не докаже!...
Стали третій раз на войну виїжджати,
Став син Івась-Коновченко своїм конем грати,
Все васько опереджати,
120. Турка-Татара-Бесурмняна воювати...
Дев'ять тисяч звоював,

- А десять у плен зайняв,
Ну, до свого війська не пригнав!
Стали вже його кулями стреляти...
125. Кулі не стреляють,
Шаблями рубати —
Шаблі не рубають —
Посеред Черкеської долини
Матчини сльози карають....
130. Стали його сльози карати,
Став він коневі до гриви припадати
І до козаків промовляти:
— „Козаки молодії,
Заслужники васьковії,
135. Помалу з коня зсадіте,
Турецьких жартів не вразіте...
Пропшу милості вашої:
Як будете в руський край повертати —
Ненькі старенькій правди не казати,
140. Якою я буду смертю в Черкеській долині
помирати... —
Там йому шаблями дол копали
І з музикою, з капелією
Сина-Івася во век віков там поховали... —
Стали козаки в руський край проходжати,
145. Стала ненька-старенька питати:
— „Козаки молодії,
Заслужники васьковії —
„Чи є мой син жив-здоров ще?“
— „Цить, ненька, не журись,
150. Твой син оженивсь —
Взяв жінку Турківну горду та пишну —
Ні з ким ні стоїть, ні говорить,
Ні з жадним монархом головки не склонить“.
— „Хвалить бога — невістки дождала —
155. Буду мати при кому головоньку прикло-
няти.“ —
Стали другі козаки повертати,
Стала ненька старенька питати;
— „Козаки молодії,
Заслужники васьковії,

160. Чи є мой син жив—здоров ще?
— „Цить, ненька, не журись,
Твой син оженивсь —
Взяв жінку Турківну горду та пишну —
Ні з ким ні стоїть, ні говорить,
165. Ні з жадним монархом головки не скло-
нить“.
— „Хвалить бога — невістки дождала —
Буду мати при кому головоньку прикло-
няти“... —
Допіру стали треті козаки повертати,
Стали коня здавати
170. І стали щирю правду казати:
„Цить, ненька, не журись —
Твой син оженивсь —
Узяв жінку-Турківну горду та пишну —
Ні з ким ні стоїт, ні говорить,
175. Ні з жадним монархом головки не склонить
Кулями його стреляли —
Кулі не брали,
Шаблями рубали —
Шаблі не рубали —
180. Посеред Черкеської долини матчини сльози
скарари“.
Стала ненька, сногадала,
Разом весілля і похорон справляла,
Мед-вино-водку коновками виставляла,
Всех козаків просила:
185. — „Пийте, винивайте, —
Разом гуляйте —
Разом весілля і похорон справляйте,
А сина моего Івася-Коновченка —
У век віков вихвалайте!“...
190. — „Славен козак, славен, —
Великий воїн бував,
Тільки няян правди не доказав!..“ —
Богу псалми на вітшеня,
А вам — на здоровья!
Труди о-ва изслѣд. Волыни т. V. с. 75.

XX.

- А в городі Ціхмістріні
Жила вдова -- проживала,
Вона собі сина Івася —
Коновченка единчика мала...
5. „Ти, Івасю - Коновченку,
Семилітку-единчику,
Ти сім літ од роду маєш,
Ти ліцерії не знаєш...
І двадцять млинов маєш,
10. Сам ними управляєш,
Ні на кого не спускаєш.
А з-за гори, з-за крутої
Буйни' вітер повіває —
Чорна хмара наступає,
15. Дрібен дощик накрапає,
Там Івась — Коновченко
Горе у полі — пахає,
На сірі воли гукає!
Аж там Гнида — Полковник
20. На охоту визиває:
— Ох де ж ви, броварники, майданники,
Жидівські робітники?!
Годі вам по-за піччу сидіти
Да бересту драти,
25. Да дьогтю гнати,
Да йдіть з нами-козаками
На Савер-Могилу,
На Черкес Долину
Проклятих Татар воювати,
30. А козацької слави дознавати! —
Як приходить к Івасю-Коновченку
Гнида Полковник:
— Годі ж тобі, Івасю-Коновченко,
У полі горати,
35. На сірі воли гукати,
Чорні чоботи ламати,
Да йди ти з нами — козаками
Проклятих Татар воювати,

- Бо як ти не пойдеш з нами—козаками
40. Татар воювати,
То будуть тебе „мамієм“ звати,
Та ще „пічкуром“ дражнити.—
Івась воли-илуги в полі покидає,
До дому добігає,
45. Да старої неньки
Благословенства питає:
— Ох ти, стара-ненька,
Ти благослови мене
На Савер-Могилу
50. На Черкес-Долину
Проклятих Татар воювати,
А своєї віри
У чужі краї не давати!... —
Стара ненька як стояла —
55. Так завьяла
І к сирій землі унала...
Стала плакати ридати,
А Івася-Коновченка
Силою його проклинати...—
60. Пошла ж ненька-старенька до церкви
Да бога молить,
Да не знає, що син-Івась
Да дома робить.
А він мезинним пальцем
65. Скóблі вириває,
Да у хату уходяє,
Да ружжо валиною
До боку чипляє;
Бере метьолку —
70. То його — китайка,
А бере з квасолі тичку —
То його — піка...
І з тим на війну ступає,
А своє вoсько вішки доганяє!..
75. Не багачько Івась ішов,
Як час і чотири години,
То догнав своє вoсько
За сто двадцять і штири милі.
Прийшла-ж його мама до дому
80. Да глянула на стінину,
— „Немає мого мужа ружини,
Немає-ж моєї рідньої дитини!“
Стала плакати — ридати
Та стала Гнидú Полковника
85. Сильно проклинати:
— „Шоб ти тудà не доїхав,
І з коника унав,
Руку й ногу вибив
Дай назад варатівся,
90. Шо ти мого сина Івася-Коновченка
З цього краю визвав!“ —
Вона стала плакати ридати,
Да йде до Жида Лейби:
— „На тобі, Жиду-Лейба,
95. Штирі воли половіх,
А дай міні коня вороного,
А на коня вороного
Ще й козака — люстрового,
То я пошлю к своєму сину
100. Івасю — Коновченку —
І к охоті молодому.“—
Стали козаки оддыхати,
Став люстровий козак наганяти:
— „Ах, вернись, Івасю-Коновченко,
105. Бо так тебе дуже мате лас!...“
— „А хоч мене мате лас,
То про те 'б міні дбає
І тобою дураком
Міні коня присилає!...“
110. Стали козаки валати росинати,
Пошов Івась-Коновченко
До Гниди-Полковника
Благословенства питати:
Ти, Гнидú-Полковник,
115. Благослови мене з Татарами погуляти!“
Ох так його-ж Полковник захваляє,
По три штохви йому вина виставляє,
А на четвертий,
То й сам на шинькарку гукає:
120. — „Далєбунь тебе, Івасю
Свьята неділька покарає!...“
Не багато Івась гуляв —
Як сім тисяч коней звальєв,
А вoсьму у плен забрав.
125. Не багачько там Татар було —
Як на морі в'єску —
На дереві листу,
Тільки осталоє два Татари,
А третій Горалин.
130. Став Король-Баша на коліна
Да Івася забавляє,
За отця-за неньку питає...
А прокляти Татари
Ззаду захождали,
135. Шаблю винімали
Да Івасю-Коновченку
З плеч голівку знімали...
Покотилась Івасьова головка
Аж між татарської трупи...“
140. Гнидú-Полковник як стояв —
Так зав'яв,—
Став на козаков гукати:
— „Ідїть же ви Івасевої головки шукати!“..
Вони по три дні
145. Не їли й не спали,
І з коней не вставали,
Да все Івасевої головки шукали..
Там йому і гроб збудували,
Могилу приготували —
150. Там Івася й поховали,
І загадку сочинили,
І к його мамі
Люстрового козака нарядили.
Люстровий козак проїзджає,
155. Аж його мама у шиньку нє да гуляє,
Да за свого сина-Івася питає:
— „Чи не бачив ти мого сина-Івася
Семилітка-єдинчика — Коновченка...
Він сім літ од роду має
160. І ліцерїї не знає,

- А на перед васька виступає?
— Ах ти стара баба,
Вже ж твій син оженився —
Узяв жінку королівну,
165. Що вона панщини не робить
І в чорвим оксаминті ходить,
І в грошах ліку не знає,
І хоч якому царьові головки не склонить“.—
Пошла вона до сусідки
170. Даї хвалиться:
— „Уже-ж мій син оженився—
Узяв жінку горду да ипшну,
Що вона панщину не робить,
І в чорним оксаминті ходить
175. І в грошах ліку не знає,
І хоч якому царові головки не склонить“.
— Ах ти, стара баба,
Не знаєш ти козацької загадки:—
Оженила твого сина шабля-гостра,
180. Пригорнула — спра земля. —
Вона стала плакати — ридати,
Стала в місто поїзджати,
Стала по тридцять рублів
Подарки купляти
185. Да стала на лирипків роздавати...
Ах, Івасю-Копсвченко,
Там царство небесне,
Де кури ночують...

Труды о-ва изслѣд. Волини т. V с. 77.

Ц. Василь Удовиченко.

- З города, з города, з города Крплова
Жила-била вдова Вдовиченьчиха,
На прозваніє Коновченьчиха:
Кохала-лелєла Ваську сина Вдовиченка,
5. На чужне руки на стиру¹⁾ не здавала,
В своєї домовкє прожитіє добре мала.
Когда став Васька син Удовиченко возро-
стати,
Тогда став за плугами ухаждає,
П'яним пиллом глази запилать.
10. Сколькп время проведши,
Виходив Хвилон, Корсунський полковник:
„Єсть ви, пивники-пивоарники!
„Полно вам в пивоварні плечами сажу вп-
тирати,
„Пожалуйте со мною у Черкель-долину гу-
ляти,
15. „По три червонця жалования получить
„І по три кунтуши на себе натягати.“
Се було слово Хвилона Корсунського пол-
ковника ништожво.
Васько Довиченко домой прихаждає,
Вкрест на ноги матери впадає:
20. „Єсть ти, матушка Удовка, старая Гріцыха,
„Пазволь мнї в Черкаль-долину гуляти,
„По три червонця жалования получить
„І по три кунтуши на себе натягати.“
Вдова старая Гріцыха плакала-ридала,
25. Ваську Вдовиченька в нуть не отнускала.
Васько Вдовиченко от матери с плачом от-
хождає,
Про єто Васька поминутно і часто думав
і гадав...
Второй раз виходит Хвилон, Корсунський
полковник,
Словами промовляє:
30. „Єсть ви, хлопці - вдали молодці!
„Полно вам за плугами, волами вхождати
„І п'яним пиллом глази запилать;
„Пожалуйте со мной в Черкель-долину гу-
ляти,
35. „По три червонця жалования получатп,
„По три кунтуши на себе натягати
„І с Турками герцами подвиги свої про-
славляти“.
То Василь Вдовиченко домой прихаждає,
У матери благословєня вирашиває:
„Єсть ти, вдовка старая Гріцыха!
40. „Пусти мене в Черкель долину гуляти,
„Свої подвиги с Турками герцами прослав-
ляти.“
Вдовка старая Рєцыха слїзами обливає
І словами промовляє:
„Єсть ти, сину Вдовиченко, единственный
в мене, як у лобу очи:
45. „Я тїбе не дозволяю і не благословляю.
„Не лучше тїбе за плугами-волами вхождатп,
„П'яним пиллом глази запилать,
„В своєї деревні на курєні проживати?
„Будуть тїбе козаки-атамани познавати,
50. „Грицьком Полижаєм тїбе прозивати.“
Ваські Удовиченку все було не мило.
От матери отхождає,
Добрую лошадь сїдлає.
Мати навстрєч єму дорогу перехождає.
55. Васька с гордостю словами промовляє:
„Єсть ти, удова Гріцыха!
„Не довлєст тїбе доброму молодцу дорогу
перехождати,—
„Лучче-б тїбе в заничку малую дитинну ко-
лхатп
„І собі хлеба кусок споживати“.
60. Єго мати, вдова старая Рєцыха, словами
промовляє
І отцовскою молитвою Ваську Довиченка
проклинає:
„Отцовскої-матєрі молитви ослушаєся
„І бога не боїєся,—
„То я тїбе не благословляю,
65. „А на векі, мій сину, я тїбе проклинаю:
„Щоби тебе, Ваську Довиченка, в путі-дорозі
„Первая куля не минула!“

¹ „В роботники, значить“, пояснення Дудки.

- То Васька Довиченко в Черкаль-долгнун к
козакам-отаманам под'їзжає,
Ниський поклон козакам отдаває.
70. Все нили козаки гуляли,
А на утро уставали
І отрядам козаков отсилали,
Но Ваську Довиченка с кошовим паном на
курени оставляли.
- Ну, Васька на курени не остався,
75. С охотою у козаков впрошався.
То Хвилон, Корсунський полковник, словам
промовляє:
„Єсть ти, Васька Довиченко, іще млад у
Черкель-долинї гуляти
„І с Турками герцами подвиги прославляти:
„Будуть тебе Турки герци у п'яном хмелї
узнавать.
80. „Із доброй лошади мечем избивать
І будуть твої трупа м'яса на мелкії частї
рубать“.
- Ну, Васька не с терпєнієм словам про-
мовляє,
Кошового пана упрошає:
„Хвилоне, Корсунський полковнику, пустїте
ви вуть старого і малого,
85. „То вуть малое попливеть навиротив води
бистрее старого“.
- То Хвилон, Корсунський полковник, кошо-
вой пан
Пустив Ваську Вдовиченка
У Черкель-долину гулять
з Туркам герци подвиги прославлять,
90. То Турки герци на первой стречї Ваську До-
виченка стречали
І с доброї лошади Ваську Довиченка избива-
вали,
І в каміш-траву труп его заволокали,
І труп і м'ясо его порубали...
Всі козаки з добичї приїжджали,
95. То с їхній шайки козака Ваську Довиченка
некто не выдав.
Сколько Ваську ждали-ожидали,
То больше Ваську Довиченка в глаза не
видали.
- На утро солнечный луч искрився.
Хвилон, Корсунський полковник, ік ко-
закам явився,
100. Все хлопці живї, здоровї;
Все козаки добрим утром поздравляли,
О. Малика: „Кобзари и лирики“ („Земск. Сборн. Черниг. губ.“ 1903 г. апр. с. 73.)
- А Ваську Довиченка в глаза больш не
впали.
Хвилон, Корсунський полковник, козаков
отряд носилає
Ваську Довиченка отискати.
105. То козаки Ваську Довиченка іскали,
Но живого не сискали,—
Найшли труп і м'ясо в каміш-траву заво-
локавши.
- То Ваську Довиченка на коп'є бралп
І к куреню кошовому нану иреставляли.
110. Привелів Хвилон, Корсунський полковник,
могилу викопать
І Ваську Довиченка в могилу закопать
І чірвону калину на могилі посадить.
То козаки, сколько у добичі не бували,
Потом домой прибували
115. І вдові старой Рїцихі поклон отдавали:
„Єсть ти, удова старая Рециха!
„Не ожидай своего Васьки Удовиченка,
„Або он поняв панянку—
„Могилу-Турчанку“.
120. Вдова старая Рециха козакам не вверяла,
Но все Ваську Вдовиченка з битви ожидала.
Та й проче козаки мимо проходили
І другий поклон передавали:
„Удова, старая вдова Рециха! не ожидай
Васьки:
125. „На белом свете уже его нету;
„Он поняв собі панянку—
„Могилу-Турчанку.
„Або до его тепер некто під вікно не подойде
„І магайбу не скаже,
130. „Нїкто й козацьких податей не спросе“.
Вдова старая Рециха Вдовиченьчыха,
На прозваніє Коновченьчиха,
Плуги-воли иродавала,
Все свое казайство избувала,
135. Стариков, старушек избирала,
По Васьки обїд отдавала,
Старикам, старушкам свой грех сознавала:
„Шо Ваську Довиченка не куля убила,
„Атцовская его матир молитва погубила.
140. „Что я ему благословенія не дала,
„А в сирую землю прокляла...“
Во вік слава козаков запорожцев!
Всі їх будуть ирславлять
144. І с конца до віку поминать.

ЦЦ.

- Батько Коновченка був козаком, лишив Івана
Коновченка. Він хотів бути козаком.
1. Мама казала: лучше бути дома, хліб орати,
То тебе люди за хліба за соли будут знати.
Ненька старенька пішла до церкви.
Та що з того, що люди за хліба за соли будут
знати
5. Та зате мене гордовї козаченьки будут п'єцухом
називати.
А він став сокирою замки ломати
- Батьківської зброї добувати
І на Черкес-долину пішком маидрувати.
А ненька старенька прийшла
10. Руки зломала
і заклала:
Щоб тебе, сину, перша куля ни минула.
от ому оглянулася, жаль її став; а в шинкара
був кінь, такий, що його хотів Іван купити.
Вона того коня купила
Ще й штири коні дала

15. Й на Черкес-долину відослала.
Він того коня вздрів та й каже:
„Я думав, що ненька мліне проклинає,
А вопа міні великий старувок дає“.
Тоді отаман Філенко завдає:
20. Хто би пішов до Турка на герц,
То получит лицаство.
Він каже: „я піду“.
Отаман Філенко каже: „ти в войську ни бував,
Ти козацьких жартів ни знаєш,
25. А до Турка на перший ся герц вибираєш“.
А вів каже: „пусти гуся молодое на синее море,
Як воно буде плавати,
Так я молод буду воювати“.
Тоді на коня сідає,
30. Всьому войську поклон дає
І на перший ся герц до Турка ся вибирає.
Міже турецьке войсько впає,
Тридцять Турків в пень ізтяв,
А тридцять арканом за шию піймає
35. І до отомана Філенка живцем пригнає.
Філенко каже: „Іване Коновченку, славний ли-
цару!
Лягай на мед висипляйся,
А на другий герц на Турка ни вибирайся“.
Він на тоє ни вважає, на коня сідає,
40. Всьому войську поклон дає
І на другий ся герц до Турка ся вибирає.
Міже турецьке войсько впає,
Тридцять Турків в пень ізтяв,
А тридцять арканом за шию піймає
45. І до отамана Філенка живцем пригнає.
„Отамане Філенку! Позволь міні оковитої гори-
лочки в п'ятницю напиватись,
На третій герц до Турка ся вибирати“.
Отаман Філенко каже:
50. „Хто ся в п'ятницю горілочку оковитої напиває
Той щастя й долі ни має“
Він на то ни вважає,
Оковитої горілочку напиває,
На коня сідає
І на третій герц на Турка ся вибирає.
55. Міже турецьке войсько впає,
Тринадцять Турків в пень ізтяв,
На штирнадцятім шаблю зломав
І сам з кова впає.
Отаман Філенко йно вважає,
60. Що Іванів Коновчевків кінь по полю гуляє,
Філенко каже: „на коні сідайті,
Над Івановим Коновченковим тілом збиткуватись
ни дайте“.
Міже турецьке войсько впає,
На штири часті розігнає.
65. Ой, у полі вітрец повіває,
А Іван Коновченко зтиха промовляє:
„Ни кулі мня постріляли,
Ни гординки мня порубає,
То мене матині слова покарає“.
70. Старі приснився сон,
Чудний та дивний приснився,
Що й син в войську ожинився.
Вона взялася до ворожок вдавати,
Щоб й той сон відгадали.
75. Ворожки й сон відгадали,
Тільки й правди ни сказали.
Взяло полками войсько рушати,
Вона ся взяла за свого сина питати.
Вони й сказали.
80. Вона цебром мед-горілку носила, напувала
І разом весілля й похорон справляла.

Записав Н. М. Малеча в селі Супівці Могилівського повіту.

Ч. Каноученко.

- У славному городі Лихмистрині
Бідна вдова проживала
Мала собі сина Івася—
Прозивани — Каноученко.
5. Ще й тому Івасю сім год сполняєця—
На восьмий пошло,
Ще й той Івась — голивіа
Завідує дванадцять млинів і з 12 каміннями.
И пошобл он у чорно поле горати,
10. Чорни чоботкі тоштати,
Золоти подковкі ламати—
На свої сиви воли гукати.
Из-за гори за крутой чорна хмара вступ-
пає,
15. Дробен дощик накрапає,
Сам Полковник Вошгнида прїїзжає
И на ребят гукат:
— „Годі, ребяткі, по ночам бересту дерти,
Дьогтю гнати!
Ходім же ми на Саву долину воювати
20. На Черкеську могілу,—
Татар і Бургал воювати,
Русскую землю Татарщині ни давати!“
Як виступили Москалі—
Як на морі песку — на дереві листу.
25. Всі Івася обступили,
Перед ним головкі склонили:
— „Ходи, Івасю, з нами воювати!
30. Як ти не пійдеш з нами воювати,
Будемо тебе манююм манити,
Печкурром дражнити.
Шмаркачом називати“.—
Івас спугався, сивих волів отчурався.
Приходить до дому:
— Не пійду, мати, у поле горати,
35. Пійду на Саву — долину
На Черкесску Могілу Татар-Бургал вою-
вати,
Русской землі Татарщині ни давати.
Мати — як стояла, то і впала,
Як сіла, то й зомліла:
40. — „Бодай тебе, синочку,
Перша пуля ни менула...
Чі ти, сину, волів чі корів не маєш,
Чі тебе люди гультейом називають,
Чі за хазяїна не мають?“
45. — „Я, мати, воли, корови маю
И люди гультейом ни називають,
И люди за хазяїна мають,
Тільки як я ни пійду воювати,—
Будуть мене мамійом манити,
50. Печкурром дражнити,
Шмаркачом називати“.—
Мати ни вгадала шо сказала,
Стала по сину журиця—
Пошла у друге село богу молиця.

55. Мати в другом силі у церкві буває.
А нічо не знає, що син дома ділає...
Син мезним пальцем скоблі ломає
И орудія забирає, —
Взял ольховое днине з под нечі
60. И прив'язал на плечі.
Взял деркача до шанкі —
То.— солдатска кітайка;
Вскочіл в городиць — взял тичку с ква-
солі —
- То—солдатске ратнище.
65. Пошьюл Ивась молодесенькій
Да догнав за пятдесят миль и штири,
Сильно співає, голос подносе...
За ім земля носиця—
Де він голос подносять.
70. Приходить мати з церкви
Ни застає сина дома..
— „Иди-ж, олендару,
Бері у мене волив з пару,
А міні дай коня вороного
75. И козака вострового
Молодого Ивася доганяти,
У свій край завертати“.—
Погнався козак молоденькій
Конем вороненькім.
80. Угнався він пятсот миль і чотири.
Ивася догоняє, на Ивася гукає,
У свій край завертає:
— „Вернися, Ивасю, у свій край,
Бо вельми мати лає!“
85. — Нехай лає хочь ни лає,
Проте вона мені дбає,
Кояя вороного присилає“...
Ивась ни злился. тільки дмухнув на ко-
зака —
- Козак покотився,
90. Ивась на коня схватився...
„Благослови, мій полковник,
Вошгнида воювати,
Татар побивати!“—
Начал же Ивась гуляти
95. Татар, Булгар рубати—
Сильно разгулявся...
Сорок сороков тисяч Татар зарубал,
Ольховим днинецем сорок сороков у полон
забрал.
Сильно б'є и гуляє, от русекой землі про-
гоняє...
100. Тим часом Полковник его вихваляє,
По пул штопи на час-минуту виива ви-
ставляє...
Его Ивась виниває,
На четвертий штоп на шінкарку гукає:
— „Не змушайся, Ивась, своїх людей,
105. Бо першая неділька тебе скарає“.—
Собралося дванадцять Татаров,
А шість Бургалів—
Трі захожає, а трі замовляє,
Трі забавляє, а штири заезжає
110. И голівку з плечей знимає...
Покотилась его голівка,
Як спілає маковка...
Всі Москалі посмуріли,
Штири відількі ни нили, ни іли,
115. Поки Ивася голівку знаходили.
Як Ивася голівку знаходили —
Всі у сльози стали,
По всьому світі обідні справляли,
Ивася поминали,
120. Над ним Каплиці справляли,
Песком носивали,
Ивася поминали.
Ідуть солдаткі з войни у ранах,
Ни іди ни больний,
125. Виходить стара мати з хати,
Свого сина Ивася роспитати:
— „Чи ни видили мого сина Ивася Коноу-
ченка?“
- Стоїть козак і прієміхаєця:
— „Чого тебе журиця,
130. Что твой син вже женілся —
Взял жонку богатую,
У чорному оксаміті ходить
Хочь-би царь иль-би князь,
То голівку клопить“.—
135. Пошла старуха до сусідкі,
Стала вихваляця:
— Чого-ж міні журитися,
Шо мій син оженився—
Взяв жінку богатую.—
140. У чорному аксаміті ходить,
Хочь-би царь, хочь би князь голівку пре-
клопить.—
- Стоїть козак збоку, пріслухаєця
І со старухі насміхаєця:
— „Ти, старая, ти, дурная,
145. Козацкой прічті ти не знаєш.—
То земля богатая,
Шо у чорному аксаміті ходить—
Хочь-би царь, иль би князь...
То голівку преклопить“.—
150. Допір начала мати
Горко плакати-ридати,
Свого сина вспомянати...
Все хозяйство збуває,
Дорогі хусткі купляє
155. И свого сина Ивася
Коноученка поминає.
Подав В. Кравченко від невідомого.

ЧЧ. Дума про Івана Коновченка.

У городі Тягині,
При Черкеській долині,
Там удова старенька проживала,

Єдиного сина в себе мала,—
5. Ивасем його називала;
Вона-ж його кохала, леліяла,

З очей не спускала,
Ночей не досипляла,
Ясної свічі не згашала,
10. Хліба-солі не доїдала,—
Так вона Івася пильнувала - доглядала.

* *

Як став-же той Івась повних літ дохожатп,
Стала його мати на добрий розум наста-
новляти:

— Маеш, сину, дві пари волів плугових,
15. А дві пари коней вороних,
То будеш ти в полі хліба заробляти,
І будуть тебе люде поважати,
„Хазяйським сином“ величати,
По батькові — Іваном Коновченком називати.

* *

20. — Не чля¹⁾ мені, моя мати, непогода, в полі
хліба заробляти,

Чобітки-сап'янци об ріллю збивати,
Дорогі сукні об чепігу драти,
Бо не будуть мене люде поважати,
Будуть мене „худобиним сином“ називати;

25. А чля мені до війська вступати,
Козацької слави собі залучати;
То будуть мене люде шанувати,
Козаком-вояком називати.—

* *

У неділю рано дзвони дзвонили,
30. Щоб хрещені люде до церкви ся сходили;
Як Іванова мати з-дому рушала,
Вона свого сина в ліжку лишала,
На дванадцять замків залізних його замикала.

35. Козаків молодих на охоту скликає:
— Ви хлопці молодії,
Козакп дністровії,
Кличу я вас до охотного війська приста-
вати,

То будете ви ворогів побивати,
40. Слави собі козацької добувати.—

* *

Як Іван Коновченко ті слова зачуває,
Він усі дванадцять замків залізних ламає,
З дому свого до табору козацького утікає.

45. Коли Іванова мати до дому вертала,
Вже-ж вона свого сина не застала...
Тоді плакала-ридала,
До землі припадала,
Та проклинала Івася, свого сина:

— Щоб тебе не минула нещаслива година!
50. Щоб тебе ні стріли не діймалп,
Ні шаблі не рубали,—
Щоб тебе побали материні сльози!
Як ти на мене не вважав,
Такого великого жалю моему серцю зав-
дав...

* *

55. А все-ж Іванова мати з хати вихожає,
Найкращого коня ворового добірає,
Ще й сто талярів докладає;
Потім охочих козаків перестрівала
І так їх просила-благала:

60. — Прошу я вас, оцього коня возьміте,
До табору свого одведіте,
Там сина мого, Івана Коновченка, одшу-
кайте,
Та коня сього, разом з грошима, од мене
оддайте;

Та ще прошу вас йому переказати
65. Тую пораду, що посила йому мати:
Щоб вів поперед війська не вихилявся
І позад війська не зостався,
А держався війська середніщого,
Місця затишніщого;

70. Та як буде він у поход виступати,
То має він від отамана благословенство бра-
ти.—

* *

Козаки вороного коня взяли,
Івана Коновченка в війську одшукали,
Коня й таляри йому від матері віддали

75. І материну пораду переказали.
Тоді Іван Коновченко заплакав гіркими сльо-
зами

І промовив такими словами:
— Отепер я буду знати—
Що-то єсть у світі рідная мати!...

* *

80. Як Іван Коновченко в поход виступав,
То в отамава благословенство взяв.
У полі він Турків-Татар пострічав,
Сімсот їх порубав, під коня підтоптав,
А сімсот на аркан нав'язав

85. І живцем до табору козацького приставляв.
Як другий раз у поход вступав,—
То й знов Турків-Татар у полі зустрічав;
Тисячу їх порубав, ковеві під ноги під-
топтав,

А тисячу на аркан пов'язав
90. І до табору козацького живцем приставляв.

* *

На зустріч йому військова музика слічно
грає,

А отаман з намета впрожає,
Шапочку здіймає,
Івана Коновченка перед військом вітає:

95. — Здоров, здоров, Іване Коновченку,
Преславний воячевьку!
Тепер мають тебе всі козаки шанувати,
Іваном-воївом тебе прозивати,
І я не буду тебе неповажати,

100. Тільки скажу тебе найстаршим після мене
настановляти...

¹⁾ „Все одно, що не подоба“. Пояснення ліричне.

- * * *
- Та й сказав отаман Іванові найкращі наїдки
давати
- І найдорогіші напнтки постачати;
Тількп при тім намовляв,
Так Івана-Воїна остерігає:
105. — Ти найкращих наїдків не в'їдайся,
А найдорогших напнтків не впивайся,
Бо як будеш ворогів зустрівати,
То не будеш великої сили мати,
Щоб їх воювати.—
- * * *
110. Іван-Воїн за ті слова барзе розгнівися,
І отаманові не покорився,—
Найкращих наїдків уїдався,
Найдорогших напнтків упивався,
А як у третій раз у поле виїзджав,
115. То в отамана благословенство не брав;
А в полі його Татаре перестрївали,
Шаблям рубали,
З плечей голову здіймали.
- * * *
- Тоді козакп-товариство добре дбали,
120. Шаблям яму копали,
Івана-Воїна в нїй поховали
І високу могилу висипали.
А Іван-Воїн до їх промовляв,
Так своє товариство прохав:
125. — Як будете ви до-дому повертати,
Будете ви мою матір зустрівати,
То прошу я вас їй правди не казати.
Тільки її словам розвеселяти.—
- * * *
- Як стали-ж козакп до міста підїзджати,
130. Стала їх Іванова мати перехожати;
Вона плакала-ридала
І так їх барзе ся питала:
Ви хлопці молодї,
Ви служечки військові!
135. Ви в походах бували,—
Чи ви мого сина, Івана Коновченка, ви-
дали,
- Або про його чували?
Чи він жив-здоров?..
- * * *
- Козакп на бідну матір уважали
140. Так їй відповідали:
Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився:
Узяв собі він Туркпню,
Превелику монархпню;
145. Тільки вона гордо та ппшно пробуває.
Хоч би й найстаршому монархові голови
не склоняє.—
Тоді Іванова мати до землі принадала,
До бога руки здіймала:
— Ой дай же мені, боже милостивїй, своєї
невістки діждати,
150. То буду я грамотних людей наймати,
Щоб мали вони її руської мови навчати,—
Щоб могла я з нею по нашому розпо-
вляти!
- * * *
- Та ще-ж бо Іванова мати попередїм коза-
кам віри не дїймає.—
Задніх перестрїває,
155. Та й їх про свого сина барзе ся питає.
А вони ж її не розважали,
Тільки по щирїй правді оповїдали:
— Не плач, мати, не журися,
Бо вже твій син оженився:
160. Узяв собі паняночку,
В чистім полі земляночку,
Узяв собі вічну миду,
В чистім полі високу могилу!—
- * * *
- Тоді бідна мати од великого жалю умлі-
вала,
165. Руки ламала...
Та попередніх козаків завертала,
До гурту прохала,—
Разом з весїллям похорон сиравляла,
Сина свого Івася поминала.
170. Нехай буде Воїнові слава до кінця віка,
А всім слухащпм на многї літа!
Записала на Подїллію Олена Пчілка.

Ш. Дума про Івана Коновченка.

- Ей, да братїце слухано,
Ей, да братїце відано.
Та була в братиця matka старенька,
А мала собі Івася їдїчника сина Одовченка,
5. А прозванье дала йому Коновченка.
Ей, да вона-ж його мала,
Да вона-ж його доглядала,
А вона-ж бога молила:
— „Гей, да дай же мені, боже,
10. Свого сина згодувати,
А може він мене на старїсть та до смерті
доховає!“—
Гей, а в славном городі на базарі
Там кузакї вибігали,
А па охоту визпвали:
15. — „А сходятеся ремїснички:
„То шевчкп, то кравчкп і всі земле-
дельці!“
— „А годї ж тобі, Івасю, у полі на хлїб
роботати,
А годї ж тобі жовтих чобїт топтати,
Та годї-ж тобі червоної кровї проливати,
20. Та йди з нами, козаками—молодцами
На Черкеса воювати!“—
А Івась уже єдїчник Удовченчкп,
А прозиванье йому Коновченчик,
Он уже замкп од коморп одїпває,
25. А битьківськп бекешп на себе надїває,

- А штирі воли половії вже залигає,
Тай ду° Лейби запровожає,
Та три (г)оці водки випиває,
Та вже пішком войсько доганяє.—
30. Гей, не много ж вон ішов,— три часа,—
За три часа сто сьмьдесят п'ять верстов
увійшов. °
Гей, ях matka старенька а вся в церкви
богу молять.
- А вона не знає, не відає,
А що в дома та вся творить.
35. Гей, ах matka старенька із церкви до дому
ся приходить,
А вона Івася в дома свого ненаходить.
А вже од ку°морн замки поодбівани,
А батьківські бекеша позабірани,
А штирі воли половії позалигани,
40. А вже-ж Івася їдинчика Одовченка,
А прозиванье йому Коновченка,
А вже ж його тай не° має.
Гей, а matka старенька, а як стала, тай
унала,
- А як сіла, той зомліла,
45. А як стала сусід питатись:
— „А деж мій син Іванчик, їдинчик Удов-
ченчик,
А прозиванье йому Коновченчик?“—
— „А вже-ж він пішов з во(й)ськами!“—
А береж вона пару волив половиїх,
50. А веде-ж вона до Лейби шинкаря—
— „А на ж тобі, Лейбо шинкарю, а пару
волив половиїх,
А дай мені, Лейбо, коня вороного,
А пошлю я козака військового,
Чи недогонить мого сина молодого,
55. По прозиванью йому Коновченка.“—
Гей, як цей ко°зак військо доганяє,
А йому в руки нісьмо уручає.
Гей, а він як став так упав,
А як сів тай зомлів.
60. — „А хочай мено мати має,
Таке вона усьо од мене дбає!“—
(і) Гей, а в неділю пораненько, ще сонушко
не сходить,
А вже Івась єдинчик Удовченчик,
Прозиванье йому Коновченчик,
65. А вже він три (г)ока горілки виниває,
А на своїх ку°заків-молодців викликає,
А сам наперед війська на Черкеса постуває,
Гей, як начав же Івась воювати,
Так він за три часа сьмьдесят п'ять тисяч
війська поклав,
70. А йому Начальник генерал сказав:
— „А щож ти, Івасю, начав так рано вою-
вати,
А без начальства благословенія починати!“—
А потом йому начальник голову ізтяв,
Покотилась Івасьова головонька між татар-
ськіє трупн...
75. Гей, сім день і сім ніч шукали,
Покамість Івасьову голивоньку між татар-
ськіми трупами її розискали,
Гей, а допіру нісьмо написали,
До матки козака військового, а вже ж йому
тай послали.
- Гей, а matka старенька стоїть тай плаче,
80. А козак військової стоїть із заду тай смі-
ється:
— „А не плач, матко старенька, не журися,
„А вжеж твій син Іванчик у°женився:
„А взяв собі долю в чистім полі тополю,
„А вона ж царям, королям голови не скло-
нить,
85. „А вона подостаток грошей має,
„А вона ніку°гда у ніх ліку ни знає,
„А вона ж нікого не боїться,
„А вона-ж нікому ні подчиняться!“—
Тай допіру matka старенька бере пару во-
лів половиїх.
90. А веде до шинкаря Лейби.
— „А на тобі, шинкару, пару волив половиїх,
— „А дай мені платочки золотії,
— „А нехай я подарю свої гості дорогії“.
Як вона стала платочки дарувати,
95. А стала плакати імлівати,
А козак став з заду сміятися:
— „Ой, яка ж ти, матко старенька неуні-
тана, (.не опитна“).
„А шо ти козацьких загадків не знаїш!“
— „А ти знаїш, матко, а шо в чистому полі
всока могла,
100. „Ото йому, матко, велика тополя“.
„Вона ж царам, королям голови не склонить,
„Вона подостаток грошей має,
„Вона нікогда у ніх ліку не знає!“—
А допіру matka старенька, а як стала тай
унала,
105. А як сіла, тай зомліла.
— „Ой, дай же мені, Лейбо, відро горілки,
„А нехай же я угощу гостів дорогії,
„А нам живуцим на здоровье,
„А мойому Івасю, єдинчику, на безголове!“—

Записав М. Гайдай від К. Фещенка в Троянові.

ШШ. про Коновченка.

Жіла¹⁾ (біла)²⁾ бідна вдова,
Та жіла — стала горівати
Та начала соби синчика-їденчика
Іванка — Вдовиченка годувать...

5. То вже Іван сім літ од рода має,
А вже війну знімає...
То не став он війну знімати,
А поїхав у поле орати...

¹⁾ Курсивом, з технічних причин, означено наголошені літери—жіла.

²⁾ В лапках взято через те, що вперше сказав „жіла“, а далі, починаючи вдруге, додав „біла“. В. К.

10. То вуон у полі оре,
Золоті чобітки топче...
То осьде йдуть провражи
Татарп і Бургарп войувати,
На Черкес - Долпну,
На Самер-Могила наступати...
15. То Іванко кидас плуга в полі
І землю орати,
То йде з добрим щасьцем
На Самер-Могила, на Черкес-Долину
Разних Татар-Бургарів воювати.
20. В чужий край не віддати...
То його мать ув не^ділю
Тай дуже пораненьку
Пішла доу церкви богу молицьця...
То вона в церкві бога молят
25. І бога просят,
І не знае, що йє син у-дома робить...
А Іван у город вскакае,
Квасилную тачку хватае
(Там припинить. Лірн.)
Оце — його піка
(Он поїде воюват. Лірн.)
30. Заглянув під лавку —
Аж лежѣт днще,
То це його — щабля.
То с тим вуон на войну вибѣраецьця
Та нікого не боїця...
35. Прійшла мате с церкви тай пітае...
То Іван зразу штарі шклянкі вина віпѣвае,
Оутцоуоські ружѣни іє стѣнкі зявмае...
Мати каже:
— „Не йди, синку, на Самер-Могила —
40. На Черкес - Долину.“ —
А Іван каже, що „піду“
І цю язву оджену...
Бо як я не піду всього цього поубіти,
То будут мене „Майовийом“ звати,
45. А „печкуром“¹⁾ дражнити —
Осідлав кіта, це — його кінь, —
Сів дай поїхав...
То полковнік Гвѣда, де стояв —
Там — упав,
50. А де сів,
Там — зомлів:
— „Дитя мое миле,
В тебе серце вниле,
А ти-ш сім літ од роду маеш,
55. А вже йдеш на Самер- Могила,
На Черкес-Долину
Провражих Татаров-Бургаров во-
ювати,
Щоб своєї віри православної
У чужой край не віддати...“
60. Як почав Іван свій хвакт віпѣляти
Та почав з вражімі воювати...
То в'войоував — от Татаріна
До Болгаріна,
65. Тікі оуоставса, — один Циган,
Другі — Жидуовіна.
То один вже за віца
І за матер пітае;
А другі прикраве
Та з плечей головку знямае..
70. Покотилас його голівка помнѣж трупі
Бі маківка...
То козакі двѣ не^ділі с конів не
злізати
Та його голівки поміж трупі
Нѣбы маківки шукалп...
75. Найшли-ж його голіввіньку
Нибі маковій,
Схоронили в вишньовим садочку —
В густому терні.
Начали козакѣ до дому про-
їзджати,
80. То начала мати
За свого синчіка — їденчика пітати:
Козакі кажут:
— „Бабо, твій син у чужій сторонѣ оже-
вився
- Взяв жѣнку багату,
85. Взяв жѣнку й горду
Вона грошій много мае,
У їх ліку не знае, —
У чорном оксамиті ходить,
Хоч якому королевѣ,
90. То й головкі не склонить.“
Пошла-ж мати доу Жидувкі,
Начала хвалицца,
Жидувка йї каже:
— „Бабо, нѣ знаеш ти
95. Козацкої загадкі,
Земля й горда,
Земля й богата —
Вона грошій много мае
І в їх ліку не знае, —
100. В чорном віксампѣтї ходїть,
Хоч якому цару,
То й головки не склонпть...
А бач, бабо, яка зѣмля богата!..
Опе твій син мае там бути жонатім“, —
105. То вже баба — вдовѣ,
Мати Івана Вдовіченка —
Ковоученка
Плакала — плакала
Да вже й перестала,
110. Та пошла до мѣста
Та начала хустї купівати...
Тоувсім дала поу відненькі,
А мні дала двѣ,
Бо я його знаю,
То я його сѣпѣваю...
(Вже. Лірн.)

Записав В. Кравченко від С. Димещука
з с. Кліща.

¹⁾ Апостроф (') перед літ. е на те, щоб: а) зазначити передих після літ. „п“; б) „е“ мусить бути дуже твердим. Приз. записувача.

Кобаар М. Дубина, учень Ів. Крюковського.
Малюнок О. Слатьона 1901 р., в Ком. Істор. Пісенности ВУАН.

Щ. Пісня про Івана Воїна.

- А в городі, городі
Була собі вдова ненька,
Мала сина Івасенька,
По мужеві Кошовченка.
5. То ж вона його годувала й пеленгувала
(пильнувала)¹⁾
Як сокола на рученьках леліяла.
Темної ноченьки не досипляла
І ясної свечі не угасала,
Білої днинки не відходила.
10. Вона ся з єво славі і пам'яті надіяла.
Вона себя сія полагала,
Що при старості своїх літ
Буде свою головку при ньому прикижала
(буде доживати свій вік)
(Музика).
- Взяв же той синок
15. Своїх літ доростати
Взяв до свої неньки старенької
Згорда і зипшна промовляти:
— Нечля (не приходиться) мені, ненько старенька,
При тобі прибувати,
20. Тільки чля мені і подоба
До табору козацького приставати.
(Музика).
— Сяку мій Івасеньку,
Дитя моє молоде,
На що ся тобі здало теє,
25. Як ти маєш чотирі воли полових
І два коні вороних.
Будеш сіяти, ворати,
На хліб заробляти.
Будуть тебо хлопці-молодці [зивати.
30. Івасеньком, по отцеві Кошовченком, на-
(Музика).
— Ненько моя старенькая,
Нащо мені сіяти, ворати,
Саф'янові чобіточки
За плугом тонтати,
35. І дороги сукні до чепігя витирати?
Коли мені чля і подоба
До табору козацького приставати,
Там я собі буду чина заслугувати.
(Музика).
У неділю рано, рано
40. Всі дзвони задзвоняли.
Ненька старенька
На утринню виходжає
І свого сінка Івасенька
Сонним в лужку покидає,
45. І на дванадцять його замків замикає.
(Музика).
От филовник і полковник
На ринок виходжає,
- Ражні трупці і наптки
Опустами (багато) виставляє
50. У хлопців молодців
На охотника викликає.
— Ви, хлопці молодії,
Котрі не хочете при отцеві
І при нецьці прибувати,
55. Пізньої вечери вечерати
І раннього обіду обідати,
То прошу вас до табору
Козацького приставати,
(Музика).
- Але скоро синок Івасенько тов почувас,
60. Він саф'янові чобіточки на ноги вдівас
І дороги сукні на себе вбирає
І взяв пять нечать замки рубать,
За табаром козацьким
Сім миль воянжувать.
(Музика).
65. Але скоро ненька старенька
З утриння приходжає,
Свого сінка Івасенька
Сонним в лужку не застає.
От вона к сирой землі припала.
70. Горко і ревне занлакала.
— Отожем тебе годувала й пеленгувала,
Темної почі не досипляла,
Ясної свічі не угасала
І білої днинки не відходила.
75. Я ж то ся з тебе славі і пам'яті надіяла.
Я себе то полагала,
Що при старості своїх літ
Буду свою головку при тобі прикижала.
(Музика).
- Бодай же тя, мій сивоньку,
80. Ні пулі не стріляли,
А ні шаблі не рубали.
Но же б тебе материнські сльози
Побили і покарали
І посереді війська з коня зняли.
(Музика).
85. Більше ненька старенька
Не лаяла, не проклинала,
Іще вона за нього добре дбала.
Пігнала вона тих чотирі воли полових
І два коні вороних
90. До білоцерківського кунця продавати
Іще червоними докладала,
Що йому до війська доброго коня дібрала.
(Музика).
От вона йому доброго коника дібрала
І хлопцями молодцями передавала.
95. — Ви, хлопці молодії,
Ви, служеньки військові,
Нате та передайте цього доброго коника

1. В дужках вставлені пояснення слів, що їх давав потім на наші запитання лірник. — Ю. Філь.

- Мому сивкові Івасенькові,
І так йому накажіть,
100. І так йому перекажіть,
Жеб ся вперед не висував
І ззаду ся не прилшав,
Жеби своїх віжок молодецьких
Нікогда не вривав.
(Музика).
105. Але скоро сивок Івасенько
Доброго коника уздрів,
Он к сирой землі принав.
— Я собі полагав,
Що мене венька старенька
110. Лає та й проклинає,
А за мене венька старенька
Так добре дбає.
Господі милосливий,
Дай мені тої служби дослужити
115. І в руські ся краї повертати,
То я буду звати,
Як свою веньку стареньку шанувати.
Буду їй на старість
Слідочки цілувати.
(Музика).
120. Але скоро сивок Івасенько
Первой раз на того доброго коника сідає,
Від господа бога і від филовника,
І від полковника благословення желає.
— Филовнику, полковнику, поблагословіть мене
125. У первих сісти й погуляти,
Славй і памяти козацької страмфувати.
— Бог тобі, сивку Івасеньку,
Бог тобі в помощ.
(Музика).
- Але скоро сивок Івасенько
130. За намет виїзджає,
Сімсот Турків, Татарів
Пулями постріляв,
А сімсот шаблями порубав,
А сімсот під ноги потоптав,
135. А сімсот на аркан пов'язав,
До табору козацького
Він так живцем представляв.
(Музика).
- От филовник і полковник
Наперед него виходжає
140. І перед ним шапочку знімає,
Низенько ся йому кланяє,
А полкова музика
Сличий марш приграває.
— Сивку мій, Іван Воїн,
145. Дитя моє молодое,
Я тебе не скажу понижати,
Но скажу тебе за більшого себе
Начальника собрати.
(Музика).
- Але скоро Іван Воїн
150. І в другий раз на того доброго коника сідає,
- Від господа бога і від филовника,
І від полковника благословення желає.
— Филовнику, полковнику, благослови мене
Другий раз сісти погуляти,
155. Славй і памяти козацької страмфувати.
— Бог тобі, Іван Воїн,
Бог тобі в помощ.
(Музика).
- Але скоро Іван Воїн
За намет виїзджає,
160. Десять сот Турків, Татарів
Пулями постріляв,
А десять сот шаблями порубав,
А десять сот під ноги потоптав,
А десять сот на аркан пов'язав,
165. До табору козацького
Так живцем представляв.
(Музика).
- От филовник і полковник
Наперед него виходжає
І перед ним шапочку знімає
170. І низенько ся йому вклоняє.
А полкова музика
Сличий марш приграває.
— Сивку мій, Іван Воїн,
Дитя моє молодое,
175. Не скажу тебе понижати
Но скажу тя за більшого рицаря собрати.
Тільки прошу тебе покорні
Поменше трупку впивати.
— Филовнику, полковнику,
180. В чом ти мені ето проговоряєш?
Як я буду більше трупку впивати
І вайдку в'їдати,
То ще буду більше Турків, Татарів рубати.
(Музика).
- Але скоро Іван Воїн з коня зсадився.
185. Матерними слізами заллявся.
За намет виїзджає,
Вже свою головку коневі до гриви приклоняє.
А Турки собі подумали,
Що п'ян каштан по между війська гуляє,
190. Взяти його стріляти.
Стріляти і шаблями рубати,
Ще й хотіли з-від него доброго коня взяти.
Але хлопці-молодці
За него добре дбали,
195. З-від него доброго коника не дали
І в Чоркеській долині шаблями
Ному гроб копали
І шапками землю виношали.
(Музика).
- Ви, хлопці молодії,
200. Ви, товариші мої любії,
Як ви будете ся в руські краї повертати,
Прошу я вас моїй невіщі старенькій
Правдоньки не сказати,
Тільки смішками й жартами її розвеселяти,
205. Бо мене ні пулі не стріляли.

- Ні шаблі не рубали,
Но мя материнські сльози
Побили і покарали
І посереді війська з коня зняли.
(Музика).
210. Але скоро хлопці-молодці
В руські краї ся повертають,
То їх нянька старенька переходжає
І так вона їх усердно просить і питає:
— Ви, хлопці молоді,
215. Ви, служеньки військові,
Мого сина сотовариші любі,
Чи є там мій синок Івасенько в війську,
Аб там був здоров.
(Музика).
- Здоров, здоров, стара нянько, здоров.
220. Ой в Черкеській долині оженився,
Взяв собі Туркею й монархею,
Гарню та й пишну.
Вона не п'є, не мовить,
Ні перед ніяким монархом
225. Головки не склонить.
(Музика).
- Господи милосливий, дай мені ся
Тої дорогі невістки дочекати,
То буду товмачі (тлумачів) паймати,
По талерові на пічку давати,
230. Жеб толкувалл й научалл,
Жеб вона знала.
Що вона моя невістка,
А я її мати,
І що я буду до неї на старість промовляти.
(Музика).
235. От нянька старенька тим не довіряла
І других переходжала
- І ці передні приоставляла,
І вона їх всіх усердно просила і питала:
— Вп, хлопці молоді,
240. Ви, служеньки військові,
Мого сина сотовариші любі,
Скажіть мені щару правду,
Чи є там мій синок, Івай Воїн, у війську,
Аб там був здоров.
245. — Здоров, здоров, стара нянько, здоров,
Ой в Черкеській долині оженився,
І навіки, стара нянько,
Вже з тобою розлучився.
(Музика).
- От нянька старенька
250. К сирой землі припала,
Горко, ревіє і тяжко заплакала.
— Отожем тебе годувала й пелегнувала,
І в військо передавала.
Я собі то полагала,
255. Що при старості своїх літ
Буду головку при тобі припняжала.
Отож бо я бідна,
Не мала з ким в младості прежити,
А при старості своїх літ
260. Нема де головки приклонити.
(Музика).
- От нянька старенька добре ся мала,
Разом йому весілля й похорон справляла.
Там козаки їлц, пили і стріляли,
Івана Воїна прославлялц.
265. В Черкеській долині Івана Воїна голова
нолягла,
А його слава не погине
І не поляже однині до віка.
Нам хрестіянам всім на многі літа.
(Музика).
- Записав Юхим Філь від Ів. Бернацького.

ЩЩ. Про Коновченка, або про Івана-воїна.

- В городі, городі Черкеській Долині
була собі вдова, нянька старенька,
мала вона одного синка Івасенька,
а по мужові на прозваніє Коновченка. |
5. Вона ж то його годивала, пелегнувала,
темноі ночі не вєпляла,
ясноі свічи не вгасала,
на рученьках як сокола люліяла,
вона собі сія полагала,
10. що вона буде при старості свою головку
коло нього прилежала. |
- Але скоро синок став старших літ доро-
стати,
Став собі думати-гадати
та став до няньки старенької а згорда та
зниша промовляти: |
- Ах, нянько моя старенька,
15. нешля мені, непогода при тобі пробувати,
тільки мені шля і подоба до табору козаць-
кого приставати. |
- Ах, сину мій дорогой, дитя мое молодое,
на шо ся тобі здало тое?
Маєш ти два воли полових і два коні во-
роних;
20. будеш у полі орати
на хліб, на сіль работати,
тай будеш хлопців-молодців на хліб, на сіль
запрошати,
тай будуть тебе хлопці-молодці сном Іва-
сеньком,
по мужу на прозваніє Коновченком назива-
вати. |
25. — Ах, нянько моя старенько, нешля мені
при тобі пробувати
та дорогі сувні до чепіги витерати,
глянцовані чобірки до грудочок доптати,
коля ж мені шля і подоба до табору ко-
зацького приставати.
Там-то я не буду не сіятц, ні ворати,
30. тільки буду чиня заслугувати. |

- А в неділю бардзо рано ньенька старенька
до церкви ся на богомоленіє збірає,
свого сина Івасенка в лужку сонного оста-
вляє
тай на дванадцять замків його замкає. |
А скорей полковник-верховник на ринок ви-
ходжає,
35. разні трунки, наїдки, нашитки виставляє,
а па охотника викликає:
Ой ви хлонці молодії, служеньки військові!
Хто не хоче при отцові, при неїці при-
бувати,
нізної вечери дожидати,
40. раннього обіду обідати,
отца та ньеньки слухати,
тей просимо, до табору козацького приста-
вайте. |
А скоро синок Івасенко цеє вчуває
та з лужка ся сонной зриває,
45. дорогі сукні на себе надіває,
білее лице вмиває,
отцеву печать хватас,
дванадцять замків обухом розбиває,
тай свою добрую рідную матір тай покидає.
50. Обухом дванадцять замків розбив,
а сімь миль до табору козацького цовоєн-
жував. |
Але ньенька старенька з церкви приходить,
свого сина Івасенька вдома не зостає,
тай в сиру землю припала,
55. тяжко-ремне зарпдала, заплакала:
— Сину мій дорогий, дитя мое молодое,
я ж тебе годувала, нелегнувала,
я ж собі сія полагала,
Що я буду при старости свої главу при тебе
прилежала. |
60. Аж тепер же я бідна та нещасна,
На старість без помочі ся остала. |
Бодай же тя, синку Івасеньку ні пулі не
стріляли
ні шаблі не рубали,
только шоб тобі синку Івасеньку,
материнські сльози побили, покарали,
65. а посеред войська з коня зияли. |
От вона больше не лаяла ані проклинала,
тільки за него добре дбала:
продала штире волп полових
і два коні вороних
і до пана Черківського
70. до великого кунця Комарівського продала,
сто червоних доклала,
доброго коника йому до війська дбрала,
добрим хлонцям молодим по талюру давала,
того доброго коника передавала,
75. і так йому переказувала,
щоб вон ся наперед не впривав
і ззаду не зоставляв,
ноби своїх ніжок молодецьких ніколи не
зривав. |
- Аж скоро Іван воїн того доброго коника на
свої глаза узрів,
80. в сиру землю припав і тяжко-горко всилакав-
заривав:
Боже мій, я ж то думав,
що моя мати мене лає-проклинає,
а вона про мене так добре дбає.
Дай же мені, боже, служби дослужити,
85. в руські ся краї повертати,
тогда я буду знати, як свою ньеньку ста-
реньку шанувати,
буду по рученьках носити і слідочки цю-
лувати. |
Але скоро Іван воїн первий раз на того до-
брого коника сідає,
в полковника-верховника, в господа бога
благословенства желає:
90. Поблагослові мені первий раз на того до-
брого коника сісти,
Помежду войська погуляти,
Слави той памяти козацької тап стромфу-
вати. |
— Бог тобі, сину Івасю, в поміч,
а бог тобі в поміч,
95. а бог тобі в поміч. |
Але скоро Іван воїн за замет вибігає,
сімсот Турків-Татарів стрілами постріляв,
а сімсот Турків-Татарів шаблями порубав,
сімсот Турків-Татарів под нози подоитав,
100. а сімсот Турків-Татарів на аркан повязав
і до табору козацького жпвдем придоста-
вляв. — |
Скорей полковник-верховник на ринок ви-
хожає
і разні трунки, наїдки, нашитки виставляє,
полкова музика гарно марш пригравас,
105. і до Івана воїна сердечно примовляє:
— Сину мій дорогий, дитя мое молодое!
я ж тебе не скажу понижати,
тільки після моєї смерти що найвищого
чииа ще від мене покласти. |
Ало скоро другий раз Іван воїн на того до-
брого коника сідає,
110. в полковника-верховника, в господа бога
благословенства желає:
— Поблагословіте мя второй раз на того
доброго коника сісти,
помежду войска погуляти,
слави той памяти козацької тай стромфу-
вати. |
— Бог тобі, сину Івасю, в поміч,
115. Бог тобі в поміч,
Бог тобі в поміч! |
От Іван воїн тым добрим коником за замет
вибігає,
сімсот Турків-Татарів стрілами постріляв,
а сімсот Турків-Татарів шаблями порубав,
120. а сімсот Турків-Татарів под нози подоитав,
а сімсот Турків-Татарів жпвними до табору
козацького предоставляв. |

- Допіру полковник-верховник на ринок ви-
хожає,
разні трунки, наїдки, паптки опустом (?)
виставляє,
полковая музика гарно марш пригравает,
125. до Івана воїна так сердечне словом промовляє:
— Сину мой дорогой, дитя мое молодое!
Я ж тобі не скажу повивжати,
Тільки я ж тебе прошу поменьше трунків
впивати,
а побольше в'їдати,
130. то лучшу силу будеш мати,
побольше будеш Турків-Татарів побіждати. |
— Полковнику-верховнику, як я буду побольше трунків впивати,
то лучшу охоту буду мати, [дати. |
таї буду побольше Турків-Татарів побіждати.
135. Але скоро Іван воїн третій раз на того доброго коника сідає
та в полковника-верховника жадного благословенства не жалає. |
А на коня всадився,
ще більше трунків напився,
по коню покотився.
140. На коника сідає
помежи стремена ноги спускає,
до гривни головку таї прикладає. |
Узріли Турки-Татари, що пан козак їде,
слави не вкаже,
145. поміжду войска гуляє,
тут він воєнну службу і своєю жизнью потірає. |
Почали його пулями стріляти,
шаблями рубати,
а хотіли знід нього доброго коня відібрати,
150. тільки хлопці-молодці за него дбали,
копая знід нього доброго не дали,
а до табору козацького його предоставляли,
в Черкеській долині йому шаблями гроб
копали,
шапками землю впошали
155. і в Черкеській долині його поховали. |
Як його почали ховати,
він зачав до них промовляти:
Ох ви, хлопці-молодці, служебники військові,
мої родні товариші дорогі!
160. Як будете в руські ся краї повертати,
там вийде моя стара мати
тей буде ся за мене питати,
прошу вас сердечне її правди не сказати,
тільки штучками-жартами серце розвеселяти. |
165. Ах, не кажіть, що я вбився,
а кажіть, що я оженився,
бо мене пулі не стріляли,
і шаблі не рубали,
а тільки мене материнські сльози побили й
покарали
170. і посеред війска з коня зняли. |
Але добрі хлопці-молодці в руські ся краї
повертають,
от мати старая наперед переходжає,
низенько ся вкланяє,
так сердечне за свого ся сина питає:
175. — Ох, ви хлопці-молодці, служебники військові,
мого сина Івасенька товариші дорогі!
Чи есть там мій син Івась а в війску був
здоров? |
— Ах, стой, стой, ненько старенько, не
журися,
та твій син в Черкеській долині оженився,
180. та взяв собі Туркиню-монархину гордую та
пишну,
що ні їсть, ні п'є, ні вогорит,
з яким монархом головки не склонит
та з тобою ненько старенько слова не розмовит. |
От воїна переднім не довірала,
185. не так не довірала, як слова не розбирала,
а до задніх переходжала,
сердечне їх ся питала:
— Хлопці ви молоді, служебники військові,
Мого сина Івасенька товариші дорогі!
190. Чи есть там мій син Іваненько а в войску
був здоров? |
— Стой, стой, ненька старенька, не журися,
та твій син в Черкеській долині оженився,
та з тобою, ненько старенько, во вік розлучився. |
От ненька старенька в сиру землю принала,
195. тяжко-горко заплакала і заридала:
Ах, боже мій, сину мій дорогой, дитя мое
молодое!
Я ж тебе годувала, пеленувала
і собі сина полагала
що я буду при старости свою голову коло
тебе прилежала. |
200. Я ж то сина одного одним мала,
Я ж ще й у войска йому передавала,
Я ж то за молодих літ не мала где в радости прожити,
а на старости не при ким глави приклонити! |
Ненька старенька так добре ся мала,
205. разом похорон і весілля справляла.
Козак іли й пилп, гуляли
і з нушок гримали,
Івана воїна так прославляли. |
В Черкеській долині Івана воїна глава полягла.
210. Його слава не погине, не поляже однині
і до віка,
а нам християнам всем на многая лета! | ¹⁾

Записав Є. Сіцінський від Данила Мазура.

¹⁾ | Цим знаком одділяються т. зв. пункти, після чого лірник перестає співати і грає тільки на лірі. Прим. записувача.

Ю. Коно́вченко.

- У *горо́ді*, в *горо́ді* Чиркесі¹⁾
 Там проживала Грициха
 На прозиваніє по мужові Коношчпха.
 Мала вона їдеи сина Ліваса
 На прозваніє по цу (отцу) Коноченко.
 До зросту літ го́дувала,
 На людске старанне ни давала,
 На хліб—на сіл робити научала.
 — Сину мій, дитя моє молодое,
 10. Заслужнику восковоє!
 Мају п.тири воли половіі,
 Пару коніј вороніі, плужка ј рало.
 Чим на хліб—на сіл робота́ти,
 Як *будут* коза́ки чечренз рускиј крај
 печренхожджати,
 15. Будеш ти јіх на хліб на сіл запрошати.
 Будут тебе хазајіном називати, —
 Став Лівас син Коноченко підростати,
 Став до матери згорда, сппшна промовлати:
 — Нашо мнї, моја матп
 20. Сахінові чоботи по груді (об груду) топтати,
 Оксамітну одожу он чпціі рвати?
 Як *будут* коза́ки через рускиј крај пере-
 хожджати,
 Будут з мене здорово насміхати,
 Бабіјом, чяепіјом, полузуном називати.
 25. Стала ненка старенка,
 Пішла з јутриені на служеніє,
 Нікого вдома не покидала
 На три (ш.тири) замки комору зампкала
 (зампкнудла).
 Як стали чириз рускиј крај козаки проіж-
 жати
 30. Стали в барабан тривогу впбивати:
 — Охотніки, плотніки, мастёрніки, бурат-
 ніки,²⁾
 Сапожнікп, портніки,
 Которі не *хотат* з оцем з маткуоју пожи-
 вати,
 Просимо милостпни Турка - Татара Бп-
 сурмчана побивати.
 35. Лівас син Коноченко (у)велихаје.
 Ш.тири воли половіі,
 Пару коніј вороніі,
 Плужка ј рало в полі покидаје,
 А до дому прибігаје,
 40. Комору на три (ш.тири) замки (в)одтбиваје,
 Сахінові чоботи в руки (ручки) вбираје,
 Оксамітну одожу на себе воіваје,
 За козацким воском пішаком - хоذاком по-
 пришла ненка старенка [мажавше.
 45. С служеніја до дому;
 Горко заплакала - зарядала,
 Свого сина Ліваса Коноченка проклинала:
 — Шоб тебе, сину, пулами стрітали.
 Пулі ни стрітали (ни брали)
 50. Шаблами рубали—шаб.лі ни рубали.
 Посеридт Чиркеској долини
 Материні слози скараля.
 Стала ненка спогтадала,
 Ш.тири воли половіі.
 55. Пару коніј вороніі,
 Плужка ј рало продала,
 Сто злотіј доклала,
 Синові Лівасові Коноченкові *кона* доброго
 (карого) добрала.
 Стали коза́ки пприіжджати,
 60. Стала вона јіх питати:
 — Чи је мій син Лівас жив-здоров пче?
 Коза́ки молодіі, заслужники восковіі.
 Передајте синові Лівасові *кона* ј вороного.
 (Ни)хај він піжок ни збиваје
 65. По сирому коріні, (а) по білому краміні.
 Поу жовтому піску свејі криві ни проли-
 ваје.
 Стали коза́ки *кона* здавати,
 Став син Лівас Коноченко горко плакати
 ридати,³⁾
 До спрој зимлі припадати:
 70. — Ни суди мнї, боже, тутичка вмирати.
 (Но) суди мнї, боже ду дому поувирипути,
 То ја буду знати, як сви пенку старенку
 шанувати.—
 Стали коза́ки до сина Ліваса гукати (при-
 мовлати):
 — Полно, полно, Лвас Коноченко за ма-
 тір'ју плакати, ридати,
 75. Пора *кона* осідлати.
 Турка, Татара, Бисурмчана (бисурмчана)
 побивати (војувати).
 Став Лівас Коноченко, сперса,
 Винав платок с кармана тај утерса.
 Ни поспів на *кона* (кошкка) сісти,
 80. Став Турків - Татарів Бисурманів на ка-
 пусту сікти.
 Три тисачі звојував,
 А п'јат у плен занав.
 На гóр'ан узав,
 До свого воска тај пригнав.
 85. Стали на јого козаки гукати (промовлати):
 — Славни козак Лівас Коноченко!
 Поменше трунку вживај,
 Побіліше охоти мај,
 Турка-Татара, Бисурмчана побивати.
 90. — Як ја буду побіліше трунку вживати,
 Побіліше буду охоти мати,
 Турка - Татара, Бисурмчана војувати.—
 Стали другиј раз виіжджати,
 Став син Лівас Коноченко конем својім грати,
 95. Турка - Татара, Бисурмчана војувати
 Сім тисач звојував, а дев'јат у плен занав.
 До свого воска та ј пригнав.

¹⁾ Записувач зазначає м'ягчені шелестівки акцентами — дит'а, дитя. З технічних причин їх подано курсивом.
²⁾ Мабуть зам. — гуральники. ³⁾ У друге співав: Стали козаки Лвасові Коноченкові *кона* здавати. Став він коневі до гриви припадати і т. д.

- Стали йому козаки промовляти:
— Дитя наше молодое,
100. Заслужнику восковоје:
Поменше трунку вживај,
А побільше охоти мај,
Турка - Татара, Бисурманана војувати.
Стали третій раз виїжджати,
105. Став син Лівас Коноченко своїм конем
грати,
Турка - Татара, Бисурманана војувати.
Дев'ят тисяч звојував,
А десат в плеи занав,
Но до свого воска та ј ни пригнав.
110. Стали вже його пулами стрилати, пулі ни
стрилајут
Шаблами рубати—шаблі нне рубајут.
Посерид Чиркескојі долини
Матирині слози скарали.
Стали його слози карати,
115. Став він до козаків промовляти:
Козаки молодіі, заслужники восковіі!
Помало с кона ссадіте,
Турецкіх жартів ни вразіте —
Прошу милосці вашојі:
120. Як будите в Рускіј крај поввертати,
Прошу ја вас немки старенкі правди ни
казати,
Якоју ја буду смертію в Чиркескі долині
помирати... —
Стали козаки в рускіј крај проїжджати,
Стала јіх немка старенка питати:
125. Козаки молодіі, заслужники восковіі —
Чи је мій син Лівас жив-здоров шче? —
— Цит, немко, ни журис;
Твій син ожинивс.
(В)Узав жінку Турківну, та горду та пишну,
130. Ні с ким ни стојт, ни говорит,
Ни ж жадним манахом головки ни склонит.

- Хваліт бога, нивістки дождала,
Буду мати при кому головку приклонати.
Стали другі козаки проїжджати,
135. Стала немка старенка питати:
— Козаки молодіі, заслужники восковіі,
Чи је мій син Лівас жив-здоров шче? —
— Цит, немка, ни журис,
Твій син ожинивс.
140. Взав собі жінку Турківну та горду та пишну.
Ні с ким ни стојт, ни говорит,
Ни ж жадним манахом головки ни склонит. —
— Хваліт бога, нивістки дождала,
Буду мати при кому головку приклонати.
145. Стали треті козаки проїжджати,
Стали кона здавати,
Стали шциру правду казати:
— Цит, немко, ни журис,
Твій син ожинивс.
150. Взав жінку Турківну та горду та пишну:
Ні с ким ни стојт, ни говорит,
Ни ж жадним манахом головки ни склонит.
Пулами його стрилали—пулі ни брали,
Шаблами рубали—шаблі ни рубали,
155. Посерид Чиркескојі долини матириві слози
скарали.

Стала немка спогадала,
Разом висіла ј похорон справлала,
Мед - внио коновками виставлала,
Всіх козаків запрошала:
— Піјте, випивајте,
160. Грајте, вигравајте,
Сина мого Ліваса Коноченка
У век віков вихвалајте. —
— Славни козак, славни,
Виликїј војін бував.
165. Толки п'яи правди ни докаже.
Богові на хвалу, а вам на здоров'је.
Записав Н. Дмитрук від Ів. Гуменюка.

ЮЮ.

- В городі, у городі була собі вдова немька
І мала сина Івасенька
Воиа його гудувала, пелегнувала,
Як сокола на рученьках ліліяла.
5. Темної нічки не досниляла,
Ясної свічки не вгасала,
Білої дянники не відхождала —
Воиа собі думала, гадала,
Що буде при старості свою головку припи-
жала.
(Ліра).
10. Алі став синок Івасенько своїх літ доростати,
Став до своєї немьки старенькојі згорда та
зпниша
Так став промовляти:
Не чля мені, немька старенька,
При тобі перебувати,
15. Тільки мені чля та вподоба
До табору козацького приставати.

1) Мабуть помилка замість—ся (се).

(Ліра).

- Ой сину мій Івасеньку, дитя молодое,
Та на що це¹⁾ тобі здало тое:
Є в тебе 4 воли плугових та два коні во-
рових,
20. Будеш собі сіяти й горати,
На хліб роботати,
Буде тебе молода челядь поважати,
Івасеньгом, по отцеві Коновченьгом, на-
зивати.

(Ліра).

- Немька моя старенька, як я буду сіяти, го-
рати
25. Ї на хліб роботати,
Буде мене челядь звежати
І вдовиним сином називати.
У неділю раю, пераненьку
Всі дзвоньки заздвопили,

30. Ненька старенька на утреплю виходжає,
Свого сина Івасенька соннім в лужку по-
кидає,
Вона його на двацять дверей зачіняє
І на дванадцять замків замкає.
(Ліра).
Алі скоро полковник на рипок виїзжає,
35. Разні трунки й нанятки опустами виставляє,
Хлонців молодих на охотників викликає:²⁾
Ви, хлопці молодіє, котрі не хочете при от-
цеві й неньці прибувати,
Пізної вечері вечеряти й раннього обіду
обідати,
То прошу вас до табору козацького при-
ставайте.²⁾
40. Алі скоро снюк Івасенько той вчуває,
Свої саф'янові чобіточки на ноги вдіває,
Дорогі сукні на себе вбирає,
Топор в ручки хватає,
Взяв п'ять печатъ
45. Замки рубать
До табору козацького сім міль онпжувать³⁾
(ногами догонять)
(Ліра).
Алі скоро ненька старенька з утрени при-
ходжає,
Свого сина Івасенька соннім в лужку не
зостає.
От вона рученьки заломала,
50. До сирі землі впала,
Горько, сильно, ревно, тяжко заплакала.
(Ліра).
Бодай же тобі, мой снюненько,
Стріли не стріляли, шаблі не рубали,
Щоб тебе материнські сльози нобили і по-
каралл,
55. Посеред війська з коня зняли.
Більш його ненька старенька не лаяла, не
проклинала,
Ще й вона за нього так добре дбала:
Погнала вона тих чотіри вола илугових та два
Кони вороних до Білоцерківського кунця про-
давати
60. Щей червоного докладала аби йому до
війська
Доброго коника добрала.
Як вона йому того доброго коника добрала,
Хлонцями передавала:
—Ви хлопці молоді,
65. Ви службоньки військові,
Мого сина сотоварниі любіі!
Ви йдете з руських країв до турецьких,
Нате вам передайте цього коника
Мому хлопцеві Івасеві.
(Ліра).
70. Так йому накажіть,
Так йому перекажіть,
- Щоб він вперед не впривався
І сзаду не лшався,
Щоб він своїх ніжок молодецьких
75. Нікогда не вривав.
(Ліра).
Алі скоро снюк Івасенько
Того коника доброго уздрів,
Він до сирі землі упав,
Тяжко, ревно заплакав:
80. —Бо я ж то думав, що мене ненька ста-
ренька лає
Та проклинає, а за мене ненька-старенька
так добре дбає.
Господи милостивий!
Дай мені той служби дослужити
І заслуги заслужити,
85. Ще ся в руськи краї повертати,
То я буду знати як свою неньку стареньку
шанувати,
Буду їй на старість слідочки цілювати.
(Ліра).
Алі скоро снюк Івасенько
Перний раз на того коника сідає,
90. Він від господа бога й від полковника
Благословенія жєлає:
Господи милостивий й ви полковник,
Благословіть мене на того доброго коника
сісти,
По війську погуляти, слави та пам'яті ко-
зацької страйфувати (добути).
(Ліра).
95. Бог тобі, снун мій Івасеньку,
Бог тобі в поміць!
Алі скоро снюк Івасенько перний раз за
наметь, виїзжає, став по війську грати,
700 Турок, Татарів кулямн постріляв,
100. 700 Турок, Татарів шаблямн порубав,
700 Турок Татарів конем під поги потоптав
700 на аркан пов'язав, він до табору ко-
зацького так живцем їх преставляв.
Алі скоро полковник наперед нього ви-
хожає⁴⁾,
105. Перед ним шапочку знімає,
Низенько ся йому вклоняє,
Подкова музика слічний марш грає.
—Ой снуну мій Іван воїне, дитя мое молоде,
Я не скажу тебе понижати, тільки скажу
110. тебе за більшого себе пачальника обрати.
Алі скоро снюк Івасенько другий раз на
того коника сідає, то він от господа бога і
від полковника благословенія жєлає
—Господе милосердний і ви полковнику,
115. Благословіть мене другий раз на того коника
сісти, по войску пограти,
Слави той пам'яті козацької струмфувати;
—Бог тобі Іван воїн, бог тобі в поміць.
Алі скоро снюк Іван другий раз за намет
виїзжає,

²⁾ Мабуть пропущено — (ліра). В рукописі відступ. ³⁾ Порівн. вар. Щ. ряд. 59, вар. ЦЦ ряд. 51. ⁴⁾ Тут мабуть починається переказ думи.

120. 10 сот Турок Татар кулями постріляв,
10 сот Турок Татар шаблями порубав,
10 сот Турок Татар коньом під ноги по-
тонтав,
10 сот на аркан пов'язав,
Він до табару козацького так живцем їх
првставляв.
125. Алі скоро полковник перед нього виходжає,
Перед ним шапочку знімає, ще ся йому
нижче клоняє,
Полкова музика слічний марш грає.
Ой син мій Іван воїн, дитя молоде,
Я не скажу тебе понижати,
130. Тільки тебе скажу за ридаря обрати,
Тільки прошу покорно поменше трунку
вживати,
Бо ти не зможеш воювати.
Філовнику полковнику што ето ти мне бол-
таеш, когда я буду побольше трунку вжи-
вати і наїдку в'їдати, то я еще
135. буду побольше Турок Татар рубати
и до тебе преставляти.
Алі скоро Іван воїн 3 раз на того доброго
конника сідає,
Він від полковника благословенія не желяє,
Много водки трунки напився,
140. На коня всадився, по коню повалився.
За намет виїждяє,
Став по войску грати,
Позвали Турки Татари,
Что п'яя капітан помежи войська гуляє,
145. Стали його стрілами стріляти,
Шаблями рубати,
І ще хотіли з нід нього доброго конника узяти.
Алі хлопці молодці так шо за нього добре
дбали,
З нід нього доброго конника не дали.
150. В Черкевській долині йому гроб конали
І шапками землю висинали
І там його поховали...
— Ви хлопці молодці
Сотовариші мої любі
155. Як будете ся в руські краї повертати,
Прошу вас покорно моєй неньці старенькій
Правдоньки не сказати,
Тільки жартами та смішками
Всігда розвеселяти,
160. Мене бо стріли не стріляли, й шаблі не ру-
бали,
Наверно мене материнські сльози побили й
покарали, посеред войська з коня зняли.
Алі скоро хлопці-молодці в руські краї по-
вертали,
Через город Черкевщину переходжали,
То їх ненька старенька перепиняє,
165. Так їх всіх барзо просят і питає:
Ви хлопці молодці, ви служоньки войськовії,
Мого сина сотовариші любії, скажіть міні
цирюю правду чи е там мій син воїн у
войську
Аби там був здоров?
170. — Здоров, стара ненько, здоров, твій син
Іван воїн
оженився в Черкевській долині, взяв сі
Туркиню
монархяню, вона ні п'є, на мове, нічого ні
до кого не говоре, ні до нього.
— Госноди милосердний дай міні тої невістки
дочекати, товмачів буду цаймати,
175. по таларові на нічку давати,
Що вона есть моя невістка, а я її мати
Та й шо я до неї буду на старість при-
мовляти.
Алі ненька старенька так то ім не довіряла
І других переходжає і сопередніх припеняє,
180. Так їх усіх барзо просят й питає:
— Ви хлопці молодці, ви служоньки військовії
Мого сина сотовариші любії
Скажіть міні цирюю правду чи е там мій син
у войську, аби був здоров.
185. — Здоров, стара ненько, здоров, твій син Іван
воїн оженився, вже с тобою, стара ненько,
на віки розлучився, узяв собі
папачочку, в чистому полі могилочку...
Ах ненька старенька рученьки зломляла
До сироті землі упала, горько, сильно, ревно
тяжко заплакала.
190. Ото його годувала, пельнувала,
Темної пічки не досвчала, ясної свічі не
угасала,
Білої динки не відхожала, у військо йому
передавала
Я собі думала гадала, що я буду при ста-
рості своїх літ
Свою головку при ньому принизати.
195. Отож я бідна осталася, не мала с ним в
младості прожити, при
старості своїх літ нема при кому головку
приклонити.
А ще ся ненька старенька так ся вона
добре мала, разом за нього й весілля
й похорони справляла.
200. (Там козаки їли й пили, стріляли Івана воїна
прославляли)
З гармад гримали, аж тумани вставали,
В черкевській долині Івана воїна голова
полягла
Його слава не погине й не поляже
205. одинні до віка нам всі хрістіанс на многі
літа.

Записали З. і К. Соколови від П. Панасюка.

Я. Про Канавченка¹⁾.

- Хмара тьмна наступав²⁾
 Дробен дорщик накрапає
 Татарське войсько наступав
 на Сівіер Магиду
 на Татарську Країну...
5. Хвилоненко Костенко —
 Генерал-палковничий
 усі книги праверає —
 (да) зашти Вкраїні шукавє,
 (і) пасьол пасилає —
 зашти Вкраїні шукати.
 (А Берестяпе) в лесу берест драли
 да { Грициху } вказали
 { вдаву }
10. Ак вани приехали
 { Да стали її прахати }
 { (Дай кажуть) }
15. — „Ой } ти бабушка Грициха,
 { Ух } Па працванью Канавчиha,
 виправляй свою дитину —
 — ратувати Україну,“ —
 — „Нехай прападе
 Вкраїна
 Бо ще не доросла
 дитина“...
- (От вуон юой і каже):
 „Ти, мамо, не держи мене
 { Да не послухаю тебе }
 { (Бо я тебе не буду слухать) }
 Пайду Вкраїни ратовати
 Неприятеля пабпвати
20. А атца сваго шукати
 (Бму голову адрубали
 да труп у землю заховали)“.
 Дак ему каня аседдали
 У руки ему дали
 вуон сев да пахав
 Вкраїн ратувати.
 (1) Не пивши не євпи
 (2) Троє суток ваєвав
 (3) І з каня не звалився
 (4) І смерти сабе не даждав
 А тади, як { падали } ему ведро водки.
 { (пудвесли) }
 Дак як узав вуон ве-
 дьорко за вуха
 Дак стало у туом ве-
 дьорку сухо.
 Чатире татари у трупи лежали
 (Дай виглядали,
 шо вон випив і льог аддыхать,
 Дак ему голову адрубали).
 Тридцет рублей сребренних ме-
 няла
 Да
 (вана) хустки купляла
 Лірщикам і бандурищикам раз-
 давала
 — „(Да і) грайте ж мені на
 здоров'є
 А сину маєму на безга-
 лов'є“...

Записав Б. Луговський від А. Шолоха.

Х. Про Ивана Коновченка.

(Слова що Афанасьєв додав до тексту Цертелєва з варіанту В означені розбитим друком; вільні зміни і додатки Афанасьєва—курсивом).

На славній Україні, у славному городі у Корсуні, кликне, покликне Хвилоненко Корсунський полковникъ: Годъ вамъ, панове-молодці домувати, по рблягъ спотыкати, за плуомъ спины ламати, жовтого сапьяну каляти, чорного едаману¹⁾ пыломъ набивати! ідѣть зо мисю ва Черкенъ долину гуляти, славы лыцарства²⁾ козацькому войську добувати, за вѣру христіянську одностайно стати!“.

Ой тогдѣ по городахъ не музики выгравали, а осаулы войськовій походжали, листи читали, козакѣвъ у походъ выкликали, по улицахъ пробѣгали, до винникѣвъ, до лазникѣвъ — словами промовляли: „Вы грубники, вы лазники, вы броварики, вы винники! годъ вамъ у виинцяхъ горѣлокъ курити, по броварняхъ ливъ варити, по лазняхъ лазень топити, по грубахъ валяти, товетимъ видомъ мухъ годувати. сажѣ вытпрати, ходѣмъ зъ вами на Черкенъ долину гуляти!“ Оттакъ вони выкликали: „а хто буде пань-отцевого, промовляли, педѣйшиѣго обѣду дожидати, той буде Хвилоненка, Корсунського полковника у щести мляхъ здоганяти!“.

У городѣ у Черкасахъ жила удова старевька, мала собѣ сына Иваса Удовыченка Коновченка; изъ малку кожала, у чужой руки не давала, при старости славы, памьятку сподѣвала. Вона перше ѣго тее зачувала, до господы, найскорѣше прибувала, усѣ копи зъ господы позсылала, усє оршѣ у кѣмнату замыкала, до церкви, до Божого дому посѣщала.

То ѣвась одъ сна прочнає, по хатѣ поглядає, ажъ иѣ одной шаблѣ булатной, пицалѣ семнпядвой на стѣнѣ ве має! У стайню ухѣждає, а на стайнѣ иѣ одного коня воропого! То вѣнъ келѣпомъ кожнату оббиває, усє орудіє забѣрає. свою неньку стареньку бѣля церкви здоганяє, словами промовляє:

¹⁾ У дужках () подано ті вислови, які фігурували в п'єсі лише під час „проказування“; в рядках подвійних подано: вгорі співані вислови, а зісподу — проказані, до того ж останні ще в дужках, зарівно з тими, що й зовсім не співалися. Фігурні дужки получаютъ вислови проказані й проспівані. Спиесувано спочатку „за проказуванням“ і вивірено за співом. Б. Луговський.

²⁾ Наголошені букви з технічних причин подано курсивом.

¹⁾ З технічних причин І-Є оригіналу передаємо через е, а ЇЄ передаємо через ї.

²⁾ У Цертелєва всюди — рыцарства.

— Не добре ты, мати, згадала, що усѣ конї зъ господы посылала, усѣ орудїе у кѣмнату замыкала! а луч-чебъ ты, мати, зробила, до города Крылова одѣздила, сто злотыхъ жидовї олондаревї давала, у нарядї доброго коня купувала, мене молодого у походъ зваряжала.

— Маешъ ты чотырї воли чабаныи, два конї *батьковскїй* воронїй *лучше жѣ* тимп волаи хлѣбъ *опати*, козакѣвъ па хлѣбъ на собѣ *закликаши*: будутъ тебе козакп и безъ лыцарства знати!

— Що минѣ зъ того, що я буду добре поживати, що будутъ мене козакп за хлѣбъ за собѣ поважати! тѣльки будутъ мене, мати, на подпытку гречкосѣемъ, домотаремъ велічатп, коня мого прибудую прозывать! И уже минѣ²⁾ не подоба по рѣлляхъ спотыкати, жовтыхъ чобѣтъ калати, дорогїи сукнї пыломъ набивати; а хочеться минѣ, мати, пїти подъ городъ Тягнїю гуляти, славы лыцарьствя *добувати!*

То *Ивасъ* шаблю булатну у руки бере, пнцаль семьюпядну па плече кладе, за вѣйськомъ пїшки йде. Вѣйсько йде, якъ бѣжолы гуде.

Удова старая зъ церкви Божого дому *постыгала*, помежъ вѣйськомъ поглядала, сына своего *Иваса* не пѣзнала! Лаяла, проклинала, до небесъ руки *побдїймала*: „Господи милосердный! бодай мого сына на первой потребѣ первая куля не минула!“ У *го-ноду* *прибувала*, зновъ одъ великого сердца одходила, обѣдати не сѣдала, словами промоняла: „Господи милосердный, *колибъ* мене те слово стару па *лѣжку* споткало, що я на своего сына, на *Иваса* парѣкала“. Тогдѣ чотырї воли чабанїи у городъ Крылонъ до жыда-олондаря *одинала*, ще й пѣтдесять злотыхъ грѣшми доплатила, коня па славу козацькую купила, що *Ивасова* душа козацькая молодецькая дуже *любила*. *Ажъ ось* козака *стрѣває*, три коня п коня до рукъ *овае*, вѣрнымъ другомъ *величае*.

— *Ой*, козаче,—вѣрнїй друже! ты мого сына наздогонишь, да *ѣго* человекѣкомъ пастаповишь! Нехай мѣи сынъ *Ивасъ* Копопченко степу ногами не змѣряе, живота не врывае, матерї старенькой не лас, не проклинае!

Козакъ три коня й коня дорогого узявъ, за городомъ Браїловымъ у шести *миляхъ* вѣйсько здогнавъ. Межъ вѣйська выѣзджае, *кругомъ* поглядас, *Иваса* Коновченка не пѣзнае. Скоро *Ивасъ* Коновченко коня уздрѣвъ, барзо *зомлѣвъ*, до коня прибувае, за поводы хапае.

— Я, каже, думавъ, що *моя мати* мене лас, да проклинае, ажъ вона обѣ минѣ старанїе мае! колибъ минѣ Богъ да помѣгъ сеїю дорогою у потребу сходити: не пѣшлабъ моя мати по чужнхъ дворахъ спотыкати, хлѣба да соли позычати, *чужїй лѣжки* *помывати*, *чужїй-сѣ* *оубїей* *колыхати!* могъ бы ей при собѣ до вѣку *держати!*

Не ясенъ соколъ па долинѣ по табуру гуляе, не бѣлая лебедь спѣвае, полковникъ Хвилоненко походяе словами промовляє:

— Которїй то, панене-молодцї козакъ дородвїй, ще й конь подъ нимъ возобвїй, пѣде зо мною на Черкень долину гуляти, славы лыцарства козацькому вѣйську доставати?

То *Ивасъ* Коновченко тее зачувавъ, попередъ усѣхъ благословення *бравъ*.

— *Ой*, *Ивасю* Копопченко! ты ще *дитына* *молода!* нї па полѣ, нї па морѣ не бывало, смерти бїля себе не выдало: *якъ* *узоришь* *кровъ* *на* *мечъ*, *то* *злякаешъ!* Якъ звычай козацькїи пѣзнаешъ, *нехай* *лучше* *тогдѣ* *погуляєшь!*

— Не усѣ старї птицї высоко лїтають, не усѣ старї щукп карасѣвъ хапають: трапляеться. батьку, що *кряча* *малее* — ловитъ *рыбку* *лучше* *нѣжъ* *старее*.

То *Ивасъ* промовлявъ, до коня прибувавъ, великую радѣсть *мавъ*. Попруги потужче пѣдтягас, по мѣжъ вѣйськомъ повертае; старого козака зустрѣчае, за рѣдного батька поважас, молодого зустрѣчас, за рѣдного брата поважае. То *Ивасъ* Коновченко зъ полковникомъ выѣзджавъ, дванадцять Татаръ передъ мечъ *принявъ*, шѣсть на арканъ звязавъ. То полковникъ бусурманѣвъ прїймае, *Иваса* Коновченка бїля себе саджае, славу *ѣго* выхваляе. То *Ивасъ* великую радѣсть мае, словами промовляє:

— Благослови минѣ, батьку, оковитой *начиться!* я *исзарѣкаюсь* — зъ бусурменами ще *лучше* побиться.

— Не вѣлю я тобѣ, сыну, оковитой *напивати*, да йти — зъ бусурменами на долину гуляти. *Кожыжъ* *уже* *хочешъ* *ей* *напивати*, то вѣлю у моѣмъ *наметѣ* лягти спочивати!

— Сей минѣ *хмѣль* не буде *заважати*, а буде моему сердцю козацькому молодецькому смѣлости додавати!

Деся *полковникъ* *ододигеся*, а *Ивасъ* Коновченко *горѣлки* *напивеся*. Изъ *намету* *выступае*, на коня *сѣдае*, помежъ вѣйськомъ *прѣзджае*; старого козака зустрѣчае, гордымъ словомъ *зневажае*, — молодого зустрѣчае, опрощення не прїймае, *старїмъ* *и* *молодїмъ* *кашу* *свертае*, *стремемъ* *у* *груды* *торкае*...

То не вихоръ по Черкень долинѣ гуляе, не снзый орелъ яструбѣвъ гапаяе: удивченко Коновченко па ворономъ конѣ розѣзджае; мечемъ своимъ якъ блискавка сяе; трехъ Татаръ янычаръ зъ коней збывае. Тогдѣ шаблю булатну опускае, козакамъ лыцарство свое выхваляе, безпечно по долинѣ розѣзджае, бусурменѣвъ на смѣхъ пѣдїймае.

То безбожнїи бусурмены тее зачували, напного козака сразу *на* *герцъ* познавали, боольшѣ *ѣму*, поля гуляты *попускали*: одъ табура козацького одбивали, гнѣвомъ-Божїимъ—сараню на козака *налѣтали*, молодого Коновченка *пострѣляли*, *порубали*, зъ коня збывали; тѣльки коня козацького не пѣймали.

То добрый конь до табура *прїбѣгае*, по куреняхъ гуляе, гострыми конытами землю *копае*, *прже* *якъ* *словомъ* *промовляе*, смутно ржучп козака своего *выкликае*.

То у недѣлю у полуденну годину, самъ Хвилоненко Кореуньскїи полковникъ изъ *намету* *выступае*, на табуръ поглядас, що конь козацькїи *полемъ* *гуляе*, — вѣнъ до козакѣвъ *словами* *промоняе*:

— Отце вы, братця, не добре зробили, що напного козака гуляти пустили, мовъ вы самї *ѣго* зъ свѣта згубили! Добре вы *дбайге*, бусурменѣвъ одъ *тѣла* козацького одбивайте! Бо уже не *дурно* козацькїи конь по табуру гуляе: *мабутъ* *Иваса* Коновченка на *свѣтѣ* не мае!

То козакп тее зачували, на долину найскорѣше *поспїшали*, бусурменѣ въ одъ *тѣла* козацького одбивали, шаблями *надѣлками* *суходѣль* *копали*, шаиками *приполами* персть *выбїрали*, *Ивасю* Коновченку *могилу* *наспали*, у *семпнпяднї* *пнцалї* *грѣмали*, у *суремкї* *жалѣбно* *выгравали*, славу козацьку *выхваляли*...

То у суботу *проти* *недѣлї* *прїснпвсє* *удовѣ* *сонъ* *дванеснїкїи* *па* *прочудъ*. То *вона* одъ сна *прочинала*, на базаръ *выходжала*, которїй старї *сусѣды* зустрѣвала, свѣй сонъ *повѣдала*... Хочъ старїй *сусѣды* сей сонъ добре знали, *удовѣ* *прядцы* не казали

²⁾ Пропущено—не честь.

— Ты, удова, не плачь не журися, бо уже твоїй сьнї Пвась *одружився*: поняпъ собѣ дѣвку Туркеню, у зеленої сукнї у золотому очѣнку. Богъ ёму допомогъ, гараздъ живе, *поживає*, податї не дає, хлѣба не присѣвас, — никто ёго не зачѣпас.

Тогдѣ удова до господы прибувала, словами промовляла:

— Хвалю тебе, Господи и благодарю! Хоча мѣй сьнї буде по вѣйськахъ ходити: буде минѣ зъ кимъ у господѣ слово заговорити, зъ невѣсткою тугу роздѣлити!

Скоро пѣсля того стали козаки табурь знімати, у города христїанськї уступати. Скоро тее стара удова зачувала, великую радѣсть мала, цеберъ меду й конву горѣлки наточила, у брамѣ стала, сына свого пыглядала, старого козака й молодого о своѣмъ сьну пытала. *Первая и другая* сотня наступає, удова сына не выдає. Третя сотня нѣдѣ полковою короговою — самъ хоружїй по переду йде, удовивого коня за повѣдъ гостинця веде.

То удова коня уздрѣла, уся обїмлѣла. Ударилась крижемъ о сырую землю, *оо* небесъ руки нѣдѣмала, *мала* проклїнала:

— Ой, Хвилоненку, бодай ты собѣ *нї* шастя, *нї* долї не мавъ, якъ ты мого сына зъ мѣжъ вѣйська, мовъ мизинїй палець утерявъ!

Тогдѣ самъ Хвилоненко Кореуньскїй полкопникъ зъ коня *уставиє*, удову пѣдѣ плечи *санає*, словами промовляє:

— Стої, удопо! не плачь не журися, мене козака молодого не лай, не проклїнай! бо я твого сына на герецъ гуляты не посылавъ: вѣнъ самъ *козацькю* охоту мавъ!

Тогдѣ удова — не убого ся мала: три сотнї вѣйська *оо* себе на хлѣбъ на солѣ закликала: *зарозомъ* похорони й весѣлля Ивасепї одбувала, полковниковї козацького коня дарувала, старшїмъ шаблїй й лицали Ивасевы роздавала.

Полягла козацька молодецька голопа,
Якъ одъ вѣтру на степу трава:
Слава не пмре, не поляже,
Лыцарство козацьке усякому роскаже!

Памятники и Образцы 1853. с. 205 — 210.

У. Коновченко.

(Слова що не сходяться з вар. Г зазначенї курсивом).

Въ славнїмъ мѣстѣ у Черкасахъ, ¹⁾ тамъ жила	Друга недоля, бы <i>тя</i> яєнї мечи порубали: (31 Г)
вдова, (1 Г)	40. Третя недоля, щобъ <i>тя</i> кулї пострѣляли! — (32 Г)
Вдопа Коновчиха, красна, молода; (2 Г)	Якъ прїѣхавъ Конопченко до обозу: (33 Г)
Мала вона сына одвого, Ивася ²⁾ , (3 Г)	Тамъ <i>всѣ</i> Козаки взяли ся <i>изъ</i> нїмъ питати, (34 Г)
Тай той ся сьнї на вѣйну наперає: (4 Г)	Старшина его дуже собѣ <i>полюбила</i> , (35 Г)
5. „Гей!“ ³⁾ мати жь моя, рѣдненькая мати! (5 Г)	Та и до курѣня <i>заризъ</i> ю прїїмила. (36 Г)
Пусти мене съ Козаками погуляти, (6 Г)	45. Съ самїмъ <i>Гетьманомъ</i> ⁴⁾ и снѣдає й обѣдає... (37 Г)
Щобы отцевскую слапу не втеряти! (7 Г)	Козаки <i>го</i> не пускають — вѣнъ ся наперає: (38 Г)
— „Ой, сыну мѣй, Коновченку, сыну мѣй, Ипасю! (9 Г)	„Ой, Атаманы, <i>вельможнїи</i> наны!
Пустишь мене на Черкентю долину гуляти,
Славы, лыцарства Козацькому вѣйську доставати,
50. Та и отцевской славы не втеряти!“ (41 Г)
10. Чп ты, мѣй сыноньку, не маєшь де бути? (10 Г)	— „Ой ты, Коновченку, <i>молода</i> дѣтино,
Не йди съ Козаками на Черкентю долину!
Бо ты нї на <i>польє</i> , нї на <i>морь</i> не бувало,
Смерти Козацькой коло себе не видѣло.
10. Чи ты, мѣй сыноньку, не маєшь що нити? (11 Г)	55. Якъ ты съ Туркѣвъ кровь уздришь, на кони зомлѣешь, (43 Г)
Чп ты, мѣй сыноньку, не маєшь що вѣсти?“ (12 Г)	На кони зомлѣєшь и до дому не прїїдешъ“. (44 Г)
„Гей, гей, мати жь моя, рѣдненькая мати! (13 Г)	„Ой тази пѣду съ Козакамъ погуляти, (45 Г)
Таки пѣду съ Козаками погуляти, (14 Г)	Щобы отцевской славы не втеряти!“ — (46 Г)
Щобы отцевской славы не втеряти!“ (15 Г)	Ой равѣ, ранесенько и коника сѣдзас, (47 Г)
15. — „Можешь, мѣй сыноньку, дома поживати,
Можешь Козакѣмъ на хлѣбъ-солѣ спрашати,
Будуть тебе Козаки и такъ посажати.“ —
„Ой не буде мя, мати, <i>ништо</i> поважати,
Будуть мя Козаки <i>гречкосѣємъ</i> звали,
20. Коня мого вороного <i>прибудю</i> величати,
Ей! хочеться мити нѣдѣ Тягнїю погуляти,
Щобы отцевской славы не втеряти!“ —
Пѣшла мати до церквп Богу ся молити, (16 Г)	60. И коника сѣдзас, а на Бога не гадає, (48 Г)
А вѣнъ зачавъ отцевской зброи смотрѣти; (17 Г)	На Бога не гадає, та па вѣйну ся ваперає.
Ой выѣхавъ съ Козаками — и Козаки ся <i>росступаютъ</i> , (50 Г)
25. Знайшовши, зачавъ полою вѣдтерати, (18 Г)	Козаки ся <i>росступаютъ</i> , ему Бѣгъ допомагає, (51 Г)
Козацькю <i>барету</i> <i>приберає</i> , зброю <i>паряжає</i> , (19 Г)	Сму Бѣгъ допомагає, а вѣнъ Туркѣвъ рубає, (52 Г)
И чымъ ⁴⁾ скорѣй собѣ на герецъ носпѣшає. (20 Г)	65. На арканъ бере, вѣ неволю <i>посылас</i> .
Ой у вечѣрь Коновченко <i>до</i> обозу повертка. (53 Г)
Дали сусѣды мамцѣ до церкви знати, (21 Г)	„Ой чи вѣп ты вечероньку?“... его <i>Гетьманъ</i> ⁵⁾ пытає. (54 Г)
Покинула вона та й службы слухати, (22 Г)	— Ой, <i>батьку</i> <i>Гетьмане</i> , я то теперь <i>лыцарства</i> доставъ. (55 Г)
30. Сама побѣгла своего сына доганяти: (23 Г)	Бо я <i>всѣмъ</i> передъ <i>вѣвъ</i> , жадного ся не <i>страхавъ!</i> — (56 Г)
Ей, сыну мѣй, сыну, вернися до дому!“ (24 Г)	70. То <i>его</i> <i>Гетьманъ</i> <i>ласкаво</i> прїїмає.
Коло себе <i>сажає</i> , славу <i>его</i> <i>выхваляє</i> .
— „Ой! не пернуса. моя мила мати, (25 Г)	
Таки пѣду съ Козакамъ погуляти, (26 Г)	
Щобы отцевской славы не втеряти!“ (27 Г)	
35. Мати ся вернула: „Бодай же ты, сыну, (27 Г)	
Бодай ты, сыну, три ведолї спѣткало! (28 Г)	
Одна недоля, щобъ <i>тя</i> Козаки не <i>злюбили</i> , (29 Г)	
Та и до своего курѣня щобы не прїїмил: (30 Г)	

¹⁾ Порівн. примітку 1 до вар. Г., ²⁾ Порівн. прим. 2 до вар. Г., ³⁾ Пропущено — гей. ⁴⁾ У вар. Г — чи ⁵⁾ Порівн. прим. 6 вар. Г.

Ой рапо рашесенько и горѣвкн ся напивае, (57 Г)
 И ѣсти ся доправуе, и на войну ся зберае. (58 Г)
 „Ой сыну, Коновченьку, треба ся впередь
 вмыти, (59 Г)
 И Богу ся помолити, вѣттакъ на войну ити!“ (60 Г)
 — „Ей! батьку, Гетьмане! Я ся вчера не мо-
 ливъ, (61 Г)
 И лица'мъ не мывъ, а *пресиѣ* тилько Туркѣвъ
 побивъ“. (62 Г)
 „Ей, сыну, Ивасю! треба ся, сыну, впередь
 умыти. (63 Г)
 И Богу ся помолити, та й горѣвки не *пити*; (64 Г)
 Во горѣвки *напыльсья* — сонъ голову похи-
 литъ, (65 Г)
 И зобачуть ти Турки — то *с'нитя* порубають“. (66 Г)
 — „Ей, батьку, Гетьмане! Я ся *нѣж* не стра-
 хаю, (67 Г)
 Най ся они мене страхаютъ, якъ я выйду *по-
 цуляти*“. — (68 Г)
 Гей! поѣхавъ на войненьку — сонъ голову по-
 хилае, (69 Г)
Ивасенько конникови *по крикъ* ся постелеае. (70 Г)
 Ой уздрѣли Турки — прибѣгли, его порубали:
 (71 Г)
 „Слава тобѣ, Боже, що мы *го* дѣстали! (72 Г)
 Тото вѣвъ насъ много людей збавивъ!“ — (73 Г)
Тотоъ Коновченько *собѣ* *припадавъ*:
 „Тото мене моеи мати слова спѣткали! (75 Г)
 Гей, гей, малый Боже! тото я ей не слухавъ!
 (76 Г)
 Ой не кажѣть мамѣ, що такъ марне *згибаю*, (77 Г)
 Але кажѣть, що три барвѣ на рѣкъ *убераю*: (78 Г)
Ой *убераю* на *весиль* та *зеленькю*,
 А въ осени *чорненькю*, а въ змѣ *бѣлень-
 кю*“. — (79 Г)

Ой йдуть Козаки зъ войны — вышла *его* мати, (80 Г)
 Свого сына выгладати. (81 Г)
 Перша сотня наступае, вдова сына не видае.
 (149 — 150 Б)
*Два Козаки зъ войны йдуть, ен сына коня *се-
 дуть*.*
 Вона тому не звѣрила... (85 Г)
 Ой выйшла вона на могилу, подивится у до-
 лину: (86 — 87 Г)
Друна сотня наступае, вдова сына не видае.
 (149 — 150 Б)
*Два Козаки зъ войны йдуть, ен сына зброю не-
 суть.* (88 — 89 Г)
 Вона й тому не звѣрила. (90 Г)
 Выйшла вона на могилу, подивится у долину,
 (96 — 97 Г)
Третя сотня наступае, вдова сына не видае,
 (149 — 150 Б)
*Два Козаки зъ войны йдуть, ен сына барсу *не-
 суть*.*
 Вона й тому не вѣрила, ще ся запытала:
 „Чи далеко мой сынъ иде? То вѣвъ дуже *знать*
замлѣвъ, (91 — 93 Г)
 Що вѣвъ свою зброю не нѣсѣ, що вѣвъ своего
 коня не вѣвъ? — (95 — 94 Г)
 Ой выйшла вона на могилу, подивится у до-
 лину: (96 — 97 Г)
*Всѣ Козаки зъ войны йдуть, ен сына голову
 несутъ,* (98 — 99 Г)
 Та й ей показали — *тяжко* *повздыгали*: (100 Г)
 Ой, вдово, Коновчико, нема твого сына, Ивася!
 (101 — 2 Г)
 Турки его пострѣляли, та й на смерть го пору-
 бали!“. (103 — 4 Г)

16. ХВЕДІР БЕЗРІДНИЙ.

На перший погляд дума про Безрідного здається дуже популярною думою—її не бракує ні в одній збірці дум від Цертелева почавши, а в деяких маємо навіть по два-три варіанти. Але в дійсності це багатство запісів пояснюється більше смаком запісувачів до цієї думи, і не являється доказом її популярності між кобзарями XIX-го ст. Ця дума, може колись і популярна, завадто вразно забарвлена становим козацьким кольором, аби користуватися таким успіхом у пізнішій не козацької суспільності як більш позастанові Азовські брати або навіть Коновченко. Інтерес до Безрідного самих співаків не міг би також захочти публіку. І справді, дванадцять варіантів, що подані нижче і записані на протязі цілого століття походять від сьоми тільки кобзарів, та й з тих один ввчинея свої думи з книжки, як признавався сам, інші ж знали її здебільше не твердо.

I. Варіант А—„Повісти малоросійскія“—Житецький, Мысли о малорусскихъ народныхъ думяхъ. 1893 с. 207. Текст записано від кобзаря Івана мабуть на Миргородщині, коло 1810 р. Різниця між текстом Житецького і копією Маслова¹⁾ та різнодрук Костомарова (у Костомарова надруковано рр. 7—20, 22—29, 55—67 варіанту А)²⁾ див. у примітках. Поділ рядків „копії“ поданий як звичайно цифрами в кінцях рядків варіанту А.

Варіант Б—Цертелевъ, Опытъ собранія старинныхъ малоросійскихъ пѣсней. 1819. Текст записав він сам від невідомого кобзаря мабуть на Миргородщині в 1814 р.

Варіант Б₁—Антонович і Драгоманов, Историческія пѣсни малорусскаго народа, 1874 с. 251 (варіант Д). Текст не має помітки від кого він здобутий; надруковано його в скороченні так зв. „алгеброю“. в повному вигляді він виявляється цілком ідентичним з текстом Цертелева. Маленькі різниці подаємо згідно з прийнятим нами порядком³⁾ як варіант Б₁.

Варіант В—Метлинський, Народныя Южнорусскія пѣсни 1854, с. 440. Текст записав Н. М. Білозерський від кобзаря Івана Романенка в Британах Борзенського пов. на Чернігівщині, мабуть на початку 1850-х рр.

Варіант В₁—Там же с. 441. Маленьке доповнення до попереднього тексту записане від того ж кобзаря тим самим записувачем.

Варіант Г—там же с. 442. Записав Куліш від кобзаря Андрія Шута, в Олександрівці Сосницького пов. на Чернігівщині, мабуть у вересні 1853 р. Уривок.

Варіант Г₁—Записки Юго-Западнаго Отдѣла Н. Р. Г. О. т. I 1873 с. 18. Текст записав О. Русов від кобзаря Остапа Вересає, з Калюжинець Придубцького пов. на Молтавіщині. Де зроблено запис і коли, не відомо; мабуть не довго перед друком.

Варіант Д—там же, нотні додатки с. 1. Потний запис М. Лисенка від Вересає зроблений не відомо де і коли.

Варіант Е—Українські записи П. Мартиновича, 1906. с. 12. Текст записав він сам від кобзаря Івана Кравченка-Крюковського, в Лохвиці на Приліці 20 травня 1876 р.

Варіант Є—В. Горленко, Іванъ Крюковскій, „Киевская Старина“ 1882 кн. XII с. 510. Текст записав він сам від Ів. Крюковського в Лохвиці, мабуть того ж 1882 року.

Варіант Ж—М. Спераяскій, Южно-русская пѣсня и современныя ея носители, 1904 с. 18. Текст записав він від кобзаря Терешка Пархоменка з Волосківців Сосницького пов. на Чернігівщині, коли і де записано не зазначено.

Варіант X—Б. Грінченка, Думи Кобзарські, 1897. с. 57. Під текстом помітка: „записано від кобзаря Остапа Вересає“—в дійсності ж це текст зложений з варіантів Б і Г.

II. Наш список варіантів вимагає пояснення, бо він може здаватися дуже неповним: так напр. Єрофеїв згадує у Антоновича і Драгоманова два нові тексти цієї думи, тимчасом як ми відзначаємо тільки один, і то, як додаток до Цертелева. Б₁ Єрофеїв зазначає, як передрук з Метлинського (Записки наукового тов-а в Києві кн. VII, 1910 с. 38, третій рядок знизу), хоча у Метлинського його не було. В дійсності справа стоїть так: в збірці Метлинського надруковано три варіанти (наші

¹⁾ Про „Повісти“ і копію Маслова див. том перший корпусу сс XXI—XXX.

²⁾ Історія Козачества в пам'ятникахъ пѣсеннаго творчества. Собр. Сочиненій кн. VIII с. 756—757, 758.

³⁾ Див. том. I с. X.

В, В₁ і Г), у Антоновича ж і Драгоманова надруковано шість варіантів: як передруки Г Цертелева, за Максимовичем (наш Б), і текст Вересая (наш Г), з Метлинського доповнення до тексту Білозерського, у нас В¹, решту ж, 3 тексти, надруковано нібито вперше. Се тексти Білозерського від Романенка і Куліша від Шута, що були друковані у Метлинського і видно Куліш прислав їх видавцям Историческихъ пѣсень не відзначивши, може й забувши, що ці тексти вже були друковані в 1850-х рр., а ці видавці не звірили їх зі збіркою Метлинського й надрукували як першодруки. Третій текст (у нас Б₁) в Историческихъ пѣсняхъ не має помітки про своє походження, але видно, що се виправлений текст Цертелева; хтось з співробітників Антоновича і Драгоманова переписав його з рукопису прочитавши букву ш в слові ушкали як си (усикали—усікали), і се єдина різниця між Б і Б₁. З чийого саме рукопису було переписано сей текст, судити не беремось, порівнюючи інші поправки з відомими передруками—гадаємо, що се мусів бути рукопис Максимовича для його видання 1834 р. (див. примітки до вар. Б). Єрофеїв, держачись варіантів надрукованих у Антоновича і Драгоманова і доповнивши свій список новішими записами, не відзначив текстів надрукованих у Метлинського, ми ж як і раніше подаємо тексти за першодруками і передруки Антоновича і Драгоманова відмічаємо лише в міру потреби в примітках.

Варіанти Г і Д записані від одного співця—Вересая, один зі співу під кобзу, другий видано з проказування. Різниця між текстами помітні і цікаві. Д. Ревуцький друкуючи сю думу скомбінував ці тексти (Українські думи та пісні історичні, 1919 с. 137). В примітках до вар. Д ми подаємо його зміни.

Варіанти Крюковського Е і Є записані від кобзаря на відступі 5—6 років і надруковані тут кожне окремо—різниця між обома варіантами чималі.

Варіант Ж Пархоменка має очевидно книжне походження і ак. Сперанський пише, що кобзар, як сам признався, вивчився Хведора Безрідного з „Дум Кобзарських“ Грінченка, а музику перейняв від Лисенка. Сперанський завважив одначе, що текст Пархоменка де-не-де відбігає від Грінченкового, а саме початок Пархоменка ближчий до невільничого плачу, Грінченкового другого (див. в т. I № 1 вар. X). На нашу думку се пояснюється тим, що в дійсності Пархоменко вчився не Грінченкового тексту Безрідного, а Вересаєвого (наш Г), і мабуть також за допомогою Лисенка. Дійсно вар. Ж у всіх деталях вислову дуже близько держиться вар. Г і різниця між ним і вар. Г мало що більші ніж між обома варіантами Вересая—Г і Д, а менші ніж між Е і Є, що теж записані від одного співака—Крюковського. Властиво у Пархоменка є тільки два рядки таких, що він їх не міг взяти з вар. Г, ряд. 2 і 5. Першого з них нема ні в однім іншій варіанті сеї думи, се власний додаток Пархоменка. Другий є тільки в варіанті А, але неімовірно, щоб Пархоменко знав його. На текст же Грінченка не вказує ніщо. Сей текст, вар. X зложений з вар. Г і йому додано початок з Б.

Щодо приналежності цих варіантів до певних кобзарських центрів, то наші відомості дуже невизначні. Варіанти А і Б записані правдоподібно обидва на Миргородщині, але різниця між ними досить значні. Б починається описом спокійного обіду Хведора і його джурі в стіну, що зненацька переривається нападом Татар, і такого початку не має ні один інший варіант. Решта ж оповідання варіанту Б, хоч сей варіант і коротший в деталях ніж інші варіанти, держиться звичайної схеми: передавання джурі козацького добра, посилання його до козаків, та козацький похорон. Все ж таки сей початок і загальна короткість тексту відрізняє варіант Б від решти варіантів сеї думи.

Тимчасом другий старший текст, варіант А, теж мабуть з Миргородщини походженням, має початок цілком подібний до всіх інших варіантів з Полтавщини: се опис побоевища по „потребі царській“. Відзначна риса сього варіанту—згадка про звістку до дому рр. 22—35, що підкреслює лицарській кольорит думи (вірний слуга заміняє вмираючому лицареві всю родину); але вона могла бути нав'язана Самарськими братами, яких той же сліпий Іван співав також (див. т. I с. 140 № 11 вар. А рр. 32—36 і 50—51). Взагалі ж ці різниця між А і Б, варіантами, можливо записаними в межах одного повіту, зайвий раз підкреслюють різницю між співаком (чи співаками) Цертелева й „равсодієм Іваном“ „Повѣстей“; не вважаючи на територіальну близькість вони мусіли належати до різних шкіл, або стояли під впливом різних кобзарських центрів. З цих двох шкіл та, до якої належав співець Цертелева (варіант Б нашої думи), слабше зазначилася своїм впливом між іншими записами Хведора Безрідного, ніж друга школа (варіант А).

Тексти записані від Вересая і тексти від Крюковського, дуже подібні одні до других, належать до сеї другої школи. Вони мають однаковий початок як і вар. А і держаться його схеми оповідання, тільки позбавлені згадки про дім і значно ампліфіковані. Се дозволяє нам вважати вар. А і тексти Вересая (вар. Г і Д) та Крюковського (Е і Є) за приналежні до одної традиції—правда, мало відмінної від інших способів співаання сеї думи, що зустрічається в інших місцях, але зате традиції дуже міцної. Мало в яким іншій випадку зустрічаємо таку велику подібність між низшими записами від кобзарів і найстаршим текстом „Повѣстей“, як у сеї думі; не менш разюча й подібність між текстами Вересая і Крюковського. Коли ж запитаємо, де джерело цих спільнот? яке се місце звідки вийшли всі ці співаки і вивесли один спосіб співаання сеї думи; то муситимемо зазначити такі пункти: Крюковський хоч у Лохвиці жив і в Лохвицькім повіті вчився, належав до „зіньківської науки“.

Його вчитель, Кравченко, був учнем Хмельницького з Зіньківського повіту, і Гаврило Вовк, від якого Крюковський багато „вонав“ скінчивши вже свою науку, був теж зіньківським кобзарем. Таким чином в головному репертуар Крюковського—зіньківський. З огляду на суміжність Зіньківського повіту з Миргородським і близьке сусідство тутешніх кобзарів, подібність миргородського вар. А і тексту Крюковського не має в собі нічого дивного, хоча треба зазначити, що ми не знаємо точно від кого Крюковський перейняв саме Безрідного, інші ж зіньківські кобзарі сеї думи не співають.

Подібності варіанту Крюковського з Вересасвим на нашу думку пояснити не так легко. Горленко пояснював подібне в репертуарі обох кобзарів територіальною близькістю—їх належністю до суміжних повітів: Лохвицького і Прилудького. Але в дійсності се аргумент слабкий, бо подібність ся не така вже очевидна і в різних випадках дуже не однакова; прим. Вересай зовсім не знав Олексія Поповича, якого співав Крюковський, а співав Бурю (про се див Думп т. I с 79—80). Варіанти Азовських братів Вересая і Крюковського належать також до різних редакцій (див. т. I с. 92). Се пояснюється зовсім природно тим, що Вересай здобував свою професійну освіту в зовсім інших місцях ніж Крюковський і зложив собі взагалі досить еклектичний репертуар. Зокрема щодо Безрідного ми висловили здогад, що Вересай перейняв його не від майстра, а від „побочного старця“ в одній з своїх численних подорожей (див. т. I с. XXXVII). Тенер можемо додати до того, що перейняв він її певно від якогось кобзаря з центральної Полтавщини, може Миргородщини, де очевидно культивовано редакцію сеї думи з заспівом „По потребі. по царській“ (вар. А, Г-Д, Е-Є, через книжкову передачу належить сюди і вар. Ж)

Решта зазначених у нас оригінальних записів походить з Чернігівщини, від кобзаря Романенка з Борзенщини і від сосяпцького кобзаря Шута. Хоча ми не знаємо про якийсь зв'язок між сими кобзарями, мусимо зазначити подібність між їх текстами сеї думи. Безумовно, що Романенко знав її ліпше хоч теж не докладно; Шут же частину проказав прозою, видно дуже слабо пам'ятаючи сю думу, а з запису надрукованого у Метлинського (наш вар. Г) видно, що він зовсім не знав її кінця. Друкуючи сеї текст „алеброю“ Антонович і Драгоманов відзначили, правда, що кінець сього варіанту такий самий, як кінець Романенкового (наш вар. В, рядки 21—49). Се однак зовсім не ймовірно, бо варіант Шута називає Хведора не Безрідним, а „осаулою богуславським“ (очевидно під впливом якоїсь невізв'язаної думи, хоча Шутів плач не згадує Богуславця, див т. I № 1 вар. Б). Чи Куліш посилавши Антоновичу і Драгоманову уривок Шута доповнив його з іншого тексту, як се нераз робив, чи зроблено сю помилку при виданні „Историческихъ вѣснъ“, сього не вгадуємо, але безумовно сеї текст в тім вигляді, як він був надрукований у Метлинського ближчий до того, як співав його сам Шут, ніж передрук Антоновича і Драгоманова. Співав він його тільки уривком. Ілутаючи децю і в початку: так увів він туди Кривицю Салтанку, що про неї співають інші кобзарі Сосницької школи в думі про Озовських братів (див. т. I № 10 вар. З, С, Т).

Як же повинна була виглядати ся дума в виконанні інших чернігівських кобзарів, се бачимо з тексту Романенка (наш вар. В): він різниться від полтавських варіантів початком, що не говорить про побоевище, а просто про вмираючого лицаря „над сагою Дністровою“; - Шут (вар. Г) співав замість того під „дохилою вербою“, у Романенка ж „верба“ згадана тільки в кінці. (Сю „похплу вербу“ до речі згадує і вар. А разом і з сагою дніпровою, а не дністровою!—вар. А ряд. 7—8). Далі у Романенка Хведір просить джуру подати йому лікарську поміч, промити рани і завинуті їх бавовною, чого нема в полтавських варіантах. Навпаки, в варіанті А ми бачимо навіть пропозицію джури післати за поміччю додому, від чого Хведір відмовився. Сеї уступ варіанту В, що нагадує подібний уступ Самарських братів, ледви чи прийшов до Романенка з сеї думи, бо Романенко „Самарських братів“ не знав. Але можливо, що „Хведір Безрідний“ дійшов до Романенка в сьому конт. мінованому стані від інших кобзарів. Романенко хоч знав Безрідного краще ніж Шут, теж був не дуже певний в сім тексті, се видно з виразного пропуску між рядками 20 і 21 варіанту В. Се ще раз підтримує нас у певності, що в XIX-ім ст. дума про Хведора Безрідного вже мало вживалася в кобзарських оточенні. В інтелігентних колах вона була однак люблена і популярна—головно, мабуть, завдяки потному записові Лисенка і ще й тепер вона являється концертним номером для кобзарських концертів. Пощастило їй і на перекладі на чужі мови.

III. З дослідного боку сій думі не пощастило: література сеї теми вичерпується побіжними міркуваннями видавців різних варіантів. Так Максимович, передруковуючи варіант Б, в своїм збірнику 1834 р. зазначив, що „сеї курінний отаман“ може є той Безрідний (Фома) що був військовим писарем при „хороброму Гетьмані Богданку“ (с. 5). В збірнику 1849 р. він зробив таку довідку: „За часів гетьмана Богданка, Безрідний служив за військового писаря (1573-7). Його називають і Федором і Хоמוю; та ся ріжниця в імені не має великої ваги. Подібні протирічності не рідке явище, сам гетьман Богданко з'являється в різних писаних пам'ятниках під іменем Федора і Якова, гетьман Скалозуб в історії (очевидно „Історії Русів“) називається Дем'ян, а в думі (про „Самійла Кішку“) Семен“ (с. 25).

Антонович і Драгоманов (т. I с. 255), навпаки, були тої думки, що „в літописах нема такої постаті, до котрої можна б віднести сю думу“. Дума мусіла зложитися не скорше як в кінці XVI в.,

а мабуть значно пізніше, бо видавці бачать в ній риси з часів після Хмельниччини. З'явилась дума в осередках козачої старшини, про що свідчать докладні і розкішні описи одержі отамана Безрідного. В вар. Б (наш В) ряд. 22 і вар. Е (наш Д) ряд. 14—15 одіж Федора Безрідного представлено відповідно до умов часів після Хмельницького багато прикрашеною золотом, а в варіанті Е (нашм Г), Федір „з'являється з чималим багажем“. Дальше Антонович і Драгоманов подають деякі відомості про козачу одіж і її опис з Історій Новой Сѣчи, Скальковскаго, 1846 І с. 327-328 Нарешті маємо пояснення слова „ушкала“ і „сурма“. Висловлена також думка, що варіант Г (Вересая) довший від інших, своїм початком відходить від основної теми; сей початок приріс, мовляв, до нього від інших дум про Невільників (див. т. I № 2 вар. Г, с. 1—4).

О. Міллер, що характеризував думовий ренертуар Вересая і підкреслював в ньому родинний момент, знайшов його і в думі про Безрідного. На його думку помираючий згадав би перед смертю свою сем'ю—але він „Безрідний“ і тому військово товариство стає йому за кривну родину (Малоросійскія думи и О. Вересай. Древняя и новая Россія, 1875 № 4 с. 355).

На думку Костомарова (Історія козацтва въ памятникахъ ю.-р. народнаго ибсеннаго творчества, передрук в Собраніи Сочиненій кн. VIII с. 755) дума про Хведора Безрідного з'явилася на тлі особливого інтересу до сумних степових пригод козацтва, особливо до смерті в степу—темі що була близька і болюча багатьом родинам козацької України. Ім'я Безрідний він не бере як ім'я власне, як се робив Максимович, але вважає його прізвиськом козака-сироти взагалі, „безрідного і безплемінного“,—се прізвисько, що теж прикладається до героя думи, стверджує мовляв сю думку. Рядки 45—46 В варіанту Костомаров вважає доказом того, що дума зложилася в крузі людей, що стояли на чолі козацтва, і співалася спершу між ними, поки перейшла в народні маси через „бродячих кобзарів“.

Ф. Равіта що кладе великий натиск на демократичні ідеали дум, робить застереження щодо Кішки і Хведора Безрідного, як представників старшинської верстви. Але й вони, мовляв, цікавлять думу тільки як члені козацького товариства (Tygodnik ilustrowany, Warszawa 1890 № 19).

В праці Лисовського (Опыт изучения малорусскихъ думъ) знаходимо такі думки про думу про Хведора Безрідного: Лисовський вважає сю думу уривком якоїсь забутої думи, що зникла, лишивши тільки сей найбільш життєздатний уривок. Своім характером ся дума мала належати до дум про самотню смерть, як от думи про утечу трьох братів з Азова, про Самарських братів і про смерть сироти на морі (дума про Бурю на Чорному морі). „Головний момент в думі—се неохота Хведора помпрати самотнім“. Але опис смерті і військового похорону, думає Лисовський, наближає сю думу і до думи про Коновченка (с. 46—7).

Натомість Житецький в своїх Мислях приєднався до думки Костомарова про старшинське походження думи: Він завважує, що Хведір сам називає себе паном—в варіанті В, який Житецький разом з варіантом Д, вважає за новий. Найстаршим він вважає варіант Б Цертелева (він називає його Максимовичевим, хоч зазначає що Максимович тільки передрукував його). „Його початок переносить нас в давніші віки, коли Федір Безрідний міг стати жертвою необережності в пограничнім воєннім житті з Татарами“ (с. 206).

Варіантом Цертелева-Максимовича займався Каманін (Заниски Ук. Н. Тов. в Київі кн. XI с. 64), зачисляючи Хведора Безрідного до багатирів—сторожів руської землі. Сього багатиря, на думку Каманіна, можна зближувати з подільським полковником Хведором Михайловичем, що в 1658 р. в своїм листі з Межибожа до п. Станіслава Бенювського називав себе „стражником пограничним“.

З думкою Лисовського, що ся дума тільки уривок, полемізує Єрофєїв: на його гадку ся дума може передавати і звичайну подію козацького побуту. Передача зброї джурі зближує сю думу, в очах Єрофєєва, з думою про смерть Хмельницького і його скликання старшини, щоб передати їй булаву. „Основний мотив затемнено вставками про смерть Козака в степу“. Близкими до основного тексту Єрофєїв вважає групу варіантів Г, Е, Е, А (порядок переліку Єрофєєва).

А. Федоръ Безродный.

Твоей дороги		Ни одной ⁵⁾ души живой козацкой	
Потребы войсковой ¹⁾ ,	1	не оставлено,	5
Противъ земли цесарской ²⁾ ,	2	Только ⁶⁾ подъ зеленою, похи-	
Небагато войска козацкаго пона-		лою вербою,	6
жено ³⁾	3	Надъ днѣпровую сагою,	7
5. И передъ мечемъ положено ⁴⁾ ,	4	Надъ холодною водою ⁷⁾ ,	8

¹⁾ Копія Маслова виправлено — тїен, войсковой в кінці рядку знак запитання (?), який на Драгоманівській копії було закреслено. ²⁾ Копія Маслова—цесарської. ³⁾ Копія Маслова—додано (?). ⁴⁾ Копія Маслова — примітка: Порубано, прим. записавшаго. ⁵⁾ Коп. Маслова — одной. ⁶⁾ Костомаров — тільки. Копія Маслова — тільки підъ. ⁷⁾ На копії Маслова проти сих восьми рядків дописано — у Макс. нѣтъ.

10.	Лежить козаچه молодий, Товарищу вийсковий ⁸⁾ , Федоре ⁹⁾ безридний, Атамане куринний, Постреляний, Порубаний, 15. На раны смертельныя ¹⁰⁾ изнемо- гае, Ни ¹¹⁾ отець, ни ¹¹⁾ мати ¹²⁾ , ни ¹¹⁾ ро- дина кривна, сердечна того не знае. 13 То только ⁶⁾ у его слуга сидить, 14 Изъ днѣпровой саги холодной воды набираеть ¹³⁾ , 15	9	10	11	45.	Слуга молодой добре дбае, 37 Съ позлочистаго комера ²³⁾ шовкову тягиню снимае, 38 На добраго коня сѣдае ²⁵⁾ , 39 Между ²⁶⁾ войскомъ козацкимъ поѣжжае, 40 Отамане кошовый тое забачае, 41 Словами промовляє: „Слуга молодой! Не своимъ ты конемъ поѣж- жаешъ, 43										
20.	Раны козацкія, смертельныя про- мываеть ¹⁴⁾ , 16 До Федора ⁹⁾ Безроднаго словами промовляєтъ: ¹⁵⁾ 17 „Папе мый ¹⁶⁾ молодой, Федоре ⁹⁾ безридний! Добре мы дбаймо, 18 25. До твого отца и паниматки, до ро- дины сердечной, ¹⁷⁾ вийскомъ днѣпровымъ накажимо, 20-21 Нехай твой отець и мати добре дбае, 22 Покрывало тоненькѣ тебѣ ¹⁸⁾ пере- сылае,— 23 Нехай бы ¹⁹⁾ могли знати. Якѣ тебя на чужой сторонѣ ²⁰⁾ по- ховати“. 25	12	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	50.	Не своею сбруею выхваляешся, 44 Дести ²⁷⁾ свого пана убилъ альбо ранилъ ²⁸⁾ , 45 Али бо ²⁹⁾ козацкой души тѣла из- бавилъ“ ³⁰⁾ . 46 Слуга молодой добре дбае, 47 Съ коня вставае, 55. Словами промовляє: 48 „Отамане кошовый! Я свого пана не убилъ, ни зра- дилъ ³⁰⁾ , 49 Ни ¹¹⁾ козацкой души тѣла не збавилъ: 50 То жъ его турецкая булатна сабля порубала, 51
30.	Федоръ ⁹⁾ безродный тое зо- чувае, 26 Словами промовляє: „Слуга мой молодой! Не поможетъ ²¹⁾ мнѣ на чужой сто- ронѣ покрывало тоненьке, 28 Ты мені, слуга, на чужой сторонѣ отець и мати рыдненька ²²⁾ , 29 35. И братъ, и сестрица вирненька: Добре ты, слуга молодой, дбай, 31 Изъ мого позлочистаго комера ²³⁾ шовкову тягиню снимай, 32 На добраго коня сйдай, 33 Промежду вийскомъ козацкимъ проѣжжай: 34 40. Чи будешъ ты угоденъ вийску днѣпровому, 35 Али бо ²⁴⁾ атаману кошевому“. 36	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	60.	То жъ его стрѣлка-яничарка ³¹⁾ пострѣляла“. 52 Отамане кошовый тое зачувае, 53 Словами промовляє: „Козаки ³²⁾ панове-молодцы! Добре вы дбайте, 55 65. На кони козацкіе сѣдайте, 56 Коло лугу Базавлугу ³³⁾ объ- ѣжжайте, 57 Федора безроднаго живого за- ставайте“. 58 Козаки тогди добре дбали, Коло лугу Базавлугу ³³⁾ объ- ѣжжали, 60 70. Федора безроднаго живого не зостали ³⁴⁾ , 61 Саблями, надолками ³⁵⁾ суходыль копали, 62 Шапками, приполами землю но- сили, 63 Семиперстную могилу выснапили, 64 Изъ семипядныхъ пицаль пострѣ- ляли. 65		

П. Житецький, с. 206-209.

⁸⁾ Копія Масл. — войсковий. ⁹⁾ Копія Маслова і Костомарова — Хведоре. ¹⁰⁾ Костомаров — смертель-
ний. ¹¹⁾ Костомаров — иѣ. ¹²⁾ Копія Масл. — ненька. Зверху дописано олівцем — мати. ¹³⁾ Копія Мас-
лова і Костомарова — набирае. ¹⁴⁾ Коп. Маслова і Костом. сей рядок — Рани Козацьки, смертельні (Копія
— ния) промивае. ¹⁵⁾ Коп. Маслова і Костом. — промовляє. ¹⁶⁾ Коп. Маслова і Костом. — мій. ¹⁷⁾ Коп.
Маслова — сердечное. ¹⁸⁾ Коп. Маслова і Костом. — тобі. ¹⁹⁾ Коп. Маслова і Костом. додано — ми.
²⁰⁾ Коп. Маслова — якѣ на чужой стороні тебе. ²¹⁾ Коп. Маслова — поможе. ²²⁾ Коп. Маслова — рід-
неньке. ²³⁾ Коп. Маслова — Коміра. ²⁴⁾ Коп. Маслова — они бо. Зверху написано — али бо. Додано знак
запитання (?) і закреслено. ²⁵⁾ Коп. Маслова — сїдае. ²⁶⁾ Коп. Маслова — меж. ²⁷⁾ Коп. Маслова —
Десь ти. ²⁸⁾ Коп. Маслова — вбив, зранив; Костомаров — вбив, ранив. ²⁹⁾ Коп. Маслова — альбо; Ко-
стомаров — либо. ³⁰⁾ Коп. Маслова і Костом. — збавив. ³¹⁾ Коп. Маслова — і яничарська; Костомаров —
татарська. ³²⁾ Костомаров — пропущено. ³³⁾ Коп. Маслова і Костомарова — Базавлугу. ³⁴⁾ Коп. Мас-
лова — застали. ³⁵⁾ Коп. Маслова — наділками.

Б. Смерть Федора Безродного.

	По надъ Сагою ¹⁾
Днирвою,
Молодой Козакъ обидъ обидает,
Ня думает ни гадае,
Що на ёго молодого,
Шей на Чуру малого,
Бяда настагае ²⁾ ,
То не вербы Лугови зашумили ³⁾ ,
Якъ Безбожни ⁴⁾ Ушкалы налетили,
10. Федора Безридного,
Атамана ⁵⁾ Курпниного,
Пострелялы, порубалы,
Тилько Чуры неиймалы ⁶⁾ ,
То малый Чура до Козака прибуває,
15. Раны ему глубокии промывает;
То Козакъ ему промовляет:
„Чуро мій, Чуро! ⁷⁾
Вирный слуго,
Пиды ты стеномъ
20. По надъ Днипромъ,
Послухай ты Чуро чито ⁸⁾ гусы крпчатъ,
Чп лебеди ячатъ,
Чп Ушкалы гудуть,
Чи може ⁹⁾ Козаки Днипромъ идуть?
25. Коль гуси крпчатъ,
Або лебеди ячатъ,
То ты сжены ¹⁰⁾
Колы Ушкалы гудуть,
Мене схоровы,
30. Колыжъ Козаки йдуть | То объяви: нехай воны чивны ¹¹⁾ до берега
прпвертають,
Мене Козака Федора Безродного нави-
щають ¹²⁾ ,
То Чура малый по берегу пробигавъ,
Козакпвъ забачавъ ¹³⁾ ,
35. Шапкою махавъ,
Словами промовлявъ:
Панове, молодци! добре вы дбайте,
Чивны ¹¹⁾ привертайте
До Атамана ⁵⁾ Курпниного носпшайте,
40. То Козаки тее зачувалы,
До берега прпвертали
Атамана ⁵⁾ навищалы.
Тогди Козакъ чуру выхваляе,
Словами промовляет:
45. Чуро мій, чуро,
Вирный слуго,
Колы ты будешь впрно пробуваты
Будуть тебе казаки поважаты ¹⁴⁾ ,
То тее промовлявъ:
50. О прощенье ¹⁵⁾ совсмп ¹⁶⁾ бравъ,
Милосердому ¹⁷⁾ богу душу отдавъ,
Тогди Козакп саблями ¹⁸⁾ сухедалъ копалы,
Шапкамы, приюламы персть выймалы,
Федора Безридного ховалы,
55. Въ семп пядни нищали гремалы
Усуремки ¹⁹⁾ жалобно выгвалялы ²⁰⁾ !
То ще добре Козацька голова ²¹⁾ !
58. Що безъ вйська Козацького невмпрала ²²⁾ |
|--|---|---|

Цертелев, с. 48.

Б.

Варіант зовсім подібний до варіанту Б.

Зазвачуемо ріжницї: стор. 5 — у сікали... ст. 13 —

усікали..., ст. 15 — усікали..., ст. 31 — сухудол копалы,

34 — греміли, 36 — То ще добро...

Антонович и Драгоманов т. I с. 251.

В. Про смерть Хведора Безродного.

Над сагою Днирстровою,
Лежыть Хведор безридный,
Безземинный,
Постреляный, порубанный,
5. На раны смертельные змеаганый;
У головках сывий кпнь стоить,
А в ниженьках слуга сыдыть,
А в рученьках свича горыть;
А из нызу пз Днира прыхолодной воды
доставает,
10. Свойму паяу Хведору Безридному,
Безземинному, | На серденько возлывае.
„Эй, слуго вирная моя!
Колы б ты добре дбав,
15. Да мыни паяу Хведору безридному,
Безземинному,
Тепла мыни согривав.
Раны моп смертельные промывав,
Мьякёньюкою бавовною закладав,
20. Чырвоною кытайкою завывав“.
Дак ище слуга добре дбае,
Позлётку пз чыстого кюмпра въздырае,
До козакпв словами промовляет. |
|---|--|

¹⁾ Пізніші передруки сеї думи—Срезневський, Максимович не дотримуються графіки Цертелєва і не ставлять великих букв всюди там де й він; в дальшому сих ріжниц не відзначаємо, так само як і ріжниц в правописі.
²⁾ В пізніших передруках Срезневськ. і дал. тут крапка. ³⁾ У Максимовича в збірці 1834 і Антоновича і Драгоманова — крапки (...). ⁴⁾ Максим. — безбожны. Ант.-Драг. — безбожний. ⁵⁾ В передруках Максимовича і у Антоновича й Драгоманова Безридный всюди називається — Хведором... атаманом. ⁶⁾ Замість — не піймали. ⁷⁾ У Срезневського виклик (!) — слуго! Те ж Максим. 1849 і Ант.-Драг. У Максим. 1834 — чуро!... слуго!
⁸⁾ Замість — чи то. ⁹⁾ Срезн. — чи може. ¹⁰⁾ Срезн. — з жени. Максим. Ант.-Драг. — то сжени. ¹¹⁾ Срезн. — чевни. Макс., Ант.-Драг. — човни. ¹²⁾ Срезн. і ін. — Безридного. У Максим. і Ант.-Драг. пропущено — козака. В передруках після навищають — крапка. ¹³⁾ Срезн. — зобачав. ¹⁴⁾ В передруках — крапка. ¹⁵⁾ Срезн. — опрощенье (теж в вар. Д Ант.-Драг.). В інших передруках—опрощення. ¹⁶⁾ Макс. — зо всіми. ¹⁷⁾ Срезн. і Максим. 1849 — милосердному. ¹⁸⁾ В передруках — шаблями. ¹⁹⁾ Замість — У суремки. ²⁰⁾ Максим., Антонов. і Драг. — вихваляли. ²¹⁾ В передруках — ;. ²²⁾ Замість — не вмпрала.

- Хведора безридного,
 25. Безплеминого,
 Над сагою Днипровою,
 В чыстим поли поховаты,
 Семыперсну могылу высыпаты,
 30. И у головках праперек постановыты.
 Як сее зговорылы,
 Так барзо й учынылы:
 Хведора безридного,
 Безплеминого,
 35. В чыстим поли, над сагою Днипровою,
 Пид похылою вербою,

- Поховалы,
 Семыперсну могылу высыпалы,
 40. А в головках праперек постановылы.
 Козак Хведор безридный,
 Безплеминый,
 Помёр и поляг;
 Слава його не ввре, не загыне
 45. Миждо памы,
 Нарóдными головами;
 Покудова буде свит свитаты
 И слонце сіяты,
 Будем славу його всегда прославляты!
 Метлинський, с. 440.

В¹.

Зовсім тотожний з варіантом В, тільки замість рядків 33-39 вставлено сі п'ять рядків:
 Як сее зговорылы
 Так барзо й учынылы:

Едын одному́ руку подалы
 И од сырой земли прышествые прынялы..
 Семыперсну могылу высыпалы, и т. д.

Метлинський, с. 441.

Г.

Пид вербою
 Похылою,
 Хведор бездыльний¹), осаула Богуславський,
 На смертєльны²) раны знемагає,
 И стыха словами промовляє:
 „Эй джурá мій малый, невелькый!

Пойды ты до ричкы Самаркы.
 До крыныцы Салтанкы,
 Казанок у руки взявши...
 Начёрлай воды холодной и постав на огонь, — согрий
 литепла, и³) промый мои смертєльны раны... Джуро
 прынис воды, согрив; промыв йому раны смертєльны...“⁴).
 Метлинський, с. 442

Г. Дума про Хведора Безродного.

- По потребі, по потребі барзе царський
 Ей то там то много війська понажено
 Та через мечу¹) положено.
 То там-то между тим групом
 5. Хведор Безродний, бездолный про-
 буває,
 Порубаний, постреляний
 На рани смертєльніи не змага.
 А коло ёго джура Ярема промешкає.
 Та Хведор Безродний-бездолный про-
 мовить словами,
 10. Да обильється гірко слєзами:
 „Ой, джуро Яремо! дарую тобі по смерті
 своєй
 Коня вороного
 А другого білогривого,
 І тягеля²) червоний
 15. Од піл до коміра золотом гаптовані,
 І шаблю булатную, пицаль семипьяд-
 ную.
 Ой та добре ж ти дбай,
 Та на коня сідай
 Та предо мною повертай:
 20. Та нехай я буду знати,
 Чи удобен ти будеш поміж козаками
 пробувати?“
 То джура Ярема добре дбає,
 Та на коня сідає,

- Та перед ним повертає.
 25. Ой то Хведор Бездолный безродний
 Словами промовляє,
 Гірко слєзами ридає:
 „Ой благодарю Тебе, Господа Милосерд-
 ного,
 А що не ледай-кому моя худоба буде
 доставати:
 30. То він за мене буде Господа Милосерд-
 ного прохати.“
 — „Ой, джуро Яремо,
 Та добре ж ти дбай,
 Та на коня сідай,
 Ой та їдь ти по над лугом та Базав-
 лугом,
 35. Та по над Дніпром-Славутою
 То як ушкала³) гудуть, так ти схоронися,
 А як лебеді ячать, то ти озовися
 А як козаки ідуть Дніпром-Славутою
 Так ти обьявися.
 40. Та шличок на копію іскладай,
 А сам низько уклоняй,
 Наперед Господу Богу
 І батькові Кошовому,
 Отаману військовому
 45. І всіму Товариству кривному й сер-
 дешному.“
 Геї то він козаків встрічає,

¹) Ант. і Драг. — бездыльний. ²) Смертєльні. ³) Нема. ⁴) У Антоновича і Драгоманова вказано, „альгеброю“, що кінець сього тексту відповідає кінцеві тексту Ромаценка від рядка 21 до кінця. У Метлинського сього нема.

¹) Шабля — меч — усе одно, (Вересай). ²) Така одежа, чи що; золотом єсть там на ёму погаптовано, звісно, як у начальника. То тим так прозывается, що він его тяга на собі, носить — Вересай ³) Ушкала — то пулі, чи бомби, як кажуть кєпер. — Вересай.

- Шличок на копію іскладає,
А сам низько уклоняє
Наперед Господу Богу
50. І батьку Кошовому,
Отаману військовому,
І всім Товариству кривому й сер-
дешному.
- А батько Кошовий, отаман військовий,
Промовля словами:
55. „Джуро Яремо! се ти не своїми кіннями
гуляєш,
І тягеля червоні од піл до коміра зо-
лотом гаптовані, не свої маєш!
Не свою шаблю булатную і пицаль
семип'ядную маєш;
А деь ти свого пана вбив, або стрєбив,
Або молодого души ⁴⁾ ти ізбавив!“
60. — „Ой, батьку Кошовий, Отаман вій-
ськовий!
Я свого пана ні вбив, ні стрєбив,
Ні молодого души не ізбавив;
А мій пан лежить у лузі Базалузі,
Постреляний і порубаний
65. На рани смертельні не змагає.
Та прошу я милости вашої всенижа-
юще,—
У луг Базавлуг прибувати,
Тіло козацьке-молодецьке
У чистім полі знаходити й поховати,
70. Звіру-птиці на поталу не подати.“
Ой то батько Кошовий Отаман вій-
ськовий

- Добре дбав,—
Із семпсот козаків
Та п'тдєсят ⁵⁾ вибірав,
75. Та в луг Базавлуг у субботу вислав.
То вони в луг Базавлуг ⁶⁾ прибували
У субботу проти неділі
У четвертій полунощній годині;
Та тіло молодецьке знаходили,
80. На чирвону китайку клали,
Тіло козацьке-молодецьке обмивали,
А шаблями суходол копали,
А шапками да ириполами перст ви-
носили.
- Глибокую яму викопали,
85. Хведора Безродного-бездольного похо-
ронили,
Високою могилу висипали,
І прапірок у головах устромили,
І премудрому лицарові славу учинили.
А тим вони єго поминали,
90. Що у себе мали:
Цвіленькими сухенькими військовими
сухарьцями.
- Услиши Господи
У просьбах і у молитвах
Люду царському, народу християн-
ському
95. І всім головам слухащим
На многи літа
97. До кнця віка!

Записки Юго-западнаго Отдѣла И. Р. Г. О.
т. I, с. 18.

Д. Дума про Хвѣдора безрѣдного.

- Ой, по потребі, по потребі барзе царській
до там то много війська, гей¹⁾, понажено
да через мечу положено; дай не єдиного
тіла козацького, молодець-
кого живого не останвлено.
- Тільки ²⁾, поміждо тим трупом Хведор бездоль-
ний ³⁾, посічений да порубаний, да й на ⁴⁾
рани смертельні не змагає;
5. а коло єго джура Ярема, гей¹⁾ промешкає!
До Хведор бездольний, безродний ⁵⁾, гей¹⁾,
промовляє ⁶⁾ словами,
да обиллється горко слѣзами:
„Гей! джуро Яремо;
до¹⁾ дарую я тобі по смерти своєї
10. Коня вороного,
ей¹⁾ а другого білогривого,
і тягеля червоні
од піл до коміра золотом гаптовані.
І шаблю булатную,
15. пицаль семип'ядную!
- Ой, да добреж ти дбай,
да на коня сїдай
да передо мною повертай,
да нехай я буду знати,
20. ай чи удобен ти будеш проміждо козаками
пробувати.
- До джура Ярема, ой¹⁾ да¹⁾ добре дбає,
да на коня сїдає,
ой¹⁾, да перед ним повертає.
До ⁷⁾ Хведор бездольний, безродний ⁵⁾,
25. ей да промовляє словами,
да обиллється горко слѣзами ⁸⁾:
ой, да¹⁾ благодарюж тебе Господа Мило-
сердного
- ой⁹⁾, що не ледай кому
гей, моя худоба буде доставати
30. до він буде за мене Господа Милосердного
прохати.
- Ей, джуро Яремо,
да добреж ти дбай,

⁴⁾ В передруку Антоновича і Драгоманова—душі. різлично, то Базавлугом, Базавлугом. Прим. за п. с.

¹⁾ У Ревуцького—Українські Думи і пісні історичні — бракує. ²⁾ У Ревуцького — То там то междо тим тру- пом; порівн. вар. Г ряд. 4. ³⁾ У Рев. додано—пробуває. ⁴⁾ Рев.—й порубаний, постреляний на ⁵⁾ Рев.—без- родний, бездольний. ⁶⁾ Рев.—промовить. ⁷⁾ Рев.—Ой, до. ⁸⁾ Рев.—словами промовляє, гірко слѣзами ридає. ⁹⁾ Рев.—а.

- да на коня сідай,
да¹⁰⁾ їдь по над лугом-базалугом, та по над
Дніпром славутою;
35. до як ушкала гудуть, ей до ти схоронися,
а як лебеді ячать, ей¹⁾ до ти озовися,
а як козаки йдуть Дніпром Славутою
ой¹⁾ до ти об'явся,
да шпичок на конію іскладай
40. ой¹⁾ да¹¹⁾ сам низенько укланяй,
на перед Господу Богу,
і батькові кошовому,
отаману військовому,
і всіму товариству кривному, сердешному¹²⁾.
45. Ой, добреж то він дбає,
ой, да на коня сідає,
да понад лугом базалугом проїзджає,
по над Дніпром Славутою,
ей¹⁾ да¹⁾ козаків стрічає,
50. да¹⁾ шпичок на конію складає,
а сам низько укланяє,
на перед батькові кошовому,
отаману військовому,
і всіму товариству кривному й сердешному.
55. До то батько кошовий,
отаман військовий,
промовляє словами:
Ей¹⁾, джуро Яремо!
Да не своїмиж ти кінцями¹³⁾ гуляєш,
60. і не свої тягеля червоний,
од піл до коміра золотом гаптоваші¹⁴⁾,
і не свою шаблю булатную,
не свою пияцаль
семип'ядную маєш;
65. а деє ти свого нана убив, або істребив,
абож ти молодого душі ізбавив.“
„Ой, батьку кошовий,
отамане військовий
я свого нана
70. а ні¹⁵⁾ вбпв, ні стрєбв,
- а ні¹⁵⁾ молодого душі я не збавив;
а мій пан лежить у лузі,
в базалусі
постреляний,
75. да порубаний,
і на рави смертельні не змагає.
Да прошу я вас всенпжающе
у луг базалуг прибувати,
ой, да тіло козацьке молодецьке¹⁶⁾
80. поховати,
да¹⁾ звіру птці
на поталу не датп¹⁷⁾!
До то батько кошовий,
отаман військовий,
85. да добре він дбав,
да в суботу¹⁸⁾ із семисот
п'ядесят¹⁹⁾ козаків впбірав,
да в суботу проти ведлі,
у четвертій полунощній годині,
90. у²⁰⁾ луг базалуг козаков¹⁾ висялав,
ой¹⁾, до вонп прибувалп²¹⁾,
да тіло козацьке¹⁾, молодецьке
знахожалп.
на червону кятайку клали,
95. тіло козацьке, молодецьке обливали,
а шаблями суходол копалп, а шанкамн да
приполами перст посила²²⁾,
да¹⁾ високу могилу висипали
і прапірок у головах, ей¹⁾ устромили
да премудрому лицарю
100. славу учинили,
а тем ёго поминали,
що в себе мали,
цвіленькими військовими сухарями!
Услпши Господи у прозьбах, у²³⁾ молитвах
105. люду царьському, народу християнському і
всім головам слушающим,
вот на многи літа, до конца віка,
до конца віка¹⁸⁾!

Записки Ю.-З. Отдѣла И. Р. Г. О. т. I с. 1.

Е. Про Хведора безрідного.

- По потребі, по потребі барзе то по царській,
То много війська понажено,
Посічено, на рани смертєнні порубано.
То междо тим трупом ніхто живий не пробуває,
5. Тільки Хведір бездільний,
Та безрідний, та безплемінний
На рани смертєнні постріляний,
Та порубаний
Тільки чуть живий дух в себе має.
10. Та ніхто ж коло його не буває,
Тільки вороний кінє кілогривий у головах
вяд ним смерти доглядає.
Та тільки междо тим трупом джура Ярема
прометкає.
- То він вороного коня кілогривого в вічі
забачає,
Та в те місто прибуває,
15. Хведора бездільного та безрідного чуть жп-
вого заставає,
Та з свого коня вставає,
Та до Хведора бездільного, та безрідного
словамп промовляє,
Гірко плаче й ридає,
Дрібними сльозамп проливає:
20. „Ей здоров, здоров, Хведоре бездільний, та
безрідний, та безплемінний!
Чи ти спиш, чи дримаєш?
Чи на рани смертєнні незмагаєш?“

¹⁰⁾ Рев.—Ой, да. ¹¹⁾ Рев.—а. ¹²⁾ Рев.—й сердешному. ¹³⁾ Рев.—Се ти не своїми кінцями... ¹⁴⁾ У Рев. додано—не свої маєш. ¹⁵⁾ Рев.—ні. ¹⁶⁾ У Рев. додано—в чистім полі знаходити й ¹⁷⁾ Рев.—подати. ¹⁸⁾ У Рев. сих слів бракує. ¹⁹⁾ Рев.—да п'ятдесят. ²⁰⁾ Рев.—да в. ²¹⁾ Рев.—у луг базалуг прибували, у суботу проти ведлі у четвертій полунощній годині. ²²⁾ У Рев. додано—глибоку яму викопали Хведора Безрідного-бездільного поховали. ²³⁾ Рев.—і в.

- „Ей“, каже, „джуроньку мій, малий не-
великий¹⁾!“
- Не сплю я, не дрімаю,
25. А на рани смертєнні незмагаю.
Ей джуроньку мій, малий невеликий!
Коли б ти козацький звичай добре знав,
Та на мого доброго, вороного коня сїдав,
Та передо мною повертав,
30. Хвабрїсть свою козацьку молодецьку по-
казав“.
- То джуронька малий невеликий од Хведора
бездїльного та безрїдного тєє зачуває,
Та на доброго коня сїдає,
Та перед ним повертає.
То Хведір бездїльний до джури Яреми сло-
вам промовляє:
35. „Ей джуроньку мій, малий невеликий,
Дарую тобі по смертї своєї тяги²⁾ червонїї
І кавтан мій од пїл до комїра золотом гап-
тований,
Та на себе його надївай,
На доброго коня мого кілогривого сїдай,
40. Та передо мною повертай,
Щоб я мїг знати,
Чя вдобен ти будеш промїждо козаками
пробувати“.
- То джуронька малий невеликий тєє зачуває,
Тяги червонїї
45. І кавтан од пїл до комїра золотом гаптований
З його знімає,
Та на себе надїває,
Та на вороного доброго коня кілогривого
сїдає,
Та перед ним повертає,
50. Козацький звичай і честь йому воздає,
То ще ж Хведір бездїльний, та безрїдний
промовить словами:
„Ей, благодарю тебе, Господи Милосердний,
Що не ледаїковї моя худоба попадає,
Буде він за мене Господа Милосердного про-
хати і благати,
55. То буде йому Господь Милосердний на всякім
містї спомогати.
То ще ж то Хведір бездїльний та безрїдний
до джури Яреми словами промовляє:
„Ей джуроньку мій, малий невеликий!
Ти свого коня за повода берп,
А на мого доброго вороного сїдай
60. Та біжи ж ти швиденько,
Та поспїшненько,
Лугом Базалугом, та по-над Дніпром Сла-
вучою.
То як лебедї ячать, то ти озовися,
А як ушкїла гудуть, то ти схоронися,
65. А як козаки йдуть Дніпром Славучою, так
ти об'явися,
Та шличок іздїймай,
Низький поклон отдавай,
- Та добрим конем перед ним повертай,
Увесь козацький звичай отдавай“.
70. То джура Ярема добре дбає,
На коня сїдає,
Та по-над Дніпром лугом Базалугом біжить-
поспїшає,
Із луга Базалуга вбїгає,
На Дніпро спільна поглядає,
75. Що по Дніпру козацьке судно гуляє;
То він тєє судно в вічі забачає,
Шличок здїймає,
Низький поклон подаває.
То козаки його в вічі забачали
80. До берега привертали.
То кошовий отаман, козацький запорозький,
Джуру Ярему в вічі забачає
Та до його словами примовляє:
„Се ти не своєю худобою передо мною по-
вертаєш,
85. А се ти Хведора бездїльного, та безрїдного
худобу в себе маєш.
Чп ти його не вбїв, чи не запродав,
Або чп живцем у плін не оддав?“
— „Ей, то я ж, то, каже, отамане кошовий,
козацький, запорозький,
Його не вбїв і не продав,
90. І живцем у плін не оддав,
А було ж то по потребї барєє то по царській,
Много війська понажено,
На рани смертєнні постріляно
Та порубано,
95. То я ж то междо тим трупом промешкав,
Та Хведора бездїльного,
Та безрїдного,
На рани смертєнні постріляного,
Порубаного,
100. Чуть живого застав,
Так він мїні свою худобу оддав
І жизнь свою одказав,
І щоб я від його поклон усім козакам геть-
маням запорозьцям оддав“.
- То батько кошовий,
105. Отаман військовий
Добре дбає,
Та п'ятдесят чоловіка козаків вибїрає,
Та лугом Базалугом посилає,
Щоб вони той труп проїськали,
110. Хведора бездїльного та безрїдного пощукали.
То то козаки добре дбали,
Лугом Базалугом проїжджали,
Та труп побитий Хведора бездїльного та
безрїдного шукали,
Та третього днї находжали, —
115. Та його тіло козацьке молодецьке на червону
кнїтайку брали,
Та до Дніпра до берега приношали,
Та рани його смертєнні замивали,
Та коп'ями суходїл копали,

¹⁾ Він, може, й великий був, та тим малим зветьця, що слуга він його, — значить менший од його. Прим. кобзаря. ²⁾ Тяги були залїзні і надївались поверх жупана. Прим. кобзаря.

- Та хорошенько козацьке молодецьке тіло
поховали,
120. Та шапками персть носили,
Та високу могилу висинали,
Да ще в головах дубовий прапірок постано-
По тим вони його номинали, [вчили,
Що у себе мали:
125. Цвіленькими сухенькими військовими сухар-
цями.
Отто ж то, хотя Хведора бездільного та без-
рідного
- Голова козацька над Дніпром полягла,
Так слава його козацька не помре, не поляже
Междо панами,
130. Междо козаками,
Междо всіма православними християнами.
Утверди, Господи, люду царського,
Імператорського
І всім головам слухаючим пошли Боже на
многая літа
135. До кінця віка.

Мартинович, с. 12.

Є. Хведор Безрідний.

- По потребі, по потребі барзо то по царській,
Много війська і помнажено і посічено,
То ніхто-ж то поміж тим труном жпв не буває,
Тільки джура Ярема промешкає,
5. Та тільки Хведора Безрідного та бездільного,
на рани смертельні постріляно-
го та порубаного, знахожає:
Чотири рани широкіх, а чотири глибоких...
То ще-ж він шличок здіймає,
До Хведора до бездільного та безрідного
словами промовляє:
— „Ей здоров, здоров, Хведоре, безрідний
та безрідний!
10. Чи ти живий пробуваєш,
Яку ти мені славу козацьку-молодецьку од-
криваєш?“
То ще-ж Хведор безрідний та безрідний
зачуває,
До джури до Яреми словами промовляє:
— „Джуронько мій, малий-невеличкий! Возьми
ти мого доброго коня вороного!“
15. І свій каптан дорогий із себе скидає
І тяги червоні із себе звимає,
Та джури Яремі на руки отдаває:
— „А візьми-ж ти, джуронько мій, малий-
невеличкий Яремо,
Каптан дорогий от під до коміра золотом
гацтований,
20. І тяги червоні на себе надівай,
І на мого доброго коня сідай,
Та передо мною козацький обичай увесь
обертай;
Чи можеш ти знати
Козацький звичай козакам отдавати?
25. Біжи-ж ти скоренько, та поспішненько по
над Дніпром лугом.
Як будуть ушкали густі, то ти схоронися,
А як будуть козаки Дніпром-Славутою іти,
то ти озовися,
І про мене Хведора бездільного та безрід-
ного козакам обзовися!“...
Що як побіг джура Ярема по-над Дніпром-
Славутою,
30. Козацьким поспіхом поспішненько,
То він їхав—не день, не два...
- Ушкали гудуть,—
А козаки Славутою не йдуть¹⁾!...
Як став він по-над Дніпром із лугів зеле-
них виїзжати,
35. Стали козаки джуру Ярему стрічати,
Стали молодецького доброго коня і тяги чер-
воній і каптан дорогий в вічі забачати,
Стали на його згрозна гукати:
— „Ей, джуроньку малий-невеличкий Яремо!
Де ти сього доброго вороного коня заповав,
40. І тяги червоні і дорогий каптан заслужив?
Мабуть, каже, ти Хведора бездільного та
безрідного, або продав,
Або живцем у землю закопав²⁾?
Джура Ярема тес зачуває,
Шличок здіймає,
45. І козацький обичай увесь перед козаками
отдаває.
— „Ні, каже, я Хведора бездільного та без-
рідного не запродав,
Живцем у землю не закопав,
А тільки чуть живого между труном застав,
На чотири рани глибоких,
50. А на чотири широкіх
Посіченного, порубаного знаходив;
То ви козацький звичай добре знайте,
Та Хведора бездільного та безрідного тіло
козацьке-молодецьке
- На поталу птнці-звіру не подайте;
55. Хорошенько тіло його, козацьке-молодецьке,
поховайте!“
То вони ті слова зачували,
Сорок чоловіка із табору одлучали,
Та по Хведора бездільного та безрідного
посилали.
То вони-ж то сорок чоловіка та дванадцять
день помежду труном промешкали,
60. Поки Хведора бездільного та безрідного тіло
козацьке-молодецьке знаходили,
Ну, живого його, козака, не зстали.
То вони його тіло козацьке-молодецьке на
червону китайку забирали,
Та з Дніпра чистої води набірали,
Та його рани глибокі і широкі промивали,
65. Та булатними шаблями глибоку яму копали,

¹⁾ Не набіжить козаків, сердешній!—Прим. кобзаря.
чуться. То-ж був їх атаман.—Прим. кобзаря.

²⁾ Значить, вони бачать його заслужини, так клопо-

Та його тіло, козацьке-молодецьке хоро-
шененько поховали.
Та шличками персть носили,
І високу могилу виспалп;
І в головах дубовий прапірок¹⁾ поставили,
70. Хорошененько поховали;
А чим його поминали,
Що в себе сухарі в сумках мали²⁾...

Хотя Хведора бездільного та безрідного го-
лова полягла,
Так його слава, козацька молодецька, не
75. Міжду папами, [вмре, не поляже,
Міжду козаками,
Міжду всіма православними христіянами,
Од нині до віка,
На многії літа.

Горленко, „Кіев. Ст.“ 1882. XII, с. 510.

Ж. Про Хведора Безрідного.

Гей! по потребі, по потребі барзо царській,
У громаді козацькій,
Ой да там то много віска понаджено,
Да через мечу полоджено,
5. А не єдиного тіла козацького молодецького
живого й не оставлено,
Посічено да нурбано на ряви смертельні
не змогає¹⁾.
Тільки по міжду тим трупем Хведор Безрід-
ний, бездольний прсбуває,
А коло його джуро мешкає.
То Хведор безрідний бездольний обізветься
словами,
10. Обілеться гірськими слезами:
Ой, джуро Яремо! дарую тобі по смерті своєї
Коня вороного,
А другого білогривого,
І тягеля червоні
15. Од ніл до коміря злотом гантовані,
Шаблю булатную, нищаль семни'ядную.
Ой, то добре ж ти дбай,
Та на коня сідай,
Та предо мною повертай:
20. А нехай я буду знати,
Чп удобен ти будеш поміжду козаками про-
бувати?
То він на коня сідав,
Та перед ним повертав.
Хведор Безрідний, бездольний
25. Обізветься словами,
Обілеться гірськими слезами:
Ой, дякую тобі, госноди милосердний,
А що не ледай-кому буде моя худоба до-
ставати:
То вік²⁾ за мене буде господа милосердного
прохати.
30. Ой, джуро Яремо,
Та добре ж ти дбай,
Да³⁾ коня сідай,
Да їдь ти лугом Базавлугом,
Та по-над Дніпром-Славутою
35. Як ушкали гудуть, то ти схоронися,
Як лебеді ячать, то ти озовися,
Як козакн їдуть Дніпром-Славутою,
То ти об'явися;
Шличок на копіє іскладай,

40. Сам низенько уклоняй,
Наперед господу богу
І батькові кошовому,
Отаману військовому,
І всьому товариству кривному, сердешному.
45. Той козаків устрічав,
Шличок на копіє іскладає,
А сам низько укланяє,
Наперед госноду богу,
Батькові кошовому,
50. Отаману військовому
І всьому товариству кривному й сердешному.
Батько кошовий, отаман військовий
Промовляє словами:
Гей, джуро Яремо! не своїми се ти кіньми
гуляєш,
55. Не свої тягеля червоні, од піл до коміря
злотом гаптовані маєш,
Шаблю булатную, нищаль семни'ядную не
свою ти маєш:
А десь ти свого нана вбпв або стрєбпв,
Або молодого души ти ізбавив?
— Ой, батько кошовий, отоману військовий,
60. Свого пана ні вбпв, ні стрєбпв,
Молодого души не ізбавив!
А мій пан лежить у лузі Базавлузі
Постреляний і нуробаний
Да на рани смертельні не змогає.
65. Прощу я милості вашої всєнвжающе,—
У луг Базавлуг приходити,
Тіло козацькеє молодецькеє знаходити,
У чистом полі й поховати,
Звіру і птвці на поталу не подати.
70. То батько кошовий, отаман військовий добре
дбав,—
Із семпсот козаків та п'ятдесят вибирав,
В луг Базавлуг у суботу висплав.
То вони в луг Базавлуг приходили
У суботу проти неділі,
75. У четвертій полуношній годині,
Тіло молодецькеє знаходили,
На червону китайку клали,
Тіло козацькеє молодецькеє обмивали,
А шабельками суходіл конали,
80. Шапками та принолами персть виносилп,
Глбюку яму виконали,

¹⁾ Стовп. Прим. кобзаря. ²⁾ Білше ж там нічого не було в їх!—Прим. кобзаря.

¹⁾ Рядок сей вставлено при співі. Прим. *Сперанського*. ²⁾ Можливо помилка--він. Порівн. вар. ґ ряд. 30.

³⁾ Мабуть помилка—на коня, або да на коня.

Хведора Безрідного отамана поховали,
Високою могилу висипали,
І в головках прапірок устромили,
85. Премудрому лицареві славу учинили.
А тим його поминнали,
Що у себе мали:
Цвіленькими, сухенькими військовими сухар-
цями.

Услиши, господи,
90. У просьбах і в молитвах наших!
Люду козацькому, народу християнському,
І всім слухащим головам
На много літа
Жить до кінця віка!

Сперанський, с. 18.

Х. Про Хведора Безрідного¹⁾.

По над сагою Дніпровою (ряд. 1, 2 Б)
Молодий козак обід обідає, не думає, не гадає,
(ряд. 3, 4 Б)
Що на його молодого, ще й на чуру малого біда
настигає. (ряд. 5, 6, 7, Б)
То не верби луговий зашуміли... (8 Б)
5. Як безбожний уінкали налетіли. (9 Б)
Хведора безрідного, отамана курінного, (10, 11 Б)
Постреляли, порубали, тілки чури не піймали.
(12, 13 Б)
То малий чура до козака прибуває, (14 Б)
Ранп йому глибокі прозиває. То козак йому про-
мовляє: (15, 16 Б)
10. „Ой, чуро Яремо! дарую тобі по смерті своєї
(11 Г)
„Коня вороного, (12 Г)
„А другого білогривого (13 Г)
„І тягеля червоної, (14 Г)
„Од піл до коміра злотом гаптовані, (15 Г)
15. „І шаблю булатную, ницаль семит'ядную. (16 Г)
„Ой та добре ж ти дбай, (17 Г)
„Та на коня сідай. (18 Г)
„Та предо мною повертай: (19 Г)
„Та нехай я буду знати, (20 Г)
20. „Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?“
(21 Г)
То чура Ярема добре дбає, (22 Г)
Та на коня сідає, (23 Г)
Та перед ним повертає. (24 Г)
Ой то Хведір бездольний-безрідний (25 Г)
25. Словами промовляє, (26 Г)
Гірко сльозами ридає: (27 Г)
„Ой, *о яку* тобі, господи милосердний, (28 Г)
„А що не ледай-кому буде моя худоба доставати:
(29 Г)
„То він за мене буде господи милосердного про-
хати. (30 Г)
30. „Ой чуро Яремо, (31 Г)
„Та добре ж ти дбай, (32 Г)
„Та на коня сідай, (33 Г)
„Ой та їдь ти по над лугом та Базавлугом,
(34 Г)
„Та по над Дніпром-Славутою; (35 Г)
35. „То як ушкала гудуть, так ти схоронися, (36 Г)
„А як лебеді ячать, то ти озовися, (37 Г)
„А як козаки їдуть Дніпром-Славутою, (38 Г)
„Так ти об'явися, (39 Г)
„Та шличок на коню іскладай, (40 Г)
40. „А сам *низенько* укланяй, (41 Г)
„Наперед госноду богу (42 Г)
„І бацькові кошовому, (43 Г)
„Отаману військовому, (44 Г)
„І всьому товариству кривному і сердешному“. (45 Г)
45. Гей то він козаків стрічає, (46 Г)
Шличок на коню іскладає, (47 Г)

А сам низько укланяє. (48 Г)
Наперед госноду богу (49 Г)
І *бацькові* кошовому. (50 Г)
50. Отаману військовому, (51 Г)
І всьому товариству кривному й сердешному.
(52 Г)
А бацько кошовий, отаман військовий, (53 Г)
Промовля словами: (54 Г)
„Чуро Яремо! се ти по своїми кінцями гуляєш
(55 Г)
55. „І тягеля червоної, од піл до коміра злотом гапто-
вані, не свої маєш, (56 Г)
„Не свою шаблю булатную і ницаль семит'ядную
маєш; (57 Г)
„А десь ти свого пана вбив, або стрибив, (58 Г)
„Або молодого душі ти ізбавив“! (59 Г)
— „Ой бацьку Кошовий, отаману військовий! (60 Г)
60. „Я свого пана ні вбив, ні стрибив, (61 Г)
„Ні молодого душі не ізбавив; (62 Г)
„А мій пан лежить у лузі Базавлузі (63 Г)
„Постреляний і порубаний (64 Г)
„На рани смертельні незмагає. (65 Г)
65. „Та прошу я милости вашої всенижающе, — (66 Г)
„У луг Базавлуг прибувати, (67 Г)
„Тіло козацьке-молодецьке (68 Г)
„У четім полі знаходни й поховати. (69 Г)
„Звіру-птиці на поталу не подати“. (70 Г)
70. Ой то бацько кошовий, отаман військовий
Добре дбає,— (71 Г)
Із семісот козаків (72 Г)
Та п'ятдесят вибірав, (73 Г)
Та в луг Базавлуг у суботу вислав. (74 Г)
То вони в луг Базавлуг прибували (75 Г)
То вони в луг Базавлуг прибували (76 Г)
У суботу проти неділі, (77 Г)
У четвертій полуношній годиві, (78 Г)
Та тіло молодецьке знаходили, (79 Г)
На червону китайку клали, (80 Г)
80. Тіло козацьке-молодецьке обмивали, (81 Г)
А шаблями суходіл копали. (82 Г)
А шавками да приполами нерет вносили, (83 Г)
Глибокую яму викопали, (84 Г)
Хведора безрідного поховали,
85. Високою могилу висипали, (86 Г)
І прапірок у головах устромили, (87 Г)
І премудрому лицареві славу учинили. (88 Г)
А тим вони його поминнали, (89 Г)
Що у себе мали: (90 Г)
90. Цвіленькими, сухенькими військовими сухарцями.
(91 Г)
Услиши, господи, (92 Г)
У просьбах і в молитвах (93 Г)
Люду козацькому, народу християнському (94 Г)
І всім головам слухащим (95 Г)
95. На много літа (96 Г)
До кінця віка! (97 Г)
Гринченко, Думи Кобзарські, с. 57.

¹⁾ Курсивом подані слова що їх Гринченко змінив довільно.

17. СІРЧИХА І СІРЧЕНКИ.

Ся дума, що має стільки живих зв'язків з силою популярних дум кобзарського репертуару, заховалася тільки в одному варіанті з перших років XIX ст.

I. Варіант А — Повісті малоросійськія. — Житоцький, Мысли, 1893 с. 241. Текст записано від кобзаря Івана, мабуть на Миргородщині коло 1810 р. Ріжинці між ним текстом і копією Маслова та уривками (рядки 13—17, 19—20, 33—54, 57—63, 70—73, 75—84) надрукованими у Костомарова (Історія козацтва) подано в примітках. Поділ рядків „копії“ подано як звичайно пифрами в кінцях рядків.

II. Єрофеїв висловлював здогад, що дума про Вдову і Дітей Сірка не народня, та підстави його до цього здогаду дуже недостатні: він вважав не природним, що козацьких лицарів ховають Турки. Але ця не природність виходить тільки з цього, що дослідник не уважно прочитав сам текст, бо ж рядок 67—74 виразно говорить про козаків, що прийшовши замість на допомогу Петрові Сірченкові і Пилипу Мерехвіянському, відбили напад Турків („Турок побіждали“) і справили козацький похорон над товаришами. Сей похорон, як се зазначив і Єрофеїв, цілком нагадує похорон Безвідного — річ зовсім зрозуміла в устах кобзаря, що співав сю думу також і міг переносити загальні місця з одної думи до другої. Така ж подібність і в початку Сірченків (особливо ряд. 9—10) з початком думи про Вдову, і в острозі отамана і козаків Сірченкові (ряд. 39—40), що нагадує такий же момент в думі про Матяша (№ 18 вар. А ряд. 15) і почасти в думі про Коновченка, які були також в репертуарі Івана, співака „Повістей Малоросійських“.

Необачне пускання копей на пашу з трагічними наслідками (ряд. 40—42) нагадує іншу ситуацію відому в думах — саме в думі про Матяша (№ 18 вар. А ряд. 9—19) і в Озовських братах в II-ій редакції (див. т. I № 10 вар. Б ряд. 79—80, вар. Д ряд. 170—173, вар. З ряд. 101, й ін.). В „Повістях“ маємо іншу редакцію думи про Озовських братів, але се не виключає її посереднього впливу на Сірченків. Рядки 9—12 нагадують різні варіанти Вдови. А ся сила подібностей з безсумнівно автентичними думами вводить нас в тому, що й Сірченків не було підроблено: звісні нам фальсифікати не черпають так вільно з інших дум як се бачимо тут; кобзарі менше бояться закиду в плягіяті ніж книжні автори „народніх творів“.

На пашу думку ся дума таки й була записана певно разом з рештою „Повістей“ десь на Миргородщині: се потверджують її зв'язки з тутешнім репертуаром. І певне була вона колись більше поширеною, ніж се видно нам тепер. Сумцов висловив думку, що вона походить з Слобожанщини, саме з околиць тої Мерехви, де жив і добре був пам'ятний Сірко, а Житоцький поставив сю думу в зв'язок з піснями про Романа Сірка записаними м. ін. на Чернігівщині (про сю пісню див. т. I, № 3, с. 16—17). Дійсно кінець думи натякає на якусь пригоду Романа Сірка, що може теж ходила в кобзарських колах, але натяку на згадані пісні, на пашу гадку тут бачити трудно. Натомість здається нам цікавішим і вразливішим зв'язок Голуба Волошнина, невірного джури, що зраджує свого господаря, з іншим невідчаним джурую — Веремієм Волошником, що за хліб-сіль і за науку своєму панові платить замахом на його життя (див. № 19). Серед ставових кобзарських дум, що займалися військовим побутом, питаннями товариської солідарності і службової дисципліни, відносинами між лицарем і його джурую, вірна чи невірна служба джури, нагорода пана джури, нарешті вступанням джури при допомозі його пана і вчителя-лицаря в круг правдивих козаків — всі ці моменти ставового побуту мусили багато осілюватися, вихвалитися чи коментуватися в думовому епосі. Один з таких моментів — позитивний тип джури, бачимо в думі про Безвідного, інший — негативний маємо в сій думі і в Веремію Волошнині. Сей останній записаний на Чернігівщині, де були відомі і пісні про Романа Сірка; Сірченки записані на Полтавщині, а Сумцов, як сказано — думає, що зложено сю думу коло Мерехви. Для колись популярної, як ми думаємо, думи в такій великій площі розпросторення не має нічого дивного. На Слобожанщині знаємо кілька великих кобзарських центрів, як Красний Кут в Богодухівському повіті, а хоч коло самої Мерехви не знаємо такого центру, се зовсім не означає, що його тут і не було давніми часами. Тут могла з'явитися і ся дума: як здогад, міркування Сумцова про слобожанську батьківщину сєї думи можна допустити.

III. Література думи про Сірченків не велика. Костомаров, друкуючи уривки з неї, висловив переконання, що се одна з поміж сили дум, що зникли для нас безслідно, не знайшовши щасливого випадку, щоб заціліти для нащадків. Костомаров припускає, що джерелом думи була якась історична подія, хоч і не відома. Він думає, що про самого Івана Сірка було чимало пісень і дум, бо в козацьких літописях Сірко виступає в поетичнім освітленні, а дума про Сірченків могла бути пережитком інших дум про нього. Щодо часу походження Костомаров кладе її на кінець XVII і вважає явищем уладку — з огляду на її не високу, мовляв, поетичну вартість.

Окремо спинається він над епітетом „стародавнього Тору“, що нібито каже про давні козацькі осідки тут („стародавні козаки“, на його гадку, козаки, що давно жили в своєму курію) — тимчасом як в дійсності ся околиця заселилася не раніш другої половини XVII в. (Історія козацтва, Собр. соч. кн. VIII с. 779).

Житецький в коротенькім коментарі до думи подав виняски про Ів. Сірка з Величкового літопису і поставив згадку про Романа Сірка у думі поруч з піснею про Богуславця (Ой лимане, лимане), про що вже згадаю вище. Відмінно від Костомарова Житецький високо цинив поетичну вартість сеї думи, порівнюючи Сірчиху з жінкою Гоголевого Тараса Бульби. Хоча Гоголь, мовляв, міг і не знати сеї думи, але поетичним інстинктом відгадав сю жіночу ностальг і використав для матері Остапа й Андрія Бульб; імена Пилипа Мерехвіяського і Яцка Лохвицького в історії невідомі (Мисли с. 240—42). Думки про сю думу Єрофеева (Записки Н. Т. в К. VII с. 62) ми вже переказали, так само й гадку Сумцова про слобожанське походження її; поза тим Сумцов переказує думки Житецького (Сумцов, Слобідсько-українські історичні пісні. Український етнографічний збірник 1914).

А. Вдова Сірка Івана.

Въ городѣ Мерефѣ ¹⁾ жила вдова,	1-2	Пилипа Мерефїянскаго ¹⁵⁾ съ собою	
Старенькая жена,		подмовляе,	20
Сирчиха—Иваниха,	2	Голуба Волошина за джуру ¹⁶⁾ у себе	
Она 7 ²⁾ лѣтъ пробувала	3	мае.	21
5. Сірка Івана въ очи не видала.	4	Стали вони до стародавняго ¹⁷⁾ Тору	
Только собі двохъ синовъ мала,	5	прибѣжжати,	22
Первого ³⁾ сына Сирченка Петра,		25. Атамана Торскаго, Яцка Лохвиц-	
Другова сына ⁴⁾ Сирченка Романа,	6	каго познавати;	23
Она ихъ до зросту держала,	7	Отамане Торскій, Яцко Лохвицкій,	
10. Ище отъ нихъ ⁵⁾ славы — памяти		изъ куреня вихожае,	24
по смерти сподивала.	8	Словами промовляе, ¹⁸⁾	25
Якъ сталъ ⁶⁾ Сирченко Петро выро-		Сирченка Петра познавае: ¹⁹⁾	26
статі,	9	Сирченку Петре, чого ты сюда прибѣ-	
Сталъ ⁶⁾ своей мати старенькой ⁷⁾ пи-		жаешь,	27
тати:	10	30. Десь ты своего отца, Івана шу-	
„Мати моя, старая жена,	11	каешь?“	28
Сколько я у тебѣ перебуваю, ⁸⁾	12	Сирченко Петро словами промов-	
15. Отца своего, Сірка Івана, въ очи		ляе:	29
не видаю: ⁹⁾	13	„Отамане Торскій, Яцко Лохвицкій	30
Нехай бы я могъ знати,	14	Я 7 ²⁾ годѣ пробуваю,	31
Гдѣ ¹⁰⁾ свого отца, Сірка Івана, шу-		Отца своего ²⁰⁾ , Сірка Івана, въ очи	
кати“.	15	не видаю“.	32
Вдова стара промовляла: ¹¹⁾	16	35. То вже Сирченко Петро съ козаками	
„Пошой твой отецъ до стародавняго		опрощення ²¹⁾ приймае,	33
Тору пробувати, ¹²⁾	17	До трехъ зеленихъ байракивъ при-	
20. Тамъ сталъ онъ ¹³⁾ свою голову ко-		бувае.	34
зацкую покладати“. ¹⁴⁾	18	Козаки до Сирченка Петра словами	
То вже Сирченко Петръ тое зачувае,	19	промовляли: ²²⁾	35

¹⁾ В рукописі вставлено — къ Дону (прим. Житецького). В копії Маслова — Мережи (?); потім виправлено — Мурафі; примітка: Къ Дону прим. записавшого. ²⁾ Копія Маслова — сямь. ³⁾ Копія Маслова — 1-го; в копії з „Копії Маслова“ — перекреслено і зверху дописано — першого. ⁴⁾ Копія Маслова — бракує. ⁵⁾ Копія Маслова — пхъ. ⁶⁾ Копія Маслова — став. ⁷⁾ Копія Маслова — своеп, старенькон. ⁸⁾ Костомаров — пробував. ⁹⁾ Костомаров — видав. ¹⁰⁾ Копія Маслова — де. ¹¹⁾ Копія Маслова — промовляе. ¹²⁾ Копія Маслова — Пішов твій отець.. Костомаров — До стародавнього Тору пішов пробувати. До свого примітка у Житецького — вставка в рукописі: „Рѣка“. В копії Маслова — Рѣка, прим. записавшого. ¹³⁾ Копія Маслова — ставъ віпъ свою голову; Костомаров — став він. ¹⁴⁾ Костомаров — накладати. ¹⁵⁾ Копія Маслова — Мурафянського. ¹⁶⁾ В рукописі вставка — „слуга“ (прим. Житецького). ¹⁷⁾ Копія Маслова — стародавнього. ¹⁸⁾ Копія Маслова — додано (?). ¹⁹⁾ Копія Маслова — пізнавае; додано — (?). ²⁰⁾ Копія Маслова — отца свого. ²¹⁾ Копія Маслова — опрощення. ²²⁾ Копія Маслова — промовляють. ²³⁾ Копія Маслова і Косто-

- „Сирченку²³⁾ Петре, не безпечно
себе май, 36
Коней своихъ козацкихъ отъ себе
не пускай“. 37
40. А²⁴⁾ Сирченко Петро на тее не по-
вѣряе, 38
Подъ тернами байраки²⁵⁾ легае²⁶⁾
— спочивае, 39
Кони свои козацки²⁷⁾ далеко отъ
себѣ пускае, 40
Только Голуба Волошина до коней²⁸⁾
посылае. 41
Турки тое²⁹⁾ забачали, 42
45. Изъ тернивѣ, изъ байракивѣ выбе-
гали, 43
Голуба Волошина у полонѣ до себе
брали, 44
Ище словами промовляли: 45
„Голубе Волошине! Не хочемъ мы
ны твоихъ коней воронихъ, 46
Хочемъ мы добре знати, 47
50. Щобъ твого пана молодого изру-
бати“. 48
Голубъ Волошинъ словами промов-
ляе: 49
„Турки!
Коли можете вы мене отъ себе пу-
скати,³⁰⁾ 50
Могу я самъ ему сплечъ головку
сняты“³¹⁾ 51
55. Турки того дознали, 52
Голуба Волошина отъ себе пускали. 53
Голубъ Волошинъ до Сирченка Петра
прибувае, 54
Словами промовляе: 55
„Сирченку Петре, пане молодой, 56
60. На добраго коня сѣдай, 57
- Межъ турками поспѣшай!“ 58
Не успѣлъ³²⁾ Сирченко Петре³³⁾ межъ
турки-янычари вбѣгати, 59
Могъ ему Голубъ-Волошинъ сплечъ
головку сняти.³⁴⁾ 60
Тогда турки Пилипа Мерефіянскаго
округъ оступали, 61
65. Сплечъ головку козацку снимали, 62
Козацьке тѣло посѣкли-порубали. 63
Козаки стародавние тое забачали, 64
На добрые кони сѣдали, 65
Турокъ побѣждали, 66
70. Козацьке тѣло позбирали, 67
До стародавняго куреня привозили, 68
Суходоль саблями³⁵⁾ копали, 69
Шашками-приполами землю по-
спили, 70
Козацкое тѣло схоронили. 71
75. Атаман Торскій, Яцко Лохвиц-
кій, тое зачувае. 72
До вдовы старенькой, Сирчихи-
Иванихи, въ городъ у Ме-
рефу³⁶⁾ письмо посылае, 73
Сирчиха-Иваниха письмо³⁷⁾ читае, 74
Словами промовляе, 75
Къ сырой землѣ крыжемъ упа-
дае,³⁸⁾ 76
80. „Что³⁹⁾ вже теперъ на моей головѣ
три печали пробувае: 77
Первая печаль, что³⁹⁾ я 7²⁾ годъ
пробувала, 78
Сирка Ивана въ очи⁴⁰⁾ не видала, 79
Другая печаль, что³⁹⁾ Сирченка
Петра на свѣтъ живого немае, 80
Третья печаль, что³⁹⁾ Сирченко
Романъ умирае“. 81
П. Житецьвий, Мысли с. 240.

маров—Сирченко. ²⁴⁾ У Костомарова — бракус. ²⁵⁾ Костомаров — байраками. ²⁶⁾ Копія і Костомаров — лягае. ²⁷⁾ Копія Маслова — Козацьким. ²⁸⁾ Копія Маслова — коня. ²⁹⁾ Копія Маслова і Костомаров — тее. ³⁰⁾ Копія Маслова — отпускати. ³¹⁾ Костомаров — з плеч головку снимати. ³²⁾ Копія Маслова — вспівъ. ³³⁾ Костомаров — Петро. ³⁴⁾ Костомаров — Став ему Голуб волошин з плеч головку знимати. ³⁵⁾ Костомаров — шаблями. ³⁶⁾ Костомаров — Мерехву. ³⁷⁾ Костомаров — в городи Мерехві письмо читае. ³⁸⁾ Копія Маслова і Костомаров — упадае. ³⁹⁾ Копія Маслова і Костомаров — шо. ⁴⁰⁾ Костомаров — ввичи.

18. ОТАМАН МАТЯШ.

Дума відома тільки з одного запису, обробляє одну тему з думою про Коновченка.

I. Варіант А — Повісти малоросійські. — Житецький, Мысли, 1893 с. 238. Текст записаний від кобзаря Івана, мабуть на Миргородщині в перших роках минулого століття. Різниці між сям текстом і копією Маслова та уривками надрукованими у Костомарова (рядки 1 — 2, 6, 8 — 12, 15 — 24, 30 — 35, 38 — 50) подано в примітках. Поділ рядків „копії“ подано як звичайно цифрами в кінцях рядків.

II. Дума ся, як і решта „Повістей“, на нашу думку записана на Миргородщині, але не дає нам ніяких відомостей про свою історію. Правда вона має багато загальних місць спільних з іншими думами, але ці зв'язки не кидають ясного світла на територіальну приналежність Матяша. Так засів (ряд. 3 — 5) спільний з Самарськими братами, що співав і Іван „Повістей“ (№ 11 вар. А ряд. 3 — 6; особливо-ж вар. Г ряд. 1 — 6). Необережні приготування до ночлігу (ряд. 10 — 12) спільні з думою про Сірченків, і з Озовськими братами (див. вище с. 123.). Напад на необачних молодих козаків — се тема Коновченка, що теж належить до Іванового репертуару (див. вище с. 20). Опис поділу здобичі (ряд. 42 — 45) зустрічається в думі про Кішку — але слід відмітити, що в варіанті „Повістей“ його нема, а тільки в тексті Лукашевича, записаним від роменського кобзаря Стрічки (№ 6, вар. Б ряд. 342 і далі). Закінчення і похвала так як Матяшеві (ряд. 46 — 50) зустрічається в двох думах: в думі про Кішку, власне за варіантом „Повістей“ (№ 6 вар. А ряд. 205 — 206) і в деяких варіантах Олексія Поповича (№ 7 вар. Т ряд. 31 — 32, Є ряд. 53 — 55 й ін.). Так подібності Матяша з іншими думами обертаються в крузі репертуару „рапсодія“ Івана, співака „Повістей“, за ввічком двох, де відповідний варіант Івана відрізняється від тексту Матяша, а саме: в справі паювання, що є в думі про Матяша і в думі про Кішку, але в її Івановім варіанті його нема, — і в похвалі, що її бракує в Івановім Олексію Поповичу. Останній момент легко пояснити: раз Іван вносив сю похвалу в дві думи свого репертуару (Кішка і Матяш), третя похвала, в Олексію Поповичу, була б вже неприємним повторенням, через се він і прийняв інший кінець сеї думи. Бо взагалі в рамках одного репертуару подібності не тільки притягають себе, але й відштовхують! В деяких випадках кобзар повторяє одне загальне місце в кількох думах, то знов він уникає певної редакції якоїсь думи, тому що вона надто нагадує іншу думу його репертуару; особливо коли справа йде про більший уступ — (порівн. № 7 і № 28).

Отже можемо сказати, що аналогії до Матяша обертаються в крузі дум відомих миргородському кобзареві, який співав сю думу. Але є ще одна аналогія, що не належить сюди — се глумлива відповідь козаків (ряд. 20 — 25), що нагадує таку ж відповідь козака Голоти Татариневі (див. № 14 вар. Б ряд. 17 — 19). Ся дума, як видиться нам тепер, належить більше до Чернігівщини ніж до Полтавщини і запозичення Матяша з неї, чи навпаки, показувало б на колішню ширшу розпростореність думи про Матяша. Але звідки куди запозичено згадане місце, трудно сказати. Відповідь Голоти наче більш оправдана, більш на місці, — бо звернена до не козака, що дійсно „козацької каші не їдав“. Але з другого боку Матяшеві „небувальці“, що недавно прибули в степ, мабуть з волости мають над Матяшем перевагу „людей з центра“, що знають усе ліпше від провінціалів, навіть їхні власні справи і тому слова Бравославців до Матяша при всім своїм зухвальстві не позбавлені теж життєвої правдивости. Тому гадка наша така, що вони можуть належати до думи про Матяша не менш органічно, як подібні слова в „Голоті“ до тої думи. Питання про запозичення слід вважати не розв'язаним.

III. Костомаров друкуючи свої уривки завважав з приводу сеї думи, що дія її відбувається над Савранкою і дума зовсім була б історично вірна, якби пізніші кобзарі не переборщили цифр убитих Турків. Бравославці-небувальці на думку Костомарова молоді козаки з Брацлавщини, що ще не були в боях. Дослідник зрівняв їх необачність з Коновченком і відзначив подібність думи до „Голоти“. (Історія козачества с. 735).

Житецький, навівши в примітці міркування Костомарова про Савранку і приєднавшись до його думки про пізній гіперболізм в цифрах, додав, що більш нічого й не можна сказати про цю думу.

„Сам Матяш особа незвісна в історії. Подія, про яку мова в думі, належить до незамітних явищ пограничних сутючок козаків з Татарами і Турками“ (Мысли с. 238).

Неможливість сказати щонебудь про сю думу зазначив і Єрофеїв (Записки Н. Тов. в Київі кн. III, с. 62). Дума ся додержана в стилі і стара, має „загальні місця“ і кінцем нагадує Олексія Поповича. Дослідник помічає подібність Матяша з Іллею Муромцем і думає, що в сій думі заховався відгомін билинних мотивів.

Реферуючи сю думку Єрофеева Каманін кладе більшу вагу на історичного Матяша: се ім'я зустрічається в історичних актах 1596 р., — підчас тодішніх козацьких повстань Матяш у купі з сотником Остапом Слуцьким і Андрієм Ганським руйнували Волинь і мали замір іти з'єднатися з гетьманом Лободою, але їх сховив польський відділ; їх судили і скарали. Матяш уродився в м. Полоннім. (Записки Н. Т-ва в Київі кн. XI с. 61).

Се найважливіше, що було сказано про сю думу в літературі.

А. Атамань Матяшъ старый.

На устьи Самары — Богу ¹⁾	1	Десь ты, Атамане Матяшу старень-	
Семенова козацкаго рогу ²⁾	2	кій, ¹⁵⁾ межъ козаками не	
Уси поля самарскія пожарами пого-		бываль, 21	
рѣли,	3	Де-сь ты козацкои каши не їдалъ,	22
Только два терны-байраки не горѣли,	4	Де-сь ты козацкихъ звычайевъ не	
5. Що подь собой гостей великихъ		зналъ,	23
имѣли: ³⁾	5	25. Що ты намъ козакамъ бравослав-	
Тамъ пробувало 12 козаковъ бравос-		цямъ, великій страхъ задалъ ¹⁶⁾ .	24
славцевъ-небувальцовъ ⁴⁾	6	Тогда Атамань Матяшъ отъ нихъ ¹⁷⁾	
Межъ ними былъ Атамань Матяшъ		далеко отступалъ,	25
старенькій.	7	Терновый огонь роскладалъ,	26
Стали козаки вечера дожидати,	8	Коня свого козацкого осидлалъ,	27
Стали терновые огни раскладати,	9	Били себе препиналъ ¹⁸⁾ .	28
10. Стали по чистому полю кони ко-		30. То саме въ ночи зождавъ малую	
зацкіє ⁵⁾ пускати,	10	годинку, невелику часинку,	29
Стали козацкіє ⁶⁾ седла отъ себе да-		Якъ ¹⁹⁾ не буйные вѣтры повѣ-	
леко откидати, ⁷⁾	11	вали,	30
Стали козацкіє семипядные пищали		Якъ турки-янычары съ чистаго	
по-за кустами ⁸⁾ ховати.	12	поля въ ²⁰⁾ долину припали,	31
Атамане ⁹⁾ Матяшъ старенькій тоє		12 козаковъ бравославцевъ ⁴⁾ - небы-	
зачуває,	13	вальцевъ въ полонь забрали.	32
Словами промовляє:		Атамань Матяшъ старенькій на	
15. „Козаки, панове молодцы!	15	добраго коня сѣдаєть,	33
Не безпечно вы майте ¹⁰⁾		35. 6 тысячъ турокъ-янычаръ побѣ-	
Козацкихъ коней ¹¹⁾ изъ препона		ждаєть,	34
не пушайте.	16	Бравославцевъ - небывальцевъ изъ	
Сѣдла козацкія ¹²⁾ подь головы не		полону отбпваєть, ²¹⁾	35
пекладайте,	17	Щей ²²⁾ словами промовляєть: ²³⁾	36
Бо се долина Кайнарская,	18	„Козаки бравославцы-небывальцы!	37
20. Недалече здесь ¹³⁾ земля татарская.	19	На кони козацкіє сидайте,	
Тогда козаки съ Атамане Матяша		40. Мнѣ, ²⁴⁾ старому, помощи давайте!“	38
насмѣхали: ¹⁴⁾	20	Тогда козаки на кони сидали,	39

¹⁾ У Костомарова — Самарка. До сього примітка Житецького: „Костомаров змінивши слова оригіналу, бачив в Самарі ріку Савранку, що впадає в Бог. На нашу думку топографія думи затьмплена в свідомості її пізніших співаків“. В копії Маслова додано—(?). ²⁾ Примітка Житецького: В історії про запорізьких козаків кн. Мишецького є цікава замітка про сю місцевість — „Вышелъ изъ Польши одинъ человекъ, именемъ Семень, на устье Бугъ рѣки, въ Лиманъ, на одну косу, которая коса і донынѣ зовется Семеновъ рогъ, для своихъ промысловъ, и будучи на оной косѣ одно лѣто, припелъ домой, и какъ провѣдали тамошнее довольствие ближніе его сосѣди, то предались къ нему человекъ болѣе ста для оныхъ промысловъ, а одного Семена стали у себя имѣть атаманомъ. ³⁾ Копія Маслова — під собою... мали. ⁴⁾ Костомаров—дванадцять. „Копія“ і Костомаров — Бравославце - небывальцев. ⁵⁾ „Копія“ Козацкіє коні—Костомаров—Козацкіє коні. ⁶⁾ Костомаров—козацкіє. ⁷⁾ Костомаров—покидати. ⁸⁾ Костомаров — по закутам. ⁹⁾ Копія Маслова—оттамане. ¹⁰⁾ Копія Маслова і Костомаров: небезпечно (безпечно) вы майте. ¹¹⁾ Костомаров—Козацкіє коні. ¹²⁾ Костомаров — козацкіє. ¹³⁾ Копія Маслова додано—(відсіля). ¹⁴⁾ У Костомарова сього рядку нема. ¹⁵⁾ У Костомарова попередніх слів—бракує. ¹⁶⁾ „Копія“ і Костомаров — їдав, знав, галав. ¹⁷⁾ „Копія“ — їх. ¹⁸⁾ „Копія“ — отступав; роскладав; осидлав; припинав. ¹⁹⁾ Костомаров — бракує. ²⁰⁾ Костомаров — з гори в. ²¹⁾ „Копія“ і Костомаров — сідає, побіждає, отбирає (Костом. отбпває). ²²⁾ Копія — Ище. ²³⁾ „Копія“—промовляє. ²⁴⁾ „Копія“ і Костомаров — мені.

4	тисячи безбожнихъ бусурмановъ	За Атамана ²⁵⁾ Матяша Господа-
	побѣждали, 40	Бога прохали: 45
	Сребро и золото турецкое ²⁵⁾ отъ	„Десь твоя мати въ небѣ пресвя-
	нихъ забирали, 41	тилась, 46
	До города Сѣчи свиденько ²⁶⁾ по-	Що тебе..... породила, ²³⁾ 47
	спішали, 42	50. Що ты въ чистомъ поле пробувавъ, 48
45.	Въ городъ Сѣчи безпечно себе мали, 43	Изъ насъ, бравославцевъ-небываль-
	Сребро и золото турецкое ²⁷⁾ между	цовъ, ни одного козака изъ войска не
	собою раздѣляли, 44	утерялъ. 49

П. Житецкій, Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ, сс. 238—240.

²⁵⁾ „Копія“—срібло й золото турецькеє (Костомаров—срібло-золото турецькеє). ²⁶⁾ „Копія“ і Костомаров—швиденько. ²⁷⁾ „Копія“ як прим. 25; Костомаров як копія. ²⁸⁾ „Копія“ і Костомаров—атамана. ²⁹⁾ Примітка Житецького:—Слово не розібрано. Здається—„тебе лицира да породила“. Копія—тебе оцце раба породила (після оцце знак запитання (?)) потім закреслений). У Костомарова сього рядка бракує.

кобзарь
Олександр Савченко І
в. 1904 р.

Кобзар О. Савченко Барь.
Малюнок О. Сластьона 1904 р., в Ком. Істор. Шкєноксти ВУАН.

19. ВЕРЕМІЙ ВОЛОШИН.

З сеї думи, чи може краще сказати — про сього думового персонажа звісний тільки маленький уривок, що ми й друкуємо тут.

I. Варіант А — А. Метлинський, Народні Южнорусскія пѣсни, 1854 г. с. 413. Записав Куліш від Андрія Шута в Олександрівці Сосницького повіту, мабуть у вересні 1853 р. Ріжниця в перекладу Антоновича й Драгоманова подані в примітках.

Друкуючи сей уривок ми трохи міняємо поділ рядків, відділяючи пояснення кобзаря від самого тексту.

II. Думу сю записано тільки один раз на Чернігівщині, але нема підстави вважати її за чисто місцевий витвір. Ім'я Волошина, прив'язане до дуже подібної постаті як сей Веремій, знаходимо і в думі про Сірченків (ряд. 23, 43-62), можна навіть думати, що в обох випадках річ іде коли не про одну історичну індивідуальність, то про одну епічну постать. Сей невдячий джура Волошина, що вбив Петра Сірка і мало не вбив якогось персонажа в думі про Веремія, очевидно не випадкове явище, а щось таке, що добре було відоме в кобзарським епосі старих часів — можливо як антитеза „доброто джури“ Яреми у Хведора Безрідного. З огляду на те що дума про Сірченків зі згадкою про Волоха записана на Миргородщині, можемо думати, що сей персонаж був колись однаково відомий і в чернігівським і в полтавським кобзарським репертуарі.

Правда, все се тільки здогади щодо справжньої фізіїомії колишньої думи про Веремія Волошина. Але які б вони не були хисткі і як невизначені не було б те, що ми про неї дійсно знаємо — все таки хочемо відзначити, що ніяк не можна разом з Єрофеевим твердити, що „зв'язку сього уривку з якою-небудь з відомих дум нема“. Зв'язок сей добре помітний ще й тепер, а колись мусів бути таки дуже виразний і можливо зв'язував Веремія Волошина не з одною думою. Питання про те, чи сей уривок мав зв'язок з якоюсь справжньою історичною постаттю, здається нам другорядним, хоч такий зв'язок міг бути: маємо на увазі козака Ярему Волошина, що в реєстрі війська Запорізького 1649 р. стоїть між першими іменами Корсунської сотні, а в переяславській присязі 1654 р. значиться як корсунський сотник, Еремій Волошень (М. Грушевський, К истории Переяславской Рады, Доклады Ак. Наук СССР 1929 В с. 301).

III. Література сього уривка вичерпується властиво самим коментарем Антоновича і Драгоманова, бо Метлинський обмежився тільки тим, що датував сей уривок — „1648—1657 г.“.

В Исторических же пѣсняхъ (т. II с. 51) читаємо таке: Сей уривок дуже неясний; до того в ньому пошлутаний „полковник козацький“ з „польським начальником“. Справа іде здається про те, що між товаришами Хмельницького був якийсь Волох, що перше служив у Поляків. В тих часах у Поляків дійсно служило багато Волохів (Див. Pam. Wojcicki. II, 157, Twardow. I, 29 Памяти. Киевск. Комиссиі т. I часть III 385). В реєстрах всього війська Запорізького після Зборівської угоди 1649, що видав О. Бодянский (Чтения Моск. 1874, 3-4), дуже часто трапляються козаки з прізвиськом Волошини — пр. с. 6, 7, 104, 132, 137, 140, 140 (останні чотири в Уманським полку), 296, 300, 301 і т. і. Якщо епітети „полковник уманський“ і „Веремій Волошин“ стосуються до одної особи, то се може бути Гаиджа. При Хмельницькому були одні по одному три уманські полковники: Гаиджа, Штепка (Стефан) і Йосиф Глух“.

Житецький в „Мыслях“ не мав нагоди говорити про сю думу, в його рукописах одначе знаходимо сей уривок з приміткою, що виявляє досить скептичне ставлення. Навівши погляди Антоновича і Драгоманова на Волошина як на полковника Гаиджу — Житецький завважує: „для насъ въ этомъ отрывкѣ представляетъ интересъ забывчивость одного из самыхъ памятливыхъ кобзарей“... Але ся тонка іронія одначе не зовсім влучна; в дійсності те що ми знаємо про Шутів репертуар цілком не свідчить про особливо багату чи міцну пам'ять всупереч заявам Базилевича, що подивляв пам'ять Шута.

Єрофєєв (Записки Наук. Т-ва в Києві VII, с. 47) тільки здогадується, що дума говорить про якогось Волошина Веремія, співробітника Богдана Хмельницького; перше служив він у Поляків. Далі, як згадано, Єрофєєв констатує ізольованість сього уривка.

А. Про Веремія Волошына.

Не знаю якось там:

„Веремій Волошын, воин..

Полковнык козакам каже:

„Се воюе не сотнык, не полковнык; се, видно, сам гатьман¹⁾
Хмельницький воюе“.

Да от один воин отсее узнав, що се не гатьман
Хмельницький, а Веремій Волошын,

Который у мене дванадцять лит за джуру пробував,

И вси мой звычай познав,

Дак се за мою хлиб-соль благодаренные²⁾ мшны оддав:

А правою рукою чуть мене пополам не перетяв..

Се, каже, Полский началнык.

А билш ничого не скажу.

Тильки знаю, що сказано:

„Полковныче Уманський“

да

„Веремій Волошын“.

Метлицьский с. 413.

¹⁾ У Антоновича і Драгоманова — гетьман.

²⁾ У Антоновича і Драгоманова — благодаренія.

20. ХВЕСЬКО АНДИБЕР.

Тут приведено п'ять варіантів сеї думи записаних між 1850-ми рр. і 1923 під ріжними назвами, та два скомбіновані варіанти. Для свого заголовка беремо назву старіших записів.

I. Варіант А — Метлівський, Народина Южнорусскія пѣсни, 1854 с. 377 (а). Текст зведений з двох записів Куліша, одного від кобзаря А. Шута, з Олександрівки Сосницького повіту і другого від кобзаря А. Бешка з Меми в Сосницькому пов. На початку 1850 р.

Варіант Б — Там же, с. 389 (б). Уривки тексту, що записав Куліш від А. Бешка і які не увійшли у комбінований текст А. Ми подаємо його з посплками на сей текст для лекшої орієнтації.

Варіант В — Записав М. Ніговський від Кобзаря Н. Ригоренка в 1855 р. в Краснім Куті, Богодухівського пов. на Харківщині. Текст заховався в паперах П. Жупелького, тепер в Комісії Історичної Пісенности ВУАН. Уривки сього тексту (рядки 52—57, 104—131, 137—168) у Куліша, Записки о Ю. Руси т. I с. 319. Ріжниці між записом Ніговського і друком Куліша в примітках.

Варіант Г — Записки Юго-Западнаго Отдѣла имп. русскаго географическаго общества, т. II 1874 год, с. 123. Записав П. С. Іващенко від кобзаря Павла Братці, з міста Меми Сосницького пов., в Ніжені 1874 р., в червні.

Варіант Г — Записала О. Курпло від кобзаря Павла Кулика з с. В'юнища коло Сосниці, в Сосниці в-осени 1923 р.

Варіант Х — Куліш, Записки о Южной Руси, т. I с. 200, текст скомбінований із зложеного вар. А і з вар. В, що був у Куліша в руках. Частина цього варіанту, що не увійшла в цю комбінацію, Куліш надрукував окремо, як подаю вище. Вар. Х передруковувався найчастіше; ріжниці в передруку Грічепка і в пізніших подаві в примітках.

Варіант У — М. Гаддук, Українська абетка 1860, с. 67.

II. Дума про Андібера, одна з найцікавіших щодо змісту і щодо живости свого оповідання — належить до найменш щасливих щодо своєї літературної долі. Не тому щоб вона заскоро вийшла з кобзарського ужитку і не встигла бути добре записана, як се травилось з деякими іншими думами, але на сій думі, більше ніж на якій небудь іншій виявилась нег'ативна риса наших старих етнографів — недоцінювання права кобзаря відповідати самому за слова думи, які він співав по своєму, згідно з своєю традицією і мистецькою совістю. Так ми знаємо від Куліша, що коло 1850-ого р. дума про Хвеська Андібера була записана тричі від трьох кобзарів: двічі записав її він сам, а раз Ніговський; та хоч всі ці записи Кулішевим заходом були зараз же опубліковані (його записи у Метлівського, запис Ніговського в Записках о Южной Руси), то властиво ні один з цих записів не був надрукований так, як він був записаний від кобзаря. Перші записи, Кулішеві (у нас А і Б), були знівечені зовсім незрозуміло: з них спочатку було зроблено один текст (А), а окремо надруковано уривки з тексту Бешка (у нас Б), які не увійшли в спільний текст, А. Для чого се було зроблено — вгадати неможливо. Коли б був надрукований тільки текст А, то се пояснялось би бажанням дати на кількох сторінках поняття про оба записи не тратячи місця на два тексти, але нащо ж тоді було друкувати окремі уривки? Правда в тексті А зроблено помітки, що до деякої міри дають змогу доповнити текст Бешка Б тими частинами, що були з нього виїняті; але про склад тексту Шута ми не маємо і такої певности. Що з Шутового варіанту ввійшло в варіант А, а що було викинено зовсім? Наприклад, чи ті місця варіанту А, які по вказівках належать і до варіанту Бешка, були справді спільні обом кобзарям, чи замість них у Шута було щось таке, що не було надруковано? Правда, що оба тексти мусіли бути досить подібні, бо Шут і Бешко — се учитель і учень, але ріжниці між ними були, певно, теж значні — як ось наймичка в варіанті Б, її нема у Шута, а у Братиці Бешкового учня, вона знов з'являється. Певне були й інші ріжниці, але про них ми не маємо ясного уявлення.

Бо з прикладу варіанту В ми бачимо, що Куліш стилізував свої тексти так досить безоглядно. В т. I Записок о Южной Руси на с. 200, оповідаючи про кобзаря Ригоренка Куліш заявив, що М. В. Ніговський відкрив у Ригоренка новий варіант думи про Хвеська Андібера, в яким „деякі місця змальовані значно спільніше ніж в речитативі Андрія Шута. Зато він слабший як цілість, в ньому загубилася основна думка про ворожнечу військової черни і дуків. Оба речитативи мають

свою новну вартість тільки разом, і тому, що дума Шута вже надрукована в своїм первіснім (!) виді, я не боячись зіссувати її невдалими вставками, доповняю її тут кращими місцями з тексту Ніговського, а щоб так чином не закрити від чытачів всіх відмін і сього списку, я міщу їх в додатках". На кінці книги Куліш справді подав уривки тексту Ригоренка, але не зазначив виразно їх місця в схемі Ригоренкового варіанту. Отже сим разом Куліш пібито постунив обережніш, бо запевнює нас, що всі різниці заховані, і ми можемо кожної хвилі мати варіанти Ніговського-Ригоренка перед очима. Але се не зовсім так. Запис Ніговського заховався в наперах М. Максимовича, звідкя Житоцький переписав його для себе. Нині ми маємо змогу опублікувати сей варіант в цілості (у нас варіант В), але перше ніж знайшовся новий текст, ми робили спроби реконструкції сього варіанту з матеріалу, який дають Записки о Южной Руси, і переконалися в неможливості такої реконструкції. Ми робили таку сиробу двічі і от з якими результатами. Оригінал Ніговського має 168 рядків, текст Куліша надрукований в Записках (означуємо його як варіант Х) має 198 ряд., отже він довший на 30 рядків, Реконструюючи запис Ніговського без допомоги оригіналу вперше, ми вичеркнули з Кулішевого тексту Х всі ті рядки, що взяті з вар. А і доповнили їх фрагментами номіченими в додатках, таким чыном добули 160 ряд., отже на 8 рядків менше ніж в оригіналі. Другий раз ми перебрали думу не по рядку, але більшими уступами — тоді обрахунок дав 15 рядків більше супроти оригіналу. Отже ми можемо сказати з певністю, що відтворити цілий текст Ригоренка з того матеріалу, який надрукував Куліш, неможна.

Без таких реконструкцій текст Куліша дає вражіння ще більш неясне. Се видно у Костомарова. Переповідаючи зміст думи за варіантом Шута-Бешка (А) і варіантом Куліша (Х) і дійшовши до сцени з козаками або джурами, Костомаров описує побивання дуків, як воно було у Шута і Бешка, і каже: „В двох Кулішевих варіантах (наш А і Х) дума на сім і кінчиться. Але в варіанті, на котрий Куліш вказує як на доповнення, багачі приносять гетьманові в дарунок соболіні шуба“. Отже Костомаров, уважний досвідчений дослідник, мав вражіння, що в варіанті Ригоренка теж була сцена побивання, і дукя приходили з дарами во тим як їх побито! Друге невпорозуміння вийшло у нього з приводу ряд. 100-108, варіанту Х, де Дендеберя змушує дуків відсунутись до порога перелякавши їх своїм грюкотом, властиво ж виявом своєї сили. Костомарову на підставі інших варіантів, де дукя піддаються тільки вилісові козакового багатства, се місце здавалось непевним. Він думає, що у варіанті Х воно вставлене раніш ніж слід, що сим словам місце після того, як козак виснає свої червінці. Але тепер ми знаємо, що в вар. В червінці зовсім були не згадані.

Завважимо ще, що в уривках вар. В у Куліша є деякі зміни в тексті, як от у наших примітках 9, 13 тощо.

Окрім інших хиб комбінація варіантів А і В ще й тим недопустима, що вона зливає в одно дві редакції думи, що належать до різних кобзарських шкіл. Харківська редакція Ригоренка глибоко різниться від чернігівської редакції Шута і Бешка.

Варіант Г Братиці, не називає героя ні Андібєром ні Дендеберю, але просто козаком Голотою (тому Ф. Колесса навіть зачисляє сей варіант до варіантів думи про Поединок козака Голоти — Українські народні думи с. 154). Але все таки і сей варіант належить до Шутової традиції.

Сніваючи його Братиця повторяє цілі фрази і групи фраз, які його учитель Бешко вкладав в свою думу про Хвеська Андібєра, пр. вар. Г ряд. 8-15 — вар. Б ряд. 9-13. Правда, сей варіант загубив власне ім'я героя, але він наприклад дуже добре заховав ідею соціального конфлікту, висловлену у вар. А і Б, і значно слабше помічену в вар. В. У вар. Г козак Голота побиває дуків — так само як Андібєр (варіантів А і Б) — бо за ним ніде коня внасти, а Дендеберя Ригоренків (варіанту В) робить се з особливою німєсти і милує того дуку, що був до нього добрий.

Можна догадуватися, що се соціальне освітлення було прикметою Андібєра-Голоти чернігівської школи, Шута-Бешка і Бешкового учня Братиці. Тоді Дендеберя з його хвалькуватістю завзятого корчємника — „як попив Дендеберя чотири неділі“ — міг би бути не доказом ослабленої традиції взагалі, як се думав Куліш, а інакшою концепцією сеї досить невиразної ностаті, що виробилась в невідомій школі, до котрої належав Ригоренко (кобзар взагалі дуже мало відомий).

До типу Андібєра-Голоти належить також найновіший варіант Г, що в 1923 р. записала О. Куряло від кобзаря Кулика з-під Сосниці. Сей кобзар виявляє багато спільного з Шутовою школою, до якої він належить через свого вчителя Думєнка — се видно і в вище наведеної думі про Озовських братів і в сій думі про козака Нетягу (кобзар казав „Лєтяга“). В сім варіанті зустрічається знов термін Козака нетяги, що у Братиці був заступлений Голотою, і виразна невідкупність героя: „Не треба мені не золота, не сєребра“... — що відповідає соціальному світоглядові Андібєра. Пропав тільки казковий елемент мандрівного гетьмана та переодягання в чудєсну одєжу, що в останніх варіантах відбувається як в казці. При тим не вважаючи на зіпсований стап думи і на те що вона очевидно вже зовсім забувається, „Лєтяга“ Кулика має більш реалізму ніж Андібєр старих кобзарів. Але сей реалізм — мабуть вплив новішої дійсности, що закрила собою той старий казковий ідеал, або вставила його в новім світлі, а не вказівка на якусь іншу, третю концепцію Лєтяги-Андібєра, яка не заховалась в старих записах, — хоч, безумовно, і ся можливість не виключена цілком.

Обговорений вище зложений вар. X подаємо в цілому з огляду на часті посылки на нього в літературі; вказівки на походження окремих рядків подані цифрами як завжди.

Як варіант Y подано маловідомий і досить загадковий текст в „Абетці“ Гаццука, звідки його передруковано в словарі Шейковського. Конія цього тексту знаходиться в рукописі Житецького, і з цього можна здогадуватись, що Житецький хотів включити його в свій дослід разом з етнографічними записами дум. В передмові до Абетки Гаццук каже, що думи, „промовані тут (се думи про 1) Вдову, 2) про Сестру й Брата, 3) про Бандурнста і 4) про Андибера) позанисані у 40, 41, 42, 43 і 44-му році: найправдивіші і достотніші з них добути від Гаврила Березанського (Київської пал. Таращанського повіту з села Великої Березанки); Старого Мамута Таращанського (з г. Таращі); Головка-Хоменка Ківшовацького (з села Ківшоватого); безрідного Занорождя старого Хвеська Чмиха (він тоді повертався у городі Тирасполі) і друг.“ Але вартість сеї заяви досить сумнівна: поперше всі ці записи нібито зроблено на Правобережжю, звідки ми маємо так мало записів дум — а тут названо аж чотири сніваки і ще „інші“, що снівали між іншим таку рідку думу як Андибер! По-друге, між сими записами є підроблена дума про Бандурнста, якої Гаццук не міг записати не то що в „Київській паланці“, а таки ніде. Трете — сама стилізація сеї фрази про запис дивна — в книзі є чотири думи, а вони записані протягом п'яти літ від більше ніж чотирьох осіб. Ясно отже, що в найкращім випадку се тексти зложені, комбіновані з різних записів. Дійсно, аналіз виявляє, що в варіанті Андибера є дуже багато складників узятих з раніше друкованих варіантів, се властиво текст комбінований з варіантів А і X з додатками деяких нових рядків і виразів. Сі додатки могли б бути продуктом власних записів Гаццука. Але тут знов дивно те, що маючи свій запис Гаццук так мало з нього взяв для свого тексту; друге — правобережний варіант був такий подібний до варіанту А, що обмежувався лиш отсьми малими вставками; нарешті — що ці вставки часто занадто відрізняються від урочистої кобзарської мови. Вони справляють вражіння стилістичної правки „під народ“, зложеного тексту А — X, яку міг зробити й сам Гаццук: стиль Гаццукового Андибера се стиль цілої Абетки Гаццука! Через се ми й містимо його варіант не як оригінальний, а як літературний (Y).

Все ж для більшої точности слід завважити ще одну обставину в сім тексті. Гаццук робить з Андибера виразно військового шпіона (ряд. 30 — 33). Се факт зовсім не надзвичайний, і не варт був би уваги, якби раптом се слово — шпіон, не висказане, але інсинуоване у Гаццука, не відізналося в варіанті Братиці — варіанті автентичнім і нічим не зв'язанім з Гаццуковим фабрикатом. Ми маємо тут виразисту примітку кобзаря до опису двоглядного костюму Голоти — „Вуон значить, був шпіон, ходив як хто де обрацається“. Чи Братиця сам додумався до цього, чи чув він се пояснення від старших кобзарів? чи в таким разі Гаццук до своєї вставки не скористав з якогось незвісного кобзарського варіанту? чи може „Абетка“ коли небудь доходила аж до вуха Братиці? Був і на се час, бо ж вар. Г записавий 14 літ після виходу Абетки, але вновні можливо й те, що маємо тут збіг гадок, чи як тепер се звуть — „конвергенцію“.

III. Дума про Андибера, що своєю яскравою дією притягнула до себе увагу поетів і музиків Олеся, М. Рильського, композитора В. Золотарьова¹⁾, викликала не раз інтерес дослідників і хоч нема про неї спеціальних розвідок, але написано досить багато.

Перший видавець Андибера, Метлинський, вважав його „без сумніву гетьманом в першій половині XVII в. і мабуть незадовго перед Богданом Хмельницьким, с. т. перед 1647 р. (порівняй думу з уступами Самовидця с. 5 і Величка I с. 76 — 77). Підчас війни Богдана Хмельницького згадується полковник уманський Ганджа, що оперував на Поділля“.

З чернеток пляну Историческихъ пѣсенъ видно, що Антонович і Драгоманов відносили сю думу теж до часів перед Хмельниччиною, вона була поставлена разом з Голотою на кінець XVI в. в сумнівнім товаристві „Трьох полководців“ Срезневського. Потім Антонович видно відійшов від сеї гадки, бо не надрукував Андибера в I т., так що він і не ввійшов в Историческія пѣсни. Може відкинуто сю думу як надто казкову?

На думку О. Міллера дума про Андибера розвиває мотив Голоти. „Не пізнаний в своїх „трьох сіром'ятях“, в своїй „опанчині рогазовій“ гордим Ляхами дуками-сребрянками обходиться з ними дуже не уважно і робить їм розправу, що нагадує опис вчинків Іллі Муромця на пиру у князя Володимира, який не пізнав його і образив (Великорусскія былины и малорусскія думи, с. 10).

Як не дивно Куліш, що в своїй Чорній Раді торкався умов і настроїв таких близьких до тих, що описує дума, друкуючи її сам в Записках о Южной Руси, нічого не сказав про неї, відзначивши тільки, що основна думка „сеї рансодії“ — ворожнеча військової черні з дуками, що захопили в свої руки кращі ґрунти і землі“ (с. 200).

Неймай вважає Андибера за думу XVIII ст. (Atheneum t. XXXX z. II с. 341).

Костомаров відніс думу про Андибера до часу Хмельниччини, але не шукав в ній реальних історичних осіб, тільки загальний настрій невдоволених народніх мас: „Такої особи, як Андибер,

¹⁾ Його опера „Ганджа Андибер. Народня дума“, на лібрето Рильського була виставлена силами музичного інституту ім. Лисенка в Артилерійській школі у Києві на початку 1928 р.

не було, але народові хотілось щоб така особа була. Се гетьман, що ненавидить значних і багатих, що дбає про бідний і простий люд. Наче казковий східній халіф, сей легендарний гетьман вепається між простим народом в виді бідного, простака“. Переновівши думу Костомаров повторює знов: „такого гетьмана як Ганджа Андбер, або Дендеберя, не було на Україні, але такого гетьмана бажав собі чорний, простий варід, і такого утворив собі в своїй уяві. Замітно, що в думі не висказано ніякої утопії громадського укладу. Легендарний гетьман тільки б'є багатців. Бідні ненавиділи багатців, і ся ненависть і виразилася в думі биттям, яке Андбер задав двом багачам. Тим і скінчплась кара над ними. Так було і в дійсній історії народу. Бували народні повстання, і тоді багаті і значні діставали, але через се народ не здобував нічого певного, нового. З поміж тих самих бідних і простих входили люди, котрі ставали багатими в свою чергу, і викликали заздрість своєї бідної братії¹⁾. Так текло життя в краю. Одно лиш витворилось у вдачі народу. Бідні не тратили почуття своєї гідности людської і не все плазували перед значними і багатими, як сього вони хотіли; навпаки, бувало, що вони випалили своєю бідністю“ (Історія козачества с. 908).

Ся думка Костомарова знайшла живий відгомін. Лисовський (Опыт взученія с. 31) прослідивши розвій козака Нетяги в думках про поєдинок і про козацьке життя робить висновок, що вже з самого розвою сього типу в думках можна зробити висновок про вагу його в історичнім життю Українського народу. З другого боку се на його думку означає, що сей тив, як живе явище з'явився вперше на історичній сцені в момент складання тих дум. Се збірний тив народньої збройної маси, що з'явилася разом з зародком земельної аристократії на Україні і розвивалася паралельно з нею. „Козак нетяга — історична протнвага земельної аристократії, її постійний спутник і противник“. Ганджа Андбер — розвинений тив козака нетяги. Три дуки в корчмі — зновні розвинений тив мужицької аристократії, що недовго перед тим з'явилася на Україні. В своїм зовнішнім вигляді козак нетяга обшарпаний богатыр, якого одіж викликає сміх і глузування всіх добре одягнених. Його одіж така, бо поверше він не має іншої, подруге, бо він і не хоче іншої. Він нехтує елегантністю. Він гордий, але позволяє Єврею-рандарю ханати себе за патли, Ляхові — виганяти себе з власного дому, шинкарці Насті — брати себе за чуб і виштовхувати з корчми. І він позволяє се все, бо поверше — дуже невблагливий, подруге — знає що завтра він зможе перевернути тут все догори корінем; потрете — довготерпеливий і добродушний як справжній богатыр. Се визначна риса козака нетяги“. Щодо дуків то в імені Івана Золотаренка Лисовський хоче бачити дійсну особу, а саме Василя Золотаренка, брата ніженського полковника за часів Хмельницького, який визначився своєю відлістю і лишив нею по собі довгу пам'ять. У Довгополенку Лисовський відозріває „великоруську кунечеську кров“, ближче не індивідуалізуючи ні сеї постати ні інших. Він загалом добачає в думі дуже важну на його думку рису, що „в ній відроджується алегоризм“. „Після столітньої відсутности в думках²⁾ він з'являється в сій думі“.

Лисовський бачить в думі про Андбера фінальний момент в розвою реалістичних дум³⁾. На його думку дальше розвій реалізму йти не міг, не міг і сивнитися — дальше мовляв, починається „індивідуальна творчість“.

В „Мислях“ Житецького знаходимо тільки короткі згадки про Хвеська Андбера (с. 30 і 153); він відносить думу до пізніх часів, часів перед укладом Січі — „до 1775 р. жила ще Запорізька Січ, слабкий образ матеріальної сили (державности) — і от на сій, можна сказати фіктивній величній нарід будує фантастичний образ запорізького гетьмана, оборонця бідних і покровдженних“. Ся дума дає вислів серйозному розбатові в козацтві. В тей „Мислей“ Житецький розглядав варіанти (наші) А — Г додавши до них вищезгаданий варіант Гацдука як самостійний варіант, очевидно не порівнявши його докладно з варіантом Куліша (він тільки принаком відзначає деякі подібности). Завважує Житецький також подібність героя думи з героєм думи про Поєдинок козака з Татариним, хоч на його думку Андбер безумовно і значно пізніший — незвісно тільки, мовляв, в якій думі з'явився вперше опис убогого костюму і котра запозичила сей образ від другої. Спроби відкрити дорогу розвою в самих варіантах у Житецького нема: з приводу Дендебері (нашого вар. В), він тільки каже, що герой сього варіанту „більше гулявий лицар“ ніж „солідний представник голоти запорізької, яким він виставлений в варіантах А і Гацдука“.

Ерофеїв (Занески наукового Т-ва в Києві кн. VII с. 52) вважав первоосновою думи про Андбера пісні про Голоту. „Дума ся — дальший розвиток отсих пісень, але вже з цікавою вставкою: переодягання Голоти (Андбера) що, певне, стоїть в зв'язку з мотивом переодягання в великоросійських билінах, переодягання казкових лицарів з метою навчання“. Він згадує вар. А, Б та X без додатків. Не згадує зовсім варіанту Г.

Оже Ерофеїв не протиставляє так категорично думу про Андбера як пізнішу — думі про Голоту, як се робили інші дослідники. Зовсім виразно обґрунтована думка про сучасність сих дум

¹⁾ Коли б Костомаров був ознайомлений з вар. В у повнім тексті, він знайшов би в нім — в тих соборних шубах, якими Ляхи викуплялися тут від побоїв, гарну ілюстрацію своєї гадки.

²⁾ Див. його гадки про думу про Сокола (т. I).

³⁾ Він зачисляє сюди історичні думи про події з часів Хмельниччини і Думу про козацьке життя, див. нижче.

в праці Каманіна. Каманін підкреслює богатирські прикмети Андібера, його силу, зріст і то гуляння по Килиїмським степу, про котре нічого ближче не звісно. Далі він каже: „Думу про Феська Ганжу дослідувачі відносять до часів перед Мазепою до другої половини XVII в. Ми вже мали нагоду висловитися, що думу необхідно треба віднести до часів перед Хмельницьким, позаяк вказаний в думі факт — боротьба багатого козацтва з безземельним ясно виявилась вже в 1630 рр., крім того в самій думі зустрічаємо імена діячів відомих ще до 1648 р. В історичних документах Ганжа, (без імені Феська) являється спільником Б. Хмельницького; потім як уманський полковник воює на Поділля, де здобуває м. Бар і Межибож, а далі Нестервар-Тульчин. Оперуючи з розказу гетьмана на Поліссю був там вбитий, і лігонь Самовидця в свою чергу зазначає його богатирські прикмети: він „гарцюючи изрядно на поединкѣ съ поляками не дожидаясь баталіи, былъ убитъ какимъ то волошиномъ“. Але з документів видно, що Ганжа мав другий кінець. В жовтні 1649 р. шляхта Брацлавського воеводства, зібравшись на соймик постановила: „Zabuski, Jasko, Gandza trzey wierni a odwazni pro Republika kozasu, in exemplar et documentum gratitudinis maią być slusnie pobilitowani“. І варшавський сойм задовольнив прозьбу брацлавської шляхти і зробив Ганжу польським шляхтичем, як свідчать про се соймові конституції того ж року. Невже се тільки випадковий збіг імен, чи справді оборонець землі Руської, оборонець безземельних, спільник Хмельницького, перейшов на бік Польщі. Не беремося розв'язати ні того, ні сього: чи не помішала дума двох окремих осіб в одну з двома іменами, себто Яська і Ганжу в Феська Ганжу. Походження прізвища Андібера нам не вдалося вяснити“. (Записки Наукового Товариства в Кїіві кн. XI с. 61).

Мусимо ще згадати думку Ф. Колесен (Українські народні думи с. 9 і 33), що так само як і старші дослідники відніс думу про Андібера до часів по Хмельниччині. Загалом він приєднався до поглядів Костомарова, відкидаючи здогад М. Грушевського щодо Брюховецького (висловлений в „Ілюстрованій історії України“ с. 337).

Між дослідниками про Андібера слід згадати вказівки на кавказькі паралелі сього персонажа в доповіді проф. А. Лещенка в засіданні Кабінета Примітивної Культури н.-досл. катедри історії України 21/І 1929 р. Доповідач прирівнював Андібера до кабардинського богатря — Генджі-ке-Шауай, годованця водного змія (що про нього надруковано оповідання в „Сборникѣ материалов для описания местностей и племен Кавказа“. XXV). На його думку між Ганджою Андіберам і кабардинським богатрем існує не тільки подібність іменц, Хвесько Ганджа спочатку змальований, як бідний козак, потім перекидається в козацького гетьмана в розкішній одежі, що розкидає грошима. „В його промові до степових річок звучить основний мотив адигського переказу — ріки вигодовали Ганджу, вони ж дали йому багатство. Можливо, що класова боротьба в Гетьманщині спонукала кобзарів використати кавказький переказ на звеличання вільного козака - здобичника і пониження пнового панства. Кавказький переказ міг потрапити сюди наслідком адигського колонізаційного руху до Дніпра, що його відзначають літониси в XIV ст.“.

А. Про Хвеська Кганджу Андібера.

<p>Ой полем, полем Кылыїнським,
Бытым шляхом Ордыїнським,
Эй гуляв, гуляв козак бидный летяга
сым год и чотыри,
Да потеряв з-пид себе тры кони
воронны.</p> <p>5. На козаку бидному летязи
Тры серомязи,
Опанчына рогожовая,
Поясына хмеловая;</p> <p>10. (9) На козаку бидному летязи сапьянци -
Видны пяты и палци,
Де ступыть—босои ноги слид пыше;
А ще на козаку бидному летязи
шапка - бырка, —
Зверху дырка,
Шовком пыта,</p> <p>15. Буйным витром пидбыта,
А околыци давно немае.</p> <p>(17) Ище-ж то козак бидный летяга до го-
рода Кылыи прыбувае;
Та не пытається де-б то статы,
Коня попасты, —</p> | <p>20.</p> <p>25.</p> <p>30.</p> <p>35.</p> | <p>А пытається, де корчма новая,
Шынкарка молодая,
Настя кабашна:
Тая на нас, па бидных летяг, хоч зла
да й обашна.
Городом Кылыею идѣ,
Слухае, прыслухається:
Чы не радыться хто на славне Запо-
рожже гуляты;
Аж тильки радяться, поражаються
Тры дуки-сребраныкы
На кабак птты
Меду да оковытой горилкы попы-
ваты.
Тоди-то козак добре дбав,
Попереду соби у кабаку кватеру
Крей грубы сидае; [займав;
Плечы свои козацькы прыгривае.
Тогды дуки - сребраныкы у кабак
ухождалы,
У стола сидалы,
По цебру меду, оковытой горилкы
постановлялы.</p> |
|---|---|---|

- Первый дука сребраныка Гаврыло
Довгополенко Переясловський 80.
А другой Войтенко Ниженьський,
40. Трейтій Золотаренко Чернигов-
ський.
Ище-ж бидного козака летягы не
вытають
Ны медом шклянкою,
Ны горилкы чаркою;
То козак бидный летяга на дукив среб-
раныкив скоса поглядае;
45. То одын дука сребраныка був
обачный,
Гаврыло Довгополенко Переяслов-
ський:
Из кармана людську денежку
виймав,
Настя кабашній до рук добре од-
давав,
50. А ще стыха словами промовляв:
„Эй, каже, ты шынкарко молода,
ты Насте ка-
башна!
Ты, каже, до сых бидных козакыв ле-
тяг, хоч злая, да й обашна:
Колы-б ты добре дбала,
Сю денежку до рук прыймала,
До погребя одходила,
55. Хоч норцового пыва уточыла,
Сьому козаку бидному летязи
На похмилле жывит його козацький
скрипыла“.
Оттогда-то Настя кабашна денежку
прыймала,
60. До погребя одходила,
Меду да оковытой горилкы вточыла,
Козаку бидному летязи коновку в руки
втербыла.
Оттогда козак бидный летяга, як узав
коновку за ухо,
Оглядыться, — аж и в дни сухо.
Оттогда-то козак бидный летяга,
65. Як став у соби хмиль козацький
зачуваты,
Став коновкою по мосту ногри-
маты;
Стали в дукив сребраныкив
Из стола чаркы й шклянки литаты:
(69) Оттогда-ж то козак бидный летяга,
70. Як став у соби билшый хмель за-
чуваты,
Став з-пид панчынны рогожовои,
З-пид поясыны хмеловой,
Щирозлотный обушок вийматы,
Став шынкарци молодій за цебер меду
застановляты;
75. Стали дуки сребраныки
Одын до одного стыха словами про-
мовляты:
„Эй, шынкарко молода,
Настя кабашна!
- Нехай сей козак бидный летяга
Не мається в тебе сеи заставщынны
выкупляты;
Нам, дукам сребраныкам,
Нехай не зарекається волю поганяты.
А тоби, Настя кабашній, груб то-
пыты“.
Оттогда-то козак бидный летяга,
85. Як став си слова зачуваты,
Так вин став по-конець стола сидаты,
Став чересок выниматы,
Став шынкарци молодій,
Настя кабашній,
90. Увесь стил червинцямы устылаты.
Тогда дуки сребраныки,
Як стали в його червинци зоглядаты,
Тогда стали його вытаты
Медом шклянкою
95. И горилкы чаркою.
Тогда й шынкарка молода
Настя кабашна
И стыха словами промовляе:
„Эй козаче, каже, козаче!
100. Чы снидав ты сьогонди, чы обидав?
Ходы зо мною до кимнаты,
Сядем мы з тобою носнидаем,
Лы пообидаем“.
Тогда-то козак бидный летяга
105. По кабаку походяе,
Кватыру очыняе,
На быстри рикы поглядае,
Клыче, добре поклыкае:
„Ой рикы, каже, вы рикы вызовыи,
110. Помошныци Днировыи!
Або мыни номочы дайте,
Або мене з собою визьмите!“
Оттогда одын козак идé,
Шаты дороги несе,
115. На його козацьки плечы надé;
Другый козак идé,
Ббты сопянбви несе,
На його козацьки ноги надé;
Трейтій козак идé,
120. Шлычок козацький несе,
На його козацьку главу надé.
Тогда дуки сребраныки
Стыха словами промовлялы:
„Эй не есть же се, братци,
125. Козак бидный летяга,
А есть се Хвесько Кганжа Андыбер,
Гетьман запорозький!
Прысунься ты до нас, кажуть, бльжче,
Поклонимось мы тоби ныжче;
130. Будем радыться,
Чы гаразд добре на славіи Украины
прожываты“.
Тогда стали його вытаты
Медом шклянкою
И горилкы чаркою.
135. То вин тее од дукив сребраныкив
прыймав,

Сам не выпывав,
 А все на свои шаты прольвав:
 „Эй шаты мои, шаты!
 Пийте, гуляйте:
 Не мене шанують,
 А вас поважають;
 Як я вас на соби не мав,
 Ныхто мене й гетьманом не почытав“.
 Тогди-то Хвесько Кганжа Андыбер,
 Гетьман запорозький,
 Стыха словами промовляв:
 „Эй козаки, каже, диты, друзы, мо-
 лодци!
 Прошу я вас, добре дбайте,
 Сых дукив сребраныкив,
 150. За лоб, паче волив, из-за стола вы-
 вожайте,
 Перед окнами покладайте,
 У тры березыны потягайте“.
 Тогди-ж то козаки, диты, друзы, мо-
 лодци,
 Добре дбалы,

155. Сых дукив сребраныкив за лоб
 бралы,
 Из-за стола, паче волив, вывождады
 Перед окнами покладалы,
 У тры березыны потягалы,
 А ще стыха словами промовлялы:
 160. „Эй дуки, кажуть, вы дуки!
 За вами вси лугы и лўкы,
 Нигде нашому брату козаку летязи
 статьи
 Й коня попасты!“
 Тогди-то Хвесько Кганжа Андыбер,
 Гетьман запорозький,
 165. Хоча помер,
 Дак слава його козацька не вмре, не
 поляже
 Теперешнього часу,
 Господы утверды й подёржы
 170. Люду Царського,
 Народу хрыстьянського,
 На многая лита.

Метлинський, с. 377.

Б.

Сей варіант кобзаря А. Бешка не був надрукований в цілості. Куліш (чи може вже видавець Метлинський) сполучив його з варіантом Шута (Метлинський, с. 377), а окремо надрукував (там же с. 382, б) лише ті рядки що не підходили до зводного тексту. Ми стараємось відбудувати текст Бешка в первісним вигляді наскільки се дозволяють помітки редакторів зводного тексту. Те що додамо з зводного тексту (Метлинського а) беремо в квадратні дужки [], в круглі () дужки ставимо нумерацію рядків Метлинського, що дозволяє до певної міри орієнтуватись в будові зводного тексту.

[Ой подем, подем Кылыинським,
 Бытым шляхом Ордыинським,
 Эй гуляв, гуляв козак бидный летяга сям
 год и чотыри,
 Да потеряв з-під себе тры кони воронны.
 5. На козаку бидному летязи
 Тры серомязи,
 Опанчына рогожовая,
 Поясына хмеловая;]
 (9) Ище боты сапъянѳви
 10. По мужычи — постолы лутѳви;
 А ще оборы шовковыи,
 По жоночи — валовыи,
 У-трое несуканы.
 [А ще на козаку бидному летязи
 шапка-бырка, —
 Зверху дырка,
 Шовком шыта,
 Буйным витром пидбыта,
 А околыци давно немає.]
 (17) Тоди-ж то вин до города Кылыи
 прыбував,
 20. Городом Кылыею проижджав,
 Слухав, прослухав:
 Чы не радыться хто, порадыться на слав-
 ную Украину гуляты;
 Аж ныхто не радыться, не поражается на
 славную Украину гуляты,
 Тильки радятыся тры дуки сребраныкы
 25. До Насти кабашной меду да оковытой го-
 рилкы пидпываты:

Первый дука сребраныка Ниженьский Вой-
 тенко,
 А другой Черниговский Попаденко,
 А третий Грыцько Коломієць.
 Тоди-ж то воны до Насти кабашной у кабак
 ухаждалы,
 30. Мед да горилку оковытую подпывалы.
 Тоди-ж то козак бидный летяга у кабак
 ухаждае,
 Коло грубы сидае,
 Козацькы свои бидныи плечы согривае.
 Тоди-ж то один дука сребраныка великее
 мылосердые соби мав,
 35. Людську денежку з кармана выймав,
 Да Насти до рук добре отдавав,
 А ще стыха словами промовляв:
 „Эй Насте кабашна!
 Ты, каже, для сых бидных козакыв летяг,
 хоч злая, да й обачна.
 40. Велю тобі до погребя одходыты,
 Хоть норцового пыва уточыты,
 Сьому козаку бидному летязи
 На похмелье жывит його козацький скри-
 пыты“.
 Тоди-ж то Настя кабашна сама до погребя
 не одходыла,
 45. Служебку повирну посылала:
 „Эй служебко, каже, ты моя повирна!
 Велю тобі до погребя одходыты,
 Хоть норцового пыва уточыты,
 Сьому козаку бидному летязи

50. На похмелье жывит його козацький скрипты.⁴
Тогди служебка повпрна до погребя одходыла,
Двп бочки помыновала,
Да у третьою бочци горплкы оковытои вточыла,
Козаку бидному летязи коновку в руки втербыла.
55. [Оттогди козак бидный летяга, як узав коновку за ухо,
Оглядытсья, — аж и в дни сухо.
Оттогди-ж то козак бидный летяга,
Як став у соби хмилъ козацький зачуваты,
Став коповкою по мосту погриматы;
60. Сталы в дукив сребраныкив
Из стола чаркы й шкляныкы литаты:]
(69) Оттогди-ж то вин поблыжче их сидав,
Шырозлотный обушок з-за пазухы выймав,
Настп кабашній за цебер меду застановляв.
65. Оттогди-ж то дуку сребраныкы стыха словы промовляды:
„Эй козак ты бидный летяга!
Не подоба сього обушка Настп кабашній застановляты,
Подоба тобя нам, дукам сребраныкам,
волы поганаты,
А Настп кабашній груб топтыты.“
70. Оттогди-ж то козак бидный летяга на дукив сребраныкив
Велькее нересердые мав,
Коло окна сидав,
На окно поглядав,
А ще стыха словы промовляв:
75. Эй рыкы, каже, рыкы низовыи,
Помошныци Нистровыи!
[Або мыни помочы дайте,
Або мене з собою визьмите!“
80. Оттогди одын козак идэ,
Шаты дорогыи несе,
На його козацькы илечы надіе;
Другый козак идэ,
Бѣты сопянобн несе,
На його козацькы ногы надіе;
85. Трейтій козак идэ,
Шлычок козацький несе
- 88 (122) На його козацьку главу надіе.]
Тогди-ж то дуку сребраныкы
Сталы на козаку бидному летязи дорогыи шаты зоглядаты,
90. Сталы його медом и оковытою горплкою вытаты.
Тогди-ж то вин меду и горилкы не пидпывае,
Тилькн на свои шаты злывае,
А ще стыха словы промовляе:
„Эй шаты, каже, моп шаты дорогыи!“
95. Не мене шанують,
Вас поважають;
Як я вас на соби не мав,
Да и честы од дукив сребраныкив не мав“.
100. [Тогди-то Хвесько Кганджа Андыбер,
Гетьман запорозький,
Стыха словы промовляв:
„Эй козаки, каже, дигы, друзы, молодци!
Прошу я вас, добре дбайте,
Сых дукив сребраныкив,
105. За лоб паче волив, из-за стола выводжайте,
Перед окны покладайте,
У тры березыны потягайте.“
Тогди-ж то козаки, дигы, друзы, молодци,
Добре дбалы,
Сых дукив сребраныкив за лоб бралы,
110. Из-за стола, паче волив, выводдалы,
Перед окны покладады,
У тры березыны потягалы,
А ще стыха словы промовлялы:
115. „Эй дуку, кажуть, вы дуку!
За вамы весп дугы и луку,
Нигде нашому брату козаку летязи статы
Й коня попасы!“]
- (164) Тогди-ж то дуку сребраныкы
120. Стыха словы промовлялы:
„Эй не есть ты козак бидный летяга,
А есть ты Хвесько Кганжа Андыбер,
Гетьман запорозький.“
Тогди-ж то Хвесько Кганжа Андыбер
125. Гетьман запорозький
Умер, и т. д.

Метлинський, с. 382.

В. Хвесько Дендеберя.

- Що козак Хвесько Дендиберя¹⁾ гуля
й погуляв
Сім год и чотирі,
На дванадцятий год повертае,
Хвесько Дендиберя по городу Черкасах гуляе,
5. Ой шукае — питае
Шинкарки Насті Горовойі,
Кабашниці стеновойі.
На Хвеську Дендибері¹⁾ три одежини
одна погана,
Другая подрана,
10. А трейтя²⁾ узловата, хмельяная.
На козаку нетязі столи боброві,
Личані³⁾, вйазові,
Онучі кытайчаніі,

¹⁾ Виправлено рукою Житецького — Дендеберя.

²⁾ Виправлено — трейтя.

³⁾ Виправлено — личани.

15. Біли рядняніі, ⁴⁾
Шапка бирка,
А з верху дірка,
Хутро голе, околиці біс ⁵⁾ - має,
Вона дощем покрита,
А вітром на славу козацьку підбита.
20. Як скоро Хвесько Дендиберя ¹⁾ Насті
Горовойі, кабашниці степовойі, до-
питався
То зараз у світлицю убрався.
Там пили три ляхи, дуки-срібляники:
Що перший пив кийівський Вой-
тенко,
Другий пив переяславський Суд-
денко,
25. А третій пив Гаврило Криливський
Довгополенко.
От вони пили - підпивали,
З Хвеська Дендибері насміхались,
На шинкарку покликали:
„Гей шинкарко Горовая,
Настя молодая!
Добри ти дбай,
Нам солодкий мед, оковиту горілку ще
підспай,
Сёго ж козака, пресучого сина, у по-
тилицю з хати виганяй,
Бо десь він по винницях и бровар-
нях валявся,
35. Опалився, ошарпався, обідрався,
До нас прийшов добувати,
А в иншу корчму буде нести пропи-
вати!“
Тоді шинкарка Горовая,
Настя, кабашниця степовая,
40. Козака - нетягу за чуб брала,
В потилицю з хати вибивала.
То Хвесько Дендиберя ¹⁾ добре дбає,
Козацькими пйатами опиная,
Поти пйався,
45. Поки до порога добрався:
Козацькими пйатами за поріг зачіпає,
А козацькими руками за одвірки
хапає,
90. Під мисник голову козацьку - моло-
децьку ховає.
Тоді два Ляхи, дуки-срібляники, на
ёго поглядали,
50. З нёго насміхали, ⁶⁾
А третій, Гаврило Криливський Довго-
поленко, словами промовляє:
„Гей, Настя Горовая,
Шинкарко молодая,
Кабашнице степовая!
55. Не велю я тобі сёго козака з хати
виганяти,
Хоч я свій осьмак на пиво викидаю,
А ти ёго з хати не вибивай!“
60. Тоді шинкарка Горовая,
Настя молодая,
Сама в лёх не ходила,
Та наймичку посилала:
„Гей, дівко-наймичко!
Добре ти вчини,
Кінву-чвертивку в руки вхопи,
65. Та в лёх убіжи,
Та вісім бочок мини,
А в девйатій поганого пива на-
точи:
Як маєм ми ёго свиням виливати,
То будем ми ёго на такихъ нетяг
роздавати“.
70. Тоді дівка наймичка у лёх убігала,
Та девйать бочок минала,
Та в десятій пйаного чола-меду на-
точила,
Та в світлицю вхожає,
Свій нис геть від кінви відвертає,
Буцім-то те пиво вонає.
75. Як подала козаку в руки ту кінву,
То він став біля печі,
Та її почав підпивати пивце грече ⁷⁾.
Взяв раз покоштував, вдруге — па-
пився,
80. А втрейте як узяв ту кінву
за ухо,
То зробив у тій кінвиці сухо.
Як став козацьку хміль голову роз-
брати,
То давай козак от-ту ⁸⁾ кінву об поміст
добре гримати
И стала шинкарська груба на десять
интук скрізь по хаті літати,
85. Не стали тоді Ляхи, дуки-срібляники,
за сажею світу божого видати.
Тоді ти Ляхи, дуки-срібляники, на
ёго поглядали,
Словами промовляли:
„Десь сей козак - нетяга нігде не
бував,
Добрнх горілок не пивав,
90. Що ёго й погане пиво опйанило“.
Як став Хвесько Дендиберя ¹⁾ тее
зачувати,
Став на Ляхів грізно гукати:
„Гей, ви Ляхове,
Вразькі синове!
95. Добре ви дбайте,
Ик порогу посувайтесь,
Мині ⁹⁾ козаку-нетязі, на покуті місце
попускайте,
Посувайтесь тісно,
Щоб було міні, козаку-нетязі, де на
покуті з лаптями сісти“.
100. Тоді Ляхи, дуки-срібляники, добре
дбали,

⁴⁾ виправлено — китаїчани, рядняні. ⁵⁾ У Куліша, Записки о Южной Руси, I с. 201.— Біг.
сано—насміхатнсь. ⁷⁾ Дописано—пиво.

⁸⁾ Збоку приписано—отой. ⁹⁾ Виправлено — мені.

⁶⁾ Допи-

- Дальше к порогу посували,
Козаку-нетязі на покуті більше місяця
попускали. 135. Край себе садовив,
Тоді козак-нетяга, Хвесько Дендибера¹⁾,
на покуте сідає,
Що він ёму за свій осмак пива
купив.
Из-під поли позолотистий недолимок¹⁰⁾
виньмає,
Тоді ти Ляхи, дуки-срібляники, тев
зачували,
105. По столу три рази затинає,
Козацьку пісню співає
Добре дбалл,
„Ой ріко козацькая! Тепер мене або
зодягай, 140. З шинку утікали
А опісля до ёго прихожали,
Або до себе приймай!“
Тоді де не взялись три джури малих—
невеликпхъ: 140. Соболевими шубами ёго дарували,
Й словами до ёго промовляли:
110. Що первий джура иде,
Шати дорогі несе¹¹⁾,
Другий джура пде,
„Гей, Хвесько Дендибера¹⁾ коли б ми
тебе були знали,
Сиділи б були, тебе не займали!“
Жовти сапйаньці ёму несе,
А третій джура иде, 145. Тоді Хвесько Дендибера на шинкарку
покликав:
115. Широкі, що й слід замітають, червони
шаровари несе
„Гей, шинкарко Горовая,
Настя молодая,
И оксамитну шапку ёму на го-
лову несе. 150. Кабашниця степовая!
Гей кадуки б тобі в матку!
Тепер міні цебер меду, а другий го-
рілки насипай.
Велю тобі йїх на скамйї становити,
А я як не могу тобі заплатити,
То стану до тебе на три годи груби
топяти“.
Вони ёму приношали
Й до ёго промовляли:
120. „Гей, Хвесько Дендибере, батьку ко-
зацький, славний лицарю!¹²⁾,
Годі тобі тута пустовати,¹³⁾
Час-пора йти на Вкраїну батьку-
вати!“ 155. Шинкарка Горовая
Настя молодая,
Кабашниця степовая,
Тев зачував
Цебер меду, другий горілки на-
сипав,
Тоді Хвесько Дендибера¹⁾ полатану,
подрану, узловату одежу скидає,
Пару жупанпв надіває,
Постоли боброві, личани вйазові зй-
має¹⁴⁾, 160. На скамйї постановляє,
До ёго словами промовляє:
125. Жовти сапйаньці обуває
И на своїїх джур покликає:
„Гей джури ви мойі, мали неве-
ликі!
Добре ви дбайте,
Сих Ляхів, дуків - сріблянків, по-
одиньцю з хати вивожайте, 165. „Гей, Хвесько Дендибера¹⁾, Гетьманъ
Запорозький, Черкаський,
Товаришу наський!
Як би я тебе була знала,
То я б тебе з хати в потилицю
не вибивала.
А тепер, коли хоч ище в мене довше
погуляти,
Я тобі могу ище в маслі каплунив
зготувати“.
Як погуляв Хвесько Дендибера¹⁾ там
пе чотирі неділі,
То от-там ёго усі бити талярі засіли.
Запис Ніговського.

Г. Про козака Голоту.¹⁾

- Эй полем килимскім, битим, шляхом 5. Та потиряв спуд себе чотирі коні во-
Ординьськимъ ронії
Гуляв козак Голота. * * *
Не боявся вуон ні огню, ні води, ні 2. А на козаку на голові опанчина ро-
болога. гозова,
Гуляв сім літ і чотирі Поясна хмеліова,

¹⁰⁾ Дописано — Келепець (прим'яч. Кулиша). ¹¹⁾ У Кулиша — Пару жупанів несе. Порів. р. 123.
¹²⁾ У Кулиша — лицаре. ¹³⁾ Дописано — тут. ¹⁴⁾ Дописано — знімати. ¹⁵⁾ У Кулиша — серед.
¹⁾ Себто такий козак вуон був ще до Палія. Павло Братця.

- Сапоги сапьянові,
По мужичі — постоли лутові, ²⁾
Оборі шовкові —
У трое із валу не сукаїї.
10. * * *
3. На козаку на Голоті шапка-бирка,
А з верху дірка,
Шовком шита,
15. Буйним вітром пудбита,
А вокруги околиці не має.
4. Вуон до города Килиї прибував
І город Килию проходжав,
А ще слухав-прослухав,
20. Чи не радиться хто, чи не иоря-
жається
На славу Україну гуляти.
* * *
5. Аж ніхто не радиться, не иоряжається
На славу Україну гуляти,
А тільки иоряжається три дуки-сре-
бряники
25. Меду да віна, да ковитої горілки пуд-
ивати,
* * *
6. Да вже сії слова зачував
Да скоріше шинкарки питає:
„Де есть тут корчма нова
І шинкарка молодая Настя Кобашня?³⁾
30. Вуона для козаков хоть зла та обашня“.
* * *
7. Вуон туду прибував,
У хату войшов, коло груби
Свої илечі пригрівав.
А туду дуки-сребряники ирибували
35. Же з його насміхалися:
„Эй ти, Насте Кобашня,
Будь ти для козака ціого хоть зла та
обашня!
Велили тобі оцю денежку прийати
Да иорціового иива вточити,
40. Да сіому козакові на похмілля
Живіт його козацький скрипити“.
* * *
8. Настя Кобашня тую денежку прини-
мала,
На свою службу кликала—иокликала:
„Служко моя! велю тобі од мене ключі
забрати,
45. В погреб войти—одну бочку миновати,
А з другої иорціового иива вточити
Оціому козакові, бідному Голоті, на
похмілля
Живіт його козацький скрипити.
* * *
9. Служка ключі забрала
Да дві бочки обминала,
А з третіої бочки ковитої горілки вто-
чила
50. * * *
- Козаку Голоті на похмілля
Живіт його козацький скрипила.
* * *
10. Як узав козак, бідний Голота, коновку
за уху,
55. Так стало на дні сухо:
Як став козак Голота козацький хміль
зачувати,
Так став коновкою по мосту иогрю-
кати.
* * *
11. До тогда дуки-сребряники стали к нему
словами промовляти:
„Не подоба тобі коновкою погрю-
кати,
60. А подоба тобі йти за нас волів иогаяти,
Або цюй шинкарці груб топить
Альбо хати підмітати.
* * *
12. До как став вуон сії слова зачувати,
Став ще лучче коновкою погрюкати,
Що стали вже в дуків-сребряників
Чарки з стола й пляшки літати;
65. * * *
13. А сам став тогда поближе сідати
І став свій черес винімати,
Став сріблом, златом стіл устілати,
70. Став у вуокошки стиха словами про-
мовляти:
„Эй, ви, ріки, ріки бистрі,
Помошники лейстрові!
Хоч ви помочі мені дадіте,
Хоч мене з собою заберіте!
* * *
75. 14. До вже тогда козаки добрі-молодці
добре дбали:
Один іде — козацьку одежу несе,
А другий—козацьку збрую несе.
* * *
15. Тогда вже як стали дуки-сребряники
Як стали на козаку Голоті тую одежу
заглядати,
80. Стали до себе по ближе сажати,
Медом і вином витати;
Стала шинкарка стиха словами
иромовляти:
Тп, може, козаче, сіюгодня чи снідав,
чи обідав?
Ти б йшов у комиātu иоснідав, чи
пообідав.
* * *
85. 16. До як стала його медами да винами
витати,
До вже вуон не пье,
Та на свою одежу лье:
„Ой шати ви мої, шати дорогії,
Не мене шанують, а вас поважають!
90. Покудова я вас у себе не имів,

²⁾ Лапті. — Вуон, значить, був шпайон, ходив як хто де обрацається. П. Б. ³⁾ Ото ж шинок зветься
забак. П. Б.

- То поти мені й чести не було“.
17. ^{* * *}Тогда вуон велів дуків тих сребрянників
Із за стола витягати.
95. ^{* * *}Перед великим окошком покладати
І в три березні потягати.
18. ^{* * *}Одни дук - сребряник — Грицько - Дов-
гополенко,
Другий — Ніжипьський Войтенко,
А третій — Черніговський Понаденко.
^{* * *}
19. Ах ви ж, дуки, дуки!
Усі за вами луга й луки,
100. Що нігде за вами нашому брату й коня
насти.
^{* * *}
20. Вуони вже й померли,
А їх слава не вмере, не поляже.
^{* * *}
21. Утверди, Господи, люду царського,
імператорського
І Самодержця імператора нашого Олек-
сандру Миколайовича
І всім слушающим посила Боже, многоліт.
Записки Юго - Запднаго
Отдѣла Имп. Рус. Геогр.
Общества. Том II. 1874 годъ.
сс. 123—126.

Г. Дума про козака Нетягу.

- Подем Чигринським шляхом колеїн-
ським, 20. Буду я тебе шанувати,
Туда проїжджав козак Нетяга. Он ІІ лесними словами буду я тебе про-
хати“.
Була в його шапка бирка зверху убрани.
Була в його шапка бирка зверху Як став козак у хату входить,
дирка¹⁾, Так стала Настася Кабашна, злая, не-
обашна, гар'єлку в квартиру наливати.
Шовком пошита, в'їтром пудбита Як став козак гар'єлку тую брати,
5. Да не було в його неєкої²⁾. Так стала Настася послать свою при-
Козак убрани (був): свитина рогози- слугу до погребів вина брати,
повая, повєсна воловина³⁾, 25. Стала козаку слова промовляти:
Чоботи були в його юхтови, до два- „Козаче, серце, друг любезни,
пацети ушок, Чого з нас хочеш ти взяти?
А на прозваніє лутови⁴⁾. Чи золота, чи сребра, чи дорогої
Внежджав він на чистеє поле. одєжки
(Далі П. К. тут добре не знав і так А тільки, козаче, щоб вашої кров'ї не
нашвидку проказав: На чистому полі проливати“.
стояв кабак, приїжджав як кабаку, 30. Козак гар'єлку випиває, слова не про-
стукав у квартиру). мовляє
10. „Настася кабашна, злая, необашна, А тільки квартию оп стойку поєтукає:
Єк будеш ти мене шанувати, — Настася кабашна, злая, необашна
Не буду я твоїх Ляхів у Гіпир я їх кр'їшого вина пудливає.
изметати: Козак випиває, слово промовляє:
А не будеш мене ти шанувати, „Не треба мнї ні золота, ні сребра,
Коло твоєї хати буду березову рїзку не вашої одєжки,
рвати“.
15. А я надумавсь, що буду березу рвати, 35. А я надумавсь, що буду березу рвати,
Єк зачула Настася кабашна, Но вєсь таки Ляхів у Гіпир позме-
Що козак Нетяга начав березову рїзку тати.
рвати, Моя слава не помре, не поляже.
Стала стиха словами промовляти, І вєім много льєт на свїті пожити.
„Козак Нетяга, иди в хату, Записала О. Курило.

Х.

Ой подемь, подемь Килиїєськимь, ¹⁾	(1 А)	Опавчина рогозоваи,	(7 А)
Битим шляхомь Орднієськимь.	(2 А)	10. Пояєсна хмеловая	(8 А)
Гей гулявь, гулявь бідний козакь-нетяга сімь.	(3 А)	На козаку, бідному нетязі, сап'євнці—	(9 А)
Та потерявь сь-нідь себе три коні воронні.	(4 А)	Видні пяти и паллї,	(10 А)
5. На дванадцятій годь повертає—	(3 В)	Де ступить — босї ноги слїдь пише.	(11 А)
Козакь-нетяга до города Черкась прибуває.	(5 А)	А ще на козаку, бідному нетязі, шапка-	(12 А)
На козаку, бідному нетязі,	(5 А)	бирка —	(13 А)
Три сіромязі.	(6 А)	15. Зверху дїрка,	(13 А)
		Хурто голе, околиці Біз-має:	(17 В)

¹⁾ У друге співаючи цю думу кобзар казав „дїрка“. О. Курило. ²⁾ Скінчивши ці слова, Павло Кулиш сказав: „значить голомозий тільки чубок є“. О. Курило. ³⁾ Удруге співаючи цю думу, П. К. так змінив цей рядок: Свитина в його рогозина, повєсна - воловина. О. К. ⁴⁾ Пояєнення кобзаря: „З луття поєтоли роблять“. О. К.

¹⁾ Наголошені букви з технічних мотивів подано курсивом. Курсивом подано також слова і рядки що їх вільно змінив Кулиш, а не взяв з старших варіантів А. Б.

- Вона дощемъ покрита, (18 В)
 А вітромъ, на славу козацьку, підбита. (19 В)
- Ище жъ то козакъ, бідний нетяга, до города
 Черкасъ прибуває.*
20. *Насті Горової, кабашниці степової, шукає-питає.*
 Скоро козакъ, ветяга Насті Горової, кабаш-
 ниці степової-допитався, (20 В)
 Заразъ у світлицю вбрався. (21 В)
 Тамъ піли три Ляхи } (22 В)
 Дуки-сріблявики: }
25. Первий пивъ Гаврило Довгополенко Перея-
 славський, (38 А)²⁾
 Другий пивъ Війтенко Ніженський, (39 А)
 Третій пивъ Золотаренко Черніговський. (40 А)
 Отъ вони піли-підпивали, (26 В)
 Съ козака-ветяги насміхались, (27 В)
 30. На шинкарку покликкали: (28 В)
 „Гей шинкарко Горовая, (29 В)
 Насте молодая! (30 В)
 Добре ти дбай— (31 В)
 Намъ солодкі меди, оковиту горілку ще
 підспай, (32 В)
35. Сего козака, пресучого сива, у потилицю
 съ хати випихай; (35 В)
 Бо десь вінъ по винвицяхъ, по броварвахъ
 влявся, (34 В)
 Опалився, опарнався, обідрався, (35 В)
 До васъ прийшовъ добувати, (36 В)
 А въ ившу корчму буде нести пропивати“. (37 В)
40. Тоді шинкарка Горовая, (38 В)
 Настя, кабашниці степовая, (39 В)
 Козака-нетягу за чубъ брала, (40 В)
 Въ потилицю съ хати вибивала. (41 В)
 То козакъ-нетяга³⁾ добре дбає, (42 В)
 45. Козацькими пятамв опинає. (43 В)
 Поти пився, (44 В)
 Поки по порога добрався. (45 В)
 Козацькими пятами за порігъ зачепає, (46 В)
 А козацькими руками за одвірки хапає, (47 В)
50. Підъ мисникъ голову козацьку молодецьку
 ховає. (48 В)
- Тоді два Ляхи, дуки-срібляники, на ёго
 поглядали, (49 В)
 Зъ ёго пасміхали, (50 В)
*А третій, Гаврило Довгополенко Переяславський,
 бувъ обачний:⁴⁾*
55. Изъ карманалюдську денежку виймавъ, (47 А)
 Насті кабашній до рукъ добре од-
 дававъ, (48 А)
 А ще стиха словами промовлявъ: (49 А)
 „Гей“, каже, „ти, шинкарко молода, тп,
 Насте кабашна! (50 А)
 „Ти“, каже, „до сіхъ біднихъ козаківъ-нетягъ
 хочъ злая, да й обачва: (51 А)
 Колибъ ти добре дбала, (52 А)
 60. Сю денежку до рукъ приймала, (53 А)
 До погребя одходила, (54 А)
 Хочъ пороцого пива уточила, (55 А)
 Сёму козаку, бідному ветязі, ва похмілле
 жпвїть ёго козацьбий скрепила. (56—57 А)
- Тоді Настя Горовая, (58 В)*
65. *Шинкарка степовая, (60 В)*
 Сама въ лёхъ не ходила, (61 В)
 Да наймичку посилала:
 „Гей, дівко наймичко! (62 В)
 Добре ти вчини, (63 В)
 70. Ківву-чвертвіку въ руки вхопи (64 В)
 Та въ лёхъ убіжи, (65 В)

- Та вісімъ бочокъ мива, (66 В)
 А зъ девятої поганого пива ваточи. (67 В)
 Якъ маємъ мв ёго свивямъ випивати, (68 В)
75. То будемъ ми ёго ва такихъ ветягъ розда-
 вати.“ (69 В)
- Тоді дівка-наймичка у лёхъ убігала, (70 В)
 Та девять бочокъ мивала, (71 В)
 Та зъ десятої п'яного чола меду наточила. (72 В)
 Та въ світлицю вхождає, (73 В)
80. Свій вісь геть одъ кінви одвертає, (74 В)
 Буцімъ-то те пиво воняє. (75 В)
- Якъ подали козаку въ руки ту ківву, (76 В)
 То вінъ ставъ біля печи (77 В)
 Та й почавъ підпивати нивце грече. (78 В)
85. Взявъ, разъ покоштувавъ, у-друге панився, (79 В)
 А въ-третє якъ узявъ ту ківву за ухо, (80 В)
 То зробив у тій конівці сухо. (81 В)
 Якъ ставъ козацьку хміль голову розбірати, (82 В)
Ставъ козакъ конівкою по мосту добре погрімати,
90. Стали въ дуківъ-срібляниківъ изъ стола чарки
 й пляшки скакати, (67—68 В)
 И стала шинкарська груба на десять штукъ
 скрізь по хаті летати. (84 В)
 Не стали тоді Ляхи, дуки-срібляники, за
 сажею світу Божого видати. (85 В)
- Тоді ті Ляхи, дуки-срібляники, на ёго погля-
 дали, (86 В)
 Словами промовляли:
 95. „Десь сей козакъ-нетяга нігде не бувавъ, (88 В)
 Добрихъ горілокъ не пивавъ, (89 В)
 Що ёго й погане пиво оп'янило!“ (90 В)
- Якъ ставъ козакъ-нетяга тее зачувати, (91 В)
 Ставъ на Ляхівъ грізно гукати:
 100. „Гей ви, Ляхове, (93 В)
 Вразькі сивове! (94 В)
 Икъ порогу посувайтесь, (96 В)
 Мені, козаку-нетязі, на покуті місце попу-
 скайте. (97 В)
 Посувайтесь тісно, (98 В)
105. Щобъ було мені, коз-ку-нетязі, де на покуті
 изъ лаятми сісти!“ (99 В)
- Тоді Ляхи, дуки-срібляники, добре
 дбали, (100 В)
 Дальше икъ порогу посували, (101 В)
 Козаку-нетязі більше місця на покуті
 попускали. (102 В)
 Тоді козакъ-нетяга на покуті сідає, (103 В)
110. Ись-підъ поли позлатистий недолимомъ вивъ-
 мае, (104 В)
Шинкарці молодій за цеберъ меду застановляє.
- Тоді ті Ляхи, дуки-срібляники, на ёго погля-
 дали,*
- Словами промовляли:
 „Гей, шинкарко Горовая, (77 А)
 Насте молодая,
 Кабашниці степовая!*
115. Нехай сей козакъ, бідний нетяга, не
 маєтця въ тебе сеї заставщици ви-
 кунляти, (79-80 А)
 Намъ дукамъ-срібляникамъ, нехай не за-
 рикаєтця воли поганяти, (81-2 А)
 А тобі, Насті кабашній, грубъ топчп.“ (83 А)
120. Оттоді-то козакъ, бідний ветяга, якъ ставъ
 сїї слова зачувати, (84—85 А)
Такъ вінъ ставъ чересокъ вивьмати, (87 А)

²⁾ З тою ріжвицею що в А: Первий дука-сребранника Гаврило...

³⁾ В вар. В — Хвесько Дендибєгя...

⁴⁾ В вар. В (р. 51)... Гаврило Крилівський Довгополенко, словами промовляє. В вар. А. (р. 45—46)
 один дука сребравына був обачий.

- Ставь шинкарці молодій, Насті кабаш-
ній, увесь стіль червінцями
устилати. (88, 89, 90 A)
- Тоді дукі-срібляники, якъ стали въ ёго
червінці зоглядатп, (91—2 A)
125. Тоді стали ёго витати (93 A)
Медомъ шклянкою (94 A)
И горілки чаркою. (95 A)
Тоді й шинкарка *Горовая*, (96 A)
Настя *молодая*, (97 A)
Истиха словами промовляє: (98 A)
130. „Эй, козаче“, каже „козаче! (99 A)
Чи спідавъ ти, сёгодні, чи обідавъ? (100 A)
Ходи зо мною до кімнати. (101 A)
Сядемъ ми съ тобою посидаемъ, (102 A)
Ли пообідаемъ“. (103 A)
135. Тоді-то козакъ, бідний нетяга, по кабаку
похождае, (104, 105 A)
Квартирку⁶⁾ одчиняе, (106 A)
На бистрі ріки поглядае, (107 A)
Кличе, добре покликае: (108 A)
140. „Ой ріки“ каже, „ви, ріки Низові, (109 A)
Помошниці Дніпрові! (110 A)
Теперъ або мене зодягайте, (207 B)
Або до себе приймайте!“ (108 B)
- Оттоді одинъ козакъ иде, (113 A)
Шати дорогі несе, (114 A)
145. На ёго козацькі плечі надіе; (115 A)
Другий козакъ иде, (116 A)
Боти сапьянові несе, (117 A)
На ёго козацькі ноги надіе; (118 A)
Третій козакъ иде, (119 A)
150. Шлячокъ козацький несе, (120 A)
На ёго козацьку главу надіе. (121 A)
- Тоді дукі-срібляники стиха словами
промовляли: (122, 123 A)
„Эй не есть же се, братці, козакъ, бід-
ний ветяга, (124, 125 A)
А есть се Фесько Ганжа Андйберъ, (126 A)
155. Гетьманъ Запорозький!.. (127 A)
Присуясь ти до насъ“ кажуть, „ближче, (128 A)
Поклонимось ми тобі нижче, (129 A)
Будемъ раднтьця, чи гаразть-добре на
славній Україні проживати“. (130, 131 A)
- Тоді стали ёго витати медомъ
шклянкою (132, 133 A)
160. И горілки чаркою (134 A)
То вівъ тее одъ дуківъ-срібляниківъ приймавъ,
(135 A)
Самъ не вппивавъ, (136 A)
А все на свої шати проливавъ: (137 A)
„Эй шати мої, шати! пийте-гуляйте:
(138, 139 A)
165. Не мене шанують, бо васъ по-
важають. (140, 141 A)
Якъ я васъ на собі не мавъ (142 A)
То й чести одъ дуківъ-срібляниківъ не знавъ.“
- Тоді-то Фесько Ганжа Андйберъ, гетьманъ
Запорозькій, стиха словами промовляє: (144,
145, 146 A)
„Эй козаки“, каже, „діти, друзі, мо-
лодці! (147 A)
170. Прошу я васъ, добре дбайте, (148 A)
Сіхъ дуківъ срібляниківъ за лібъ, *наче* волівъ,
(149 150 A)
визъ-за стола вивождайте, (149 150 A)
Передъ вікнами покладайте, (151 A)
У три березини потягайте, (152 A)
Щобъ вони мене спомнили, (132 B)
175. Мене до віку памятали!“ (133 B)
- Тільки Гаврила Довгополенка Переяслав-
ського за те улюбивъ, (134 B)
Край себе сядовивъ⁷⁾. (135 B)
Що вінъ ёму за свою денежку пива
купивъ. (136 B)
- Тоді жъ то козаки, діти, друзі, мо-
лодці, добре дбали, (153, 154 A)
180. Сіхъ дуківъ срібляниківъ за лібъ
брали, (155 A)
Изъ-за стола, *на че* волівъ, вивождали, (156 A)
Передъ вікнами покладалп, (157 A)
У три березини потягали, (158 A)
А ще стиха словами промовляли: (159 A)
185. „Эй дукп“, кажуть, „ви, дукп! (160 A)
За вами всі луги и луки,— (161 A)
Нігде нашому брату, козаку-нетязі,
стати (162 A)
И коня попасти“. (163 A)
- Записки о Южной Руси I с. 200

У. Про слаўного Хвесь Ганджу - Андйбера Гетьмана Запорозького. ¹⁾

- Ой полем, полем *та* Кілійським, (1 X)
Битп шляхом *та* Ордяньським, (2 X)
Гей *там* гуляў козак бідний-нетяга сім рік,
тай ше чтири, (3 X)
И *загубу* з-під себе три коні й во-
ронпї. (3 X)
5. На дванацятий рік ся повертае,
До города Черкас прибувае. (5 X)
На козаку бідному-нетязі (6 X)
Три сіромязі: (7 X)
(8 X)
10. Опаньчіна рогџоуа, (9 X)
Поясіна хмїлиноуа; (10 X)
На козаку бідному-нетязі сапьяниць, (11 X)
Видко пьяти ў пальці; (12 X)
Де ступе—босої ноги слід пше. (13 X)
А ше ва козаку бідному-нетязі шапка-біреа, (14 X)
15. Зверху дірка, (15 X)
Шоуком шпта. (14 A)
- Вітром підбита; (15 A)
А околиці здауна чорт-мае. (16 A)
- От-бо козак бідний-нетяга до города Черкас
прибувае, (19 X)
20. Та не питаїця де-б-то спасти, (18 A)
Коня попасти; (19 A)
А питаїця *корчмї* нової, (20 A)
Шинкарки й *молодої*, (21 A)
— *Настусї* Горової.
25. *Хочї* на нас, на бідних-нетяг, вона й злуча,
Тъале-ж обачна;
И часом, як коли,
До нас таки подачна...
От *городом* Черкасами иде,
30. *Неначе-б* сам незнае де,
Скрїзь дуже приглядаїця,
Та усе пильненько й причуваїця.²⁾

⁶⁾ У Грінченка, Думи кобзарські, передруковано —квартирку; теж у Ревуцького і у Колесси. ⁷⁾ Гривченко—садовив; те ж у Ревуцького і у Колесси.

¹⁾ Сей текст було надруковано кириллицею та ми вважаємо за доцільніше передрукувати його сучасною абеткою, відповідно до позначеної у Гаццука вимови, напр. 6 як ой, ґ передаемо з технічних причин як—у. Курсивом зазначено слова і рядки яких нема в інших варіантах. ²⁾ Порівн. вар. Б рядки 20—21.

- Чи не радиця хто на слауне Запороже (Б 22)
*Гулько-погуляти,
 Козакіу турбувати.*
35. Аж тільки радюця-пораджуюця (А 27)
 Три дуки-срібники (А 28)
*До шинку й зачвалати,
 Меду, та оковитої горілки й куштувати.* (А 30)
40. Тоді козаче добре дбау, (А 31)
 Поперед них до шинку й стау, (А 32)
 Край груби сідає — (А 33)
 Та плечи свої козацькі пригріває. (А 34)
45. Тоді-то дуки-срібники до шинку й заходжали, (А 35)
 По цебру й меду, та оковитої горілки стануляли.
 Перший дука-срібника Гаурило Доугополенко-
 Переяслоуський, (А 38)
 А другий Войтешенко Ніженьський, (А 39)
 Третій-ж Золотаренко Чернигський. (А 50)
Сидять собі, та попивають,
50. А бідного-й нетязі не вітають, (А 41)
 Ні медом шклянкою, (А 42)
 Ні горілки й чаркою. (А 43)
- От козак бідний-нетяга усе доуний розпрауляє,
 На дуки-срібникіу з коса пильненько й
 поглядає, (А 44),*
55. *Собі шіось думає, й гадає...
 А дуки-срібники з горді й на тебе не уважали,
 З ніого усе дуже музували,
 — Ганебне й зневажали;
 Та до шинкарці молодой, (Х 30)*
60. *Настусі Горовой,
 Гукаючи й промоуляти:
 „Гей, шинкарко Горовая,
 „Настусю й молодая!
 „Коли-б ти добре й дбала.*
65. „Цього козака, вражою й сина, у потплицю
 з хати й витуряла; (Х 35)
 „Бо десь він по вишнях, та броварнях
 усе валяує, (Х 36)
 „Отмілює, пошарнаує і обідраує, (Х 37)
 „До нас прийшоу ось добувати, (Х 38)
 „А у яншу корчму нестїме й пропивати! (Х 39)
70. Тоді шинкарка Горовая, (Х 40)
*Настуся й чупурная,
 Козака-нетягу за чуба й брала,
 У потплицю з хати вибинала,
 Та обрє чуба й нимчала.*
75. То козак-нетяга собі й дбає, (Х 44)
 Козацькими пятами опиває, (Х 45)
*Угїляує-бач, та завоп пьяує,
 Покиль порогу й недобраує. (Х 47)
 А там козацькими ньятами за поріг зачипає, (Х 48)*
80. Козацькими руками за бдвірки й хапає, (Х 49)
 Під мїсник голову свою коз-пьку-лицарьску, (Х 50)
Немачє з сорому й хонає.
- Тоді-то перший дука Доугополенко
 Буу собі з них обачний, (А 45)*
85. *До бідних трохи ше подачний;
 Шаї з кишені паньский витягає.
 Шинкарку й закликає.
 До рук шага йї подаває. (А 48)
 Та стиха-ше до неї,
 90. Словами й промоуляє:
 „Гей, шинкарко, каже, Настя!
 Чи будиш нам подячна?
 „Ти-ж до цих нетяг, хоч дуже злюча,
 „Та, кажуть шіо²) обачна“. (А 51)*
95. „Коли-б ти добре й дбала, (А 52)
 „Цей шаї до рук приймала, (А 53)
 „До льоху одходила, (А 54)
 „Хоча-б норцового й пива уточпла, (А 55)
 „Цьому козаку бідному-й нетязі, (А 56)
100. „На похміле живіт його козацький піджи-
 вила“. (А 57)
- Тоді Настя ше зачувала,
 До рук своїх шага приймала, (А 58)
 Сама до льоху неходжала, (Х 66)
 Та наймички подавала.
 105. Словами й промоуляла:
 Гей наймичко, ти вірни й моя! (Б 46)
 Велю-ж тобі до льоху одходити, (Б 47)
 Хоча норцового й пива уточити, (Б 48)
 Цьому й козаку бідному-нетязі, (Б 49)*
110. На похміле живіт його козацький підживити. (Б 50)
 Тоді-то наймичка до льоху одходжала, (Б 51)
 Усі куфи луко й помчала,
 Дь одной куфи підсочила,
 Тай оковитої уточила, (Б 53)
115. Козаку бідному-нетязі до рук його
 козацьких приносила. (Б 54)
 Тоді козак бідний - нетяга, як узяу коноуку
 ту за уухо (А 62)
 І не змінуує, як у неї стало й сухо. (А 63)
- Коли-ж козак бідний-нетяга (А 64)
 У себе стау хміль козацький зачу-
 вати, (А 65)
120. То стау коноукою по мосту й погрімати, (А 68)
 И стали у дуки-срібникіу, (А 67)
 З столà чаркі з пляшками й вилїтати; (А 68)
 От-тоді козак бідний-нетяга, (А 69)
 Як стау у себе ше більше хмілю зачувати, (А 70)
125. Стау з-під паньчїні р гозбуїи, (А 71)
 Поясїни хмілюбуїи, (А 72)
 Сутьо-злотий обушок виймати; (А 73)
 Стау шинкарці й молодой, (А 74)
Настусі чупурной.
130. За цебру меду застауляти. (А 74)
 Стали дуки-срібники (А 75)
 Одєн на-дного й поглядати, (А 76)
*Та до шинкарці й Горовой.
 Стиха словами й промоуляти:
 135. Гей, шинкарко й молодая,
 — Настуся й чупурная!
 Нехай козак цей бідний-нетяга, (А 79)
 Не сподїваїция у тебе неї застауїщні визво-
 ляти, (А 80)
 — Нам дукам-срібникам (А 81)*
140. Нехай не зарикаїця воліу ше поганяти; (А 82)
 А тобі Насті чупурной зєичайне груби підтоп-
 ляти! (А 83)
 От-тоді козак бідний-нетяга, (А 84)
 Як стау ці слова й зачувати, (А 85)
 То стау він край столу сідати, (А 86)
 145. Ше стау свій чересок виймати, (А 87)
 Та стау шинкарці молодой, (А 88)
 — Настусі й чупурной, (А 89)
 Уєсь стїл червїньцями устїлати. (А 90)
 Тоді-ж-то дуки-срібники, (А 91)
150. Як стали у пього червїньці зоглядати, (А 92)
 Тоді-ж и стали його й привїтати (А 93)
 И медом шклянкою, (А 94)
 И горілки й чаркою. (А 95)
 Тоді шинкарка молодая, (А 96)
 —Настуся й чупурная, (А 97)
 До лього привєртіє.
 Стиха словами й промоуляє: (А 98)
- Гей козаче, гей козаче! (А 99)
 Чи снідау ти, чи обїдау? (А 100)
 160. Ходїм орє до кімнати, (А 101)
 Там-бо є де сісти. й спати...
 Ходїмо у двох поснїдаймо.

1) Мабуть слід — шю й.

- Або *серце* й пообідаймо. (А 103)
 165. Тоді козак бідний-нетяга, (А 104)
 У *перек шинку* й походжав, (А 105)
Кватироньку відчиняє, (А 106)
 Та на річки й поглядає, (А 107)
 Кляче, *й* добре покликає: (А 108)
 „Ой ви річки Нязовні!, (А 109)
 170. Вірні сестри Дніпровні!, (А 110)
 „Або міні споміч дайте, (А 111)
 „Або мене *й* визволяйте!
- Тоді-ж оден козак йде, (А 113)
 Шати в *й* ш мет *й* і несє, (А 114)
 175. На козацьки його плечи *надяє*, (А 115)
 От *и* другий козак йде, (А 116)
Нові сатяньці й несє.
 — На козацьки його *й* ноги *наосяє*. (А 118)
 От *и* третій козак йде, (А 119)
 180. Шлячок *гетьманський* несє, (А 120)
 На козацьку глауу його *надяє*. (А 121)
 Тоді-ж *дуки-срібники*, (А 122)
 — *Неначе як винники,*
 Про-між себе *й* *диували*,
 185. *Тай ше* *стіха* *й* *промоуляли*: (А 123)
Ой да-ле-бі пай-браті!
Не козак-бо це чур'яндир,
 А сам *Хвесь* Ганджа-Андибер, (А 126)
 Гетьман Запорозький, (А 127)
 190. *Сцу-орел Низоуський!*
 Присуньсь до нас, *будь ласка*, ближче, (А 128)
 Ми *уклонимось* тобі *ше* *япжче*, (А 129)
 Та *будьмо розмоуляти*, (А 130)
 Чи *гараз-добре* на *слауній* Україні
 проживати? (А 131)
195. Тоді-ж його *й* *узляи* привітати, (А 132)
 Чи *медом* *шклянкою*. (А 133)
 А *чи* *горілки* *й* *чаркою*. (А 134)
Він цього й не цурау,
 Від *дук до-рук* *козацьких* *брау*, (А 135)
 200. *Тале-ж* сам не *впивау*, (А 136)
 Усе на *шати* *пропвау*, (А 137)
Та *словами* *й* *промоуляу*:
 „Гей, *нати* *мої* *судо-злоті!* (А 138)
 „По-*вас* *шанба* *уся* *й* *голоті!*
 205. „Пийте-*ж*, *та* *гуляйте!* (А 139)
 „Бо не мене *це* *шавують*, (А 140)
- „А *вас* *поважають!* (А 141)
 „Як *я* *вас* на *собі* *й* не *мау*, (А 142)
 „Ніхто-ж мене *Гетьманом* не *признау*“. (А 143)
 210. *Так бо* *Хвесь* *Ганджа-Андибер*, (А 144)
 Гетьман Запорозький (X 167)
Сцу-орел Низоуський
Панам *дукам* *промоуляу*,
 215. *Тай ше* *дужче* *до* *козакіу*.
Так *словами* *й* *вшрімляу*:
 „Гей, *козакі!* *Гей* *діти*, *друзи*, *гей* *молоці!* (А 147)
 „Прошу-*ж* *вас* *добре* *дбайте!* (А 148)
 „Ціх *дукіу-срібникіу*, (А 149)
 220. „За *чуб*, *як* *тіг* *цаніу*, *ззастолу* *выводжайте*. (А 150)
 „— *Коло* *вікон* *поростягайте*, (X 171)
 „У *три* *вірли* *добре* *й* *потягайте!* (X 172)
Одного-ж *тільки* *незаімайте*:
Шіо *буу* *собі* *таки* *обачний*,
І *до* *нетяи* *гоч* *трохи* *ше* *й* *подачний*.
 225. Тоді *козакі*, *діти*, *друзи*, *молоці* (А 153)
 — *Добре* *й* *дбали*, (А 154)
Доуполенка *незаімали*,
Двох *дукіу-срібникіу* *за* *чуба* *й* *брали*,
 (А 155)
 230. *Як* *тіг* *цаніу* *ззастолу* *выводжали*, (А 156)
 Перед *вікнамі* *й* *простягали*, (X 181)
 У *три* *вірли* *добре* *й* *потягали*; (X 182)
 Тай *ше* *словами* *й* *промоуляли*: (А 159)
 Гей *дуки*, *кажуть*, *дуки!* (А 160)
Збрали *усє* *собі* *ви* *у* *руки*.
 235. *За* *вами* *усі* *лупи* *й* *луки!* (А 161)
 Ні-дє-ся *козаку* *бідному-нетязі* *спасти*, (А 162)
 — *Ковя* *й* *понасти...* (А 163)
 Тоді-ж-то *Хвесь* *Ганджа-Андибер*, (А 164)
 — *Гетьман* *Запорозький* (А 165)
 — *Сцу* *орел* *Низоуський*,
 240. *Хоча* *й* *помер*, (А 166)
 Дак *слава* *його* *козацька* *не* *умре* *й* *не*
поляже. (А 167)
 Від *цього* *й* *часу*, (А 168)
 245. *Наш* *милій* *Боже* *підтрпмай*
Усь *люд* *Гетьманський*,
Побожне *й* *Хрестяньський*
У *чим* *добре*,
Й *на* *вік-віки!*

ДУМИ ПРО ХМЕЛЬНИЧЧИНУ.

Думи про Хмельниччину можна також назвати Політичними Думами — се одинока група, де носії думового епосу займають певне становище до явищ і подій зовнішнього життя громад: переказують політичні події і висловлюють про них думки. Правда, останнє не в однаковій мірі належить до всіх дум поданих під сям заголовком і не до всіх варіантів кожної думи; з другого боку — не всі ті політичні оцінки, що їх дають нам ці думи, можна брати за вияв первісного ставлення кобзарства до подій 1640—50 рр. Все ж таки в тім вигляді, як ми їх нині бачимо, ці думи можна вважати представницями думової творчості на політичні теми. Колись певно вони існували в досить значній кількості, і в вигляді, що нам докладно не відомий. Той же матеріал, що дійшов до нас, дає підстави до таких уривкових помічень про сю групу.

Про політичні події середини XVII го століття відомо сім більш менш цілих дум і одні дещо проблематичний уривок думи про облогу Вінниці.

Ці думи освітлюють в головному такі події:

Переговори козацької старшини з Володиславом IV про збільшення реєстру і поширення козацьких прав в зв'язку з його проектом походу на Туреччину.

Утеча Хмельницького на Запоріжжя.

Селянські розрухи на тлі економічних утисків половини XVII-го в. і початок повстання 1648 р. Битва під Корсунем.

Погромн магнатських орендарів.

Похід Хмельницького на Молдавське господарство.

Приворкання селянства польським урядом після Берестечка і нове повстання.

Смерть Хмельницького.

Вибір на гетьманство Юрка Хмельниченка.

Скинення Хмельниченка з гетьманства.

В окремих думах можна помітити ще натяки і на інші події, що може теж були оспівані в думах: на битву на Жовтніх Водах (в думі про молдавський похід), діяльність Богуна, конфлікти по смерті Хмельницького і гетьманування Впговського, гетьманування Тетері. Спираючись на ці натяки старі збирачі пробували навіть були дошукуватись окремих дум про персонажі, що згадуються в наших думах і за продукт таких розшуків власне слід уважати уривок „про Івана Богуна“ записаний від Шута (наш № 25). Сюди ж слід зарахувати і ближче незвісну думу про Тетерю¹⁾. Дума „про Брюховецького“, яку згадує список Білозерського у Метлинського²⁾, на нашу думку в дійсності не що інше як дума про Андібера.

Розуміється, що ні ці натяки, ні гіпотези не висчерпують всіх можливостей щодо колишнього обсягу думового епосу на тему подій XVII-го віку і пізнішої української історії (до таких пізніших тем згадаймо хочби думу про дітей Івана Сірка, яка одначе втратила всі сліди політичної актуальності завдяки своїй станово-лицарській обробці). Про що ще снівали кобзарі в сім обсягу і як співали, нам тепер невідомо — але ясно все таки, що той епос не являвся чимсь одноцілним і витриманим щодо вибору фактів і їх освітлення. Така рухлива епоха, повна внутрішніх суперечностей і конфліктів інтересів, мусіла викликати не однакові, ба протилежні погляди і у своїх поетичних справах, кобзарів. Слабі, ледво помітні сліди цих протилежностей дотрималися ще і в тих рештках тодішнього репертуару, що переховані тут — в обробках окремих тем і у виборі політичних моментів „для обговорення“ в думах.

¹⁾ Лукашевнич, с. 35, подав три рядки сеї думи, що була колись „со словь бандуриста, весьма большим стихотворением“, але „имъ не изучена“.—

За Хмельницького Юрася, пуста стала Украина, съвелася

А за Павла Тетеренка.

Который человекъ утратился давно, не поправится ѣ теперенка.

Більш імовірно, що Лукашевничевий бандурист ніколи і не знав такої думи, а тільки римоване прислів'я про двох невдалих гетьманів, але правда і те, що такі римовані фрази — пів-прислів'я входять часом і в політичні думи, як ось в думу про Корсунь.

²⁾ Порівн. теж В. Горленко, Кобзарі и Лирники. К. С. 1884, I, с. 43.

Маємо про Хмельниччину тепер сім дум у 16-ти записах, що вирізняються з-поміж решти кобзарського епосу великим тематичним багатством; воно вказує на різнородність походження цих дум. Правда, ся ріжність виступає головню в неоднаковості її поетичної фактури, але — в меншій мірі — і в ріжнородності сприймання подій, що їх сі думи описують. В цьому сприйманні помітно п'ять течій, що не цілком виразно виступають як окремі редакції дум, але все таки здаються нам вартими уваги. Найбільш впрямна між ними та течія, що репрезентується варіантами Шута і майже в однаковій мірі — варіантами кобзарів його школи. Шут знає п'ять дум про Хмельниччину (і уривок про Богуна) і сі думи переказують події в таким порядку:

Хмельницький, писар гетьмана Барабаша, разом з ним дістає королівські привілеї, а потім викрадає їх у гетьмана, їде на Запоріжжя, з'єднується з чотирма полковниками, і починає повстання та вбиває Барабаша, що хотів його відмовити від розриву з Польщею; потім Хмельницький посилав сім'ю Барабаша султанові. Може в сім місці в репертуарі Шута або його вчителів колись знаходилася дума про Жовтоводську побіду, яку Шут описує в епілозі думи про Молдавський похід, а через забуття мотиви згодом стягнулися і замість полону сина Потоцького вийшов полон сім'ї Барабаша. Паралельно з сими подіями Шут описує жажливий визиск мас українського селянства і простого козацтва в думі про Оренди. В допомогу сим масам приходять Хмельницький, піднімає їх на повстання і побідно доводить цей рух до повного очищення України від Поляків і їх орендарів, проганяючи їх за Случ.

Потім побідний гетьман звертається до молдавського господаря і бажаючи його відвернути від Польщі носилає йому ультиматум. Коли ж господар відповідає на се образою, Хмельницький нападає на нього і знищує Молдаву та нагаює страху своему ворогові Потоцькому. З дальших подій Шут знає повстання 1652 р. і нарешті смерть Хмельницького та вибір на гетьмана Хмельниченка, що одначе гетьманів тільки поки козаки чули за ним силу батька.

Таку поетичну традицію Хмельниччини переховував Шут в 1850-х рр. в Сосницькім пов. Сам він зібрав її мабуть на початку XIX або наприкінці XVIII го в. і в невеликій частині передав своїм учням, що дещо передалл знов своїм. Так Бенко знав думу про Барабаша і можливо навчив її свого учня Братицю. Інший учень Шута мабуть знав Молдавський похід і передав його знов березиському кобзареві. Учень Шута Олифоренко і його учні знали думу про Оренди. Таким чином ся традиція здається досить міцною, хоч мало поширеною.

Трохи відмінна від сеї традиція репрезентована бандуристом, що 1814 р. співав три думи Цертелеву. Події, що вона переказує, майже ті ж, що у Шута. Ось тільки дума про Барабаша не має згадки про початок повстання, не говорить про вбивство Барабаша та про полон сім'ї ворога, себто те, що ми вважаємо за натяк на Жовті Води; — можливо, що пропущено се тільки через забуття тексту. Не згадує ся традиція і про утиски орендарів та побивання їх повстанцями. — Чи то тому, що увага посів сеї традиції більше кувчиться коло окремих осіб-діячів повстання, ніж коло масових настроїв і рухів. Чи тому, що співак Цертелева не знав або забув „думу про Оренди“. Чи нарешті не вважав пристойним співати її представникові „панства“, хоч би й інакшого, нового, або сам Цертелев, почувши її, не зважився друкувати з мотивів естетичних або цензурних. Могло бути потрохи всіх цих причин, але все таки перевага інтересу до особистостей над інтересом до мас в сій традиції впрямно помітна, а разом з тим їде її замилювання до офіційної політики. Се замилювання виринає в думі про Молдавський похід, що у Цертелевського бандуриста виводиться як цілком політичний акт, „важкий аргумент“ в дипломатичних махінаціях гетьманського правительства, тимчасом як у Шута він має характер загально-козацької — майже загальнонародньої, справи, до якої мобілізуються народні маси. У Шута се момент з революції 1640—50 рр. У Цертелевського бандуриста се урядовий демарш викликаний дипломатичними ускладненнями. Очевидно, що в зв'язку з тим фактична сторона у Цертелевого бандуриста стоїть ліпше ніж у Шута.

Не знає Цертелевський бандурист також і думи про друге повстання — так звану „Білоцерківщину“. Зате з приводу смерти Хмельницького і урядових справ по ній він міг сказати, видно, більше — хоч через забуття його текст на кінці опсований. Все таки ми маємо тут натяки на суперечки про булаву, яких не знає Шут, і на гетьманування Ваговського.

Такі дві традиції Хмельниччини в кобзарській поезії помітні в нашій матеріалі. Вони документовані найліпше і як бачимо — загалом не дуже значно розходяться щодо змісту. Щодо їх поширення нам відомо тільки те, що одна загніздилася в східній Чернігівщині друга можливо існувала на Миргородщині, але се не певно.

З інших подібних традицій особливо цікавою нам здається та, що репрезентована думою про Оренди з запису Мороза. Вона не знає нічого про викрадання королівських універсалів, і переговори Хмельницького з Володиславом IV ставить у безпосередній зв'язок з повстанням. Хмельницький для неї не великий політичний діяч, нагуючий, а просто козацький ватажок, який зачинає свої операції з того, що застромлює корогву на ринку і скликає охотників. Ся традиція не підкреслює спеціально гніву проти орендарів Євреїв, як його підкреслює козацька історіографія і в слабшій мірі — Шутова традиція; вона впрямно каже, що повстання ведеться проти панів і орендарів. Зв'язок сеї

думи з іншими темами про Хмельниччину нам невідомі: чи й вона входила в якийсь цикл, подібний до сосняцького і мпргородського, чи була ізольованим твором на певну тему — не відомо, і та обставина, що ми не знаємо місця запису думи, ані її співака, робить всякі здогади дуже трудними. Відоме нам тільки те, що вона записана від того ж співака, що співав думу про „Коновченка“ вар. II, але де саме се було, не знаємо, так само як не знаємо де взагалі бував і міг записувати Д. Мороз. Вказівка Антоновича і Драгоманова, що сю думу записав у Жаботинні Штангей, здається нам цілком непевною, як се сказано на своїм місці вище. Вище з приводу Морозового запису Коновченка було висловлено здогаду, що Мороз записав його на „Чернігівщині“¹⁾, отож можна думати, що його Оренди являються теж чернігівськими — другою паралельною традицією поруч із Шутовою.

Цілком незв'язана з котроюнебудь з сих традицій дума про Корсунську перемогу, звісна нам у двох варіантах з Золотоноського повіту і з Харківщини. Ця дума не натякає на ніякі попередні або наступні події і хоч має один сильний момент з Орендами Шута, робить враження цілком окремої традиції. Склад цієї думи — дуже багатий римами — дещо відмінний від інших дум, і дуже шкода, що нам невідомі інші твори циклу, до якого вона належала, хоч треба зазначити, що цикл сей, якщо існував колись, мусів давно розпастися, бо й дума про Корсунь звісна тільки в уривках. Заховалася вона мабуть в якійсь кобзарській школі Харківщини.

Правобережні традиції репрезентують гіпотетично — уривок про Барабаша (вар. Г), якщо він дійсно був думою, і дума про Білоперківщину — запис Мурзакевича з Херсонщини. Але як сказано нижче, останній запис не цілком певний щодо місця походження, і тому про ролі Правобережжя в справі консервації дум про Хмельниччину доводиться говорити обережно.

Так само обережно треба ставитися до питання про первісне походження сих дум. Не трудно помітити, що всі ці думи в своїй масі не цілком відповідають канонам думової творчості, як і канони вступают в інших думах. В цілому вони не „вспівані“ так докладно, як більш популярні нумери кобзарського репертуару. Їх оновідання має більше сухий, реферативний характер ніж в інших думах. Значно менше мають вони ліричних екскурсів і описових деталей.

Сосняцькі записи від кобзарів, що послідовно плекали думи про Хмельниччину, ближче стоять стилістично і до інших дум, ніж вся решта текстів про Хмельниччину. Але й до сосняцьких також підходить сказане нами вище — хоч і в меншій мірі.

Як сказано, в анонімних записах (і в запису від Ригоренка також) ся ріжниця ще більше помітна — вона насовує питання про те, чи думи про Хмельниччину взагалі не мають якогось іншого походження від решти дум. Питання сього дослідники дійсно не обійшли: одні пояснюють ріжницю змінами історичними обставинами, в яких з'явилися ці думи. Вони виявилися, мовляв у перевазі реалізму в думах про Хмельниччину (Лисовський), в переході в жалібного тону в бадобрій (Колесса), або зокрема в сатиричній (Житецький). М. Грушевський вважає думи про Хмельниччину, принаймні деякі з них, творами окремої категорії офіційних співаків гетьманського двору.

Звідси було б недалеко до гадки, що думи про Хмельниччину були ділом власне тих військових бардів, про яких стільки писалося в нашій літературі про думи. Наскільки нам відомо однак, в сій формі думка ся не була висловлена ні разу і треба признати, що для того, аби покласти думи про Хмельниччину на карб військових бардів, треба б мати про них щонебудь більше, ніж самі здогади й аналогії. Але і без докладніших відомостей про минуле кобзарства необхідно зробити висновок, що се кобзарство не було гомогенне в цілій масі і головню не в однакових відносинах стояло до тогочасних політичних центрів. Ріжний ступінь близькості до них вступав і в самих думах про Хмельниччину. Одні з них щільно держаться інтерпретації подій, що, як нам відомо з автентичних документів, була тодішньою офіційною інтерпретацією; другі „додумуються“ до власних пояснень, що певно ходили в широких козацьких колах, як от ріжні варіанти думи про Молдавський похід. Одні черпають з запасу старшинських традицій і переказів, що потім потрапляли до козацьких, розуміється старшинських, літописців і історіографів, як історія про Хмельницького і Барабаша. Інші, навпаки, ігнорують ці анекдоти, очевидно не знаючи їх, як Морозова дума про Оренди. Всі вони мають однак те одно сильне, що ніколи не засуджують гетьманського уряду й старшини, хіба тільки критикують, але критикуючи оправдують — як у думі про Білоперківський мир.

Все таки, як не важливі всі ці симптоми, їх не можна брати за доказ офіційного чи двірського, чи старшинського походження усіх політичних дум без решти. Ніщо не доводить, що поруч з відомими нам думами не було й дум скомпонованих з стаповища військової черні або — з політичного погляду — навіть з виразно антигетьманського й антистаршинського становища. Дума про Андібера принаймні доводить, що кобзарство могло часом говорити і мовою черні про старшину, хоч ми докладно й не можемо встановити, коли саме се було: перед Хмельниччиною, чи по ній. Та факт залишається фактом. Думи, що ми називаємо побутовими чи посполитими, теж доводять, що кобзарство служило не виключно військовій верстві, чи то її верхівці.

¹⁾ Порівн. „Дополнение къ пасхальной віршѣ“. „Кіевская Старина“ 1882 кн. IX с. 567.

Одначе коли ми таким чином допускаємо диференціацію кобзарства не тільки щодо політичних і інших дум, але і в середині самих політичних дум про Хмельниччину, і навіть доводимо сю диференціацію на підставі нашого убогого матеріалу про сі думи, — то як же треба розуміти відрубність сеї групи від решти дум, на яку було положено натиск вище? Треба сказати зразу, що і сю стилістичну відрубність ми вважаємо за продукт різних факторів.

Є тут респ просто негативні — брак кобзарських загальних місць, що пояснюються просто тим, що сі думи не виспівані в такій мірі як інші. Є й позитивні моменти — більша стислість оповідання, більше багатство рим, особливо в думі про Корсунську битву, є й своєрідні закінчення — „слава“, як ось у думі про Молдаву, про Хмельницького і Барабаша¹⁾. Взагалі — фактура трохи відмінна. Се можливо пояснюється власне тою офіціозною позицією творців тих дум, про яку говорилось вище, се особливо підходило б до дум Цертелева; можливо також — участю в їх творчості справжніх літератів, що були політично зацікавлені в успіху сих дум. Нарешті, на нашу думку, слід рахуватися з тою можливістю, що сухість оповідання, більша різнорідність рими (в думах політичних вона не так переважає дієслівна як по інших думах) та більша різнорідність закінчень, — се ознаки одної історичної різнорідності думового стилю: певного періоду в розвитку дум, що попередив їх повний стилістичний роздвіг. Тому думи про Хмельницького повинні б бути досліджені з боку еволюції думової форми не менш як з історично-соціального. Акад. Ф. Колесса дійсно дав початок для такого досліду і намітив його головні моменти, але деталічний дослід, а разом з тим і вирішення питання про походження і характер політичних дум лишається ще не виконаним завданням.

¹⁾ Порівняння сього закінчення — „Дай Боже щоб ми за твоєї голови пили й гуляли“ з закінченням вірші з літопису Єрлача у Ф. Колесса, Генеза, с. 69.

21. ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА БАРАБАША.

Ся дума дійшла до нас у трьох новних варіантах — записах від чотирьох кобзарів: один з них невідомий нам цілком ні іменням ні походженням, два другі учитель і учень, а четвертий вивчився сеї думи можливо під книжним впливом. Таким чином походження її дуже мало відоме, а історія слабо документована. Все таки деякий час ся дума була в кобзарьськiм обiгу і нема підстави вважати її за підробку.

I. Варіант А — Цертелев, Опыты собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней 1819, с. 37. Текст записав Цертелев від невідомого кобзаря, може на Миргородщині, 1814 р.

Варіант Б — Метлинський, Народныя южнорусскія пѣсни 1854, с. 385. Текст записав Куліш від кобзарів Андрія Шута в Олександрівці Сосницького пов. і Андрія Бешка в Мені того ж повіту мабуть в 1852 р. Текст сиолучений.

Варіант В — Антонович і Драгоманов, Историческія пѣсни малорусскаго народа том II в. I, 1875, с. 10. Текст записав П. Іващенко від кобзаря Павла Братиці в Ніжині 13 червня 1874 р.

Варіант Г — Куліш, Записки о Южной Руси, т. I, с. 108. Уривок записаний від Кліма Білика, що розповідав про Барабаша і Хмельницького в Кумейках, мабуть в 1840 рр. Очевидно останок колишньої думи.

Варіант X — Ів. Франко, Студії над народніми піснями т. I, 1913, с. 327 і д. Реконструований первісний текст думи. В дужках вказівки на відповідні рядки оригінальних варіантів.

II. Три повні варіанти сеї думи виразно діляться на дві групи: вар. А має 60 рядків, Б — 165, В — 142; але А різняться не тільки довжиною, а й відсутністю деяких епізодів, що виступають в варіантах Б і В. Франко, що досліджував сю думу і дав простору аналізу як самих варіантів так і історичних і літературних джерел сього твору (див. нижче: III), ставив вар. А, як коротший і старший записом, на перше місце (Студії с. 322), а в варіантах Б і В бачив „візнішу компіляцію подій та поетичних матеріалів, доковану чи то самими кобзарями, чи навіть інтелігентними патріотами, що в першій половині XIX в. звернули свою увагу на сю нарість української народньої творчости. Оба варіанти хоч записані різними людьми в різних часах і від різних кобзарів, виявляють одну редакцію, так сказати — одну кобзарську школу, в якій кождий ученик дещо забуває з того, що устиво передав йому майстер, а дещо додає зі свого конвенціонально-поетичного запасу“ (с. 326). За такий власний додаток Братиці напр. Франко вважав ряд. 140—142 варіанту В. Зрештою порівнюючи сю пізнішу редакцію з редакцією варіанту А, Франко називає її яскравим прикладом ампліфікації, що держучись в головному „одного змісту роздвоює оповідання зайвими, нібито стилізованими подробицями“ (с. 332). Вар. А мовляв заховався ліпше, хоч в вар. Б — В є дещо таке що в вар. А забулося.

Франко зазначив отже генетичну близькість вар. Б і В, хоч і не розібрав реальних причин сеї близькості обмежившись загальними фразами про „школу“. Він шукав роз'яснень тільки з боку книжних паралель для сеї думи, не звертаючись зовсім до кобзарської традиції. Тимчасом тут можна теж дещо знайти.

Перш за все треба спинитися на тім факті, що вар. Б зложений з двох записів (про що Франко тільки побіжно згадує¹⁾). Куліш нераз робив такі комбінації, при чому розплутати їх буває часом легше, часом трудніше (порівн. вище № 20, Андлбер вар. А і Б та вар. X). В данім же випадку се особливо трудно, бо маємо діло з думою дуже мало відомою та ще й такою, що могла викликати історичні поправки з боку записувача. Правдоподібно, що причиною об'єднання текстів була дефектність кожного з них: Бешко був учень Шута і тому мусів співати більш менш те ж саме, що співав Шут і чого навчав його. Про більш популярні думи можна припускати, що Бешко згодом поновив свій ревертуар і від „побочних старців“, але щодо дум про Хмельниччину се мало, а властиво так цілком не ймовірно: від половини XIX ст. думи про Хмельниччину зустрічаються крім двох записів в східній Полтавщині і на Харківщині (див. дума про Кореунську битву II) і одного на Правобережжю

¹⁾ „Сей варіант має то до себе, що Куліш записав його від двох кобзарів, Андрія Шута в містечку Олександрівці і Андрія Бешка в містечку Мені Сосницького повіту чернігівської губернії, і з обох тих записів, невідомо яким способом, зложив одну цілість“. с. 323.

(дпв. № 25 вар. А) тільки в Шутовій школі, що була ніби їх останнім пристановищем. Отже тексти Бешка і Шута мусіли належати до одної редакції і коли Кулішеві заманулося їх об'єднувати то тільки тому, що обидва кобзарі привабували сю думу і співали з неї тільки уривки, а ці уривки могли доповнити себе взаємно. Але скільки саме кобзарі пам'ятали з сеї думи і чи не довелось Кулішеві ще від себе доповнювати реконструований текст, і що він вніс до нього від себе — се все залишається питаням.

Не може тільки бути підозріння, щоб Куліш вдумав думу в цілому, чи то сам сконструював її з варіанту А і літописних додатків, бо думу сю Шут знав дійсно. В примітці до Оренд (вар. А) Базилевич дає пояснення, очевидно зі слів Шута (див. № 23₁, вступ III) з приводу слова „Кумнищина“, що се натяк на кумівство Хмельницького з Барабашем¹⁾. Крім того Базилевич згадує, що Шут знав і інші думи, як от про війну з Ляхами і Волохамп, очевидно Молдавський похід (дпв. № 24 вар. Б), а також оповідання про те як Хмельницький замолоду жив у короля, аж поки не знайшов документів про те кому „належить“ Україна і тоді втік на Запоріжжя — знов натяк на думу про Барабаша. Є й в самому тексті риси, що вказують на фактуру Шутової школи, такі вирази як: зняти „годовку як галку“ (вар. Б ряд 148, 154 порівн. № 10 вар. З, С, Т і т. I с. 91) вираз „з-гора“ (вар. Б ряд 69 порівн. № 10 вар. Т і багато інш.).

Нарешті заклик Хмельницького до читання руського „отченашу“ (вар. Б 120—126), який є в Шутових Орендах (вар. А ряд. 90—98) теж доказує, що дума про Барабаша пройшла через Шутові уста. Сей останній момент однак вимагає застереження. Хоча кобзарі хочоч вживають невних улюблених виразів у всіх своїх співах, але зате рідко коли переносять цілі епізоди з одної думи в іншу, а навпаки охотніше заміняють подібні місця чимсь іншим (порівн. думи про Бурю і про Олексія Поповича). Тому здається імовірним, що момент з отченашем Куліш одержав не від Шута, а скоріше, від Бешка, який Оренд не співав.

Але на нашу думку се ставить перед нами питання і про весь той додаток, де фігурує заклик Хмельницького, і яким вар. Б і різниться від вар. А — чи належав він до Шутового тексту, чи ні? Для сього слід порівняти вар. Б з вар. А.

Перший рядок, однаковий в обидвох текстах, може запозичений з А: се одна з тих конвенціональних фраз, що довільно міняються кобзарями і трудно припустити щоб вона дійшла в певніненім виді до Шута з Миргородщини, де мабуть її записав Цертелев у 1814 р. Можливо, що Куліш підказав її Шуту, розпитуючи про сю думу, а може таки дописав сам сей рядок... Хоча треба зазначити, що се „з дель годяниц..“ зустрічається і в одному чернігівському Коновченку (див. вище № 15 вар. Ж).

Кореспонденція з королем, вар. А ряд. 2—10, вар. ряд. Б 2—14, різниться тим, що в Б згадано ім'я короля, листи пишуть Українці, а король відписує, і три козацькі емісари одержують призначення на військові посади, чого нема в варіанті А. Чи ці уточнення належать до Шутового тексту, чи вони діло записувача, трудно про се судити. Другу можливість вважаємо цілком імовірною.

В варіанті А, ряд. 11—12, Барабаш держить листи 3 годи, а в Б, ряд. 15—17, півтора року. Запросини гетьмана на хрестини до Хмельницького досить подібні: вар. А 13—15, вар. Б 18—19; тому, що Шут пам'ятав кумівство героїв, треба думати, що сей уступ думи заховався в його пам'яті ціло.

Прохання Хмельницького, вар. А 18—19, вар. Б 21—24, являються у Шута на нашу думку тільки ампліфікацією талановитого кобзаря і згадку про „порядки“ варіанту Б ряд. 23 можна пояснити і без допомоги літописів, і без гіпотези Кулішевої вставки (як се мабуть думав Франко); се одно з кобзарських загальних місць, порівняймо його хоч би з Коновченком (напр. варіант Н, ряд. 104). Теж саме можна сказати і про відповідь Барабаша: у Шута вона менше конкретна, але просторіша і стилістично багатша ніж у варіанті А (ряд. 20—27, порівн. Б, ряд. 27—32).

Дальший уступ (вар. А, ряд. 28—31, вар. Б, ряд. 33—38) має деякі рядки зовсім подібні в обидвох текстах, але не настільки однакові, щоб їх можна вважати за механічну вставку з варіанту А — сей уступ мабуть органічно належить до Шутового тексту.

Більше сумнівів щодо сього викликає викрадання „значків“ у Барабаша. В варіанті А є мова тільки про ключі (ряд. 32). В варіанті Б маємо три значки — ключі, перстень і хустку з-за пояса. Також три значки знає оповідання Грабянки тільки з тою ріжницею, що там се шапка, перстень і пояс. Величко знає тільки два — шапку і хустку. Комбінація варіанту Б робить вражіння сполучення Грабянчиної чи взагалі літописної і Цертелевської версії, і в такому виді вона викликає здогад, що се місце варіанту Б більше належить історикові Кулішеві, ніж кобзареві Шуту.

Відслітка джурні з значками, його розмова з Барабашевою і поворот до Чигрина в варіанті А описані дуже лаконічно в 14-ти рядках (ряд. 33—47); в вар. Б се заповнює 48 рядків (ред. 44—92). Така велика ріжниця в протязі, здавалось би — мусить пояснитися значною ріжницею в змісті, в дійсності се не так. Довжина Б цілком зрозуміла на тлі кобзарської стилістики. Все пояснюється повтореннями та розвиваннями загальних місць, до яких вдається кожний досвідчений кобзар, коли хоче

¹⁾ Етнографическій Вѣстникъ 1853 г. с. 329.

розтягнути свій спів — чи тому, що хоче похвалитись своїм умінням, чи довше затримати аудиторію чи хочби тому аби за кошт таких розтягнених місць скорочувати слабші, призабуті місця думи. Так від їзд джури (ряд. 49—51) се тільки повторення наказу Хмельницького, рядків 44—47. Рядки 52—56 — вилка загальних місць, де незначна сценка розгортається без ніякої потреби, крім тої, аби затагнути час. Мова джури до Барабашевої, ряд. 57—64, і відповідь Барабашевої, ряд. 70—72, повторяє попередню розмову Хмельницького і Барабаша, не даючи нічого нового, крім згадки про терен і годовання комарів (ряд. 77—79), що нагадують на дво вар. А (ряд. 26—27). Франко відзначив в сім уступі недоладність в називанню джури „джурою Хмельницького“ самим таки Хмельницьким, і другу недоладність в рядку 79; ми думаємо, що всі ці недоладності не суперечать процесові розтягання за всяку ціну тексту, який не твердо держиться в пам'яті кобзаря, а навпаки тільки потверджують сказане вище про текст в цілому.

На сім місці кінчиться оповідання про кумівство, „кумницину“ мовляв Шут. Думаємо, що з зазначеними обмеженнями історія ся належала ціла до Шутового тексту, незалежно від того чи в момент запису пам'ятав його Шут чи Бешко, хоч думаємо, з огляду на зазначені ампліфікації, що записано сю частину такп від Шута.

Дальший тяг варіянту А (ряд. 48—60) оповідає про втечу Барабаша з Кричевським і їх змову на Хмельницького. Вар. Б передає се також ширше (р. 93—102) і нав'язує до того продовження — на думку Франка взяте з невідомої думи про Корсунську битву. Думаємо, що гіпотеза невідомої думи зайва. Властиво на її карб залишається тільки згадка про чотирьох полковників (ряд. 109—112); далі ж, після читання листів (ряд. 113—114), що являється механічним висновком з усього попереднього, приходить уступ (ряд. 116—134) пілком запозичений з Оренд (№ 23₁, вар. А ряд. 90—100) з переминою „Жидів“ на „мостивих панів“, тільки у нас він довший через повторення спочатку наказу Хмельницького, а потім його виконання. Як сказано вище, ледви чи Шут, який співав сей уступ з думою про Оренди, міг би вставити його в нашу думу. Думаємо тому, що сього і не було; натомість Бешко, який мусів чувати думу про Оренди від свого вчителя, все одно чи вивчав її сам чи ні, міг легко вставити сей уступ в думу про Барабаша, коли йому прийшлося диктувати Кулішеві всі ті недогарки сеї думи, що залпшилися в його пам'яті — отож се продовження вважаємо Бешковим ділом.

Сей уступ вривається в думу досить несподівано і над ним треба спинитися. Чи се Бешко подав вставку з Оренд на сьому місці, чи Куліш поставив її тут дефінітивно зипиваючи варіант Б з уривків — в кожному разі у варіанті після сього іде знов розмова між Барабашем і Хмельницьким з загрозою убити Барабаша і післати султанові його жінку і дітей, та виконання сеї загрози. Відки взяв кобзар (Шут чи Бешко) ці подробиці, се вгадати не трудно. Загрозу „зняти“ Барабашеві „голову як галку“ ми вже пояснювали вище, висилка ж сімї ворога до султана нав'язана, на нашу думку, згадкою про Жовті Води, яку Шут вкладав у думу про Молдавський похід (див. сю думу, вар. Б), а міг вставити сю згадку і в нашу думу. Міг се зробити і Бешко: згадуючи тут і плутаючи різні шматки дум, що він їх колинебудь чув від учителя, міг він пристосувати оповідання про полон снів Потоцького до сеї погрози Хмельницького Барабашеві. Все ж інше тільки повторення попереднього (порівн. вар. Б, ряд. 135—143 і ряд. 27—32)¹⁾. Такі недоречні повторення раз-у-раз трапляються у кобзарів, що зле знають свої тексти (порівн. напр. Вдову № 31, вар. У).

І власне се повторення як доказ забування тексту впевняє нас в сьому, що й попередній уступ з „отченашем“ війшов сюди через забуття з думи про Оренди, а не навпаки потрапив до Оренд з отсього закінчення нашої думи. Франко називає ціло се закінчення „пізнім фабрикатом кобзарів“ — та слово фабрикат тут не на місці, се тільки брак на виробі, що пояснюється власне слабкістю пам'яті кобзаря, яка не втримала сього пережитка перестарілого репертуару попередніх поколінь співців, бо ж тільки пережитком була дума про Хмельницького і Барабаша для Шута і його школи.

Чи до Шутової школи безпосереднє належить і вар. В, се здається нам не таким простим питанням. Десять літ по тім як він продиктував вар. В Іващенко, Братиця в розмові з Горленком казав, що він учився дум у Шута. У вступі до тому I, с. СХХІ ми привели міркування проти сього твердження; Братиця учився у Бешка, а що знав понад сю майстерську науку, того його навчили в Ніжні „панп“. Чи було се перед знайомством з Іващенко, так що він і Іващенко диктував на підставі того „панського навчання“, чи може Іващенко записавши Барабаша від Братиці, сам навчив його інших дум про Хмельницьчину — сього напевне сказати не можна. В кожному разі текст Братиці виявляє повну залежність від варіанту Б, а що, як бачимо — ні Шут ні Бешко повного тексту думи не пам'ятали, доводиться допускати, що й Братиця перейняв свій текст не від них безпосереднє. На нашу думку, навчився він з уже реконструованого тексту Б. Може від Бешка, після того як Куліш, реконструючи „освіжив“ його, чи наново збудував в Бешковій пам'яті. Все ж Братиця посереднє чи безпосереднє, а таки перейняв свій текст з книжного джерела. Тому думаємо, ніяк не можна притягати вар. В до реконструкції первісного тексту думи, як се робив Франко.

¹⁾ Щодо рядка 133 див. нижче Думи про Оренди.

Дійсно, порівнюючи вар. В з вар. Б бачимо, що він різниться від Б тільки пропусками та модернізаціями, що їх допустився Братця в цьому—йому чужому і слабо засвоєному (хоч і добре заученому) тексті. Такі його зміни вразу „одностаино“ (вар. Б, ряд. 4, 24) на „достойно—праведно“; вар. В повторює сей враз недоречі часто (ряд. 3, 16, 23, 75, 115). Бракує в вар. В будь-якої згадки про переписку з королем, так що королівські листи згадуються раптом ні з того ні з сього. Про призначення на посади говориться як про вже дане явище — „Тоді був Барабаш гетьманом“ і т. д.

Розмова на хрестинах мало чим різниться від варіанту Б: тільки тим що тут куми не титулюють себе ніяк і говорять до себе просто „куме“ (ряд. 13, 20). Опис значків теж такий самий як в варіанті Б, зате наказ слугі має деякі відмінні — замість „слуга повірений Хмельницького“ (Б, ряд. 47, 49, 82, 86) він „служитель вірний“ (В, ряд. 36, 42, 58, 62); Хмельницький наказує йому „значки взяти“, передає поклін Барабашевій, взагалі навчає докладніше. Служитель передає наказ від імени Барабаша, а не від Барабаша і Хмельницького (як в варіанті Б). Відповідь Барабашевої (53—57) більш механічна — вона повторює відповідь Барабаша (21—25) і немає вже грізних пророкувань та згадки про комарів як в вар. Б (ряд. 69—71, 75—79).

Продовження: Барабаш помічає крадіж — і далі, в варіанті В трохи відмінне ніж в Б. Барабаш не зразу втікає з Крпчевським, а перше повторює свою остерогу Хмельницькому (ряд. 72—77), що вже була приведена вище двічі (ряд. 21—25, 53—51). На се приходять відновідь Хмельницького, яку ми знаємо вже з Б, з „головкою-галкою“ і вшплкою жінки до султана, нові тільки слова „як будеш ти мені сими словами досаждати“ (ряд. 81).

Далі йде розмова з Крпчевським і утеча, а ще далі зустріч Хмельницького з полковником знов же як в варіанті Б. Потім заклик Хмельницького з „отченашем“, виконання його наказу і ще раз трафаретний діалог Барабаша і Хмельницького — до кінця як в варіанті Б, з додатком молитви за „самодержця“, що її Братця видно додавав до всіх дум.

Нарешті щодо вар. А, то про нього як і про інші записи Цертелева ми можемо тільки догадуватися, що він був записаний на Миргородщині і правдоподібно — при запису порядно покорочений, як і всі Цертелевські варіанти (див. т. I, с. XXXIII).

Таким чином, ми ніби маємо традицію сеї думи тільки в Сосницьким і Миргородським пов., в двох досить віддалених центрах — се робить вражіння несподіване, штучне. Але коли сі центри далекі собі місцем, то досить близькі часом: Шут, консерватор Сосницької традиції за часу його записів був старою людиною, його портрет коло 1855 р. малює свого діда, що навіть в тяжких обставинах жибрущого життя мусів бути не молодший літ 50—55, а міг бути і значно старшим. Куліш говорить про нього як про старого, але бадьорого, здорового і рум'яного чоловіка. В кожному разі родився Шут в кінці XVIII ст. і школу свою проходив не пізніше двох перших десятиліть XIX в.: осліп він в 17 році життя, а вчитися почав ніби не зразу, хоч і не довго по своїм нещастю. Все так вчнвся він саме в тім часі, коли записував Цертелев і коли й інші кобзарі, крім його інформатора, могли ще знати думи про Хмельниччину. Ми маємо так мало записів з тих часів, що на їх підставі не можемо робити висновку про популярність чи не популярність дум про Хмельниччину в тих часах.

Лягається питання про те, чи і в тих часах дума про Барабаша існувала в двох редакціях настільки відмінних як варіанти А і Б — В? Попередня аналіза доводила, що сі різниці, поза умисними змінами записувача, або цілком стилістичні або такі, що пояснюються розкладовими змінами — забуванням тексту. Тому думаємо, що нема підстав цілком заперечувати можливість колишнього спільного походження Миргородських і Сосницьких текстів. Перші явно скорочені, другі розширені, але в свому первісному вигляді той текст, що його заучував Шут десь між 1810—1820 рр., міг бути цілком подібним до того, що його чув Цертелев 1814 р. Коли ж на переломі XVIII і XIX вв. існувало дійсно кілька редакцій дум про Барабаша і Хмельницького, то треба признати, що ми нічого докладно про них не знаємо.

З такої редакції, окремої від Миргородської, могла правда, походити згадка про чотирьох полковників і про відсілку сім'ї ворога (Барабаша) султанові, але як згадано, сі дрібні різниці слід, за Франком, скорше віднести до якоїсь думи про пізніші події Хмельниччини (битву під Корсунем?), а не до історії викрадання королівського привілею.

Уривочок-варіант Г, вставлений в прозове оповідання про крадіж універсалів, подає слова Барабаша до Хмельницького в хвилі, коли Барабаш помічає крадіж його „значків“ — хустки й перся; і відповідає рядкам 138—143 нашого варіанту Б. Куліш вважав, що сеї уривок належить до одного відомого (йому) варіанту дум про Барабаша і Хмельницького і творить зацілілий уламок забутого речитативу — „інакше оповідач не перейшов би до снх рядків від прози, не сказавши, що, мовляв, співають про се ось як, або щонебудь подібне“.

Уривок дійсно має багато типових для дум висловів: рядки 4—5 нагадують подібні вислови в думі про „Плач невідьняка“; рядки 6—8 цілком відповідають рядкам 24—27 Цертелевського варіанту дум про Барабаша і Хмельницького (нашому варіанту А) — з тим же „потвранням дугів“ і „годуванням комарів“. Правда, все се може пояснюватися впливами збірників історичних пісень: Куліш мав звичку зацікавлювати своїх інформаторів підчас енографічних екскурсій, читаючи їм в голос інші тексти. Але не виключено і те, що варіант Г дійсно живий відгомін колишньої думи, чи то за-

ділілої на Правобережжю, чи то занесеної туди мандрівним кобзарем з Лівого Берега. В кожному разі при убожестві записів дум про Хмельниччину навіть сей сумнівний варіант здається нам вартим того, щоб його відзначити в нашій виданню, хоч і з відповідними застереженнями.

III. Цертелев надрукував вар. А з примітками: дума мовляв илутає події: „жалобу Малоросіянь“ до короля, що сталася три роки перед викраданням листів Хмельницьким, і саме се викрадення. В тих часах, каже Цертелев, Барабаш був гетьманом, а Хмельницький його секретарем.

Передруковуючи текст Цертелева в своїм збірнику 1834 р. (с. 36), Максимович зробив декілька приміток і навіть змін в тексті. Завважив, що в 1646 р. Барабаш був наказним гетьманом, а Хмельницький писарем, щождо Кліма Білоцерковського — признався, що він йому невідомий, хіба що се полковник Гирия. Згадував далі про лист короля Володислава з порадою козакам доходити своїх прав шаблею: лист апокрифічний, мовляв затавний Барабашем. Нарешті висловив переконання, що бандуристи поплутали міста Черкаси і Чигирин, тому він, Максимович, в ряд. 14 випустив слова „до города Чигирина“, а в ряд. 33 поставив „Чигирина“ замість Черкас, і в ряд. 45 знов „Чигирина“ замість Черкас.

Антонович і Драгоманов т. II с. 18 виправили сю помилку Максимовича.

Їх коментар зазначає загальну подібність змісту думи до оповідань про добування привілеїв у Самовидця і Коховського і для порівняння наводить те ж оповідання у Величка I с. 23. Величковий текст знає тільки гостину у Хмельницького в Чигирині на Миколая, з обідом для старців, але про кумівство не згадує, а з „значків“ знає тільки шапку і хустку. Коментатори одначе не входять глибше в порівняння і до Величкова оповідання, додають ще тільки пояснення імен в думі: Клища на їх думку білоцерківський полковник 1637 р., Максим Ольшанський — славний Кривонос; Мартин Полтавський-Пупкаренко, що став на чолі Полтавського полку в 1848; Борохович на їх думку се Матвій Гладкий, миргородський полковник за Хмельниччини, бо дійсний полковник Борохович, з'являється тільки при Самойловичу, і то йому на ім'я Михайло.

Пояснень до імен Богуна і Кричевського не паводимо. Слід натомість відзначити, що закінчення вар. Б і В коментатори вважають за натяк на Жовтоводську битву і саме тому, що там описується смерть Барабаша, що загинув при Жовтих водах, коли його козаки перейшли до Хмельницького.

Костомаров розбирає сю думу докладніше. Він ясно відрізняє вар. А від Б (варіанту В не згадує) — бо вони різняються на його думку не тільки ампліфікацією варіанту Б, але й тим, що сей варіант доводить оповідання дальше ніж вар. А. До того ж і характеристика головної особи, Хмельницького, в обох варіантах різна. В одному варіанті (А) Хмельницький давно знає Барабаша і не потребує його випробувати, йому досить виманити сховані документи. В другому Хм. навпаки звертається до Барабаша з останньою спробою повернути його до народньої справи, і тільки тоді пускається на хитрість, як ся його спроба розбивається об бездушний егоїзм кума.

В своїй характеристиці персонажів думи Костомаров підкреслює сей урядничий егоїзм Барабаша. Щодо Хмельницького, то він, мовляв розумний, хитрий хоч і вірний народній справі; він і жорстокий у відносинах до Барабашів, але се мовляв лежало в звичаях тих часів.

Інші персонажі Костомаров толкує подібно як і Антонович з Драгомановим, тільки щодо Клиші він допускає дилему: або се Клім Нестеренко, що їздив в козацькій делегації до Володислава IV, або Ілляш Караїмович, „якого літопис Самовидця змшує з Барабашем“.

Треба відзначити ще такі помічення Костомарова: згадки про великі війни (вар. Б, ряд. 2) може на його думку бути натяком на проект війни з Туреччиною, задуманий королем, що дав тим привід до повстання. Костомаров зазначає, що се місце зустрічається в іншій думі — „кобзарі тут сплутали ріжчі думи“. Погроза ж вбивства Барабаша висловлена, мовляв, подібно як в думі про Самійла Кішку.

Вбивство Барабаша, всупереч вище наведеній думці Антоновича і Драгоманова, Костомаров зв'язує з історією крадіжки листів, а не з оповіданням про Жовті Води.

Розправа про нашу думу Франка в серії його Студій має заголовок „Хмельницький, Чапливський і Барабаш“ і обіймає тему значно більше понад те, що оповідається в думі. Спочатку наводяться великі виписки з літописів і мемуарів того часу, при чім більшість їх цілком не торкається історії викрадання листів, що її оповідає дума: виписка з Самовидця знає про викрадання ключів у гостя Хмельницького Ілляша Ормянчика, гостя але не кума, далі виписки з поеми Твардовського, з історії Пасторія, історії Віміні (до останнього додано опис його книги *Historia delle guerre civili de Polognia*, некролог Віміні в оригіналі і в перекладі) далі виписка з історії Шеваліє, з історії Грондського: про всі ці джерела Франко каже, що вони замітні тим, що не згадують про епізод з Барабашем, — не згадують так само паризький анонім 1679, під заголовком *Casimir roy de Pologne* і єврейський письменник Ганновер, яких Франко цитує далі. Згадку про викрадання листів, але не від Барабаша, а від Хведора Перовського, і без тих подробиць, які знає дума, має тільки Темберський. Ближчу паралелю дають *Annales* Коховського, що знають і кумівство думи, та не говорять про викрадання листів, бо за Коховським Барабаша убито на хрестинах у скарці. Нарешті Грабянка і Величко, про яких уже згадано раніш і які дійсно близько підходять до оповідання думи. З дальших паралелів Франка цікаве доповнення Лукомського (у Величка т. IV), що оповідає епізод з листами подібно до Грабянки, лише називаючи персонажа Барабашем, а не Ілляшем. Обидва ці імена об'єднано у Рігельмана, де

Хмельницький вкрадає один універсал у Барабаша, свого кума, а другий у Ілляша Ормянчика, добувши у одного ключі і перстень, у другого ключі і шапку.

Всі ці джерела Франко ділить на дві групи: „Перша група, яку головно репрезентують Твардовський і Грондський виглядає на роман з трагічною розв'язкою (сварка Чаплінського з Хмельницьким)... Друга група оповідань, репрезентована в дуже не складній формі Самовидцем, а в дуже стилізованій Коховським, не знає нічого про Чаплінського, але висуває на перший план Барабаша і підкладає вибухові віяни чисто політичні мотиви, а відносини між Хмельницьким і Барабашем оповідає в формі історичної новели. Супроти сих двох літературних версій стоять уміщені в сучасних актах московського уряду оповідання будімо самого Хмельницького, з яких одно згадує про приватну кривду вчинену Хмельницькому польським маґнатом, хорунжим Конецпольським, і може вважатися джерелом історії з Чаплінським, а друге згадує про лист короля Володислава, який заохочував козаків оружжям боронити своїх прав і який (лист) Хмельницький у червні 1648 р. мав у своїх руках; се може вважатися джерелом історичної новели про Барабаша“ (с. 323).

Розбір варіантів Франка подано вище (II), спроба реконструкції друкується нижче як вар. X Кінець же тексту, менш більш від рядка 105 варіанту Б і ряд 92-го варіанту В Франко вважає за шматок думи про Корсунську битву.

Ф. Колесса (Генеца, с. 70) порівнює нашу думу, кінець думи про Молдаву і думу про Корсунь з віршами про Жовті Води і про полон Потоцького (Антонович і Драгоманов т. II, с. 135 і 157). Зближують вірші і думи два спільні моменти: 1) описи оточення і знищення польського війська та 2) передача польських полонених Татарам.

В історії приготувань до повстання (Історія України-Руси т. VIII, ч. 2) М. Грушевський теж торкається нашої думи, хоч і не входить в її аналіз. Він так накреслює розвиток сеї „популярної легенди“: „Ми маємо се оповідання уже в зізнаннях козака бранця 1649 р., воно повторяється потім на різні способи у Поляків-сучасників і в українській традиції оброблене в популярній народній думі, пройшло і в новішу історіографію, але як реальний факт—воно дуже сумнівне і належить мабуть до легендарної, а не дійсної Хмельниччини. Приваїмні тих привилеїв на власні очі у Хмельницького ніхто не бачив, і мотиви його агітації, судячи по всьому, далеко відбігали від змісту королівського листу 1646 р.“ (с. 482).

А. О хитрости употребленной Богданомъ Хмельницкимъ противъ Барабаша.

<p>Изъ день годины,
Якъ стала тревога на Украины.
То никто не може обибраты,
За виру Християнску одностайне ¹⁾
статы;
5. Тилько ²⁾ обибрались Барабашъ да
Хмельницкій
Да Климъ Билоцерковскій;
До Короля выступалы,
Листивъ Наверсаливъ прохалы.
То Король наверсалы писавъ
10. Самому Барабашу до рукъ подававъ,
А Барабашъ листы якъ взявъ,
Три годы козакамъ знаты не дававъ,
То Хмельницкій тее догадавъ;
Кумомъ его до себе до города Чиг-
рина ³⁾ прохавъ,
15. Добре угощавъ.
А якъ ставъ Барабашъ на пиднитку
гуляты
Ставъ ему Хмельницкій казаты:
„Годи тобі пане Куме листы Королев-
ски держаты,
Дай мини хотъ ⁴⁾ прочитаты!“
20. — На що тобі Пане куме ихъ знаты,
Мы дачи не даемъ,</p> | <p>25. Мирно пробуваты;
А нпжъ пійты лугивъ потыраты,
Своимъ тиломъ Комаривъ годоваты.
То Хмельницкій тее зачувавъ,
Ще лучихъ напитоковъ подававъ.
30. То Барабашъ якъ упився
На лижко ⁷⁾ спаты звалився.
Тогда Хмельницкій ключи отбиравъ,
Чуру свого до города Черкасы ⁸⁾ посы-
лавъ,
Веливъ ключи Паньи Барабашовой по-
дати,
35. Листивъ Королевскихъ пытаты.
То чура до ней прибуває
Словами промовляє:
„Панн Барабашова твій панъ ставъ у
насъ гуляты,
А тобі веливъ листы Королевски по-
даты —
40. „Десь моему Пану лихомъ зануды-
лось,
Що съ Хмельницкимъ гуляты схоти-
лось.</p> |
|---|---|

¹⁾ Запорож. Старина — одностайне. ²⁾ Запорож. Ст.—только й. ³⁾ Максимович 1834 і 1849 — до себе прохав. ⁴⁾ Запорож. Ст., Максимович, Антонович і Драгоманов—хоч. ⁵⁾ Макс., Антонович і Драгоманов—Мосцывими. ⁶⁾ Запорож. Ст. — сей рядок пропущено зовсім. ⁷⁾ Макс., Антонович і Драгоманов — ліжку. ⁸⁾ Макс. 1834—Чигрина; 1849—Черкаса.

Пиди въ глухимъ коньци пидь воро-
тмы
Листы Королевки⁹⁾ въ шкатулы воз-
мы“ —
То чура скоро листы доставъ,
15. Днемъ и ночью до ¹⁰⁾ Чигрина поспи-
шавъ;
Скоро прибувавъ
Самому Хмельницкому листы подавъ ¹¹⁾.

Тогда¹²⁾ Барабашъ рано прочинае
у карманы поглядае,¹³⁾
Ажъ ключавъ¹⁴⁾ немає;
50. Винъ старосту Кричевскаго пробужае,
Двѣими кнѣями тихо здвора¹⁵⁾ выиж-
жае,
Думае гадае
Якъ пана Хмельныцкаго до рукъ при-
Ляхамъ отдаты. [братья

Цертелевъ, Опытъ с. 37.

Б. Про Хмельницкаго та Барабаша.

Як из день—годыны
Счынались велыки войны на Украѣни,
Оттогда-ж то не могли обибраты,
За виру хрыстьянську одностайно
статы;
5. Тильки обибрався Барабаш да Хмел-
ныцкый,
Да Клыша Билоцеркивскый.
Оттогда вони од своих рук лысты пы-
салы,
До кроля Радыслава посылали.
Тогда-ж то кроль Радыслав лысты
чытае,
10. Назад одсылае;
У городи Черкаськом Барабаша геть-
маном настановляе:
„Будь ты, Барабаш, у городи Черка-
ськом гетьманом,
А ты, Клыша, у городи Билой Церкви
полковничым,
А ты, Хмельныцкый, у городи Чы-
грыни хоть пысарем вѣйськовым.“
15. Оттогда-ж то небагато Барабаш, геть-
ман молодой, гетьмановав,
Тильки пштора года.
Тогда-ж то Хмельныцкый добре дбав,
Кумом до себе гетьмана молодого Бара-
баша зазывав,
А ще дорогымы напыткамы його вы-
тав,
20. И стыха словами промовляе:
„Эй пане куме, пане Барабашу, пане
гетьмане молодой!
Чы не могли-б мы з тобою у-двох коро-
левських лыстив прочытаты,
Козакам козацкы порядкы подаваты,
За виру хрыстьянську одностайно
статы?“
25. Оттогда-ж то Барабаш, гетьман моло-
дый,
Стыха словами промовляе:
„Эй пане куме, пане Хмельныцкый,
пане пысару вѣйськовый:
На-що нам з тобою королевскы лысты
у-двох чытаты,

На-що нам козакам козацкы порядкы
даваты?
30. Чы не лучче нам из Ляхамы,
Мостывымы панамы,
С упокоем хлиб-соль по вик вичный
ужываты?“
Оттогда-ж то Хмельныцкый на кума
свого Барабаша
Велыке пересердые мае,
35. Ще крапцыми напыткамы вытае.
Оттогда то Барабаш, гетьман молодой,
Як у кума своего Хмельныцкаго доро-
гого напытку напысь,
Дак у його и спать повалывсь.
Оттогда-то Хмельныцкый добре дбав,
40. Из правой руки, из мезынного пальца
шырозлотный перстень изняв,
Из ливои кышени ключи выймав,
З-пид пояса шовковый платок высьмы-
кав,
На слугу своего повирного добре клы-
кав-поклыкав:
„Эй слуго ты мѣй, повиреный Хмел-
ныцкаго!
45. Велю я тоби добре дбаты,
На доброго коня сидаты,
До города Черкаського до пани Бара-
башевон прыбуваты,
Кралевскы лысты до рук добре прый-
маты.“
Оттогда-то слуга, повиреный Хмел-
ныцкаго, добре дбав,
50. На доброго коня сидав,
До города Черкаського скорым часом,
пылною годиною прыбував,
До пани Барабашевон у двир уижд-
жав,
У сины вѣйшов — шлычок из себе
скыдав,
У свитлыцю вѣйшов — нызькый поклон
послав,
55. Ты значкы на скамѣи покладав,
А ще стыха словами промовляе:
„Эй пане, каже, ты, пане Барабашева,
гетьманова молодая!

⁹⁾ Замѣсть—Королевскыи. ¹⁰⁾ Макс. 1834—изъ.
¹³⁾ Запорож. Ст.—заглядае. ¹⁴⁾ Помилка—ключавъ.

¹¹⁾ Запорож. Ст.—подавав. ¹²⁾ Запорож. Ст.—То.
¹⁵⁾ Помилка—з двора.

- Уже-ж теперь твій пан Барабаш, гетьман молодий,
На славній України з Хмелницьким
велики банкеты всчыняють,
60. Велилы воны тоби сіи значкы до рук
прыйматы,
А мини лысты королевськы оддаты;
Чы не могли-б воны из кумом своим
Хмелницьким
У-двох прочытаты,
И козакам козацькы порядкы даваты?“
65. Оттогда-ж то пани Барабашева, гетьманова,
Ударыться об полы рукамы,
Обильлється дрибными слъозамы,
Промовыть стыха словами:
„Эй не з гора-биды мойму пану Барабашу
70. Схотилося на славній України з кумом своим Хмелницьким
Велыки банкеты всчынаты!
На що-б им кралевськы лысты у-двох
чытаты?
Не лучче-б им из Ляхамы,
Мостывымы панамы,
75. С упокоем хлиб-соль вичныи часы
ужываты?
А тепер нехай не зарекається Барабаш, гетьман молодий,
На славній України огнив да тернив
изгашаты,
Тилом своим панськым комары годоваты —
Од кума свого Хмелницького.“
80. Оттогда-ж то пани молодая Барабашева
Сыха словами промовляе:
„Эй слуго, повиренный Хмелницького!
Не могу я тоби лысты кралевськы до
рук податы,
А велю я тоби до ворит отхождаты,
85. Кралевськы лысты у шкатули из земли
выйматы.“
Оттогда то слуга повиренный Хмелницького,
Як си слова зачував,
Так скорым часом, пылною годыною
до ворит отхождав,
Шкатулу з земли з кралевськымы лыстами
выймав,
90. Сам на доброго коня сѣдав,
Скорым часом, пылною годыною до
города Чыгрына прыбував,
Свойму пану Хмелницькому кралевськы
лысты до рук добре отдавав.
Оттогда-то Барабаш, гетьман молодий,
од сна уставае,
Кралевськы лысты у кума свого Хмелницького
зогляда;
95. Тогда й напытку дорогого не попывае,
А тильки з двора тыхо збийджае,
Да на старосту свого Крачевського
клыче, добре поклыкае:
„Эй старосто, каже, ты мій старосто
Крачевський!
Колы-б ты добре дбав,
100. Кума мого Хмелницькаго живцем узяв,
Ляхам, мостывым панам, до рук подав;
Ще-б нас могли Ляхы, мостывыи паны,
за билозоров почытаты“.
Оттогда-то Хмелницький як сіи слова
зачував,
Так на кума своего Барабаша велыке
пересердые мав,
105. Сам на доброго коня сѣдав,
Слугу своего повиреного з собою забы-
рав.
Оттоди-то прыпало йому з правои
Чотыры полковныкы: [рукы
Первый полковныче Максиме Олшанський,
110. А другый полковныче Мартыне Полтавський,
Трейтій полковныче Ивана Богуне,
А четвертый Матвій Бороховычу.
Оттогда-ты воны на славну Украину
прыбувалы,
Кралевськы лысты чыталы,
115. Козакам козацькы порядкы давалы.
Тогди-то у святыи день у божественный
у вовторнык
Хмелницький козакив до сходу сонця
пробуждае,
И стыха словами промовляе:
„Эй козаки, диты, друзы, молодци!
120. Прошу я вас, добре дбайте,
Од сна уставайте,
Руський очынаш чытайте,
На лядськы табуры найжджайте,
Лядськы табуры на тры часты роз-
бывайте,
125. Ляхив, мостывых панив, у пень ру-
байте,
Кров их Лядську у поли з жовтым
писком мишайте,
Виры своен хрыстыянськой у поругу
вичныи часы не подайте!“
Оттогда-ж то козаки, друзы, молодци,
добре дбалы,
Од сна уставалы,
130. Руський очынаш чыталы,
На Лядськыи табуры найжджалы,
Лядськыи табуры на тры часты
розбывалы,
Ляхив, мостывых панив, у пень ру-
балы,
Кров их лядську у поли з жовтым
писком мишалы,
135. Виры своен хрыстыянськой у поругу
вичныи часы не подады.
Оттогда-то Барабаш, гетьман молодий,
конем поижджае,

- Плаче-рыдає,
Истыха словами промовляє:
„Эй пане куме, пане Хмельницький,
пане пьсару військовий!
140. На що-б тобі королевські листы у пани
Барабашевон вызволяты?
На що-б тобі козакам козацьки по-
рядкы даваты?
Не лучче-б тобі з нами из Ляхами,¹⁾
З мостывыми панами,
Хліб-соль с упокоєм ужываты?“
145. Оттогди-то Хмельницький
Стыха словами промовляє:
„Эй пане куме, пане Барабашу, пане
гетьмане молодий!
Як будеш ты мыни сымы словами до-
коряты,
Не зарикаюсь я тобі самому с пліч
головку, як галку, зняты,
150. Жону твою и дитей у полон живцем
забраты,
Турьскому салтану у подарунку одо-
слаты.“
Оттогди-то Хмельницький як си слова
зговорыв,

- Так гаразд добре й учыныв:
Куму своїму Барабашеви, гетьману
молодому,
155. З пліч головку як галку зняв,
Жону його и дитей живцем забрав,
Турьскому салтану у подарунку одо-
слав,
С того-ж то часу Хмельницький геть-
мановаты став.
Оттогди-ж то козаки, диты, друзы,
молодци,
160. Стыха словами промовлялы:
„Эй гетьмане Хмельницький,
Батю наш, Зинов Богдане Чыгырын-
ський!
Дай Боже, щоб мы за твоею головою
пылы да гулялы,
Виры своен хрыстьянської у поругу
вични часы не подавалы!“
165. Господы, утверды люду царьського,
Народу хрыстьянського;
Всям слушащым,
Всім православным хрыстьянам
Пошлы, Боже, много лит!
Метлинський. с. 385.

В.

- Ей з день-години счинались великі войны
на Вкраїні.
Ніхто-ж-то не мог обіраться,—
За віру хрыстьянську достойно-праведно
стати;
Тільки мог обіраться
5. Барабаш да Хмельницький да Клиша Біло-
церківський¹⁾.
Тоді був Барабаш у городі Черкаському
гетьманом,
А пан Хмельницький у городі Чигрині пол-
ковничим,
А Клиша Білоцерківський в Білій-Церкві
инсарем військовим.
Тогді пан Барабаш не багацько гетьма-
нував.
10. Да вже пан Хмельницький до себе кумом
зазывав,
А ще дорогими напитками витав
І стиха словами промовляв:
«Ей, куме, — каже, — куме!
Чи не могли б ми з тобою королевських
листів прочитати,
15. А козакам козацьких порядків подавати,
За віру хрыстьянську достойно-праведно
стати?»
Да вже тогді пан Барабаш, гетьман молодий,
Нехороші мислі собі має,
І стиха словами промовляє:
20. — «Ей, куме, каже, куме!

- На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам — козацькі порядки да-
вати?
На-що нам за віру хрыстьянську достойно-
праведно стояти?
Лучче нам з Ляхами, з мостивими панами,
25. Хліб-сінь з упокоєм вічний час вживати». —
Да вже пан Хмельницький од свого кума
сі слова зачуває,
Так іще лучче свого кума напитками витав.
Та вже пан Барабаш, гетьман молодий,
У свого кума Хмельницького дорогого на-
питку напився,
30. У його домі спать повалився.
Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі
мав:
У свого кума у лівої кишені ключі винімав,
А з-під пояса шовковий платок висмикав,
А з мизинога пальця щиро-злотий перстень
знімав,
35. На свого служителя добре кликав-покликав:
Служителю мій вірний!
Велю тобі значки од моїх рук забрати,
Самому на доброго коня сідати,
Та до города Черкаського скорим уремням,
темною годиною прибувати,
40. Барабашській пані нивькій поклон но-
класти,
Чи-ж могла б вона там шкатули з коро-
левськими листами оддати?»

¹⁾ Мабуть — і з.

²⁾ Він тільки раз і згадується. Прим. співака.

- Служитель на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим уремням,
темною годиною, прибував,
У сінечки війшов — із себе шличок²⁾ із-
німав,
45. А в світлицю війшов — низесенький поклон
послав,
А тії значки на скам'ї поклав:
— «Ей, пані гетьманша молодая!
Велів тобі пан Барабаш, гетьман молодий,
Шкатулу з королевськими листами оддати,
50. Чи не могли б вони з кумом у двох про-
читати». —
Да вже тогді пані Барабашева як удариться
об поли руками,
Як оболльється горячими слізами:
«На що їм королевські листи читати?
На що козакам козацькі порядки давати?
55. На що б їм за віру християнську достойно-
праведно стояти?
Лучче б їм з Ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сінь з упокоєм вічний час вживати.
Велю ж тобі, служителю, до ворот одходити
І шкатулу з королевськими листами із землі
вінімати,
60. Самому на доброго коня сідати
І до города Чигирина скорим уремням,
темною годиною, прибувати». —
Да вже тогді служитель до ворот одходив,
Шкатулу із землі винімав,
Сам на доброго коня сідав,
65. До города Черкаського скорим уремням,
темною годиною, прибував,
Й своєму пану Хмельницькому шкатулу
з королевськими листами
До рук добре оддав.
Барабаш, гетьман молодий, од сна про-
спався
Й став у свого кума Хмельницького коро-
левські листи в руках доглядати.
70. Да вже тогді не став дорогого напнтку
підшивати,
А став до свого кума стиха словами про-
мовляти:
— «Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам, козацькі порядки да-
вати?
75. На-що нам за віру християнську достойно-
праведно стояти?
Лучче нам з Ляхами, з мостивими панамп,
Хліб-сінь з упокоєм вічний час вживати». —
Да вже пан Хмельницький од свого кума
сі слова зачуває,
Да до свого кума з гордостю вже сі слова
промовляє:
80. «Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане мо-
лодий!
- Як будеш ти мнї сіми словами досаждати,
Да вже я ж не зарікаюсь тобі з пліч як
галку голову зняти,
Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати». —
85. Да вже пан Барабаш, гетьман молодий, од
свого кума сі слова зачуває,
Та стиха із двора ізїзджає
І на свого старосту Кричевського кличе —
покликає:
— «Ей, старосто Кричевський!
Чи не можна б мнї пана Хмельницького
забрати,
90. Та турецькому салтану в подарунку живцем
одіслати?
Да щоб нас ляхи, мостиві пани, за біло-
зорів³⁾ почитали». —
Тогді поїхав пан Барабаш путєм-дорогою,
А пан Хмельницький лугом по-за лугом.
(Базалугомъ).
І случилось пану Хмельницькому з правої
сторони чотирі полковники:
95. Один полковник — Мартин Ольшанський,
А другий — Максим Полтавський,
Третій полковник — Іван Богуня,
А четвертий — Матвій Борохович.
Да вже тогді вуони на лядські табори
ізїзджали
100. І до козаків і стиха словами промовляли:
«Ей, козакп, друзі-молодці, добре дбайте —
Руське оченаш⁴⁾ читайте,
Ляхів у пень рубайте,
Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,
105. А віри християнської на поталу⁵⁾ в вічний
час не подайте!»
Да вже тогді козаки, друзі-молодці, добре
Руське оченаш читали, [дбали, —
Ляхів, мостивих панів в пень рубали,
Віри християнської на поталу в вічний
час не подали.
110. Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,
Іще до свого кума стиха словами промовляє:
— «Ей, куме, каже, куме!
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам козацькі порядки давати?
115. На-що нам за віру християнську достойно-
праведно стати?
Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сінь з упокоєм вічний час вживати». —
Да вже пан Хмельницький од свого кума
сі слова зачуває,
Да до свого кума з гордостю вже сі слова
промовляє:
120. «Ей, куме, куме Барабашу, гетьмане мо-
лодий!
Як будеш ти мнї сіми словами досаждати,
Да вже я не зарікаюсь тобі з пліч як галку
голову зняти,

²⁾ Шляпу-б то. Прям. спів. ³⁾ За добрих людей, чи щоб то значять. Прям. спів. ⁴⁾ Наше б то, право-
славної віри. Прям. спів. ⁵⁾ На посмішку. Прям. спів.

- Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати.»
125. Як ето зговорив, то баржде добре і вчпнив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому,
Із пліч голову як галку ізняв,
Жону ёго і з дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав.
130. Да вже тогді пан Хмельницький гетьманом
став,
Да вже козаки, друзі-молодці, добре дбали, —
І стиха словами промовляли:
— «Ей, пане, пане Хмельницький, Богдане,
Зіновію,

- Наш батю, полковнику чигиринський!
135. Дай, Господи, щоб ми за твоєї голови пили
й гуляли,
А неприятеля под носі топтали,
А віри християнської на поталу в вічний
час не подали!» —
Да вже тогді вуони померли,
А їх слава не помре й не поляже.
140. Утверди, Господи, люду царського, импе-
раторського.
І самодержця Императора нашого Олек-
сандру Миколаївича,
І всім слушающим пошли, Боже, много літ.
Историческія пѣсни малорусскаго народа. II с. 10.

Г.

- „Ой Хмелю“, каже, „Хмеліку!
Вчинівъ еси ясу
И поміжъ паніами великую трусу.
Лүчче було бъ тобі братъ сүкна не мірячи,
5. А грші не лічачи;

- Лүчче бъ було тобі съ паніами добре по-
жвати,
Аніж теперъ по лугахъ Базалугахъ потирати,
8. Комарівъ, як ведмедівъ годувати!

Записки о Южной Руси I с. 168.

Х.

- Як із день-години (Б 1)
Зчиналися воликі війни на Україні. (Б 2)
Ніхто-ж *тоді* не міг обіраться¹⁾ (Б 2)
За віру християнську достойно - праведно
стати. (Б 3)
5. Тільки обібрався Барабаш да Хмельницький, (Б 5)
Да Клиша Білоцерківський. (Б 6)
Оттоді вони од своїх рук листи писали, (Б 7)
До *короля* Радислава послали. (Б 8)
Тодіж то *король* Радислав листи читає, (Б 9)
10. Назад одсилає, (Б 10)
У городі Черкаському Барабаша гетьманом
настаювлєє. (Б 11)
„Будь ти, Барабаш, у городі Черкаському
гетьманом, (Б 12)
А ти, Клиша, у городі Білої Церкві пол-
ковничим. (Б 13)
А ти, Хмельницький, у городі Чигрині
хоть писарем *військовим*“ (Б 14)
15. Оттогдіж то не багато Барабаш, гетьман
молодий, гетьманував, (Б 15)
Тільки півтора года. (Б 16)
Тогдіж то Хмельницький добре дбав, (Б 17)
Кумом до себе гетьмана молодого Бара-
баша зазивав. (Б 18)
А ще дорогими напитками його витав (Б 19)
20. І стиха словами промовляв: (Б 20)
„Ей пане куме, пане Барабашу, гетьмане
молодий, (Б 21)
Чи не могли-б ми з тобою у двоєх (Б 22)
Королєвських листів прочитати, (Б 23)
Козакам козацькі порядки подавати, (Б 23)
25. За віру християнську одпостайно стати?“ (Б 24)
Оттогді ж то Барабаш, гетьман молодий, (Б 25)
Стиха словами промовляє: (Б 26)
„Ей пане куме, пане Хмельницький,
Панє писарю *військовий*!“ (Б 27)
30. На що нам з тобою *королєвські* листи у
двоєх читати, (Б 28)
На що нам козакам козацькі порядки давати? (Б 29)
Чи не лүчче нам з Ляхами, (Б 30)
Мостивими панами (Б 31)
З уюкоюєм хліб-сіль по вік вічний уживати?“ (Б 32)

35. Оттогді то Хмельницький на кума свого
Барабаша (Б 33)
Велике пересердіє має, (Б 34)
Ще крашями напитками витав. (Б 35)
Оттогді то Барабаш гетьман молодий, (Б 36)
Як у кума свого Хмельницького
40. Дорогого напитку *напився* (Б 37)
Дак у його і спать *постався*. (Б 38)
Оттогді то Хмельницький добре дбав, (Б 39)
Із правої руки, з мезинного пальца
Шірозолотний перстінъ ізняв, (Б 40)
45. Із лівої кишені ключі виймав, (Б 41)
З під пояса шовковий платок висмикав. (Б 42)
На слугу свого вірного добре кликав-по-
кликав: (Б 43)
„Ей слуго ти мій повіренній²⁾. (Б 44)
Велю я тобі добре дбати, (Б 44)
50. На доброго коня сідати. (Б 46)
До города Черкаського до пані Барабаше-
вої *прибувати*. (Б 47)
Королєвські листи добре приймати“. (Б 48)
Оттогді то слуга, повіренній Хмельницько-
го, добре дбав (Б 49)
На доброго коня сідав, (Б 50)
55. До города Черкаського скорим часом.
Пильною годиною *прибував*. (Б 51)
До пані Барабашевої у двір уїжджав. (Б 52)
У сїни *війшов*, шличок із себе скидав: (Б 53)
У світлицю *війшов*, низький поклон *послав*. (Б 54)
60. Тіу значки на *столі* покладав, (Б 55)
А ще стиха словами промовляв: (Б 56)
„Ей пані — каже — ти пані Барабашева, (Б 57)
Гетьманова *молодая*!“ (Б 57)
Уже ж тепер твій пан³⁾ гетьман молодий (Б 58)
65. На славній Україні з Хмельницьким ве-
лкі бенкети вчиняють. (Б 59)
Веліли воїи тобі сїі значки до рук при-
имати, (Б 60)
А мені листи *королєвські* оддати: (Б 61)
Чи не могли б вони із кумом своїм Хмель-
ницьким (Б 62)
У двоєх прочитати, (Б 63)
70. І козакам козацькі порядки давати“. (Б 64)

¹⁾ Слова що їх Франко змінив—курсивом. Барабаш.

²⁾ Замість — повіренній Хмельницького.

³⁾ Замість — пан

- Оттогді ж то пані Барабашева,
Гетьманова [молода] *) (Б 65)
Ударнться об полн руками, (Б 66)
Обіллеться дрібними сльозами, (Б 67)
75. Промовить стиха словами: (Б 68)
„Ей не з горя-бідн мойому пану Барабашу (Б 69)
Схотілося на славній Україні (Б 70)
З кумом своїм Хмельницьким великі бен-
кетн вчнвити! (Б 70—71)
На що їм *королевські* листи у двох читати? (Б 72)
80. Не лучче б їм із Ляхами, (Б 73)
Мостивним панами, (Б 74)
З упокоєм хліб-сіль вічні часи уживати? (Б 75)
А тепер нехай не зарікається Барабаш,
Гетьман молодий, (Б 76)
85. На славній Україні огнів та тернів ізгашати, (Б 77)
Тілом своїм панським комарів годувати“. (Б 78)
Оттогді ж то пані *Барабашева*, (Б 80)
[Гетьманова] *) *молодая*,
Стиха словами промовляє: (Б 81)
90. „Ей слуго повіреннй Хмельницького, (Б 82)
Не *можу* я тобі листи *королівські* до
рук подати, (Б 83)
А велю я тобі до воріт *отхождати*, (Б 84)
Королевські листи у шкатулі із землі
вніймати“. (Б 85)
Оттогді *) слуга повіреннй Хмельницького. (Б 86)
95. Як сі слова зачував. (Б 87)
Так скорим часом, пильною годиною
До воріт *отхождав*, (Б 88)
Шкатулку з землі з *королевськими* листами
вніймав, (Б 89)
Сам на доброго коня сідав,
100. Скорим часом, пильною годиною
До города Чигрина *прибував*, (Б 91)
Свойому пану Хмельницькому
Королевські листи до рук добре *одав*. (Б 92)
Оттогді то Барабаш, гетьман молодий,
105. Од спа *уставав*, (Б 93)
Кролевські листи у кума свого Хмель-
ницького *зглядає*; (Б 94)
Тогді й напнтку доброго не *попиває*, (Б 95)
А тільки з двора тихо з’їздає, (Б 96)
Да на старосту свого Крачевського *вли-
че* *)-*покликає*: (Б 97)
110. „Ей старосто — каже — ти мій старосто
Крачевський! (Б 98)
Коли б ти добре *дбав*, (Б 99)
Кума мого Хмельницького живцем *узав*, (Б 100)
Ляхам, мостивним панами до рук *подав*! (Б 101)
Щоб вас могли Ляхи,
115. Мостивні гани
За білосорів *почитати*“. (Б 102)
Оттогді то Хмельницький як сі слова
зачував, (Б 103)
Так на кума свого Барабаша
Велике *пересердіє* мав. (Б 104)
120. Сам на доброго коня сідав,
Слугу свого повіреного з собою *забірав*. (Б 106)
Оттогді то Барабаш, гетьман молодий, (Б 135)
Конем *поїждає*, (Б 135)
Плаче — *ридає*. (Б 136)
125. І стиха словами промовляє:
„Ей пане куме, пане Хмельницький,
Пане писарю *військовий*! (Б 138)
На щоб тобі *кролевські* листи
У пані Барабашевої *визволяти*?“ (Б 139)
130. На щоб *) тобі *козакам* *козацький* *порядок*
давати? (Б 140)
Не лучче б тобі з нами *і з*“) Ляхами (Б 141)
З мостивними панами, (Б 142)
Хліб-сіль з упокоєм *уживати*?“ (Б 143)
Оттогді то Хмельницький *стиха* *словами*
промовляє: (Б 144—145)
135. „Ей пане куме, пане Барабашу,
Пане *гетьмане* молодий, (Б 146)
Як будеш ти *міні* *сими* *словами* *докоряти*, (Б 147)
Не зарікаюсь я тобі *самому*
З пліч *головку* як *галку* *зняти*, (Б 148)
140. „Кону твою і дітнй у *полон* *живцем* *забрати*, (Б 149)
Турському *салтану* у *подарунку* *одослати*“. (Б 150)
Оттогді то Хмельницький як сі слова
зговорив. (Б 151)
Так *гарзд* добре й *учнив*: (Б 152)
Куму *своему* Барабашеві, гетьману *мо-
лодому*, (Б 153)
145. З пліч *головку* як *галку* *зняв*, (Б 154)
Кону його, дітеж *живцем* *забрав*. (Б 155)
Турському *салтану* у *подарунку* *одослав*. (Б 156)
З того ж то часу Хмельницький *гетьма-
нувати* *став*. (Б 157)
Оттогді ж то *козакн*, діти, друзі-*молодці* (Б 158)
150. Стиха *словами* *промовляли*:
„Ей *пане* *гетьмане* Хмельницький,
Батьо *ваш*, Зінов *Богдане* Чигиринський, (Б 161)
Дай *Боже*, щоб ми за *твоею* *головою*
Ипан да *гуляли*, (Б 162)
155. Вірп *своеї* *християнської*
У *поругу* *вічні* *часи* не *подавалл*!“ (Б 163)

Франко, Студії с. 327—336.

*) Думка Франка. **) Пропущено — то. ***) Замість — *влице* *добре*. ****) Замість — *на* *щоб*. **) Замість — *із* *порив*. *прим*.

22. БИТВА ПІД КОРСУНЕМ.

Блещуча козацька перемога в травні 1648 р. лишила не глибокий слід в думовій епосі. — Дума що її оспівувала записана тільки двічі, та й то в досить некорисних обставинах, так що записи викликають чимало сумнівів щодо своєї точності і авторитетності. Один—анонімний запис з цілком невідомої щодо кобзарства території, другий—зіпсований уривок. Обидва записи вимагають великої обережності від дослідника.

I. Варіант А — Максимович, *Сборникъ Украинскихъ пѣсень*, 1849 с. 67. Текст записав Копитко, не сказано від кого і коли, в Золотоноському повіті на Полтавщині.

Варіант Б — Куліш, *Записки о Южной Руси* т. I с. 223. Записав Ніговський, мабуть від кобзаря Ів. Ригоренка в Красній Куті Богодухівського пов. в 1840-х, чи на початку 1850-х рр.

Варіант X—Франко, *Студії над українськими народними піснями* с. 356. Реконструкція основного тексту думи, як його уявляв собі Франко. Вказівки на відповідні варіанти подаємо в дужках.

II. Про місце і час походження варіанту А не знаємо нічого; вар. Б у Куліша надрукований між записами Ніговського від кобзаря Ригоренка, і се дозволяє здогадуватися, що вар. Б записано від нього ж, хоч воно й не сказано виразно. Та хочби запис був і не від Ригоренка, в кожному разі він мусів бути з Богодухівського повіту, бо саме тут найбільше записував Ніговський (порівн. т. I с. 21 і 89) Се й усі наші відомості про вар. Б. Про вар. А не знаємо і того. Все се дуже мало, але обидва варіанти дуже подібні один до одного і се подібність дає нам деякий ґрунт для міркувань про походження й історію сеї думи в цілому.

Обидва тексти були записані в дефектному вигляді. Максимович завважує, що він виправив початок варіанту А, бо кобзар помилкою причепив до нього початок „Олексія Поповича“, називаючи Хмельницького — Зборовським (треба доречі, завважити що Франко при своїй реконструкції сеї думи не завважив сеї примітки Максимовича). Чи допустив Максимович ще якінебудь правки лишається питанням, зокрема напр. щодо таких уступів як згадки про „канаву“ під Корсунем, та про село „Ситники“ (вар. А р. 59). Така історична точність думи здається дивною: коли співак забув ім'я Хмельницького, чи пам'ятав би він отсі подробиці битви разом з назвою далекого і невідомого села? Думаємо, що се місце було реконструоване так само як і початок, і тільки рядки про Потоцького допомогли редакторові зв'язати сю думу з Корсунською баталією та виправити її в сім напрямку. Римовані рядки про Потоцького: „Потоцький—розум жіноцький“,—законсервувалися певне ліпше—так се звичайно буває з такими порівняннями і поетичними образами, що побудовані на римовій асоціації. Дума про Корсунь зрештою ціла держиться на таких римованих формулах і багато з них спільне обидвом варіантам—„ой за те пиво—зробили козаки превелике диво“ (вар. А ряд. 9—10, вар. Б ряд. 9—10), „за той пивний молот, зробили превеликий колот“ (вар. А ряд. 11—12, вар. Б ряд. 17—18), „нема пана Яна, зв'язали козаки як би барана“ (вар. А ряд. 20—21, вар. Б ряд. 94—95), „котрих гнали до Прута, була дороженька барзо крута“ (вар. А ряд. 29—30, вар. Б ряд. 60—61), „котрих до Бузька, була доріженька грузька“ (вар. А ряд. 31—32), „Котрі до Хотини, то біжучи попотіли“ (вар. А ряд. 33—34), „котрі до Росі зісталися голі й босі“ (вар. Б ряд. 66—67), „обізветься Їдько (Давидко): вже козацькі корогви видко“ (вар. А ряд. 37—38, вар. Б ряд. 79—80), „Шльома—не буду на шабас дома“ (вар. А ряд. 52—53, вар. Б ряд. 70—71), „обізветься Аврам, я маю дорогий крам“ (вар. А ряд. 46, вар. Б ряд. 73—74), „в середу—зяняли Ляхів череду“ (вар. А ряд. 27—28), і т. д. Останні з сих образів, доречі, виступають і в інших думах про Хмельниччину. (Порівняти, напр., № 23¹ вар. А 78—79, № 23² вар. А ряд. 61—62 і р. 76—77, але в сім останнім тексті, що друкувався ген-ген після запису Копитка, ці порівняння, часто натягнені і не витримані, здаються запозиченими з старшого тексту—власне з Копиткового варіанту Корсуна нашого варіанту А¹).

¹ Правда, № 23¹ вар. А (запис Базилевича від Шута) з'явився 4 роки по № 22 вар. А, але в Базилевичевому тексті переробок взагалі не видно.

Другий наш варіант, Ніговського, як каже Куліш, одержав цілий вступ, рядки 1—10, з варіанту А без ніяких змін; про інші поправки Куліш не згадує просто, але в примітці до ряд. 88 він зазначає, що „этотъ стихъ исправляетъ несообразность списка г. Конитька“, бо там сказано: „...Аврам... с козаками пятами наживав“, а на думку Куліша слід „козакам... наживав“. Розуміється, що обидві редакції можливі, але чи текст Ніговського казав сам „козакам“, чи Куліш виправив його як „несообразность“—вирішити не легко.¹⁾ Інший слід поправки у варіанті Б—в рядку 102, де взято в дужки слово „узяли“, яке властиво нічого не міняє в тексті: чи редактор додав його, чи навпаки вважав за зайве, не ясно також; так само в ряд. 37 слово „уплітатъ“.

Ще обережніше доводиться говорити про інші можливі поправки до варіанту Б, хоч думаємо що такі поправки були. В тому вигляді як вони перед нам, як вже сказано, обидва варіанти сей думи дуже подібні: коли навіть відкинемо початок варіанту Б, позичений з варіанту А, то все таки подібностей дуже багато, хоча окремі епізоди бувають розставлені в ріжнім порядку, а такі переміщення, як відомо, бувають і в записах зроблених від одного кобзаря.

Так плач жінок, що в варіанті А стоїть на початку (ряд. 15—26), а в варіанті Б закінчує текст (ряд. 91—102).

Згадка про Потоцького в варіанті А—на кінці (ряд. 60—67), в варіанті ж Б вона стоїть на самім початку (ряд. 28—30); але стилізація сих місць в обох варіантах подібна.

Є одначе й більші різниці: вар. А, оповівши алегорично про битву-пиво, про горе Ляшок і про утечу орендарів, аж під кінець дає опис Корсунської битви, згадуючи про засідку козаків під Ситняками (ряд. 58—60); тимчасом вар. А розбиває початкову алегорію вставкою про засідку під Стеблево м, не згадуючи про „канаву“. Се одначе може пояснюватися редакторською роботою в обидвох випадках: що вар. А в сім місці можливо виправлений, се ми вже сказали; дуже можливо, що Куліш виправив по своєму сей момент в варіанті Б,—тому й з'явилося розходження. Стеблів, доречі і є справжнє місце „канави“.

Далі вар. Б має уступ, якого бракує в варіанті А—зворот до Ляхів, щоб вони не втікали (ряд. 21—27). Він переходить в епізод з Потоцьким, а в сьому епізоді додає згадку про попередній осідок Потоцького Кам'янець: „в Кам'янськїм Подільцї“, плутає дума (вар. Б 33—35).

Але найпомітніша різниця між обома варіантами, се додаток в варіанті Б—зворот до орендарів та згадка про мито (ряд. 40—55). В варіанті А не маємо й сліду сього уступу, зате більшу його частину маємо готову в думі про Оренди (№ 23¹ вар. А, ряд. 5—16, № 23² А ряд. 7—10, 14—19, А² ряд. 31—34). Вся різниця між варіантом Б нашої думи і думами про Оренди та, що в сих чотирьох текстах міняється епітет старця: про нього говорять як про „неборака“, „бідного“, в нашім тексті „сердешного“, та міняється старечий заробіток: до яєць додається „крупи“, „кури“, „пшоно“ („Оренди“ № 23² А¹ ряд. 16. „Корсунь“ вар. Б ряд. 51). Ся вставка з „Оренд“ у варіанті Б могла розуміється бути ділом кобзаря Ригоренка, що можливо знав і інші думи з Хмельниччини або хоч їх „загальні місця“ (як ось згадку про „крам“ в нашім вар. Б і в Шутовім тексті Оренд). Могло бути одначе і так, що се місце, яке властиво одно тільки глибоко й ріжнить варіант Б від варіанту А, було вставлене записувачем, а вірніше редактором, який зробивши в думі вже усякі інші зміни, причепив ще й сей удалий і випробований щодо ефекту момент для прикраси свого все таки фрагментарного тексту.

Остання можливість здається імовірнішою, власне з огляду на сю загальну подібність обидвох варіантів, яка раптом тут не витримується. Ще одна різниця, про яку згадаємо побіжно—деякі зайві моменти в утечі Євреїв у варіанті Б,—здається, не має принципового значення.

Як сказано, поза сими різницями подібність обидвох варіантів велика, настільки що позволяє зробити здогад про територіальну близькість обидвох текстів.

Про варіант Б ми знаємо, що він походить з Богдучівського повіту, взагалі багатого на кобзарську традицію; ми знаємо тут чимало кобзарів і вони мають досить багатий репертуар. Сам Ригоренко, видно, був також майстер не з найгірших. Тимчасом Копитківський текст походить з Золотоносського повіту, цілком невідомого з кобзарського боку і очевидно на кобзарство не багатого.²⁾ Не знаємо, чи тутешні кобзарі мали місцеві школи, чи з мистецького боку були вони зайдами; але на підставі нашого варіанту А мусимо думати, що співець сього твору—кобзар чи лірник, що від нього записав Конитько,—одержав свою освіту таки на Харківщині.

Правда, вар. А має дещо спільне і з деякими чернігівськими текстами (Шута), себто з іншим кобзарським центром, де відомі думи про Хмельниччину. Але в дійсності без сумнівна подібність

¹⁾ На нашу гадку дума могла й справді вважати, що „Аврам“ пішов з козаками—могла підкреслювати і те, що сей скромний „крамар“, не обтяжений мастками, не мав і за що боятися під час повстання. В „Орендах“, де він згадується також—в текстах Шута, є виразне протиставлення „Жиди“ з „малим крамом“ багатим орендарям, до яких він сам ставиться досить скептично, кепкуючи з їх „застав“.

²⁾ Крім сього запису Конитька ми не знаємо в сім повіті жодного запису думи, і тільки одно імення кобзаря—Івана Жовнянського—його портрет намалював О. Г. Сластьон 1906 р. Сей кобзар співав Олексія Поповича, Прс утечу трьох братів з Озова і „Голоту“ (не знати чи про Герць козака з Татариним, чи може Андібера). Сі думи здається лишилися не записані; в кожному разі в теці О. Г. Сластьона їх нема.

між ними, себто така, що не могла бути занозичена записувачем з Копитькового тексту, на наш погляд обмежується тільки тим „Абрамом“, що „мав крам“.

III. Максимович друкуючи вар. А додав до нього тільки коротку увагу, мовляв ся дума торкається двох перших побід Хмельницького над Поляками—побіди під Жовтими Водами і побіди під Корсунем. Антонович і Драгомавов обмежилися теж тільки кількома словами, мовляв в битві 15-го травня 1648 р. Миколу Потоцького, коронного гетьмана, дійсно взято в полон і віддано Татарам, а взимі 1647—48 він дійсно був на Поділля, як згадує вар. Б. Опис утечі Євреїв, зазначають видавці, нагадує думу про Оренди (т. II в. I с. 38). Лисовський розглядав нашу думу разом з Орендами, про що скажемо нижче.

Костомаров (Історія козачества, с. 805—820) розглянув думу про Корсунську битву разом з думою про Оренди з огляду на се, що матеріал обидвох дум в значній мірі однаковий (див. думу про Орендарів № 231, вступ III). Спиняючись досить докладно над питаннями про Євреїв-орендарів та на відносинах до них селянства, Костомаров серед мотивів народного гвіву, як він висловлений у думах, окремо відзначив перевагу економічних міркувань над релігійними: се виявляється в тому, що згадка про оренди церков стоїть в цілім ряді інших селянських жалів, а нічим не відкреслюється, як якась особлива кривда.

Переказуючи обидва варіанти Корсунської битви, Костомаров звертає увагу на ролі рими, особливо в опці пива, який всю свою силу й черпає з римових ефектів—„одна рима відноситься до образу варива пива, а друга, що їй відповідає, до поразки Ляхів“. Се вариво пива в варіанті А автор як і Максимович відносить до Жовтих Вод, тому що тут згадується про „праву середу“, день Жовтоводської битви.

Закінчує Костомаров сей розгляд думи про Корсунь і про Оренди такими міркуваннями: Порпнаючи глибше в зміст і в тон сих двох дум у їх варіантах, ми доглянемо в них такий помітний зв'язок, що переконаємось—вони не тільки витікають з одного джерела, пануючого тогочасного настрою народніх мас, але являються ніби частинами одного суцільного твору; сі частини то розпадаються, то знов змишуються. Се приводить нас до такого здогаду, що велика, небувала епоха стремління до єдиної мети відбилася і в народній поезії відповідними ознаками одности, а пісні і думи тих часів, що склалися слідом за подіями, коли б заховалися до наших днів, виявилися би одноцільною народньою поемою.

Єрофеїв (З. Н. Т. у К. кн. VII с. 46) вважає за первісний варіант Б, хоч до нього мовляв приставлено початок варіанту з А. Сей же останній варіант мовляв тільки попсовавший варіант Б. Сю попсованість Єрофеїв бачить в тім, що в варіанті Б мовляв нема згадки про баталію, а саме тільки „глузування Козаків над Поляками і Жидами“. Вставка про утиски орендарів в варіанті Б на думку автора позичена з думи про Оренди (очевидно кобзарями).

Велику розправу присвятив сій думі Франко (Студії над українськими народніми піснями т., с. 348 і 357 дд.). Він думав, що Корсунську побіду оспівано у думах не раз і елементи одної з таких дум знаходив в думі про Хмельницького і Барабаша та в Орендах (див. вступи до сих дум). Очевидно за старшу думу про Корсунську битву Франко вважав кінець варіантів Б і В думи про Хмельницького і Барабаша, яку він уявляв собі первісно в таким вигляді:

Поїхав пан Хмельницький лугом Базалугом. (№ 21 В 93)	І стиха словами промовляє: (Б 118)
Оттогді то припало йому з правої руки (Б 107)	„Ей козаки, діти, друзі-молодці, (Б 119)
Чотирь полковників: (Б 108)	15. Прошу я вас, добре дбайте, (Б 120)
Первий полковник Максим Ольшанський, (Б 109, В 95)	Од сна уставайте, (Б 121)
5. Другий полковник Мартин Полтавський, (Б 110, В 96)	Руський „Отче наш“ читайте, (Б 122)
Третій полковник Іван Богун, (Б 111, В 97)	На лядські табури наїзджайте, (Б 123)
А четвертий Матвій Борохович. (В 98)	Лядські табури на три часті розбивайте, (Б 124)
Оттогді то вони на славу Україну прибували, (Б 113)	20. Ляхів, мостивих панів, у пень рубайте, (Б 125)
Королевські листи читали, (Б 114)	Кров їх лядську у полі з жовтим віском мішайте, (Б 126)
10. Козакам козацькі порядки давали. (Б 115)	Віри своєї християнської. (Б 127)
Тогді то у святий день. У божественний у воеторник (Б 116)	У поругу вічні часи не подайте!“ (Б 127)
Хмельницький козаків до сходу сонця пробуждає, (Б 117)	Оттогді ж то козаки, друзі-молодці, добре дбали, (Б 128)
	25. Од сна уставали, (Б 129)
	Руський отче наш читали, (Б 130)
	На лядській табури наїзджали, (Б 131)

Лядській табури на три ча-
сти розбивали.

Ляхів, мостивих панів, у пень
рубали, (Б 133)

Кров їх лядську у полі з
жовтим піском мішали, (Б 134)

30. Віри своєї християнської
У поругу вічні часи не подали. (Б 135)

Нашу ж думу (№ 22) Франко вважає за другу (може новішу?) редакцію сеї думи. Вона, мовляв захо-валася в тексті Максимовича і в другім „неповнім“ записанім від „якогось Ригоренка“ у Куліша. Франко, як видно, не завважив фрагментарности варіанту А, на яку вказує Максимович, бо мабуть брав сей варіант з передруку „Историческхъ пѣсень“. Максимович на думку Франка „відчув“ неповність свого варіанту і тому відділив лінією окремі, механічно зложені частини. З них, мовляв, тільки перша відноситься до Корсунської події, а варіант Б цілий тісніше зв'язаний з темою. Підкрес-лявши ці моменти і пропускаючи уступ з „Ляшками“ ряд. 92 д., з „Орендарами“, ряд. 56 д., Франко дає спробу реконструкції думи, яку ми подаємо нижче як вар. X.

Останні рядки сеї реконструкції 46—55 (ряд. 32—36 варіанту Б) Франко подає в двох варі-антах—другий се рядки 62—67 варіанту А. До них він додає, що „життя саламаха вважається ха-рактеристикою козацького життя, а жовання сирій кобилиці характерстикою татарського“.

Про відгуки сеї думи, які Франко добачав в інших думках, сказано на відповідному місці.

Ф. Колесса (Українські народні думи с. 35) преднується загалом до думки Костомарова про сполучення в сім творі двох дум. В думі про Корсунь він відрізняє: „1) частини, що зображають Корсунську битву (тут належить зазв. Хмельницького до безпощадного нищення ворогів і виконання сього приказу козаками, се т. зв. епічна формула або спільне місце, що повторюється ще у думках про Барабаша і Хмельницького, Жидівські погроми і Повстання після Білоцерківського мира), 2) ві-дірвані уступи дум про пізніші народні рухи“.

А. На побѣду Корсунскую.

Ой обозветься пань Хмельницькій.
Отамань батько Чигиринській:
„Гей друзи-молодци! ¹⁾
Братья козаки Запорозци!	Тожь-то не одна Ляшка удовою стала!
Бо на праву середу
Заняли ²⁾ козаки Ляховь такъ якъ-бы
череду.
5. Добре знайте, барзо гадайте,
Изъ Ляхами пиво варити затирайте!
Лядській солодь, козацька вода;
Лядски дрова, козацьки труда.“
Ой за тее пиво	Ой, которыхъ гнали до Прута,
30. Була дороженька барзо крута:
Которыхъ до Бузька,
Була дороженька барзо грузька;
А которыхъ до Хотини,
То бѣжучи попотѣли:
10. Зробили козаки зъ Ляхами превели-
кее диво;
Ой за той пивный молоть
Зробили козаки зъ Ляхами превеликій
колоть;	35. То кидали козаки Ляховь у воду
Къ чортовой матери на прохолоду...
„Ой вей-миръ! обозветься первый жидъ
Тьдко.
Уже-жъ-пакъ изъ-за горы козацьки
корогвы видко!“
Ой за той пивный квасъ
Не одного Ляха козакъ, якъ бы скур-
вого сына, за чуба потрясь.	Побѣгъ до школы швидко:
40. „Ой школо-жъ моя, школо!
Чи тебе продати,
Чи въ карманъ забрати,
А чи тому пану Хмельницькому
Отаману батьку Чигиринському,
45. На ерачь подаровати?“
Ой обозветься другій жидъ Абрамъ.
„Ой я маю вельми дорогій крамъ:
Шпильки и голки,
Кременья и люльки.
15. Ой не вербы - жъ то шумѣли, и ни
галки закричали,
Тожь-то козаки изъ Ляхами пиво ва-
рить зачинали.	50. Ой я свой крамъ у коробочку склавъ,
Съ козаками пятами наживавъ!“
Ой обозветься третій жидъ Шлѣма.
„Ой я-жъ-пакъ не буду на шабасъ дома!“
Ой обозветься перва пани Ляшка: „нема
мого пана Гриця!
Де-сь поѣхавъ дивиться,
Якъ буде козацьке пиво вариться!“	Гей, обозветься пань Хмельницькій
20. Ой обозветься друга пани Ляшка: „нема
мого пана Яна!
Де-сь извязали козаки якъ-бы барана!“
Ой обозветься третя пани Ляшка: „нема
мого пана Якуба!
Ой Якубе, Якубе!
Де-сь тебе зъ Жовтои воды, зъ быстрои
рѣчки Прута, и до вѣку не буде!“	55. Отамань батько Чигиринській:
25. Ой не чорна хмара надъ Польцою встала:	

¹⁾ З технічних причин букву ђ, ѣ, ѓ, і передано курсивом. ²⁾ У Закревського. Старосв. бандуриста—Гнали.

- „Гей друзи-молодци,
Браття козаки Запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Одъ села Ситниковъ до города Корсуна
шляхъ канавою перекопайте,
60. Потоцького поймайте,
Менѣ въ руки подайте!“
Гей Потоцькій, Потоцькій,

Б. Дума о побѣдѣ подъ Корсунемъ.

-
(Ой обозветця панъ Хмельницький, ¹⁾
Отаманъ-батько Чигаринський:
„Гей друзі молодці.
Браття козаки Запорозці!
5. Добре дбайте, барзо гадайте,
Изъ Ляхами пиво варити зачинайте.
Лядський солодъ, козацька вода!
Лядські дрова, козацькі труди.“
Ой съ того пива
10. Зробили козаки зъ Ляхами превеликее пиво.
Підъ городомъ Корсунемъ вони становъ стали,
Підъ Стеблевымъ вони солодъ замочили:
Ще й пива не зварили.
А вже козаки Хмельницького зъ Ляхами
барзо посварили.
15. За ту бражку
Счинили козаки зъ Ляхами велику драчку:
За той молотъ
Зробили Ляхи съ козаками превеликій
колотъ:
А за той незнатъ-який квасъ
20. Не одного Ляха козакъ, якъ-би скурвого
сина, за чуба стрясъ.
Ляхи чогось догадались.
Відъ козаків чогось утікали.
А козаки на Ляхівъ нарікали:
Ой ви, Ляхове.
25. Пеські снове!
Чомъ ви не дождаете.
Нашого пива не допиваете?“
Тоді козаки Ляхівъ доганяли.
Пана Потоцького піймали,
30. Якъ барана звязали,
Та передъ Хмельницького гетьмана прим-
чала:
„Гей пане Потоцький!
Чомъ у тебе й досі розумъ жіноцький?
Не вмівъ ти еси въ Кам'янськимъ Подільці
пробувати,
35. Печеного поросяти, курці съ перцемъ та
зъ наврономъ уживати.
А теперъ не зумієш ти зъ нами, козаками,
воювати
И житнїї соломахи зъ тузлукомъ ²⁾ (уплі-
тати).

- Маєшъ собѣ розумъ жіноцькій!
Не годишся-жъ ты воївати!
65. Лучче-жъ тебе до пана Хмельницького
оддати
Сыромъ кобылины жовати,
Або житнїи соломахи бузиновымъ моло-
комъ запивати!
Максимович 1849 с. 67.

- Хяби вело тебе до рукъ Кримському хану дати,
Щобъ навчали тебе Кримські нагаи сирїи
кобылины жовати!“
40. Тоді Ляхи чогось догадались.
На Лидівъ нарікали:
„Гей ви, Лидове.
Поганські снове!
На що-то ви великій бунтъ, тревога зривали,
45. На мядю по три корчма становили.
Великі мета брли:
Відъ возового —
По півъ-золотого,
Відъ пішого — по два гроши,
50. А ще не м'явали й сердешного старця —
Відбирали пшоно та яйця!
А теперъ ви тїі скарѣп збирайте
Та Хмельницького идвайте,
Ато, якъ не будете Хмельницького идвати,
55. То не зарікайтесь за річку Вислу до По-
лонного прудко тікати.“
Лидове чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Которі тікали до річки Случи,
То погубили чоботи й оплчи:
60. А которі до Прута,
То була відъ козаків Хмельницького дорі-
женька барзо крута.
На ріці Случі
Обломали мість идчи,
Затопили усі клейноди
65. И всі Лядські бубни.
Которі бігли до річки Росі,
То зосталися голі й боєі.
Обизветця первий Лидъ, Гичникъ.
Та й ханаетця за бачикъ.
70. Обизветця другий Лидъ, Шляма:
„Ой я жъ пакъ не буду на сабасъ дома!
Третій Лидъ озоветця, Оврамъ:
„У мене невеликій крамъ:
Шпилька, голка,
75. Креміння, люлька.
Такъ я свій крамъ
У коробочку склавъ,
Та козакомъ п'ятами наживавъ.“
Обизветця четвертий Лидъ, Давидко:

¹⁾ Наголошені букви з технічних причин передаю курсивом.

²⁾ Сирівцемъ, розсоломъ на рибу. Прим. спів-

80. „Ой брате Лейбо! уже жь пакъ взъ-за гори
козацькі корогви видко!“
Обізвещя пятий Жидъ, Юдко:
„Нумо до Полонного утікати прудко!“
- Тогді Жидъ Лейба біжить,
Ажъ живіть дріжить;
85. Якъ на школу погляне,
Его серце Жидівське зіване:
„Эй школа жь моя, школа мурована!
Теперь тебе ні въ пазуху взяти,
Ні въ кпшеню сховати,
90. Але жь доведеться Хмельницького козакамъ
на срачь, на балаки покидати!“

- Не одна пані-Ляшка удовою зосталась.
Озовецця одна пані-Ляшка:
„Нема мого пана-Яна!“
95. Десь ёго звязали козаки, якъ-би барана,
Та поведи до свого гетьмана.“
Озовецця друга пані-Ляшка:
„Нема мого пана Кардаша!“
Десь ёго Хмельницького козаки поведи до
свого коша.“
100. Озовецця третя пані-Ляшка:
„Нема мого пана Якуба!“
Десь (узяти) Хмельницького козаки та ли-
бонь повісли ёго десь на дубі“.

Записки о Ю. Руси т. I с. 223.

Отес, панове-молодці, надъ Полоннимъ не
чорна хмара вставала;

X.

Ой обізветься пан Хмельницький,	(А ряд. 1)	30. „Ой ви Ляхове, пеські синове,	(Б р. 24—25)
Отаман батько Чигиринський:	(А р. 2)	Чом ви не дождаете,	(Б р. 26)
„Гей друзі-молодці,	(А р. 3)	Нашого пива не допиваете?“	(Б р. 27)
Братя козаки Запорожці,	(А р. 4)	Гей обізветься пан Хмельницький.	(А р. 54)
5. Добре знайте, барзо гадайте.	(А р. 5)	Отаман-батько Чигиринський:	(А р. 55)
Із Ляхами пиво варити затирайте:	(А р. 6)	„Гей друзі, молодці,	(А р. 56)
Лядський солод, козацька вода,	(А р. 7)	Братя, козаки Запорожці,	(А р. 57)
Лядські дрова, козацькі труда.“	(А р. 8)	Добре знайте, барзо гадайте.	(А р. 58)
Ой за тее пиво	(А р. 9)	Од села Ситників до города Корсуня	
10. Зробили козаки з Ляхами превеликеє диво:	(А р. 10)	Шлях канавою перекопайте!	(А р. 59)
Ой за той пивний молот	(А р. 11)	40. Потоцького піймайте.	(А р. 60)
Зробили козаки з Ляхами превеликий		Мені в руки подайте!“	(А р. 61)
колот;	(А р. 12)	Тоді козаки Ляхів доганяли,	(Б р. 28)
Ой за той пивний кеас	(А р. 13)	Пана Потоцького піймали,	(Б р. 29)
Не одного Ляха козак як би скурвого		Як барана звязали,	(Б р. 30)
сина		45. Та перед Хмельницького-гетьмана прим-	
15. За чуба потряс.	(А р. 14)	чали.	(Б р. 31)
Ой не верби ж то шуміли		„Гей пане Потоцький,	(Б р. 32)
І не галки закричали,	(А р. 15)	Чом у тебе й досі розум жіноцький?	(Б р. 33)
То ж то козаки із Ляхами		Не вмів ти еси в Кам'яні Покоцькім	
Пиво варить зачинали.	(А р. 16)	пробувати,	(Б р. 34)
20. Під городом Корсунем вони станом стали,	(Б р. 11)	Печеного поросяти.	
Під Стеблевым вони солод замочили:	(Б р. 12)	50. Куриці з перцем та шапраном уживати,	(Б р. 35)
Ще й пива не зварили,	(Б р. 13)	А тепер не з'умів з нами козаками вою-	
А вже козаки Хмельницького		вати!	(Б р. 36)
З Ляхами барзо посварили.	(Б р. 14)	(Будеш тепер) житню саламаху з туслу-	
25. За ту бражку	(Б р. 15)	ком уплітати.	(Б р. 37)
Зчинили козаки з Ляхами велику дражку.		Хпба велю тебе до рук кримському хану	
Ляхи чогось догадали,	(Б р. 21)	дати,	(Б р. 38)
Від козаків чогось утікали,	(Б р. 22)	Щоб навчили тебе кримські Панаї	
А козаки на Ляхів нарікали:	(Б р. 23)	55. Сирої кобилин жовати“.	(Б р. 39)

Франко, Студії с. 357.

23. ОРЕНДИ.

Наша пісенна література знає чотири тексти, що друкувалися і передруковувалися під різними, заголовками як „Дума о жидовских откупах“, „Угнетение Украины Жидами-арендарями“, „Жиди, рандари“ і т. ін.; ми зобраємо їх тут під спільним заголовком „Оренди“.

Сі чотири тексти одначе являються повторними записами від двох тільки співаків, що співали про одне явище: про економічний стан українського селянства і рядового козацтва напередодні повстання 1648 р. та початок сього повстання, але описували се явище дуже різно. Різниці сі настільки великі, що тексти сі трудно назвати варіантами одної думи, а скоріше—двома думами на одну тему. Нема сумніву, що колись таких дум було значно більше, з другого ж боку не можна з певністю сказати, що обидві тут подані думи в однаковій мірі репрезентують ті колишні думи про оренди і повстання 1648 р. Навпаки, дуже можливо, що одна з них тільки досить пізній новотвір зложений в значній мірі з матеріалу даного іншими подібними думами. Все ж такі не рішаємось подати сей текст як варіант X (літературну перерібку) до старшого тексту: ми за доцільніше вважаємо подати сі дві думи кожна окремо, кожна з своїм підномером: № 23₁, 23₂.

23₁.

I. Варіант А—Г. Базилевич, Містечко Александровка Сосницького уѣзда. Етнографическій сборникъ, 1853, вып. I с. 329. Текст записав священник містечка Олександрівки Григорій Базилевич від місцевого кобзаря Андрія Шута, коли саме—невідомо, мабуть в кінці 1840-х або в початку 1850-х років.

Варіант Б—Куліш, Записки о Южной Руси т. I 1856, ст. 56. Текст записав Куліш від Андрія Шута в Олександрівці мабуть 1853 р.

II. Між обома записами пройшло мабуть небагато років і тому різниці між ними невеликі—окрім тої, що вар. А близько тримається сосницького діалекту, а вар. Б підходить до літературної мови. Є кілька переставок, як наприклад: варіанту А ряд. 6—19 і вар. Б ряд. 7—21: в варіанті А разом говориться про шпик і мито, в варіанті Б се оповідання поділяється рядками 11—13 на два моменти.

Варіант А ряд. 40-48 і вар. Б 47-50—в варіанті Б переставлено слова „вутья вбити, жінку покормити“ з початку устуну на його кінець.

Або ще дрібніші переставки, як вар. А ряд. 21—вар. Б ряд. 28; вар. А ряд. 39—вар. Б ряд. 46, і т ін.

Сі переміни пояснюються переважно неусталеністю думового тексту, що безупинно міняється в устах навіть того самого співака. Часом одначе пояснюються вони і редакційною роботою Куліша над варіантом Б.

Більшість же різниць між текстами торкаються номенклатури та епітетів обох варіантів, і сі різниці мабуть в більшій мірі пояснюються особами самих записувачів, та неоднаковим рівнем їх історичної освіти.

Так варіант А ряд. 1 каже „од Куминщини“, вар. Б ряд. 1—„Кумівщини“ (про се див. нижче—III).

Варіант А ряд. 2—„Добрянщини“, вар. Б ряд. 2—„Брянщини“.

Варіант А ряд. 4—„Корольовськуй“ землі, вар. Б ряд.—кравельській.

Варіант А ряд. 29—„талер“, вар. Б ряд. 31 каже, на сей раз мабуть ближче до співаного тексту—„тарель“.

Варіант А ряд. 61 і 68 називає орендаря „мастивим“, варіант Б ряд. 64 і 71 виправляє на „мостивого“ пана.

Варіант А ряд. 78 за біблійною термінологією каже „Аврам“, вар. Б ряд. 80 виправляє ближче до народного—„Оврам“.

В рядку 91 варіант А виявляє велику недотенність кажучи Хмельницькому звертатися до козаків називаючи їх: „Руські“, варіант Б ряд. 93 виправляє сю помилку.

Варіант А ряд. 93, 101, 112, 119 і 130 називає Полонне „городом Поленогом“, вар. Б ряд. 100, 104, 116 виправляє сю помилку на „Полонне“.

Але в рядках 123, 125, 131 і 134 кобзар, якому видно Куліш просуфлірував сю поправку, збився знов на те як співав давніше—спочатку Поляное, потім Полоног. Куліш залишив сей рецидив і тільки Антонович і Драгоманов виправили текст одностайно на „Полонне“.

Правка Куліша виявила себе ще в рядку 119 варіанту Б. Базилевич не зрозумів натяку на легендарну козацьку гармату (вар. А ряд. 115) і вважав ім'я „Сирота“ за жалісливо-іронічний відзив Хмельницького про його артилерію. В варіанті Б ряд. 119 „Сирота“ являється власним іменням „пушки“, яку варіант Б, а вірніше Куліш, згадує ще раз в рядку 124.

Постійна різниця між варіантами ще й та, що варіант А згадуючи дві в які відбувалися події обмежується тим, що називає їх „святими“ (ряд. 85 і 117), а в Куліша вони не тільки „святі“, а ще й „божественні“, вар. Б ряд. 87 і 120.

Окремо слід спинитися на трьох додатках у варіанті Б: се рядки 36—40. де нерераховано заарендовані ріки; далі рядок 96, де додано заклик Хмельницького „мішати жидівську кров з піском“, а нарешті закінчення варіанту Б.

Перший додаток, се можна сказати напевне, цілком діло Куліша. Не можна думати, щоб Шут співаючи Базилевичеві цілком забув сей уступ, а потім рантом згадав його і всі сі власні імена рік, про які в звичайному житті йому мабуть і не доводилося ніколи чувати, та й згадав се досить точно, не перекрутивши. Се було б тим більше дивно, що здається назву „Саксані“ ніби трудніше затампи ніж місто „Полонне“, що тим не менше перекинулося в кобзаревій пам'яті у „Поленог“. Але насправду—сих річок Шутіві не довелося згадувати: всі вони згадуються в т. III Велчка, що відмітили вже Антонович і Драгоманов, як зайвий доказ, мовляв, правдивості думи. Ми ж з огляду на сказане вище думаємо, що Куліш занасуючи думу від Шута власне і зачерпнув у Велчка сі назви річок, можливо в широму переконанні, що кобзар співаючи про оренди рік, мусів був конче наводити реєстр їх імен. Можливо, що він навіть вивчив Шута, що той забув сей уступ і змусив йому проспівати його, і в сьому свіві річка „Каїрочка“ замінилася на „Кудеску“. Антонович і Драгоманов відзначили сю помилку „думи“, але може Куліш мав для свого реєстру і інші матеріали крім Велчка, і там знайшов сю козацьку річку Кудеску?

Другий додаток в варіанті Б, рядок 96, цікавий тим, що хоч його бракує в першій запису від Шута, в варіанті А, зате він незмінно фігурує майже у всіх інших Кулішевих записах від Шута.

Так в думі про Хмельницького і Барабаша двічі зустрічаємо сю фразу з тою зміною, що замість „жидівської крові“ маємо тут лядську. „Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте“ (ряд. 125 і 133). В тім же вигляді повторена ся фраза в думі про Білоперківщину (№ 31 вар. А ряд. 61).

Третій додаток се рядки 134—135 варіанту Б, що трохи міняють зміст думи як він нам відомий за варіантом А. В варіанті А виходить, що після здобуття Полонного і трьохгодинного пљондровання міста козаки вертаються додому, і тут вже вичають собі. Варіант Б після пљондровання вставляє пняцтво в Полоннім, а вже далі поворот.

Але не вважаючи на розходження в змісті сей додаток в дійсності тільки повторяє попередні рядки 132—133,—звичайний засіб співаків для продовження тексту думи.

III. Література сеї думи досить значна. Г. Базилевич при своєму запису дав деякі інтересні пояснення, що мають значіння для історії варіанту А. Так автор додає, що Шут знаючи „багато пісень“ про Хмельницького, оповідає її переказ про те як Хмельницького знайшли (очевидно маленьким) у хмелю і тому таке прізвище дали. Виріс він на дворі польського короля і там знайшов „в бумагах“, кому „принадлежала Малороссія со времени Владимира, и ушелъ отъ короля въ Запорожье, гдѣ служилъ добре и наконецъ прогналъ Ляховъ изъ Малороссіи“. Крім того, мовляв, Шут співав пісню про війну Хмельницького з Ляхами і Волохами. Співав він свої пісні, мовляв, „при косарях“: очевидно взагалі на різних толоках, де збирається багато людей для праці і розваги, а може й при інших святочних нагодах, але оповідаючи докладніше про косовицю Базилевич прицінив саме сюди свого „достопримѣчательнаго старика“—„по малороссійски старца“, а „по русски ницаго“ (с. 329).

В самім тексті Базилевич пояснив слово „Куминщина“, що се мовляв натяк на те що Хмельницький був кумом у „гетьмана Барабаша“.

Куліш до свого варіанту Б дав тільки увагу, що запис Базилевича має пропуски і огріхи проти мови, тому він, Куліш, і записав удруге сю думу (с. 56).

Досить просторий коментар Антоновича і Драгоманова. Подаючи літературу про орендування шляхів, торгів і церков, він спиняється окремо на майже буквальній подібності деяких місць думи з описами сучасників—анонімним мемуаристом що його видав Войціцький¹⁾ і Григорієм Кунаковим,

¹⁾ В дійсності се перерібка Анналів Коховського, як пояснює М. Грушевський—(Історія VIII. 1. друге вид. с. 204).

московським гінцем. Далі завважено, що назви рік, так як вони подані в обох думках про Оренди, згадані і у Величка т. III сс. 474—5, 47, 482; тільки Кудеска названа помилкою замість Каїрки.

Подано уривок опису погромного заславського рабства, і нарешті дано пояснення до деяких термінів думи. „Королівська земля“—мовляв дозволяє думати, що дума зложена ще поки не було думки про відлучення України від Польщі, а потім трималася в правобережних землях під Польщею. Згодом мовляв вар. Б перейшов на Лівобережжя, де його занисано.

„Кумівщина“—се час нещасливої битви під Кумейками 1637 р., а „Брянщина“—се „може „Браніччина“ епоха поділу Польщі, коли Бранічці грали велику роль на Правобережжі. А проте, додають видавці, сі рядки мають відмінний склад від решти думи, тому вони й вважають їх штучними, себто літературними (с. 30).

Лисовський, як було згадано, розглядав нашу думу у зв'язку з двома іншими думками—про Корсунь і про Білоцерківський мир. В думках про Оренди Лисовський мав замір спинитися окремо „на двох фігурах“ орендарів: чому тільки на двох, се неясно, бо переглядає він майже всі фігури що є в думі і не підкреслює спеціально ні одної. Спиняється і на „фігурі козака“ і „ляха“ (в думі про Білоцерківщину), аналізує їх реалізм і роздумує над причинами того, чому типові фігури „з товни“ займають більше місця в думі ніж історичні герої тих подій. Думка автора така, що постаті з маси і зв'язані з ними епізоди особливо подобалися, і виперлися на перший план за кошт історично важніших, але для публіки менше цікавих моментів, що і виявилось в нерівномірній конструкції сих дум. Автор думає, що всі сі популярні епізоди переходили з думи в думу. „Гумористичні місця з незначних епізодів розвинулися настільки, що стали головним змістом оповідання, випираючи основну тему. Сі місця особливо подобалися, а думи, в яких сі місця зустрічались, мали особливий успіх“ (с. 23). Над можливою роллю записувачів в сім процесі накопичування популярних сцен Лисовський, як звичайно, не зупинився.

Чимало уваги віддав сій думі Костомаров, розглядаючи її разом з думою про Корсунь, як то вже було сказано (див. вище сю думу, вступ III). Щодо пояснення Кумівщини Костомаров тримався думки Історичних Мисель, і щодо „Брянщини“ теж вважав се „епохою прилучення країни до російської держави“. Пояснюючи імена заоренованих річок він не обмежився посплюкою на Величка, а зазначив що Гнилобережжя се Гнилий Тпкич, або Гнилоп'ят, притока Тетерева, при назвах до „Копрочки“, „Кудески“, „Пробойної“ (в № 23₂) поставив знаки запитання. „Пушку сироту“ Костомаров поясняв як легендарну гармату Хмельницького, про яку оповідає С. Гродський.

Про відносини між думою № 23₁ Костомаров завважив що „сі варіанти двох дум часом мішаються; частини другої думи заходять в першу і навпаки; одио в однім варіанті поставлено з початку, а в другім теж саме стоїть далі“ (с. 80). Взагалі № 23₂ Костомарову здався старішим.

Але і для сеї думи як і для інших дум про Хмельницького найважливіший коментар дають такі Франкові „Студії“.

Франко порівнює кривди, що їх описує дума, з кривдами, про які говорить зазивний лист Хмельницького з весня 1648 р. в мемуарах Кушевича: „Як бачимо, в тім реєстрі на першім місці стоять кривди, зазначані козаками вже в часі Хмельниччини, а між давнішими, які спричинили повстання козацтва та українського народу, сим разом нема згадки про надужиття Євреїв. Се не значить, що таких надужиттів не було, але в очах такого політика яким був Хмельницький, ті надужиття були занадто підрядні сироти тих, яких допускалася польська власть, та польська сольдатеска. Зовсім інший образ, відповідний радше традиції, виробленій серед українського козацтва XVIII в. т. зв. Гетьманщині, ніж дійсному станові річей у першій половині XVII в. на Правобережній Україні, виявляє дума про єврейські утиски та єврейські погроми на Україні, яка дійшла до нас у двох значно відмінних варіянтах, надрукованих у збірці Антоновича і Драгоманова“ —Франко розуміє наші № 23₁ Б і № 23₂ А¹ і А².

Перший з них (наш варіант Б) Франко вважає „в головному“ не історичним. „Бо Хмельницький не здобував города Полонного, ані не видавав наказу переслідувати Євреїв. Поетично оброблена спеціалізація єврейського володіння над козаками підходить ближше до характеру реєстра козацьких кривд у Грабянки та Лукомського, ніж до сиравньої дійсности половини XVII в., але правдиво-поетичним інстинктом обминає нелюдські жорстокості та надужиття панів і Євреїв, на які кладуть натиск реєстри козацьких літовинців. Найбільше до чого посувається Євреї у думі, се те, що хапає козака за чуприну, та він же задовольється зовсім, коли козак називає його мостивим паном. Так само дивно поетичним інстинктом дума не згадує про ті жорстокості та кровопролиття, яких жертвою впало певне не мало число Поляків та Євреїв на Україні літом 1648 р., хоч візіпні описи тих жорстокостей сильно переборщені так само, як і цифри жертв, прибільшені певне в десятиро“ (с. 394).

Щодо походження варіянту Б, то на думку автора перші його рядки „дають щось у роді хронологічної вагви“. Слова „від Кумівщини до Хмельниччини“ означають очевидно десятиліття від битви під Кумейками (1637) до початку повстання Хмельницького при віці 1647 р. Щодо значіння „Брянщини“ Франко розходить ся з толкованням Антоновича і Драгоманова: „Коли, каже він, його

розуміти як натак на місто Брянськ і його округ, що лежить у північній частині Чернігівської губернії, то можна би під Брянщиною розуміти прихід великоруських розкольників старовірів у ту місцевість, який стався голосним фактом коло р. 1667. В таким разі мали би ми третій ступінь сеї хронологічної драбинки, о 20 літ віддалений від другого і zarazом вказівку, що дума повстала в околиці, де наплив великоруських розкольників був в живій пам'яті, знач. десь у теперішній Чернігівській губернії.

„Останній ступінь сеї хронологічної драбинки ще більше неозначений як попередні, але в усякім разі те „до нинішнього дня“, чи воно буде значить протяг десять чи 20 літ, чи може 40 по пропорції 10 : 20 : 40, веде нас на кінець XVII, або на початок XVIII віку, правдоподібно в початки гетьманування Мазепи, як на час повстання сеї думи“ (с. 404)—себто нашого № 23₁.

М. Грушевський теж спивняється над „Орендами“ (№ 23₁, варіант Б) в т. VIII Історії України-Руси (ч. II с. 437—8). На його думку значення Брянщини „як хронологічної дати зістається незрозумілим“ (в 2-м вид. він прийняв пояснення її як „Брянщини“, с. 123). Пояснення річок у нього відмінне і докладніше ніж у Антоновича і Драгоманова та у Костомарова. Самара, Саксань, Гнила, Пробійна, Кудеска (вар. Каїрка і Гнилобережка) — „назви здебільшого реальні: Самара, Саксань-Саксагань, доплив Інгула, і Гнила Саксагань, її допливець, Каїрка — малий доплив Дніпра, нижче порогів, єсть також Перебийна — „вітка“ Дніпра; їх треба розуміти, очевидно загалом — як оренду поборів з степової і ловецької здобичі, бо ні на Самарі ні на Саксагані, тм менше на Каїрці або Перебийній єврейських комор ніколи не було“.

Докладніше спивняємося над думками Єрофеева про Оренди. Він називає їх „Утиски України Жидами-рендарами і повстання“ і під сьм заголовком збирає три варіанти: наші № 23₁, вар. Б 23₂, вар. А¹ і вар. А².

На його думку—„по всіх варіантах знати вплив інтермедій, власне там, де змальовуються відношення козаків до Євреїв та Поляків (надто насмішливо). Подія, що про неї оновідається в думі, вільно допускає, на нашу думку, вставлення в думу тих місць з сучасних українських інтермедій, де було негати́вне відношення до ворогів України“. Крім сих літературних вставок Єрофеев бачить вставку і в нашім варіанті Б (№ 23₁) в рядках 35—40: він вважає її ділом Куліша.

Вище ми висловили ту ж думку, хоч аргумент Єрофеева відмінний і здається нам дивним: мовляв трудно гадати, „щоб інші кобзарі, що знали сю думу (?), так хутко забули спом'януті місця рядків“. А вже перелік річок досить подібний до сього є і в № 23₂, вар. А₁ і А₂.

В рядках нашого варіанта Б 87 і 121 Єрофеев бачить вплив духовних віршів.

Загалом на думку автора „всі варіанти однаково вірно передають подію“, а найближче до першої редакції стоїть, як він думає, наш № 23₁, вар. Б.

Ф. Колесса порівнює думу про Оренди з віршами про Хмельниччину і з польськими поемами єдинадцятого віку — „Kruk w złotej klatce або żydzi w swieobodnej wolności korony Polskiej“ Я. Кміти (1648 р.) і „Satyr Podgórski“ (1654). Але ся дійсно разяча подібність на думку автора поясняється спільністю тодішніх настроїв, а не генетичною залежністю дум від польської віршової літератури (Гене́за с. 78). Важно окремо зазначити ще порівняння нашої думи з устною із драми Теофана Трофимовича „Милость Божія“, а саме рядків 59—66 (варіанту Б) і слів з промови Хмельницького в драмі: „...которим поклон отдавали“ (себто козакам).

Але завважимо що сі слова ще більше подібні до рядків 15—16 варіанту А₁, № 23₂.

А¹).

Якъ одъ Кумыныщины, да до Хмельныщины,	Да по три шинки становылы;
А одъ Хмельныщины, да до Добрянщины,	Становылы шинки по долынахъ,
Якъ одъ Брянщины, да и до сѣго жъ то дня,	Зводылы щоглы ⁴⁾ по высокихъ могилахъ,
Якъ у земли Королевьськуй, да добра не було.	10. Да бралы миту промиту ⁵⁾
5. Якъ жиды рандари ²⁾ вси шляхи козацьки зарандовалы; ³⁾	Одъ ⁶⁾ возового ⁷⁾
На одной мили	По повзолотога ⁸⁾ ,
	Одъ пшшого-пешеныцы ⁹⁾
	По три денежки мита бралы;
	15. Одъ неборака ¹⁰⁾ старця
	Бралы круны да яйца,

¹⁾ З технічних причин наголошені буква передано курсивом. ²⁾ Арендатори; прим. записувача. ³⁾ В откупъ взяли; п. з. ⁴⁾ Шосты; п. з. ⁵⁾ Щоплину мостовую; п. з. ⁶⁾ Отъ; п. з. ⁷⁾ Который съ тѣлгою—съ возомъ ѣдетъ; п. з. ⁸⁾ Ползолотой—10 к. или 5 грошей; п. з. ⁹⁾ Отъ пшшого бѣдняка; п. з. ¹⁰⁾ Отъ бѣднѣйшаго; п. з.

- Да-й-ще пытае:
Цы нема, котыкъ, сце цого ¹¹⁾?)
Ще-жь-то жиды рандари въ томъ не пересталы:
20. На славнуу Украйни вси козацьки церкви зарондовалы.
Которому бь то давъ Богъ козаку, альбы мужику,
Дытыну появыты: ¹²⁾
То нейды до поиа благословитьця,
А пойды до жида до рандара, да положь шостакъ, ¹³⁾
25. Щобъ позволивъ церковь одчиниты, ¹⁴⁾
Тую дытыну окреститы.
Ище жь которому бь то давъ Богъ козаку, альбо мужику, дытыну одружиты, ¹⁵⁾
То нейды до поиа благословитьця;
А пойды до жида до рандара, да положь быты ¹⁶⁾ талеръ,
30. Щобъ позволивъ церковь одчиниты,
Тую дытыну одружиты.
Ищежь жиды рандари в тумъ не пересталы:
На славнуу Украйни вси козацьки рики зарондовалы;
Которыбь-то козаць, альбо мужиць, исхотивъ ¹⁷⁾ на рички рыбы вловиты,
35. Свою жунку зь дитьми покормыты,
То нейды до нана благословитьця,
А пойды до жида до рандара, да поступи ему часть оддаты,
Щобъ позволивъ на рички рыбки вловыты,
Свою жунку зь дитьми покормыты.
40. Который бы козаць исхотивъ на рички утя вбыты,
Жунку свою зь дитьми покормыты,
То нейды до пана благословитьця,
Да пойды до жида до рандара, да поступи ему що небудь,
Щобъ позволивъ на рички утя вбыты,
45. Жунку свою зь дитьми покормыты.
То одынъ козаць мимо кабаць иде,
За плечима мушкетъ несе,
Хоче на рички утя вбыты;
То жидь-рандарь у кватырку ¹⁸⁾ поглядае,
50. На жидовку свою стыха ¹⁹⁾ словами примовляе:
„Эй жидовочка жь моя Рася!
Шо сей козаць себи думае?
Шо вунъ у кабаць не вступитъ,
За денежку горилки не кшпитъ.“
55. Мене жида рандара не иерепросить,
- Щобъ позволивъ ему на рички утя вбыты“.
- То жидь рандарь стыха подхождае,
Козака зь заду за-патлы ²⁰⁾ хватаеть,
То козаць на жида рандаря искоса,
як медьвидь, поглядае,
60. Ище жида рандаря мастывымъ паномъ узывае.
„Эй жиду, жиду! Мастывый пане!
Позволь мини на рички утя вбыты,
Свою жунку зь дитьми покормыты!“
Тогди жидь рандарь у кобакъ ужождае,
65. На жидовку свою стыха словами примовляе:
„Эй жидовочка жь моя Рася!
Буть мини у Билуу Церкви наставнымъ равомъ! ²¹⁾
Назвавъ мене козаць мастывымъ паномъ!“
Одь тогди жь то, икъ ²²⁾ у Святы день,
у Четвертокъ,
70. Жиды рандаре у Билуу Церкви на сеймъ избирались,
Междо собою раду малы,
Стыха словами примовлялы:
„Эй жиды вы, жиды рандаре!
Шо теперь у вась, на славнуу Украйни слышно?“
75. Слышенъ, говорятъ, у насъ Гетьманъ Хмельныцьки;
Икъ отъ Билои Церкви да до славного Запорожа
Не така стоить жидовьска сторожа!
То озоветьця одынъ жидъ Аврамъ,
У того бувъ невелики крамъ ²³⁾,
80. Тульки шиильки да иголки;
Шо ходывъ по-за Днѣпромъ, да дуривъ козацьки жонки.
„Эй жыды жь вы, жиды рандаре!
Екъ изъ низу литни вытеръ иовые,
Вся ваша жидовьска сторожа погине.“
85. Тогди жь-то икъ у Святы день во вторныкъ
Гатьманъ Хмельныцьки козакувъ до веходу сонця у походъ выправлявъ ²⁴⁾
И стыха словами примовлявъ:
„Эй! козаки, диты, друзы!
Прошу вась, добре дбайте! ²⁵⁾“
90. Одъ сна вставайте,
Руськи: Отче Нашъ читайте!
На Славну Украйну прибувайте!
Жидовъ-рандаровъ у нень ²⁶⁾ рубайте!

¹¹⁾ Нѣтъ ли, котик! еще чего. Такъ обыкновенно Андрей Шугъ передразниваетъ Еврея. И самъ отъ себя прибавляетъ: да-нема! нехай теби халепа! т. е. да нѣтъ ничего — пусть тебѣ все злое. Халепа отъ Греческаго: *χαλεπ* — трудное. Или такъ: да нема! нехай теби Цураха или: цур-теби, пек-теби. Это такія малороссійскія фразы, которыхъ нельзя перевести слово въ слово; онѣ сильнѣе чѣмъ: „отойди прочь отъ меня, я тебя чуждаюсь“. ¹²⁾ Дитя родить; п. з. ¹³⁾ Деньги такія; п. з. ¹⁴⁾ Отворить; п. з. ¹⁵⁾ Обвинчатъ; п. з. ¹⁶⁾ Битый; п. з. ¹⁷⁾ Пожелалъ; п. з. ¹⁸⁾ Стекло оконное; п. з. ¹⁹⁾ Потихоньку; п. з. ²⁰⁾ Волосы; п. з. ²¹⁾ Раввиномъ; п. з. ²²⁾ Какъ; п. з. ²³⁾ Лавочный товаръ; п. з. ²⁴⁾ Отправлялъ; п. з. ²⁵⁾ Старайтесъ; п. з. ²⁶⁾ Въ конецъ; п. з.

- Въиры своеи Християньскои у поругу
не подайте!
95. Жидовському шабасу не польгуйте!²⁸⁾
Тогди жъ то жида рандаре догадливы
бувалы,
Вси до города Поленого повтекалы.
Тогди Хмельныцьки на славну Укра-
ину прибувавъ,
То жида рандара негодного²⁹⁾ не зус-
тававъ.
100. То Гатьманъ Хмельныцьки не пышенъ²⁸⁾
бувавъ,
Пудъ городъ Поленогъ прибувавъ,
Одъ своихъ рукъ лысты писавъ,
А въ листахъ приписувавъ:
„Эй! Полоняне! Полоняньская гро-
мада!²⁹⁾
105. Колы бъ вы добре дбалы,³⁰⁾
Мини жидувъ рандаровъ до рукъ по-
дали!“
То вони ему отпысали:
„Пане, Гатьмане Хмельныцьки!
Хоть будемъ одынъ на -днумъ³¹⁾ ля-
гаты,³²⁾
110. А не можемъ тыби жидувъ рандаровъ
до рукъ податы.“
Тогди жъ то Хмельныцьки одъ рукъ
своихъ лысты писавъ,
У городъ Поленогъ други разъ по-
дававъ:
„Эй Полоняне, Полоняньская громада!
Не хороша ваша рада!
115. Есть у мене одна пушка, сырота!
Одчинятьця³³⁾ ваши широкіе железные
ворота!“
Одъ тогди жъ-то икъ у Святы день
Четвертокъ
Хмельныцьки доведеху солнца устававъ,
Пудъ городъ Поленогъ ближей при-
бувавъ,
120. Въ городъ Поленогъ гостынецъ пода-
вавъ...
Тогди Жида рандары горкимъ голо-
сомъ заволалы:³⁴⁾
„Эй, Полоняне! Полоняньская громада!
Колыбъ вы добре дбалы,
Одъ Полщы ворота одпыралы,
125. Да насъ за Вислу ричку, хоть у въ
одныхъ рубашкахъ пускалы,
То бъ мы за Выслоу ричкою пребу-
валы,
Да соби дитей дожидалы,
Да ихъ добрымы диламы наушчалы,
Щобъ на козацьку Украину и кры-
вымъ окомъ не поглядалы.“
130. Отъ тогди жъ-то козакамъ у городи
Полонози
Дана воля на три часы съ половиною:
„пійте, гуляйте!
Коло жидувъ рандаровъ соби нажму
хорошу майте!“
Тогди жъ-то козаки на славну Укра-
ину обратно прибувалы,
Очертомъ³⁵⁾ сѣдали,
135. Сребро и злато на три часты поевалы³⁶⁾
Первую часть на Покрову Сѣчовую, да
на Спаса Мижигорського отдалы;
А другую часть на меду, да на око-
витуй горильци пропивалы,
Трейтую часть миждо собою козакамъ
поевалы.
Тогди не одинъ козакъ за пана Хмель-
ныцькаго Бога просывъ,
140. Шо не одынъ жидувськи жупанъ зно-
сывъ.
Тогдижъ то Хмельныцьки померъ, а
слава его козацька невмре, неполяже!

Этнографическій Сборникъ 1853 в. I с. 329.

Б

Дума о жидовскихъ откупахъ и о войнѣ изъ-за-нихъ.

- Якъ одъ Кумівщини да до Хмельнищини,^{*)}
Якъ одъ Хмельнищини да до Брянщини,
Якъ одъ Брянщини да й до сѣго жъ то дня,¹⁾
Якъ у землі кралевській да добра не було:²⁾
5. Якъ Жиди-рандари
Всі шляхи козацьки зарандовали.
Що на одній милі
Да по три шинки становили.
Становили шинки по долинахъ,
10. Зводили щоглы во високихъ моголахъ.
Ище жъ то Жиди-рандари
- У тому не перестали:
На славній Україні всі козацьки торги за-
орандовали
Да брали мито-промито:
15. Одъ возового
По півъ-золотого,
Одъ пішого-вішеняці по три денежки мита
брали,³⁾
Одъ неборака старця
Брали кури да яйца,
20. Да ище вптае:

*) Ни одного; п. з. ²⁸⁾ Не горды; п. з. ²⁹⁾ Общество; п. з. ³⁰⁾ Хорошо сѣблалы; п. з. ³¹⁾ Одинъ на одномъ; п. з. ³²⁾ Ложиться; п. з. ³³⁾ Отворятся; п. з. ³⁴⁾ Закричали; п. з. ³⁵⁾ Кружкомъ; п. з. ³⁶⁾ Дѣлили; п. з.

*) З техничнихъ причин наголошені літери передано курсивом. 1) В передруку Грінченка, Думи Кобзарські с. 72 — першихъ трьохъ рядківъ бракує. 2) У Франка, Студії — с. 390 — да не було добра. 3) У Франка останніхъ двохъ слівъ бракує.

- „Чи нема, котикъ, сце пого?“
 Ище жъ то Жиди-рандари
 У тому не перестали:
 На славній Україні всі козацьки перкви
 заорандовали.
25. Которому бъ то козаку, альбо мужику
 давъ Богъ дитину появити,
 То не йди до попа благословитьця,⁴⁾
 Да пійди до Жиди-рандара, да положъ
 шостакъ, щобъ позволивъ церкву одчинити,
 Тую дитину охрестити.
 Ище жъ то которому бъ то козаку, альбо
 мужику давъ Богъ дитину одружити,
 То не йди до попа благословитьця,⁴⁾
 Да пойдди до Жиди-рандара да положъ би-
 тий тарель,⁵⁾ щобъ позволивъ церкву
 очинити,
 Тую дитину одружити.
 Ище жъ то Жиди-рандари
 У тому не перестали:
35. На славній Україні всі козацьки реки за-
 рандовали.
 Перва на Самарі,
 Друга на Саксані,⁶⁾
 Трейтя на Гнплій,
 Четверта на Пробойній,⁷⁾
 Пята на річці Кудесці.
 Которий би то козаць, альбо мужикъ нехотівъ
 риби вловити,⁸⁾
 Жінку свою зъ дітьми покормити,
 То не йди до пана⁹⁾ благословитьця,
 Да пійди до Жиди-рандара¹⁰⁾ да поступи
 ёму часть оддати,
 Щобъ позволивъ на річці риби вловити,
 Жінку свою зъ дітьми покормити.
45. Щобъ позволивъ на річці риби вловити,
 Жінку свою зъ дітьми покормити.
 Тогді жъ то одинокъ козаць мамо кабацькѣ иде,
 За плечима мушкетъ несе,
 Хоче на річці утя вбити,
 50. Жінку свою зъ дітьми покормити.¹¹⁾
 То Жидь-рандарь уквартирку поглядає,
 На Жидівку свою стиха словами промовляє:
 „Эй Жидівочко жъ моя Рася!
 Що сей козаць думає, що вінъ у кабацькѣ не
 вступитъ,
 55. За денежку горілки не купитъ,
 Мене, Жиди-рандара, не перепросить,¹²⁾
 Щобъ позволивъ ёму на річці утя вбити.
 Жінку свою зъ дітьми покормити“.
60. Тогді-то Жидь-рандарь стиха підхождає,
 Козака за патли хватає.
 То козаць на Жиди-рандара скося, якъ вед-
 мідь, поглядає,
 Ище Жиди-рандара моставимъ паномъ
 узиває:
 „Эй Жиду“, каже, „Жиду-рандаре,
65. Моставий пане!
 Позволь мині на річці утя вбити,
 Жінку свою зъ дітьми покормити“.
 Тогді Жидь-рандарь у кабацькѣ вхождає,
 На Жидівку свою стиха словами промовляє:
 „Эй Жидівочко жъ моя Рася!
 70. Буть мині теперъ у Білій Церкві наставнимъ
 равномъ:
 Назвавъ мене козаць моставимъ па-
 номъ“.¹³⁾
 Тогді-то у святій божественний день у
 четвертокъ,
 Якъ Жиди-рандарь у Білую-Церкву на сеймъ
 збирались,
 Одинъ до одного стиха словами промовляв:
 75. „Эй Жиди жъ ви, Жиди-рандари!
 Що теперъ у васъ на славній Україні слышно?“
 „Слышневъ“, говорить, „теперъ у насъ геть-
 манъ Хмельницький:
 Якъ одъ Білої Церкви да до славного
 Запорожа
 Не така стоить Жидівська сторожа“.
80. Тогді озветця одинокъ Жидь Оврамъ
 (У того бувъ невеликий крамь,—
 Тільки шпильки да голки,
 Що ходивъ по-за Дніпромъ да дуривъ ко-
 зацьки жінки):
 „Эй Жиди жъ ви, Жиди-рандари!
 85. Якъ изъ Низу тихий вітеръ повіне,
 Вся ваша Жидівська сторожа погине“.
- Тогді жъ то якъ у святій день божествен-
 ний у виторникъ
 Гетьманъ Хмельницький козаківъ до сходу
 сонця у походъ виправлявъ
 II стиха словами промовлявъ:
 90. „Эй козаци ви, діти, друзі!
 Прошу вас, добре дбайте,
 Одъ сна вставайте,
 Руський Очинашъ чпайте,
 На славну Україну прибувайте,
 95. Жидів-рандарівъ у пенъ рубайте,
 Кровъ ихъ Жидівську у полі зъ жов-
 тимъ пескомъ мешайте,
 Віри своєї Християнської у поругу не
 подайте,
 Жидівському шабашу не польгуйте“.
- Отогді-то всі Жиди-рандари догадливибували,
 Усі до города Полонного повтекали.
 Тогді-то Хмельницький па славну Україну
 прибувавъ,
 Не одного Жиди-рандара не застававъ.
 Тогді-то Хмельницький не пишний бувавъ,
 До города Полонного прибувавъ,
 105. Одъ своїхъ рукъ листи писавъ.

⁴⁾ У Франка — *благословити*. ⁵⁾ У Гринченка — *талер*; у Франка — *битого талера*. ⁶⁾ У Франка — *Саксані*. ⁷⁾ У Франка — *Пробойні*. ⁸⁾ У Антоновича: Драгоманова, Гринченка і Франка — *ловити*. ⁹⁾ У Антоновича-Драгоманова, Гринченка і Франка — *попа*. ¹⁰⁾ У Франка додано — *поклонитъся*. ¹¹⁾ У Гринченка тосього рядка — *бракую*. ¹²⁾ У Франка — *попросить*. ¹³⁾ У Гринченка тут текст кінчиться.

У городъ Полонного¹⁴⁾ подававъ,
А въ листахъ прописувавъ:
„Эй Полоняне, Полоняньська громада!
Колибъ ви добре дбали,
110. Жидівъ-рандарівъ мені до рукъ подали“.

Тогді-то Полоняне йому одвисали:
„Пане гетьмане Хмелницький!
Хоть будемъ одинъ на одному лягати,
А не можемъ тобі Жидівъ-рандарівъ до рукъ
подати“.

115. Отогді то Хмелницький у другий разъ
листи писавъ,

У городъ Полонного¹⁴⁾ подававъ:
„Эй Полоняне, Полоняньська громада!
Нехороша ваша рада.
Есть у мене одна пушка Сирота—

120. Одчиятця ваши залізни шіроки ворота“.

Тогді-то якъ у святій день божественний
четвертокъ

Хмелницький до сходу сонця устававъ,
Підъ городъ Полянне ближей прибувавъ.
Пушку Сироту упереду постановлявъ,
125. У городъ Поляного¹⁵⁾ гостинця подававъ.

Тогді-то Жиди-рандари
Горкимъ голосомъ заволали:
„Эй Полоняне, Полоняньська громада!
Колибъ ви добре дбали,
130. Одъ Польци ворота одбивали,

Да насъ за Вислурічку хочъ у однихъ со-
рочкахъ пускали!
То бь ми за річкою Вислою пробу-
вали,

Да собі дітей дожидали,
Да їхъ добримп ділами наущали,
135. Щобъ на козацьку Україну я кривимъ
окомъ не поглядали“.

Отогді-то козакамъ у городі Полонозі¹⁶⁾ дана
воля на три часа съ половиною:

„Пийте-гуляйте,
Коло Жадівъ-рандарівъ собі здобу¹⁷⁾ хорошу
майте“.

Тогді-то козаки у городі Полонозі пили-
гуляли,

140. Здобу¹⁷⁾ хорошу собі коло Жадівъ-рандарівъ
мали:

Обратно на славу України прибували,
Очертомъ сідали,

Сребро й злато на три часті паєвали:
Первую часть на Покрову Січовую да на
Спаса Межигорського оддали,

145. Другу часть на меду да на оковатій го-
рільці пропивали;

Трейтю часть между собою, козаками, пає-
вали.

Тогді-то не одинъ козакъ за пана гетьмана
Хмелницкого Бога просивъ,
Що не одинъ Жидівський жупанъ зносивъ“.

Записки о Юж. Руси т. I с. 56.

23.

Варіант А — Костомаров, Історія козацества въ памятникахъ южно-русскаго народнаго пѣсен-
наго творчества сс. 806 — 7, 810 — 811, 814 — 820. Текст мовляв записав Д. К. Мороз, невідомо
де і коли, може на Чернігівщині¹⁾.

Варіант А¹ — Антонович і Драгоманов, Историческія пѣсни малорусскаго народа т. II вип. I.
1875 с. 25. Текст записав Хв. Штангей в Жаботині на Київщині, невідомо від кого ані коли.
В дійсності, се очевидно копія з варіанту А, тому і не даємо йому тут окремої букви (порівн.
т. I корпусу с. XII).

Варіант А² — Там же, с. 29, текст подано в скороченні „альгеброю“. Помітка — з рукопис-
ної збірки Чубняського і Новицького, невідомо від кого, де і коли записано.

Два списки сеї думи — наші А¹ і А², що надруковані у Антоновича і Драгоманова як окремі
варіанти Б і В, в дійсності творять тільки один текст у двох копіях. Одну з сих копія або було
зле прочитано, або сама вона мала помилки і се утворило вражіння ніби між А¹ і А² є якісь
словесні різниці. Справді ж їх нема крім тої, що А² уривається на 78 рядку: чи тому, що се
копія не була повна, чи просто „альгебрист“, який звів обидва тексти для Історичних пісень
не захотів далі їх порівнювати, з огляду на брак скільки-небудь помітних різниць. Інші „ріж-
ниці“ такі: А¹ каже королевська земля — А² кролевська (ряд. 5); А¹ каже оранди —
А² оренди (ряд. 7). В варіанті А¹ сказано грець — в А² герць (ряд. 48); в А¹ почали —
в А² начали (ряд. 55); А¹ шабашували — А² шабасували і. т. ін.

В варіанті А¹ (ряд. 23) згадується річка „Копрочка“, в варіанті А² — „Каїрочка“, очевидно
одно і те ж слово де і (по тодішньому звичайному правопису и) прочитано як и. До речі й комен-
тар згадує, що в варіанті Б (по нашому А¹) сея річка називається „Каїрочка“. В варіанті А¹
ряд. 69 маємо ім'я (у п'ятому відмінку) Чую — в вар. А² — Іцю, знов же невірно прочитане те
саме слово, де велика І прочитано як Ч, а и як у, так що й утворилася зовсім недорічна
форма — Чю. В варіанті А¹ ряд. 72 ім'я Шмілю, в варіанті А² звучить Шмулю, і правда видимо

¹⁴⁾ У Франка — Полонне. ¹⁵⁾ У Антоновича, Драгоманова — Полонного: у Франка — Полонное. ¹⁶⁾ Антонович
і Драгоманов, Франко — Полонному. ¹⁷⁾ Франко — здобич

¹⁾ Порівн. с. 14 з приводу варіанту И Коновченка.

знов по стороні варіанту А². До сеї групи зле прочитаних слів належить мабуть також слово в рядку 78 в А¹ „шиньки“—в А² „гапейки“.

Виравніші розходження є тільки в двох словах: рядок 76 в варіанті А¹ „Хвайдиш“, в варіанті А²—„Хвайм“. В рядку 77 в варіанті А¹ „крам“—в варіанті А²—крямоє.

Але важніших різниць які дозволили б здогадуватися про самостійне походження сих двох текстів, не знаходимо зовсім. Очевидно, се тільки дві копії, з яких одна була ліпше прочитана (а може і ліпше переписана), друга гірше. Цікаво що не вважаючи на те, що видавці в цілому вигляді надрукували власне копію А¹, вона має більше недоречностей ніж копія А², що надрукована „альгеброю“.

Варіант А поданий у Костомарова майже весь, хоч і поділений на шматочки; зовсім бракує у Костомарова в порівнянні з А¹ і відповідно до поділу рядків А¹ тільки рядків 29, 61—62, 84, 91—92, 97—98, 114 і 116. Сей уривковий текст відрізняється від А¹ більше ніж А², але все таки відрізняється дуже мало. Різниць між обома текстами менше ніж буває між двома записами від одного співака, а між записами від двох близьких кобзарів і поготів. Все ж таки ці різниці не пояснюються самими помилками, як се бачимо майже у всіх спірних пунктах між А¹ і А². Помилками можна пояснити слова „Польща“ і „Подолько“ в 1 рядку варіанту А—„Польська“ і „Подольська“ в А¹ ряд. 1; „ше“ в рядку 6 варіанту А, замість „шо“ в А¹; „с“ (з) замість „за“ в рядку 15 А¹; „Рейая“ в варіанті А, ряд. 17, замість „Рейзю“ в варіанті А¹ ряд. 18; „те“ варіанту А, ряд. 29, і „то“ в рядку 33 варіанту А¹; „кого“, варіанту А, ряд. 46, замість „которого“ в рядку 57 варіанту А¹; „надів“ варіанту А¹, ряд. 58, замість „надівав“ в рядку 47 варіанту А. Помилкою ж можна пояснити город Польський варіанту А¹ замість „город Польний“ варіанту А.

Інша група різниць між текстами може пояснитися поправками переписувачів або різницею їх граматичних поглядів. Так напр., вар. А¹ каже „кармани“ (ряд. 60 і 112), а варіант А каже „кишені“ (рядки 49 і 90), або „річок“ і „рік“ (рядок 2). „Піймати“ і „ловити“ вар. А ряд. 23, (вар. А¹ ряд. 26). „Ночі“ і „ночей“—вар. А рядок 96 вар. А¹ рядок 118. „Жиди“ в рядку 19 варіанту А і „Жидове“ в рядку 21 варіанту А¹ і т. ін.

Більше значіння мають такі різниці як ось переставки слів або додатки чи пропуски дрібних словець у фразах як сі:

„Що мав би чоловік піти та рибя піймати“ в А¹ (ряд. 26). „Що ішов би чоловік пйти або риби ловити“ в А (ряд. 23).

Або „Річка велика“ в А¹ (ряд. 30) і „велика річка“ в варіанті А (ряд. 26).

„До рук подавав“ в варіанті А¹ (ряд. 43) і „отдав“ в варіанті А (ряд. 35).

„Біжав пішки“ в А¹ (ряд. 81) і „пішки біжав“ в варіанті А (ряд. 65).

„Щастя й долі“ в варіанті А¹ (ряд. 99) і „щастя-долі“ в варіанті А (ряд. 77).

Подібно ж: „по козацькій словами промовляйте“ в варіанті А¹ (ряд. 126) і „козацькими словами промовляйте“ в варіанті А (ряд. 105).

Нарешті „по той бік Случі ваше, а по сей бік... наше“ в варіанті А¹ (ряд. 129) і „на той бік Случі ваше, а по сей бік Случі“... в А ряд. 106—107 і т. ін.

Такі різниці можуть пояснюватися варіаціями в співі самого кобзаря, але також і помилками в писанні переписувача.

Така можливість цілком включена властиво тільки в останній групі різниць, а саме в отсих рядках: в рядку 49 в вар. А¹ в заклик до повстання говоряться про „охотників і броварників“, і в зв'язку з тим далі мова іде тільки про „варення пива“ (ряд. 50) як запляття спх людей, хоч згадується і „лежання“ по „винницях“—„Годі вам по броварях пиво варити, по винницях та й по проваллях валятися“. В варіанті ж А в рядку 39 згадуються „охотники, винники, броварники“, а тому заклик продовжується: „Годі вам по броварях пива варити, По винницях горілок курити, Годі вам по проваллях валятися“ (ряд. 40—42).

Таким чином варіант А ближче держиться Коновченка, що послужив звірцем для сього місця думи, — ближче ніж варіант А¹.

Далі рядок 72 в варіанті А має самостійний додаток проти варіанту А¹ (ряд. 89), що не може бути пояснений самою тільки помилкою, чи то правкою записувача.

Рядок 121 в варіанті А¹ „стало повернутись тісно“, а в варіанті А ряд. 99—„стало дуже по ушцях тісно“, теж дає глибоке змістове розходження.

Нарешті рядок 114 варіанту А¹ в оповіданні про „школу“ замінений в варіанті А (ряд. 92) зовсім новим рядком—„Да ще будуть тебе уничтожати“. Можна б було подумати, що сю заміну зробив сам Костомаров з цензурних мотивів, але таке припущення не оправдане, бо вислів „Будуть тебе уничтожати“, в розумінню „зневажати“, вислів досить не банальний, знаходиться в іншій запису Мороза, саме в його Коновченку (№ 15 вар. А рядок 21). Сей факт має чимале значення: перш за все він впевняє нас в тому, що думу сю Мороз міг справді записати від того ж співака, від якого записав Коновченка. Се потверджують і рядки 37—39—40 його тексту, на які ми

вказали вище, і загальний „коновченківський“ характер думи. Сей же факт вяснює нам і дальшу долю його записів.

Як відомо Морозів запис Коновченка побувавши у Костомарова потрапив до збірки Новицького (див. с. 14) і ся ж доля можливо зустріла й інші записи Мороза. Тоді варіант А² міг би бути не чим іншим як коротшою і почасті зміненою копією з Морозового запису (звернім увагу на те, що обидва сі тексти звертаються до „Іця“ („Іцю“), з якого в Штангеевім тексті зробили Чуя („Чую“)).

Запис же Штангея міг би бути зіпсованою копією зі збірки Новицького. Се здається більш імовірним ніж думка, що Мороз переписав свій варіант А від Штангея, повставлявши різні типові для „Коновченка“ фрази.

Щодо недостачі деяких рядків в тексті Мороза в порівнянню з текстом Штангея, то рядки: 29 Штангеевого тексту між рядками 25 і 26 варіанту А, 91—92 (між ряд. 72—73 варіанту А), 97—98 (між 76 і 77 варіанту А), 116 (між 93 і 94 варіанту А) були мабуть пропущені Костомаровим з стилістичних мотивів. Рядки ж Штангеевого тексту 61—62 і 84 яких нема у Мороза—чиста повичка із думи про Корсунь: порівн. № 22 вар. А ряд. 27—28 і 51-й рядок Штангея 114, запозичений з Корсуня ж (вар. Б ряд. 90). Се може бути додатком копіста—Штангея чи кого іншого.

Сим одначе не сказано, що і запис Мороза не мав деяких вставок з інших дум, як ось з того ж „Корсуня“ і з Шутових „Оренд“. Їх міг подавати сам записувач, чи його видавець—Костомаров.

Так не можна заперечити, що ся дума яку записав Мороз, не має нічого спільного з текстом Шута № 23₁, але з другого боку і те спільне висловлене в обох думках цілком різно. Так напр. заспів обох дум зовсім ріжний, але обидва сходяться на тому, що на Україні нема добра: 23₁— „як у землі кролевській да добра не було“; 23₂— „як у християнській землі добра немає“. Обидві думи ілюструють се „добро“ оповіданнями про шинки—по одному на мілью у Штангея (23₂ А¹ ряд. 7), по три на мілью у Шута (23₁ вар. А ряд. 8). Для сього ж в обох думках наводиться оповідання про те, як орендар силою затягає до корчми „козака“, тільки у Шута се оповідання розвинулося в цілу драматичну сценку. Козак іде з мушкетом на полювання, орендар хвилюється, що „козак“ минає корчму, і висловлює своє невдоволення своїй жінці, потім вибігає на дорогу і прпсикується до козака, який просить дозволу на полювання і величає орендаря „паном“. Тоді орендар вертається до хати і хвалиться перед жінкою, що видно буде йому рабином—мовляв величав його козак „мостивим паном“.

В зв'язку з обстановою сеї сценки, вона у Шута прив'язана до згадки про орендування річок (право на рибальство і полювання) і закінчує вступну частину думи—„опис кривд“.

У Мороза і Штангея ж сеї епізод стоїть на самому початку вступу, як ілюстрація до розповсюдження шинків, і забарвлений деяким „антнанькогольним“ кольоритом: „Як іде козак, то й корчму минає, а жид вибігає“... „чим я буду рату платити, що ти мимо йдеш та й корчму минаєш“. Так мовляв Євреї не тільки експлуатували нарід але й прищиплювали йому пияцтво. Тим епізод закінчується, до нього вже зовсім механічно причеплено слова—„а на Україні козак за Жидом походить і його паном величає“, „А Жид до Жидівел“ хвалиться, що його „український козак паном називає“. Дперва після сього іде далі реєстр кривд з увідною фразою, спільною для Мороза-Штангея і для Шута: „Ще ж і тим Жиди не сконтентували“ (порівн. № 23₁ А ряд. 21, № 23₂ А ряд. 19). Ся фраза тут мало на місці, бо ж вона властиво відноситься не до матеріяльних користей орендарів, як у Шутовім тексті, а до їх титулування „панамі“. Тому здається що вона потрапила до тексту Мороза-Штангея випадково.

Таким чином і стилізація наведених епізодів і їх функція в кожній думі різна; одначе слова орендаря до жінки (у Шута „Рясі“, у Мороза-Штангея „Рейзі“) натакають на безпосередні зносини між обома текстами: так ніби закінчена сцена Шутової думи розбилася на шматки і незручно була зложена та вставлена в думу Мороза-Штангея, чи то може—в перерібку Костомарова.

З інших „кривд“ оба тексти згадують оренду річок. Мороз і Штангей згадують „три річки“ (див. вище № 23₁) і обов'язок кожного, що хоче рибалити, уступити орендареві частину здобичі (№ 23₁ вар. Б ряд. 42—44; № 23₂ вар. А¹ ряд. 26—28). Але у Штангея бракує тут типової вступної фрази Шутових варіантів: „то не йди до попа (або пана) благословиться, а йди до Жида до рандара“... Нема у Мороза-Штангея і згадки про оренди церков. Взагалі цілий сеї уступ про кривди, такий ефектовний у Шута, у Штангея знівечений за кошт непомірно роздутого опису погрому орендарів, що проходить далі.

Побіжно згадують Мороз і Штангей мито з подорожніх: у Шута се оренда „торгів“, у Мороза-Штангея—оренда „мостів“—розходження є тільки в тарифі. Сходяться обидві думи знов на згадці про „старця“ (№ 23₁ А ряд. 18—19; № 23₂ А¹ ряд. 33—34). На сім вступна частина думи, себто опис відносин перед повстанням в № 23₂ кінчиться. Вона, як сказано,

значно коротша ніж вступ № 23₁, але орудує загалом тим же матеріалом; цілком ріжний в текстах тільки сам заспів.

Зате далі розходження між двома думами стають все глибші. Морозів запис, урвавши вступні скарги, різко переходить до іншого: „Як то був пан Хмельницький, житель Чпигиринський“... Дума називає його „козаком лейстровим і писарем військовим“, але сей титул очевидно не натякає на нібито писарювання Хмельницького, про яке говорять дума про Хмельницького і Барабаша, а являється традиційним епітетом для визначного лицаря в думах— як у приложенню до Олексія Поповича в варіантах Б, В, Д й ін. Отож коли сей епітет не вставлений зручною рукою знавця думових стилів, то він показує що співак Мороза знав окрім Коновченка також думу про Олексія Поповича.

Але з другого боку— сей співак напевне не співав дум про Хмельницького і Барабаша та про Корсунську битву,— бо він уявляв собі початок повстання цілком інакше ніж напр. його розуміли в тій школі, звідки вийшов Шут. Шут, що співав про королівські універсали в думі про Барабаша, яка під кінець вже натякає і на повстання, в своїх „Орендах“— в другій частині цього циклу,— уводив Хмельницького як персопаж вже цілком відомий, що його вчинків чи поведіння не треба пояснювати. Треба сказати— уводив його дуже зручно: орендар хвалиться, що на соймику в Білій Церкві його поставлять рабином, бо подія видно відбувається напередодні сього соймику, який слідом і описується. Тут же на соймику орендарі говорять між собою про Хмельницького, так що поки ще дума перейде до гетьманового повстанчого заклик, появу Хмельницького попереджають тривожні настрої, які він викликає у орендарів. Так в № 23₁.

У запису ж Мороза-Штангея оповідається, як Хмельницький „козак лейстровий, писар військовий“ пише до короля, що тут названий „імператором“, одержує від нього указа і з тим указом починає вербувати військо— отже все те, що слухачі Шута знали вже з іншої думи і в іншій формі. Значить № 23₂ був зложений в колах де не надавали значення казці про викрадення королівських універсалів від Барабаша, Іляша чи від кого іншого.

Заклик Хмельницького до повстання № 23₂ стилізує на взірць „Филоненкового“ заклик в думі про Коновченка, держачись знов же не взірця інших дум про Хмельниччину, а скорше дум лицарських— не історіографії, а кобзарської традиції. Тільки кінцеві слова сього заклик: „Будете собі мать хоть три дни по козацьки погулять“ нагадують інші думи про повстання. Так само й рядки 57—58 (вар. А¹) нагадують Шутові Оренди: вар. Б ряд. 143-144.

Треба одначе зазначити, що Костомаров переказуючи сю частину Морозового запису, пояснював, що король мовляв відіслав указ Барабашеві. Костомаров настільки міцно держиться традиції з крадіжжю листів, що бачить її навіть в сім тексті, де її очевидно бракує. Самої згадки про Черкаси, розуміється, ще замало для того аби за нею побачити зразу й Барабаша. Зате упертість Костомарова в добачанню в сих „Черкасах“ натяку на крадіж універсалів дозволяє висловити здогад, що „Черкаси“ сі він сам і додав на власну руку.

Перехід до огрому орендарів в нашій думі знов мало нагадує № 23₁, зате має багато подібного з думою про Корсунь, особливо в тексті Штангея А¹: Хмельницький так само жепе чередою тут „Лидів“ (№ 23₂ А¹ ряд. 62—63) як в Корсуні гнав „Ляхів“ (№ 22 вар. А ряд. 28). В запису Мороза (А) сього нема зовсім.

Утеча орендарів (вар. А¹ ряд. 65 і 115) теж ніби навіяна Корсунем. В думі про Корсунь як було видно вище, за варіантом А утеча окрім загальних фраз має тільки три епізоди („Лидь Едько“, що питає про козаків і прощається з „школою“, „Абрам“ що має „дорогий крам“ і „Шлєма“ що не буде „на шабась дома“). У варіанті Б сі епізоди ампліфіковані і поділені на п'ять персонажів, але нового в сьому варіанті тільки „Гичик“ що „ханається за бичик“. В Орендах Мороза-Штангея використані всі сі складники обидвох варіантів думи про Корсунь, з додатком ще цілої низки епізодів— їх аж дванадцять, переважно розтягнених і невдалих, так що коротенька і жива сатира „Корсуня“ розростається тут у в'яду і безглузду нісенітницю.

Моторна фігурка безжурного крамаря, що зложивши крам в коробочку не боїться й повстання, затрачує свій гумористичний виразний контур у многословнім описі Морозового співака (чи може редактора!). Сей старий „Хвайдиш“ що складає свій крам у клунки, і втікає забувши свою старість, се тільки невдала копія.

Так само розмазано й епізод з школою, що й у „Корсуні“ держиться іно-іно на границі дотепу... Тут треба взагалі зазначити, що Штангей (вар. А¹) більше використовує „Корсунь“ ніж Мороз (вар. А).

Нарікання орендарів на рабина Мошка, що забагато брав відкупу, у Мороза і Штангея (вар. А¹ ряд. 99—104) нарафразують подібний епізод з Корсуня (№ 22 вар. Б ряд. 41 і далі),— але мають трохи угодовпй характер, мовляв, „як би орендарі“ брали „откупу по трошку“, то козаки б їх і досі вельможними панями величали. Се дивно чути поруч з рядками 93-96 сього тексту, де пробивається незвичайна, більш у думах ніде не зазначена жорстокість. Се створює

вразіння, що до опису погрому в № 23₂ повставляно різні органічно не пов'язані частини, дещо від самого співака, а дещо може і від записувача, чи редактора.

Здобуття Полонного і далші події в № 23₂ знов цілком інакші ніж в 23₁, і подібніші до „Корсуня“, хоч і не являються простою парафразою його. Властиво Полонного в сій думі і нема, тільки в ряд. 64 згадується утеча до „города Польного“ (у Штангея „Польського“), битва ж чи то побивання утікачів відбувається просто на Случі, трохи в душі пісні про Кривоноса. Тут говориться і про „Жидів“ і про „Ляхів“. Закінчується все варивом пива, знайомим вже з „Корсуня“— де се вариво стоїть на початку (№ 22 вар. А ряд. 6—8)— і славою.

Таким чином виходить, що дума про Оренди запису Мороза-Штангея, № 23₂ не має безпосереднього відношення до того циклу дум про Хмельницького, що заховався в сосницькій школі і куди входили Оренди № 23₁, по порядку: Барабаш і Хмельницький, Оренди, Молдавський похід і т. д. Дума Мороза-Штангея уводить Хмельницького як зовсім невідомий персонаж, оповідає хто він, як він приготувався до повстання, зносився з королем і т. ін.— отже ся дума або входить в інший цикл, нам ближче невідомий, може сполучений з думою про Корсунь, або принаймні хоче інакше освітити певні історичні факти відомі в других джерел: чи то з дум, чи з інших творів. Характеристичні риси сього освітлення ті, що воно ігнорує казку про крадіж універсалів від Барабаша, нобоевище Євреїв зв'язує не з здобуттям Полонного, але бере його ширше, як один з головних факторів повстання. Нарешті ся дума хоч виходить від опису єврейських зловживань, зазначає виразно, що повстання велося і проти Євреїв і проти Поляків. Тим часом дума № 23₂ знає тільки побивання рандарів. Се освітлення подій в думі № 23₂ ближче до історичної правди ніж в № 23₁, одначе суперечить книжній традиції старої української історіографії, яка певне мала деякий вплив на цикл, відомий нам від Шута. Початковий момент— історія Барабаша— в тім циклі сходиться з оповіданнями козацьких літописів, а головний записувач дум сього циклу, Куліш, тільки підсилив сліди сих оповідань у думах. Дума ж Мороза-Штангея ніби вільніша від таких книжних впливів, як старих так і новіших.

Та обставина, що вона має багато традиційних думових зворотів, більше ніж папр. 23₁, як ось вербунок Хмельницького, що нагадує Коновченка, епітети Хмельницького, що пагадують Олексія Поповича, ще зміцнює вражіння більшої недоторканости сеї думи.

Одначе се вражіння не цілком абсолютне, і чимало є в сій думі такого, що говорить про вплив записувача або редактора на текст. Се перш за все належить до тих частей думи, що близько пагадують „Оренди“ Шута, як ось епізод з вихваланням орендара своїм „панським“ титулом, згадає про мита і грабування орендарем старців. Також поцолох орендарів взагалі і особливо постать Єврея з „крамом“.

Але коли ми приходимо до висновку, що дума Мороза-Штангея стоїть поза сосницьким— назовемо його так умовно— циклом і ігнорує факти що стали за підвалину сього циклу, то доводиться допустити, що думи сих різних напрямів мали почасти й окреме поле поширення, принаймні довгий час. Тоді просте безпосереднє зановичення думи Мороза-Штангея з сосницьких дум стає мало імовірним, а імовірніша думка, що відповідні місця з Оренд були вставлені записувачем чи редактором.

Із запозиченням з „Корсунської битви“ справа стоїть трохи інакше. Ся дума не має видимих зв'язків з Сосницьким циклом (про Кулішеві вставки до варіянту Б сеї думи із Шутових Оренд див. вище); тому запозичення з Корсуня в думі Мороза-Штангея не викликає того здивування як запозичення з Оренд № 23₁.

Але відложім питання про сі частини на далі і спинімося над тим, що є в думі таке, що не могло бути запозичене ні звідки.— Се перш за все заспів, перші 5 рядків. За основу беремо варіант А¹, бо він не має пропусків, як вар. А).

Далі уступ зі словами про заклик Хмельницького: „Як то був нан Хмельницький“ (рядки 35—54) і його антитеза— початок повстання (рядки 58—60).

Розвідка Маєра з „Польного города“, далі жорстока розправа Хмельницького з орендарями (рядки 85—96) що нагадує деякі варіанти Олексія Поповича, як і епітети Хмельницького.

В значній мірі самостійне і закінчення— крім „варива пива“,— хоч щодо сього варива треба зазначити, що воно має такий широко розповсюджений в нашій поезії характер, що його не мусимо й уважати за зановичення. Таким чином на карб окремої думи можемо положити і рядки 116—145 разом зі „славою“.

Як бачимо сього не так-то мало— хоч воно все ж таки не складається в суцільний текст, а має характер тільки окремих уривків, подібних скажемо до Корсунської битви за варіантом А.

Вважаємо імовірним, що початком сього тексту був теперішній рядок 35 про Хмельницького, а теперішній заспів „Земле Польська“ ирпбився в голови варіянту випадково. Признаємо, що сьому здогадові суперечить рядок 39, де натякається на якісь попередні події, тільки ж сі події не мусіли бути саме ті, що їх винсав у свій текст Мороз або його редактор, та й сам рядок 39 міг з'явитися у зв'язку з сим пізнішим додатком з Шутових Оренд. Треба зазначити, що в тексті

свої Історії Козачества (с. 806) Костомаров звертає увагу читача, мовляв варіант Мороза краще в'яснює причину здирств орендарів, ніж варіант Куліша, підкреслюючи таким чином вартість цього додатку. Але сей додаток мабуть і з'явився саме в зв'язку з бажанням записувача надати своєму фрагментові більш суцільний вигляд. Можливо що з тих же мотивів з'явилися в тексті й окремі моменти з „Корсуня“.

Всі ці запозичення не належали до основного тексту, але зовсім ясно й те, що вони не просто виписані з інших дум записувачем. Всі ці додатки, як сказано, парафразовані досить вільно, і тим різняються від інших більше механічних вставок, що їх не раз робили наші записувачі. Для пояснення сеї різниці ми маємо три можливості. Перша — записувач прочитав був своєму співакові думи про Корсунь і про Оренди і співак дещо похопивши з них і трохи змінивши, вставив у свою думу. Сея можливість здається нам мало імовірною, бо припускає з боку записувача дуже довгу працю з співаком, чого ми від такого випадкового записувача як Мороз або Штангей не можемо сподіватися.

Друга можливість, що Мороз десь чув невідомі нам варіанти Оренди і Корсуня, і відти взяв свої отсі вставки до свого запису — але вона теж здається занадто гіпотетичною, хоча і не позбавлена деякої імовірности.

Третя можливість та, що записувач сам так добре розумівся на стилях дум і такий був талановитий, що міг переробити відповідні вставки настільки зручно, що на перший погляд ані їх первісний вигляд, ні засоби перерібки не кидаються в вічі. Сея можливість здається найбільш правдоподібною, особливо коли допустимо, що переробляв текст ні Мороз ні Штангей, люди далекі і до етнографії і до літератури, а такий майстер як видавець Морозового тексту — Костомаров.

III. Окремо зазначувати літературу сеї думи було б даремно — вона подана вище до думи № 23₁, і ми тут повторимо тільки, що Костомаров (с. 806) вважав варіант Мороза (№ 23₂) старішим, ближчим до первовзору ніж Кулішевий (№ 23₁), а Франко (Студії с. 394) вважав його новішим, навіть карикатурним.

Брофеїв не робив різниці між № 23₁ і № 23₂, відзначив тільки впливи на думу (№ 23₂ вар. А¹) Олексія Поповича і Коновченка (Записки У. Н. Т. в К. кн. VII с. 46). Про інші погляди вже сказано.

А.

<p>Земле Польща, Україно подолько!
 Да вже не рік не два минає,
 Як у християнській землі добра не
 має,
 Як зажурилась да заклопоталась бідна
 вдова
 5. То не вдова—то кравецька земля! ¹⁾
 Ще стали Жиди великий откуп да-
 вати,
 Стали один от одного на мило оранди
 становити.
 Як іде український козак да і корчму
 минає,
 А Жид вибігає да українського ко-
 зака за чуб хватає,
 10. Да ще його двома кулаками по пот-
 лиці затинає.
 — Козаче-левице! А що я буду Ляхам
 рату платити,
 Що ти мимо корчми ідеш да і корчму
 минаєш?
 Коло українського козака всю зброю
 отбирає,
 А на Україні козак з Жидом похочає,
 15. Ще його вельможним паном називає.</p> | <p>А Жид до Жидівки словами промовляє:
 — Хозяйко моя Рейзя! Якої-то я на Ук-
 раїні слави заживав,
 Що мене український козак вельмож-
 ним ¹⁾ паном назвав!

 Ще ж і тим Жиди не сконтовали;
 20. Ще річки в откуп закупляли, —
 Одна річка Капрочка, другая річка
 Гнилобережка,
 А третя за Дніпром—Самарка.
 Що ішов би чоловік пити, або риби
 ловити,
 Да ще він до річки не добігає,
 25. Уже він Жидові за откуп найкраще
 обіщає ²⁾.

 Де була велика річка — мости в от-
 куп забрали,
 От верхового по два шаги брали,
 От пішого по шагу, а от бідного старця,
 Що він випросить, те отбирали: пішого
 і яйця!
 30. Як то був пан Хмельницький житель
 чигиринський
 Козак лейстровий, писар військовий,</p> |
|--|---|

¹⁾ Тут очевидно у Костомарова немає пропуску. ²⁾ В. порівнянн з варіантом А¹, тут нібито пропу-
 щено один рядок (вар. А¹ рядок 29) хоч в варіанті А його могло й не бути.

- Як він сее зачував, то указ писав,
Імператору до рук подавав;
А імператор указ писав,
35. В Черкаси до рук отдав.
А пан Хмелницький як того указу
до рук достав,
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзівнанів молодцівна герецвикликає:
— „Друзі панове молодці охотники вин-
ники броварники,
40. Годі вам по броварнях пива варити,
По винницях горілок курити,
Годі вам по проваллях валятися!
Да ідіть ви Жидів да Ляхів з України
згоняти,
То будете ви собі мать хоч на три
дні хорошенько по козацьки
погуляти“³⁾.
Як почали молодці Жидів да Ляхів
з України згоняти,
То в кого не було і драної невірної
кожушини,
То і той надівав жидівські кармазини,
То вони собі хорошенько по козацьки
погуляли,
Да ще по кишнях срібні гроші малп.
50. Которії Жиди шабашовали,
А которії до города Польного утікали,
— Вже ж ти, рабине Мошку, бери на віз
дошку,
Ти, Срулю, бери порох да кулю,
І ти, Іцю бери ручницю,
55. А ти, Гершку, бери підгерстя,
А ти, Юсю, бери на поготові осі,
А ти, Шмулю, бери друччя да двілю,
А ти, Іцек, бери бичик,
Да будемо коня погоняти,
60. Да будемо от пана Хмелницького до
города Польного втікати.
А як був собі Жид старий Хвайдиш,
Да мав собі крам: шпильки да голки,
А треті люльки,
То і той у клунки складав,
65. Да за ними пішки біжав.
Той старість свою утерав,
От пана Хмельницького утікав!
.....⁴⁾
А як у Польний город убралися
То стали Жиди Майорку на підслухи
висилати:
70. Чи ще-ж то далеко пан Хмелницький
з війском пробуває?
А Жидок Майорка з глузду спав

- Да ледві і сам він третього дня до
города Польного припав.
.....⁵⁾
До города Польного прибував,
Да старими Жидами орав,
75. А Жидівками бороновав,
А которії були малі діти, то він їх
кіньми порозбивав!
.....⁶⁾
Богдай ти, Мошку, щастя-долі не мав,
Як ти по багату на Україні откупу брав!
80. А як-би ти, Мошку,
Да брав на Україні откупі по-трошку,
Так ми-б на Україні проживали,
І нас би козаки вельможними панами
величали.
.....¹⁾
А як то був Жид Янкель,
То він коло школи похожає,
85. Да по школі плаче ридає:
„Школо наша, школо богомільнице!
Уже нам у тобі не бувати,
І тебе не продавати,
І за тебе грошей не брати,
90. І у кешеню не ховати:
Треба тебе на Україні показати:
Да ще будуть тебе козаки уничтожати,
Да ще в тебе будуть нескребені свині
загоняти!“⁷⁾
.....
То пан Хмелницький,
95. Житель чигиринський.
То він ночей не досипляє,
Коло Случі річки Ляхів і Жидів догоняє,
Скоро догнав у вечері пізно,
І там стало дуже по улицах тісно:
100. І там до їх прибуває,
Ще й на козаків гукає,
Да ще й словами промовляє:
Друзі, панове молодці! До Случі річки
прибувайте,
Жидів да Ляхів у пень рубайте
105. І до їх козацькими словами промовляйте:
Ото буде на той бік Случі ваше,
А по сей бік Случі буде пана Хмел-
ницького і наше!
.....¹⁾
Як почали Жиди да Ляхи
З паном Хмелницьким спалятися,
110. Щоб пополам пива наварити,
То вже ж то бували лядські дрова,
А Хмелницького вода,
Да був жидівський ячмень,
А Хмелницького хмель,

¹⁾ Тут в своїх цитатах Костомаров перескакує на кінець думи і вставляє рядки 105—115 про що і говорить виразно с. 811 і 816. Ми при реконструкції, держимося взірдя варіанту А¹—в порівнянні з сим варіантом тут бракує у Костомарова тільки рядків 60 і 62 варіанту А¹ (див. вище). ⁴⁾ В порівнянні з варіантом А¹ тут ніби пропущено рядок (вар. А¹ ряд. 84); могло його в запису Мороза і не бути, див. вище с. 178 ⁵⁾ Тут у Костомарова видно пропущено один або два рядки порів. з варіантом А¹ рядки 91—92. ⁶⁾ Костомаров тут видно пропустив кілька рядків, за варіантом А¹ тут бракує рядків 97—98. ⁷⁾ За варіантом А¹ тут ніби бракує одного рядка (А¹ ряд. 116) але в запису Мороза могло його не бути.

115. То як вони на річці Случі пива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили.
То хотя ж то був Хмельницький
Житель чигиринський,
120. Козак лейстровий,
Писарь військовий,
Лицар добрий да й умер,—
А таки слава його козацька молодецька
не умре не поляже!
Костомаров, Історія Козачества с. 806.
- А¹.
- Земле Польска, Україно Подольска!
Та вже тому не річок і не два минає,
Як у християнській землі добра немає,—
Як зажурилась та й заклопоталась
бідна вдова:
5. То то не бідна вдова,—то королевська
земля:
Що стали жиди великий одкуп да-
вати—
Стали один од одного на мілью оранди
становити...
Як іде український козак, то й корчму
минає,
А жид вибігає, та українського козака
за чуб хватає,
10. Та ще його двома кулаками по поти-
лиці затинає:
„Козаче — левенче! за що я буду ляхам
рату платити,
Що ти мимо корчми йдеш,
Та й корчму минаєш?...“
Коло українського козака всю зброю
одбирає...
15. А на Україні козак за жидом помагає.
Ще його й вельможним паном називає.
А жид до жидівки словами промовляє:
„Хазайко моя, Рейзю!
Якої-то я на Україні слави заживав,
20. Що мене козак український ще й вель-
можним паном називав!...“
Ще ж і тим жидове не сконтетували,
Що три річки в одкуп закупають:
Одна річка — Копрочка,
Друга річка—Гнилобережка,
25. А третя,—за Дніпром, Самарька...
Що мав би чоловік піти та рибя пій-
мати, —
То ще він до річки не добігає,
Уже він жидові за одкуп найкраще
обіщає...
- Ще ж і тим жидове не сконтетували—
30. Де була яка річка велика, мости в
одкуп забрали:
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого по шагу,
А од бідного старця, що він випро-
сить,
То одбирали пшоно та яйця.
35. Як то був пан Хмельницький,
Житель Чигиринський—
40. Козак лейстровий,
Писарь військовий...
Як він сее зачував,
То указ писав,
Імператор¹⁾ до рук подавав;
А Імператору указ писав—
В Черкаси до рук подавав...
А пан Хмельницький, житель Чиги-
ринський,
45. Козак лейстровий, писарь військовий,
Як того указа до рук достав,—
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзів, панів-молодців на грець вик-
ликає:
„Друзі, панове-молодці, охотники, бро-
варники!
50. Годі вам по броварях пива варити,
По винницях, та й по ирваллях на-
ляться,
Та йдіть ви жидів та ляхів з України
згоняти,
То будете ви собі мать
Хоть на три дні хорошенько по ко-
зацькій погулять!“
55. Як почали друзі, панове—молодці
Жидів та ляхів з України зганяти,—
Та в которого не було драпою невірної
кожушини,
То й той надів жидівські кармазини!
Та вони собі хорошенько по козацькій
похожали,
60. Та ще й по карманах срібні гроші мали.
Ще ж то рано—пораненьку в середу,
Як заняв пан Хмельницький поперед
себе жидів череду:
Которі жиди шабашували,
А которі до города Польского утікалш...
65. „Вже ж ти рабине, Мошку,
Бери на віз дошку;
А ти, Срулю,
Бери порох та нулю;
А ти, Чую, бери рушницю;
70. А ти, Гершку, бери підгерстя;
А ти, Ёсю, бери на поготову осю;
А ти, Шмулю, бери друччя та двило;
А ти, Іцик, бери бичик.
Та будемо коні поганяти,
75. Та будемо од пана Хмельницького до
города Польского утікати“.
А як був собі жид—старий Хвайдиш,

¹⁾ Мабуть помилка замість — імператору. Порівн. наступний рядок.

- Та мав собі крам:
Шпилки та голки,
А третії люльки,
80. Та й той у клунки склав,
Та за ними біжав пішки...
І той старость свою потеряв—
Од пана Хмельницького утівав,
І той панові Хмельницькому ще й го-
лими нб'ятами наживав!...
85. А як у Польське-город убралися,
Та стали жиди Меєра на підслухи ви-
силати:
Чи ще ж то далеко пан Хмельницький
з військом прибував?
А жидок Меєрко з глузду знав,
Та ледве він і сам до города Поль-
ского принав.
90. А пан Хмельницький, житель Чигирин-
ський,
Козак лейстровий, писарь військовий,
До Польского города прибував,
Та старими жидами орав,
А жидівками боронував,
95. А которії бували малі діти,
То він і кіньми порозбпвав.
Як узяли з Польського-города втікати,
Як узяли свого рабша Мошку прок-
линати:
„Бодай ти, Мошку, щастя й долі не мав,
100. Як ти по-багато на Україні откуну
брав!
А як би ти був, Мошку,
Та брав на Україні откуну потрошку,
То б ми на Україні проживали,
То нас би козаки українські вель-
можним панам називали!“
105. А як то був жид Янкель,
То він коло школи похочає,
Та по школі плаче-ридає:
„Школо наша, богомільнице!
Вже нам у тобі не бувати,
110. І тебе не продавати—
За тебе грошей не брати,
І в карман не ховати:
Треба тебе на Україні покидати,
Та ще в тебе будуть козаки українські
ер...,
115. Та ще в тебе будуть нескребені свпні
заганяти!“
Як стали од Польского — города до Случі-
річки прибувати,—
То пан Хмельницький, житель Чигирин-
ський,
То він ночі не досипляв—
Коло Случі-річки ляхів і жидів до-
ганяє.
120. Скоро догнав у вечері пізно —
І там стало повернутися тісно...
І там до них прибував,
Ще на козаків гукає, словами промов-
ляє:
„Друзі, панове молодці! до Случі-річки
прибувайте,
125. Жидів та ляхів у пень рубайте,
І до їх по козацькій словами промов-
ляйте:
Жиди та Ляхи, примічайте:
„От буде по той бік Случі ваше,
А по сей бік буде пана Хмельниць-
кого і наше!“
130. Як почали жиди та ляхи с паном
Хмельницьким споляться,
Щоб пополам шива наварпти:
То вже ж то бували лядські дрова,
А Хмельницького вода,—
То був жидівський ячмінь,
135. А Хмельницького хміль...
То як шива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки
сотворили!
Та хотя ж то був пан Хмельницький,
житель Чигиринський,
Козак лейстровий, писарь військовий,—
140. Лисарь добрий, та помер,
А тільки його слава козацька-молодецька
Не вмре, не поляже:
Та буде вона славна міжду друзями-
молодцями
Од нині й до віку!
145. Даруй, Боже, всьому миру живому і
нам на здоров'я,
Та на многії літа
Од нині й до віка!

Антонович і Драгоманов т. II с. 25

А².

Текст у Антоновича і Драгоманова подано альфєброу — він тотожний з варіантом А, окрім отих ріжниць:
рядок: 5. То не бідна вдова — то королевська земля.

- » 7. ...оренди...
- » 23. Одна річка — Каїрочка.
- » 48. Друзів панів молодців на герць вкликає.
- » 55. Як почали...
- » 63. Котрі жиди шабашували.
- » 66. Бери на воз дошку.
- » 69. А ти Іцю...
- » 70. А ти Гершку бери підгестр.
- » 72. А ти Шмілю, бери дричча та двилю.
- » 76. Хваїм.
- » 77. Та мав собі крамок.
- » 78. Гапейки та голки.

24. ПРО МОЛДАВСЬКИЙ ПОХІД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Дума про «Хмельницького і Василя Молдавського» чи про «город Сороку», одним словом про загадковий конфлікт Хмельницького з Лупулом найшасливіша з усіх дум з циклу Хмельниччини. Вона як і дума про Хмельницького і Барабаша записана аж тричі — на Миргородщині і двічі в Сосницькій повіті. Але хоч сі записи, повніші і певніші ніж ті, дають докладніший матеріал для дослідів про сю думу, всеж таки і сей матеріал дуже не багатий.

Варіант **А** — Цертелев, Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней, 1819 с. 41. Текст записав Цертелев від якогось бандуриста мабуть на Миргородщині 1814 р.

Варіант **Б** — Метлинський, Народныя южно-русскія пѣсни, 1854 с. 391. Записав Куліш від кобзаря Андрія Шута в Олександрівці Сосницького пов., мабуть в 1853 р.

Варіант **В** — Историческія пѣсни Малорусскаго народа т. II в. I, 1875 с. 104 (варіант **В**). Записала С. Хв. Ліндфорс (Русова) від молодого лірника з села Березино (?), в Олешні на Чернігівщині 1872 р. Тут друкується з рукопису, що знаходиться в архіві П. і Г. Житецьких в Історичній Секції УАН. На рукописі зазначено, що думу записано від бандуриста.

Варіант **Х** — Срезневський, Запорожская Старина часть II, 1834 с. 28. Се ґрунтовно перероблений варіант **А**; до нього багато додано і багато в ньому переставлено з місця на місце, але сліду додатків з якогось іншого, невідомого нам варіанту — немає. Зміни проти варіанту **А** подані курсивом.

Варіант **У** — М. Грушевський, Історія України - Руси т. IX ч. I с. 95. Реконструкція основного тексту зложена з усіх трьох варіантів. Вказівки на відповідні варіанти в кінці рядків.

II. Варіанти **Б** і **В** цілком очевидно належать до одної редакції і до одної кобзарської школи: різниці між ними дуже незначні. Обидва варіанти крім того заховалися порівняно добре і не мають сліду забування. Як було вказано вище, Г. Базилевич виразно заявляв в своїй статті, що Шут знає і пісню про Молдавський похід, отже Куліш приїхавши до Шута міг просто просити його заспівати сю «пісню» не натякаючи йому на варіант Цертелева, від якого текст Шута дійсно й різниться чимало.

Щоправда, починаються всі три тексти однаково: рядки 1 і 3—4 варіанту **А** відповідають рядкам 1—3 варіанту **Б** (в варіанті **В** рядки 1—4 відповідають тільки рядкам 1—2 варіанту **Б**), далі ж починаються розходження. Варіант **Б** оповідає про висплку 12-ти «пушок», гармат, і похід охотного війська (мовляв хто не мав зброї, то брав кий на плечі), про переправу через Дністер і заложення шанців під Сорокою. Відси Хмельницький пише листи до Василя і дістає відповідь. Далі описано вїзд Хмельницького під Сороку і погрозу місту, здобуття Сороки і здобуття Сучави слідом за тим, утечу Сучавців до Василя до Ясів і його утечу до Хотина. Лист господаря до Потоцького і відповідь Потоцького із згадкою про Жовті Води закінчує се оповідання.

В сім оповіданню варіанти **Б** і **В** розходяться тільки щодо таких пунктів: в варіанті **В** у вступі пропущено рядки 3—6 варіанту **Б** і титулування Хмельницького «батьком Зинов Богданом Чигиринським» (вар. **Б** ряд. 8 і 40). Потім варіант **Б**, як сказано, описує марш війська: козаки «як ярая пчола ідуть», а хто не має зброї, той поспішає хоч з кийком (рядки 12—17), у варіанті-ж **В** Хмельницький перше «словами промовляє» — закликає козаків у в охотне військо, і тоді вже вони «поспішають» за ним (варіант **В** ряд. 10—20). Зате пропущено в варіанті **В** згадку про шанці (вар. **Б** рядки 20—20, вар. **В** ряд. 24—25).

Так само і листування Хмельницького з Лупулом у варіанті **В** переказано коротше: лист Хмельницького зазначає тільки вимогу контрибуції і покори, не говорячи про мпр (порівн. вар. **Б** ряд. 26—33 і вар. **В** ряд. 28—32), лист же Лупула має тільки пораду Хмельницькому покоритися без відкидання перемір'я (порівн. вар. **Б** ряд. 39—45, вар. **В** ряд. 37—41). При тім в варіанті **В** Василь помилково і Хмельницького титулує «господарем водоським».

Нема в варіанті **В** і погрози Хмельницького городові Сороці (вар. **Б** рядки 47—55) і тут варіант **В** вдається нам кращим ніж вар. **Б** — але про се нижче.

Далі обидва варіанти держаться більш-менш одного, тільки в тою різницею, що у варіанті **В** замість спалення Сучави (вар. **Б** ряд. 61) спалено знов Сороку (вар. **В** ряд. 47), і замість утечі Сучавців до Ясів (вар. **Б** ряд. 64) говориться про утечу до «города Осіхва» (вар. **В** ряд. 50). Про утечу Василя, який у варіанті **Б** втікає до Хотина (ряд. 75), у **В** не говориться.

В листі Василя у варіанті **В** Хмельницький називається просто «такою то Русин» (ряд. 65) і не говориться про «орання коп'єм» (порівн. вар. **Б** ряд. 85—91. вар. **В** ряд. 67—70). В листі ж Потоцького пропущено згадку про полон його «трьох снів» (вар. **Б** ряд. 107—8), а Жовті Води просто названі «бистрою водою».

Все се, як бачимо, різниці дрібні, не принципові, такі, що дозволяють зробити все таки висновок про велику близькість співаків обох сих текстів. Однак нам не вдається, щоб кобзаря чи лірника з Березиноного слід було вважати Шутовим учнем, бо йому бракує різних типових для Шута виразів, які наприклад від Шута перейняв Бенко, а далі Братина.

Щодо відносин між варіантом **А** і варіантом **Б** то ці відносини здаються нам досить таки далекими.

Варіант **А** значно коротший, він не має дуже важного складника варіанту **Б** — листу Потоцького зі згадкою про Жовті Води.

Крім того в нім не описується охотне військо; маршрут Хмельницького відмінний — він не йде під Сороку, як в варіанті **Б**, а під Хотин; місто Сорока в варіанті **А** не згадується зовсім. Відповіді Лупула на ультиматум Хмельницького вар. **А** не має. Нема в варіанті **А** і промови Сучавців до господаря.

Нема в **А** також, так само як і в варіанті **В**, погрози Хмельницького місту Сороці, нема і здобуття Сороки ані Сучави — все тут обертається коло Ясів. Василь Молдавський після свого листу до Потоцького втікає до Ясів і плачеться над їх майбутньою долею, і по тім приходить коротке закінчення, як Хмельницький «Польщу засмутив, Україну звеселив» своєю побідою над Молдавою.

Неможна не завважити, що між постаттю Хмельницького в варіанті **Б**, що стоїть під ворожим містом і відгрожується: «Ще ти моїм козакам не заполоха. Буду я тебе доставати, з тебе великі скарби мати» і постаттю Василя, що плаче над красою своєї столиці: «Вже не будете такі, як прийдуть козаки», є деяка формальна подібність, так що у нас з'являється навіть думка, чи промова Хмельницького до Сороки не інспірована промовою Лупула до Ясів, і чи не є вона новіший додаток чернігівських кобзарів, або й записувача.

Як видно, оповідання Шутового варіанту від Цертелєвського взагалі відмінне, і обидва належать до різних редакцій, а тут раптом витворюється таке враження, що Шут заповнив щось з варіанту **А**, хоч може і не безпосереднє, а через варіант **Х**, де після промови Василя до Ясів Срезневський вставив ще й промову Хмельницького після їх здобуття, і вона могла послужити стимулом для промови під Сорокою, хоча змістом вона й інакша.

В кожному разі обидві здаються нам зайвими в тексті; промова варіанту **Б** особливо здається якимсь випадковим додатком, що зовсім легко й вискочив з варіанту **В**, без ніякої шкоди для оповідання.

Крім літературного варіанту **Х** подаємо ще й спробу реконструкції нашої думи М. Грушевського, як варіант **У**. Ся реконструкція використовує всі три варіанти не зазначаючи між ними розходжень. Говорячи про мотиви молдавського походу Хмельницького — відвернення татарської енергії від Москви та залякання Лупула від підтримки Польщі на випадок нової козацько-польської війни — М. Грушевський зазначає, що ці мотиви не були відомі широкому громадянству, так що гетьманським колам доводилося інспірувати громадську думку в сім напрямі всіми засобами. «Їх офіційні ратсоди дістали завдання звеличати сей вимушений обставинами і в ґрунті річи зовсім несимпатичний епізод козацької політики, як славний акт її мудрости, що служить на честь і хвалу Запорізького війська. Дивним дивом їх твір, присвячений такому малозамітному і маловажному епізодові, пережив віки, і в доволі свіжій і яскравій формі, заховавшись в устах кобзарів ХІХ в., був записаний в трьох варіантах».

Інспірування кобзарської музи урядовими козацькими колами здається нам цілком імовірним. Корпорація, що так би мовити годувалася з козацької слави, мусіла дійсно старатися стояти якомога ближче до керуючих політичних кол, принаймні в якійсь своїй більш привілейованій частині. Але навіть в такому специфічному випадку, як Молдавський похід, нам здається імовірним, що крім офіційних відзивів про нього могли існувати і звичайні кобзарські співи, які не коментували, а просто описували подію з життя провідного громадського стану, козацтва. На нашу думку дві редакції думи про Молдавський похід **А** і **Б-В** дають до певної міри відчутти вплив власне сих двох родів творчости.

Правда всі наші варіанти мусіли далеко відійти від свого первісного вигляду. Варіант Цертелєва **А** очевидно втратив кінець, з якого залишилася тільки своєрідна «слава», але нам здається, що дуже розкішним, рясним на деталі, сей варіант таки й ніколи не був. Він дійсно має більше

характер офіційного комунікату, ніж свobodного вислову «громадської думки». Спочатку він дає свого роду справоздання з фронту, фактичне і без зайвих слів — посилення армії, переправи війська через Дністер, згадка про «ставку» (головну квартиру), а тоді вже приходить політичний коментар для широких кол. Висловлено його в листі Василя до Потоцького, і в догані українській політиці коронного гетьмана: мовляв тільки сею політикою слід і пояснити тактику Хмельницького: тому що Потоцький не «єднає» Хмельницького, сей і нападає на польського союзника — Лупула. Все в сім поході таким чином зводиться до того, щоб «засмутити Польщу».

Можливо, що сей щупленький концепт в першій редакції отих «офіційних рапортів» був дещо багатше розвинений, ніж він заховався в словах миргородського бандуриста, який співав для Цертелева. Але очевидно і те, що сей концепт зразу не задовольнив співаків, які стояли ближче до смаку широкої публіки, і вони постарались дати свій твір на сю тему на ґрунті козацької традиції. Варіанти Б і В дають нам власне таке широке кобзарське розуміння сеї теми.

Їх початок, такий сам як і в варіанті А, очевидно зв'язується з якоюнебудь ходячою фразою про політику Хмельницького. Вона справді здавалася сучасникам загадковою, про се ми маємо чимало відгуків в сучасних відомостях всяких дипломатів, що займалися українськими подіями; тому напр. Куліш як нижче побачимо, вважав заспів загальним місцем дум про Хмельницького, а не спеціальним для нашої думи. Але далі варіанти Б і В описують події вже цілком по кобзарськи — особливо варіант В, коротший у вислові, але, як нам здається, повніший у схемі оповідання. Хмельницький скликає охотне військо, і се саме вже являється поясненням його походу для широких мас — він вербує найнижчі, пригночені кола суспільності, батраків, «винників, броварників», даючи їм таким чином доступ у військові кадри — річ що завжди була актуальною для громадської думки в тих часах. Дарма що в дійсності в Молдавській поході брало участь тільки кадрове військо! Далі ультиматум Хмельницького Лупулові, про який говорять сі варіанти, дає змогу пібито розв'язати справу мирно — чи битися чи мириться (вар. Б ряд. 30, вар. В ряд. 30—32). Та на се приходить образлива відповідь господаря — покорись мені меншому (вар. Б 45—46, варіант В 39—41), і вже се саме робить війну неминучою, а разом з тим цілком оправданою.

Здається, що таке толкування подій мусіло більше відповідати поглядам і вимогам кобзарської аудиторії, ніж сухий реферат варіанту А, і супроти нього не мала значення плутанина варіантів Б і В щодо молдавської топографії та молдавських династичних відносин, які виявляються в невправних, поплутаних словах про переговори Сучавців з господарем (вар. Б ряд. 65—73, вар. В ряд. 50—56).

Що сі дві редакції заховався в різних місцях української території, одна на Миргородщині, друга на Чернігівщині, на нашу думку — річ випадкова, без глибшого значіння. Се просто два центри, де заховався думи про Хмельниччину взагалі. Як видно було вище — в випадках інших дум (думи про Хмельницького і Барабаша) ми вважали за можливе, що миргородські і чернігівські варіанти вийшли від одної редакції. В теперішнім випадку здається було навпаки: чернігівські варіанти і варіант миргородський репрезентують різні традиції.

III. Цертелев друкуючи варіант А зробив до нього примітку, що похід сей відбувся «здається року 1657 (може помилка замість 1651), коли Хмельницький ходив на поміч Татарам з 4000 козаків в Молдавію... Лупул мусів тоді заплатити Татарам двадцять тисяч дукатів, а Хмельницькому обіцяв дочку свою Ірину за його сина Тимофія». Крім того було дано пояснення до назв міст.

Максимович у збірнику 1834 р. зазначив, що справа іде мовляв про молдавський похід 1649 р.; а в збірнику 1849 р. — що він відбувся 1650-го року, про що лише Самовидець. Крім того зазначив, що «престарелый гетманъ Потоцкий преданъ былъ пирамъ», і заважив, що слова Лупула про орання Волощини коп'єм має паралелі в Слові о полку Ігоревім, як і в інших творах української поезії.

Цікаву гадку кинув між іншим Куліш, що заспів думи про похід на Молдаву виражає погляд на політику Хмельницького взагалі, а не спеціально на його поведіння в 1650 р. Аналізуючи стаповище гетьмана після побіди під Корсунем між Москвою і Польщею і пастрої серед козацтва, Куліш показує цілу дуже мальовничу панораму: «все своєвольне і не путяше відчуло, що в низу Дніпра віє вітром, прихильним для диких інстинктів і навиків у всіх «горчмах-княжнях», у всіх буйних «кабаках» і «шинках», де від козацького хмелю валилися груби і «за сажкою не видно було світу божого», як співається в кобзарській думі, у всіх «степових шинкарок», тих «Насть кабаших», де козаки за свої «воровскія» гроші втішався грубими насолодами життя, на всіх базарах і ярмарках — виспівували тоді пісні, що їх напівзаглушені часом звуки доходять до нас:

Ой із Низу Дніпра тихий вітер віє повіває... (наведено чотири рядки).

«І дійсно важко було вгадати думки чоловіка, що за словами кримських полонянників, обіцяв «служити ханові вечним холопством», не передбачаючи, що в нього в руках буде не хутір в тишинських слободах, а ціла держава». (Отпаденіє Малороссіи отъ Польши с. 179). Так Куліш вважав, що заспів до Молдавського походу вже належав до загальних місць козацької поезії про Хмельницького ще поки про похід і гадки не було.

Антонович і Драгоманов пояснювали подік згідно з традиціями західньо-європейської історіографії, що війна сталася через відмову Лупула віддати свою дочку Роксанду за Тимоша Хмельниченка. «Хмельницький переправився через Прут коло Сороки, став табором разом з кримським султаном Нуредином і вислав загопи, що спалили Яси і Сучаву, дві молдавські столиці. Лупул утік до Хотина і просив помочі великого коронного гетьмана Потоцького, що і дало привід до епізоду з листуванням Лупула і Потоцького в думі». В поясненні вимог Хмельницького коментатори навели з Рудавського текст сих вимог, де говорилося про сватання, контрибуцію Татарам і козакам, та щоб Молдавія зрілася приятних відносин до Польщі. «Тим, що весілля Хмельниченка відбулося аж рік після походу, воно і не згадується в думі, яка обмежується згадкою про контрибуцію і союз з козаками». Додано також цитату з Ёрлича про пияцтво Потоцького.

Костомаров толкує молдавський похід за Самовидцем як бажану нагоду поширити реєстр новим елементами; дума, яка описує сю подію, таким чином має не всенародній характер, а козацький — «беручи се слово в значенню близькому до військово-станового». В сій думі, каже Костомаров, козаки ідуть за Хмельницьким не як за оборонцем народніх інтересів, а як за гетьманом, що веде їх ні з ким не радячися і нікому не кажучи куди. До того мовляв варіант В натякає на особисті інтереси охотників, що беруть участь в поході на те, аби стати козаками. «У самого Хмельницького дума не знає моральних стимулів для сього походу, а кидає на нього поетичний відблиск, що в казках і баладах лежить на стародавніх богатирях. Хмельницького розібрала охота до військових діл (къ браннымъ подвигамъ) і він викликає на бій Василя Молдавського» (с. 829).

Зазначимо ще гадку Костомарова про закінчення варіанту А. На його думку воно або потрапило з іншої думи або було додане вже після смерти Хмельницького, коли спомини про нього були живі і дорогі, особливо з огляду на нелад, що прийшов зараз по його смерті (с. 833).

Досить багато уваги віддав нашій думі Нейман. Він відзначає що дума не знає причин Молдавського походу, не згадує про участь в ньому хана і замовчує, що козаки спалили і Яси, а не тільки Сучаву, — очевидно Нейман не завважив долі Ясів в варіанті Цертелева. У всьому ж іншому — дума, на його погляд зовсім історична; особливо ж влучна в ній мовляв характеристика Потоцького — хоч вона й називає його Іваном замість Миколая. (Dumy ukraïnskie, Ateneum 1885, кн. II).

Брофєйв за основний варіант думи вважає вар. А, бо інші, мовляв, прилучаються до думи про утиски України Поляками і їх орендарями (Василь Молдавський боїться, що зруйнують Волоську землю, Іван Потоцький з жахом згадує війну на Жовтих Водах).

Автор додає, що глузування з Поляків і Євреїв прибавлено потім до мотиву варіанту А. Але де саме в думі про Молдавський похід бачить він се глузування, лишається незрозумілим. Адже в ній слово «Жид» і не згадане ні разу. Хиба що автор проводив паралелю між плачем Лупула над Ясами і «Жида Хвайдиша» над «школою» — але се паралелю вже дуже далека!

Ф. Колесса інтерпретує думу близько до толкування Костомарова, зазначаючи, що вона оповідає подію «згідно з історичними джерелами, подекуди з такими подробицями, які насувають здогад, що сю думу вложено по свіжому переказу в кругах добре обізнаних із перебігом згаданого походу» (с. 36).

Толкування думи М. Грушевського паведене вже вище.

А. О походѣ Богдана Хмельницкаго въ Молдавію.

<p>Изъ низу Днипра Тихій витерь віе по-
вивае,
Війско Козацьке въ походѣ выступае,
Тилько Богъ святой знае
Що Хмельницкій думае гадае.
5. О тимъ не знали: ни сотники,
Ни Атаманы Куринныи, ни Полковныи,
Тилько Богъ святой знае
Що Хмельницкій думае гадае!
Якъ до Днистра прибували
10. Черезъ три перевозы переправу малы;
Самъ Хмельницкій на передѣ всихъ ру-
шавъ,
До Хатин ¹⁾ прибувавъ,</p> | <p>У старшаго Копытана на кватыри ставъ,
До Василя Молдавскаго листы посы-
лавъ,
15. Словами промовлявъ:
Що ты зо мною будешь гадаты:
Чи будешь бится,
Чи будешь мирится,
Чи на примырье будешь приматы,
20. Чи Славной ²⁾ Волощины половину от-
даваты?
То Василій Молдавскій тее зачувавъ,
До Потоцкаго листы посылавъ,
Словами промовлявъ:
„Гетьмане Потоцкій!</p> |
|---|--|

¹⁾ Хотія т. е. Хотинъ, прим. записувача. ²⁾ Антоновичъ-Драгоманов — славної.

25. Що въ тебѣ розумъ жиноцькій!
Ты за дорогими напитками бенкетами
уганяешь!..
Чомъ ты Хмельницкаго неєднаешь?³⁾
Вже почавъ винъ землю кнскими ко-
пытами ораты,
Кровью Молдавскою поливати!⁴⁾
30. Тогди ляхи изъ города изъ Сочавы ути-
калы
Василію⁴⁾ Молдавскому знаты давали,
То Василій Молдавскій до Ясъ прибуває
Словами промовляє:
„Гей вы Ясы мон, Ясы!
35. Булы есте бирзо⁵⁾ красны,
Давже⁶⁾ не будете таки
Якъ придуть казаки“!
То Пань Хмельницкій добре учинивъ:
Польшу засмутивъ,
40. Волощину побидивъ,
Гетьманщину взвеселивъ!
- * * *
- Въ той часъ була честь, слава,
Войсковая справа!
Сама себе на смихъ недавала,
45. Непрiятеля підъ ноги топтала!
Цертелевъ, Опытъ с. 41 — 43.

Б. Про Хмельныцького та Василя Молдавського

- Як из низу из Днiстра тихий вiтер
повивае,
Бог святой знае, Бог святой и видае,
Що Хмельныцький думае-гадае.
Тогди-ж то не могли знаты ны сотныгы, ны
полковныкы,
5. Ны джуры козацькыи,
Ны мужы громадськыи,
Що наш пан гетьман Хмельныцький,
Батю Зинов Богдану Чыгрынськый,
У городи Чыгрыни задумав, вже й
загадав:
10. Дванадцять пар пушок вперед себе
однелав,
А ще сам з города Чыгырна рушав:
За им козаки йдуть,
Яко ярая пчола гудуть:
Который козак не мiе в себе шабли
булатнои,
15. Пищали семьпяднои,
Той козак кый на плечи забирае,
За гетьманом Хмельныцьким у в'охот-
не вiйсько посишае.
Оттогди-ж то, як до рички Днiстра
прибував,
На тры часты козакив переправляв,
20. А ще до города Сорокы прибував,
Пид городом Сорокою шанци копав,
У шанцях куренем стояв:
А ще од своих рук лысты нысав,
До Василя Молдавського посылав,
25. А в лыстах прыпысував:
„Эй Васылю Молдавськый,
Господарю Волоськый!
Що тепер будеш думаты й гадаты:
Чи будеш зо мною быться?
30. Чи мырыться?
Чи города свои Волоськы уступаты?
Чи чирвинцями полумыскы спов-
няты?
- Чи будеш гетьмана Хмельныцького бла-
гаты?..“
- Тогди-ж то Васыль Молдавськый,
35. Господар Волоськый,
Лысты чытае,
Назад одсылае,
А в лыстах прыпысуе:
40. „Пане гетьмане, Хмельныцький,
Батьку Зинов Богдану Чыгрын-
ськый!
Не буду я з тобою ны быться,
Ны мырыться,
Ны городив тоби своих Волоськых усту-
паты,
Ны чирвинцями полумыскы сповняты:
45. Не лучше-б тоби покорыться меншому.
Ненуждан мыни тоби старшому“?
Оттогди-ж то Хмельныцький, як сiн
слова зачував,
Так вин сам на доброго коня сизав,
Коло города Сорокы поижжав,
50. На город Сороку поглядав,
Ище стыха словами промовляв:
„Эй гóроде, гóроде Сороко!
Ще ты моим козакам дитям не запо-
лоха
Буду я тебе доставаты,
55. Буду я з тебе великыи скарбы маты,
Свою голóту наповняты,
По бытому тарелю на мисяць жало-
вання даваты.“
Оттогди-то Хмельныцький, як по-
хвалывсь,
Так гаразд добре й учынив:
60. Город Сороку у недилю рано задобидде
взяв,
На рынку обид пообидав,
К полудній годыни до города Сичавы
прыпав,
Город Сичаву огнем запалыв
И мечем исплиндровав.

³⁾ Помилка—не еднаеш. ⁴⁾ Антопович і Драгоманов — Василь. ⁵⁾ Помилка — барзо. ⁶⁾ Помилка — да вже.

65. Оттогди-то инни Сичавци гетьмана
Хмелницького у вичы не выдали;
Усп до города Ясы повтикалы,
До Васыля Молдавського истыха сло-
вами промовлялы: 100.
„Эй Васылю Молдавський,
Господарю наш Волоський!
70. Чы будеш за нас одностайне стояты?
Будем тоби голдоваты;
Колы-ж ты не будеш за нас одностайне
стояты,
Будем иншому пану кровью вже гол-
доваты.“ 105.
Оттоди-то Васыль Молдавський,
Господар Волоський,
75. Пару коней у колясу закладав,
До города Хотини одъиждав,
У Хвелецького конытана станцією
стояв, 110.
Тогди-ж-то од своих рук лысты пысав,
80. До Ивана Потоцького, кроля Полского,
посылав:
„Эй Ивану Потоцький,
Кролю Полский!
Ты-ж бо то на славній Украйни пьеш,
гуляеш, 115.
А об мойй ты прыгоди ничего не
знаеш;
85. Що-ж то в вас гетьман Хмелницький,
Русин,
Всю мою землю Волоську обрушыв,
Все мое поле копьем пзорав,
Усим моим Волохам, як галкам,
З плеч головки познымав; 120.
90. Де булы в поли стежки, дорпжки,
Волоськымы головкамы повымощував;
Де булы в поли глыбокыи долины,
Волоською кровью повыповнював.“ 125.
Оттогди-то Ивану Потоцький,
95. Кролю Полский,
Лысты чытае,
Метлпнський, с. 391.

В.

1. Изнізу из Днѣстра
Стіхо ¹⁾ вѣтер повіває
2. Бог святій знае
Бог Святій вѣдає
(5) 3. Як наш пане готмань
4. Хмѣльницькій в городѣ Чігринѣ
5. Загодав ²⁾ дванадцать пар пушек
У перед себе отсылає
А ще сам из города Чигрина рушає
10. А ще стіхо ¹⁾ на козаков
Словами примовляє
„Козаки вы молодые
Идите ³⁾ вы родные
Прошу я вас добре ⁴⁾ дбайте
- (15) Да в охотное войско посѣшайте.“
Который козак не имѣв сабле ⁵⁾
Ни сабли булатной
Ни пистоля семипятного.
Дак той на плечи кій собирає
20. Да в охотное войско посѣшає
Готман Хмѣльницькій
До рѣки Днѣстра прибував ⁶⁾
Козаков на три части переплавляв
И к городу Сороки прибував
(25) Пудь городом куренем стояв
А и ще от своих рук лісти писав
До Васілія Молдавского посылав ⁷⁾

¹⁾ Помилка—слава.

²⁾ У Антоновича і Драгоманова — зтиха. ³⁾ Очевидно тут повинно б бути кінець речення. ⁴⁾ А. і Д. — ідіть.
На нашу думку — і діти. ⁵⁾ Се слово дописано. ⁶⁾ Може собі—сабл? ⁷⁾ Написано—прибуває; потім виправлено.

- „Ох Василій Молдавскій
„Господір Волоскій!
30. „Чи можеш ли мене
„Полумиски червонцями исполнити
„А й мене пана Хмѣльницького благати?“
Василій Молдавскій
Господір Волоскій
(35) Лісті читає, назад отсілає
У лістах приписує:
„Пане гетьмане, пане Хмѣльницькі
Господір Волоскій⁸⁾:
„Нейлегше⁹⁾ тебе покориться
40. Мене меньшому
Нежели мене старшому.“
Гетьман Хмѣльницькі
Як сее зачував
Город Сороки до обѣда взяв
(45) На рінку обѣдъ пообѣдав
У полудня години до города Січава
пріждавъ
Город Сороку огнем свалил
І мечем сплюндровав
Інеє Січавці всѣ непышні бивали
50. До города Осіхва утекали.
Перед Василієм на колѣнці впадали
„Василій Молдавскій, господір Волоскій
Ежели будеш за нами голдовати,
Так и будем и мы за тобою стояти,
(55) А не будеш за нами голдовати
Так будем за иним королемъ стояти.“
Василій Молдавскій
От своих рук лісті писав
До Іоанна Потоцкого, до короля Польского
60. Лісті посилає
Іоанне Потоцкій, королю польскій

- Ті на своей Украинѣ
Пьешь да гуляешь
Об моей пригодѣ ничего не знаешь.
(65) Игдѣсь увязавъ такой то русинъ
Что всю мою землю Волосскую порушав¹⁰⁾,
И гдѣ были глубокія долины
Волосской кровѣю наолнив
И гдѣ были глубоки дороги
70. Волосскіми гловами новымощивал.“
Іоанн Потоцкій, король Польскій
Лісті читає и назад отсілає
И у лістах приписує:
„Василіє Молдавскій господір Волоскій
(75) Було тебе на твоей Украинѣ
Тихо проживати
А гетьмана Хмѣльницького
До вѣку вѣчного не займати
Бо дав мене пане Хмѣльницькій
80. Добре знати и буду я его
Вѣк вѣчный сиоминати
На бистрой водѣ моихъ ятнадцать лицарей
встрѣчал
И не великій онъ им отвѣт отдав
А всѣм головы повзимал
(85) А и мене Іоанне Потоцкого, короля польского,
Три и три ночи
На приковѣ кріє пушки держав
И не пить він мні и не ѣсти давав.
О! теперь я буду знати
90. До вѣку вѣчного
Хмѣльницького не займати.
Бандуристъ из Березино, молод еще.

Архів П. і Г. Житєцьких в Історичній Секції ВУАН.

Х. Походъ въ Молдавію.

(Додатки і вільні зміни супроти вірйянту А — курсивом; курсивом подано також з технічних причин букви ѣ і ѣ).

Ой, изъ низу Днѣпра тихій вѣтеръ віє, повиває. Військо Козацьке въ походъ выступає; конями й хоругвями вѣйграє, тільки Богъ єдиний, тільки Богъ святий тое знає, що вчкѣ думає, гадає, що Хмѣльницькому на помічъ помагає.

Въ той часъ була честь, слава, Військова справа, сама себе на смихъ не давала, ворогивъ пидъ ноги топтала¹⁾.

Тільки Богъ святий знає, що Хмѣльницькій думає, гадає. Того не знали ни Сотники, ни Полковники²⁾, ни Атаманы Куринныи, тільки Богъ єдиний, тільки Богъ святий тое знає, що Винъ думає, гадає, що Хмѣльницькому на помічъ помагає³⁾.

Отъ-то наши Козаки до Днѣпра⁴⁾ прибували, та черезъ три рихи, що три перевози й переправы мали, переправу клали. Самъ Хмѣльницькій попередъ⁵⁾ усихъ рушавъ, до Хотин прибувавъ, у старшого Полковника⁶⁾ на квартиру ставъ, до Воеводы⁷⁾ Молдавського листы писавъ, словами промовлявъ:

— Що ты зо мною, Пане ясневѣрможный будешъ діяти, що будешъ гадати?— чи військо свое до моего привертати, станомъ ставоситися; чи ты зо мною будешъ битися; чи миромъ уставимъ будешъ миритися? Чи голвы свои будешъ на позоръ виддавати? Чи на примирье, на бенкетъ будешъ насъ примати, половину Волоцныи намъ въ подарокъ даровати?⁸⁾

То Воевода Молдавскій тее й прочитавъ, добре себе дбавъ, добре думає, гадає⁹⁾; до Потоцкого Гетьмана Польского листы посилає, словами промовлявъ:

⁸⁾ Думаємо що титул Господір Волоскій тут таки відноситься до Хмѣльницького так що дві крапки (:) поставлено не на місці: ⁹⁾ Мабуть—не легше. ¹⁰⁾ Аитоновичі Драгоманов—порушув.

¹⁾ Се закінчення варіянту А, що тут вставлене зайвий раз на початок. ²⁾ В варіанті А — ні Атаманы Куринныи, ни Полковныи. ³⁾ В варіанті А тут повторено — що Хмѣльницькій думає гадає. ⁴⁾ В варіанті А — як до Днѣстра. ⁵⁾ Вар. А — на передъ. ⁶⁾ Вар. А — Копытана. ⁷⁾ Вар. А — Василя. ⁸⁾ Вар. А — Чи славною Волоцныи половину отдавати. ⁹⁾ Вар. А — тее зачувавъ

- Оттогді то Хмельницький як похва-
ливсь, (Б 58)
Так гаразд добре й учинив: (Б 59)
65. Город Сорочу у неділю рано *д-обіддя*
взяв⁵⁾. (Б 60)
На ринку обід пообідав,
К полудневій годиві до города Січави⁶⁾
припав, (Б 61)
Город Січаву огнем запалив і мечем
ісплідрував. (Б 63—64)
- Оттогді то інші Січавці (всі не пинші
бивали), (Б 65, В 49)
70. Гетьмана Хмельницького у вічі не вн-
дали — (Б 65)
Усі до города Ясп повтікали, (Б 66)
Перед Василям на колівця впадали,
До Василя молдавського із-тиха сло-
вами промовляли: (Б 67)
„Ей Василю молдавський, (Б 68)
75. Господарю наш волоський, (Б 69)
Чн будеш за нас одностайне стояти —
Будемо тобі годловати, (Б 70)
Коли ж⁷⁾ не будеш за нас одностайне
стояти, (Б 72)
Будем івшому пану кров'ю вже годло-
вати“⁸⁾. (Б 73)
80. Оттоді то Василь молдавський,
Господар волоський (Б 74)
Пару коней у колясу закладав,
До города Хотини од'їжджав, (Б 76)
У Хвилецького копитана ставцію стояв,
(Б 77)
85. Тоді ж то од своїх рук листи писав,
До гетьмава Потоцького посилав:⁹⁾ (А 22 Б 80)
„Ей гетьмане Потоцький (А 24 Б 81)
(Що в тебе розум живоцький), (А 25)
Ти ж бо то на славіній Україні п'еш-
гуляеш, (Б 83)
90. А об моїй пригоді нічого не знаеш¹⁰⁾,
Що ж то в вас гетьман Хмельницький
Русьн (Б 85)
Всю мою землю Волоську обрушнв,
(Б 86)
Все мое поле коп'єм ізорав,
(Б 87)
Усім моїм Волохам, як галкам, з пліч
головки познімав: (Б 88—89)
95. Де були в полі стежки-доріжки — (Б 90)
Волоськими головами повимощував,
(Б 91)
Де були в полі глибокі доливи — (Б 92)
- Волоською кров'ю повимощував!“ (Б 93)
Оттоді *то гетьмане* Потоцький¹¹⁾ листи
чптає (Б 94 і 96)
100. Назад одсилав,
(Б 97)
А в листах приписує:
(Б 98)
„Ей Василю молдавський,
(Б 99)
Господарю волоський!
(Б 100)
Коли ж ти хотів на своїй Україні
проживати, (Б 101)
105. Було тобі Хмельницького у вічні часи
не займати! (Б 102)
Бо дався миві гетьман Хмельницький
*добре*¹²⁾ звати,— (Б 103)
У первій війні, на Жовтій Воді п'ят-
надцять моїх лицарів стрічав, (Б 104—106)
Не великві їм одвіт отдавав:
(Б 107)
Всім як галкам з пліч головки поздій-
мав! (Б 108)
110. Трох снів моїх живцем узав — (Б 109)
Турському салтану в подарунку оді-
слав. (Б 110)
- Меве, гетьмана *Потоцького*¹³⁾ три
дві на прикові край пушки держав, (Б 111-113)
Ані п'ять мині, *ані* Істи не дав!
(Б 114)
То дався мині гетьман Хмельницький
добре звати, (Б 115)
115. Буду його во вік вічний пам'ятати!“¹⁴⁾ (Б 116)
(Тоді Ляхи із города із Сочанн утікали,
(А 30)
Василю молдавському знати давали.
(А 31)
То Василю молдавський до Яс при-
бував, (А 32)
- Словами промовляє:
(А 33)
120. „Ой ви Яси мої Ясп,
(А 34)
Були есте барзо красні,
(А 35)
Да вже не будете такі,
(А 36)
Як прийдуть козаки!“
(А 37)
То пан Хмельницький добре учинив:
(А 38)
125. Польщу засмутнв,
(А 39)
Волощину побідив,
(А 40)
Гетьмавшину звеселнв.
(А 41)
В той час була честь-слава
(А 42)
Войсковая справа:
(А 43)
130. Сама себе на сміх не давала,
(А 44)
Неприятеля під ноги топтала¹⁵⁾. (А 45)

Грушевський, Історія У.-Р. т. IX ч. I с. 95

⁵⁾ У Мегл.: задобідде, у Ант.-Драг. знадобідде, нов.: до обіда. М. Г. ⁶⁾ Сучавн. М. Г. ⁷⁾ Пропущено — ти. ⁸⁾ Нов.: Так будем за ним королем стояти. М. Г. ⁹⁾ У Шута і в нов. тут є далі: „Івана Потоцького кроля польського“; відволяю з старшого варіанту, хоч і не певен, чи се не поправка видавця, Церетелева, але вона відповідає архетипові. М. Г. Властиво у Церетелева—до Потоцького листи посилав (порівн. вар. А ряд. 22). ¹⁰⁾ В старшій ко-ротше: „Ти за дорогими шпитками, бенкетами уганяеш, Чом ти Хмельницького не еднаеш? Вже почав він землю ківськими копитами орати, Кровю молдавською поливати“. В архетипі мусіло бути: „Землю Волоську“. М. Г. ¹¹⁾ В вар. Б: Оттоді то Івану Потоцький, королю польський... ¹²⁾ В вар. Б — гаразд, добре. ¹³⁾ Вар. Б — Мене Івана Потоцького, короля польського. ¹⁴⁾ В нов. мабуть старший оборот: „Оттепер я буду знати, До віку вічного Хмельницького не займати“ М. Г. ¹⁵⁾ Се закінченне з старшого варіанту; останні 4 стихн відділені у Церетелева звідкою; можливо — се вказує на долученне сього закінчення з иншого джерела. В нар. Шута дума закінчується так: „Оттогді то Хмельницький помер, а слава його козацька не вмре не поляже! Теперешнього часу, Господи, утврди і поддержи люду царського, і всім слушащим православним християнам, сьому домодержавцю — хазяїну і хазяїці подай, Боже, на многа літа. М. Г.

25. ПРО БІЛОЦЕРКІВЩИНУ.

Про наслідки берестецької катастрофи маємо два записи від кобзарів з обох боків Дніпра, які, не вважаючи на великі різниці можна вважати за варіанти одної думи.

Варіант А — Максимович, Сборникъ украинскихъ пѣсень, 1849 с. 74. Текст записав Мурзакевич на Херсонщині, бляжче невідомо, де, від кого або коли.

Варіант Б — Куліш, Записки о Южной Руси т. I с. 51; текст записав Куліш від кобзаря А. Шута. Тут друкується з рукописної збірки Ревуцького (про неї див. т. I с. VII). Різниця з конією в архіві Житецького, і з конією архіву Р. Географ. О-ва, що надрукував акад. Перетц — та текстом „Записок“, подано в примітках.

Варіант X — Грушевський, Історія України-Руси т. IX с. 423 Спроба реконструкції основного тексту; вказівки на оригінальні тексти в кінці рядків.

II. Старший текст — варіант А — нам цілком невідомий щодо свого походження: Мурзакевич як записувач народної поезії цілком невідомий, де і від кого він міг записувати не знаємо — подорожував він багато, як згадує в своїй автобіографії, але щоб цікавився при тім народною творчістю, не видно. Тому не знаємо також, наскільки він був підготований до цього діла і до якої міри заслугу нашого довір'я в своїх записах. В примітці Максимовича до тексту не сказано навіть, чи його записано від кобзаря або лірика: „дума списана для меня г. Мурзакевичемъ въ Херсонской губерніи“; се може означати і не етнографічний запис, а конію з якогось збірника, навіть і літературних віршів. Могла се бути конія з запису від кобзаря зробленого в якійсь іншій частині України, але розуміється, се міг бути і справжній запис від професійного співака, що в першій половині XIX в. жив або мандрував на Херсонщині. Всі ці можливості допустимі, а сам текст не схиляє нас виразно ні до одної з них. Сюмо текстові не бракує типових думових виразів і зворотів, характеристичних для інших дум про Хмельниччину, хоч сих виразів і не дуже багато. З другого боку оповідання в сім тексті досить стисле, без повторювань і відступів, чим сильно різниться хочби від Шутового тексту.

Загалом беручи обидва варіанти подібні між собою не мало, але текст Шута довший, дає простіше оповідання, витриманий в більш загальних тонах, тимчасом як запис Мурзакевича має більш анекдотичний характер — „епізоду з повстання 1652 р.“ В сім запису опис стану речей після мпру дуже скорочений, зате він рисується окремими деталями в самій акції і словами дівчих осіб — власне принадою отого „Козака доброго клича і луччої руки“ з „Ляхом“ у корчмі, що творить центр дії Мурзакевичевого тексту. Все такі елементи оповідання в обидвох текстах майже однакові, поза Шутовим закінченням про утечу „Ляхів“ до Висли.

Початок текстів має однаке певну різницю. Шут питає, чи добре, що Хмельницький заключив мир в Білій Церкві з дозволом Ляхам вертати на Україну, тимчасом старший текст питає, чи добре що він Берестецького року пустив нанів на Україну. — Властиво одна і та ж думка, тільки висловлена з неоднаковою точністю. До того старший текст зазначає, що Хмельницький пустив нанів на чотири місяці, а новіший не згадує про реченець.

Обидва тексти констатують, що не вважаючи на обмеження, нанів дуже скоро дали себе в знаки українському населенню і обидва тексти характеризують се такою рисою, що „Ляхи позабирали ключі“ від селянських і козацьких осель (вар. А ряд. 6 — 10, Б ряд. 7 — 13).

Варіант Б уточнює се „польське господарство“ насильством над українськими жінками, що призводить чоловіків „з тоски да з печалі“ до корчми — пропивати останній „осьмак“. Та, мовляв, нанів і тут не дає спокою, а вставши від своїх злочинних утіх налазить у корчму підслухувати чи козаки й мужики, бува, не судять його. Але тут він наривається на скандал (варіант Б ряд. 14 — 26).

Варіант А нагомить, накресливши загально, що і в корчмі козакові не можна погуляти, переходить до того козака „луччої руки“, що гуляє у корчмі, а Лях з ним лізе битися.

Сей корчемий шпійон в обох варіантах описується однаково: в варіанті А він „містом іде, як свиня вухом веде, до корчми приходить, як свиня вухом до корчми прикладає“. В варіанті Б „улицю

йде, як свиня не скребена ¹⁾ понереду ухом веде, іще слушає прислухає"... Приходить до зустрічі з козаком, який Ляхові „скляницю межі очі морскає“ (варіант А ряд. 25), або „межі очі шклянкою шмагає“ (варіант Б ряд. 29), і тут у варіанті А козак і витикає нанові залицяння до козацьких жінок (ряд. 27 — 31), про яке варіант Б просторо говорить в описі панських зловживань (в рядках 14 — 18), а в іншій стилізації має виткнути панові далі підчас повстання (вар. Б ряд. 73 — 75).

Далі обидва тексти говорять цілком загально про підготовання до повстання: про лист „козаків і мужиків“ до Хмельницького, тільки у Шута сей лист переспіаний докорами, тим часом як у Мурзакевичевім тексті просто говориться про бажання втікати „під Москалів“.

Потім подається відповідь Хмельницького і нарешті його заклик до повстання. У Шута він зроблений трафаретно за власним взірцем, які ми бачили вже і в Орендах і в думі про Барабаша, у тексті Мурзакевича Хмельницький кличе по три-чотири люду від куреня, щоб бралися до оглобель — очевидна плутанина, де злилися в одно: типовий думовий заклик до „охотника“ і якась мобілізація війська з козацьких куренів.

Кінчиться варіант А знов переходом до окремого, анекдотичного: описує зустріч козака з Ляхом утікачем у лісі і присягу Ляха не задивлятися ніколи на Україну. Текст Шута оповідає про утечу панів до Висли і потопляння їх тут, та кінчиться козацьким жартом до потопяючих панів, а закінчення в цілому трохп нагадує фінал Оренд (№ 23₁ у Шута: він теж відбувається над Вислою, а № 23₂ — над Случею).

Отже, повторяємо, обидва тексти загалом досить сильно подібні, і можливо належать до одної редакції: нам здається навіть імовірним, що первісно текст Мурзакевича належав до певного циклу дуже подібного до того, що звісний нам від Шута. Окрім подібності його „Білоцерківщина“, натяки на це бачимо ще в згадці про Полонне, куди козаки посилають листа Хмельницькому. Це місто, що в думі про Оренди грає роллю трофею Хмельницького — так би мовити його місто, і виступає як пункт, з яким ведеться військове листування, очевидно співакові Мурзакевичевого варіанту А було звісне як місто близьке до Хмельницького. Тим не менше ця асоціація гетьмана з Полонним не завадила співакові титулувати Хмельницького „отаманом чигиринським“, так само як називає його і Шут в своїх думках. Це дозволяє нам прийняти генетичну близькість між обома варіантами, зазначаючи однак що в теперішнім виді обидва тексти мають багато ріжниць, які пояснюються ріжною обробкою в відповідних кобзарських школах. Треба рахуватися і з тим, що обидва тексти могли підпасти деякому впливові записувачів.

Щодо Шутового тексту то на сей раз вплив на нього записувача Куліша мабуть був не дуже значний. Ми маємо кілька копій Кулішевого запису, що дозволяють говорити про його точність, хоч ці копії все таки не зовсім тотожні.

Куліш надрукував свій запис від Шута в Записках о Ю. Р., а другий раз після до Исторических пѣсень, де його видрукували як новий запис з поміткою „Зап. въ м. Александровкѣ П. Кулішемъ“, а поруч дали текст з Записок „алгеброю“. Між обома сими текстами ріжниці дуже дрібні, котрий з них ближчий до оригіналу — з певністю сказати трудно: думаємо, що обидва були поправлені. Крім друкованих текстів існують ще три рукописні копії з Кулішевого запису, можливо сучасні, але не тотожні з оригіналом, всі вони мають невеличкі відмінні, що ріжняють їх з собою і від друкованих текстів, — особливо від тексту „Записок“. З текстом Антоновича і Драгоманова ріжниця менше, тим сей текст можна б уважати за менше поправлений.

Одну з цих копій недавно надрукував ак. В. Перетц з рукописної збірки в Архиві Р. Геогр. Общества (XXXI № 25), де Білоцерківщина знаходиться разом з думою про Марусю Богуславку і про Кодену (Етнографічний Вістник кн. 7 сс. 120 — 123). Копія має помітку рукою Метлинського; склад всієї збірки дуже подібний до збірки Д. М. Ревуцького, яку нераз уже згадувано вище (т. I Корнису сс. VII, 145): в ній після Марусі Богуславки, Кодими і Зозулі також вислана Білоцерківщина з приміткою в кінці тексту: „записано отъ кобзаря Андрея Шута въ м. Александровкѣ Сосницкаго уѣз. Черниг. губ. П. Кулішъ“, і трохи нижче: „Примѣч. повѣсть отъ Украинѣ стр. 12 Лѣт. Самовидца 19 и 20 и др. Про Богуна 1651 г. Истор. Мал. Рос. Бантншъ-Каменскаго ч. I. стр. 288 и др.“. Текст акад. Перетца має теж примітку про запис від Шута, з тою ріжницею що повно вписана губернія, а записувач зазначений тільки ініціалами: „...Черниговской г., П. К.“ і олівцем з боку дописано: „Есть у Максимовича. Страшно, что записано въ Сосницк. у., Черниг. губ., а языкъ Запад. губ.“ Другої примітки рукопису Ревуцького — про історичні паралелі, в копії Географ. Общ-ва нема, зате її маємо на третій копії, що знаходиться в архіві Житоцького з поміткою: „записано (виправлено: записалъ) отъ кобзаря Андрея Шута въ м. Александровкѣ Сосницкаго у. П. К.“. Сей третій рукопис виразна копія з копії Ревуцького, в деяких місцях, навіть виправлена поверхи згідно з копією Ревуцького, хоч і розходиться з нею в трьох місцях, там де рукопис Ревуцького очевидно мав помилки. Текст акад. Перетца від ркп. Ревуцького ріжняється трохи більше, але поділ рядків у всіх трьох рукописах однаковий. Рукопис Ревуцького здається нам най-

¹⁾ Порівн. № 23₂. А¹ ряд. 90.

ближчим до оригіналу, бо в нім чимало помилок, що вказують на відпис з чернетки ще не відшліфованої до друку. Так в рядку 64 маємо тут „пуцах“, що у всіх інших текстах виправлено як „куцах“, згідно з рядками 66, 67, 72. В рядку 80 „річка Ваша“ замість Висли, і найважливіше — в ряд. 92 стягнуто два рядки в один. Однак могло бути і таке, що власне рядок 92 тексту Ревуцького згодом доповнено для закінчення періоду вставним реченням.

III. Максимович в примітці до варіанту А згадав про вимушений мир 16 вересня 1651 р. і про нарікання на Хмельницького та утечу людности. Та, мовляв, в сім положенню Україна пробувала не довго. В 1652 р. Хмельницький сам повстав знов на Поляків, а разом з тим почалися його зносини з Москвою про прийняття цілої Малоросії „подъ державу Русскую“.

Антонович і Драгоманов надрукували сю думу з дуже коротеньким коментарем про умови Білоцерківського миру — зменшення реєстру до 20.000 і окупацію Брацлавського і Чернігівського воеводства, та про поворот поміщиків і їх розправн з селянами. Коментар зазначає, що термін стації у думі — чотири місяці — досить близький до правди бо більш менш стільки часу й минуло від окупації України до нового повстання.

Лисовський, як уже згадано, розглядав сю думу тільки разом з Орендами. Житецький ані Франко не досліджували її. Єрофеїв тільки зазначив, що „найближчим до первісного варіанту“ вважає варіант А і Б, за Антоновичем і Драгомановим, а дальшим, треба розуміти — варіант Б за „Записками“. В варіанті Б він відзначив згадку про Полоніє, як змішування з думою про Оренди (Записки Н. Т. в К. VII с. 49).

Однюку більшу замітку і аналіз думи завдячуємо М. Грушевському (Іст. України IX с. ч. 1, 422 і д.). На його гадку дума про Білоцерківщину стоїть у зв'язку з настроєм, що втворилися після Білоцерківського миру під впливом польських утисків на Україні. „Обурення населення, що переходило у ворожнечу до гетьмана, вимагало якихось заспокоюючих засобів — особливо в моменті, коли Хмельницький рішив розірвати з Польщею і потребував потягнути за собою маси.

Офіційні гетьманські кола й почали тоді толкувати цілу політику після Берестечка, як умисну хитрість проти Поляків, яких, мовляв, треба було задурити обіцянками поки буде змога повстати знов. Дума про Білоцерківщину в своїм первіснім вигляді доволі вірно відбивала се офіційне роз'яснення — так як воно могло бути дане — навіть такн через козарів, уже після того як рішено було, на великодій раді — почати наново війну з Поляками. Роз'яснюлося, що польському війську за Білоцерківською згодою було дозволено стати на Україні, але під умовою, щоб воно не витягало великої стації. Воно ж не то що вимншляло велику стацію, але стало знущатися над козаками і їх родинами“. Автор переказує переговори з Хмельницьким у думі і його наказ не рухатися аж до Великодня, де на думку автора „в оповіданню відчувається прогалина — що се на Великодні Хмельницький міняє тактику: воно розуміється в теперішнім тексті, але не говорить так виразно, як повинно було бути в архетипі (думи)“. Сей архетип автор і відбудовує за допомогою обох варіантів, і зазначає, що він творив „поетичний pendant“ до думи про Оренди ілюструючи думку, мовляв Хмельницький покликвав змучений люд до повстання тепер так само як і в 1648 р.

Щодо заспіву думи то обидва варіанти здаються дослідникові тут поспованими, особливо згадку про Берестецький рік і чотири місяці він вважає за підрібку (очевидно записувача або видавця Максимовича). Але і саме запитання: чи добре Хмельницький учинив? — в очах дослідника пізніша зміна. Архетип, думає він, мусів починатися приблизно так: „Як наш гетьман Хмельницький, батько Зновий Чигиринський, із Ляхами, мостивими панями у Білій Церкві замирив — він дозволив („велів“ має те саме значення) Ляхам, мостивим панам по мужиках (тепер „по козаках, мужиках“, але правдоподібніше, що в прототипі були тільки мужики, а Ляхи своєвільно переступили сей дозвіл, і поставили і по козацьких хатах) стацією стояти — та не велів великої стації вимншляти“. Далі подано реконструований текст, що друкується у нас як варіант X на своєму місці нижче.

А. Объ Украинцахъ послѣ Бѣлоцерковскаго мира.

<p>Ой чи добре панъ Хмельницькій почи-
навъ,
Якъ изъ Берестецького року
Всѣхъ Ляховъ-пановъ на Украину на чо-
тырѣ мѣсяцѣ выслалъ,
И велѣвъ панамъ-Ляхамъ на Украинѣ
чотырѣ мѣсяцѣ стояти,
5. А нѣ козаку, нѣ мужику жадной кривды
починати.
Да уже-жъ паны-Ляхи на Украинѣ три
мѣсяцѣ стояли;</p> | <p>Стало на четвертый мѣсяць повертати,
Стали паны-Ляхи способъ прибѣрати;
Одъ козацькихъ, одъ мужицькихъ ко-
моръ ключѣ одбѣрати,
10. Надъ козацькимъ, надъ мужицькимъ
добромъ господарамн знахожатнсь.
То уже де бѣднѣй козакъ розгадає пятакъ,
То нельзя по улицѣ пойти, побуяти,
Що-бъ у корчмѣ пятакъ прогуляти.
То уже-жъ одинъ козакъ, доброго клича
и луччой руки, одинъ шостакъ роз-</p> |
|--|---|

15. Да й той кь катовой матері у корчмѣ
прогулявъ.
То уже-жь, Ляхъ мѣстомъ иде,
Якъ свиня ухомъ веде;
То Ляхъ до корчмы прихожае,
Якъ свиня ухо до корчмы прикла-
дае;
20. А слухае Ляхъ, що козакъ про Ляховъ
розмовляє.
То Ляхъ у корчму убѣгае, и козака за
чубъ хватае.
То козакъ козацькій звычай знае:
То будто до Ляха медомъ и оковитою
горѣлкою припивае,
А тутъ Ляха за чубъ хватае,
25. И скляницею межи очі морскае,
И келепомъ по ребрамъ торкае.
Не луччебъ тобѣ Ляше, превражій
сыну,
На Украинѣ съ козацькою жѣнкою
спати,
А нѣжь въ корчму вхождати?
30. Да уже-жь на Украинѣ не одна жѣнка
курку зготовала;
Тебе Ляха, кручого сына, на нѣчь
чекала!—
То уже-жь козаки и мужики
У недѣлю рано Богу помолившись,
листы писали,
И въ листахъ добре докладали,
35. И до пана Хмельницького у Полонне
посылали:
— Гей, пане Хмельницькій,
Отамане Чигиринскій,
Батьку козацькій!
- Звели намъ пѣдъ Москалей тѣкати,
40. Або звелп намъ зъ Ляхамъ великій
бунтъ зривати!—
То Хмельницькій листы читае,
До козакѣвъ словами промовляє:
„Гей, стойте, дѣти,
Ладу ждѣте!
45. Не благословляю вамъ ни пѣдъ Москаля
тѣкати,
Ни зъ Ляхами великого бунту зривати“.
То уже-жь, Хмельницькій до козакѣвъ
прѣзжае,
Словами промовляє:
„Гей, нуте, дѣти, по-три, по-чотыри зъ
куренѣвъ вставайте!
50. И до дрючкѣвъ и до оглобелъ хватайте,
И Ляхѣвъ-панѣвъ, у нѣчку у четвер-
теньку, такъ якъ кабанѣвъ зага-
няйте!“
То уже-жь, изъ куренѣвъ по-три, по-чо-
тырѣ вставали,
До дрючкѣвъ и до оглобелъ хватали;
И Ляхѣвъ-панѣвъ, такъ якъ кабанѣвъ, у
нѣчку у четвертеньку заганыли.
55. То уже-жь одинъ козакъ лугомъ бѣ-
жить;
Коли дивиться на кущъ, ажъ кущъ
дрожить;
Коли двивиться у кущъ, ажъ у кущѣ
Ляхъ якъ жлукто лежить.
То козакъ козацькій звычай знае, изъ
коня встаетъ,
И Ляха за чубъ хватае, и келепомъ по
ребрахъ торкае.
60. То Ляхъ до козака словами промовляє:
— Луччебъ, козурю, могли мой очі на
потилицѣ стати,
Такъ-бы я могъ изъ-за рѣчки Вислы на
Украину поглядати!

Максимович, Сборникъ 1849 г. с. 74

Б. Про Белоцерковщину.¹⁾

- Ой²⁾ чы гараздѣ, чы добре нашъ гетьманъ
Хмельницькій почынавъ³⁾
Що зъ Ляхами, изъ⁴⁾ мостывыми панами,⁵⁾
у Билій Церкви замыривъ?
Да веливъ Ляхамъ
Мостывымъ панамъ
5. По козакахъ, по мужыкахъ станцію⁶⁾ сто-
яты,
Да не веливъ великой станці⁷⁾ вымышляты.
То щежь то Ляхы
Мостывыи паны
По козакахъ и по мужыкахъ поставалы⁸⁾
10. Да великую станцію⁹⁾ вымышлялы,
Одъ ихъ ключи поодбиралы,
Да стали надъ ѡхъ домамы
Господарамы:
Хозяина на конюшню одсылае,
15. А самъ изъ його жоною на подушкахъ почи-
вае.
То козакъ, альбо мужыкъ, изъ конюшни про-
У кватыру¹¹⁾ поглядае [хождае,¹⁰⁾
Ажь Ляхъ, мостывыи панъ, и ще изъ¹²⁾ його
жоною на подушкахъ почивае¹³⁾;
То вынъ одинъ осьмакъ у карманѣ мае,

¹⁾ Під тим же заголовком ся дума знаходяться: 1) в архіві Житоцького написавъ подібнимъ правописомъ, але безъ дашків надъ н (ñ); 2) в архіві Російского Географического Общества XXXI № 25 зъ власноручними примітками Метлинського—текст сей надрукувавъ акад. В. Перетцъ в Етвографічному Віснику кв. 7 сс. 123—125. Текстъ рѣзвиться відъ нашого головво правописомъ—безъ твердыхъ знаків (ъ). У Куліша Записки о Ю. Р. т. 1 с. 51 заголовковъ „Дума о Белоцерковскомъ мирѣ и о войнѣ съ Поляками“. У Антоновича і Драгоманова т. II с. 110 безъ заголовку. ²⁾ Житоцькій, Перетцъ, Куліш, Антонович і Драгомановъ—Ей (Эй). ³⁾ Куліш—учинивъ. ⁴⁾ Куліш—з. ⁵⁾ Ант. Драг.—сього слова бракуе. ⁶⁾ Куліш—станцію. ⁷⁾ Куліш—станці. ⁸⁾ Перетцъ—поставали. Куліш—станцію поставали. ⁹⁾ Куліш—станцію. ¹⁰⁾ Куліш—прихождае. ¹¹⁾ Куліш—кватирку. ¹²⁾ Житоцькій, Перетцъ—йще изъ; Куліш—ище зъ; Ант. і Драг.—ище изъ. ¹³⁾ Куліш—оночилае.

20. Пиде¹⁴⁾ пзъ тоскы да съ печали у кобакъ да
 й той прогуляе
 То Ляхъ мостывый панъ одъ сна уставае
 Юлицею йде,
 Казавъ бы, якъ свиня не скребена попереду
 ухомъ веде,
 Ише слухае, — прослухае,
 25. Чы не судыть його дѣ козакъ, альбо мужыкъ;
 У кабакъ ухаждае,
 То йому здаеця,
 Що його козакъ медомъ шклянкою, а бо¹⁵⁾
 горилкы чаркою вытае
 Ажъ його козакъ мезы¹⁶⁾ очы шклянкою
 шмагае,
 30. Ище стыха словами промовляе:
 „Эй Ляхы жъ вы Ляхы,
 Мостывый паны!
 Хотяжъ вы одъ насъ ключи поодбиралы,
 И стали надъ нашыми домамы господарамы, —
 35. Хотябъ вы на нашу кунянію¹⁷⁾ не наход-
 дали¹⁸⁾.“
 Тогда жъ то¹⁹⁾ козаки стали у радя якъ
 малыи диты,
 Одъ свойхъ рукъ лысты пысалы,
 До гетьмана Хмельныцького носылалы,
 А въ лыстахъ прыпысувалы²⁰⁾:
 40. „Пане гетьману²¹⁾ Хмельныцький
 Батьку Зыновъ нашъ Чыгырынскій!
 За що ты на насъ такый гнивъ положывъ,
 На що ты на насъ такый ясыръ наславъ,
 Ужежъ теперь мы²²⁾ ни въ чому воли не
 имвемъ;²³⁾
 45. Ляхы, мостывый наны, одъ насъ ключи по-
 одбиралы,
 И стали надъ нашыми домамы господарамы;
 Тогдажъ то²⁴⁾ Хмельныцький лысты чытае
 Стыха словами промовляе:
 — „Эй козаки, диты, друзы, небожата!
 50. Погодите²⁵⁾ вы мало, трохы не багато:
 Якъ одъ святоп Покровы да до свитлого
 трыднейного²⁶⁾ Воскресенія,
 Якъ дастъ Богъ що прыйде весна красна,
 Буде наша вся голота рясна“. —
 Тогда жъ²⁷⁾ то панъ Хмельныцький добре дбавъ,
 55. Козакывъ до схидъ²⁸⁾ сонця въ походъ вы-
 правлявъ,²⁹⁾
 Истыха³⁰⁾ словами промовлявъ.
 — „Эй козаки, диты, друзы,

- Прочу я васъ, добре дбайте,
 На славну Украйну прыбувайте,
 60. Ляхывъ, мостывыхъ нанывъ, у нень рубайте,
 Кровъ ихъ Ляхську³¹⁾ у поли зъ жовтымъ
 пнскомъ мишайте,
 Виры своей³²⁾ хрыстыяньської у поругу³³⁾ не
 подайте“. —
 Тогда³⁴⁾ Ляхы, мостывый наны, догадлыви
 бувалы,
 Усп по пуцахъ, по лисахъ³⁵⁾ повтыкалы;
 65. То козакъ и лисомъ бижыть,
 А Лях за куцемъ п лёжачы дрыжыть;³⁶⁾
 То козакъ Ляха за куцемъ знахождае,
 Кѣлепомъ мызы³⁷⁾ очп³⁸⁾ наганяе,
 И стыха словами промовляе:
 70. „Эй Ляхыжъ вы Ляхы,
 Мостывый паны!
 Годи же³⁹⁾ вам по за куцями валяцця⁴⁰⁾,
 Порадо нанывхъ жиннокъ на опочынокъ⁴¹⁾ иты:
 Уже наши жонкы⁴²⁾ и подушкы поперебы-
 валы,
 75. И⁴³⁾ васъ, Ляхывъ, мостывыхъ панывъ, ожы-
 дали!“
 Тогда то Ляхы козакывъ риднымы братамы
 зывалы:
 — „Эй козаки
 Ридный браты!⁴⁴⁾
 Колыбъ вы добре дбалы
 80. Да нас за ричку Вашу⁴⁵⁾ хоть у одныхъ со-
 рочкахъ пускалы!“
 Оттогди то Ляхамъ Богъ ногодывъ
 На ричци Висли⁴⁶⁾ лядъ обломывъ;
 Тогда козаки Ляхывъ рятовалы:
 За патлы⁴⁷⁾ хваталы,
 85. Да ще й дѣле нидъ лядъ пидныхалы,
 И стыха словами промовлялы:⁴⁸⁾
 „Эй Ляхыжъ вы Ляхы,
 Мостывый паны!
 Колысь наши диды, надъ сясю ричкою коза-
 ковалы,
 90. Да въ сней ричци скѣрбы поховалы:
 Якъ будете скѣрбы⁴⁹⁾ находыты,
 То будемо зъ вами за ридного брата жыты⁵⁰⁾!
 Ступайте! тутъ вамъ дорога одна
 До самого дна!⁵¹⁾
 95. Тогда жъ то Хмельныцький умеръ
 А слава його не вмврае.⁵²⁾

Рукописна збірка Д. Ревуцького.

14) Куліш — пйде. 15) Перетц, Куліш, Антонович і Драгоманов — або. 16) Житецький — мызы, поправлено на — мызы. Перетц — межды (?); Куліш і Ант. і Драг. — мжи. 17) Перетц, Ант. і Драг. — кунянію. 18) Перетц — похаждали. 19) Перетц — тогда то; Куліш — тогда ж; А. Д. — тогда ж то. 20) Куліш — прыпысували. 21) Куліш — гетьмане. 22) Куліш — ми тепер. 23) Куліш — мjem. 24) Перетц, Ант. і Драг. — тогда ж то. 25) Куліш — подождите. 26) У Ант. і Др. — трехднєвогю. 27) Перетц — тогда. Куліш і Ант. Драг. — як прим. 19. 28) Куліш — сход. 29) Куліш — випроважав. 30) У всіх інших текстах крім Ревуцького — і стиха. 31) Житецький, Перетц, Куліш, Антонович і Драгоманов — лядську. 32) Куліш — святой. 33) Житецький, Куліш і А. Д. — поругу. 34) Куліш і Ант. Драг. — тогда. 35) Перетц і Ант. Драг. — по куцах, по лисах; Куліш — но лисахъ, но куцахъ. 36) Перетц — не. 37) Перетц — мызжы (sic); Куліш і Ант. Драг. як прим. 16. 38) Куліш — плечи. 39) Перетц — не. 40) Куліш — валятьця; Ант. Драг. — валягся. 41) Куліш — оно нвокъ. 42) Куліш і Ант. Драг. — жінки. 43) У Куліша — сього слова бракуе. 44) Куліш — братці. 45) Житецький, Перетц і Ант. Драг. — Вислу; Куліш — Вислу річку. 46) Куліш — Вислі річці. 47) Сло о в рукописі — підкреслено. 48) У Ант. Др г. сього рядку — бракуе. 49) Ант. Драг. — скѣрб. 50) Житецький і Перетц. — То будемо з вами понолам дилыгы Тогда будемо з вами за ридного брата жыты. Так само і у Ант. Драг., у Куліша — Будемо з вами і т. д. 51) У Куліша тут текст — кінчаться. 52) На р.копії Ревуцького і у Житецького — Примѣч. новѣсти объ Украйні стр. 12. Лѣт. Самовидца 19 а 20 и др. Про Богуна 1651 Истор. Мал. Рос. Бантышъ-Каменскаго ч. 1 стр. 288 и др.

X.

- Та що ось то* Ляхи, мостиві пани?— (Б 7-8)
 По козаках і по мужиках поставали, (Б 9)
 Да великую стацію вимышляли: (Б 10)
 Од їх ключі поодбірала (Б 11)
5. Да стали над їх домами господарям. (Б 12-13)
 Хазяїна на конюшню одсилає, (Б 14)
 А сам з його жоною на подушках почиває. (Б 15)
 То козак альбо мужик із конюшні приходяє, (Б 16)
 У квартиру поглядає: (Б 17)
10. Як Лях, мостивий пан іще з його жоною на
 подушках почиває. (Б 18)
 То він оден осьмак у кармані має, (Б 19)
 Піде з тоски та з печалі в кабак та й той
 прогуляє. (Б 20)
 То Лях, мостивий пан од сна уставає, (Б 21)
 Юлицею йде — (Б 22)
15. Казав би: як свиня нескребена попереду
 ухом веде (Б 23)
 (як свиня ухо до корчми прикладає) (А 19)
 І ще слухає — прослухає, (Б 24)
 Чи не судить його де козак альбо мужик. (Б 25)
 (А слухає Лях, що козак про Ляхів роз-
 мовляє, (А 20)
20. То Лях у корчму убігає,
 Й козака за чуб хватає, — (А 21)
 То козак козацький звичай знає: (А 22)
 То будь то до Ляха медом і оковитою горіл-
 кою приппває, (А 23)
 А тут Ляха за чуб хватає (А 24)
25. І склянницею межі очі морскає (А 25)
 І келепом по *ребрах* торкає). (А 26)
 Іще стиха словами промовляє: (Б 30)
 Ей Ляхи ж ви Ляхи, мостиві пани! (Б 31-32)
 Хотя ж ви од нас ключі поодбірала, (Б 33)
30. І стали над нашими домами господарями, — (Б 34)
 Хотя б ви на нашу кумпанію не находжали. (Б 35)
 (Не лучше б тобі, Ляше, превражий сину
 На Україні з козацькою жінкою снати,
 Аніж в корчму вхожати?) (А 28)
 (А 29)
35. Да вже ж на Україні не одна жінка курку
 зготовала, (А 30)
 Тебе, Ляха, кручою снати, на піч чекала). (А 31)
 Тоді ж *стали козаки* у раді як малі діти, (Б 36)
 Од своїх рук листи писали, (Б 37)
 До гетьмана Хмельницького послали, (Б 38)
40. А в листах приписували: (Б 39)
 „Пане гетьмане Хмельницький,
 Батько Зінов наш чигринський,
 За що ти на нас такий гнів положив?
 На що ти на нас такий яєпр наслав?“ (Б 42)
 (Б 43)
45. Уже ж теєр ми ні в чому волі не *мієм*:
 Ляхи, *мостиві* пани, од нас ключі поодбі-
 рали (Б 45)
 І стали над нашими домами господарям. (Б 46)
 (Звели нам под *Москаля* тікати,
 Або вели нам з Ляхами великий бунт зрп-
 вати! (А 40)
50. То Хмельницький листи читає,
 До козаків словами промовляє: (А 41)
 „Гей, стійте, діти, ладу ждїте!“ (А 43-44)
 Не благословляю вас ні під Москаля тікати,
 Ні з Ляхам великого бунту зривати“). (А 45)
 (А 46)
55. Погодіте ви *трохи, мало*, не богато: (Б 50)
 Як од святої Покрови до світлого трехднев-
 ного Воскресєннє, — (Б 51)
 Як дасть бог, що вийде весна красна, (Б 52)
- (Прогалина: як прийшов великдень, і сам Хмель-
 ницький проголосєв мобілізацію М. Г.).
- Тоді ж то п. Хмельницький добре дбав, (Б 54)
 Козаків *на* схід сонця в похід виправляв (Б 55)
 60. І стиха словами промовляв: (Б 56)
 Ей, козаки, діти, друзі, (Б 57)
 Прошу я вас: добре дбайте, (Б 58)
 На славу України прпбувайте, (Б 59)
 Ляхів, мастивих панів, у пені рубайте, (Б 60)
 65. Кров їх лядєєву у полі з жовтим піском
 мішайте, (Б 61)
 Віри *своєї християнської* у наругу не
даєайте. (Б 62)¹⁾
 То вже ж Хмельницький до козаків при-
 їжджає (А 47)
 Словами промовляє:
 „Гей, нуте, діти, по три, по чотири з куренів
 вставайте (А 48-49)
70. І до дрючків, до оглобель хватайте (А 50)
 І ляхів-панів у нічку у четвертєньку так
 як кабанів загаяйте!“ (А 51)
 То вже ж із куренів по три по чотири вста-
 вали, (А 52)
 До дрючків і до оглобель хватали, (А 53)
 І Ляхів-панів, так як кабанів, у нічку у чет-
 вертєньку загаяли. (А 54)
75. Тоді Ляхи, мостиві пани догадливі бували, (Б 63)
 Усі по кущах, по лісах утікали. (Б 64)
 То козак і лісом біжить, (Б 65)
 А Лях за кущем і лежачи дрїжнить. (Б 66)
 То козак Ляха за кущем знаходжає, (Б 67)
 80. Келепом межі очі нагаєє (Б 68)
 І стиха словами промовляє: (Б 69)
 Ой Ляхи ж ви, Ляхи, мостиві пани. (Б 70-71)
 Годі²⁾ вам по кущах ваяльєє: (Б 72)
 Пора до наших жінок на спочинок іти. (Б 73)
85. Уже наші жінки і подушки поперебивали (Б 74)
 І вас, Ляхів, мостивих панів ожидали. (Б 75)
 Тоді то Ляхи козаків рідними братами узи-
 вали: (Б 76)
 „Ей козаки, рідні брати, коли б ви добре
 дбали (Б 77-79)
 Да нас за річку Вєслу хоть в одних со-
 рочках пускали“. (Б 80)
90. Оттоді Ляхам Бог погодив: (Б 81)
 На річці Вєслі лід обломив. (Б 82)
 Тоді козаки Ляхів ратували, за патли хва-
 тали, (Б 83-84)
 Да ще далі під лід підпихали: (Б 85)
 „Ей, Ляхи ж ви, Ляхи, мостиві пани!“ (Б 87-8)
95. Колись наші діди над сією річкою козаку-
 вали (Б 89)
 Да в сієй річці скарби поховали, — (Б 90)
 Як будете скарб находити, (Б 91)
 То будемо з вами по-полам ділити, (Б 92)
 Тоді будемо з вами за рідного брата жити. (Б 92)
 100. Ступайте — тут вам дорога одна: (Б 93)
 До самого дна. (Б 94)
 (То вже один козак лугом біжить, (А 55)
 Коли дивиться на кущ, аж кущ дрїжнить. (А 56)
 Коли дивиться у кущ, аж у кущі Лях, як
 жлукто лежить. (А 57)
105. То козак козацький звичай знає, (А 58)
 З коєя встает, (А 58)
 І Ляха за чуб хватає, (А 59)
 І келепом по ребрах торкає. (А 59)
 То Лях до козака словами промовляє: (А 60)
110. „Луче б, козурю, могли мої очі на потиллиці
 стати. (А 61)
 Так би я міг з-за річки Вєсли на Україні
 поглядати). (А 62)

М.Грушевський, Історія У.-Р. IX ч. 1 с. 423.

¹⁾ У Херсон. не воєнна мобілізація, а повдик до селянського повстання: потайного побивання жовнірів — тому „козаки“ тут не підходять. М. Г. ²⁾ В варіанті Б — годі ж.

26. ПРО ІВАНА БОГУНА.

З сеї, зрештою проблематичної думи маємо тільки уривок, що й подаємо тут з застереженнями як—
Варіант А — Метлинський, Народвыя южно-русскія пѣсни, 1854 с. 407; записав Куліш від кобзаря А. Шута, в Олександрівці Сосницького повіту, мабуть 1853 р.

П. Антонович і Драгоманов передрукували сей уривок без вагання; не зазначив щодо нього якихнебудь сумнівів і Єрофеїв. У М. Грушевського сей уривок „не викликає абсолютного довіря щодо його повної автентичности. Так як єсть, — думає дослідник — він служить, очевидно, вступом до історії героїчної оборони Богуна у Винниці. Мотив посилення по поміч до Хмельницького — котрої Богун на час не дістав, може вказувати, що й тут був той мотив занедбання гетьманом західнього пограниччя в критичний момент, що в яскравішій формі виступає в піснях про Нечая. Чи була така паралельна дума тоді, чи пробували її скомпанувати з піснею про Нечая новішими часамп, — голос за спеціалістами думотворчости“ (Історія У.-Р. т. IX ч. 1 с. 189).

Нема сумніву, що славна оборона Винниці і стратегічні хитрощі Богуна могли бути темою кобзарських співів. Що Шут міг знати сю думу нарівні з іншими думами про Хмельниччину, теж не являється неймовірним. Що він співав уривок надрукований у Метлинського і Куліша дійсно записав його, а не видумав, се теж, на нашу думку, зовсім певне. Рядки 5 і 8—11 цілком відповідають стилеві дум про Хмельниччину, а титулування Хмельницького „батьком Зянов чигиринським“ се звичайний епітет Шута, що він його прикладає гетьманові в думах про Молдавський похід, про Білоцерківщину і про смерть Хмельницького.

Але попередні рядки не всі такі типові — титул Богуна — „Іване Богуне Каленицький (замість Кальницький) обителю Комлицький“, себто обивателю Кальницький, не викликає сумнівів — порівн. се з титулом Хмельницького — „житель Чигиринський“. Перекручене слово і назва місця не має значення. Зате ніби трохи непевно, занадто точно описово звучать перші два рядки: „у Винниці на границі“ і рядок 7: „Сказав би—у тяжкій неволі“. Се „сказав би“ не типове — думи для своїх порівнянь звичайно мають урочистіші форми, хоч треба завважити, що Шут вжив сього „сказав би“ і в Білоцерківщині № 25 вар. Б ряд. 23, але тут воно не належить до такого урочистого моменту як заспів „Богуна“. Кінець кінцем сей уривок складає таке вражіння, що Шут не з власної ініціативи взявся згадувати сю думу, а зліпив сі кілька рядків після розпитів Куліша про Богуна. Зібрав з ходячих виразів і з якихось невизначених ремінісценцій, які може були навіть навіяні самими словами Куліша. Ім'я Богуна кобзар знав з думи про Барабаша, але чи знав ще щонебудь про нього, і чи те що знав походило з отсеї невідомої думи, чи з якихнебудь оповідань—цілком невідомо. Міг він знати колись і таку думу, або перекази про Богуна, міг піддатись і впливові самих оповідань Куліша. Поки ми не можемо категорично ствердити одної з сих можливостей, не вважаємо можливим відклати думу про Богуна як фальсифікат, хоч і застерігаємо, що вона не цілком певна щодо своєї автентичности.

П. В збірці Метлинського дума про Богуна не має коментаря, тільки дату — 1651 р. Антонович же і Драгоманов датують подію описану в думі 1650 роком, але пояснюють звисними подіями 1651-го року коли після загибелі Нечая Потоцький пішов під Винницю, де замкнувся полковник Богун, укріпивши замок і монастир. Він оборонявся добре й між іншим заманив Поляків в ополонку покривши розбитий лід на Бозі соломою, хоч другим разом і сам мало не втопився там. Коли прийшла звістка про підмогу Хмельницького і почалося селянське повстання, Поляки втікли потративши обози, їх пограбували польські ж слуги. „Наш уривок—кінчають коментатори — дає видно початок думи про оборону Винниці. Винницький полк називався також Кальницьким. Слова „обителю Комлицький“, мабуть помилка замість „в обителі комлицькій“. Богун, як сказано, був укріпив монастир у Винниці, але чому сю „обитель“ назвав в пісні Комлицькою, ми сього не знаємо“.

Єрофеїв про Богуна зазначив тільки, що він наступник Нечая і що рядки 8—9 нашого уривка „взято з думи про Хмельницького і Барабаша“ (Записки Н. Т. в К. VII, с. 47).

Пояснення М. Грушевського подані вщє, вираз „обителю Комлицький“ він пояснює як „обивателю“.

Про Ивана Богуна.

Як у Вылныци, на гряныци,
Над Бугом рикою,
Там стояв Иване Богу́не Каленѣцькый,
Обы́телю Комлыцькый,
5. Из Ляхамы, из мостывымы панамы,
Чотыры недѣли в заповори,

Казав бы, як у тяжкый, великый неволи-
Од своих рук лысты пысав,
До гетьмана Хмельныцького посылав:
10. „Пане гетьмане Хмельныцькый,
Батю Зынову Чыгырынськый!
Помочы-порятунку дай...“

Метлинський с. 407.

27. СМЕРТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.

Оповідання про смерть Богдана Хмельницького і передачу його булави маємо тепер у двох текстах дум, за якими одначе криється кілька конценцій сеї події, можливо навіть кілька окремих дум з своїми редакціями і варіантами. Не запускаючися в здогади і держучися сих двох текстів, що ми маємо, можемо відзначити в них три теми: вибір Ю. Хмельницького і смерть Б. Хмельницького, гетьманство Виговського і другий вибір Хмельниченка. Першу тему маємо як окрему цілість в виді запису від Шута, другі дві зазначені тільки фрагментарно разом з першою в цертелівському запису. Не беручи на себе ризиковної задачі розривати на частини сього запису, що був здобутий від кобзаря ніби як цілість, хоч і не закінчена, а випадкова,—иодаємо сей матеріал за окремими рубриками як № 27¹ і № 27².

№ 27¹.

I. Варіант А — Метлинський, Народныя южнорусскія иѣсни, 1854 с. 395. Текст записав Куліш від кобзаря Андрія Шута в Олександрівці Сосницького пов. може 1852 р.

II. Як і деякі інші думи Шута, сей текст починається такою ж фразою як і відповідний текст у Цертелева, що можливо була підказана Шутові Кулішем, але в дальшому він оповідає подію цілком по своєму. Тим часом як у Цертелева центр ваги на дискусії про кандидатів на булаву, у Шута більше місце займають приготування до ради і потім похорон Хмельницького, про який співак Цертелева згадав тільки двома рядками. Різняється текст Шута і довгою, досить баламутною наукою старого гетьмана Юрасеві про те, коли йому вертатися до дому, щоб застати батька живим. Дальші події по смерті Хмельницького зазначено тільки натяком на скінчення Юрася з гетьманства: мовляв поки козаки старую голову Хмельницького зачували, доти і Юрася за гетьмана почитали. Се щодо змісту. Щодо викладу, щодо поетичної обробки сих подій — тексти різняться ще більше. Шутів текст визначається, як і інші його тексти, перевагою думових стилістичних прикмет, більшою виспіваністю і угодобленістю іншим думам ніж текст Цертелева, і се дає Шутовому текстові власний виразний характер, подібно як се зазначено з виводу дум про похід на Молдаву. Особливо характерні з сього погляду: Промова Хмельницького до козаків, що нагадує відповідні рядки в закликку Филоненка в думі про Коновченка: „Чи нема між вами козака старинного, отамана курінного“ і т. д. (рядки 43-52 порів. № 15 вар. Д ряд. 156).

Типова думова фраза про козацькі порядки (ряд. 51-52 порівн. № 21 вар. Б ряд. 23).

Хмельницький говорять про свого кандидата Виговського (в думі Луговського), як говорять думові лицарі про своїх джур (порівн. рядки 62-63 і Веремія Волошина та Хведора Безрідного вар. Г ряд. 28-30).

Так само традиційна відповідь Хмельницького щодо кандидатури його сина, що він, мовляв, ще малий — подібними словами в думі про Коновченка відмовляють від війни Івася, спочатку його мати, а потім полковник.

Сього ж Коновченка, так само як і Хведора Безрідного, нагадує і похорон Хмельницького — у Шута ряд. 108-114 — порівн. цілком ідентичні слова в Шутовім варіанті Коновченка № 15 вар. Д ряд. 264-269, також Хведір Безрідний вар. А. ряд. 71-74.

Та хоч текст Шута робить досить суцільне вражіння, все таки видно, що він заховався не зовсім добре; йому бракує якоїнебудь кінцевої формули і звичайної „слави“.

Бо хоч закінчення його досить навіть ефектне в своїй різкості, але мало імовірно щоб дума в своїм старшій вигляді не мала іншого кінця.

Так само мусила вона мати ще якийсь уступ про Тетерю між рядками 77-78. Тут повинна була бути характеристика Тетері, симетрично до характеристики Виговського.

III. Антонович і Драгоманов поставили сей текст на перше місце, можливо як повніший, ціліший щодо змісту і завважили до нього тільки те, що невідомо чого Юрась був над Ташликом, і невідомо що то за урочище Штомні двір (т. II в. 1 с. 126).

Навпаки Костомаров вважає Шутів текст за повніший—через його дуже вже „простонародний“ тон. На думку Костомарова ся редакція з'явилася вже тоді, коли дума стала загально народнім

добром, себто вийшла з козацького кола. Костомаров зазначив особливо традиційний опис похорону — тими засобами, що вживалися в думках взагалі для опису смерті козака в степу (с. 852-4) Ист. Козачества.

Ерофеїв вважав згадку про Ташлик пізнішою вставкою, взагалі признавав Шутів текст (№ 27₁) за старший від Цертелівського (№ 27₂). Але найстаршим змістом думи йому здавалося тільки оповідання про смерть Б. Хмельницького. До нього „вже потім було додано епізод про передачу гетьманства Юркові, що було за декілька місяців до Богданової смерті“ (Записки Н. Т-ва в Києві кн. VII с. 51).

Ф. Колесса вважає думу про смерть Богдана і вибір Юрія Хмельницького досить одноцільною, хоч з історичного боку не вірною, бо мовляв Хмельниченка вбрано на гетьмана аж по смерті батька. (Укр. народні Думи, с. 37).

Думки про сю думу М. Грушевського див. нижче.

А. Про Хмельницького Богдана смерть, та про Юруса Хмельныченка та Павла Тетеренка.

- Эй зажуряться, захлопочеться Хмель-
 ницького старая голова,
 Що пры йому-то не було¹⁾ ни сот-
 ныкив, ни полковныкив нема;
 Тильки пробував пры йому Иван
 Луговський,
 Пысар військовий,
 5. Козак лейстровий.
 Тогда-то вони стали у ради,
 Як малыи диты;
 Од своих рук лысты пысали,
 По городах, по полковых, по со-
 тенных розсылали,
 10. А до козакив у лыстах прыпысували:
 „Эй козакы, диты, друзы!²⁾
 Прошу вас, добре дбайте;
 Борошно зсыпайте,
 До Загребелной могылы прыбувайте,
 15. Мене Хмельныцького к соби на по-
 раду ожайдайте.“
 Оттогда-ж то козакы добре дбали;
 Борошно зсыпали,
 До Загребелной могылы прыбували;
 Воскресения Хрыстового дожи-
 дали, —
 20. Хмельныцького в вичы не выдали;
 Вознесеня Хрыстового дожидали,
 Хмельныцького в вичы не выдали;
 Духа-Тройци дожидали, —
 Хмельныцького в вичы не выдали;
 25. Петра й Павла дожидали, —
 Хмельныцького в вичы не выдали;
 Ильи Пророка дожидали, —
 Хмельныцького в вичы не выдали.
 30. Тогда-ж то козакы стали у ради,
 Як малыи диты.
 „Хвалився нам гетьман Хмельныць-
 кый,
 Батю Зинов Богдану Чыгырынський,
 У городи Суботови
 На Спаса Преображенне ярмалок
 заклыкаты...“
 35. Тогда-ж то козакы добре дбали,
 До города Суботова прыбували,
 Хмельныцького стричали,
 Штыхы у суходил стромлялы,
 Шлыкы из себе скидали,
 40. Хмельныцькому низький поклон
 послали:
 „Пане гетьмане Хмельныцький,
 Батю Зинов наш Чыгырынський!
 На-що ты нас потребуеш?“
 Тогда-ж то Хмельныцький стыха
 словами промовляе:
 45. „Эй козакы, диты, друзы!
 Прошу я вас, добре дбайте;
 Соби гетьмана настановляйте.
 Чы нема между вами котрого ко-
 зака старынного,
 Отамана куринного?
 50. Вже-ж я час од часу хорю,
 Миждо вами гетьмановаты не здолюю;
 То велю я вам между собою козака
 на гетьманство обыраты,
 Буде между вами гетьмановаты,
 Вам козацьки порядкы даваты.“
 55. Тогда-то козакы стыха словами
 промовлялы:
 „Пане гетьмане Хмельныцький,
 Батю Зинов наш Чыгырынський!
 Не можем мы самы миждо собою
 козакамы гетьмана обибраты,
 А жолаем од вашон мылосты по-
 слыхаты.“
 60. Оттогда-ж-то Хмельныцький стыха
 словами промовляе:
 „Эй козакы, диты, друзы!
 Прошу я вас, добре дбайте;
 Есть у мене Иван Луговський,
 Который у мене дванадцять лит
 за джуру пробував,
 65. Все мон козацьки звычай познав;
 Буде между вами козакамы геть-
 мановаты,
 Буде вам козацьки порядкы даваты“.
 Тогда-то козакы стыха словами
 промовлялы:
 „Пане гетьмане Хмельныцький,
 70. Батю Зинов наш Чыгырынський!
 Не хотим мы Ивана Луговського;
 Иван Луговський близько Ляхив,
 мостывых панив, жыве;

¹⁾ У Антоновича і Драгоманова — то не було пропущено. ²⁾ А. і Д. — друзі.

- Буде з Ляхами, мостывими пана-
мы, накладаты;
Буде нас козаків за не-вищо мати.“
75. Тогди-то Хмельницький стыха, сло-
вами промовляє:
„Эй козаки, диты, друзи!
Колы вы не хочете Ивана Луговського,
Есть у мене Павел Тетеренко.“
— Не хочем мы Павла Тетеренка.—
80. „Дак скажите, говорыть³⁾, кого вы
жолаете.“
— Мы, кажуть, жолаем Евраха
Хмельныченка.—
„Ще-ж, каже, мойму Евраху Хмельны-
ченку
Тильки всего дванадцять лит от
роду;
Ще вин возрастом мал, розумом
не дійшлий.“
85. — Будем, говорят, попліч його
дванадцять парсон сажаты,
Будуть його добрымы диламы на-
ущаты,
Буде между намы козакамы гетьма-
новаты,
Нам порядки даваты.—
Оттогди-то козаки добре дбалы;
90. Бунчук, булаву положиылы,
Еврася Хмельныченка на гетьман-
ство настановылы;
Тогди из разных пыщаль погрималы,
Хмельныченка гетьманом поздоро-
влялы.
Оттогди Хмельницький, як благосло-
веные сынови здав,
95. Так и в дом одираввся,
И сказав йому:
„Гледы-ж, говорыть, сыну мій! ⁴⁾
- Як будеш немного Ташлыком ри-
кою гуляты,
На бубны, на цуромкы выграваты,
100. Дак будеш отця живого заставаты;
А як будеш много Ташлыком ри-
кою гуляты,
На бубны, на цуромкы выграваты,
Дак не будеш отця живого заста-
ваты.“
- Тогди-ж-то Еврась, гетьман молодой,
105. Ташлыком рикою довго гуляв,
На бубны, на цуромкы выгравав,
Додому приижджав,
И отця живого не заставав.
110. Тогди-то велив у Штомыном двори,
• На высокій гори,
Гроб копаты.
Тогди-ж-то козаки штыхамы суходил
копалы,
Шлыкамы землю выносылы,
Хмельницького похоронылы;
115. Из разных пыщаль подзвонылы,
По Хмельницькому похорон счы-
нылы.
Тогди-ж-то козаки, покы старую го-
лову Хмельницького зачувалы,
Поты и Еврася Хмельныченка за
гетьмана почиталы;
А як не стали старой головы Хмель-
ницького зачуваты
120. Не стали и Еврася Хмельныченка
за гетьмана почитаты:
„Эй, Еврасю Хмельныченку, гетьма-
не молодой!
Не подобало-б тоби над намы коза-
камы гетьмановаты;
А подобало-б тоби наши козацьки
курени пидмитаты.
Метлинский с. 395.

№ 27².

Варіант А—Цертелевъ, Опыт собранія старинныхъ Малороссійскихъ пѣсней 1819 с. 44. Текст записав Цертелевъ мабуть на Миргородщині 1814 р.

II. Сей текст складається мабуть з трьох частин: Перша, до рядка 56, оповідає про вибір Хмельниченка і смерть Богдана Хмельницького, себто те саме про що говорить № 27¹, і творить певну цілість—се відчув був вже Срезневський, передруковуючи сей текст в Запорожской Старинѣ, ч. II с. 43.

Друга частина, від рядка 57 до 62, де у Цертелева зазначено пропуск. Вона видно оповідала про перше гетьманство Юрася і певно про його скинення, що було намічене в останніх рядках № 27¹. Третя від рядка 63 до кінця, про скинення Впговського і друге гетьманство Юрася.

Здається, що первісно ці три частини палежали до трьох окремих творів—перша до думи подібної до № 27¹, друга до думи про скинення Юрася з гетьманства, третя до думи про його реституцію. В своїй докладній аналізі думи подібній поділ дає і М. Грушевський. Він буде поданий нижче.

III. Цертелевъ до свого запису зробив кілька приміток про історичну долю Впговського та Юрка Хмельниченка і завважив, що в думі пропущено опис того, як Впговський скинув Юрка і як Хмельниченко потім знов зайняв місце Впговського, та які на те були причини.

Максимович до свого передруку додав ще пояснення до імен кандидатів на гетьмана: полковників—полтавського Пушкаря, миргородського Костира (або Ліспницького), Кропив'янського Фплона Чи-

³⁾ А. і Д. — говоріть. ⁴⁾ Думаємо, що рядки 78 — 95 проказані були звичайною мовою, а не віршами і не співом, отже кобзар тут мусів шось забути.

10 Щобъ Сотники,⁴⁾ Полковники до
мене прибували,
Хоть мало параду²⁾ давали“
То Иванъ Луговскій,³⁾
Писарь войсковой,
15 Листы писавъ
До вспхъ разсылавъ,
То сотники, Полковники, якъ ихъ
прочитали
Усе покидали,
До Гетьмана⁵⁾ Хмельницкаго ско-
рій прибували.
20 То Гетьманъ добре ихъ принимае
Словами промовляе:
„Панове, молодцы! Добре вы дбайте
Соби Гетьмана наставляйте,
Бо я старъ, болю,
25 Бильше Гетьманомъ нездолюю!..
Колы хочете, Панове! Антона во-
лочая Кіевскаго
Альбо Грицька Костыря Мирго-
родскаго,
Аль бо⁶⁾ Филона Чичая Кропивъ-
янскаго,
Альбо⁶⁾ Мартына Пушкаря Полтав-
скаго“.
30 То Козаки тее зачували,
Смутно соби⁷⁾ малы,
Тяжко вздыхали:
Словами промовлялы:
Не треба намъ Антона Волочая
Кіевскаго,
35 Ни Грицька Костыря Миргородскаго,
Ни Филона Чичая Кропивьянскаго,
Ни Мартына Пушкаря Полтавскаго;
А хочемъ мы сына твого Юруся
молодаго
Козака Лейстрового—
40 „Винъ Панове молодци! Молодой ро-
зумъ мае,
Звычайевъ Козацькихъ незнае“
Будемъ мы старыхъ людей билия
его держаты,
Будуть вони его научаты,

Будемъ его добре поважаты,
45 Тобе⁸⁾ Батька⁹⁾ Гетьмана! Воспо-
минаты!..
То Хмельницкій тее зачувавъ,
Великую радость соби мавъ,
Слезы проливавъ,
Сидюю головою поклонъ отдававъ,¹⁰⁾
50 Скоро писля того щей гирше Хмель-
ницкій знемогав,
О прощенъ¹¹⁾ зо всеми прымавъ,
Молосердому¹²⁾ Богу душу отдававъ.
То Нечорни¹³⁾ Хмары ясне сонце
заступали,
Не буйныи витри въ темномъ лузъ
бушовали,
55 Козаки Хмельницкаго ховали,
Батька свого оплакалы;¹⁴⁾
А молодой Юрусь пидъ Билою
Церквою гуляе
О смерти отцовскій незнае,
Скоро Лейтары до его прибували
60 Листы подавали,
То Хмельниченко листы якъ про-
читавъ,
Свита Божого не взывдавъ!
.....
.....
.....
То не багато Луговскій Гетьмано-
вавъ,
Повтора года булаву доржавъ.¹⁵⁾
65 Скоро сотники, Полковники, прибу-
вали,
Юруся Хмельниченка Гетьманомъ
поставлялы,
„Дай же Боже! Козаки промовлялы:
За Гетьмана молодого
Житы якъ за старого,
70 Хлиба соли его вживаты,
Городы Турецки плендроваты,
72 Славы Лыцарства Козацькому війску
доставаты!“

Цертелев, Опыт с. 44.

4) У Срезнев.—Сотники й... 5) У Срезнев. се слово пропущено. 6) Очевидно помилка—альбо. 7) Срезнев.—себе. 8) Замість—тебе. 9) У Срезн.—батька нашого. 10) У Срезн. рядок 48 і 49 переставлен. 11) Замість—опрощенъ, порівн. т I с. 64. 12) Замість—милосердому. 13) замість—на 14) Передрук Срезневського туг кінчиться. 15) Замість—дежав.

ДУМИ ПОБУТОВІ.

Ми сплпплпся на такім заголовку для сеї своєрідної групи дум, бо він здався нам досить невтральним і одночасно цілком відповідним до змісту цих творів, які легше означити нег'ативно як неісторичні, пеллицарські, ніж характеризувати позитивно.

Найчастіше їх називають родинно-моралістичними, але ця назва мало підходить до них, бо вона занадто конкретна, а разом з тим не точна. Адже родинне питання впливає так само в цілій ппзці інших дум: в невільницьких, військових, і найвиразніше виступає власне в думках, де описуються конфлікти між родинними вимогами і становими військовими ідеалами, як ось в думі про Самарських братів, про Коновченка і т. д. Родинні моменти там навіть так сильно підкреслені—хоча се підкреслення властиво й нег'ативне—що більшість старих дослідників категорично заявляла, мовляв в усіх думках (окрім хіба дум про Хмельниччину) домінує родинна мораль як основний зміст і головний стимул думової творчості. Так виразно говорив О. Миллер, зазначаючи, що родинний момент виступає навіть в військових думках, а в тих думках, де помітні риси воєнного здобичництва, разом з тим пробивається туга за родинним життям і неохота до військового ремесла¹⁾. Так що на його думку дума про Коновченка остерігає тільки від непослуху матері, дума про Соколів є прикладом чеснот у птахів і тільки засоромлює людей ставлячи їх „в пример п улику людям“, в думі про Безрідного військовий похорон має тільки замінити собою родину, підкреслити її відсутність і т. д. Житецький теж вважав за домінуючу ідею дум—релігійну пошану до матері, що репрезентує собою сім'ю: на сій родинній канві співак дум буде цілу драму козацького життя²⁾. При таких поглядах на думи називати „родинними“ якунебудь окрему групу їх було б не раціонально—се дійсно термін занадто невизначний, при всій своїй конкретності. Родинні мотиви є, справді, в різних думках—думи ж тут зібрані відрізняються від інших не самими мотивами, а тою обстановкою в якій ці мотиви розвиваються і яка різнить їх від інших дум.

Коли в інших думках сюжет розвивається в якімсь виразнім психологічним або матеріальнім середовищі: то в незвичайній обстанові неволі і викликаних нею болючих почувань, то в напруженій атмосфері боротьби з зовнішнім природнім оточенням, що звичайно тяжить пад героями дум через безпомічність самотності, як в думках про степ, то нарешті в атмосфері утвореній з певних суспільних взаємин, суспільних настроїв і практик, як атмосфера козацького етикета і станової моралі в лицарських думках, або момент коментування чи опису політичних подій в думках про Хмельниччину—то побутові думи визначаються також певним середовищем, яке по контрасту з військово-козацьким можна би назвати—исполнитим.

„Думи исполниті“ була б відповідна назва для сеї групи „козацьких пісень“, як називає думи кобзарство, в якій не говориться про побут козацтва, а виступає цілком цивільне населення, або принаймні обставини життя не зв'язані з військовим станом і не пропущені через призму його світогляду. Але і ця назва не була б абсолютно точна, викликаючи нові непорозуміння, тому й беремо неутральну назву—побутові.

Розуміється, всі розглянені тут проблеми—розладу в сім'ї (Прощання), непослуху дітей (Вдова), матеріальне зубожіння, що веде за собою знищення родини і розбід по світі її членів (Сестра і Брат), недібрана дружина (Сон, Козацьке життя)—всі могли впливати і в козацьких родинях. Але ці проблеми не зв'язані спеціально з козацьким станом, а обстановка в якій відіграються ці пригоди, селянська чи мало-міщанська, не має козацьких рис. Може хіба окрім одного „Козацького життя“, але ця дума могла б називатися і „Рекрутське життя“, і „Чумацьке“ і просто могла б описувати життя мандрівного ремісника або зарібника. А освітлення в якому представлено гаразд сеї неупорядкованої родини говорять скорше про погляд критикуючих сторонніх, ніж про думки своїх же товаришів, козаків.

Правда і у думі про Вїзд юнак, що вїздить з дому, називається звичайно козаком і сестри мають чекати його з війни із Запоріжжя. Але коли він і козак, то се козак будучий, що доперва їде пробувати щастя у війську, а його неохота показує, що ця військова перспектива йому й не знайома і не луба. Сей козак ще держиться за своє цивільне оточення і дума дивиться на нього

¹⁾ О. Миллер, Малороссійскія Народныя думы и кобзарь Остапъ Вересай, „Древняя и новая Россія“ 1875 № 4 с. 354.

²⁾ П. Житецький, Мысли с. 25.

так сказати цивільним оком. Таким чином обстановка сеї думи, в якій цивільна, очевидно селянська родина виділяє з себе будучого члена козацького стану, тільки виявляє тісний зв'язок посполитого люду з козацтвом, але ніяк не дає прав назвати думу про Впізд—козацькою.

Дума про Сестру і Брата також може натякати на розлуку через війну або службу в війську, але вона не говорить сього скільки небудь виразно а навпаки весь час обертається коло образів мирного сільського або містечкового побуту.

Трагедія Вдови може відігратися в будь-якій стані. Але з погляду думового епосу се цікаво, що в сій думі непокірні діти знуцаються з своєї матері не через воєнне молодечтво як Коновченко або Олексій Попович чи Самарські брата, а керуються зовсім іншими стремліннями. Навпаки, ідеали вдовиченків дуже мирні: молоде родичне щастя, товариські розваги, навіть право вільно орудувати своїм майном. Все се якраз ті перспективи, з якими не погоджується і від яких тікає інший непокірний спи, Коновченко; їх ідеали—впрямі протилежність того „лицарства“, якого він шукає.

Але ся протилежність властиво тільки літературна і цілком не слід уявляти собі, що сі «посполиті думи» обслуговували тільки цивільну масу, тимчасом як козацтво слухало тільки „свій репертуар“. Тим менше можна думати, що кожний з сих жанрів виконувався окремою категорією кобзарів. Виразного поділу очевидно не було, але були окремі течії що обслуговували різні потреби сього складного організму, яким було старе українське суспільство за козаччини і по ній, його різні верстви і прошарки.

Дуже розповсюджений погляд, що кобзарство з козацькими думами згодом уступило перед лірництвом з моралістичним репертуаром, і тоді станові козацькі мотиви покрилися родинно-моральними. Не будемо ще раз спинятися над фіктивністю такого поділу літературних творів за струментом, що їм супроводить (може найкращий кобзар другої половини XIX ст. Холодний культивує тільки релігійно-моралістичній репертуар, псалми і отсі „роднично-моралістичні“ думи, тимчасом як лірник Кононенко співає про Олексія Поповича, про Коновченка і про Озівських братів, лірники Чекал і Скубій про Марусю Богуславку і т. д.).

Але незалежно від струменту думка про заміну воєнних історичних дум сімейно-моралістичними чи посполитими помилкова.

Можна стверджувати, що вийшли з ужитку думи прив'язані до певних історичних подій або осіб таких, що призабулися і стали нецікаві для нащадків; так вийшли з обігу думи про Хмельниччину, деякі лицарські нумери, що описували дрібні епізоди або спеціальні питання козацького життя як Сірчєвкя, Матяш, Волошин, Безрідний, Кішка, Голота. Але так само зникли й деякі „родничні“ думи як от Сои і Поворот сина. Натомість найживучіша і найпопулярніша—група дум мішаного складу: Коновченко, Вдова, Озовські брата, Олексій Попович. Се думи, що протрималися в ужитку найдовше і очевидно слухали їх в масі останнім часом найохітніше. Всі вони були записані на початку минулого століття і майже всіх їх можна й тепер записати ще від кобзарів чи лірників. Але чим властиво різняться сі думи від інших? Не самим моралістичним змістом. Моралізація є і в Отамані Матяшу і в Самарських братах, що відомі всього з 5-ох записів, і в думі про Бурю, що була цілком льокальним нумером, і в Соколі, що в XIX в. був мабуть відомий всього 5-ом або 6-ом співакам. З другої сторони дума про Озовських братів хоч і оспівує вищу справедливість долі чи провидіння, зовсім вільна від простолінійної моралізації таких дум як Вдова і деякі варіанти Олексія Поповича.

Але всі сі найпопулярніші думи мають щось спільне, що різнить їх від інших дум, та поясняє їх успіх і загибель других—се особливо багатий сюжет, довга фабула з драматичними епізодами, що дають привід для стилістичних ампліфікацій співакам і напружують увагу слухачів. Такого цікавого сюжету не мають ніякі інші думи з нам відомих, за винятком хіба Івана Богуславця, Самійла Кішки і Андібєра. Але Кішка занадто спеціальний твір, вповні зрозумілий тільки на тлі козацьких відносин або морського ремесла, і такому творові не завжди буває легко знайти аудиторію. Що зіпсувало кар'єру Іванові Богуславцеві, нам не зовсім ясно, поза одною очевидно причиною—в'ялістю з якою оповіджено його історію в думі. Можливо що її його новелістичний характер виявився невідповідним для думової форми. Андібєр—цікавий як казка, мусів би мати і мав певне успіх, правда, він відомий нам в малій кількості записів, але та обставина, що він консервувався в сосницькій школі з покоління в покоління від Шута, що вчпвся в кінці XVIII або в початку XIX ст., аж по сучасність показує, що було кому слухати сю думу. Те що її немає в старих збірниках може пояснюється ніяковістю кобзарів паплюжити „дуків“ перед надто „благородними“ записувачами.

Невдача ж в боротьбі за існування решти дум, яку ми тут не переглядаємо, пояснюється не браком моралі, не історичністю, а власне браком сього оповідального змісту. Такі невірницькі плачі, Самарські брата, Кодима, Голота, Прощання. Вони мало оповідають, а тільки розвивають певні настрої, сумні або веселі, і хоч можуть захоплювати публіку міцніше ніж опис подій, зате лекше й тратять силу над нею, особливо коли ліквідуються обставини, що ті настрої викликали (як от можливість полону на сході і з нею невірничий цикл, замирення степів і з ним думи про горе в степу).

Таким чином процес в середині кобзарського епосу не був заміною „історичних“ дум „моралістичними“, а заняканням менш змістовного, ліричного, перед багатшим на сюжет і через те цікавішим.

Кобзар П. М. Гащенко. полт. губ. Конча

побити,
живе в Болодишівці по
в Костомарівці
Вона з'явилася

Кобзар П. Гащенко кінця XIX в. з Харківщини.
Малюнок О. Сластьона 1904 р., в Ком. Істор. Південности ВУАН.

Одинокий виїмок, що ми бачимо в сім правилі, се Сестра і Брат, дума цілком лірична, але при тім досить популярна: коли ми маємо Коновченка від 40 співаків, Вдову від 33, Озовських братів від 28, Олексія Поповича від 19, то Сестру і Брата маємо від 14-х. Як кажуть помічення записувачів, ся популярність пояснюється головно успіхом у жіночої аудиторії, що слухає її охоче, так само як і думу про Вдову. Але чп значить се, що жіпки прийшли на зміну слухачам чоловікам, які раніше слухали інакших дум? Розуміється ні—відійшов слухач козацького репертуару, бо його не стало, але залишився посполптий слухач, що існував і раніше, що можливо слухав колись і лицарських пісень, а тепер залпшив собі „пайцікавіше“ з усього що колись чув—думи найближчі до життя, як Вдова, Сестра і Брат, почасти Вїїзд—він траплявся часто записувачам середини XIX с., і такі захоплюючі оповідання як Озовські брати і Коновченко.

Не вважаючи, що побутові думи прийшли на зміну козацьких, історичних і лицарських дум, ми також не думаємо, що вони молодші від сих, або ліпше заховалися ніж вони. Розуміється, посполпт думи колись також були чпсленніші, ніж ми бачимо їх тепер, і разом з тим—думаємо— вони охоплювали ще більше життєвих питань, невно зачіпали чпмало й зовсім буденних проблем, що надавали сим думам і більш вразних побутових рис: більше деталей посполпного побуту. В пародії зі збірки Кондрацького маємо натяки на такий матеріал за старих козацьких часів. Сі натяки не достатні, щоб судити про той матеріал, але вони дають зайву вказівку на те, що в часах свого розквіту кобзарське мпстєцтво мало на увазі не самі військові станові козацькі інтереси і військову аудиторію, але мало і окрему побутово-посполпту галузь.

28. ДУМА ПРО КОЗАЦЬКЕ ЖИТТЯ.

Ця дума була записана 4 рази за досить недовгий час (30—40 літ). Своім змістом вона не прив'язана до п'якого історичного моменту і вік її не певний. Але різниця в інтерпретації ідеї думи в різних варіантах показує, що дума ся в кожному разі не нова; се потверджують і натяки на неї, що маємо в текстах Кондрацького з кінця XVII в. Певне і те, що всі ті варіанти сеї думи, які ми маємо, не передають вповні характеру первотвору: загато вони розбіжні для сього.

I. Варіант А.—Куліш, Записки о Ю. Р. т. I. 1856, с. 215. Текст записав Ніговський від Рингорецька (що знав сю думу від якогось Запорожця) на Харківщині мабуть 1855 р. (див. Думу про Хвеська Андібера № 19 вар. В).

Варіант Б—Труды экспедиции в юго-западный край т. V. 1874, с. 934. Запис Костомарова з Харківщини, не звісно від кого і коли зроблений.

Варіант В—Записав Є. В. Судовщиков, мабуть від кобзаря Хведора Алексеева Крачковського в Яготині 1850—51 р.р¹⁾. Копія з запису рукою М. Драгоманова заховалася в його архіві під заголовком: Нові варіанти кобзарських співів. Передав з замітками Драгоманов²⁾. Тепер знаходиться в комісії Історич. пісень. ВУАН.

Варіант Г—Горленко, Кобзаря и Лирники. Киевская Старина 1884 кв.—XII с. 640. Текст записав від лірника Федора Баші в с. Тмарівці, Пирятинського пов.; дати запису нема. Баша научився думи від свого майстра Лантуха.

II. Варіанти різняться головню довжиною—через те багатьох епізодів в коротших варіантах бракує. Але є і глибші різниці. Понерше варіант А, хоч довший, не має сцени прощання, такої яка описана в вар. Г, ряд. 5—11. Друге, коротші варіанти Б, В і Г мають між собою деякі спільні речі, що разом з тим різняться їх від вар. А. Се дозволяє сказати, що ми маємо тут окрему редакцію думи. Варіанти Г і Б мають теж ту замітну прикмету, що закінчуються славою козакові чи козацтву взагалі (вар. Г, 52—61), яка равтом міняє тон цілої думи. Бо коли ми з вар. А набрались справді перекопання, що козак собі шкоду шкодив, дійшовши до останнього повного образу козацької бідности—наче виїнятого з якоїсь проповіді проти пияцтва,—то кінцевий акорд варіантів Б і Г³⁾ робить зовсім несподіване вражіння. Після нього ціла трагікомічна дума виглядає як веселий жарт приправлений потрібною кількістю гіркого, щоб привесно вразити і досить огрубілий вояцький смак. Ця кінцева слава в вар. Б і Г приходить після тактовної відповіді козачки, що й так ратує козаку честь навіть без додатку слави, і одні по другому є два моменти, відповідь і слава, особливо зміняють се вражіння бравурн, що відчувається в редакції Б—Г. Тимчасом Варіант А вібрав з трагі-комічного анекдоту власне трагічну ноту і дав їй волю в останнім уступі, що виглядає майже як окремий додаток до думи—в пісні про корчму ряд. 87—101 варіанту А. Ми справді могли б вважати єї рядки додатком, взятим з іншої незвісної думи про корчму-княгиню, під впливом якої і вар. А набрав більш поетичного освітлення,—могли б се зробити на тій підставі, що в вар. Б, В і Г нема і сліду сеї пісні про корчму. Правда, сказано, що єї варіанти коротші від А і тому їм бракує багато подробиць взагалі, але коли прислянцтвсь до них, то можна переконатися, що бракує справді тільки подробиць, і всі головні епізоди хоч в натяках, а зазначені в коротших варіантах, тимчасом на промову в корчмі натяку нема ні в Б і В ні в довшій Г.

В вар. А головні епізоди такі: 1) виїзд козака ряд. 1—2; 2) прокльон жінки 3—10; 3) подорож казака 11—28; 4) поведінка жінки дома і пригтовлення до повороту 29—39; 5) поворот 40—50; 6) засоби щоб вдоволити чоловіка—новий борщ 51—60; 7) поговор жінки і відповідь козачки 61—84; 8) кінець—пісня про корчму. Всі моменти, окрім тільки кінцевого—восьмого можна зазначити в варіантах Б, В і Г, а саме: 1) в варіанті Г довший—ряд. 1—13, в В ряд. 1—8, в Б загальніш 6—7; 2) у вар. Г ряд. 14—17, в Б зазначено рядком 9, в В не згадано; 3) у Г ряд. 18—22, в Б і В нема.—беручи на увагу лаконічність сих варіантів треба признати, що се було б зайве повторення; 4) в вар. Г 22—30, в вар. В 8—11, в вар. Б 8; 5) в вар. Г 31—40, в вар. Б 10—14, в В 23—32; 6) нема ні в В, ні в Г, ні

¹⁾ Порівн. т I с 89.

²⁾ Під тим заголовком Др. друкував децо в „Житті і Слові“. Порівн. „Первісне Громадянство“ 1929 вип. 2 с. 26.

³⁾ Пор. з кінцем вар. думи про Голоту.

в Б; 7) вар. Г ряд. 45—52, вар. Б 18—23, вар. В 33—39. Варіант В, як сказано уривок і тому йому бракує прокльонів жінки і опису подорожі козака, не має він і кінця ані згадки про корчму-княгиню.

Як видно з цього, брак вставки про корчму має принакловий характер.

Але саме порівняння варіантів ще не дає права твердити, що вставка про корчму взята з іншої думи; вона може бути ділом самого Ригоренка, що міг вставити її під впливом власного упередження до корчми і до нияцтва. Ми маємо право здогадуватись, що Ригоренко й справді вновні оцінював те шкідливе значіння, яке має корчма в життю села—чи був би се власний сумний досвід чи тільки знання людей; в вар. В думи про Андібера ми вже мали натяки на його осуд нияцтва (порівн. ряд. 167—8 його варіанту).

Коли ж ми приходимо до висновку, що закінчення про корчму явище випадкове—то тим самим робимо висновок, що старший тип думи се власне той бадьорий жарт, що закінчується славою козацтву.

Горленко вважає свій запис вар. Г модернізованим: „мовляв є в нім нахил приділити сатиру від старої козацької кляси вояків до пізнішого поняття стану“; поворот з Дону „до дому“ теж, мовляв навіяний новим. Але Горленко вважає, що власне сей варіант Г потверджує значіння думи, як сатиричного жарту, а не образу упадку козащини.

Ми можемо до того додати, що згадка про Дін видно цілком випадкова, бо вар. В, що дуже близько стоїть до Горленкового, замість „з Дону,“ має: „з війська“. Сей варіант, як сказано, уривок; крім того, що вже рукопис Судовщикова був пошкоджений (див. примітку 1 до варіанту В і рядки 1—3, 7—15, 22) і копія Драгоманова теж потерпіла нещастя (див. примітки до тексту 12, 17, 22, 23), видно й сам кобзар, що співав сю думу, знав її дуже слабо. Незвичайна подібність деяких рядків цього уривку до варіанту Г, впевняє нас, що між сими варіантами мусив бути дуже близький зв'язок—порівняймо хочби вар. В ряд. 4—6 і вар. Г ряд. 4—6; вар. В ряд. 17—21 і вар. Г ряд. 23—26; вар. В ряд. 29—32 і вар. Г ряд. 35—40; вар. В ряд. 33—40 і вар. Г ряд. 45—52. Але разом з тим є дуже великі розходження, які показують, що се не копії одного запиту, ані навіть не записи від одного співака. Співак Судовщикова забув думу—так він очевидно двічі повторив опис поведіння солом'яної вдови, ряд. 9—16 і 17—20 у Баші поданий докладніше. Пронув стив також чоловікове побивання неохайної жінки після повороту, і тому в вар. В недоречі вийшли завваження „жінко“ про „сипило“ і „випування“ козака „з сорому“. Співак тут видно занутився цілком, бо не скінчив тексту, а перейшов на якусь народню в стилі „Козака Михія“.

Близькість варіантів В і Г цілком пояснюється їх територіальним сусідством. Вар. В певно записаний від пирятинського кобзаря Хв. Крачковського, від якого записував Судовщиків (порівн. т. 1 № 10, вар. Е), а вар. Г від лірника Баші в тім же повіті.

Тимчасом варіанти А і Б обидва харківські.

ІІІ. Куліш друкуючи думу про козацьке життя (вар. А) не робив здогадів щодо часу, коли вона була зложена. Він тільки спиняється над питанням, з яких кіл вона вийшла. Ригоренко навчився думи від Запорожця, то що ж вона питає Куліш—„твір гетьманського козака перенесений на Запорожжя, чи погляди запорожця на життя козака-гетьманця?... Запорожжя так сильно централізувалось само в собі, що не могло присвоїти собі пісні, що виражала чужий йому погляд на речі. Але коли се дума запорізька, то чому ж описується в ній не те життя, що оточувало братчиків? Щоб вияснити се питання, треба вчитатися в думу. Перші два вірші „Не один козак“... вражають запізнене каяття самітнього „сіромахи“, що опинився без жінки, без дому і без ніякого майна (окрім хіба бандури подорожньої та люльки бурунки) серед таких самих бідних розбишак. Се зітхання мимо волі за минулим щасливим життям, а разом з тим вихідна точка речитативу (думи). Вимовивши перед слухачами таку думку з може необережною щирістю, він продовжує розвивати її коваючи від смішним образом гірку правду. Се—історія юнака, який з цілим запалом першого кохання віддався молодій жінці, але в котрім потім збудилась пристрасть до козакування“. Куліш уявляє собі, як козак кидась дім, як без нього нидіє господарство, ледачіє жінка, як сам він втікає від нього і від неї до корчми, як з гірким сарказмом висміває свої злидні і своє горе. А куди йому дітись, коли він все проп'є—розуміється знов на Запорожжя. „Козак назавсідні покидає жінку і рве зв'язки з громадянством, якого був нездатним членом. Звільняється від всіх обов'язків, що тяжили на ньому на Україні; він міг би бути спокійним і веселим як дитина, але таємний хробак гризе його серце і він ніби хвалячись своїм молодечством, сповідається з свого негідного життя. Таке на мій погляд походження і значення сеї дорогоцінної думи“ закінчує Куліш (І с. 222—3). Останні слова зовсім вразно показують, що Куліш не надавав своему коментарю наукового значення, а подавав його читачеві просто як власну художню інтерпретацію готового і дещо загадкового художнього образу. Але ся інтерпретація Куліша так зв'язалася з думою, що інакше її розуміти і не пробувано. Кулішевий коментар переказує Лисовський, тільки кладе натиск на те, що дума розвиває гадку, як дорого коштує вояцька слава. (Обыть с. 28).

Горленко („Кобзари и лірники“), як згадано, не погодився з поглядами Куліша; на його думку се сатира на деякі неувраливності козацького побуту, але не типовий образ козащини часів упадку.

Вийшла ся дума не з козацького осередку, але з посполитих кругів, і в ній, думає Горленко, виявляється заздрість „осілого хлопа“ до щасливого „леєстровика“. До того ж, відкреслює він, головні докори падають на жінку, а не на козака, але і тут мусить бути перебільшення, як і у всякій сатирі... „В іронії сеї думи можна бачити тільки відбитку боротьби поглядів і громадських суперечок, без яких не обходиться ніяке життя“.

Житецький в „Мыслях“ робить виразнішу спробу означити час, коли зложилася дума про козацьке життя, а саме ставлячи її обік з думою про Андібера, відносить її до часів Хмельниччини (див. його думки про Андібера у вступі до сеї думи вище). Він пізнає в думі того ж снівця, що в думках про славні дні козацтва, тільки тепер, мовляв, він перестроїв струни своєї кобзи на тон близький до рознуки... Не зовсім зрозуміло чого в сій рознуці Житецький бачить сум за упадком козащини взагалі,—адже дума торкається тільки одної сторони козацького побуту: невпорядкованого родинного життя і пияцтва, явищ, що мабуть не були прив'язані до якогось окремого моменту історії козащини. А натяків на якийнебудь розклад в самім козацтві дума немає, навпаки—„Дай боже щоб козаки вили і гуляли“...

Єрофеїв розглядав тільки варіанти А і Б і завважив загальну подібність сеї думи до думи про Гологу (Зан. Н. Т-ва VII с. 58).

Ф. Колесса дивиться на думу про козацьке життя загалом як на сатиру на козацький побут, що повстала в умовах упадку козащини. Він цитує тільки вар. А (Думи с. 156).

А. Дума о козацкой жизни.

<p>Не одинъ козакъ самъ собі шкѣду
шкѣдивъ,
Що відъ молодої жінки у військо
хѣдивъ.
Їго жінка кляла—проклинала:
„Бодай тебе, козаче сіромахо, по-
било въ чистому полі
5. Три недолі:
Перша недоля—щобъ підъ тобою доб-
рий кінъ приставъ;
Друга недоля—щобъ ти козаків не
догнавъ;
Третя недоля—щобъ тебе козаки
не злюбили
И въ куринь не пустили!“
10. А козакъ добре дбає,
На жінку не потурає,
Жінці віри не діймає;
Коневи частенько зеленого сіна
підкладає,
15. Холодною кренишною водою коня
напуває:
У походъ выступає.
Господь ёму давъ,
Що підъ нимъ добрий кінъ не при-
ставъ;
Винъ козаків доганявъ;
20. Що ёго козаки злюбили,
До себѣ въ куринь пустили,
Ще й отаманомъ настановили.
Тоді козакъ у війську пробуває,
Свою новину козакамъ оповідає:
25. „Слушайте, панове молодці,
Якъ-то жиноцька клятьба дурно
йде:
Такъ, якъ мимо сухе дерево вітеръ
гуде:</p> | <p>Жиноцькі слѣзи дурні—якъ вода
тіче.“
Жінка въ корчмі пила та гуляла,
30. Та домівки не знала,
Мовъ її хата къ нечистій матері
пусткою завоняла.
Скоро стала козака съ походу
сподіватись,
Стала до домівки прихаждати,
Стала въ печі ростопляти,
35. Стала той борщъ кислий,
Оскомистий чортъ-зна-колишній,
Изъ-підъ лави виставляти,
Стала до нечи приставляти,
Отнимъ борщемъ хотіла козака
привітати.
40. Скоро ставъ козакъ съ походу при-
бувати,
Ставъ до новихъ воріть до лама-
нихъ доїжджати;
Винъ съ коня—не вставає,
Келепомъ нові ламані ворота від-
чиняє,
Козацькимъ голосомъ гугає:
45. Скоро стала козачка козацький го-
лосъ зачувати,
То вона не стала противъ него
дверми вихождати,
Стала, мовъ своєю голубкою, въ
вікно вилітати.
Тоді козакъ добре дбає,
Хорошенько її келепомъ по пле-
чахъ привітає,
50. Карбачемъ по спині затинає.
Тоді козачка у хату вбігала,
Буцімъ нехотя той борщъ полі-
номъ штиркнула,</p> |
|---|--|

- Ну ёго кь нечистій матері! у
 пічь обертала,
 Новий борщъ уновъ варити зачи-
 нала;
55. До скрині тягла,
 Не простого, лляного полотна три-
 дпять локтів узяла;
 До шинкарки тягла,
 Три кварта не простої горілки,
 оковити узяла,
 Зъ медомъ та съ перцемъ розог-
 рівала,
60. Оттимъ козака частувала та витала.
 Отто вийшла козачка на другий
 день за ворота,
 Ажъ сидить жінокъ превеликая рота.
 А сказано: жінки—якь сороки:
 Одна на одну зглядали
65. Та й козачку осуждали,
 Та й козачці не казали.
 Одна таки старушка не втерпіла
 И козачці сказала:
 „Гей, козачко, козачко!
70. Десь твій козакъ нерано съ походу
 прибувавъ,
 Що по-підъ очима добрі гостинці
 подававъ.“
- То козачка добре дбала,
 По своёму козака покривала:
 „Чи ви жь то, жіночки-голубочки,
 не знаєте,
75. Що мій козакъ нерано съ походу
 прибувавъ,

- Заставивъ мене въ печі потопити,
 Вечеряти варити.
 А я пішла по дрова,
 Та не втрапила по дрова,
 80. А втрапила по лучину,
 Поидбивала собі очи на ключину.
 Роблю жь я таки те ремество си-
 нило,
 Такъ воно міні добре въ знаки
 вдалося:
 Якъ я ёго мішала, такъ воно міні
 за очи взялося“.
85. А козакъ сидить у корчмі та медъ-
 вино кружає,
 Корчму сохваляє:
 „Гей корчмо, корчмо-княгине!
 Чомъ-то въ тобі козацького добра
 багато гине?”
- И сама еси неопатно ходишь,
 90. И насъ, козаківъ-нетягъ, підъ-слу-
 чай безъ свитокъ водишь.
 Знати, знати козацьку хату
 Скрізь десяту:
 Вона соломою не покрита,
 Приспою не осипана,
 95. Коло двора нечиста-ма и кола,
 На дрівітні дровъ ні поляна.
 Сидить въ ній козацька жінка,
 околіла.
- Знати, знати козацьку жінку,
 Що всю зіму боса ходить,
 100. Горшкомъ воду носить,
 Полоникомъ діти напуває!“

Записки о Южной Руси т. I 215.

Б.

- Якь бувъ собі козакъ Нетяга,
 На козаку Нетязі три сермяги:
 Одна згодиться припічокъ застілати,
 Друга згодиться верхъ затикати,
 5. Третя згодиться порігъ застілати.
 Якъ поїхавъ козакъ у військо охотнее,
 А козачку неборочку¹⁾ у домівці покидає.
 Пъе козачка день, та ще й другий,
 Та на козака Нетягу велику потугу має.²⁾
10. Скоро козакъ зъ війська зъ охотного
 приїзджає,
 То козачка неборачка до ёго прихожає,
 Ще добрий борщъ оскомиетий приставляє,

- Жівіть козаківъ скріпляє.
 А козакъ добре дбає—
 15. Пугою па її махає.
 Якъ узявъ вінъ добре дбати,
 Та ще й поробивъ по-підъ очима сиве.
 — Ой козачко, козачко!
 Що у тебе по-підъ очима значко?—
 20. „Не дивуйтеся, жіночки;
 Давъ мені Богъ—пішла у хлівъ по лучину
 Та³⁾ вибила очи на ключину:
 Тимъ у мене по підъ очима сиве“.
25. Та не помре ёго слава!

Чубиньскій т. V с. 934.

В. Сатирична дума про козака і козачку.

(Не одинъ козакъ самъ собі) шкодить¹⁾
 (Що видъ молодои жінки у війско)²⁾
 ходить

аї має³⁾
 Молодую козачку у господи покидає.
 5. „Покидаю тебе, козачко, дома,

¹⁾ Мабуть помилка, зам.—неборачку. ²⁾ В копії з архіву Истор. пѣсень, мабуть зроблений з наказу пов. акад. Гнатюка—має велику потугу. ³⁾ Там же—Да й.
¹⁾ Слова поставлені в скібки, або одмічені точками одірвані в рукопису. М. Др.“ Примітка з боку на рукописі. В варіанті Г ряд. 1—Не один собі козак шкодить. ²⁾ В варіанті Г ряд. 2 маємо тільки—Которий у військо ходить. Не знати чи Драгоманов свідомо відійшов від сього взірца в реконструкції, чп він може і не орієнтувався тут на варіант Г. ³⁾ В варіанті Г ряд. 3—Нікого не ваймає.

- Прощу тебе покорне: содержы худобу:
 ора клочча стуга, ⁴⁾
 у ⁵⁾ кішка муруга⁶⁾
 козаку зажурилася ⁶⁾
 10. ⁷⁾ хаты не топыла
 ⁶⁾ не выходила;
 сестрыць ⁹⁾ козачокъ ¹⁰⁾
 й тай говорыть ¹⁰⁾
 сестрычки козачкы ¹¹⁾,
 15. на мойомъ серденьку
 гадить. ¹²⁾
 Десь мой козакъ пзъ війска до дому
 лагодить⁴. ¹³⁾
 Козачка по козаку зажурилася:
 Чотыри недѣли хаты не топыла,
 Пзъ шынку не выходила.
 20. — Охъ, сестрычки-козачкы, пойду я
 Хотъ п'ятою недѣли хату й сны про-
 топлю ¹⁴⁾
 Кислого, перекислога ¹⁵⁾
 То козакъ якъ двору приїжае ¹⁶⁾
 чка ¹⁷⁾ проты ёго выбігае,
 25. мъ ¹⁸⁾ руку подавае.

- Козакъ зрадивъ будто ¹⁹⁾, да чоломъ
 — руку ²⁰⁾
 Козакъ зрадивъ, шо думавъ сорочка
 съ кытцями:
 Ажъ тожъ такъ сыдятъ воши копыцями;
 А поза лавою побралыся ложки мура-
 вою ²¹⁾
 30. На полиці сыдятъ цілий місяць сыры
 паляниці.
 Ополонкомъ диты нановае
 Бо й кухля чортивъ батько мае.
 Выйшла козачка за ворота,
 Ажъ тамъ сыдыть жонокъ цялая рота.
 35. Одна подумала, а друга нагадала,
 Третя була зарычена ²²⁾, да такъ сказала:
 „Ой, сестрычко-козачко, десь ты сы-
 ныло робила“.
 — Да й правда й приналося, ²³⁾
 Понидь очима одъ речи взялося. ²⁴⁾
 40. То вже козачка козака съ сорома вы-
 кушляла.
 ²⁵⁾
 Записав Судовщиков.

Г. „Козак і Козачка“¹⁾

- Не єдин собі козак шкодить,
 Которий у військo ходить,
 Ні кого не наймає,
 Тільки молодую козачку в господі
 покидає:
 5. — Покидаю тебе, козачко, дома,
 Да прощу покорно, содержы худобу:
 У комині клоччя смуга,
 А в запічку кішка муруга...
 Ей, прощу покорно, содержы,
 10. Поки мене бог ізносить
 Із цього великого походу!..
 Козак на коня сідає,
 Козачка кляне, проклинає:
 — Шоб тобі, козаче, кінъ пристав,
 15. Шоб ти козаків не нагнав,
 Шоб тебе козаки не влюбили
 І отаманом не постановили!
 Козак на коня сідає,
 Жоночу клятьбу канчуком одбиває,

20. Козаків наганяє.
 Його козаки влюбили—
 Отаманом постановили,
 А козачка по казаку вельми зажу-
 рилась:
 Чотирі неділі хати не топила,
 25. Вона з шынку не виходила;
 На п'яту неділю: — сестрычки-ко-
 зачкы! шось на моему серцю гадить,
 Мабуть мій козак із Дону до дому
 виходить!
 Пійду-ж я хотъ п'ятої неділі хату
 протоплю,
 Кислого і перекислога, третього-
 літнього, мартового борщу звару,
 30. А з дороги, здороги здорової ко-
 заку живіт покреплю!⁴
 Козак і к ²⁾ двору приїжає,
 Козачка проти його выбігає...
 Коло його двора нема і кола!

⁴⁾ Вар. Г ряд. 7—У комині клоччя смуга. ⁵⁾ Вар. Г ряд. 8—А в запічку. ⁶⁾ Вар. Г ряд. 23—А ко-
 зачка по козаку вельми зажурилася. ⁷⁾ Вар. Г ряд. 24—Чотирі неділі. ⁸⁾ Вар. Г ряд. 25—Вона з шынку.
⁹⁾ Слово невизначено написано і обкреслене олівцем; мабуть—сестрыць. ¹⁰⁾ Вар. Г.—відповідного рядка немає.
¹¹⁾ Вар. Г ряд. 26—На п'яту неділю: сестрычки козачкы. Шось моему серцю гадить. ¹²⁾ Примітка на рукописі
 Драгоманова: початку бракує, відірвано, видно новішими часами, потім—,ть, трудно. Зам'яч. п'євца“ (перекреслено
 і дописано) Зам. співця. Мабуть: Значить, трудно. Порівн. пр. 19. ¹³⁾ Порівн. вар. Г, ряд. 27. ¹⁴⁾ Порівн. вар. Г
 ряд. 28. ¹⁵⁾ Вар. Г ряд. 29— Кислого і перекислога, третього літнього, мартового борщу звару. ¹⁶⁾ Порівн.
 вар. Г ряд. 31. ¹⁷⁾ Шматочок паперу одірвано, порівн. прим. 12. Мабуть—Козачка. Порівн. вар. Г ряд. 32.
¹⁸⁾ Теж; мабуть—Чоломъ. Порівн. Вар. Г ряд. 42. ¹⁹⁾ Прим. на рукоп. Др.—„Значить, сфальшивъ. Замітк. співця“.
²⁰⁾ Маб.—подаває. Порівн. ряд. 25. ²¹⁾ Прим. на рукописі Др.—Поцвилы. Зам. п'євца. Закреслено й дописано—
 Теж. ²²⁾ Прим. на рукоп. Др.—Шматок одірвано порівн. прим. 12. „...вахъ бойка. Примітка записывавш“ (за-
 креслено і дописано) Суд-ва. Має бути мабуть: На словахъ бойка. ²³⁾ В вар. Г—придалося. ²⁴⁾ Прим. на рукоп.
 Др. (Шматок відірвано)—„пгивору (?) Зам. Співця“. Написано—взялося—закреслено й виправлено—
 взялося. ²⁵⁾ Тут видно текст урвався. Далі донього не доречі приточено шматок пародії—То вже на Савур
 моголі... Він не має нічого спільного з Козаком і Козачкою.

¹⁾ Сю назву подав записувачеві лірник. ²⁾ Мабуть слід—ік. порівн. вар. В ряд. 23.

29. ПРОЩАННЯ КОЗАКА З РОДИНОЮ.

Під сям заголовком, в якому ми об'єднали два заголовки найстарших варіантів сеї думи, ми ібрали одинадцять записів зроблених між початком XIX ст. і 1884 р. За виїтком двох текстів всі варіанти були друковані і з'явилися під ріжними заголовками: Козак прощається з сестрами, Отъїздъ изъ родини, Сестра і брат, найчастіше ж під заголовком „Вітчим.“

І. Варіант А—„Повѣсти малоросійскія“ у Житецького, Мысли, 1893 р., с. 192. Записано від, слішого кобзаря Івана, мабуть на Миргородщині коло 1810 р.

Варіант Б—Цертелев, Опытъ собранія старинныхъ малоросійскихъ пѣсней, 1819 р., с. 57. Записав Цертелев від невідомого бандуриста мабуть на Миргородщині 1814 р. (ріжниці між передруком Максимовича в примітках), передрук Павлі т. II. с. 31 держяться цілком Максимовича.

Варіант В—Малоросійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни, 1836. Записав текст Лукашевич, можливо від бандуриста Погиби на Переяславщині в початку 1830-х рр.

Варіант Г—Метлицьскій, Народныя южнорусскія пѣсни 1854 р., с. 434. Записав М. Білозерський від кобзаря Ів. Романенка в с. Британах Борзенського пов.

Варіант Г—Л. Жемчужников, Полтавщина „Основа“ 1861 кв. X, с. 88. Текст записав Жемчужников, як він каже: „слово-в-слово, буква-в-букву“ від Остапа Вересая, в Лебедянці, мастку Галагаи в Прилуцькім повіті, літом 1856 р.

Варіант Д—Записано від бандуриста Ів. Зорі з с. Білоцерковець Лохвицького пов. в містечку Варві невідомо колп. Примітка: із збірки Ф. Бодянского. Текст був в архіві Историческихъ пѣсень, тепер в архіві комісії Историчної Пісенности ВУАН (се мабуть копія зроблена в Галичині).

Варіант Е—Записки Юго-западнаго отдѣла П. Р. Географическаго Общества т. I, 1873, с. 14. Записав О. Русов від кобзаря Остапа Вересая з Сокиринець Прилуцького пов. Де записувано і коли, певідомо.

Варіант Є—Українські записи П. Мартиновича, 1904 р., с. 40. Записав текст Мартинович від кобзаря Ів. Кравченка Крюковського в Лохвиці на Прилиці, 20 травня 1876 р.

Варіант Ж—там же с. 67. Записав Мартинович від кобзаря Трифона Магадана, в Вороньках Лохвицького пов. 3 липня 1876 р. (Ріжниці з друком Драгоманова в Житті і Слові т. IV с. 23 подані в примітках).

Варіант З—В. Горленко, Бандуристъ Иванъ Крюковскій, Киевская Старина 1882, XII с. 490. Записав Горленко від Ів. Крюковського в Лохвиці на Прилиці, мабуть того ж 1882 р.

Варіант І—записав В. Горленко від лірника Хв. Баші в с. Тмарівці Пирятинського повіту 1 липня 1884 р., оригінал в комісії Историчної Пісенности ВУАН.

Крім сих записів відомпй нам ще варіант сеї думи що являється літературною перерібною варіанта Б; ми подаємо його тут як—

Варіант Х—Закревський, Старосвѣтскій Бандуриста, 1860, с. 62.

II. Всі одинадцять текстів сеї думи зібрано майже на самій тільки Полтавщині, між Миргородським і Прилуцькім повітами, тільки один варіант Г—з Борзенщини. Сей варіант найбільш і ріжниться від інших—тим що не говорить про прощання з батьками і не має згадки про трьох сестер, а починає зразу з тої, що в інших варіантах називається найменшою сестрою. Так само між загадками козака про його поворот не згадано „засіву піску на камені“, що є у всіх інших варіантах; оригінальне також закінчення про те, що на чужині добре жити щасливому, а важко при лихій годині: вар. Г ряд. 34—59 Подібний уступ є в варіанті В (ряд. 53—69), вар. Д (ряд. 50—54), вар. Е ряд. 58—76). Коротше в варіантах Ж (37—49), та І (ряд. 45—60). В варіанті А він тільки натяком зазначений рядками 55—57, але саме тут він має більше оправдання, ніж в варіантах В, Д, Е, Ж, І, куди сей уступ прпстав випадково з думи про Сестру і брата № 33, (там він цілком на місці). Думаємо, що сей кінцевий уступ перенесено з думи про Сестру до думи про Прощання з родиною у варіант Г і в полтавські варіанти незалежно одно від других, а не так що, напр., вар. Г заозпчив сю рису вже посередне, через групу варіантів В-Д-Е-Ж-І.

Ся група взагалі має десять виразу фізіономію, що ріжниться від варіанту Г. Поперше всі ці варіанти дуже могутні у заспіві, се можна сказати також і про вар. А. Всі ці тексти починають з дзвонів і з розмови „в крайньому дому“, що передається також дуже одностайно: спна посилають між

„чужіє люде“ (вар. А ряд. 6, вар. Е, ряд. 5), або просто „між люде“, щоб йому краще жилося, але без ніякої іншої причини. На се спи завжди відповідає, що їде не охоче, бо його будуть називати „пришельцем“ (вар. А ряд. 11, вар. Д ряд. 11, вар. Е ряд. 11), „пришеньцем“ (вар. В ряд. 9) або „прощенцем“ (вар. Ж, ряд. 8) чи „оприщенцем“ (вар. І ряд. 9). В старшій тексті Вересаєй Г називатимуть його „прошенцем“ — коли се не помилка...

Велика подібність між всіма сими західньо-полтавськими варіантами існує і у згадках про поворот, особливо в варіантах В, Г, Е і Ж тільки в варіанті Д трохи недоречі зі слів брата про поворот зроблено загадку — пропущено слова „тоді мене сподівайся як...“ і т. інш. Тут, треба думати, мусить бути якесь ближче посвоячення, що пояснюється і територіяльною близькістю сих варіантів, а можливо і спільним походженням від одного учителя (не учителя-майстра, а може випадкових учителів, від яких кобзарі раз-у-раз доповнюють навзаєм свій репертуар). Сю групу разом з вар. А, можемо вважати за окрему редакцію (редакція І).

Друга група полтавських варіантів — тексти Цертелева (вар. Б) і Крюковського (повторні записи Є і З) у заспіві представляє вїзд козака як наслідок родинних клопотів — „нехай чужий“ чи „хторпій отець не лає“. Ся група варіантів, — скажемо редакція ІІ, дійсно має право на назву „Вітчим“, тимчасом як перша про вітчима і не згадує, і треба думати, що ся друга (ІІ) редакція мусила бути досить популярною, бо очевидно згадки про сю редакцію подиктували й Вересаєві думку назвати свій текст „Вітчимом“, хоч сей текст і не належить до редакції ІІ і не згадує про „хторого отця“. Вересаєй пояснював свій заголовок міркуванням, що рідний батько не прогнав би так сина з дому, але вірніше буде тут бачити вплив отсеї другої редакції (ІІ), яку Вересаєві доводилося певно чувати — вона ж існувала в сусіднім Лохвицьким повіті, у традиції Крюковського і мабуть його учителя Кравченка Кас'яна. Зайвий доказ сього впливу маємо у старшій тексті Вересаєй Г, де нічого не говориться про вітчима і нема й того заголовка. Пояснення до вар. Е і його заголовок були, значить, продуктом пізніших міркувань Вересаєй під впливом другої редакції думи (ІІ).

Та ніяк не можна думати, що поширеність сеї думи вичерпується отсими скромними нашими даними. Як один з блідих слідів поширення, „Прощання“ серед кобзарів і лірників поза західньою Полтавиною та Борзеничною, наведемо сей новий запис лірницької пісні, що обробляє тему і потетичний матеріал нашої думи в обставинах війни 1914 р. Зробила сей запис в Кам'янці на Поділлі від лірника Родіона Свінціцького М. Недужа 24 червня 1925 р.:

<p>1 А добріє люде знайте,
а добріє люде знайте,
на господа уповайте,
уповайте ви на бсга,
5 на того гос. ода єдного,
ва господа їдного, створителя правдивого,
створителя правдивого,
що світ. земля, небо єго.
Він вам буде запластою,
10 він вам буде запластою пречистою, удатною.
Заплатить вам господь з неба,
заплатить вам господь з неба, де найлучше
А господь сохраняє вас, [душам треба.
дітей ваших від сиріцтва,
15 ручок, ніжок від каліцтва,
ручок, ніжок від каліцтва,
очей ваших від темноти,
очей ваших від темноти,
головоньки від глупоти.</p> <p>20 Чом на світі добра вемає,
чом на світі добра немає, й не буде,
нема добра й не буде.
Споганіли люде, бо на війнах свет почався,
свет почався й кончається;
25 злоє время наступає,
бо сив отця не вважає,
а ще гірше наступає —
дочка матір проклинає,
брат на брата ворогує,
30 брат на брата ворогує
й друг другу смерть готує;
сестра сестру не шанує —
їдна другу обчарує, —
сестра сестру не шанує —
їдна другу обчарує.</p> <p>35 А в неділю, сильно рано
в усі дзвононьки задзвоняно,
в усі дзвононьки задзвоняно, —
в крайнім домі зворево.</p> | <p>їдна вдова сина має,
40 їдна вдова сина має — чужий отець проклинає
чужий отець проклинає,
ше-й від дому проганяє.
Матір плаче, аж вмливає —
сльозами аж вмливає,
45 к'сирой землі припадає,
до синонька промовляє:
„Йди-ж ти, сину, проч від мене,
йди-ж ти, сину, проч від мене,
бо не маєш ти части в мене,
50 а ні вдома, ні вдорозі,
а ні вдома, ні вдорозі, пі в купецьким пере-
лозі.“</p> <p>— Деж я, мамко, подінуся —
піду а в Дувай а втоплюся.“
— „Ти, синоньку, не топися.
55 Ти, синоньку, не топися щей богу помолися
їдь, синоньку, на війноньку,
їдь, синоньку, на війноньку в щасливую го-
днюньку,
на війноньку великую,
на війноньку великую в тую землю гермав-
ськую,
60 а в неволю тяжкую,
в неволю тяжкую, віру проклятую“.
Старша сестра коня веде,
старша сестра коня веде,
середня бельо несе,
65 а найменчая впряжає —
за братчиком аж вмливає
к'сирой землі припадає,
к'сирой землі припадає —
до брата промовляє:
70 — „Ай, братчику, голубчику,
ай, братчику, голубчику,
коли-ж ти в вас в гостях будеш?“
— „Сестро, моя найменчая,
сестро моя вайменчая,
75 ти то мені вайщиріша,</p> |
|---|--|

<p>ти то мені найщиріша—
мому серцю найлюбіша.
Піди, сестро, до Дунаю, до крутого беріжечка,
взьми піску в праву ручку,
80 посій его в городочку,
посій его в городочку
по белому каменючку,
підливай его раночками,
підливай его раночками дробненькими сльо-
зочками!</p> <p>85 Як той пісок зільом зійде,
Як той пісок зільом зійде,
таким зільом добірненьким,
та крещастим барвиночком,
ще-й пахнючим васильочком—
90 то твій братчик в гостях буде!
Стала сестра подумала:
— „Де-ж я в світі пробувала,
де я в світі пробувала,
нігде того не чувала,
95 не чувала, не видала,
же той пісок зільом зійшов,</p> | <p>же той пісок зільом зійшов,
жеби братчик в гості прийшов
з такої війни великої.
100 з такої війни великої,
з тої землі германської,
а з неволі тяженької,
а з неволі тяженької, а з віри проклятої!
Бувай, бувай, брате, в гостях,
105 бувай, бувай, брате, в гостях,
по під хмари—буйним вітром,
по над поле—хмаронькою,
по над поле—хмаронькою,
по над село—дрібним дощем,
110 на подвір'я—ясним сонцем,
а до хати любим гостем!
До матінки старенької,
до сестреньки любенької!
Та будеш нам повідати,
115 як на війні проживати,
та будеш нам повідати,
як на війні проживати!</p> |
|--|---|

„Лірник Радіон Свінціцький має 40 років, нар. в с. Вівсі (коло м. Сатапова) Камінецької адм. округи. Від кого навчився він сеї думи, ¹⁾, що вище її наведено — не пригадує, але співає її вже дуже давно. Дума складається зі вступу та самої думи. Першу частину вступу, загально-релігійного характеру, лірники очевидно співають попереду багатьох дум, друга ж частина, що змістом своїм стосується вже до думи, неодмінно супроводжує останню. Саму думу Свінціцький називає ріжню: й про війну турецьку (пізніше відповідні місця тексту пристосовано до війни германської) й про вітчима, й про сестру та брата“ (Пояснення записувачки).

III. Література сеї думи—мало записаної, у етнографів не популярної і як здається мало розповсюдженої серед співців, майже не існує. Максимович при своїм передруку Цертелєвського варіанту Б в 1834 р. (перший раз він передрукував сеї варіант в збірнику 1827 р.) дав примітку, що ся дума „переложена ізъ пѣсни: Гомонъ, гомонъ по дубровѣ, подобная коей есть и между Литовскими пѣснями, и между Русскими (Отець на сына прогнѣвался)“.

Се порівняння розвинув Горленко друкуючи вар. З і подаючи до нього цікаву пісенну паралелю, що він записав був в Прилуцькій нов. незвісно ближче від кого (К.С. 1882 XII с. 492). Щодо думи то на думку Горленка згадка про Вітчима—пізній додаток кобзарів. Вони додали сього вітчима до думи, аби наблизити до слухачів мотив прощання з родиною і розриву з родинним побутом козака, що йде в похід, з огляду що сеї мотив став незрозумілим для маси. Тому між першими десятима рядками (варіанту З) і рештою думи, мовляв, немає органічного звязку. Цікаво завважити, що на думку Горленка ся дума була колись новулярною.

Лисовський вважає, що ся дума (він називає її „Отчимъ“) розвиває мотив смутку за ріднею, що опісуюється в думі про сестру і брата, хоча туг підвалиною являється розлад в родині. Він має тут на увазі варіант Б (але мабуть і Е—відти назва „Вітчим“). Долю козака по виїзді з дому автор уявляє собі подібно як долю чужаниці думи про Бурю (Опытъ с. 39).

Житецький що опублікував варіант А, вважає, що ся дума належить до мотиву вигнання з дому, і що кобзарі, згідно з їх пошаною до ідеї матері, образ матері, що виганяє сина, замінили вітчимом. Але першою основою думи було, як думає автор, саме тільки прощання з сестрами, і тому за найближчий до первісного він вважає вар. Г. Всього він згадує п'ять варіантів: Б, Г, В, Е, Ж і розуміється А; відзначив також і штучний вар. X і подав його аналіз, що відзначає головніші зміни, які зробив Закревський у вар. Б (Мысли с. 191).

Єрофеїв говорить про нашу думу як про дві думи: під заголовком „Козак прощається з сестрами“ подає він вар. А, а під заголовком „Отчим“ подає варіанти Е, З, текст що ми називаємо думою про Поворот (див. № 30), і вар. Б за Максимовичем 1834 року. Варіанти В і Г згадуються в складі думи про Сестру та брата, варіантів Г, Ж і Є не згадано. Про варіант А Єрофеїв каже, що се „розвій пісні, де розказується як батько-мати проводили козака (Чубицький т. V с. 869 і ін.). До пісні додано уривок про проводи брата сестрами, чому дума й прилучається до думи про сестру та брата“. Але автор допускає також, що могло бути навпаки: до мотиву проводу сестер було додано розмову з батьками,—бо існує чимало пісень про прощання з сестрами. Відзначив автор і місця подібні з думою про Озовську утечу, як от „словами промовляє“... „брате мій милий як голу-бонько свий“—але ці фрази зустрічаються чи не в половині усіх дум!

Щодо інших варіантів то Єрофеїв відзначає ріжницю в засвіті між Е і З, а вар. Б і „Поворот“ (наш № 30) вважає ближчими до вар. З,—хоч в „Повороті“ нема загадки на поворот ко-

¹⁾ Як бачимо, записувачка називає сеї текст „думою“ зовсім помилково.

важно недолугому чоловіку про-
тивъ силы важкій камень сняти,

Такъ же трудно на чужой сторонѣ
безъ родини сердечной помирати.

П. Жнтецький, с. 192.

Б. Отъѣздъ Козака изъ родини.

- Внедлю¹⁾ рано по рано не во вси
звоны звонили,
Якъ въ вдовынимъ дому гомонили,
Лихій вотчимъ Козаченька моло-
дого лае,
Мати сыну слезно промовляе:
5. Иды ты сыну межъ чужіе люде,
Чине²⁾ луче тоби на чужинѣ буде?
Не хай тебе чужій отецъ сыноньку
нелае,³⁾
Щастя твого Козацького на викъ
незбавляе;⁴⁾
Тяжко, тяжко мини тебе зъ дому
отправляты,
10. А ще тяжче била себе въ знегодѣ
держаты!
Хоть пондешь на чужину, слезы
мини литы;
Хоть оставлю⁵⁾ тебе сынку, по
всякъ часъ тужиты!
То Старшая сестра коненька вы-
водишь,
Средня зброю⁶⁾ срибную выносыть,⁷⁾
15. Щой найменша,⁸⁾ рыдае,
Словами промовляе:
Зъ якою⁹⁾ тебе брате,

- Стороненьки ждаты?
Чи отъ чистаго поля,
20. Чи отъ чорного моря,
Чи отъ славного за порожья!¹⁰⁾
„Возьми ты сестро жовтого писку,
Да посій ты сестро на билому камни,
Колы буде жовтый писокъ выро-
статы,
25. Зеленымъ барвинкомъ камень усти-
латы,
Въ той часъ буду сестро до васъ
прибуваты!
Бо якъ тяжко на безъ воды¹¹⁾
рыби пробуваты
Такъ тяжко на чужини безродному
проживаты!“
То тее промовляв:
30. На Коня сидавъ,
О прощенє пріймавъ,
Смутно зъ двора отцевскаго ко-
закъ вызжавъ.
Довго вони на могилѣ крїї села
стоялы,
Довго, довго козаченька вачип
провоожалы,
35. А ще довше вони его дома оплакалы.
Цертелев, Опытъ, с. 57.

В.

- У недѣлю рано, берзо рано, не у вси
звоны зазвонено:
Якъ у крайнимъ домѣ говорено;
Отець и мати в чужую сторону
Сына выпровоожали, словами промовляли:
5. „Иди-жь, ты сыну, межъ чужыи люде,
Чи не лучче тобѣ буде?“
„Не хотѣлось бы минѣ мати,
Въ чужій сторонѣ пробувати,
Будуть мене, мати, пришенъцемъ на-
зывать.“
10. Сестра старша коня веде,
Середульша сестра зброю несе,
Що найменша сестра — брата выпро-
вожае, словами промовляе:
„Воткѣль тебе, брате, выгядати:
Чи съ буйной войны,
15. Чи съ чистаго поля,
А чи съ людославного Запорожья?“
„Не выгядай мене, сестро:
Ни съ буйной войны,
Ни съ чистаго поля,

20. Ни съ людославного Запорожья;
Вѣзьми, сестро, жовтого пѣску жменю,
Посій на бѣлому камени,
Вставай, сестро, ранесенько,
Поливай жовтый песокъ частесенько,
25. Ранними вечерними зорями:
Чи своими дробными слезами.....
Ой коли, сестро, о Петра, рѣки замерзали,
О Роздвѣ, калина в лузѣ — бѣлымъ
цвѣтомъ процвѣтала,
Объ Василя, ягоди изрожали;
30. Жовтый песокъ по бѣлому камению исхо-
Синимъ цвѣтомъ процвѣтавъ, [дивъ
Хрещатымъ барвинкомъ у чотыри ря-
ды устилавъ?“
Промовить сестра словами,
Обольется горько слезами:
35. „Якова я, брате, стала,
Що я отъ старыхъ людей не чувала:
Що о Петра, рѣки замерзали,
О Роздвѣ, в лузѣ калина бѣлымъ цвѣ-
томъ процвѣтала,

¹⁾ Максимович 1827, 1834 і 1849. — Въ недѣлю. ²⁾ Макс. — чи не. ³⁾ Макс. — не лае. ⁴⁾ Макс. — не
збавляе. ⁵⁾ Макс. — аоставлю. ⁶⁾ Макс. 1827. — Середня зброю; 1849. — А середульша. ⁷⁾ Макс. 1834 —
сього рядка бракуе. ⁸⁾ Макс. 1827, 34 і 49. — Що найменша. ⁹⁾ Макс. — изъ якою. ¹⁰⁾ Макс. 1827, 34 —
запорожья. ¹¹⁾ Макс. — безводья.

- Объ Васи́лія, ягоди изрожали, [дивъ,
40. Жовтый песокъ на бѣломъ камени исхо-
Синимъ цвѣтомъ процвѣтавъ,
Хрещатымъ барвенкомъ у чотыри ря-
ды устилавъ.“
„Чи ще то, сестро, сему не догадаешься:
Що о Петра, рѣкамъ не замерзати,
45. О роздвѣ, калинѣ у лузѣ бѣлымъ цвѣ-
томъ не процвѣтати,
Объ Васи́лія, не изрожати,
Жовтому неску по бѣлому камени не
сходити,
Синимъ цвѣтомъ не процвѣтати,
Хрещатымъ барвенкомъ у чотыри ряды
не устилати:
50. Уже мнѣ, сестро, вашимъ гостемъ не
бувати.“
Промовить сестра, словами,
Оболѣется горько слезами:
„Добро, каже, брате, на чужинѣ про-
бувати,
Въ кармазинахъ похожати:

Г. Про сестру та брата.

- Ой у неділю барзо рано-пораненьо
Не сыва зозуля закувала;
Сестра брата своего из подвирни своен
В військы выражяла,
5. Словамы промовляла
И слезамамы рыдала:
„Эй же мій брате ридненькый,
Голубонько сывенькый!
Видкыля тебе выглядаты,
10. Из якон сторонькы у гостыни сподиватысь:
Чи з Чорного моря,
Чи з чыстого поля,
Чи з славного из войного люду, війсь-
ка запорожжя?“
— Эй сестро моя ридненька,
15. Як голубка сывенька!
Не выглядай мене ни з Чорного моря,
Ни з чыстого поля,
Ни з славного люду, війська запорожжя.
А выглядай мене, сестро,
20. Як будуть о Петри сыни озера замерзаты,
А о святім Васи́лыи калына бѣлым
цвитом процвитаты.—
„Эй добре-ж ты, братко, знаеш,
Добре, братко, ты видаеш:
Як сыним озерам о Петри не замерзаты,
25. А о святим Васи́лыи калыни бѣлым цви-
том не процвитаты...
То я ище скильки у свити прожывала,
А у старых людей не чувала,
Щоб сыним озерам о Петри замерзаты,
А о святим Васи́лыи калыни бѣлым
цвитом процвитаты.“
55. Будуть тебе, брате, кумы, побратими знати;
А пришибе тебе на чужій сторонѣ —
злая година,
Лиха хуртовина,—
Отцурается тебе, брате, вся названная
родина.“
На святого Духа, люде изъ церкви идуць,
60. Якъ бжолы гудуть;
Пола съ полою мелькается;
Побратимъ съ побратимомъ на здоровье
вытається....
Охъ, якъ то трудно звѣрю, птицѣ,
Безъ поля, безъ дубовы:
65. То такъ трудно щуцѣ рыбѣ на суходолѣ;
Охъ, якъ то трудно съ сырой земли
Важкій камень съняти:
То такъ трудно на чужинѣ, безъ отца,
безъ матки, померати:
69. Для себе сердечной родины не мати!...
Лукашевич, с. 59.
30. —Добре-ж ты, сестро, знаеш,
Добре ты, сестро, п видаеш:
Як сыним озерам о Петри не замерзаты,
А о святим Васи́лыи калыни бѣлым
цвитом не процвитаты.—
„Эй як будеш ты, братко, на чужій
сторонѣ прожываты,
35. Будеш ты пыты и гуляты,
Будуть раньньою зорею и вечирнею
До тебе кумы и побратими прыхождаты,
Будуть тебе ридным браткомъ называты...“
Пры добрій годины —
40. Кумы й побратими!
Як прыстыгла козака летягу нещасливая
година,
Злая хуртовина,
То одцуралася й прытаманная родина.
На святую неділю люде з церкви йдуць,
45. Якъ бжолы гудуть,
Плече об плечо торкаються,
Род з родом,
Брат из братом,
Сват из сватом,
50. На здоровье вытаються,
А козака летягы, пры нещасливій годины,
Нихто по займае,
И на здоровье не пытае,
Наче-б никола не бувалы
55. И хлиба-сола не вжывалы!
Госноды! утвѣрды й подѣржы
Пана Грыцька
И всех выслухающих
59. На многыи лита.

Г.

- Ой у неділю та барзо рано-пораненько,
Ой то не в усі дзвони дзвоніли,
Якъ у крайньому домі отець и мати гомоніли,
У чужу сторону сина випровожали:
5. „Ой пди жь ти сїну, между люде,
Бо тамъ тобі лўчче бўде!“
— Якъ то мені, мати, не хотілося
У чужій стороні пробувати;
Бўдуть мене прошеннемъ называти.
10. До то сестра старша коня веде;
Сестра середульша збрюю несє;
Наймєнша сестра брата випровожє,
Словами промовляє,
Гірко слезами ридє...
15. „Братіку мій милий,
Як голубовько сївий!
Відкіля тебе, братіку, вь гості виглядати?
Чи зь буйного вою
Чи зь чистого поля,
20. Чи зь славного люду Запорожья?“
— Ой не виглядай мене, сестро,
Ні зь буйного вою,
А ні зь чистого поля,
Ні зь славного люду Запорожья...
25. Возьми, сестро, жовтого піску,
Посій на білому каменю,
Уставай раненько,
Да поливай пісокъ частенько
Ранними, вечірними зорями —
30. Усе своїми дрібними слезами..
То якъ бўдуть, сестро, о Пєтру ріви
замерзати,
А обь Роздві калина у лузі білимъ
цвітомъ процвітати,
Обь Васілю ягоди зрожати,
Жовтий пісокъ на камені схожати,
35. Сїнимъ цвітомъ процвітати,
Хрещатимъ барвінкомъ камень устїлати:
Дакъ тоді я буду, сестро, до васъ у
гості прибувати.¹⁾
„Яковá я, братіку, у світі стáла,
Що я сєго отъ старїхъ людєй не чувáла,
40. Щобъ о Пєтру — ріки замерзали,
А обь Рїздві — калина у лузі процвітáла,
А обь Васілю — ягоди зростáли,
И щобъ жовтий пісокъ
На камені схожáвъ,
45. Сїнимъ цвітомъ процвітавъ,
Хрещатимъ барвінкомъ камень устїлавъ
Щобъ — то толі братъ до сестри у
гості прибувавъ“²⁾.
— А щє жь бо ти, сестро, бо сєго й
не догадаєся?
Ужє о Пєтру, сестро, рїкамъ не замерзати,
50. Калині у лузі обь Роздві — не процвітати,
А обь Васілю — ягоди не зрожати,
И жовтому піску на камені не схожати
Хрещатимъ барвінкомъ камень не ус-
тїлати...
До такъ-то мені, сестро у вашєму домі
гостємъ не бувати...³⁾
55. Ой то добре, братіку, знати у себе
мати.
И у чужій стороні, у дорогїхъ кармази-
нахъ походяти.
То бўдуть тебе добрі люде знати,
Бўдуть у тебе куми й побратїми...⁴⁾
А якъ пришибє, тебе, братіку, на чужій
стороні
60. Злая година,
Лихая хуртовина,
Тоді одречєтця одъ тебе усяка названа
родина.⁵⁾
И куми й побратїми,
И товарищи вїрнєнкий...⁶⁾
65. Якъ то трўдно рїбї на суходолї,
Звіру, птиці, безъ поля и безъ цїброви,
До такъ-то трўдно на чужій стороні
пробувати —
Безъ роду и безъ сердєшної родїни.⁴⁾
Якъ-то трўдно изъ сирї землі білий
камень изїятї,
70. То такъ-то тяжко-важко у чужій стороні
Безъ роду, безъ сердєшної родїноньки
помїрати...⁷⁾
Услїши, Гєсподи, у просьбахъ и у мо-
литвахъ:
Люду царькому
И народу хрїстїяньскому.
75. И усімъ головамъ слухащимъ —
На многі літа,
До конця віка,
На многі літа
До конця віка..

„Основа“ 1861, кн. X с. 88.

Д.

У неділю барзо рано, пораненько
То не в усі дзвони задзвонєно,
Як у крайнім дворї заговорєно:

Отець-мати сина в чужу сторонуньку
випроважає
5. Сина випроважає словами промовляє:

¹⁾ Остапъ остановился и сказалъ: се, бачте, вінъ гарну казку казавъ; а вона ему й одвіча: І. Ж. ²⁾ Остапъ пре-
рвалъ пївнє и игралъ въ раздумї на бандурѣ. І. Ж. ³⁾ Онъ снова игралъ безъ пївня довольно продолжительно.—
Остапъ продолжалъ. І. Ж. ⁴⁾ Перерва, очевидно. ⁵⁾ Тутъ Остапъ заигралъ проворно и чуть не рвалъ
струны. І. Ж. ⁶⁾ Начавъ итєклькò тихо, онъ игралъ уже громче и громче,— и запѣлъ: І. Ж. ⁷⁾ Тутъ Остапъ
забылся и игралъ долго, долго... І. Ж.

- „Іди ж ти, сину, междо люде,
Чи не лучче тобі там буде!“
„Не хотілося мені, моя мати
У чужій стороні пробувати;
10. Будуть мене моя мати
Всі там пришельцем називати!“
Старша сестра коня веде,
Середунша сестра зброю несе,
Що найменша брата випроважає;
15. Брата випроважає, словами промовляє:
„Відкіля тебе, брате, виглядати?
Чи з буйного вою¹⁾, чи з чистого поля?
Чи з славного люду — Запорожжа?“
„Не виглядай мене, сестро, ні з буй-
ного вою,
20. Ні з чистого поля, ні з славного люду
Запорожжя.
Візьми, сестро, жовтого піску в жменю,
Посій его, сестро, по білому каменю;
Вставай, сестро, рано раненько,
Поливай, сестро, пісок частенько,
25. Ранніми і вечірними зорями,
Все своїми дрібненькими сльозами.
Ой коли, сестро, о Петрі ріки замерзали,
Об Рождестві в лузі калина білим цві-
том процвіте,
Об Василі ягоди зростає,
30. Жовтий пісок по білому каменю схожає,
Синим цвітом процвітає,
Хрещатий барвінок у чотири ряди
устелає?“
„Якова я, брате, стала,
Що од старих людей я сього не чувала,
35. Щоб о Петрі ріки замерзали,
Об Рождестві в лузі калина білим цві-
том процвітала,
Об Василі ягоди зростала,
Жовтий пісок на білим камні сходяв,
Синим цвітом процвітав,

40. Хрещатий барвінок у чотири ряди устеляв.“
„Чи ще ж ти, сестро, сему не догадаєся,
Що вже б Петрі річкам не замерзати,
Об Рождестві в лузі калині білим цві-
том не процвітати,
Об Василі ягод не зростати,
45. Жовтому піску на білому каменю не схо-
Синим цвітом не процвітати, [дити,
Хрещатому барвінкові у чотири ряди
не встелятись!“
Промовить сестра словами;
Обільляецця гіркими сльозами:
50. „Добре тобі, брате, на чужині пробувати;
На чужині пробувати, в кармазинних
похожати:
Будуть тебе, брате, куми і побратими
добре знати;
Пришибе тебе, брате, на чужині злая
година лиха хуртовина,
Одчужаєцця тебе, брате, вся названая
родина!“
55. На святого Духа люде з церкви ідуть,
Люде з церкви ідуть, як ті бжолы гудуть;
Пола з полою мелькаєцця, плече з
плечем черкаєцця:
Побратим з побратимом на здорове
питаєцця...
Одни одного обідать до себе зазива,
60. А збогого чоловіка неначе ніхто й не знає,
Неначе в дворі ніколи й не бували,
Неначе хліба й соли не їдали!
Ох як то трудно звіру, птиці без нас,
без діброви
До так же трудно щуці-рибі на суходолі!
65. Ох як то трудно сирій землі важкий ка-
мень ізняти,
До так трудно, на чужині, без отця,
без матки помирати,
Біля себе сердешного роднини не мати.

Із збірки Ф. Бодяньського.

Е. О т ч и м¹⁾.

- Ой у педілю, барзо рано пораненьку
Та то не в усі дзвони дзвонили,—
Як у крайньому домі отець і мати говорили.
Отець і мати говорили,
5. Та у чужую сторонуньку сина випроважали:
„Та ідиж ти, сину, междо люде:
Там тобі лучче буде!“
— „Ей, то як-то мні, мати, не хотілося
У чужій стороні пробувати;
10. Будуть мене люде знати,
Будуть мене пришельцем називати!“
Та то сестра старша коня веде,
Середульшая зброю несе,
Найменшая брата випроважає,
15. Та словами промовляє:
„Ой, мій братіку милий,
Як голубенько сивий!
Відкіль тебе в гості виглядати:
Чи з буйного вою²⁾, чи з чистого поля,
20. Чи з славного люду Запорожжя?“
— „Ой, не виглядай мене, сестро,
Ні з буйного вою, а ні з чистого поля,
А ні з славного люду Запорожжя;
А возьми, сестро, жовтого піску,
25. Та посій на білому камені;
Та вставай раненько,
Та поливай пісок частенько
Ранніми і вечірними зорями!
Та все своїми дрібними слезами!
30. То як будуть, сестро, о Петру ріки замерзати,
А об Різдівці калина в лузі білим цвітом
процвітати,

¹⁾ Записувач додав знак запитання (?).

²⁾ Заглавіє п'єси Вересай об'ясняль тьмъ, что родной отець не выпроважалъ бы своего сына съ такою безсердечностью. Прим. зап. ³⁾ З войнш. Вересай.

- А об Василю ягоди зрожати,
Жовтий пісок на білому камені схожати,
Та синім цвітом процьвітати,
35. Хрещатим барвінком камінь устилати,—
То тоді я буду до вас, сестро, в гості
прибувати!“—
„Ой, братіку-ж мій милій,
Як голубонько сивий!
Ой, яковаж я в світі стала,
40. Що я с'єго од старих людей не чувала:
Ой щоб о Петру ріка замерзала,
А об Різді калина в лузі процьвітала
Та об Василю ягоди зрожала,
А щоб жовтий пісок на каміні схожав,
45. Синім цвітом процьвітав,
Хрещатим барвінком камінь устилав,—
Щоб то тогді брат до сестри
У гості прибував“.
— „Ай ще-ж бо ти, сестро,
50. Та с'єму недогадаєшся,
Що уже о Петру рікам не замерзати,
Коли об Різді калині не процьвітати,
І об Василю ягод не зрожати,
Жовтому піску на камені не схожати,
55. Хрещатим барвінком каменя не встилати.
То так то мні, сестро, у вашому домі
Гостем не бувати“.
„Ей то добре ж-то, братіку, знати
Та у себе мати,
60. Та у чужій стороньці у дорогих карма
знах похожати:
То будуть тебе добрі люде знати;
Ей, то будуть у тебе куми і побратими,
Як пршшибе тебе, братіку, на чужій сто-
роньці
- Злая година
65. Лиха хуртовина,
То одречеться тогді од тебе всяка наз-
вана родина:
І куми і побратими
І товариш вірненький“.
Як то трудно рибі на суходолі,
70. Звіру-птиці без поля, без діброви,
То так-то трудно на чужій стороньці про-
бувати
- Без роду без сердешної родиньки.
Як то трудно из сної землі
Камінь ізняти,
75. То так-то тяжко-важко на чужій сторо-
ньці
Без роду, без сердешної родиньки по-
мірати!
Да услыш, Господи, у просьбах у мо-
литвах
- Люду Царському, народу Християнському
І всім головам слухащим
80. На многи літа,
До конца віка!

З. Ю-З. О. Н. Р. Г. О. т. I, 1873, с. 14.

Є. Вітчим.

- Ой у сьватую божественную неділеньку,
Барзе рано пораненько,
То не гласні дзвони дзвонили,
Як у першому дворі верідний отець і мати
іс своїм сином говорили:
5. „Ой ідиж ти, спну, між чужії люде,
То там тобі чи не лучче буде;
То нехай тебе хторий отець не лає, не
проклинає
І щастя й долі козацької твоєї не теряє“.
То в сьватую неділеньку старша сестра
кона виводила,
10. Середульша зброю виносила,
А найменша сестра виходила,
Хустину своєму братові виносила,
Гірко плакала і ридала,
Слезами проливала,
15. До свого братіка найменьшого словами
„Братіку мій рідненький, [промовляла:
Як голубонько сивенький!
Відкіль же тебе в гості виглядати:
Чи з буйного вітру,
20. Чи з широкого степу,
Чи з славного війська Запорозья?“
То брат тев зачуває,
До сестри своєї найменьшої словами при-
„Сестро моя рідненька, [мовляє:
25. Голубонько сивенька!
- Не виглядай мене ні з буйного вітру,
Ні з широкого степу,
Ні з далекого поля,
Ні з славного війська Запорозья.
30. А возьми ти, сестро моя рідненька,
Голубонько сивенька,
Жовтого піску в жменю,
Та носій на білому каменю,
То як буде жовтий пісок на білому ка-
мені схожати,
35. Хрещатим барвінком зеленим білий ка-
мінь устилати,
То тоді будеш мене, сестро в гості ви-
глядати“.
То найменьша сестра тев зачуває,
До свого братіка словами примовляє:
„Братіку мій рідненький,
40. Як голубоньку сивенький!
Я сего од старих людей не чувала,
Щоб жовтий пісок на білому камені іс-
білий камінь устилав. [хожав,
То мабуть не буде жовтий пісок на бі-
лому камені схожати,
45. Хрещатим барвінком білий камінь устилати,
То мабуть міні, братіку, тебе в вічі не
Отині і до віка, [видати“.
І до коньця віка!

Мартинович, Записи, с. 40.

Ж. Вітчим.

- У неділю барзо рано пораненько не в
усі дзвони дзвонено,
Ніхто не визнає, що в крайнім домі го-
ворено.
Отець-мати сина у чужу сторону впро-
вожали:
- „Іди ти, сину, между люди пробувати,
5. Чп не лучче тобі будеть мати“.
..Не хотілося мні, мати,
У чужій стороні пробувати,
Во будуть мене прощєнцем називати“.
10. Кона веде,
А середульша зброю несе,
Найменьшая брата впровожає,
Словесно промовляє:
„Відкіль то, кає, тебе, брате, виглядат?
15. Чи с чистого поля,
Чи з буйної вої, ¹⁾
Чи з славного люду Запорожжа?“
— „Не виглядай мене, сестро, ні с чп-
стого поля,
Ні з буйної вої,
20. Ні з славного люду Запорожжа, ²⁾
А возьми ти жовтого піску в жменю, ³⁾
Посій його на білому камені;
Як буде жовтий пісок на білому камені
сходити,
Хрещатим барвінком у три ряди встплати,
25. Хрещатий барвінок голубим цвітом про-
цвітати;
Будуть, сестро, о Петрі блетрі рікп замер-
зати,
- А'б Різді калина в лугах білим цвітом
продцвітати,
То тоді вже буду в ваш дом гостем при-
бувати“.
- „Якова то я, братіку, у світі стала,
30. Шо ⁴⁾ од старпх людей не чувала.
Шоб жовтий пісок на білому камені сходити
І голубим цвітом у три ряди устплав,
І сього я, брате, не чувала,
Шоб о Петрі ріки замерзали,
35. Шоб об Різді білим цвітом калпни в
лузі процвітати
І шоб брат до сестри тоді в гості при-
бував“.
- На празпк Воскресеніє люди до божого
дому йдуть,
Як бджолп гудуть; [мелькаєтьця,
Із божого дому йдуть,—пола об полу
40. Плече'б плече черкаєтьця;
Один одного на здоров'я питає
І один одного обідать заспває.
Убогого чоловіка ніхто й не знає,
Мов бп ⁶⁾ в його в дворі не бувалп,
45. Хліба соли не їдали.
При добрій годпні
Куми й побратимп,
При ляхій годпні
Немає й родпни.
50. Люду царсьькому,
І народу хрпствянсьькому,
Усім головам вислухащим
От на многая літа
До конья віка.

Мартинович, Записи, с. 67.

З. Відчим.

- Шо у святую неділеньку,
Барзо рано пораненько,
Мати рідненька
Слізами проливає,
5. До свого сина словами промовляє:
— „Іди ти, сину, між чужіи люде,
Чп не лучше тобі буде!
Нехай тебе вторий отець не лає, не про-
клинає,
Щастя й долі козацької твоєї не теряє!“...
10. Старша сестра коня ввводпла,
А середульча сестра зброю вносила,
А найменьшая сестра хустпну вносила,
Та горко плакала і ридала
І словами промовляла:
15. — „Відкіль-ж тебе, братіку, в гості ви-
глядати:
Чи з буйного вітру,
Чп з шпрокого стєпу,
- Чи з славного війска Запорож'я?“
То брат тєє зачуває.
20. До сестри словами промовляє:
— „Возьми ти, сестра рідненька, та жов-
того піску жменю,
Та посій по білому каменю.
То як буде жовтий пісок на білому ка-
меню схожати,
Хрещатим зеленим барвінком білий ка-
мінь устплати,
25. То тоді будеш мене, сестра, в гості обждати!“
То сестра тєє зачуває,
Горко плаче та ридає,
Дрібними слізами проливає: [не чувала,
„Я, каже, братіку, од старпх людей сього
30. Шоб жовтий пісок на білому камені схожав,
Хрещатим барвінком зеленим устплав.
То не буде хрещатим барвінком білий
камінь устплати,

1) Войни. Слівак. 2) В Житю і Слові—ряд. 18—20 бракує. 3) Ж. і С.—плито. Додано знак запитання, очевидно не розібрано; замість—жменю 4) Ж і С.—то. 5) От-то вже, значить його не сподіватьця. Слів. 6) Ж. С.—Шо.

То, мабуть, не буду я тебе, братіку ріднень-
кий, голубоньку сивенький, більше
в світі видати! "...

Вислухай Господи,
35. У просьбах, у нещетних молитвах!...

Дай боже миру царському,
Народу християнському,
На многі літа
До кінця віка!

Горленко, К. С. 1882 кн. XII с. 490.

I. Чужина.¹⁾

- Ай въ неділю рано, барзо рано
Не въ усі дзвони задзвонено,
Якъ у крайньому дому говорено:
Отець и мати свого сина въ чужу сто-
рону випробавали
5. П до сина словами промовляли:
— Иди ти, сину, миздо люде,
Мо, тамъ тоби чи не лучче буде!
— А п не хотилося мени, мати по чу-
жымъ сторонамъ проживаты.
Бо будуть мене, мати, оиріщенцемъ на-
зивати!
10. Старша сестра коня веде,
Середильша сестра зброю несе,
Найменша сестра брата, выпробавает,
До брата словами промовляет:
— Видкыль, тебе, брате, выгядаты?
15. Чи зъ буйного вою,
Чи зъ чистого поля,
Чи зъ славного люду Запорожецького?
Козакъ промовить словами:
— Не выгядай мене, сестре, ни зъ чи-
стого поля, ни зъ буйного вою,
20. Ни зъ славного люду Запорожья,
А сходы ти, сестро до Дунаю,
Да возьми ти жовтого пску жменю,
Та посій по білому каміню,
Да вставай, сестро, раненько,
25. Поливай жовтый псокъ частенько,
Ранними все зорями,
Дрибными слезами.
Коли буде жовтый псокъ по білому ка-
мінію зіходити,
- О Петрі рікі замерзати,
30. Объ Різді въ лузі калина синімъ цві-
томъ процвітати,
Объ Василю ягоди врожаты,
Хрещатымъ барвинкомъ густя рядя усти-
лати

- То тоді буду я, сестро, у вашъ домъ го-
стемъ прибуваты!
- Якова я брате, стала
35. Шо я відъ старыхъ людей зъ роду не чу-
вала
Щобъ о Петрі рікі замерзали,
Объ Рождестві в лузі въ лузі¹⁾ калина синімъ
цвітомъ процвігала!"
Та й же козакъ промовить словами:
„То ти, сестро, сімъ не догадалась;
40. Уже о Петрі рікамъ не замерзати.
Объ Рождестві въ лузі калині синімъ цві-
томъ не процвітати
Объ Василю ягодамъ не зрожатц,
Хрещатымъ барвинкомъ уже рядівъ не
устилати,
До вже, сестро, у вашімъ дому мені го-
стемъ не бувати!"
45. На святого Духа люде зъ церкви йдуть,
Якъ бджолы гудуть,
Пола зъ полою мелькаетця
Плече зъ плечемъ торкаетця
Побратимъ зъ побратимомъ на здоровья
пятаетця,
- 50 А странного чоловіка наче нікто и незнае,
Наче въ его дворі не бували,
Хліба і солі не ідали.
Якъ пришибе чоловікъ якъ звіра-птица ли-
хая година,
- Ще къ тому зла хуртовина,
55. До дураетця вся барзе родина
Пі куми-побратими...
Якъ же то трудно струні — струні промов-
лити
А ще трудній бъллой камень изъ сирой
землі зняты,
До какъ трудно сиротніи на чужніи проміш-
кати
60. Коло себе сердешної родини не мати!..

Горленко, в Архиві Комісії Історичної Писенности.

X. Лихій вѣтчимъ.

- Ой, въ недѣлю дуже рано¹⁾ — всѣ²⁾ дзв. ны дзвонили, (1)
Якъ въ вдовиному вже дому — грѣмко гомонили. (2)
Лихій вѣтчимъ козаченька — молодого лае. (3)
Мати сину, козаченьку, — слезно промовляє: (4)
5. Иди сину, иди сину, — мѣжъ чужин люде, (5)
Чи не лучче, чи не легче³⁾ — на чужинѣ буде? (6)
Нехай тебе чужій батько — сыночку⁴⁾ не дае, (7)
Щастья твого козацького — на вѣкъ не збавляє! (8)
Тяжко, важко⁵⁾ мѣнѣ тебе — зъ дому водправляти⁶⁾. (9)

10. А ще тяжче била себе — въ незгодѣ⁷⁾ держати. (10)
Хочъ⁸⁾ ты пойдешъ на чужину, — слѣзы мѣнѣ лити; (11)
Хочъ⁹⁾ зоставлю тебе, сынку, — то требажъ тужити. (12)
Вже старшая сестра ёго — коника выводить. (13)
Середѣца зброю усю — сребную выносить. (14)
15. Шо найменьшая рыдае, — она такъ промовляє: (15-6)
Изъ якон⁹⁾, тебе брате, — стороньки ждати? (17-8)
Чи вже, брате, тебе ждати — відъ чистого поля (19)

¹⁾ В оригіналі сі слова повторено.

^{*)} Слова додані до вар. Б зазначені курсивом.

¹⁾ Вар Б — рано порано. ²⁾ Не во вси. ³⁾ Чи не лучче тоби. ⁴⁾ Сыноньку. ⁵⁾ Тяжко, тяжко. ⁶⁾ От-
правляты ⁷⁾ Знегоды. ⁸⁾ Хотъ. ⁹⁾ Порів. прим. 9 до вар Б.

- Чи вѣдь Чорного *сже* моря, — чи вѣдь Запорозя? (20-21)
Ой возьми ты, сестро *люба*, — жовтого *пѣсочку*, (22)
20. Та посьй ты *при дорозю*, — та на *камѣнѣчку*¹⁰⁾. (23)
Коли *збѣде* жовтый *пѣсокъ*, — *буде*¹¹⁾ *выростати* (24)
И *зеленымъ барейновѣкамъ* — *камень устилати*: (25)
Въ той часъ, *сестро*, *буду*¹²⁾ до васъ — *буду* *прибувати*; (26)
Бо вже тяжко безрѣдному — *еъ чужѣ* *проживати!* (28)
25. Та *вѣнь* тее *мовляючи* — на коня *сѣдае*; (29-30)
Смутно зъ двора *отцѣвского* — *козакъ вытѣжжас*. (32)
Довго вони на *могилѣ* — *край села* *стояли*. (33)
Довго, довго *козаченька* — *вѣчьми* *провожали*; (34)
Хочъ же довго ёго *ненька* — *вѣчьми* *провожала*.
30. Та ще довшѣ *ёго* *вона*¹³⁾ — *дома* *оплакала!*

Закревський с. 62.

¹⁰⁾ Вар *Б* — на билому камни.

¹¹⁾ Коли буде жовтый пѣсокъ.

¹²⁾ буду сестро.

¹³⁾ вони его

30. ПРО ПОВОРОТ СИНА З ЧУЖИНИ.

Сей заголовок прикладаємо до тексту, що має дещо спільне з думою про Прощання козака з родиною, або про Вітчима, як її називають (№ 29), і тому сей текст звичайно вважають за варіант „Прощання“. Спільного сі дві думи мають властиво тільки початок — лайку вітчима. Саме ж оповідання пілком ріжне; в „Прощанні“ ми тільки в деяких варіантах маємо згадку про незгоду з вітчмом (№ 29 редакція II, варіант Б, Є, і З, а далі у всіх варіантах маємо питання сестер про те, коли брат повернеться, відповідь брата загадками, і розгадування сеї відповіді, до чого в варіантах В, Г, Ж, І, додаються ширші міркування про смуток на вигнанні, на чужині, вже не зв'язані з самим оповіданням думп. Тим часом в думі, яку подаємо тут, оповідається щось зовсім інше. Незгоди в сім'ї виганяють сина на чужину. Там він одружується і живе без роду з самою жінкою, його тягне до матері, він радиться з дружиною; рушає в дорогу, кінь спіткнувся, злий знак, і дійсно спля застаеть матір перед смертю; вона помірає щаслива, що побачила сина ще раз. Прощання з сестрами, загадок і туги на чужині нема. Порівнявши сі два змістн ледви чн кому прийде на гадку сказати, що вони передають одне і те ж. Але однакові заспіви дають дійсно велику ілюзію подібності. Поворот — „В неділю ранньою зорею, до божнх церков задзвонено, як у повім дворі раніш того говорено“; в думі про Прощання вар. А: — „В неділю рано-пораненько во всі дзвони задзвонено, як у крайньому домі говорено“; вар. Е: — „Ой у неділю, барзо рано пораненьку, та то не в усі дзвони дзвонили, як у крайньому домі отець і мати говорили“; вар. Г — „Ой у неділю, барзо рано пораненьку, ой то не в усі дзвони дзвонили, як у крайньому домі отець і мати гомопіли“ і т. д. Тому дослідники вважають поворот за варіант „Прощання“, відзначаючи більш або менш докладно його ріжниці від інших „варіантів“. Насправді сі ріжниці зводяться до того, що те щб творить центральний мотив „Прощання“ — розмова з сестрами — відсутнє в думі про Поворот, а того що є в ній — зовсім нема в „Прощанні“!

I. Дума про поворот сина з чужини відома тільки в однім тексті се:

Варіант А. — Чубинський, Труды этнографическо-статистической экспедиции т. V, 1874 с. 849. Текст записав Костомаров на Харківщині, мабуть в 1840 рр., з яких походять і інші харківські записи Костомарова.

II. Нічого ближчого про сей текст незвісно. Хоча він певно виправлений записувачем (непевними здаються напр. ряд. 6, 18, 25), але думасмо, що в цілому його за підробку вважати не можна і треба думати, що ся дума існувала в різних місцях і її співав не один кобзар. Як багато інших дум, вона також оперує стереотипними зворотами, що місцями спільні у неї не тільки з „Прощанням“, але і з снлюю інших; порівняймо хочби: ряд. 13 — 14 № 15 вар. Б р. 61 — 62; рядок 15 — 16 і № 17 вар. А р. 14 — 15, 33 — 34; рядок 31 — 33 № 10 вар. М ряд. 203 — 205; не кажучи вже про рядки 19 і 29, що можна зустрінути у всіх думках.

Цікаво було б знати, чи співали сю думу і такі кобзарі, що знали Прощання, чи обидві думп конкурували, як припіром Олексій Попович і Буря? Та обставина, що більшість варіантів „Прощання“ походять з Полтавщини (одна з Чернігівщини), а „Поворот“ записано на Харківщині, робить імовірною думку, що обидві думп не зустрічалися, а мали кожна свою власну територію поширення.

III. З огляду на се що Поворот зараховувано до іншої теми як один з варіантів, не маємо про нього і окремих писань. Житецький в „Мыслях“ не писав про сей текст; в його паперах заховалася копія „Повороту“ зазначена як „Дополнительный вариантъ къ Думѣ Отъѣздъ козака изъ родины“ (наше „Прощання“, № 29). Думки про сю думу Брєфеева подано вище з приводу „Прощання“.

Ф. Колесса зараловує „Поворот“ до „Прощання“ і каже, що він ріжниться „від інших варіантів сеї думп ось у яких точках: 1) не виступає тут сестра, розмова якої а братом при його від'їзді дає головний зміст думп в інших варіантах (себто Прощання); 2) козак проживаючи у чужій стороні жениться; 3) він вибирається до дому, щоб одвідати матір, та застаеть її на смертній постелі“ (Думи с. 111). Одначе з сих ріжниць автор не робить висновку про самостійність сеї теми.

Не відчув сеї самостійности і М. Грушевський, — говорячи про мотив роду і безрідности в народній пісенності він каже: „Найбільш трагічним мотивом можна вважати се, коли навіть мати — ся найтвердша опора роду, не додержує родинного звязку і вийшовши заміж у друге, з огляду на

недоброто вітчима, вона для святого спокою виправляє з дому рідного сина. Се вилом у релігії матері, котру пок. Жигецький пробував схарактеризувати як догмат народньої епіки — так як його кладе неальма про правду; але поезія як і життя не знає догматів“ і далі подано текст „Повороту“. Він дійсно зовсім підходить до вище наведених міркувань, але далі автор завважує: „Варіанти (наші А і Б № 29) комбінуючи сю тему з темою про проводи брата сестрами, акт викидання пасника з його батьківщини виведять в рисах не таких різних. Згадка про вітчима напр. зісталась тільки в заголовку Е (№ 29), а в змісті його вже немає, записувач пояснює, що Вересай пояснив свій заголовок... тим, що рідний батько не випровожав би сина так безсердечно“, „хоча в тексті і сеї безсердечности не видно“ (Істор. Укр. літ. IV с. 662). Так виходить, що автор відрізняючи різні групи варіантів „Прощання“ і відмінність Повороту, все таки бере їх за одно, як різні варіанти, чи різні редакції одної теми.

А.

<p>Въ неділю раннєю зорєю, до божихъ
церковъ задзвонено,
Якъ у новімъ дворі ранішъ того го-
ворено,
Якъ чужий отець вторий, названий
чуже дитя кляне-проклинає,
Долю ёго козацьку, молодецьку зне-
важає,
5. За хлібъ, за сіль нарікає, зъ домівки
зганяє.
Его мати стара жалослива була, сло-
вами промовляла:
„Ой сину мій удовиченку, бездольний,
безсчастний!
Не велю я тобі зо вторимъ отцемъ
жити-проживати,
Нехай не буде тебе старий отець наз-
ваний клясти-проклинати,
10. Долю твою козацькою зневажати,
За хлібъ, за сіль нарікати, зъ домівки
зганяти;
А велю я тобі въ чужу сторону одъ-
їзжати“.
То вінъ зъ своєю матірью опрощеніє
приймає,
У чужу сторону одъїзжає.
15. Та у чужій стороні живе-проживає,
Нікого передъ собою въ вічи видомъ
не видає,
Ні отця, ні матери, ні родини кривної
сердешної,
Тільки має родину кривну, сердешну—
жінку-дружину!
То вінъ словами промовляє:
20. „Дружино кривно, сердешна!</p> | <p>На чужині, на своїй стороні мати ста-
рая:
Чи мені піти, чи поїхати, її одвідати?“
То жінка зачуває,
Словами промовляє:
25. „Ти те знаєшъ, те й відаєшъ“!
То скоро ставъ удовиченко на коня
сідати,
Скоро став удовиченко зъ двора зъїз-
жати,
Підъ нимъ коникъ спіткнеться, —
То удовиченко промовить словами, слі-
зами обілляється:
30. „Не знаю, чи буду я свою матірь живу
заставати“.
Та скоро ставъ удовиченко четвертої
неділеньки
До второго названого отця прибувати,
Ставъ вторий отець названий на зустрі-
чїть ёго вихожати.
„Отъ-же то, панове-молодці, якъ же то
Господь чоловікові прпівівъ,
35. Що зъ чужої сторони далекої прибу-
вавъ,
Свою матірь старую при смерті заста-
вав!“
Скоро ёго мати старая на божої по-
стели вдріла,
На своє лице християнскеє хрестъ собі
положила:
„Чого жъ я бажала, того и діждала,
40. Сина свого при смерті въ вічи пови-
дала“.</p> |
|---|--|

31. ДУМА ПРО СОН.

Ся дума, що обертається в тіснім крузі проблем родинно-нобутових дум, які торкаюцца взаємин між батьками і дітьми, братами і сестрами та між чоловіком і жінкою, настільки уникнула уваги дослідників, що не тільки не зроблено заходів, аби записати більше варіантів сеї думи, але й не написано про неї майже ні стрічки.

Єдиний варіант сеї думи се —

I. Варіант А — Метлинський, Народныя Южно-русскія пѣсни, 1854, с. 354. Текст записано від кобзаря в Охтирці.

II. Ф. Колесса, що перший після виходу збірки Метлинського звернуву вагу на сю думу (Українські Народні Думи с. 118), висловлює здогад, що думу сю записано від кобзаря Заславського в Тростинці Охтирського повіту. Про сього кобзаря згадує список кобзарів і лірників уміщений на кінці збірки Метлинського, але здогад, що „кобзарь въ Ахтыркѣ“ текстів сього збірника ідентичний з „Заславським“ „Списку“, хоч імовірний, не здається нам зовсім певним, і ось чому. Імена кобзарів у „Списку“ очевидно були зібрані дорогою розпитів, а не на підставі текстів зібраних для збірки, і більше того, можна навіть сказати, що між Списком і текстами збірки мало спільного: із 13 кобзарів „Списку“ тільки два такі, що їх думи надруковані в збірці — се тоді вже досить відомий Шут і його учень Бешко. Натомість Іван Романенко з Британів на Борзенщині, що дав 6 текстів збірникові, не згаданий зовсім в „Списку“ — з Борзенщини тут згадано кобзарів „въ Гутовкѣ, въ Буромкѣ, и др. мѣстах“. Так само й анонімні кобзарі, що від них записувано тексти для збірника, не згадуються в Списку. Так напр. хоч в збірнику надруковано три тексти, що Метлинський записав від кобзаря чи кобзарів в Зінківському повіті, в „Списку“ Зінківського пов. навіть зовсім не згадано між тими, де є кобзарі чи лірники.

Тому не дуже можна спускатися на те що запис з Охтирки нашої думи зроблено саме від Заславського: коли б се було так, то більш того, що його ім'я стояло б під текстом. В Охтирці ж, великім прочанським центрі, мусів бути не один Заславський, але ще багато кобзарів, яких імен ми не знаємо. Кожного з них невідомих можна вважати співцем нашої думи не з меншим правом, ніж отсього Заславського. Випадкова зустріч тексту і його імені на сторінках збірника Метлинського не вирішує питання дефінітивно в його користь, хоч і робить се рішення можливим.

III. Акад. Колесса порівнює сю думу з піснями про подружжя з дівчиною і з вдовою, або про дівоче і вдовине кохання. Він відносить думу до старшого періоду думової творчости.

А. Дума про сон и про жену.

У недплю святую снывся, прыснывся
вдовыченку —
Барзо - пречуден сон, та ще дуже
й предывен.
Скоро вин з свого сна розбужае,
Свого сна козацького не вгадае,
5. Матери старій словами промовляе:
Маты моя старенькая! ты людялм вга-
дуеш, малым диткам помагаеш:
Вгадай мени, маты, сей сон,
Що выдытсья — на отцевському дворн
на моему
Тры горы камьяніи процвнталы;
10. Перва гора процвнтала красным цвн-
том выновая.
„Желае за тебе мужняя жена на сто-
рону мандруваты: | Не будеш ты з нею ни якого промыш-
канія маты:
Дасть тоби Господь днждаты Рыздва
Хрыстова,
Альбо найпаче Свнтлого Воскресе-
нія;
15. То вона буде кватырку одсуваты,
По рынку поглядаты,
Чи не йде муж первыи дружныи шу-
каты.“
Друга гора процвнтала зеленым цвн-
том выновая.
„Желае за тебе вдова богата, гордая;
20. Не велю тоби сыну ии браты;
Не будеш ты з нею щастя й доли
маты:
Дасть тоби Господь Рыздва Хрыстова, |
|--|--|

Альбо найпаче Пресвитлого Воскре-
сенія диждаты;
Будуть до неі кумы-побратымы на-
иждаты,
25. Будуть пыты та гуляты,
Будеш ты у порога стояты,
Будуть тебе наймытом нарикаты,
Будуть тебе ще й на сміх пидійматы“.
Третья гора процвітала білым цвитом
камьяная.

30. „Желае за тебе сырота безщасна, без-
ридна, дивчына молодая.
Велю я тобі сыну іі браты:
Будеш ты з нею щасте іі долю маты;
Де муж з женою живе, прожывае,
Там святыі Мыколаі на радость уxo-
жае“.

Метлянський, с. 354.

32. УДОВА.

Ми певні, що зібрані тут 42 записи сеї думп в ніякій мірі не відповідають справжній популярності сеї думп; ми маємо часті згадки про неї в оповіданнях про кобзарів і лірників, але порівняно мало записів. Се пояснюється певно неісторичним змістом думп, що робив її не цікавою для дослідників-збірців дев'ятнадцятого віку.

І. Варіант А — „Повѣсти малороссійскія“, Житецький, Мысли, 1893, с. 186. Записано від сліпця Івана мабуть на Миргородщині коло 1810 р. Ріжниці з копією Маслово подані в примітках.

Варіант Б — Труды этнографическо-статистической экспедиции, т. V с. 847. Записав Костомаров на Харківщині, мабуть в 1840-х рр.

Варіант В — Записав Куліш від бандуриста Каленика Рожка в шинку Борзенці від Романа 22 липня 1845 р. Оригінал в паперах Бодяньського, Ростовськ. Музей Древностей № 32694. ¹⁾

Варіант Г — Метлинський, Народныя Южнорусскія пѣсни, 1854, с. 344. Текст записано від кобзаря в Охтирці, невідомо коли.

Варіант Г — Там таки с. 347. Записав Метлинський від кобзаря в Зіньківському пов. (може від Кочерги?) невідомо коли.

Варіант Д — Там таки с. 349. Текст записав М. Білозерський від кобзаря Ів. Романенка в Британах, Борзенського пов. мабуть на початку 1850 рр.

Варіант Е — Там таки с. 352. Текст записав або Метлинський ²⁾ або Куліш з Білозерським 1853 р. від кобзаря Андрія Шута, в Олександрівці, Сосницького повіту ³⁾.

Варіант Є — Куліш, Записки о Южной Руси т. I, 1856 с. 19. Записав Куліш від лірника Архипа Ніконенка на хуторі коло Оржиці в Лубенським повіті. Мабуть 1853-5 рр.

Варіант Ж — Основа 1861 кн. VIII, Объясненіе къ рисункамъ „Живописной Украины“ с. 3. Уривок, що записав Л. Жемчужников від кобзаря Остапа Вересая мабуть в Лебединці Пирятинського пов. Очевидно 1853 р.

Варіант З — Записки Ю.-З. Отдѣла П. Р. Географическаго Общества т. I 1873 с. 11. Записали О. Русов і П. Чубинський від кобзаря Остапа Вересая з Калюжинець, Прилуцького пов. Мабуть 1873 р.

Варіант І — Записав Ів. Манджура від бандуриста Павла Дашенка, в Довжипку Харківського пов. 1875 р. Рукопис в Інституті Т. Шевченка в Харкові.

Варіант І — „Українські записи П. Мартиновича“, 1906. с. 44. Записав П. Мартинович від кобзаря Ів. Кравченка Крюковського в Лохвиці на Приліпці 1876 р.

Варіант И — Там таки с. 68. Записав П. Мартинович від кобзаря Трихопа Магадана з Великих Бубнів в 1876 р.

Варіант Й — В. Горленко, Кобзарь І. Крюковський. Кіевская Старина 1882 кн. XII с. 497. Записав В. Горленко від кобзаря Кравченка Крюковського в Лохвиці мабуть 1882 р.

Варіант К — В. Горленко, Кобзари и лирники, Кіевская Старина 1884 кн. I с. 31. Записав Горленко від лірника Єфима Перепелиці Пирятинського пов. Мабуть 1883 р.

Варіант Л — Там таки с. 35, в примітках. Записав В. Горленко від лірника Вакуленка з Правлук невідомо коли, перед 1884 р.

Варіант М — Записав П. Мартинович від кобзаря Григорія Гриценка-Холодного в Лютенці Зіньківського пов. в серні 1884 р. Гриценко навчився тексту у свого вчителя Кочерги. (Оригінал рукопису у П. Мартиновича).

Варіант Н — Грінченко, Етнографическіе Матеріали т. III, 1899, с. 792. З матеріалів П. Лукашевича, що він їх передав В. Горленкові 1885 р. Текст записано на Полтавщині, може в с. Березані. Після 1836 і перед 1885 р.

Варіант О — О. Малинка, Прокопъ Чубъ, переходной типъ кобзаря. Етнографическое Обзоріе 1892 р. кн. I. с. 175. Текст записав Малинка від кобзаря П. Чуба з с. Мокіївки, Ніжинського пов. 1889 р.

¹⁾ „1845 июля 22. Пѣль банд. Каленикъ Рожко, подъ Ромчанами въ шинкѣ Борзенкѣ“. Олівцем: „Запис. П. Кулъшъ.“

²⁾ Порівн. том I Корпусу с. LIV. ³⁾ В Народ. Южнор. пѣсл. зазначено тільки — „Записано отъ кобзаря Андрея Шута“.

Варіант П — Записав О. Сластюн від кобзаря Степана Пасюги з Богодухівського пов. в 1900 р. Рукопис в комісії Історичної пісенності ВУАН.

Варіант Р — О. Сластюн, Михайло Кравченко, Київська Старшва 1902 р. кн. IV с. 324. Записав О. Сластюн від кобзаря М. Кравченка з Великих Сорочинців, Миргородського пов., на початку цього століття.

Варіант С — З рукописної збірки С. І. Маслова (надруковано у акад. В. Перетца, Українські думи в новому виданні І. М. Грушевської, Етнографічний Вісник 1928 кн. III с. 125). Текст записано від лірника Миколи Діброви з с. Гмиранки, Прплуцького пов., в Ічні 5 липня 1902 р.

Варіант СС — З рукописної збірки С. І. Маслова. Надруковано у Ревуцького, Українські думи та пісні історичні с. 262. Там же і відомості про співака. Вдруге надрукував акад. В. Перетц, як вище с. 128. Записав с. Маслов від лірника Герасима Вахна з с. Шилівців, в Ічні 19 липня 1902 р.

Варіант Т — З рукописної збірки С. І. Маслова, надруковано в Етногр. Вісн. VII ст. 130. Записано від лірника Семена Зілінського в Києві 28 — 30 листопада 1902 р.

Варіант ТТ — Записав О. Сластюн мабуть¹⁾ від старця співака Платона Кравченка з села Шахворостівки, Миргородського пов., 1900 р. Оригінал — чорновий запис — в архіві комісії Історичної Пісенності ВУАН.

Варіант У — Записав О. Сластюн від старчихи співачки Явдохи Пилипенкової з х. Орликівщини, Хорольського пов. мабуть на початку цього століття. Оригінал — чорновий запис — в архіві комісії Історичної Пісенності ВУАН.

Варіант УУ — Записав О. Сластюн, мабуть²⁾ від старця співака Олександра Гришка з м. Лютечки Гадяцького пов. Мабуть на початку цього століття. Оригінал, чорновий запис, в архіві комісії Історичної Пісенності ВУАН.

Варіант Ф — М. Сперанській, Южнорусская пѣсня и современные ея носители, 1905. Записано від кобзаря Терешка Пархоменка з Волосківців, Сосницького пов.

Варіант ФФ — Ф. Колесса, Мелодії українських народніх дум, Серія II, 1908 с. 187, нотний запис на с. 66. Текст записала Леся Українка і К. Квітка від кобзаря Плата Гончаренка з Губоєнкового хутора, Харківського пов., в Ялті 1908 р.

Варіант Х — Там таки серія I сс. 101 і 104. Схоплено на фонограф від старця співака Платона Кравченка з Шахворостівки, Миргородського пов., в Миргороді 1908 р. Різнці між записами в примітках.

Варіант ХХ — Там таки, серія I с. 170, нотні записи на сс. 47 і 51. Схоплено на фонограф від кобзаря Михайла Кравченка з Великих Сорочинців Миргородського пов. у Миргороді, 1908. Різнці між записами в примітках.

Варіант Ц — Там таки, серія I с. 175, нотний запис на с. 122. Схоплено на фонограф від лірника Антона Скоби з Багачки, Хорольського пов., в Миргороді 1908 р.

Варіант ЦЦ — Там таки, серія I с. 117. Схоплено на фонограф від старчихи-співачки Явдохи Пилипенкової з Орликівщини, Хорольського пов., в Миргороді 1908 р.

Варіант Ч — Там таки, серія II с. 36. Схоплено на фонограф від старця-співака Миколи Дубини з Решетилівки, Полтавського пов. в Миргороді 1908 р.

Варіант ЧЧ — Там таки, серія I с. 147. Схоплено на фонограф від Олександра Гришка з Лютечки, Гадяцького пов. в 1909 р.

Варіант Ш — Там таки, серія II сс. 50 — 77. Схоплено на фонограф від Опанаса Григоровича Сластюна в Миргороді 1910 р. (О. Г. Сластюн вчився у кобзаря з села Ковалів, Ловхидького пов., в 1870-х рр.).

Варіант ШШ — Там таки, серія II с. 168. Схоплено на фонограф від кобзаря Івана Кучеренка з Мурахви, Богодузівського пов., в Миргороді 1910 р.

Варіант Щ — Там таки, серія II с. 179. Схоплено на фонограф від кобзаря Петра Дривченка х. Залюгана Харківського пов., в Миргороді 1910 р.

Варіант ЩЩ — Там таки, серія II с. 62. Схоплено на фонограф від лірника Семена Говтована з Зінькова.

Варіант Ю — Там таки, серія II с. 151. Схоплено на фонограф від кобзаря Степана Пасюги з Богодухівського пов.

Варіант Я — Б. Луговський, У Десятуху, „Україна“ 1924 р. кн. IV с. 72. Записано від лірника Грицька Костюченка.

Варіант ЯЯ — Записав на фонограф В. Харків від лірника Варіона Гончара в Ковягах Валківського району на Харківщині, 14 лютого 1930 року. Оригінал в Катедрі Української Етнографії ВУАН.

Варіант Х — М. Гацук, Українська абетка, 1861 с. 44. Се перероблений вар. Г, зміни, чи може запозичення з невідомого тексту — курсивом.

¹⁾ Порівн. тотожний фонографічний запис Ф. Колесси нижче — вар. Х.

²⁾ Порівн. тотожний фонографічний запис Ф. Колесси нижче — вар. ЧЧ.

II. Між зібраними тут 42 записами варіанти Ж і З, Ї та Й, П і Ю, Р і ХХ, ТТ і Х, У і ЦЦ, УУ і ЧЧ являються повторними записами від одного співця (Вересає, Крюковського, Михайла Кравченка, П. Кравченка, Я. Пплипенкової, Гришка). Крім того вар. Ф і вар. ЦЦ та ЧЧ очевидно являється книжковим занозиченням. Се найбільш очевидні посвоячення між варіантами „Вдови“. Але є і інші зв'язки між ними, що пояснюються спільністю територіяльного походження, школи. Маємо окремі групи варіантів, що видімо виходять з одного гнізда і передають одну традицію, хоча здебільшого не творять окремих редакцій.

Так напр., як се видно і на прикладі думи про Сестру та брата (№ 33, вар. В і Е), безсумнівний зв'язок існує між харківськими варіантами Костомарова, Дашенка (Манджурп), Гончаренка (у Колесси), Пасюгп (Сластьона і Колесси), Ганчаря та уривками Кучеренка і Дривченка, вар. Б, І, ФФ, Г, Ю, ШШ, Щ, ЯЯ. Всі тексти мають однаковий заспів про розмову вдови з дітьми, що порівнюється з шумом діброви. Однаковими словами говориться про подружжя синів і зневагу до матері. Цілком ідентична фраза проганяння (вар. Б ряд. 16, вар. І ряд. 14, вар. П ряд. 14, вар. Ю ряд. 18, вар. ФФ ряд. 18, вар. ШШ ряд. 15), і згадка про „князів і царів“, що будуть гостювати у синів, тамчасом як матір стоятиме коло порога (вар. Б ряд. 16—20, вар. І ряд. 16—19, вар. ФФ ряд. 20—26). Тільки варіант Б замість князів і царів має „панів та князів в жунахах злогоглавих“, що виглядає на редакційну поправку Костомарова, але про поріг і гордоші говориться як і в інших варіантах сеї групи.

Далі у всіх варіантах сеї групи перейшовши до сусіди вдова проклинає синів (у вар. Б згадка про прокльони на сім місці пропущена, але натяк на неї є в рядку 76). Вар. П і ФФ подають і самі тексти сих прокльот (вар. П ряд. 35—42, вар. ФФ ряд. 40—58), що пояснюється можливо і самою широтою, многословністю сих текстів (особливо багато додатків має варіант ФФ в виді повторювання і ліричних ампліфікацій), а також і значно більшою докладністю запису ніж у варіантах Б і І.

Однаково у всіх текстах передаються і докори гостей (вар. Б ряд. 45—50, вар. ФФ ряд. 61—70), тільки в варіанті І ряд. 39—43 замість „чи вопа вас осудила“ маємо „чи вона у вас осуджена“, що пояснюється неворозумінням.

Нарешті ціла харківська група має і однакове закінчення, що підкреслює її відрубність, надає їй характеру окремої редакції. Зміст сього закінчення той, що матір не хоче повертатися до синів, бо лекше матчине благословенство („молитву“) прогнївити ніж уноросити (вар. Б ряд. 74—75, вар. І ряд. 59—60, вар. П ряд. 82—83, вар. ФФ ряд. 105—106). До сього моменту варіанти П і ФФ додають устами матері, що очі її не зоглянуться, а сини її гріха не одкупляться (порівн. слова середульшого в Озовських братах № 10, вар. З ряд. 27, С ряд. 18).

Дальший хід думок неясний. Очевидно в харківській школі (чи школах — бо коли варіанти Б, І і ФФ харківські, тож варіанти П, ШШ, і Щ богодухівські) була традиція закінчувати думу похвалою „батькової-матерньої молптви“ в дусі думи про Бурю на морі. Але ясно і те, що відомі нам кобзарі роблять се досить незручно, — кожний по своєму, але очевидно і сильно плутаючи первісну інтенцію сеї традиції. Ще найзручніше вплутуються з сього питання завдяки своєму лаконізму варіанти Б і І: тут мати, хоч проклинає, а все ж дбає про душі своїх синів „од гріхів одкупляє, зо дна моря виймає — і до царства небесного провождає“... Варіант ФФ до сього короткого закінчення¹⁾ додає похвалу „молитви“ і повчання — ряд. 115—128. У Пасюгп маємо властиво те ж саме, тільки „закінчення“ переплутане з „похвалою“, а з того виходить досить туманна і трудно зрозуміла мішанина фраз. Розібратися в ній достоту могли б ми тільки тоді, як би мали запис сеї думи з Харківського або Богодухівського пов., зроблені на початку XIX чи ще в XVIII с. Новіший харківський запис, вар. ЯЯ, досить добре затримав всі ознаки сеї групи, крім „князів і царів“, що очевидно стали занадто вразним анахронізмом. Взагалі сеї текст трохи плутаний, там не говориться про подружжя синів і тільки під кінець впливають їх жінки і діти, яких треба „спиняти“. Все так приналежність його до групи безсумнівна: се видно із заспіву: із фрази виганяння — „іди, нене, прич від мене“ — і з типового закінчення.

Полтавські варіанти виявляють менше однотайности: тут очевидно було більше локальних традицій, але окремі співаки виявляють також більше волі в імпровізуванні. Се наприклад особливо помітно в двох записах від М. Кравченка вар. Ф і ХХ. Взагалі ж записи з Полтавщини можна поділити на декілька окремих, хоч і не дуже вразних груп:

Тексти центральної Полтавщини, з Миргородського і Хорольського повітів мають досить закінчену фізіономію. Найближчі між собою тексти М. Кравченка Р і ХХ, П. Кравченка ТТ і Х, Скоби Ц, Пплипенкової У і ЦЦ. Досить близько підходить сюди текст „Повістей“, теж миргородський (вар. А) і Вересаєві варіанти З і Ж та К від Перепелиці з Вейсбахівки. Сеї Перепелици текст хоч західньо-полтавський, видно піднав якомсь під тутешні впливи, миргородські переважно. Близько

¹⁾ Акад. Ф. Колеса думає, що в ньому є пропуск, бо „кобзар помилкою пропустив один чи більше стихів“, але досить порівняти се закінчення з закінченням вар. Б і І щоб зрозуміти, що пропуск сеї не діло Гончаренка, але явище старше, що перейшло в харківську традицію ще перед 1840 р., коли записувано вар. Б; він вже має не менш баламутний кінець як ШШ і ФФ.

підходять сюди і два тексти С. І. Маслова один з Шиловичів, другий невідомого походження¹⁾, варіанти СС і Т.

Всі ці варіанти мають дуже широкий вступ, значно довший ніж у харківських варіантах. Голос вдови порівнюється з шумом сосни, з голосом зозулі і дрібного птаства і подається її довга молитва до бога, щоб поміг вигодувати снів—вар. Р ряд. 14—18, ХХ ряд. 15—19, вар. ТТ ряд. 14—19, вар. Ц ряд. 7—14 (в ЦЦ ці слова звернені просто до дітей, ряд. 7—18), вар. С ряд. 5—11, вар. СС ряд. 13—21, вар. З ряд. 11—13, вар. Ц ряд. 20—26, вар. А ряд. 8—9, вар. И ряд. 3—16. Вар. У і С локалізують цілу сю картину у Києві на Подолі, але думаємо, що се явище випадкове, див. нижче.

Далі у М. Кравченка. у Пилипенкової і в варіантах С і СС докладно говориться про успіх сеї молитви (вар. Р 19—24, ХХ 20—25, У 28—36, С 17—18, СС 22—26), після того перехід до невдячності снів. Інші варіанти просто констатують, що сини вирости і стали погано поводитись з матір'ю.

Сцена проганяння матері у всіх варіантах сеї групи подана дуже докладно. — Матір виганяють, бо вона нездатна до роботи: варіант Р ряд. 35—36, вар. ТТ ряд. 32—33, вар. Ц ряд. 21—22, вар. У ряд. 51—53 і вар. Т ряд. 25—26. Вона докупає невісткам і дітям: варіант Р ряд. 39—40, вар. ТТ ряд. 35, вар. Ц ряд. 25—26, вар. У ряд. 55—56, вар. А ряд. 16—17, вар. Ж ряд. 18, вар. Т ряд. 28—29; бо сини хочуть по своєму жити—варіант К ряд. 25—27, вар. У ряд. 54, вар. ТТ ряд. 36. Її соромляться (подібно як в харківській редакції):—вар. Р ряд. 60—65, вар. ХХ ряд. 34—42, вар. У ряд. 91—95, вар. З ряд. 19—21.

Сі докори бувають поділені на дві або три пайки: вступна промова і супровідні слова при самій дії виганяння матері. Для сього акту варіанти Р, ХХ, Ц і СС мають навіть певну формулу наказу матері: „отсе тобі шлях-дорога, широка і довга“—Р ряд. 83—84, ХХ ряд. 71—72, Ц ряд. 33—34, СС ряд. 58—59. Виразний слід сеї фрази є і в вар. К ряд. 33 і в вар. Т ряд. 39.

Сам вихід матері з хати описується докладно у всіх цих варіантах крім А, Ж і З: старший і середульший виводять її за руки або виштовхують в потилицю, найменший завжди біжить попереду одчиняти ворота: вар. Р ряд. 72—77, ХХ ряд. 63—66, ТТ ряд. 25—29, Ц ряд. 27—32, У ряд. 39—45, К ряд. 28—31, Т ряд. 31—35, СС ряд. 53—56.

Після сього приходить так би мовити велика сцена сеї редакції: насміхання снів через вікно і взивання матері п'яною. Сеї сцени нема тільки у варіантах А і К.

Глузування побратимів із снів в сеї групі не такі виразні: вар. Р ряд. 140—147, ХХ ряд. 150—153, Ц ряд. 69—75²⁾.

Характеристичний момент для сеї групи се три карі божі, що падають на синів за знуцання з матері: вар. Р ряд. 130—135, ХХ ряд. 127—138, ТТ ряд. 61—66, Ц ряд. 64—68. У всіх цих варіантах карі приходять на чотарнадцятий рік. В вар. У се стається 12-го року, коли вдова захворіла, ряд. 132—140. В вар. Т—півтринадцятого года, ряд. 74—88. Вар. СС говорять про карі загально, ряд. 70—75, окремо згадується тут „прах-зілля“, що поросло доми і яке зникає потім, коли вдова вертається до снів.

Варіанти А, К і З згадують про карі тільки у формі розмови між братами: вар. А ряд. 36—37, вар. З ряд. 58—69, вар. К ряд. 61—68. До того вар. А і К в сеї розмові, як причину біди і вгону матери, згадують злу жінку середульшого брата: вар. А ряд. 39—43, вар. К ряд. 69—71.

Що до закінчення, то всі ці варіанти кінчаються пробаченням дітям крім варіанту ТТ, що не має закінчення, а також розуміється уривків (Х, Ж, ЦЦ). Але се пробачення відбувається різно: в варіантах А, К, Ц, У, СС, Р і ХХ мати вертається до дому і приносить дітям благословення (вар. А ряд. 51—62, К ряд. 81—87, Ц ряд. 100—116, У ряд. 205—217). У вар. Р—ХХ мати прощає синам, але не повертається до них, при тім в вар. ХХ ряд. 206—216 вона виразно молиться за них, а в вар. Р ряд. 185—188, тільки каже синам молитись, щоб їм було пробачено.

Вар. З кінчається рангою самою похвалою отцевій-матчній молитві, без в'яснення того, як закінчилася справа повороту, але від себе Вересаї поясняв, що мати вже не повернулася до снів.

Взагалі се закінчення значно ліпше заховалось ніж закінчення харківської редакції, і похвала „молитві“, що закінчує всі ці варіанти, зручно зв'язана з текстом, тому і не затемнює ніде фіналу самого оповідання (окрім хіба в варіанті З).

З отсього перегляду видно, що взагалі ціла ся група не дуже об'єднана; між окремими варіантами є чимало подібностей, часом дуже помітних, але ці подібності випадкові і більше пояснюються свободним запозичуванням окремих співаків ніж однією місцевої традиції. Маємо вражіння, що серед занадто живого обороту, в яким знаходиться ся дума, як предмет великого попиту, традиція мусить тратити владу над нею, відкриваючи поле безмежним змінам, і серед цих змін дуже важко спостерігати первісні споріднені тексти.

Так до вар. А, К, З досить близько підходять вар. Н і И і своєю загальною короткістю і тим, що про карі божі вони згадують в формі розмови братів, і тим, що як вар. А і З вони теж не мають

¹⁾ Записаний у Києві, але чи співак був місцевий—не сказано.

²⁾ Тут використано образ „виходу з церкви“ подібно як в Сестрі і браті.

виводу матері з дому (тільки насміхання сина з нібито п'яної матері). Закінчення варіантів **И** і **Н** своєю лаконічністю теж нагадує вар. **В**. Варіант **Н** закінчується навчанням від кобзаря, а **И** вкладає побожні міркування про пошану до матері в уста самих розкаляних синів. Різняться ці варіанти від усієї попередньої групи вступом, дуже скороченим. Територіально ці два тексти, **И** і **Н** близькі до вар. **З** і **К** і можливо, що тут виявляються якісь останки одностайної західньо-полтавської традиції сеї думи, тільки ці останки досить убогі.

Ліпше заховалася для нас місцева Зіньківська традиція: її репрезентують нам анонімний вар. **Г**, вар. **М** від Холодного і два тексти Крюковського **И** і **І**. Всі вони починаються з шуму сесни. Далі **Г** і **М** коротко оновідають про годування дітей і про надії вдови на снокіїну старість (вар. **Г** ряд. 4—5, вар. **М** ряд. 7—13), а вар. **И** і **І** зразу починаються з факту невдячності снів і з нарікання на пах вдови. Зрештою ці тексти найкраще можна описати негативно в порівнянні з „центрально-полтавською групою“: нема великої сцени входу — у вар. **Г** і **І** сини виганяють матір з огляду на жінок (**Г** ряд. 10—12, **І** ряд. 15—22) вар., **М** з огляду на „бенкет“ (вар. **М** ряд. 18—22) — подібно як в харківських варіантах.

Далі в зіньківських текстах нема насміхання з матері. Немає глузування побратимів — вар. **Г** (ряд. 34) і вар. **І** (ряд. 53) говорять тільки про насміх людей; вар. **М** подає і короткий текст насміхів (ряд. 43—49), очевидно під впливом інших сусідніх традицій.

Крім того у всіх цих текстах нема трьох кар, або докладного опису кар — говорить тільки про „карання“ синів взагалі.

В ріжницю від попередньої групи, де сусіда бере вдову не для роботи, а тільки „на розум панстановляти“, в цих текстах сусіда наказує вдові хату замітати і дітей доглядати (вар. **Г** ряд. 27—28, **І** ряд. 43—44, **И** ряд. 25—26), в вар. **М** просто — слугувати (ряд. 38).

Але найвиразніше характеризує цю групу закінчення — воно подібно до Вересаєвого (вар. **З**, ряд. 70—80, але можливо, що Вересаєй позичив його у Зіньківців). Не говорить про рішення вдови що до повороту, а замість відновіди подає їй навчання про пошану до отцевої-матерної молитви, та міркування про те, що як тільки діти заведуть свою сем'ю, то забувають своїх батьків (вар. **Г**, ряд. 52—56, **М** ряд. 75—79). Варіанти **И** і **И** цього міркування не мають, хоча в вар. **І** помітно ще його слід; вдова починає, як і в **Г** і **М**, нарікати на теперішній час (ряд. 84) і збивається на похвалу молитви.

Се не дивно — Крюковський хоч учився в Зіньківському нов., прожив ціле життя в Лохвицькому (в Сенчі і Лохвиці), і забуваючи з часом свою шкільну науку, мусів підпадати під вплив сусідніх традицій. Холодний же, що не вважаючи на свої вічні мандрівки довго, аж до старости підтримував зв'язок з своїм зіньківським вчителем Кочергою, заховав цю зіньківську традицію значно ліпше. А що закінчення вар. **Г** і **М** для сеї традиції дійсно типові, се ми бачимо з того, що цілком подібно кінчається і вар. **Г** з сусіднього до Зіньківського Охтирського нов., взагалі подібний до вар. **Г**.

Подібність же між вар. **Г** і **М** настільки велика, що можна б навіть допустити що вар. **Г** було записано від самого Кочерги або когось з його учнів. Ріжниця між вар. **Г** і текстом Холодного властиво зводяться до стилістичних ампліфікацій Холодного, додатку про бенкет і насміхи побратимів, та пропуску у нього згадки про жінок (вар. **Г** ряд. 11). У Холодного ся згадка приходить тільки раз (ряд. 67, порівн. вар. **Г** ряд. 48).

З інших полтавських записів особливу увагу звертає Кулішів варіант **Є** своєю обстановою, що ніби запозичена з думи про Коновченка. Як у багатьох варіантах сеї думи, дія діється в Крплові, сини напиваються на Крилівському ринку і п'яні проганяють матір, та сміються з неї ніби то з п'яної. Вдова в довгій промові клене дітей, накликаючи на них три нещастя, які потім і приходять на синів. Зустріч з сусідою помітна тим, що сусіда витирає хусткою очі вдові, подробиця, що є і в варіанті Пасюги, **П**. Три нещастя згадуються і втретє, коли сини каються перед матір'ю. Ся досить оригінальна схема варіанту **Є** повторюється в варіантах **Ф** і **УУ** (та **ЧЧ**), але настільки докладно, що се ніяк не можна пояснити мандрівкою тексту, а тільки позичкою з друкованого джерела, очевидно як і в інших Пархоменкових позичках — з Дум Кобзарських Грінченка. Порівн. згадку про гульню на Крилівському ринку вар. **Є** ряд. 11—14, вар. **Ф** ряд. 11—14, вар. **УУ** ряд. 10—11; насміхи з матері зі згадкою про рандаря вар. **Є** ряд. 51—55, вар. **Ф** ряд. 60—64, вар. **УУ** ряд. 36—39; прокльони вар. **Є** ряд. 30—38, вар. **Ф** ряд. 39—47, вар. **УУ** ряд. 44—50 (вар. **УУ** ці прокльони переставлено перед насміхами снів); згадка про хустку вар. **Є** ряд. 41—42, **Ф** ряд. 52—54, **УУ** ряд. 53 і т. д.

Чернігівські варіанти не творять одностайної групи; крім щойно згаданого вар. **Ф**, княжкового походження, тут маємо такі. Вар. **Д** і **Е**, від Шута і Романенка, дуже до себе подібні, і можливо посвоячені, мають короткий вступ з молитвою; сцени виводу не мають, тільки глузування через вікно. Далі в розмові синів говорить про кари божі. Кінчається текст поворотом матері, подібно як вар. **А** і **З**.

Вар. **О** досить близько нагадує вар. **СС** — тут і там дія в Києві на Подолі, хоч у вар. **О** є вступна частина, значно коротша ніж вар. **СС**. Сцени прогону в вар. **О** нема, але після насміхів

через вікно і тут і в вар. СС приходять відповідь вдови, що вона сьогодні ще нічого не їла і не пила (вар. СС ряд. 46—50, О ряд. 15—26). Наслідки від непошани до матері досить подібні і тут і там (СС ряд. 70—75, О ряд. 34—39); згадується, що двороще синів зелом-бур'яном (вар. О. ряд. 34) або прахом-зіллям (вар. СС. ряд. 72) поростає. В закінченню, коли удова вертає до синів (в вар. О вона робить це тільки задля малюк дітей своїх синів, ряд. 51 подібно і в вар. С ряд. 75—76 і в вар. К ряд. 3), се зілля раптом поєнхає (вар. О ряд. 53, вар. СС ряд. 97).

Найоригінальніший з чернігівських варіантів Я держиться приблизно схеми центрально-полтавських варіантів (вступна молитва, матір проганяю, глузування, прокльони матері, кари слідом як в Е), але кінець раптом нагадує харківську редакцію: удова не вертається до синів, і до цього трохи несподівано додається як „нешчасні сироти пішли самі по світу блукати“.

Се все, що можна сказати про різні варіанти сеї теми в вище названих групах варіантів і в окремих варіантах. Як бачимо, ніде їх різниці не виростають в самостійну схему оповідання — в окрему редакцію, навпаки — творять піби одну велику і сильно розгалужену редакцію (І).

Іншу редакцію, себто самостійну обробку цього сюжету — можемо назвати її другою II — дають нам прилупцькі варіанти Л і С. Вар. С загалом мало цікавий, держиться схеми вар. Ю і СС — з насміхами через вікно, трьома карами, „прах-зіллям“ і згадкою про дітей синів, задля яких удова вертається до дому. Різняться сеї варіанти від усіх інших тим, що після запросни сусіди він подає відповідь вдови і крім того довше описує життя вдови вже після повороту до синів. Кінчиться він оповіданням, як за час подорожі меншого сина вдову знов прогнали з хати старші сини чи син, а через се менший син терплять неспрачу в дорозі.

З уривка вар. Л ми маємо власне тільки се закінчення і згадку про дітей. Чи в цілому сеї варіанти був подібний до вар. С чи до вар. К, як дає зрозуміти Горленко — се невідомо і не так важно, — цікавий той факт, що в Прилупцькім повіті Вдову співали з таким кінцем, якого ми не бачимо ніде більше. Він міг бути ділом цілком місцевої традиції, але міг бути і більш поширеною редакцією сеї думи.

Текст Гаццука Х як показав в кінці рядків, зложений головню з вар. Г і почасти Г, з значними змінами. Сі зміни часом тільки парафраза варіанту В, як ось: у вар. Г „Іди ж ти мати в чужий дом проживати“ — у Х „Ходіть по мамо в чужу хату проживати“ і т. п. Але можливо, що закінчення додане з якогось власного запису Гаццука.

III. Перші тексти Вдови з'явилися пізно, аж в збірнику Метлинського, а коментарі до сеї думи прийшли ще пізніше. Куліш не звернув на неї уваги. О. Міллер побіжно порівняв Вдову з „Королем Ліром“ і при сім висловив думку, що закінчення вар. З не типово, а зіпсоване кимсь з кобзарів, може й самим Версаєм.

В. Горленко, друкуючи свої варіанти К і Л зробив коротке зауваження про популярність сеї думи, кажучи, що вона записана вже в Охтирському, Зіньківському, Борзенському, Сосницькому, Лохвицькому, Прилупцькому і Лубенському пов., так що його варіант К являється 8-им записом, а Л 9-им. Очевидно він мав на увазі вар. Г, Г, Д, Е, Й, З і Є, а пропустив в своїм переліку вар. Б.

Перше ж докладніше толкування сеї думи дав Лисовський в своїм Опыті. Він розглядав тут думу про Вдову в зв'язку з іншими думами, що оповідають про трьох братів озовських, самарських, та братів в думі про бурю. На його думку всі вони вихваляють солідарність роду.

Лисовський вважає, що Вдова належить до пізнішого періоду думової творчости, коли „співак звільнився вже від впливу давніх дум і беручи з них тільки моральне повчання давав йому ілюстрацію з буденного життя. Така відвага у виборі (ілюстрацій) може пояснитися появою великої кількості реалістичних дум (про Хмельниччину), що дійсно мали вплив і на вибір сюжету і на нарис фігур.“ (Опыт изучения с. 45). Тим не менше зв'язок між старшими думами і сею думою існує, хочби в сих постатях трьох братів і у виділяню найменшого, хоч тут се виділяння відбувається й в іншому напрямі. Окремо автор відзначив реалізм думи про Вдову: в моментах докорів синів матері, що вона їх дітей лякає; в згадці про пишних гостей і убогий вигляд матері в сірчанні; в моменті виходу матері, що спотикається на воротах.

Чимало уваги постала матері і зокрема матері-вдови в думках віддав Житецький в своїх „Мислях“ (с. 185), де мотив матері являється провідною ниткою цілого дослідю. Він порівнював нашу думу з піснями про вигнання матері, а щодо окремих варіантів думи, то основними вважав ті, де оповідання кінчиться покутою синів і повчанням, а закінчення про поворот вдови і зв'язану з тим удачу синів вважав за пізніший і зайвий долажок. Розглядав він всього дев'ять варіантів Г, Г, Д, Е, Б, Є, З, Й і А, не звернувши уваги на К і Л.

Інакший перелік варіантів у Єрофеева; він говорить про Вдову в своїй праці в двох місцях (Записки Наук. Тов-ва в Кієві, кн. VII с. 55 і 63) — як про „Думу про вдову і трьох синів“ і „Вдову в Чечельниці“ (наш вар. А), одначе ся остання на його думку теж „ве що інше як дума про вдову і трьох синів“, добре розвинутий і повний варіант. Крім А, під понереднім заголовком, говориться про такі варіанти: Є, З, Й, К, далі варіанти „Метлинського“ (невідомо котрий з чотирьох

варіантів); вар. Максимовича 1834 р. — очевидна помилка, бо у Максимовича сеї думи нема ні в одному збірнику, і вар. Н, Р, І, И. Автор вважає, що дума розвинулася з пісні на подібну тему і вказує при цьому на Чубинського, але варіанту Б, що там надрукований, не відзначає. Згадавши кілька „загальних місць“, автор констатує, що мораль в кінці думи взято з думи про Олексія Поповича“.

Думку про залежність Вдови від пісень на подібну тему розвинув і акад. Ф. Колесса. Не обмежуючись загальними фразами він дає докладне порівняння вар. XX, з ліричною піснею на сю тему (Етнографічний Збірник I с. 47), зазначає окремі подібності у вислові і рижнщі в загальному трактуванню сюжета, а висновок з нього такий: „пісню характеризує звязність і схематичність — дума визначається повнотою опису, ширшим мотивуванням вчпнків, взагалі поглибленням пісенного засновку. Вважаючи сю думу мабуть найбільше розширеною з усіх, ак. Ф. Колесса відзначає такі варіанти (Українські Народні Думи с. 117): крім поданих в його Мелодіях (наші вар. ФФ, X, XX, Ц, ЦЦ, Ч, ЧЧ, Ш, ШШ, Щ, ЩЩ, Ю) чотири варіанти Метлинського (Г, Г, Д, І), далі Є, З, Б, Й, К, Н, О, А, И, за Драгомановим, І, И за записками Мартиновича, Р і Ф, — не пропущено ніякого з тоді відомих текстів, крім уривків Ж і К.

Навпаки від думки Житецького М. Грушевський (Історія української літератури т. IV с. 655) вважає ті варіанти Вдови, що кінчаються описом життя сивів після повороту матері більш типовими, а варіанти з коротшим закінченням — за ослаблені. Він розрізняє між варіантами такі де кара на сивів приходять в силу прокляття матері (себто наші — Є, Д, Я, і посередні Б, І, ФФ,) і такі, де сиви терплять за свою невдячність автоматично), себто наші А, Г, Г, З, І, И, К, Л, Н і т. п.) — не каже виразно, чи котранебудь з цих груп раніша, чи обидві вони свідкомці ще старшої редакції. Відзначає автор і хптання варіантів щодо кількості сивів, кажучи що їх звичайно буває три, рідше — два. Очевидно, щодо останнього має на увазі вар., який і цитує разом з варіантом А і Є. Всі вони порівнюються з буковинською піснею про вигнання матері — у Головацького (II с. 576, III с. 15).

А. Вдова въ городъ Чечельницъ (въ Польшѣ)¹⁾.

1.	Въ недѣлю рано пораненько	1 р.	То въ недѣлю рано - по-	
	Не у бору сосна зашумѣла,	2	раненько	
	Не съ буйнымъ вѣтромъ го-		Идетъ ⁷⁾ вдова изъ сынового	
	ворила,	3	двора, спотыкає,	16
	То вдова, старенькая жена, на		20. За слѣзами свѣта Божьяго	
	подворье ²⁾ выходила,	4	не видає,	17
5.	Трехъ сыновъ маленькихъ на		На улицу выходила,	18
	руках выносила,	5	Близкую сусѣду, молодую че-	
	Господа милосерднаго на по-		лядину, тамъ забачала,	19
	моць просила:	6	Словами промовляла,	
	„Господи милостивый, пречи-		Дробными слезами ⁸⁾ обли-	
	стала мати!	7	вала:	20
	Поможи мнѣ сихъ дѣтей по-		25. „Молодая челядино, близкая	
	годовати!“	8	сусѣдо!	21
	То вдова, старенькая жена,		Прійми ты мене до своего дому	
	20 лѣтъ пробувала,	9	пробувати,	22
10.	Сыновъ своихъ годовала,		Буду я тебѣ при старости лѣтахъ ⁹⁾	
	Сыновъ поженила.	10	дѣтокъ маленькихъ догля-	
	Якъ стали сыны господарство		дати,	23
	соби собирати,	11	Аби мене ¹⁰⁾ дала въ своемъ	
	Стали они матку ³⁾ стареньку		куту до смерти доживати.“	24
	изъ хаты выгоняти:	12	Вдова, старенькая жена, 19 ¹¹⁾ лѣтъ	
	„Пиди ты, мати,		въ чужомъ домѣ пробувала,	25
15.	Съ нашей ⁴⁾ хаты:	13	30. Ни которой соби кривды не	
	Нехай мы не будемъ черезъ		мала,	26
	тебе женъ ⁵⁾ своихъ молодыхъ		Своихъ сыновъ прокли-	
	страхати,	14	нала.	27
	А ⁶⁾ дѣтокъ маленькихъ ля-		Якъ стала вдова своихъ сыновъ	
	кати“.	15	лаяти и ¹²⁾ проклинати,	28

¹⁾ На копії Маслова з боку приписки мабуть Драгоманова: семейная. ²⁾ Копія Масл. — подвір'я. ³⁾ На коп. Масл. дописано маб. рукою Драг. — матку. ⁴⁾ Коп. Масл. — нашої. ⁵⁾ Коп. Масл. додано — (3). ⁶⁾ Коп. Масл. — П. ⁷⁾ Коп. Масл. — иде. ⁸⁾ Коп. Масл. — дрібними слізами. ⁹⁾ Коп. Масл. примітка: Такой оборотъ уже встрѣчался выше. ¹⁰⁾ Коп. Маслова — мені. ¹¹⁾ Коп. Масл. — 14: рукою Драг. дописано 19. ¹²⁾ Коп. Масл. — бракує.

Не стали они щастья и ¹³⁾ доли		Ни которой соби отъ нихъ	
собн мати,	29	кривды ¹⁹⁾ не мала,	44
Старшій сынъ тое зачуває,		Рано - пораненько на под-	
Словами промовляє:	30	ворье выходила,	45
„Якій я бувъ собі домъ кош-		Господа милосерднаго про-	
товний ¹⁴⁾ збудовавъ,	31	сила:	46
Та мене Господь громомъ и		55. „Господи милостивый!	
тучею скаралъ ¹⁵⁾ ,	32	Прости ты мнѣ сн ²⁰⁾ слова, що	
Що я свою матку стареньку		я своихъ сыновъ ²¹⁾ проклинала,	47—48
пзъ хаты выгонялъ“ ¹⁶⁾	33	Бо я отъ нихъ ²²⁾ великую	
Середуншій братъ тое зачуває,		кривду мала,	49
40. Словами промовляє:	34	А теперъ я у нихъ про-	
„Радъ бы я свою матку ста-		буваю,	50
реньку до себе взяти,	35	Нѣ которой соби кривды	
Бѣда мнѣ, що жена ¹⁷⁾ у меня		не маю“.	51
безбожная,	36	60. Якъ стала вдова, старая жена,	
Що день у насъ сварка бу-		у своихъ сыновъ ²¹⁾ пробувати,	52
ває“.	37	Сталъ ²³⁾ имъ Господь по-	
Меньшей братъ словами про-		могати,	53
мовляє, ¹⁸⁾	38	Стали они ²⁴⁾ господарство со-	
45. До сусиди прихожае,	39	бирати,	54
Матку свою стареньку до себе		Стали ²⁵⁾ одинъ другому сло-	
ублагае:	40	вами промовляти:	55
„Иды ти, мати,		„Щастливый то человекъ въ	
До нашей ⁴⁾ хати,	41	свѣтъ буває,	56
Далась намъ, мати,		65. Который отца и ¹⁸⁾ матеръ	
50. Безъ тебя бѣда знати“.	42	почитае,	
Вдова до своихъ сыновъ		Тому Господь Богъ помагае.	58
приходила,	43	П. Житенький, Мысли с. 186.	

Б.

Не дѣрова шумѣла,		Якъ тебе назвати уже ³⁾ , мати:	
Якъ удова старая		Назову я тебе наймичкою, або челядницею—	
Зъ своїми дѣтками рідненькими въ своїмъ		Грѣхъ мені буде:	
домі гомонѣла! ¹⁾		25. Не естъ ти мені наймичка, або челядница,	
Мала вона три сини—ясни соколи;		А естъ ти мені матінка-порожденница!.	
5. Вона ихъ до зросту годувала.		То вдова тее зачуває,	
У найми не пускала,		Зъ двора вихожае,	
Вона свою головопъку за нихъ убивала,		На улиці склоняе, ⁴⁾ валяе,	
При нихъ жити сподівала.		30. За своїми дрібними слѣзами свѣту Божого	
Стали сами ²⁾ до розуму доходити,		не видае.	
10. Стали молодее подружжя приймати,		Ой велика туга коло вдовиного серця,	
Стали стару матірѣ на-смѣхъ нѣдѣяти,		Мовъ ёго хто ⁵⁾ ножемъ пробивае.	
Стали одинъ до другого словами промовляти;		Скоро близькні сусѣди наглядали,	
Озоветься меньшій до середульшого,		До вдови промовляли:	
Середульшій до старшого;		35. „Ей удова, ти старая мати,	
15. Старшій братъ до матері мовляє:		Пѣди жъ ти у нашъ дѣмъ жити, проживати,	
— Пѣди ти, пене, прѣчь одъ мене,		Будемо тебе сѣлло, хлѣбомъ годувати“.	
Будуть, нене, гости въ мене,		То удова тее зачуває,	
Пани та князі въ жупанахъ злотоглавахъ,		У чужий дѣмъ ухожае,	
Будуть пити й гуляти,		40. Живе, проживае,	
20. А ти, стара мати, будешъ у порога стояти;		На ранній, вечерній зорі спочинку собі ни-	
Що я не знатиму за свою гордуцу ³⁾ ,		коли не мае,	

¹³⁾ Коп. Масл.— й. ¹⁴⁾ Коп. Масл.— домъ (?); Каштовшій (?); рукою Драг. знаки запятання підкреслено. ¹⁵⁾ Коп. Масл.— скаравъ. ¹⁶⁾ Коп. Масл.— виганявъ. ¹⁷⁾ Коп. Масл.— жінка; рук. Драг. дописано — жена. ¹⁸⁾ Коп. Масл.— дописано в дужках (не на томъ мѣстѣ). ¹⁹⁾ Коп. Масл.— кривды отъ ихъ; рук. Драгом. над „кривда“ постановлено 2, над „отъ ихъ“ 1. ²⁰⁾ Коп. Масл.— си (ти). ²¹⁾ Коп. Масл.— сынівъ. ²²⁾ Коп. Масл.— ихъ. ²³⁾ Коп. Масл.— Ставъ. ²⁴⁾ Коп. Масл.— вони.

¹⁾ В рукописній збірці Бодяньского в Ростовѣ, де маемо копію і сього текста із помѣт: „Кост. отъ бандуриста в Харьковѣ“ — говорила. ²⁾ Бодяньск.— Скоро стали сини. ³⁾ Бодяньск. примѣтка, — За своєю гордостью“. ⁴⁾ Очевидно сей протинок — помилка. ⁵⁾ Бодяньск. примѣтка — „Слоняе?“ ⁶⁾ Бодяньск.— хто ёго.

- На снівівъ нарікає,
Которі у нхъ пили та гуляли,
За ворота вийшовши, нхъ осужали:
45. „Брати мої милі, голубоньки сиві!
Скільки ми у васъ п'ємо, гуляємо,
Чому ми у васъ старої матері не видаємо?
Чи ви її завдали, чи запродали,
Чи вона у васъ хлібъ-сіль переїла,
50. Чи вона васъ при старості лѣтъ ¹⁾ осудила?“
Старшій братъ тес зачуває,
До утредні божественної одхожає,
Усю утредню божественную вислухас,
До господи прибуває,
55. До братівъ словами промовляє:
„Братіки мої милі,
Голубоньки сиві!
Ну-мо думати, гадати,
Якъ би намъ старую матір' у свін димъ
пзънескати?“
60. Ставъ насъ Господь видимо карати,
Ставъ у полі й домі хліба-солі збавляти;
Не стало у насъ безъ старої матері порядку
доставати“.

- То не орли заклекетали,
То три брати удовиченки, старую матір'
питали, шукали,
Поки въ трет'ю домі ²⁾ нанитали.
Старшій сивъ у хату ухожає,
Шличокъ здіймає, низенько вклоняє:
„Ой, ³⁾ удово, старая мати,
Підя въ нашъ домъ живи, проживати,
70. Будемо тебе при старості лѣтъ доглядати—
Ставъ насъ Господь видимо караги,
Ставъ у полі й домі хліба-солі збавляти“.
Снив мов, ясні соколи,
Не такъ-то отцевої й матчиної молитви про-
хати,
75. Якъ її прогнівляти.
Якъ удова кляла проклинала,
А все думала, гадала,
Зъ моря душу виймала,
Одъ гріхівъ одкупляла,
80. До парствія небеснаго провозжала.“

Чубинський т. V с. 847.

В. Удова.

- Ой у недѣлю рано пораненьку то не у всѣ
дзвони задзвонено,
Якъ у вдови въ дворѣ агомонино.
То мала собѣ удова три сини,
Якъ ясні соколи.
5. То зъ малыхъ лѣтъ лѣтѣла, кохала,
По наймахъ непускала,
Чужому отцевѣ да й матцѣ потирати рукѣ
не давала.
При старості лѣтъ хотѣла намяти дождати,
Хлібъ съ солюю съ упокоємъ уживати.
10. То стали вдовни сини подростати,
За себе молоде подружжє брати,
Стали кумы-побратими зазивати,
Стали неньцѣ рѣдної хлібомъ-солюю дока-
ряти.
- Стали одъ себе матѣр' одсылати.
15. За дворѣ выникати:
—Идижъ ты, мати, межъ люде,
Чи не лучше намъ буде,
Чи не будуть насъ люде знати
И кумы й побратими гуляти.
20. То бѣдна удова за дворѣ выходжала,
Блзъку суєвду стрѣчала,
Словами промовляла,
Дробными слѣзамъ обливала:
—Эй, близькая суєвдонько!
25. Чи не могли бѣ вы мене при старості лѣтъ
при собѣ держати.

- То моглабъ я вашихъ дѣтокъ маленькихъ
доглядати,
Або хатку подметати
Аби межъ хліба съ солюю съ упокоємъ
уживати.
- То тогда якъ не стали сини вдовни при
собѣ матері держати.
30. Тогда не стали ихъ я люде ¹⁾ знати,
И кумы й побратими гуляти,
Стало зъ ихъ усяке наемѣхати,
Не ставъ имъ Богъ годить,
У волѣ хліба родить ²⁾,
35. У дому скоту плодитъ.
- То тогда одинъ до одного словами про-
мовляє,
Меншій братъ середульшого, а середульшій
до старшого
— Ой не добре мы, братцѣ, учинили,
Що стару матѣр' одъ себе одпустили.
40. Поки мы при собѣ неньку держали да по-
читали,
То пои насъ люде знали
И кумы й побратими гуляли,
Поти намъ Богъ годивъ,
У дому скотъ плодивъ,
45. У волѣ хлібъ родивъ.
Якъ не стали мы при собѣ неньки ³⁾ дер-
жати и почитати.
Не стали насъ и люде знати,

¹⁾ Бодянськ. додано — васъ. ²⁾ Бодянськ. — дворѣ. ³⁾ Бодянськ. — Эй.
¹⁾ Написано — кумы; потім виправлено. ²⁾ Написано — плом; потім закреслено. ³⁾ Написано — неньку; потім виправлено.

- Стало зъ насъ усяке наемѣхати.
Эй не такъ мы, братья, вчняѣмо,
50. Ходѣмъ на чужій двѣрѣ, старѣй неньцѣ въ
погы внадѣмо да попроеѣмо
Нехай теперъ мати йдетъ у нашъ двѣрѣ,
пробивати,
Будеть хлѣба-солі зъ уноксемъ уживати,
Уже будемъ питить, шанувати й поважати.
То въ недѣлю рано пораненьку не сны
годубы заклепали,
55. Якъ усѣ три сны на чужому двѣрѣ уцали,
Бѣдно вдови жалѣбно прохали:
—Иди жъ ты, мати, теперъ у нашъ домъ⁴⁾
пробувати,
Будешъ хлѣба-солі съ уноксемъ уживати,
Будешъ нашихъ дѣтей малыхъ доглядати,
60. И намъ молодцымъ порадокъ давати,
Уже будемъ тебе питить, шанувати, пова-
жати.
То бѣдна вдова сее зачувала,
Словами промовляла,
Дрѣбными слѣзая обливала:
65. —Дѣти жъ мои дѣти,
Якъ рожевы да маковы цвѣты!
Хочъ буду нашихъ дѣтей доглядати,

- Абы не могли вы хлѣбомъ-солью докаряти,
Або за двѣрѣ вынхати,
70. Абы менѣ въ своему кутасѣ вѣку доживати.
То стали вдовині сыны при собѣ матерѣ
держати й почитати,
То стали ихъ люде знати
И думы й побратими гуляти,
Ставъ имъ Богъ годити.
75. У дому скогъ плодити,
У волѣ хлѣбъ родити.
То тогда одинъ до одного словами про-
мовляе,
Дрѣбными слѣзая обливає:
—Эй, Боже нашъ милостивый!
80. Есть вѣрно вою у свѣтѣ правда,
Що котрый чоловікъ отцеву молитву да й
матчину питить шануе й поважае.
То ото Господь милосердный не оставяе,
Зо два моря вынимаетъ,
Отъ грѣховъ душу одкупяе.
85. Предъ Господомъ поставяе,
Ему Господь помагае
И въ полѣ, и въ домѣ, и въ дорозѣ.
Утверди Боже сѣ.

Записав П. Куліш від Рокка.

Г. Дума про вдову та сынов.

- У свягую недѣлю як та бидна вдова,
Старая жона,
У своїй домвици з диточкамы маленькымы
гемонила.
Та по паймах не вускала,
5. Чужым людем у руки на стараніе не дасала:
То вона собі при старости лит прожыть
сподивала.
Сталы сыны до резума дохожати,
Сталы собі молоде подружжа мати.
Сталы свою матер ридненьку, вдову ста-
реньку, зневажати.
10. З домвики зганяты:
Иды-ж ты, мати, в чужый дом прожы-
вати,
Хай наши молодіи жоны не будутъ з тебе
назничати,
Диты маленьки не будутъ тобі доку-
чати.
Тоди вдова тее зачуває,
15. Словами промовляе:
Ай сыны ж вы мои, диты молодіи!
Стылькы я з вами рик горювала,
Пучкамы та ручкамы хлѣба заробляла.
Та вас годувала, —
20. Тепер чого я од вас диждала!
Де-ж мыня смерти диждаты.
При старости лит вику свого докипчати? —
Тоди близькый сусида тее зачуває,
До вдовы словами промовляе:
Написано—дворѣ: потім закреслено.

25. Ой удова, старенькая жона! Не плач, иды
в мій дом прожывати:
Будеш ты в мене хату помитати,
Малых диток доглядати:
Будеш ты в мене до смерти-вику хлѣб-соль
уживати,
И буду тебе за матер ридненьку по-
читати.
30. Тоди вдова на чужому подвирью прожывае,
По вѣж день дрѣбнымы слизаы проливае,
А сынам учим трьом на своему подвирью
уже й прожитку немае.
Сталы люди тее зачувати,
Сталы з удовыченкы поспихати,
35. Сталы вдовыченкы на смых выдѣйжати.
Що змове пайменный удовыченко до своих
старших братьев-козакыи словами:
„Браткы мои старши, риднении.
Як годубонькы сывеньки!
Недобре мы, вси три браты, починалы,
40. Що свою матер ридненьку, вдову стареньку
зневажали.
Та з домвики згнали.
Ходиме-ж мы, уся три браты, на чуже под-
вирья,
Свой матери ридненькій, удови старенькій,
до ниг унадиме.
Свою матер ридненьку, удову стареньку, у
свѣй дом призовиме...
45. „Иды-ж ты, мати, у наш дом прожывати:

Лучше мы будем молодых жон научаты,
Лучше мы будем малых дитей изныняты,
Будем тебе до смерти вику почитаты й по-
важаты“.

- Тоди вдова тое зачувае,
50. Словамы промовляе:
Ой, Боже, мылий Боже!
Що тепервишнього часу не уснив батько й
мату молоде подружка за
свого сына взяты,
Стане хлбом-силлю нарикаты:

- Що котрый чоловік батьківську-матчыну
молытву чтыть, шануе, поважае,
55. Отцевська-матчына молытва в купецтви,
в реместви на помич спомагае,
Отцевська-матчына молытва зо два моря
достагае,
Од гряхив душу одкупляе,
До царства проважае.
Дай Боже мыру Гетьманьському, народу
Хрыistianьському, у сим на многи лята!
Метлинський с. 345.

Г.

- А не в бору сосна зашумпла,
Не зелена диброва з буйным витром гово-
рыла,
А та вдова старенькая в домивци з малень-
кымы диткамы гомонила.
Мала соби трьох сыниив як соколпв, вона
их з-малку годувала;
5. Зросту, славы, памяты, спрожытку сподя-
вала.
Сталы ти сыны до розуму дохожаты,
Сталы соби молоди подружка знахожаты,—
Сталы вдову стареньку зневажаты,
На чуже подвирья зсылаты:
10. Иды, ты, маты, в чужый дом пробуваты:
Нехай наши не будуть молоди жоны з тебе
насмыхаты,
Альбо дитки маленьки тоби докучаты.
То вона тое зачувае, словамы промовляе:
Сыны мои, соколы мои!
15. Ще не стыльки я лит з вами горювала,
И вас дожыдала:
Я вас хлбом-силлю годувала.
По наймах не пускала,—
Славы, памяты, спрожытка сподивала,—
20. Тепер од вас чого дождала!
Де мени смерти своей дождаты,
Альбо вика свого докоротаты?—
То близький сусида тое зачувае,
Словамы промовляе:
25. Иды ты до дому, старенька жопо!
Будеш ты дома пробуваты,
Будеш мини хатку вымитаты,
Будеш ты в мене хлб-силль вкушаты,
Маленьки дитки доглядаты,
30. Буду я тебе за матку стареньку почитаты.
То вдова тое зачувае,
В чужый дом уиждае,
Дрибными слезамамы умывається.
Сталы ти вдовыченкы без отця, без ненькы
пробуваты,
35. Сталы отцеву й непчыву молытву забу-
ваты,—

- Тогди их став Господь безневинно караты,
Тогди сталы з их близькн и дальнн су-
сиды насмыхаты.
То найменший вдовыченко тое зачувае,
Словамы промовляе:
40. Недобре мы, братця, самы починалы.
Що матку стареньку зневажаты,
Та з своея домивки выслалы.
Та в недплю рано-пораненьку добре мы,
братця, вчинимо,
На чуже подвирья пийдимо.
45. Шапки в руки зниммо,
Матери старенькнй на землю в ноги вкло-
нимось:
Иды ты, маты, в свнй дом пробуваты;
Лучше мы будем своих жон зопыняты,
Дитки малелькы научаты.
50. Тогди вдовыченкы в чужнй двир впадалы,
Шапки в руки знималы,
Матери старенькнй пызеньку в ноги укло-
нялыся:
Иды ты, маты, в свнй дом пробуваты:
Можем мы тебе за матку старенькую до
смерти почитаты.
55. То вдова тое зачувае,
Словамы промовляе:
Мылий Боже! Добрый Боже!
Що тепер на свити таке становыться:
Не вепив отец и маты
60. За молодого сына подружка поняты,
А зараз ставе хлбом-силлю нарикаты...
А котрый чоловік отцеву й матчыну мо-
лытву чтыть-поважае,
То отцева-матчына молытва зо два моря
вышцае,
Од некла до выкupu. до царства небесного
душу проважае,
65. В купецтви, в реместви, на поли й на моря
помагае!

Метлинський с. 347.

Д.

В недплю барзо рано-пораенсьо не сыва
зозуля заковала:

Вдова,
Старенькая жена,

- Поеты постыла
 5. И молитвы творыла.
 Господа милосердного соби на помич просыла:
 Господы единый!
 Поможы мий дела сів:
 Дитей згодоваты,
 10. И з их розума доброго дождати!
 То вже вдова Богу домолылася:
 Сынив поженыла и дочок замик поодавала.
 И з их розума доброго дождала.
 Як стали вдовыченки в своем доме з жо-
 намы прожываты.
15. Сталы старол пани-матки наемихатыся.
 Сталы хлвбом-солю докоряты:
 „А йды-ж ты, стара пани-матко, из нашего
 дому
 До чужого дому прожываты:
 Нехай мы будем знаты,
 20. Як без тебе господарство содержаты,
 И будем жен своих страхаты,
 И малых дитей униматы!“
- То в недвлю рано-пораневью не сыва зозуля
 заковала:
 То вдова,
 25. Старенька жона,
 Из своего дому изхождала.
 В гору руки изымала,
 Сынив своих кляла — проклянала,
 За слизамы свиту Божого не выдала,
 30. И на воротях звалылася...
 Та старий брат у квартиру поглядае,
 Стару пани-матку у воротях зобачае,
 До меньших братив словами промовляе:
 „Чы бачете, братця, що наша стара пани-
 матка горилкы напылася,
 35. И на воротях извалылася?..“

- То блыжняя сусида,
 Молодая челядына,
 По воду выхождае,
 Стару пани-матку до своего дому благае:
 40. — Иды ты, старая пани-матко, до мойго
 дому прожываты,
 Не будеш иры старости литях хаты пид-
 мятаты,
 И ве будеш диток мовх дозыраты.
 И тилько будеш мене, молодую челядыну,
 на добрый розум наущаты.
 Як стали вдовыченки без старол пани-
 маткы у своему дома прожываты,
 45. Не став им Госнодь ни в чим помагаты:
 Ни в нахаретви,
 Ни в бурлацтви,
 Ни в третем — купечерствы,¹⁾
 Не стали их люде знаты,
 50. И в их хлвба-соли ужываты:
 Тилько вони, с тоскы та с печали, вдуть
 у корчму готового осьмака проываты...
 Сталы им люде у слух докоряты:
 — Чы бачете, братця, що у ваших вдо-
 выченки хлвба-соли немае,
 Ицо их стара пани-матка трынацять лит
 у чужим дома прожывае?
 55. То так, нанове братця, годыться отця, матер
 новажаты,
 До смерти шановаты! —
 Теперешнього часу.
 Люду царьского
 И народу хрыстьянського,
 60. И веим православным хрыстьянам выслу-
 хающим
 Многыи лита, многыи лита, многыи лита!

Метлинський, с. 349.

Е.

- Як у ведвлю весьма барзде рано-порану,
 то не сыва зозуля заковала:
 То вдова,
 Старенькая жона,
 Поеты постыла
 5. И молитвы творыла,
 Господа милостывого на помич просыла:
 „Боже мий мылый,
 Боже мий единый!
 Поможы ты мыны сив диты згодоваты
 10. И з их помочи дождати“
 То вже-ж то вдова Господа упросыла:
 Сынив поженыла
 И дочкы замик поодавала.
 Як стали удовыны сыны з женамы своимы
 у дома пробуваты,
 15. Та сталы из старол пани-маткы наемихатыся,
 Хлвбом-солю докоряты:
 „Иды ты, маты,

- До чужого дому пробуваты:
 Нехай мы будем керез тебе жен своих
 страхаты,
 20. Диток малых униматы“.
 То тогда, як у недвлю весьма барзде рано-
 порано не сывая зозуля заковала,
 Як бидна вдова з своего дому выступала,
 За слизамы свиту Божого не выдала,
 На воротях извалылася, —
 25. То болюший сын у квартиру поглядае.
 Ище з старол пани-маткы наемихається:
 „Огляньтесе, братця, десь наша маты велы-
 кого хриха¹⁾ набралася —
 Горилкы рано напылася,
 На ворбтах извалылася“.
 30. Тогда-ж то сталы удовыны сыны з женамы
 у дома пробуваты,
 То став Бог выдымо ни в чим помагаты:
 Ни в нахаретви, ни в реместви.

¹⁾ Мабуть помилка, замість — купечества.

¹⁾ Мабуть помилка, замість — гріха.

- Ня в третем купецтві.
Тоди ж то удовыны сыны одни до дного
встыха словами промовлялы, —
35. То бѳлшый брат:
„Гляньтеса, браття, якый я був соби дом
избудовав,
Та як стару панп-матку вз двора зогнав,
То мій дом Бог громовою тучою скарав“.
40. Середулшый брат велике мылосердые мае,
У чужый двор ухаждае,
Старій пани - матци крыжем у ноги упадае:
— Иды ты, маты,
До нашого дому пробувати, —
Нехай мы будем знаты,
45. Як своих жен страхаты,
Дятѳк малых униматы...
Уже-ж нам далась тяжкѳя бѳда и без тебѳ
знаты! —
- О тогди-ж то, у недѳлю, весма-барзде рано-
порано, то не сыва зозуля заковала.
Як бѳдна вдова з чужого дому выступала.
50. За слѳзомаы свѳту Божого не выдала,

- Ище стыха словами промовляла:
„Боже мій мылый.
Боже мій едыный!
Поможы ты мѳяи сѳи дѳты опрощаты;
55. Що я в чужим доми трынацѳят- лит про-
бувала,
Ня от кого соби крѳвды не мѳла,
Тѳлько своих сыняв кляла, та проклянала!“
Тогди-ж то, як стали удовыны сыны свою
пани матку содержаты,
Став Бог выдымо во весьом помагаты —
60. И в пахарствѳ, и в реместѳв,
И в третем купецтѳв.
Тогди-ж то вони одни до дного стыха
словамы промовлялы:
„Гляньте, браття! правду свѳте пысьмо
свѳдчыть, высвѳдае,
На всякый час моленые показуе:
65. Который чоловик отця своего, матер штыть,
поважае,
Тому Бог во всякый час помагае.“
Подай, Боже, на многи лета!
- Метлицьскый, с. 352.

Е. Дума о вдовѳ и трех сыновѳяхъ.

- Ой якъ на славній Украѳні,¹⁾
Та въ славнімъ городѳ у Криловѳ,
Тамъ жила стара жена удова
И мѳла въ себе три сѳны,
5. Якъ ясні соколи,
Зъ малыхъ литъ до великого зросту²⁾
кохала-годувала,
Чужымъ рукамъ на потѳрѳненне не да-
вала,
Слави-памяти сподѳвалась.
- Скоро сѳны поросли,
10. Усѳи три до розуму дошли,
Усѳи три конѳи посѳджали
И на равнокъ Крилівськый гулять по-
ѳжджали.
По ранку Крилівському проѳжджали.
Нѳи доброго, нѳи худого не выдали;³⁾
15. У домѳвку приѳжджали,
Ой у домѳвцѳи не велику зазнобку сѳн-
чили —
Матку стареньку зъ двора вигонили:
„Иди ти, мати, де инде пробувати,
Хлѳба-соли спокойно вживати,
20. Бо будутъ, мати, въ насъ, жени молодѳи,
Дѳтки маленькѳи,
Будешъ ти ихъ проклявати —
Ой не будутъ вони щастѳя й долѳи собѳ
мати.
Ато ти йди де инде пробувати.
25. Хлѳба-соли спокойно вживати.“

- То мати се зачувае,
Иде зъ двора, спотѳкаетѳця,
За слѳзамаы свѳта Божого не видае,
Сѳнѳивъ своѳихъ клене-проклянае:
30. Бодай же васъ, сѳны моѳ, бѳдни вдови-
ченки, у полѳ
Побило разомъ три недолѳи:
Щѳбъ васъ перѳва доля побѳла —
Щѳбъ Богъ хлѳба не вродавъ;
А друга доля щѳбъ побѳла —
35. Щѳбъ не стали васъ люде знати,
Добрѳмъ словомъ покликати;
Третья доля щѳбъ побѳла —
Щѳбъ ви у своѳей домѳвцѳи на променѳ-
каннѳи щастѳя й долѳи не мали!“
- То десь узався близькый сусѳда,
40. Матку стареньку изъ землѳи подѳймае,
Хустьку свою зъ кѳшенѳи вѳпѳмае,
Вдови старѳй слѳзи втирае:
„Иди ти, мати, до мене пробувати,
Хлѳба-соли спокойно вживати.
45. Будешъ ти насъ на все добре науцѳати,
Будемъ ми тебе шанувѳти й поважати.“
- То мати йде, спотѳкаетѳця,
За слѳзамаы свѳта Божого не видае.
А сѳнѳ сидѳть найменшый, у кватѳрку
поглядае,
50. Изъ матки старенькоѳ наемѳхаеѳця.
„Ой дѳвѳтѳця“, каже, „браття:
Лѳбѳнь же наша мати стара попередъ
насъ у Жѳда-рандаря пробувала,

¹⁾ Наголошенѳи бѳзѳви з технѳчних мотивѳв передано курсивом. ²⁾ Бачте, до совершенного ума бѳ то. Такъ попросту воно. Спѳвак. ³⁾ Не знайшли видно, сѳь кѳмъ нѳи битѳця, нѳи борѳтьця. Спѳв.

Добру горілку пошвала:
Не дурно йде, спотикаетця:⁴⁾
55. Під плечемъ пляшку несе, або, може,
й другу.“⁵⁾

То живуть сини годъ, або два, або й
три.

Заразъ імъ Богъ погодивъ —
У полі хлібъ не вродивъ.
Заразъ друга їх доля побила —
60. Не стали їх люде знати,
Добримъ словомъ покликати.
Третя доля ихъ побила —
Ой не стали вони въ домівці на промеш-
канні зъ молодими женами щастя
й долі собі мати.

То въ неділю рано - пораненьку,
65. Не буйні вітри шуміли,
Не дрібні дощички накрапали.
Якъ бідні вдовиченки у своєму дворі
гомоніли.

„Ходімо,“ каже, „ми, братте, у чужай
двіръ
Да упадемо матері старенькій крижкомъ
до нігъ.“

70. Поки ми матіръ свою поважали,
Поти намъ Богъ годивъ;
А не стали ми матки старенької знати,
Заразъ насъ перва доля побила —

Стали сини до розуму доходити,
Стали собі молоде подружка мати,
Стали свою матіръ ріденьку, —
Вдову стареньку —
5. Зневажати. —

Богъ хліба не вродивъ:
75. А друга доля насъ побила —
Не стали насъ люде знати,
І добримъ словомъ покликати:
Третя насъ доля побила —
Не стали ми въ домівці на промешканні
зъ молодими женами щастя й долі собі
мати.

80. То йди ти, мати, до насъ, старая, про-
бувати,
Спокойно хліба - соли вживати.
Ми своїхъ будемъ женъ пауцати,
Щобъ на тебе не нарікали.“

То мати старая, ой, до Бога руки
здіймає:

85. „Ой не услухай, Господи, клятьба
моє,
Що я своїхъ синів кляла - проклинала:
У своїй голові великий прасунокъ мала.“

Заразъ імъ Богъ погодивъ —
У полі хлібъ уродивъ.
90. Заразъ їх стали люде знати,
Добримъ словомъ покликати.
Стали вони въ домівці на промешканні
щастя й долю собі мати.

Записки о Ю. Руси т. I. с. 19.

Ж.

Худими словами називати,
Зъ домівки сговяти.

Основа 1861 VIII, „объясненіе къ рисункамъ Жигонской Украинны“, с. 3.

3. Про вдову і трох синів.

Ой у неділю, та барзе рано-пораненьку
Та то не сосна в бору шуміла, —
Як вдова старенька
Із своїми синами говорила.

5. То мала вдова три сини,
Як ясні соколи;
Та вона їх до ума годувала,
У найми не пускала,
На чужі руки на погалу не давала,
10. Милосердного Творця прохала.
„Ой, Милосердний Творче!
Поможи мні малих діток ізгодувати,
Да при старости літах слави да пам'яті
дождати!“

Тож-то як стали сини до розуму доходити,
15. Да стали старій матці докоряти:
— „Ой іди ж ти, мати старая,
На чуже подвір'я проживати!
Годі наших діток пужати і лякати.
То будуть у нас куми і побратими гуляти,
20. У жуцанах да в каптанах:

А ти, старая нене, у сірочині!“
То теж тоді бідна вдова
Зо двора схожає,
За дрібними слезами світа Божого не видає;
25. А ще вдова старенька
На воротах спотикнулася.
То з її сини вдовиченьки насміхнулися:
— „Деся наша мати стара гріха не знає,
Що в неділю барзе рано напилася, —
30. На воротах іспотикнулася!“
То близький сусіда на бідну вдову погля-
дає - позирає,

Словами промовляє,
Гірко слезами ридає:
„Ой, ідиж ти, бідная вдова,
35. Ой хотя до мене проживати,
Отцевського хліба-соли з упокоєм уживати.
Будеш мене, молодого челядина, на розум
научати,
Будеш мні, молодому челядину, порядок
давати!“

⁴⁾ Вінь-то думавъ, що до сусіди йде, то вже зъ пляшкою. Снів. ⁵⁾ Онъ за що ему стало завно! Снів.

- То тож-то не мало проживала
40. Вдова у близького сусіда,—
Тридцять чотири літі проживала:
То вона собі ніякої кривди од єго не чувала.
Як стала вдова у близького сусіда прожи-
вати,
Став Господь Милосердний близькому сусіді
помогати:
45. Стали близького сусіда куми-побратими за-
знавати,
Стали на хліб, на сіль, на честь зазивати.
То як стали сiani вдовиченьки
Безь старої матки проживати,
Стали собі меж собою великую злобу мати
50. Став Господь Милосердний їх карати.
Та тож-то вони до міста ізходилися,
То єдину собі раду радили:
„Щож-то ми, браття, поробили,—
Старую матку розгнівли,
55. Із отцевського двора зослали!“
„Ей то то промовляє брат старший словами,
Обіллється гірко сл'зами:
„Як-то, браття, мене Господь Милосердний
карає:
Який я конитовний дом ізбудовав!..
60. Грозовим пожаром пішов!“
Брат середульший промовляє:
„Мене, браття, Господь карає
Хлібом, і сілью,
І скотиною, і дитиною!“
65. Брат менший промовляє:

- „Мене, браття, Господь карає
У полі на роботі,
І в нуті в дорозі,
І у домі на мешканні!
70. Ей, да ходімо то ми, браття, старої матки
прохати,
Та старій матці в ноги владімо,
Та старую матку в отцевський дом упросімо:
Та чи не буде нам Господь Милосердний
годити?“
То так-то приходили,
75. Як соколи яснії прилітали;
Старій матці у ноги впадали:
„Ой, ідиж ти, мати старая,
До нас проживати.
Отцевського хліба і солі із упокоєм уживати!“
80. — „Ей то-тож, пані-молоді!
То требаж отцеву молитву да матчину
Штпти і поважати:
Бо отцева молитва і матчина
Ізо-дня моря винімас.
85. Ей, хте отцеву молитву і матчину штпти і
поважає,
То тому Господь Милосердний помагає
У полі на роботі, і в домі на мешканні,
І в нуті в дорозі
І на многії літа,
90. І до конца віка!“
(А одначе не пішла вже: „щож, каже: трид-
цять чотири роки прожила, то вже не піду“. Вер.)
З. Ю.-З. О. И. Р. Г. О., т. I. 1873 г. с. 11.

I. Удова.

- Гой, не дїброва зашумила,
Якь удова, стара мати, у своєму дому
Сь своїми дитьми гомонила.
5. Мала вона собі тры сыны,
Якь яснї, гласнї соколи,
Вона ихъ годувала,
До зросту вь наймы не пускала,
Вона собі на старосты лить прыжиться
сподивала.
Стали сыны до розуму доходиты,
10. Стали собі молодїи подружья приниматы.
Стали собі маленькыхъ дитокъ дождиты,
Тодї стали удову, стару матиць, на смїхъ
шдвематы.
И зь дємївки зєслаты.
Пиды ты, нене, прїчь одь мене.
15. Будуть, нене, гости вь мене
Царя, князя,
Будуть пыты-гуляты.
Будешь ты, стара маты, —
У порогахъ стояты.
20. Шо я тебе зь свонхъ гордостивъ — не зна-
тїму якь назваты.
Те стара удова зачуває,
Та изь двору схожає,
По улыци скытає, валяє,
За дрибаными слєзаны свїта божого не выдає.
25. Блызькїи суспы поглядаты,
У свїй домъ зазывалы:
Стара удова - маты—
Поды у нашъ домъ проживаты,
Будешь наши хаты выметаты.
30. Будешь наши лавы вымываты,
Нашихъ малыхъ дитокъ доглядаты.
Будемъ тебе хлыбомъ солью годуваты.
Та стара удова — маты зачуває,
У чужїй домъ ухажає,
35. Жїве-поживає,
На ранній зорї, на вечпрїй нїколы сно-
чїваннїя собі не має.
А котори пылы та гулялы,
За ворота вышлы ихъ осуждалы:
Браткы рїднєнєкы, голубчкы сывенєкы,
40. Сколькы мы у васъ нємо та гуляемо,
Чомъ мы у васъ староп матери у вїчї выдомъ
не выдаемо,
Члї вона у васъ запродана,
Чи де вона у васъ пры старосты лить
осуждена?
То жь не тры орлы, якь тры сыны, —
45. Удовой матери шукалы
Та пыталы.
Нєньку старєньку прохалы.
Та благалы:

- Иды стара маты —
 50. Въ свій домъ жыты — проживаты,
 Будемъ мы свои маненьки дитки суньяты,
 Сталы зъ насъ люде сміятся,
 Ставъ насъ Госнодь выдымо караты,
 Ставъ у поли и у дома хліба-солы
 уменьшаты.
55. Не стало близъ тебе, стара маты,
 Уже у насъ и порядкивъ доставаты.
 Ох сыны жъ мои, сыны,
 Тры якъ яени, гласни соколы.
 Не такъ то отпеу-матчишу молитву роз-
 гнвыты.
60. Якъ ии упрохаты.
 Ваша душа одъныиѣ до віку

- Грихивъ не скунытся,
 Очи мои на васъ не соглянута.
 Якъ то вдова кляла — проклянала,
 65. А те жъ подумала — погадала.
 Изъ моря душу вынимала,
 Одъ грихивъ одкупляла.
 До царства небесного прывождала.
 Дай боже миръ
 70. Царьскому народу,
 Хрыстьянскому,
 Веимъ на здоровья —
 На многа лета.

Записав І. Манджура, від бандуриста
 Дашенка.

І. Про вдову.

- У сьватую неділеньку барзо рано пораненько,
 То не осена у бору зашуміла.
 Як бідна вдова,
 Стара жена
5. З своїми дітками в домівці своїй гомоніла:
 „Ой сини-ж мої, діти малії, як міні з вами
 вік горювати,
 То як то міні старенькій хліба й соли чу-
 жого заробляти.
 Та вас годувати?!“
 То бідна вдова, стара жена чужого хліба
 соли заробляла
10. Та своїх синів із малу до зросту годувала,
 По наймах не пускала,
 Чужим людям у руки на стираниє не давала,
 То ж то вона з ними при старости літ
 віку прожити мала.
 То як стали удовини сини до свого розуму
 дождати.
15. Стали собі молоде подружка занімати,
 Стали свою матку рідненьку, удову ста-
 реньку зисважати,
 Стали її при старости літ у плечі торкати
 І стали з неї насміхатись, із двора зганяти:
 — „Ой іди ти, мати.“
20. На чужий двір проживати:
 Пехай наші жінки молодії не будуть с тебе
 насміхатись
 І дітки наші маленькі при старости літ тебе
 в плечі торкати“.
- То стара жена бідна удова тее зачуває,
 До своїх синів словами примовляє:
25. Ой, сини ж мої, діти молодії!
 Стільки я з вами рік горювала,
 Пучками та ручками хліб заробляла та вас
 годувала,
 То я то з вами прожити вік свій мала,
 А тепер я чого од вас дождала?
30. Де мені тепер смерти дождати,
 Де мого віку тепер докончати?!
 То й у сьватую неділеньку барзе рано по-
 раненько,
 Бідна вдова стара жена з двора виходила,

- Та за дрібними сльозами світа божого не
 видала.
35. Обиллятьця вона гірько сльозами,
 Ударитьця об поли білими ручевьками.
 Плаче ридає, дрібними сльозами проливає.
 А близький сусіда тее зачуває,
 Та з свого двора вихожас.
40. До вдови словами примовляє:
 „Ой удова старенькая, не плач не журися!
 Іди ти у мій двір проживати,
 Будеш мої хатку промітати,
 Будеш ти моїх маленьких діточок доглядати.“
45. То буду я тебе, удову стареньку, почитати,
 шанувати й поважати!“
 То стара жена бідна вдова на чужому под-
 вір'ї дванадцять літ проживас.
 То всякий то день дрібними сльозами про-
 ливас,
 А синам усім трьом удовиченькам на сво-
 ему подвір'ї прожитку немає.
- Став їх господь невидимо карати
50. Ей скотиною і дитвиною побіждати.
 Став старший брат сее замічати,
 Шо став господь і дуже їх обіждати.
 Стали з вдовиченьків і люде насміхатись.
 То тоді старший брат тее зачуває,
55. Та до своїх братів словами примовляє:
 „Ей, братики мої рідненькі,
 Голубовьки сивенькі!
 Не добре ми собі учинили,
 Шо свою матку рідненьку прогнівили!“
60. То добре ми собі, братики, ізробимо,
 Та до своєї матусі рідненької,
 Удови старенької
 На чужий двір ходімо,
 Та низенько до ніг унадімо,
65. Та свою матку рідненьку,
 Удову стареньку
 У свій двір призовімо“.
 То в сьватую неділеньку барзе рано пора-
 раненько.
 Не сизі орли заклекотали.

70. Як усі три вдовиченьки на чужий двір
прибували
Та до своєї матері рідненької,
Удови старенької,
Шпички в руки поздіймали
Та пивенько до ніг упали,
75. Та свою матусю рідненьку
Удову стареньку,
У свій дом прохали її і благали:
„Ой їди ж ти, мати,
В отцевський двір проживати
80. Та будемо ми свої жінки молодії научати,
І буден ти хліба солі в своєму ку́тстві¹.
уживати,
То будемо ми тебе шанувати й поважати
І будемо твоєї старости по вік свій
доглядати“.
85. То стара жена бідна вдова тебе зачуває,
До своїх синів словами привмляє:
„Ой, сини ж мої, діти молодії!
Що теперешнього часу,
Которий чоловік отцевську-матчину мо-
литву забуває,
То його господь милосердний невидимо
карає,
90. А котрий чоловік отцевську матчину мо-
литву свомінає,
То йому господь милосердний і в полі і в
домі спомогає“.
Вислухай, господи, у прозьбах, у молитвах,
Дай боже люду царському,
Міру хрестиянському
95. На многая літа
До кінця віка!

Мартинювич, Записи, с. 44.

И. Про вдову.

- Була бідна побідна вдова.
Не дробна птиця в гору щебетала,
Як бідна вдова з двору виступала,
І к чужому дому прихожала,
5. Хліба солі заробляла,
Усе¹) вона дітей годувала,
Із малого росту до великого при собі дер-
жала,
У найми не пускала,
На чужі руки на стирання не давала,
10. Усе¹) доброго розуму дожидала.
Удова доброго розуму дождала — синів под-
ружвала.
Як стали сини до доброго розуму доходити,
Стали з старої неньки насміхати,
Стали з свого дому в чужий дом ізсплати:
15. „Іди ж ти, мати,
У чужий дом пробувати,
Нехай ми не будем у себе супереки мати.
Нехай не будем жен страхати
І малих дітей лякати“.
20. То вже у веділю, рано пораненьку, до схід
сонця удова з двору виступає,
Гірко сльозами ридає,
За сльозами світа божого не добачає,
На ворота спотикає.
Старший син сидить, та віконця кватирку
деуває
25. Іще й з старої неньки насміхає;
До свого братиї словами промовляє:
„Друзі, наші мелодці, десь наша мати
старая
Превеликого гріха не знала,
Що в веділю рано пораненьку, до схід
сонця горілки напилася,
30. На ворота звалилася“.
Чужа чужина,
- Близька сусіда, молодая челяднина
До вдови приступає,
За руки хватає,
35. Од сирій землі зводжає.
Удова промовить словами:
„Ти, чужая чужино, близька сусідо!
Прийми мене удову стареньку до свого дому
пробувати.
Буду тобі при старости літах сини-хату
вимітати
40. І малих дітей доглядати“.
То вже чужа чужина,
Близька сусіда, молодая челяднина
Промовить словами
— „Іди ти, вдово²) старенька, до мого дому
пробувати.
45. Не будеш ти при старости літ хату вимітати
І малих дітей доглядати,
Тільки будеш мене молодого челяднина до
доброто розуму привожати“.
Скоро стала вдова в чужий дом прибувати³),
Хліб солі заживати.
50. Став господь удовиних синів видимо карати.
Громовим огнем палати.
Старший брат меньшому в ноги видає:
„Бій то, братця, друзі, наші мелодці!
То вже ми⁴) стару неньку з свого дому
заслали⁵) в чужий дім
55. Хліба солі заживати.
Який я коштовний дом ізбудував,
Господь мене покарав,
Громовим огнем спалив“.
Стали з братів куми побратими насміхати:
60. „Десь в удовиних синів хліба солі пемає,
Що вони у чужий дом неньку заслали хліба
солі заживати“.
Старший брат меньшого брата посплає:

¹) Кутку.

²) Жінка і Слово 1895 кн. IV с. 25 — Же. Порівн. вище с. 63 прим. 1. ³) Ж. і С. — вдова. ⁴) Ж. і С. — в чужім домі пробувати. ⁵) Ж. і С. — То вже нас господь карає, що ми. ⁶) Ж. і С. — заслали.

65. „Пойди ти, брате, до чужого дому
І як би ти стару неньку у свій дом мог
упросити“.
То вже менший брат з двору виступає,
К чужому дому приходжає,
Старій неньці у ноги впадає.
70. Гірко сльозами ридає:
„Іди ж ти, мати,
До нашого дому пробувати,
Бо не можемо без тебе щастя і долі собі
мати.
Будемо, мати,
75. Жен страхати
І малх дітей лякати.
І тебе при старості літях штигь-поважати“.
То вдова не мало у чужім домі пробувала
тридцять літ і чотвірі,
Ні у кого вона кривди собі не мала,
80. Із чужого дому виступала,
До творца руки здіймала,

- І творца благала:
„Боже милий і всі святії!
Поможіте у двір уходити,
85. Своіх снів до доброго розуму приводити.
Скоро стала удова старенька у своєму домі
пробувати,
Тогда стали удовини снпн у своєму домі
хліб сіль мати.
Стали брати промеждо собою промовляти:
„Хто стару неньку штигь, поважає,
90. Тому господь помогає,
Щастя й долі послає
І у нолі і в домі у цуті і в дорозі“.
Люду царському
І народу християпському,
95. Усім головам вислухащм
От на многая літа
До конца віка!

Мартинович, Записи. с. 68.

Й. Про вдову та синивъ

- Ой у святую неділеньку рано-пораненько,
То не сідна в бору зашуміла,
Як бідна вдова, стара жена,
Із синами в своїй домівці гомоніла:
5. — „Ой, сини-ж ви мої, діти молодії!
Як я вас із-малу до зросту годувала,
Пучками і ручками хліба і солі заробляла,—
А тепер—чого я од вас дождала?“...
Стали вдовпченки підростати,—
10. Стали молоде собі подружжя за-
німати,
Стали свою матусю рід-
неньку,
Вдову стареньку,
Із свого двора ізгоняти.
То у святу неділеньку рано пораненько
15. Бідна вдова, стара жена, із двора виходила,
За дрібними сльозами божого світу не виділа...
Умнється дрібними сльозами,
А вдарится о поли білими рученьками,
Плаче горко, бідна вдова, дрібними сльозами!
20. То близкі сусіди тее зачували,
До вдови словами промовляли:
— „Ой, удово, старенькая жоно!—
Не плач, не журися!
Іди ти у мій двір проживати,
25. Будеш ти у мене хатку промітати,
Будеш ти мені діток маленьких доглядати,
Буду я тебе за матір рідненьку, вдову ста-
реньку, поважати!“
То бідна вдова, старая жена, на чу-
жому дворі дванадцять літ про-
живала,
То всякій день дрібними сльозами
проливала.
30. То вона усякій¹⁾ день дрібнимп сльозами
проливає,

- А синам усім трьом, вдовпченкам, на своїм
дворі прожитку не має.
Стали люди з довиченків насмі-
хатись,
Став їх господь милосердний невинно
карати.
— „Шо то, ізмовить старший брат се-
редульшему, а середульший—
меншому,
35. Ой шо то ми, браття, не добре учинили,
Шо ми свою матусю рідненьку, вдову ста-
реньку, прогнівили, із двора зогнали!
Добре ми, братця, учінімо¹⁾
Та ходім удову стареньку, свою матір рід-
неньку, у свій дом призовімо.
Як буде у нас матір рідненька, вдова
старенька, проживати,
40. Чи не буде нас так бог милосердний карати?“
Та у святую неділеньку, рано пора-
ненько,
Не спізі орли заклектали,—
Як три удовпченка¹⁾ на чужій двір при-
бували,
До своєї матусі рідненької і вдови старенької
низенько до ніг упали,
45. Та в своїй дом прохали її
і благали:
— „Ой іди-ж ти, мати, на свій двір про-
живати,
Будем ми свої жонн молодії ісинняти,
Будем діток маленьких научати.
То не будуть тебе, при старості літ, чужі
діти у плечі торкати,
50. Будеш ти у своїм кутатстві хліба й солі
вживати!“
А вдова тее, стара жена, зачуває,
Горко плаче та ридає,

¹⁾ Так у Горленка.

Дрібними сльозами проливає
І до своїх синів словами про-
мовляє:
— „Ой, сини мої діти молодії,
35. Що теперешнього часу котрий чоловік
отцеву й материну молитву рано й
пізно споминає,

То отцева і материна молитва на поміч
спомогає,
Чумакові—в чумацтві і богатому—в бо-
гатстві
То отцева і материна молитва на всякий
час помогає!“
Дай, боже!... і т. д.

Горленко. Київ. Ст. 1882, XII с. 497.

К. О вдовѣ и сыновьяхъ.

То не сосна шуміла,
То бідная вдова з своїми дітками говорила,
А милосердного творця на поміч просила:
— А хоть буду хліб одробляти,
5. Да не буду дітей у найми носилати!
Ох як трудно да важко важкий камінь
ізняти—
А ще трудніше і важче вдовиці малі дітки
годувати!
Да жила бідная вдова проживала,
А ніякого супороку та вона не мала.
10. І до великого зросту синів воспитала,
Чужим людям на потурання у руки не по-
давала...
То не сива зозуля кувала,
То бідна вдова своїм діткам інаєтя -долі,
хортуни, прохала:
— „Ох, милосердний творче і веі святії
отці!
15. Поможіть мені малых діток погодувати,
Із їх розума да й діждати!“
Уже бідна вдова синів погодувала.
Уже бідна вдова синів подожидала.
Уже бідна вдова синам доми построїла
20. Уже бідна вдова от їх розуму діждала.
І синів подружила.
Ой, як стали вони, удовиченки, роскішно
проживати,
Стали неньку стареньку гіркими словами
зневажати,
При старості літ за хліб-сінь та докоряти:
25. — Ой, іди-ж ти, мати, на чужий двір ти
проживати.
А нехай ми будем сами знати,
Як се нам господарство содержати!
Один узяв,—за біду руку веде,
А другий по-під боки веде,
30. Третій наздогоняє,
Та в погилицю випихає!
Вивели матір за нові ворота:
— Оце тобі, мати, шлях-дорога та
широка!..
Пішла бідна вдова подовж улонькою,
Да зустрілася із сусідонькою:
35. — „Ах сусідо, судідо, молода челядино,
Та чужая чужанино,
Прійми мене до смерті жити!
Буду я тобі ділечко робити.

40. Хату й сини відмітати,
І добра твого доглядати“.
Да взяла сусіда удовицю за білую ру-
чницю,
Посадила сусіда удовицю у новую
світлицю,
І за повую скамницю:
45. — „Іди-ж ти, мати старая і чужая, в мій
дом проживати,
Да не будеш ти у мене ніякого супороку
мати,
Не будеш ти в мене хати й сіней підмітати,
А будеш ти мені, молодій челядині, поря-
док давати“.
Да жила ж бідная вдова проживала аж три-
надцять годів,
50. Ніякого супороку у сусіди не мала.
А в тринадцятім годі став трім
погрімати,
Стала чорна хмара насту-
пати,
Став удовиних синів громовим огнем госнодь
карати,
І в полі і в домі всю худобу розбивати.
55. Стало їх подвір'я зелом і бур'я-
ном заростати.
Стали їх люде превелико марно
зневажати,
Превелику злобу і сварку
укидати.
Стали об їх люде говорити:
— Ах ви, удовиченки, деє ви в себе хліба-
солі ми не мали,
60. Шо ви свою матір, при старості літ, на чу-
жвій двір ізослали“.
А старший брат каже: „ходімо,
братця, матері прохати,
Чи не перестане нас госнодь
карати?“
Ох, дивітця, браття, який я був собі дом
коштовний ізбудував,
Та скоро свою матусю на чужій двір ізо-
слав,—
65. Да зараз мене госнодь громом огнем іска-
рав,
А у полі і в домі всю худобу поубивав.
Ходімо, братця, матері прохати,
Чи не перестане нас госнодь карати“.

- Підстарший брат каже: рад би я, братця,
матусю до себе забрати.
70. Да - к боюся: жена вельми безбожная да й
у мене.
І так сварка буває що дня у мене".
Самий менший брат до матусі приходить,
Ізтиха словами промовляє:
— „А ходімо, ненько старая, у наш дом
проживати,
75. Не будеш ти супороку ніякого у нас мати.
Будем ми твою старість чтити й по-
важати,
Не будемо ненько старая, за хліб—
сінь тобі докоряти,
Будемъ своїх діточок та страхати..."
А покіль сини матір та уироспли -
80. І в полі і в домі нічого не зоздріли.
А як стала бідна вдова на колінях стояти,

- А до бога руки здіймати:
„О, господи! Як мені тяжко було маленьких
їх хлібом годувати!
„О, господи! нерестань моїх синів карати!..
85. Як стала бідная вдова в їх домі про-
живати.—
Став їм господь видимо помогати,
А й в полі і в домі всю худобу пря-
споряти.
А послушайте, браття, пани-молодці!—
Що хто отця і матку почитає,
90. І отцевську молитву матусню не забуває,—
Да той із дна моря виринає!
Аще хто отця і матки не почитає,
І отцевську молитву матусню забуває,
Да той на березі погибає,
95. А на віки віков!

Горленко. Київ. Стар. 1884 кн. I с. 31.

А.

-
Що єдина вдова на ті їх сльози не вважала,
Тільки вона єдине у сердці поїмила.
Що їх малі дітки пожаліла..
.....
Менший брат в сильно велику дорогу од'їзжає.
5. Старшого брата словами убагачує:
— Старший брат, матусі не прогнівай.
Рано і позно молитви її почитай,
Подружжя, брат, мое й своє зупиняй!
Старший брат уї'ять же великеє сердце-злость мів.

10. Возбратно матусі горко словами укорив,
За руку він брав.
З хати вивождав'..
А присвивея меншому брату у сильно великій дя-
лекій дорозі предивний сон.
Він став плаче - ридас,
15. Своему браттю словами промовляє:
— О, мабуть, браття - товариці,
Мабуть моїй матусі у дома немає,
Шось мені у дорозі фортуна не пособляє!..
Київская Старина, 1884, кн. I, с. 33.

М. Удова.

- Ой то в Неділю рано пораненько барзе-
ранцю зорею
То не сосна въ бору зашумила,
Не зелена диброва зъ буйпомъ витромъ
говорила,
То такъ якъ бідна вдова старенька,
5. Якъ голубонька сивенька,
Съ своїми дитками у домовиці своєї гомо-
нила.
То удова три сыны собі мала,
Якъ ясни соколы,
Та вона ихъ зъ малыхъ лнть до зросту
годувала.
10. У наймы (по наймахъ) не пускала.
Чужимъ людамъ на поталу не давала,
То-ж то вона зъ пымы славы та памьяти,
Старосты пры ихъ жытыя новсегда споди-
вала.
Скоро стали ін сыны до разума доходяты
15. Сталы собі молоде подружжя маты.
Сталы Вдову стареньку зневажаты,
Нєь свого подвирья ссылаты,
„Уойды ты вдово старенька
Одъ нас на чуже подвирья проживаты,
20. Бо будуть у насъ кумы побратымы
У жупацахъ у каптанахъ гуляты,

- Будуть насъ до себе на хлѣбъ на соль, на
бенкеты зазываты,
А ты будешъ, маты старая, у порога стояты".
То вдова зачуває,
25. До сынівъ словами промовляє,
До земли припадає,
Дробнымы слезамы прольває,
Передъ Богомъ навколиники ставає.
„Ой сыны моп. диты молоді!
30. Шо якъ то я зъ вами горювала,
А чого то я теерь отъ Васъ дождала?
Деж мнии смерти дождаты,
Де мнии теерь свою головоньку прыкля-
няты?"
Аще близька сусіда зачуває,
35. До вдовы словами промовляє:
„Ой, не плачь, удово, старенкая жопо!
Иды на мое подвирья будешъ проживаты.
Будешъ миви слугуваты,
Могу тебе Вдову стареньку шануваты й
поважаты".
40. То Вдова на чужимъ подвирья проживає,
Одъ зори до зори николы собі спитку немає.
Та щоденно дробными слезамы прольває
А вже (то вже) въ сынівъ котори кумы
побратымы пылы та гулялы

- Та за дверь вихождали
 45 Та ихъ усудили.
 Шо стольки мы въ Васъ ивемъ - гуляемо,
 Та никола старон матушки въ глаза не
 выдаемо.
 Чы вы-жъ задалы
 Чы запродалы?"
 50. Старший братъ зачуває
 До меныныхъ словами промовляє.
 „Ще дробными, (горькими) слезамы про-
 лывае?"
 „Браты моп менши ридненьки,
 Орлы ясеньки!"
 55. Хедимъ на чуже подвирья упалъ о,
 Та свою Вдову стареньку упросимъ .
 Та впять ні на свой дворъ зазвимо,
 Бо вже-жъ насъ стали люде осудаты,
 Ставъ насъ Господь мылостывый крѣпко
 караты,
 60. Ставъ у поли и въ доми хлеба - солы вмен-
 чаты".
 То въ Неділю Святую рано пораненько,
 То вси тры Вдовычечки на чуже подвирья
 прихождали,
 Передъ нею упадали,
 Слѣзно прохалы іп та благалы:
 65. „Иды-жъ, ты Вдово старенька,—
 Впять на свое подвирья прожываты,
 Лучше-жъ мы будемъ своихъ жонъ сонынаты,

- И малых дитей научаты,
 А ты будешъ намы замышляты,
 70. Будемъ до конца вику шануваты й поважаты".
 То вдова зачуває,
 До синивъ словами промовляє,
 Передъ Богомъ навколиники ставае,
 „Ще дробными слезамы пролывае."
 75. „Ой Святый Боже, крѣпкій Боже!
 Шо якъ тедезь на свитѣ стало!
 Шо шежъ не вспивъ отецъ п маты
 За свого сына подружны взяты
 То заразъ стане хлѣбъ та соль на глаза
 выкыдаты:
 80. А шежъ который чоловікъ
 Отцевську, матерыцу молитву штыть, шануе,
 поважае
 То отцевська матерына молитва отъ гриховъ
 откуляе,
 До царствя небесного провождае,
 Въ купецтви (в реместви) иа поли й иа
 мори, на помощь спомогае,
 Зо дна моря выпимае!
 Дай Боже мыру Царьському
 Народу Хрыстыянському
 Веъмъ и вамъ Православнымъ Хрыстыянамъ
 На здравіе, на многая лета!

Записав П. Мартинович від кобзаря
 Григорія Гриценка (Холодного).

Н. Дума про вдову й синів.

- Мала собі вдова три сини як ясні соколи,
 То вона їх до ума годувала,
 У найми не пускала, у чужі руки на нотагу
 не давала,
 Милосердного творця прохала:
 5. „Поможи мені, милосердний творче, малых
 діток згодувати,
 При старости літ слави, пам'яті дождати!"
 Стали ті сини до ума доходядати:
 „Пійди ти, пенько старенька, у чужий двір
 прожывати:
 Будуть у нас, мати, куми, побратими
 гуляти..."
 10. Мати старая з двора схожае,
 За дрібними слізюнькамп божого світу не
 впадае.
 То близька сусіда на бідну вдову поглядае,
 Словами промовляє:
 „Иди ти, удово старенькая, хочай до мене,
 15. До близької сусіди прожывати,
 Будеш ти мені, молодому челядпну, порядок
 давати".
 То не багато удова у близької сусіди про-
 жывала,
 Тридцять літ і чотпрі,
 Ніякої од сусіда кривди не чувала.
 20. Стали того сусіду куми, побратими знавати,
 Став йому господь милосердний у полі і
 в домі помагати.

- Стали удовиченки без матки старої
 прожывати,
 Став їх господь милосердний безпечно
 бити, карати,
 Стали їх куми, побратими марно зневажати,
 25. Стали вони меж собою велику панась мати.
 То вони зіходились, одну раду радели.
 Старший брат обіллється гірко слюзами.
 „Що то ми, браття, поробили,
 Матку стареньку із отцевого дому розгні-
 вили".
 30. Старший брат словами промовляє:
 „Який я коштовний дом збудовав,—
 Громовим пожаром пішов!"
 Середульший словами промовляє:
 „Мене, браття, господь б'є і карае:
 35. Хлібом і соллю, скотиною і дитиною!"
 Найменший промовляє:
 „Мене, браття, милосердний господь б'є
 й карае
 У домівці на мешканні.
 Ей ходімо, браття, матці старенької у ноги
 впадаймо,
 40. Ув отцевський дом упросімо!"
 То у неділю рано пораненьку прехожали,
 Як сизі орли ирплітали,
 Матці старенької у ноги впадали:
 „Иди ж ти, мати старенькая, до нас прожи-
 вати.

45. Отцевського хліба соли з упокоєм уживати,
Будем тебе, мати старенькая, поважати,
Не будуть тебе молоді жони докоряти.“

От цім то, панове молодці,
Треба отцеву молитву поважати:
50. Отцева молитва і зо дна моря винімає.

Грінченко, Матеріяли, т. III, с. 692.

О. Про вдову.

У Києві на Подолі зелена сосна про-
шуміла.
Ой то не сосна шуміла, — то бідна вдо-
ва, нещастна старая жена
Із своїми дітками говорила.
Ой вона горко горювала, хліб-сінь одробляла,
5. І свої діти маленькі виховала.
Як стали її діти подростати, не стали свою
матір поважати.
Горкими словами неприємними докоряти,
Стали по більших частях із хати про-
ганяти.
Вона керез поріг ступала, за сльозами бо-
жого світу не видала;
10. Вона із тоски із печалі да з ног пова-
лялась.
Старший спя коло окошка сидить, по-
смотрає
І на младшого брата ізгрозна словами про-
мовляє:
„Ой ти, младший брат, іди своєї матері
підвозжати,
„Вона налилась блудна-вина, не можешь
вона на погах устоять“.
15. Вона казує: „Діточки мої, годуб'ята!
„Третій день, як хліб ув устах держала
„І холодною водою уста свої прокротляла;
„Така мене вельми превеликая досада
папала,
„Як я в світі горко горювала, да вас
виховала,
20. „Як я горко горювала і хліб-сінь одроб-
ляла, —
„Така мене горка превелика досада на-
нала“.
Лежить удова, старая жена.
Керез удовиченького двора іде чужая чу-
жина, молодая челядина;
Керез двор прохощає і до старої вдови
спіха словами промовляє:
25. „Ой ти, вдово стара, іди до мене ў домі
проживати;
Буду я хліб-сінь одробляти, а тебе буду
до смерті госпитати“.
Вона возняла рукою і плакала-ридала:
„Ой ти, чужая чужаниця, молодая че-
лядина!
Возьми мене до себе у дом проживати, буду
сіні, хату підметати,

30. Як е в тебе маленькі діточки, — буду день
і ніч коляхати,
Як ти не даси мні, молода челядина,
под тивом погнати“...
Вона од двора одходила, ўперед господа
милосердного попросила.
Зараз її дітям хвортуна не служила:¹⁾
Стало на їх дворищи зело і бур'ян по-
ростати,
35. І не стал їм господь помагати
Не в купечстві, не в ремеслі і не у
трейтьом — пахарстві;
Стала на їх дворищи худоба сходяти,
Стали їх люде не за що не мати,
А дворище пожаром, прахом припадати.
40. Младший снй по двору прохощає і нову
хату виставляє
І до старшого брата спіха словами про-
мовляє:
„Ой ти, старший брате, того се нам не
став господь помагати,
„Що удови старої матері в господі немає.
„Ой ходімо, брате, своєї матері ўдомі
благата, —
45. „Чп не буде нам, брате, господь помагати“.
Ой у пиделю, в воскресний день в усї
дзвони дзвонять,
То не дзвони дзвонять, а то удовини
удовиченьки
В своєї матусі ізвиненія то просять:
„Ой ти, вдово, стара наша мати, іди до нас
ў дѣм проживати,
50. „Будем свої подрузі прийняти, ще і ма-
леньких діток научати“.
Вона на їх прозьби не вповала, толькі їх
вельми маленьких діток сожаліла.
Як стала старая удова, старая жена на їх
дворищи проживати,
Стало на їх дворищи зело-бур'ян пощ-
хати, став їм господь помагати
І в купечстві, і в ремесстві, і у третью —
пахарстві;
55. Стала на їх дворищи худоба прихождати і
цвіль прахом опадати;
Став їм господь помагати, і стали їх люде
поважати.
Слава отцу і сину і святому духу!

Этнографическое Обзорѣніе 1892 к. I с. 175.

¹⁾ „Не став їм бог помагати; як бог не помагає, то кажуть, що хвортуна не помагає.“ Співак.

Хліба соли поживати.
Дай боже миру царському і пароду хри-
стіянському

І всім головою слухаючим
95. На здорові, на многая літа і до конца віка.
IV/6 1900. Миргород. Запис О. Сластьона

Р. Про удову і трьох синів ¹⁾).

- Ой у святую неділеньку,
Рано пораненьку,
Ой, не у бору сосна зашуміла,
Не сивая зозуля кувала,
5. Не дрібна пташка щебетала,—
То бідна удова у своєму домі
З своїми дітьми-розмовляла;
Вона ж ручками-пучками
Хліб-сіль одробляла,
10. Да все синів годувала
Да у найми не пускала,
На погалу не давала,
І все бога-творця прохала:
„Поможи мені, боже,
15. Синів погодувати,
До розуму подоводити
І дома построи́ти
І їх подружити!“...
То скоро бідная удова
20. Їх возростила
І грамоти поучила,
До розуму подоводила,
Дома построи́ла,
І їх подружила.—
25. Стали ті сини удовиченьки
Жити-проживати,
Стали вони у себе
Разную монету мати,
30. Стали вони своєю матір,
Нещасну удовицю, з подвір'я зенлати:
„Ой, іди ти, іди,
Наша мати старая,
Преч із нашого багатого двору,
35. Бо ти нам невдобра,
Діла робити неспособна;
Годі тебе, наша мати старая.
Штвти-поважати,
Своїх жен страхати,
40. Малюх дітей обіждати.
Іди ти, іди, наша мати старая,
Преч з нашого багатого двору—
Будуть до нас
Гості-панове наїзджати,
45. Будуть у нас пити-гуляти—
Тут тобі наша мати
Спокою не буде“.
Це бідная удова зачуває,
Дрібні сльози проливає,
50. Що мовить словами,
Обілляється гіркими сльозами:
„Як то я вас, сини, годувала,

- Як камінь глодала,
А тепера чого я од вас собі дождала—
55. Що йти на чуже подвір'я проживати...
Я буду у другій кімнаті сидіти
Гашіх діток глядіти“...
— „Іди ти, іди, наша мати старая,
Преч з нашого багатого двору—
60. Будуть у нас гості наїзджати
У синіх каптанах
У китаєвих ²⁾ штанях,
А ти будеш проміждо нас ходити
Рамням трусити—
65. Нас молодих челядинов страшити“.
У святую неділеньку,
Рано пораненьку,
Не усі то дзвони дзвонять,
А то тіі три брати
70. Своєю матусю, нещасну удовицю,
З подвір'я ізгонять.—
Найстарший брат
Під руді виводжає,
Середулий брат
75. У потилицю вибиває,
Найменший брат
Ворітечка одчиняє,
Ії бідну клене-проклинає:
— „Іди, бідная удова,
80. На чуже подвір'я проживати,
Бо ти нам невдобра —
Робити діла неспособна,
Оце ж тобі шлях-дорога
Широка і довга“...
85. Пішла бідная удова, плаче,
Стежечки не баче, спотикається,
А сидить найменший син
Край віконечка, насміхається:
„Ой дивіться, хлопці, панове-молодці,
90. Як то наша мати на старість,
Чи вона нашивається,
Чи ума лишається—
Що по-під тинами хляється“.
Обзадумав середулий син—
95. Що мати наша ні вина не напивалась,
Ні ума не лишалась,
Ні під тном не ваялась,
А вона вас годувала
І совершенних літ ожцала,
100. Думала при синах до старости доживати:
Ми ж її з свого подвір'я зснали,
І перед богом і перед людьми
Сміятися стали“.
Пішла бідная удова

¹⁾ В чернетках Сластьона є запис тотожний з сям без виразної помітки від кого. З боку написано: Остап Кальний, ²⁾ Вдруге кобзар співав „у кисієвих штанях“; на мою увагу що „кисієвих штанів не буває“ відповів— „то значить у дорогих—мо тоді й кисієві носили“. Прим. записувача.

105. Плаче, спотикається,
Ідець проти неї чужая-чужанина
Молодая челядина, питається:
— „Чого ти, бідная вдово, плачеш?“
— „Візьми мене, чужая-чужанино,
110. Молодая челядино,
На своє подвір'я проживати,
Буду тобі сіни-хату вимітати,
Буду малих дітей доглядати“.
Чужая-чужанина, молодая-челядина
115. Ворітечка одчиняє,
Бідную вдову до себе зазиває:
— „Іди ти, бідная вдово, до мене проживати,
Не будеш мені ні сіней-хати вимітати,
Будеш тільки малих дітей
120. У хаті доглядати,
І мені молодій челядині
Порядок давати;
Буду тебе за рідную нььку почитати
І до смерги годувати і до життя годувати,
125. Тільки будеш у мене по вік проживати“.
Бідная удова у чужої-чужанини,
У молодой челядини проживала,
Тринадцять год проживала,
На чотирнадцятій год
130. Стали хуртовини наступати,
Стали вдовиченьків побивати —
Що первая хуртовина — дома попалпла,
Другая хуртовина — у полі й у домі порон-
нула,
Третя хуртовина — скотину поморила
135. І нічого вдовиченьком¹⁾ не останвила.
Стали вдовиченьки жити-проживати,
Нічого у себе не стали мати,
Стали гірко проживати.
У святую неділеньку, рано-пораненьку,
140. Тож не у всі дзвони дзвонять,
То про удовиченьків усе люде говорять,
Гості-ванове пили-гуляли,
За двір виїздили, удовиченьків осміяли:
— „Що вже мабуць в удовиченьків
145. Хліба-соли не стало,
Що вони бідную удову
З свого подвір'я зослани“...
Що у святую неділеньку,
Рано пораненьку,
150. То не сизії орли заклепали,
Як три братіки од сна уставали,
Білі лиця промивали,
Божіх молитов промовляли,
Що мовлять словами
155. Обілюються дрібними сльозами;
Став старший син
Братам своїм промовляти:
— „Брате мій середульший, брате най-
менший,
Не гарно ми всі у-трех ізробили,
Що ми свою нььку удову стареньку
Із свого подвір'я прогнали:
Ходім тепера перед богом, перед людьми
Гріх-страм потерпімо,
І свою нььку, удову стареньку
160. На своє подвір'я возмімо;
Будем прохати,
Чи не перестане нас господь
Хоть мало-немного карати“.
Скоро шапки у руки забрали
170. І на коліна унали,
Свою нььку, удову-стареньку,
На своє подвір'я прохали:
„Іди, ньько, удова старая,
До нас проживати,
175. Будем дітей поучати.
А молодих жен спиняти,
І тебе за рідну нььку почитати,
Чи не перестане нас господь карати“.
Бідная удова на сльози не вдаряла.
180. Словами промовляла:
— „Як то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала!
А тепера чого од вас дождала —
Що на чужому подвір'ю проживаю,
185. Да вже й буду на чужому подвір'ю прож-
вати:
Просіть бога і всевишнього творця.
Щоб перестав вас карати,
А я буду на чужому подвір'ї помірати“.
Бідная удова на чужому подвір'ї й по-
мерла;
190. Її слава, її пам'ять
Тайно не пройде;
А тільки її слава.
Її пам'ять пройшла
Міждо морями, міждо землями,
195. Міждо православними христіянами.

Сластьон. Кіевек. Стар. 1902 р. V с. 324.

С. Псальма «Удова».

1. А в Кієві на Подолі
Там зелєна сосна шуміла;
А то ж не сосна шуміла;
То бідна вдова
- (5) З своїми дітками говорила.
2. Горко, горко нам, христіяне,
В бѣлом свѣти бѣлой камень възглощать,
А що горше, тяжше, важше
- Тий бідний вдові
(10) Своіх малих дітей воспитать.
3. А єдина вдова горко слѣзно хлѣб од-
робляла
Да вона своїх дітей воспикала,
Да вона ж їх і в найми не пускала,
Завжде перед богом стояла, хуртуні
воспрохала¹⁾.

¹⁾ Мабуць помилка, замість—вдовиченькам.

²⁾ У Перетца сей рядок розбито на два: в записи С. Маслова один рядок.

Сучасний миргородський кобзар Х. Кушнерик, учень М. Кравченка і М. Дубини.

Малюнок О. Слостьона 1928 р., в Ком. Істор. Писемости ВУАН.

- (15) „А создай же, боже, мойм діткам хуртуну²⁾
Временно шасливую вельмі годану.
4. А единая вдова вже ж вона своїх діток подружила,
А вже ж сі діткам хуртуна вслужила.
А як стали ж ей діткі подружжя мать.
(20) Стали свою матусю забувать,
Тяжкіми, важкіми, горкіми, противними,
досадними словами ей укорять
Ще й із хати проганять.
5. А единая вдова через порог ступає,
За слёзами світа божого не видає.
(25) Вишла вдова за ворота, силно зажурилась,
Од дїтських тяжких, важких, горких,
противних, досадних слов
Із ног повалилась.
6. Старшой же син в оболонь³⁾ восмотряє
І гордо, пишню меншому брату промовляє:
30) — „Ах, іди ж ти, менчий брате, маткі подвождать:
Напилась горко блуду вина
Не може на ногах устоять“.
7. — „Ах, дітонькі ж мої,
Третій день я в устах хліб держала,
(35) Холодною водою устев не прокропила,
Тим же так горкая кровавая смога пала
Як я над вами маленькіми страдала,
А тепер вас дождала,
Тяжкіі, важкіі, горкіі, противніі, досадніі слова
40) Од вас восприняла“.
8. Ах іде ж чужая чужина, молода челядина
На тлю вдову поглядає і до тої вдови промовляє
— „А іди ж ти, вдово, в мій дом проживати,
Да не буду твоїх молітов прогнівлияти.
(45) Буду твою старость поважати,
Рано й вечор буду твої молітви почитати“.
— „А я ж тобі, моя доненько, буду угождати,
Хату й сїни подмітати.
А есть у тебе малесенькі діточкі,
(50) До я буду доглядати,
Що ти не дала под тилом погібати,
Отакіі свої діти мавпи“.
9. А единая вдова од дїтського двора одступила,
Уже ж їім хуртуна не вслужила.
55) А стала ж вона од дїтського двора одхождати
Став їїх господь карати,
Стала їїх худоба пропадати,
- Огнем пожаром погорят
А зело бурьяном став їїх двор заростати.
(60) Отоді стали вона свою матусю вспомянати.
10. А в неділю рано-пораненьку
В усі дзвони дзвонять.
А увидьте, увірте ви християне,
Що вдовини сини своєї матусі звиньніи
покорнійше просять.
(65) Старшой же син у чужой дом уступає,
Перед своєю матусею на колінах упадає,
А горко сє слёзами своєї матусі звиньніи
благое.
11. — „Ах іди ж ти, мати, в наш дом проживати,
Не будем твоїх молітов прогнівлияти.
(70) Будем твою старость поважати,
Рано й вечор будем твої молітви почитати,
Що ти не дала нам малесенькіми подилом погібати“.
12. А единая вдова на їїх прозьбу не вважала
І на їїх слёзи не вдаряла.
(75) А только единос усердіє поімїла
Що їїх маленькіх діток пожалїла.
13. А единая вдова стала к дїтському двору прихождати
І к сирой землі припадати, в бога звиньнія прохати.
Стала в їїх худоба прибувати
(80) І зело бурьян посихати,
Праха, цвіль, попил опадати.
Отоді стали вона свою матусю почитати.
14. Менчий же брат в дорогу дїїзжає
І старшого брата словами ублаготворяє:
(85) „А гляди ж ти, старший брате,
Матусі не прогнівлияти.
Подружжя, брате, мое й свое супнияти⁴⁾
Чи не буде нам шастя - хуртуна
в дорозі хоч мало помагати“
15. А старший же брат упьять сердце-злость мав,
(90) А бравши матусю за руку і за двері вивождав.
А приснявся менчому брату,
Сильно велико далекої дорозі
Придивнїшой сон,
Да устав же він, горко, слёзно плаче ридать.
(95) На менчому⁵⁾ брату промовляє:
— „Десь нашої матері у нашому домі немає,
Бо вже ж нам шастя - хуртуна
В дорозі і мало не помагать“.

²⁾ Шастя значить ото. М. Дуброва. ³⁾ Чи в окошко, чи шоб то. М. Дуброва. ⁴⁾ Матері. бач. шоб не прогнівлияти. М. Д. ⁵⁾ Ніх аж три було, значить. М. Д.

16. А хто отца матір почитає,
 (100) Тому бог щастя й долю посилає.
 А хто отца матір прогнівляє,

У ад в'єчний впадає
 На в'єкі в'єков. Ам'нь.

Збірка С. І. Маслова.

С. Псалма „Удова“.

1. Што¹⁾ у Києві на Подолі
 О²⁾ там шуміла сосна зел'єная³⁾.
 А то⁴⁾ не сосна⁵⁾, а то⁶⁾ зазуля кувала
 А то вдова старесенька
 (5) П⁷⁾ із своїми синами⁷⁾ розмовляла⁸⁾.
2. Ох⁹⁾ тяжко важко сей¹⁰⁾ кам'єнь знімати
 (глодати)
 А ще тяжше малих діток воспитати.
3. Да удова старесенька жила приживала,
 По полю ходила,
 (10) Колос до колоска збирала,
 Хліб-сил'є одирядала
 Да все малих діток воспитала.
4. А на кол'єнях упадала,
 До бога руки вгору піднимала,
 (15) В госнода великого хуртуня то й прохала:
 — „А поможи мені, госноди,
 Сіх діток воспитати,
 Розума¹¹⁾ з їх доброго дождати,
 Подружити, худобою поділити,
 (20) Дома їм построи,ти,
 На три часті їх розспроділати“.
5. Ой стала вдова старесенька жить проживати,
 Став їй бог хуртуню посылати.
 Подружила їх, худобою поділила,
 (25) Дома їм построи,ла,
 На три часті їх розспроділи,ла.
6. О як стала вдова старесенька у синів¹²⁾
 проживати,
 Стали сини своїх жєн напускати,
 Малих дітей не припиняти,
 (30) Матюр вдову старесеньку,
 Гр'єкими словами то зневажати.
7. Стали матері старесенькій
 Хлібом-соллю докорати,
 Із своєї¹³⁾ хати виганяти
 (35) У чужої¹⁴⁾ дом то й проживати.
8. Што¹⁾ й у Києві на Подолі
 В усі звони зазвонили.
 А то люде про вдовиних синів говорили.
9. Ох менший брат і старшому говорять:
 (40) — „Ось дивися, брате,
 Наче наша мати гр'єха не знає
 10. Што¹⁾ в неділю рано-пораненьку
 До служби ідучи¹⁵⁾
 Блуда віна напвлася
 (45) П а із нияг павалилася“.
11. — „Ой ви діточки мої,

- Я трет'єй день як у в устах хліб держала,
 Четвертої день як уста свої водницею про-
 кропляла
 Огака ж, діти, мене великая см'єта то й
 нап'єла.
- (50) 12 Я й із нияг павалилася“.
13. Ой як стали сини свою матюр¹⁶⁾
 Із свого дома виганяти,
 Шо¹⁷⁾ менчий син ворота в'єчн'є,
 А старший бере за руки,
 (55) З двора виводяє,
 Середдужний¹⁸⁾ у плечи з двора випихає.
14. Оце тобі наша стара мати
 Шлях дорога
 І широкая ше й довгая.
- (60) 15. Ох як пошла вдова старесенька
 Путь'єм дорогою,
 А зостри,ла вдову чужая чужен'єця.
 Молода челядина,
 — „Ой ходім, удова¹⁹⁾ старесенька,
 (65) До мене проживати,
 Я теб'є буду хлібом-соллю воспитати“.
16. Ох як пошла вдова старесенька,
 В чужої дом проживати,
 Став же їм бог хуртуню не посылати.
- (70) 17. Стали їх дома гр'єма побивати,
 Стали їх дома погорати,
 Стало їх подв'єрьє²⁰⁾ прохом зіллям²¹⁾
 заростати.
18. Стали їх люде непочитати
 Не²²⁾ в нах'єрстві, не в рем'єстві,
 (75) Не²²⁾ в усл'єкому то й кун'єстві.
19. Ох не багачько вдова старесенька
 Жила проживала в чужом²³⁾ домі —
 Шес'єнадцять то й літ.
20. Ох менчий брат старшому говорять:
 (80) — „Ходім, брате, заберім матер'є¹⁵⁾
 У своєї²⁴⁾ дом проживати,
 Чи не буде, брат, нам лучш'єй²⁵⁾ госнодь
 хуртуню посылати“.
21. Ох як пошли сини своєї²⁶⁾ матері
 У своєї²⁴⁾ дом забірати,
 (85) На кол'єнях упадали,
 Матері великого звин'єн'єя²⁷⁾ то й прохали.
22. — „Ой ходім, мати, наш дом проживати
 Ми будем, мати, своїх жєн страхати,
 Малих діток припиняти,
 (90) Не будем тебе, мати,
 З своєї хати виганяти,

¹⁾ У Ревуцького надруковано: Що. ²⁾ У Ревуцького сього слова — бракує. ³⁾ Рев. — зел'єная. ⁴⁾ Рев. — то-ж. ⁵⁾ У Рев. додано — шуміла. ⁶⁾ Рев. замість „а то“ — не. ⁷⁾ Рев. — дітьми. ⁸⁾ У Рев туг додано: „Сини-ж мої рід-
 ненькі да що я з вами, бідная удівонька, робити маю? Ревуцький в примітці зазначає, що попередній уступ
 тексту змінено по іншому варіантові. ⁹⁾ Рев.—ой ¹⁰⁾ Рев.— білий. ¹¹⁾ Рев.—розуму. ¹²⁾ Рев.— синів. ¹³⁾ Рев.—своєї.
¹⁴⁾ Рев.—чужий. ¹⁵⁾ Рев.— ідучи. ¹⁶⁾ Рев.— матір. ¹⁷⁾ Рев.— та ¹⁸⁾ Середдужний. ¹⁹⁾ Удова. ²⁰⁾ Стали їх по-
 двірря. ²¹⁾ Зіллям. ²²⁾ Ні. ²³⁾ Чужім ²⁴⁾ Своєї. ²⁵⁾ Лучшої. ²⁶⁾ Своєї. ²⁷⁾ Звин'єн'єя.

23. Ох не будем тебе, мати,
Гіркими словами зневажати,
Не будем тобі, мати,
(95) Хлібом-соллю докоряти“.
24. Ох як пошла удова старесенька
У своїй²⁴⁾ дом проживати,
Став на хоробах прах-зілля²⁴⁾ поспихати.
25. Стали їх люди почитати

- (100) ! в нахорстві і в ремстві
У всякому то й купчестві.
26. Став їм бог хуртину посплати
І хліб родити
І скотину то й плодити.

Збірка С. І. Маслова.

Т. Удова.

1. У неділю рано, пораненьку
Нь сивая зузилька кувала,
І нь дробна птничка щебетала,
А то бідная вдовиця
(5) На колінах стояла,
Найвижшого бога прохала.
2. — „Господі милостивий,
Дай же мені своїх сночків
Поженити і подружити,
(10) І дома їм постановити,
І хазайїнами настановити!“
3. Як начала бідная удова
Жити проживати,
Своїх сночків соколочків
(15) Поженила і подружила,
Дома їм постановила
І хазайїнами настановила.
4. Як начали удовичини сини
Жити - проживати
(20) І нь стала своїєї старойі матері
Спочитати й поважати,
А начали свою стару матір
С хати впроважати.
5. — „Іди ти, мати, з нашої хати,
(25) Бо ти ж нам негодная й невдобная
Ні хати ні сіней вимітати,
Ні малих дітей колихати;
Толькі ти годная
З нашими жєнами
(30) Сварку мати!“
6. Однй бере за рученьку,
А другий—за другу,
А третій доганяє
І ворота одчиняє
(35) І кулаками під боки даває.
Вивели стару матір
За двір, за ворота:
— „Оце тобі, мати,
Шлях і дорога широка“.
- (40) Самі вернулись у світлоньку,
В оконечко видивляються,
З своєї старої матері
Насміхаються.
8. — „А девіться ви хлопці молодці.
(45) Як наша мати у неділю рано
Вина напивається,
По вид тивами й валється“.
А бідная удова
Ріскі в роті не мала.

- (50) Аж кревава смага пала.
9. Пошла бідная удова дорогою широкою
І зостріла сусідку,
Молодую челядинку.
— „Сусідко ж, молодая челядинко,
(55) Возьми мене в свой дом жити проживати,
Буду тобі хату й сіней вимітати,
І малу дитину колихати
І тебе, молодую челядину,
На путь настановляти“.
- (60) 10. А сусідка, молодая челядинка,
Нічого не говорить,
Да бідную вдову,
З землі піднимав
Да до себе в дом
(65) Жити - проживати проважає.
11. — „Іди ти, бідная удова,
В мой дом жити проживати,
Не будеш ти бідная удова
Ні хати ні сіней вимітати
(70) Ні малойі дитини колихати,
Толькі будеш мене, молодую челядину,
На путь настановляти“.
12. А не довго бідная удова
Жила в сусідчинному домі —
(75) До півтринадцятого года.
А де взявся вітер, грім, буре—
Дома сивам поналило,
А худобу у полі забило.
13. — „Ой ви хлопці - молодці,
(80) Як не стали ми своїєї старойі матері по-
важати,
Начав нас господь карати“.
14. А самий менчий нічого не говорить
Да до сусідки у дом уступає,
На коліна упадає
(85) Да свою стару матір
До себе в дом жити проважає.
15. — „Іди ж ти, мати, у наш дом проживати.
Будемо дітей лякати,
Жєннв страхати,
(90) Чи не перестане нас господь карати?“
16. А бідная удова з сусідчинного дома ви-
ступає,
До свого сина в дом уступає,
На коліна упадає
І за своїх сночків-соколочків
(95) Опьять бога проважає.

Збірка С. І. Маслова

ТТ.

- Ой у святу неділю рано пораненьку¹⁾
 То ж то не сосна в бору шуміла
 А не райська пташечка дробними голосами
 щебетала
 Тож не райська пташечка щебетала
5. Не сива зозуленька кувала,—
 То нещасная удівонька з своїми синочками
 речі розмовляла
 Як же то їй горко²⁾ сей хліб одробляти
 Кривими рученьками його заробляти
 То так же горко вас, малесеньких діток
 годувати
10. Начала ж тая нещасная удівонька
 Кі своєї землі припадати
 Ручі в гору піднімати
 Творця небесного к собі благати³⁾
 „Боже мій творче спасе милостивий
15. Стань мені на поміч
 Поможи мені сі три сини погодувати
 У найми не допускати
 На чужій рученьки на поталі не дати
 Тільки їх з молодецьких літ
20. К доброму розуму призводжати“.
 Начали ж то вони жити проживати
 І всію побратину зазивати
 І водку пирувати
 Свою нещасну матінку
25. Із нової світлоньки⁴⁾ виражати.
 Що найстарший синовець
 У потилицю вибивая
 Середульший під правую рученьку вивождає
 Найменший же синовець⁵⁾
30. Нову світлоньку отворяє
 Свою нещасну матінку вивождає.⁶⁾
 „Ой іди ти нещасная наша матінко родная⁷⁾
 Що ти їй невдобна — ти їй недостойна
 Сіни й хату вимітати
35. Нам малесеньких діток доглядати
 Із нашими молодими женами проживати
 І нас з молодецьких літ доброму розуму
 призводжати“⁸⁾
 Та то вони водку пирували
 Пім⁴⁾ словами прорікали:
40. „Ой чо ж то ми вашої нещасної матінки
 Родної у господі не видаєм?“⁹⁾
 Як пішла та нещаслива удівонька
 Улицею широкою, дорогою далекою
- Стріла вона молодую челядину, близькую
 сусіду
45. „Ой здорова будь молодая челядино, близь-
 кая сусідо
 Прийми ж ти мене жити проживати
 Буду я жити й проживати
 (Сіни й хату вимітати⁶⁾)
 Малесеньких діток доглядати²⁾)
50. Близькая сусіда горкого слова не сказала
 Свою нещасну сусідоньку¹⁰⁾
 У свій дом принімала
 Горкого слова не ісакала
 Не желаю щоб ти сіни й хату вимітала
55. Маленьких діток доглядала¹⁾
 Тільки мене молодую челядину
 З молодецьких літ доброму розуму призво-
 ждала.
 Не множество вона з ними проживала
 Тринадцять літ проживала
60. Сіни й хату вимітала
 Малих діток доглядала¹⁾
 Чотирнадцятого году¹⁾ не спіяла хмара стала
 пастувати
 Стали ж то грозові громи ухаждати¹¹⁾
 Удовичених сивов став господь карати
65. Першая¹⁾ хуртовина — у полі хліб не вродила,
 Другая¹⁾ — скотину побідила,
 Третя¹⁾ — оселю спалила.
 Начали ж то вони
 Собі совіти мати
70. Брат братом узивати—
 „Брате мій старшой, голубе сивой
 Ходімо ізпросімо своєї нещасної матінки
 родної
 Будемо хліб одробляти
 Йі воспштати
75. Чи не перестапєть нас господь карати.
 Начали ж то вони к своєї землі прина-
 дати
 Ручі в гору піднімати
 Творця небесного к собі благати
 Слезно плакати ридати
80. Своєї нещасної матінки рідної прохати
 Ой іди ти нещасная
 Наша матінко родная
 Будемо хліба одробляти
 І тебе воспштати

¹⁾ Сі слова подано в скороченню. ²⁾ Дописано, мабуть при другому слуханню текста.— В світі жити, проживати.
³⁾ Дописано — Слезно плакати, ридати. ⁴⁾ Слово не докладно розібрано. ⁵⁾ Дописано — Скоро убірається. ⁶⁾ Сей рядок мабуть дописано.

⁷⁾ Дописано—Начали ж то вони у нову квартиру
 видивляться,
 Із своєї нещасної матери рідної насміхаться
 „Ой дивітеся братія чи наша мати з ума не лишається
 Чи зеленого блудного вина напивається
 Що по під нашим подір'ям тняється.“

⁸⁾ Очевидно сивак слабо пам'ятав сю думу і плував окремі частини тексту. Записувач видно хотів їх якось координувати, але текст залишив в неупорядкованім виді“.

⁹⁾ Дописано — Тебе молодую челядину з молодець-
 ких літ
 До доброго розуму призводжати

А найменший брат старшому словами прорікає
 „То ж брате, наша мати з ума не лишається
 Зеленого блудного вина не напивається
 За гарячими слізеньками
 Стежки дорожки не видає“
 частини тексту. Записувач видно хотів їх якось
 на сусідоньку. ¹⁰⁾ Дописано — Грозові громи ухаждати,
 Дробнії дощі накрапати.

85. Чи не перестане пас господь карати
 Нещасная удівенька своїм серцем сожалола
 Начала ж то вона
 Ї сирій землі припадати¹²⁾
 Творця небесного к собі благати¹²⁾
 90. Слезно плакати ридати¹²⁾
 Боже мій творче, спасе милостивий
 Прости мня согрішенія⁴⁾
 Три сини мала¹³⁾
 І всіх трьох спородила
 95. І їх возкормила

У найми не допускала
 На чужі руки на поталі не дала
 Усім трьом дома состроювала
 Молодецьких літ доброму розуму призво-
 ждала

100. Тільки за них хліба соли недождала
 Що в неділю рано пораненьку
 Не в усі то дзвони дзвонять
 То про удовичених снівдців люде говорять...
 Збірка О. Сластьона в архіві Комісії Історичної Мі-
 сенности.

У.

- У Києві на Подолі
 То не зелена сосна шуміла
 То нещасна удова горко плакала ридала
 Із своїми синами соколами речі розмовляла:
 5. „Сини мої соколи, ви діти малії
 Як би мені вас скормити, згодувати
 І до розума дождати¹⁾
 Щоб і в найми не пускати
 Ручок на поталу не дати²⁾
 10. Як мені горко сей хліб одробляти
 Кривими ручками, невиними пучками хліб
 одробляти
 Щоб мені вас до розуму дождати
 І в найми не пускати
 А щоб при старості літ, своєї неспособности
 15. Хліба соли з вас дождати.“
 У неділю рано-пораненьку
 То не равня зозуля кувала
 І не дробная пташка дробними гласами
 щебетала
 То ж нещасна бідна удова на колінка
 припадала
 20. Горко плакала ридала, Христа небесного
 просила, благала
 „Ах боже мій, творче мій, спасе милостивий,
 Поможі мені, боже, сих трьох снівд зго-
 дувати
 І до розуму дождати
 Щоб і в найми не пускати
 25. Ручок на поталу не дати,
 При старості літ, своєї неспособности
 Хліба-соли з їх дождати.“
 Бог милостивий, спаситель усердний
 Відвій удові на поміч допомагає
 30. Її молитви у жертву приймає.
 Та не довгоє время бідна удова горювала
 Трьох снівд скормила, згодувала.
 І в найми не пускала
 Ручок на поталу не давала
 35. У друзі їх подружила
 Щастя їй долі подарила
 До розуму дождала —
 А з їх при старості літ
 Хліба-соли не дождала.

40. Що єсть найвервий снівдєць
 Бере тую бідную удову за правую рученьку,
 А середальший за лівую,
 А самий найменьший поскореньку удягається
 У перед вряжається
 45. І двері отворяє³⁾
 І горькими сльозочками угорчає.
 Тогда всі три сини
 Гордими словами промовляють
 І матір'ю рідною називають;
 50. „Іди ти мати із нашої хати
 На чуже подвір'я жити проживати
 Ти не вдобна і не достойна
 У наших подвір'ї постояти
 Ти не способна ділечка робити
 55. І недостойна ти нам замияпляти.
 Ми не будем тебе ні шити, почитати
 І не будем ми тобі хліба-соли давати
 І через тебе своїх жен страхати
 І маленьких діточок лякати.“
 60. Бідна удова сі речі зачуває,
 Горко плаче ридас
 Із подвір'я виходас,
 Ну вони три вдовиних сини
 Велико-дуже горді бували
 65. На її сльози не вдарили
 Ворітєчка затворили, сами у світляцю
 уступили,
 Край віконь посідали.
 Віконечко одчиняють
 У віконечка видвляються,
 70. З своєї матері пасміхаються:
 „Он дивіться, браття,
 Чи наша мати ума лишається
 Що в неділю пораненьку
 Блудного, зеленого вина нанивається
 75. По-під нашим подвір'ям тпняється.“
 Ну бідна удова ні вивала ні їдала
 Ні хліба соли неживала
 Тільки у неділю рано-пораненьку
 Гарячі сльози проливала.
 80. Вони один на одного соглядаються
 Совіти складають
 „Ось ходімо братці її возмімо

¹²⁾ Кінець слова закреслено, дописано-ла і закреслено також. ¹³⁾ Дописано — Чада іміла три сини спородила.
¹⁾ Дописано — У друзі подружила. ²⁾ Дописано — при старості літ, своєї неспособности хліба одр. ³⁾ Дописано — з горда речами промовляє: Іди ти, мати, із нашої хати На чуже подвір'я проживати.

- Да иреч од двору ирведемо,
Нехай вона тут не тпняється
85. Нам молодим челядинам страмоти неза-
даває.“
- Саме найпервий синовець
Із світлици вступає
І ворітечка отворяє
За білуру рученьку бере провождає⁴⁾
90. Іди ти мати од нашого двору
На чуже подвір'я жити-проживати
Бо наїдуть до нас гості
На ковпках вороненьких
І в жупанах голубеньких
95. Щей у картузиках гарненьких.
А ти будеш мати⁵⁾ нам⁶⁾ страмоти завдавати.“
Ну бідна вдова сі реча⁷⁾ зачуває,
Гірко плаче ридає
Їх синами називає:
100. „Сни мої дорогі,
Ви діти мої рідні,
Я вас скормила згодувала
І до розума довождала
А з вас хліба-соли не дождала.“
105. Самий первий синовець промовляє:
„Та довольно тобі мати сих речов⁷⁾ промовляти
І нам страмоти завдавати
Тоді бідна вдова сі реча зачуває, горко
плаче, ридає,
А й пішла ж вона бідна удова
110. Широкою вулицею понад сусідськими дворами
Умивається горячими сльозами
Зострічає вона свою близькую сусіду
Молодую челядину.
„Ой здорова була близькая сусідо,
115. Молодая челядино
Прийми ж мене до себе жити проживати
Буду я тобі хату, сини вимітати
І ділечко проробляти
І твоє малевьке дитя доглядати,
120. Тебе молодую челядину путь на розум на-
ставляти.“
- Блиька сусіда, молодая челядина
Не горда бувала
Згорда слово неказала
За рідву нььку почитала —
125. „Иди ти, мати, до мене жити проживати
Не будеш ти мені ділечка робити
Ні хати-сівей замітати
Тільки будеш маленьке дитятко доглядати
Та мене молодую челядину на путь на розум
наставляти.“
130. Ну бідна вдова 12 год живе проживає
І робить проробляє
Що день — ночі спідку⁸⁾ не має.
Дванадцятого году стала вдова доживати
Стала болізними страждати,
135. А вдовиних синів став господь видимо й не-
видимо карати.
- Нівчим хортунн їм не посилає.
Що єсть те⁹⁾ то перва хуртовина
Од спасителя немплостива —
Хліба у полі не вродила.
140. А хтора хуртовина усю скотину їм побідила.
А ще третя хуртуна — всю оселю спалила
Тучами-громами дома їм розбила.
А вдовиві сини веліко-горді бували
На те не дуже уповали
145. Пир пирували, гостей зазивали,
Кумів побратимих.⁹⁾
Не багато вони прогуляли
Три веділі пирували разніі речі розмовляли
А в треті неділі стали вони пир зкончати
150. Гостей провождати —
Ну чужа чуженя⁷⁾ стало про нещасну удову
клопотати:
„Що то, братця за законство⁷⁾
Що ми у вас три неділі пили, гуляли,
Разніі речі розмовляли
155. А вашої матері у вашій господі не видалп.
Чи у вас хліба куска ні в полі, ні в домі
не стало?
Що ви свою нььку з дому зослали
Хліба куска її не дали.
Вона ж бідна удова вас скормила, згодувала
160. І до розума довождала
І у найми не пускала
До возросту вас ізгодувала
І в друзі подружила, щастя-долю подарила.
Ручок вапих нікому на стирання не давала —
165. А тепера із вас хліба солп при старости літ.
Своєї неспособности,
З вас недождала.
За те вас господь видимо й невидимо кар,
Нещасні хортунн посилає.“
170. А тоді найменший синовець уже обрзу-
мився
Із господи вступає
На колінка припадає
Слезно плаче ридає
Христа небесного умоляє:
175. „Господи боже мій, спасе мплостивий!
Прости мене, боже, що я сочинив¹⁰⁾
Що я свою нььку, бідну удовоньку
Горкими словами угорчав.“
Саме менчий брат до старших братів про-
мовляє:
180. „Брати мої малі — родино сердешна
Довольно нам братця пирів пирувати
І пити⁸⁾ гуляти,
Ай ходім же ми у сусідський дом
Своєї матері просити благати
185. До себе жити проживати,
А чи не перестане нас господь
Видимо й невидимо карати?
Таких нещасних хортунн послати“
А тоді всі три оброзумилися

⁴⁾ Дописано — і горкими словечками угорчає. ⁵⁾ Дописано — у нас у подвір'ї стояти. ⁶⁾ Дописано — молодим челядином. ⁷⁾ Се слово підкреслено. ⁸⁾ До сього слова примітка — значить неспочиває ⁹⁾ Слово не зовсім певно розібране. ¹⁰⁾ Дописано — за молодих літ свою нььку угорчив.

190. У сусідський⁹⁾ дом уступили—
Саме найпервий синовець
До сусіди у господу уступає
На колінка припадає,
Горячі сльози проливає,
195. Свою матір просить благає:
— Іди ти мати до нас жити проживати
Будем тебе шити, почитати
І не будем хлібом соллю докоряти.¹¹⁾
Ну бідна вдова не горда бувал
200. І згорда й слова нічого не сказала
Вона своєму чаду рада бувала.
Із сусідського дому виступає
Горко плаче, ридає,
На колінка припадає, горко плаче, ридає,
205. Хреста небесного умоляє.
„Боже мій, творче мій, спасе милостивий!
- Прости мене, боже.
Що я на світі проживала,
Що я своє чадіє⁷⁾ горко заклинала,
210. Що тепера господь їх видимо і невидимо карає
„Ні в чім хортуні не послає.
Бог милостивий і многотерпеливий
Бідної удови молитви у жертву принімає
І на помоч їй помагає.
215. Хто матусину молитву почитає
То йому господь помагає
Со дна моря випімає, у всячині помагає,
У кремстві¹²⁾, у всяком реместві помагає.
Народу царському, усему миру християн-
ському
220. Нам братія на многія літа.¹³⁾

Збірка О. Сластьона в архіві Комісії Істор. Пісенности.

УУ. Удова.

- На славній Україні у славнім городі у Кры-
лові
Жила бідна стара вдова
І міла в себе три сини як ясні соколи.
Із малых літ кохала годувала
5. Своїми трудами та руками хліба соли за-
робляла
Та своїх синів годувала,
Чужим рукам на потеранія не давала,
Славп й пам'яті від їх дожидала.
А сини всі три поросли, всі три до доброго
розуму дійшли
10. І всі три коні посіддали, на рынок крылов-
ський гулять поїзжали
По рынку Крыловському проїзжали, ні ху-
дого ні доброго не видали.
В свою домовоньку прибували
Велику неправду починали,
Свою матусю стареньку, як голубку си-
вевьку,
15. Та із дому і з двору проганяли.
Во своїй матусі старенькій словами урікали:
„Іди стара мати із нашої хати,
Де нинде будеш проживати (будеш своїми
трусами та руками)
Хліба соли заробляти,
20. Щоб у нашім домі та у нашім сімействі та
нам не мішати.
Бо в нас будуть жони молодії та діти малії
То ти їх будеш словами укоряти,
То вони щастя й долі через тебе не будуть
собі мати“.
То мати старая це слово від синів не добре
почувала
25. — Сини мої діти молодії! Скільки рік як я
вашого отця сховала
З вами малыми горювала, своїми ручками
та пучками
Хліба соли заробляла, та вас годувала
- Беже мій, боже мій, що я тепер на старість
від вас дождала!
Де я тепер буду віку доживати
30. При старости рік, смерті ожидати?
Хто мене старую буде доглядати?“
То йде матуся старая з двору од синів, спотикається,
Дрібними сльозами умивається,
То найменчий син сидить коло віконечка у
квартирочку видивляється
35. З своєї матусі старенької насміхається:
„Ой двітєся, каже, братьця мабуть наша
матуся вперед нас у Жиди рандаря
пробувала,
Добрую горілочку повивала,
Бо вже недурно йде шляхом спотикається
Під плечем пляшка, а може й дві?“
40. Та пішла матуся від сивів шляхом крылов-
ським, спотикається
Дрібними сльозами умивається,
То вона за слезами й світа божого не видає
А синів своїх, бідних вдовиченків, клене й
проклинає:
„Бодай же вас, сини мої, бідні вдовиченки,
45. Щоб вас у полі й у домі нобило разом три
ведолі.
Щоб вас перва недоля нобила, щоб вам бог
хліба невродив,
А друга недоля вас щоб побила, щоб вас
добрі люде не стали знати,
Добрими словами поважати,
А третя недоля вас щоб побила щоб ви в своїм
домі та в своїм хозяйстві, в своїм
променканії з молодими жонами
щастя й долі не мали!
50. Як ви свою стару матусю з двору про-
гнали“.
То на те время десь узаявся близький мо-
лодій сусіда

¹¹⁾ Дописано — Будем тебе шити і почитати. ¹²⁾ Прим.— у чому вгодас. ¹³⁾ Примітка— у Києві у одного монаха.

- Стару вдову на дорозі стрічає
За руки від землі віднімає,
С кешені хустку витягає, старій удові сльози
утрає:
55. До старої удови словами промовляє:
„Іди стара вдово—будеш у моїм домі про-
живати
Будеш у моїм домі молодим нам порядок
давати
Будем тебе почитати, поважати, хлібом і
сіллю годувати“.
- То живуть удовиченки без матусі в сла-
вному городі Крилові
60. Рік або й два або й три.
Та в неділеньку рано було пораненьку
Стали буйні вітри повівати
Сильніш ¹⁾ тучі-громи наступати
Став удовиченків господь милосердний за
старую матусю карати
65. Зразу їм бог погодив—хліба в полі не
вродив
А друга недоля їх побила—що не стали їх
люде добрі значі
Добрими словами поважати
А третя недоля їх побила, що нестали вдо-
виченки у своїм домі
Та в своїм промешканій з молодими жонами
70. Щастя їй долі мати.
То ві ¹⁾ святую неділеньку рано пораненьку
Стали вдовиченки у своїм домі совіт при-
кладати.
Що старший брат став менчих научати та
наговоряти ¹⁾:
„Ой дивіться каже братця—це за нашу ста-
реньку матусю
75. Став господь нас карати.
Поки ми свою матусю почитали та нова-
жали
Хлібом та сіллю годували,
Поти нам бог годив, хліб у полі родив.
А як перестали свої матусі почитати та
поважати
80. То став нас господь милосердний у полі і
в домі карати,
- Щастя та долі нам не дарувати.
Ходім темер, каже, братця у чужий двір
свої матусі прохати,
Може нам буде господь милосердний гріхи
процати.
Ходім, каже, братця темер в чужий двір,
85. Та впадемо свої матусі старенькій низенько
до ніг“.
- Коли ж ті бідні вдовиченки стали в своєму
домі пред іконами,
Богу помолвились
Та пішли в чужий двір, та низенько своїй
старенькій матусі
У ноги вклонились
90. Стали свою стареньку матусю прохати
та благати,
В свою домівоньку проваждати,
Стали своїх жен молодих научати,
Щоб на неї не вкоряли, не врікали,
Щоб стареньку матусю почитали.
95. Тоді ж вдова старенька стала в своїх снів
у домі проживати,
Стала в унокої хліба соли вживати,
Стала пред іконами на колінка упадати,
Руки в гору піднімати,
Та госнода милосердного прохати та благати
100. „Та й не велиш же, госноди, моєї клятьби
Що я своїх снів кляла, проклиннала
Що я в своїй головочці великий перозсудок
мала“.
- Зразу їм бог погодив—хліб у полі вродив,
Стали їх люди добрі знати
105. Добрими словами поважати.
Стали тоді вдовиченки щастя їй долю мати.
Слава про вдову криловську і про трьох
снів од нині до віка, а вам усім
на здорові на многая літа.
- Хто отця й матір почитає та поважає
Той новік собі щастя має
110. А хто отця й матусі не почитає і не поважає
Той новік собі щастя й долі не має.²⁾

Збірка О. Сластьова.

Ф. Про вдову и трех сынов.

- Гей, гей, гей!.
1. Як на славной Україні,
В славном городі у Крилові,—
Сам ¹⁾ жила стара жена удова
І міла в себе три сини,
5. Як ясні соколи,
З малих літ кохала-годувала,
Чужим рукам на поцирання не давала.
Слав-нам'яти сподівалась.
А вже сини всі три підросли,
10. Усі три до розуму дійшли,
- Усі три коні посіддали
І на ринок криловський гулять воїжджали.
Гей! по ринку криловському проїжджали,
Ні худого, ні доброго не видали,
15. У свою домовку приїздили.
Ой у своїй домівці не велику зазнобку
счинили,—
Свою мати стареньку з двора вигонили:
Гей! іди, мати, де пробувати,
Хліба-соли з унокоєм уживати!
20. Бо будуть в нас, мати, жени молодії,

¹⁾ Не розібрано достоту. ²⁾ Приказується після думи. О. С.

¹⁾ Маб. помилка — там.

- Будуть дітки маленькі,
 Будеш ти їх проклинати,
 Будеш лякати,—
 Ой не будуть вони щастя-долі собі мати.
25. А ти йди де-інде пробувати,
 Хліба-солі з упокоєм вживати.
 Як стала мати тиї слова зачувати: 2)
 Ой, сини ж ви мої, діти молодії!
 Скільки я за вами рік горювала,
30. Пучками та ручками кусок хліба заробляла,
 Та вас годувала.
 А тепер чого я од вас діждала!
 Де ж міні тепер 3) віку доживати,
 Де ж міні смерті дожидати,
35. При старості літ віку свого докончати?
 То мати йде со двора, спотикається,
 То мати руки до господа бога піднімала,
 Сини свої проклинала:
 Геї, щоб вас у полі побило разом три
 неолі:
40. Щоб вас перва недоля побила,—
 Щоб бог хліба не вродив;
 А друга недоля щоб побила,
 Щоб не стали вас люде знати,
 Добрим словом покликати.
45. Третя недоля щоб побила,—
 Щоб ви у своїй домівці на промешканні
 Щастя-долі не мали.
 То мати 4) йде, спотикається,
 За сльозами світа божого не видає.
50. То десь узявся близький сусіда,
 Взяв мати за руку,
 Винув хустку з кишені,
 Став їй сльози витирати:
 Іди ти, мати, 5) до мене пробувати,
55. Хліба-солі з упокоєм уживати;
 Ти будеш нас на все добре навчати,
 А ми тебе будем шанувати й поважати.
 Найменший 6) син при 7) віконці сидить
 в кватирку поглядає,
 Із матері старевької насміхається:
60. Геї, глянте, братці,—
 Либожь же наша мати стара поперед нас
 у жида рандаря пробувала,
 Добру горілку понивала:
 Не дурно іде—спотикається,
 Під плечем пляшку несе або, може, й другу.

65. Живуть сини год, живуть сини два, живуть
 сини три.
 Зараз їм бог погодив,—
 У полі хліб не вродив;
 Друга їх недоля побила,—
 Не стали їх люде добри знати,
70. Добрим словом покликати;
 Третя недоля їх побила,—
 Не стали вони в домівці на промешканні
 щастя і долі собі мати.
 То в неділю рано-пораненьку
 То не перкві 8) звонять—
75. То бідни вдовиченькі у своєму дворі гомо-
 нили;
 Як ми свою матерь шанували, поважали,
 Тоді нам бог годив—
 В полі хліб родив;
 Люде 9) нас знали,
80. Добрим словом покликали;
 І в своїй домівці на мешканні щастя-долі
 собі малі. 10)
 А як не стали ми свою матерь шанувати-
 поважати,
 Став нас бог корати. 10)
 Ходімо, братці, в 11) чужої двір
85. Та упадем матері крижом до ніг:
 Та йди ти, мати, до нас пробуживати 12),
 З упокоєм хліба-солі вживати,
 Ми будем своїх дітей науцати,
 Щоб на вас не нарікали.
90. Ой, як 13) стара мати ті слова зачувала,
 Тоді ж то мати старенька до бога, до го-
 спода милостивого руки нуднімала,
 Господа милостивого 14) прохала, благала:
 Ой, услыш, господі, просьби моєї,
95. Не услыш, клязьби моєї,
 Що я своїх синів кляла проклинвала:
 У своїй голові великій ирасунок мала.
 Зараз їм бог погодив,—
 У полі хліб уродив;
100. Стали їх добрі люде знати,
 Добрим словом покликати,
 Стали вони в домівці на промешканні
 з молодомі 10) женами щастя й долі собі
 мати.

М. Сперанский, с. 11.

ФФ. Про удову.

1. Ой, не діврова зашуміла*),
 Як удова старая
 З своїми дітками маленькими
 У своєму дому гомоніла.
- (5)2. Мала собі вдова три сини,
 Як лєний, гласний соколи;

- Вона ж 1) годувала,
 До зросту у найми не пускала,
 Ой, вона ж своєю 2) головною при се-
 рості літ
- (10) При їх житія сподівала.
 3. А скоро стали сини до разума доходити

2) Варіант: то мати сеє зачувала—Слезно плакала. 3) При співі се слово пропущено. 4) Вар.— то мати старенька со двора. 5) Вар.— Іди ти чужа мати. 6) Вар.— Геї, найменший. 7) Вар.— біля при. 8) Мабуть помилка— не в церкві. 9) Вар.— Тоді люди. 10) Так у Сперанського. 11. Вар.— Геї, да ходімо ми в. 12) Помилка? Вар.— проживати. 13) Вар.— Ой тоді як. 14) Вар.— милостивого.

*) Наголошені букви з причин технічних набрано курсивом. 1) В співі, Колесса II с. 66 „ж“ нема. 2) Запис Л. Українки—свої.

- Стали молоде подружка³⁾ принімати,
Зараз стали матір, стару вдову,
На сміх підіймати.
10. 4. Зараз стали матері, старій вдові,
Хлібом-сіллям дорікати,⁴⁾
Із домівки ізенлати.
5. „Иди ж ти, нене(и), пріч від мене(и)!
І будуть, нене(и), гості в мене(и)
(20) Царі та князі,
Будуть пати, гуляти,
Будеш ти, мати старая,
У порога геть стояти.“
6. „Ой, то я ж тебе не знатиму
(25) За своєю гордощею,
Як тебе назвати, вже⁵⁾ й мати!“
7. А та вдова се зачуває,
З двора схожає,
По вулиці склоняє, валяє,
(30) За своїми⁶⁾ дробними слъозами
Світа божого не видає:
„Що великая туга коло мого серця,
Мов хто ножем пробиває.“
8. Близькі сусіди поглядали:
(35) „Ой, удово, старая мати,
Иди в наш чужий дом проживати!⁷⁾
Будем⁸⁾ тебе хлібом-сіллям году-
вати,
Будеш ти наших маленьких діток
доглядати.“
9. А вдова те зачуває,
(40) У чужий дом ухощає,¹⁰⁾
Живе, проживає
Хатку помітає,
Лавки помиває,
Ой, на ранній зорі, на вечірній
- (45) Спочивання собі
Ніколи вона вже не має;
Ой своїх¹¹⁾ синів збарзе знева-
жає,
Клине,¹²⁾ проклинає:
10. „Ой, сини мої, сини,
(50) Три, як ясені, гласніі соколи!
Ой, бодай ви от нані до віку ща-
стя-долі не мали,
Як ви мене при старости літ
11. З домівки зіслали!“
„Що як я ручками та пучками
(55) Хліба-соли заробляла,
Та вас годувала,—
А тепер хотяб ні пила, ні їла,
Хотяб у вас в тихомирстві ще по-
сиділа.“¹³⁾
12. Та которі¹⁴⁾ в них пила та гуляли,
(60) За ворота вийшовши їх осуждали:
13. „Братіки милі,
Голубоньки сиві!
Скільки ми в вас п'ємо та гуляємо,
Ой, чому¹⁵⁾ ми старої матері
(65) Ой, у вічі (видом не видаємо?¹⁶⁾)
14. „Чи ви її завдали,¹⁷⁾
Чи ви її запродали?
Чи вона в вас хліб-сіль переїла,
Чи вона при старости літ
(70) Де вона вас осудила?“
15. А старший брат те зачуває,
До утрені божественної одхожає
Утреню божественну вислухає,
До господи прибуває,
(75) До братів словами промовляє:
16. „Братіки рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
Нуте ж думати, гадати,
Як би нам стару матір
(80) У свій дом обіськати.“
17. „Став нас господь видимо карати,
Став у полі і в домі
Хліба-соли вменчати,—
Чи¹⁸⁾ не стало без старої матері
(95) Порядків у нас доставати?“
18. І то не орли заклекотали,
Як три вдовиченки старої матері
Шукали та питали.
19. А скоро в третім дворі напитаєли,
(90) У хату вхожали,
Словами промовляли,
Сльозами обливали,—
Неньку стареньку
Прохали та благали:
(95) 20. „Гй, мати старая,
Иди в свої¹⁹⁾ дом проживати!
Будем тебе хлібом-сіллям году-
вати,
Будем свої маленькі дітки спина-
няти,
Будем тебе штити, шанувати й по-
важати.“
- (100) 21. А та вдова те зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:
„Ой, сини ж мої, сини,
Три, як ясені, гласніі соколи!“
- (105) 22. „Ой, не так то отцевську²⁰⁾ - мате-
рину молитву упросити,
Як її розгнівить;
Ваша душа от нані і до віку
Гріхов не одкупиться,
Очі мої на вас не зоглянуться!“
- (110) Як то вдова кляла-проклинала,
І ще ж подумала й погадала...²¹⁾
23. (Зо дна моря) винімала,

³⁾ Л. Укр.—подружка. ⁴⁾ Л. Укр.—нарікати. ⁵⁾ В співі с. 69 — ти. ⁶⁾ Л. Укр. — своїми. ⁷⁾ В співі, с. 70 — мати старая. ⁸⁾ Сі три стихи проспівав кобзар два рази: раз вийшла краще мелодія — а другий раз слова. Ф. К. ⁹⁾ Л. Укр.—будем ми. ¹⁰⁾ Л. Укр.—ухощає. ¹¹⁾ Л. К.—своїх. ¹²⁾ Л. К.—клене. ¹³⁾ Л. К.—в тихомирности пожила. ¹⁴⁾ Л. К.—которі. ¹⁵⁾ Л. К.—по чомуж. ¹⁶⁾ Не виходить у фонографі; доповнено по записі д. Лар. Квітки. Ф. К. ¹⁷⁾ Л. К.—задали. ¹⁸⁾ Л. Укр.—і. ¹⁹⁾ Л. Укр.—свій. ²⁰⁾ Л. К.—отцівську. ²¹⁾ Тут кобзар ма-
буть помилкою пропустив один чи більше стихів. Ф. К.

Від²²⁾ великих гріхів одкупляла,
 До царствія небесного приводжала.
 (115) 24. Ой, которий, чоловік, отцівську-мате-
 рину молитву
 Штить, шанує, поважає,
 То отцівська-материна молитва
 Зо дна моря винімає,
 Від²²⁾ великих гріхів одкупляє,²³⁾
 (120) До царствія небесного приводжає.

25. Нам годиться тебе спом'ятати,
 За которими молитвами
 Стали ми хліба-солі поживати.
 26. Дай же, боже, миру царському,
 (125) Народу християнському,
 Од сьогодні всім на здорові,
 На многая літа,
 Многая лета!

Колесса, Мелодії. II. 137.

X.

Ой,¹⁾ то в неділю рано, пораненько,
 Вото ж то²⁾ не сосна шуміла,
 То не ранняя пташечка
 Дробними голосами щебетала.
 5. Ой то не сивая зазуля закувала,³⁾—
 Се то нещасная удівонька
 З своїми снопками розмовляла.
 Ой, як же то горько в світі жити, проживати,
 Свій хліб обробляти.
 10. Кривими рученьками
 Їго⁴⁾ варобляти.
 Хоч маленьких діток годувати!⁵⁾
 А начала ж то вона⁶⁾ до сирій землі припадати,
 Руки вгору поднимати,

15. Творця небесного о спів благаги:
 „Боже⁷⁾ мой, боже, спасе ж милостивий,
 Стань мені до помічі!
 Поможі мені всі три⁸⁾ сини погодувати,
 У⁹⁾ найми не допускати,
 20. На чужі рученьки на поталу не дати... згодувати.
 Молодих співів доброму розуму призводжати!“
 Вже то вони стали жити, проживати,
 Свої побратимп зазивати...
 Свою нещасную матінку родную
 25. А з нової світлоньки виряджати.

Колесса, I с. 104.

XX. „Про удову і синів“.

1. „Ой,¹⁾ у святю неділеньку²⁾
 То рано-пораненько.
 2. То²⁾ не сива зазуля кувала,
 Не дробна птиця щебетала,
 (5) А³⁾ не в борі сосна зашуміла,
 Як та бідна вдова
 А в своєму домові⁴⁾ гомоніла.
 3. Ой⁵⁾, та ручками-пучками
 А хліб-сінь роздробляла⁶⁾,
 (10) Та все⁷⁾ синів годувала,
 А й⁸⁾ у найми не пускала,
 Чужим⁹⁾ людям на поталу не пода-
 вала.
 4. Ой, чужим людям на поталу не да-
 вала,
 Та¹⁰⁾ все всевишнього господа, творця,
 прохала:
 (15) „Ой¹¹⁾ помози ж ти мені, господи,
 Синів погодувати,
 До розума поведишті
 І дома їм построишті
 І їх подружити“.
 (20) 5.¹²⁾ Ой, то бідна вдова
 А скоро їх возростила
 І грамоти повчила,
 До розума поведила,
 Дома їм построила
 (25) І їх подружила.

6. Як стали сини жити-проживати,
 То стали в себе різні мастки¹³⁾ то
 мати,
 Та¹¹⁾ стали молодих княгань
 За себе заручати,
 (30) То стали¹¹⁾ бідну вдову
 А¹¹⁾ з свого подвір'я ізсилати:
 7. „Ой, то¹¹⁾ іди ж ти, мати,¹⁴⁾ кудя небудь
 Собі¹⁵⁾ проживати!
 Бо будуть до нас¹⁶⁾
 (35) Гості-панове найжджати,
 Та будуть пити-гуляти,
 А тут тобі спокою то й не буде“.
 8. „Бо будуть у нас
 У синіх каптанах,
 (40) В китасвих штанах,—
 А ти будеш у срій сімряжній
 Міждо нами прохождати,
 Та будеш наших дітей оскорбляти,
 Жінок зневажати,
 (45) Як то нам на тебе своїми очима
 Хоч тяжко та важко її оскорбляти.“
 9. Гей, то бідна й удова,
 А се зачуває,
 Словами промовляє,
 (50) Сльозами проливає..
 Ой, що мовить словами,
 Обіллється дрібними то й сльозами:

22) Л. К.—од. 23) Л. К.—відкупляє.

1) Другий запис у Колессі с. 101 — О! ой. 2) Теж — Ой то. 3) Теж — Не сивая возуленька ой кувала. А не сива зазуленька кувала. 4) Теж — Єго й. 5) Теж — Тай годувати. 6) Теж — Ой то стала вона. 7) Теж — Ой боже. 8) Тоті. 9) Тай у.

* Наголошені букви з причин технічних подаємо курсивом. 1) При співі 1908 р. с. 47 — Гей. 2) Тодіж — то. 3) При співі тоді ж с. 48 — не. 4) При співі с. 49 — домі. 5) Тоді ж — Ей. 6) Одробляла. 7) Та шр. 8) Тай. 9) А чужим. 10) Ой. 11) Немає. 12) Сього періода (8 рядків) немає. 13) Прім. Ф. Колессі — ма- буть замість „статки — мастки“. 14) Та вдова. 15) Кудя небудь собі. 16) Гей. бо будуть до нас.

10. „Як то я вас, сини, годувала,
Як камінь глодала,
(55) А чого тепер собі од вас діждала,
Що йти на чуже подвір'я прожити...“
11. Гей, то в святу неділеньку,
То рано-пораненько,
То не в усі то дзвони дзвонять,
(60) А то сини свою пеньку,
Удову стареньку,
А з свого подвір'я то ізгонять.
12. Що старший за руку веде,
Середущий у плечі вишихає,
(65) А найменчий ворота одчиняє,
Єї бідну клинє й проклинає:
13. „Ой, ідиж ти, мати,
Куда небудь собі прожити,
Бо ти нам не вдобна,
(70) Проти діла не способна.
Отсе ж тобі шлях-дорога
Широкая й довга!“
14. Ой, то пішла то бідна вдова,
А плаче, стежечки не бачить,
(75) Потикається,
А то ще ж то найменчий син
Край віконечка
Насміхається:
15. „Гей, то дивіться, хлопці-панове, мо-
лодці,
(80) Як то наша мати (потикаєть)-ся,¹⁷⁾
Чи вина папивається,
Чи ума лишається,
Що попід тином хилляється“.
16. Ой, середущий син обізався:
(85) „Ой брати ж то рідненькі,
Голубоньки синенькі!
Гей, то ж наша мати ці вина не напи-
вала,
Ні ума не лишила,
А то вона (в роскоші та в щасті)
(90) Слізми запивається,
Що попід тином хилляється“.
17. Ой, то пішла то бідна вдова,
А плаче, стежечки не бачить,
Потикається...
(95) Ай ще чужа чуженина,
Молода челядіна!
А з божого дому питається.
18. „Ей, чужа чуженино,
Молода челядіно;
(100) Та нащо ти мене питаєш?
Возьми ж ти мене
На своє подвір'я!
Буду тобі єни-хату вимітати,
Та буду діток доглядати,
(105) Тобі молодому челядіну
Порядок то й давати.“
19. Ей, то чужа чуженина,
Молода челядіна,
Ворота одчиняє,
(110) Бідну вдову до себе зазиває:
„Ой, іди ж ти, вдово,
До мене прожити,
Не будеш ти мені
Синий, (ані)¹⁸⁾ хати замітати:
(115) Тай там ти будеш
Діток доглядати,
Мені, молодому челядіну,
Порядок то й давати“.
20. „Ой, то буду тебе за рідну пеньку
почитати,
(120) Буду тебе до смерті годувати,
Там ти будеш у мене
По свою жизнь прожити“.
21. То бідна вдова
А в чужої чуженини,
(125) Молодої челядіни, проживала
Аж тринадцять а три роки.
22. На чотирнадцятому році
Та стали хуртовани наступати,
То стали вдовиченків побивати:
(130) Що перва хуртована
Дома попала,
А друга хуртована
Скотину поморила,
А третя хуртована
(135) У полі й у домі
Та хліб побіла,
А нічого в полі й у домі
Не й остановила.
23. Як стали вдовиченки жити-прожити,
(140) Не стали в себе нічого мати,
То стали двори бур'янами заростати;
Не стали люди поважати,
Не стали гості-панове
До їх заїжджати,
(145) До себе зазивати;
Не стали куми-побратими (навіщати),
Хоч стало тяжко та важко
На світі прожити.
24. Гей, то в святу неділеньку,
(150) То рано-пораненько,
То не в усі то дзвони дзвонять,
А то про вдовиченків
Все люди то й говорять.
25. А в святу то неділеньку,
(155) То рано-пораненько,
То не сизі орли засвітали,
Як ті бідні вдовиченки
Од сна вставали,
Біле лице промивали,
(160) Та божі молитви сотворили:
Ой, що мовять словами,
Обіллється дрібними то й слезами.
26. Ой, що старший син то мовить сло-
вам,

¹⁷⁾ Так на с. 171, в тім-же співанню, на с. 59 подано — затачається (?), ¹⁸⁾ В нотнім записі с. 63 — навіть.

- Обіллється дрібними сльозами:
 (165) „Ой, брате середущий
 І брате найменчий!
 Не гарно ми всі в трьох то й зро-
 били...“
27. „Що ми свою неньку,
 Удову стареньку,
 (170) А з свого подвір'я зослали...
 Ходім, тепер, перед богом, перед
 людьми,
 А гріх-страм потерпімо,
 Свою неньку,
 Вдову стареньку,
 (175) На своє подвір'я їй упросімо!“
28. „Ой, чи не прийде то наша мати
 До нас проживати.
 Бо вже нам тяжко та важко
 На світі пробувати“.
- (180) 29. Ой, то скоро шапки в руки за-
 брали,
 На коліна їй упали,
 Свою неньку,
 Вдову стареньку,
 До себе (жити) закликали).
- (185) 30. „Ой, іди ж ти, ненько,
 До нас проживати!
 Будем тепер дітей научати,
 Жінок спшпати,
 Тебе за рідну неньку почитати“.
- (190) 31. Ой, то бідна вдова
 А те зачуває,
 Словами промовляє,
 Сльозами проливає.
 Що мовить словами,
 (195) Обіллється дрібними то її сльозами:
 32. „Як то я вас, сини, годувала.

- Як камінь глодала,
 А чого тепер собі од вас діждала,
 Що на чужому подвір'ї проживаю“.
- (200) 33. Ой, не піди я до вас, сини, прожи-
 вати,
 Щоб ваших дітей не оскорбляти,
 Жінок не зневажати,
 Щоб вам не тяжко та не важко було
 на мене
 Своїми очима й оскорбляти“.
- (205) 34. Ой, то бідна вдова добре (знала,
 бо вже) виділа:
 Ой, на коліна їй упадала,
 Руки в гору підіймала,
 Молитва сотворяла,
 А своїх синів то ¹⁶⁾ прощала.
- (210) 35. Як стала синів прощати,
 То став їх господь милувати;
 Стали люди поважати,
 То стали кума-побратими (навіщати);
 А бідна вдова на чужому подвір'ї
 проживала.
- (215) 36. На чужому подвір'ї проживала
 І на чужому подвір'ї помірала.
 Ой, то тільки бідної вдови
 А прийшла то слава, її пам'ять,
 Міждо царями,
 (220) Міждо князями,
 Міждо православними христіянами.
37. Ой, то її слава! —
 Ой, сотвори то господи, їй вічну
 пам'ять,
 А веім слухаючим головам,
 (225) Пошли їм, боже,
 На многая літа!

Колес-а. Мелодії I с. 170.

Ц. Про удову.

1. Ой у неділю рано-пораненько*),
 То не темні тумани налягали,
 Та не дробні дощвки накривали,
 То не сизая зозуля кувала —
 (5) А то бідная, нещасная вдова, мати ста-
 ренька.
 Всевишнього творця умоляла:
2. „А поможи мені, господи,
 Синов воскормити,
 Тай (у друзі) подружити! ¹⁾
 (10) Тай (у друзі) подружити, ²⁾
 Хліба солі дождати!
 То синів у найми не пускати,
 На стирання ³⁾ рючок
 Людям не подати!“
- (15) 3. А живуть же ті удовиченки, вроживають,
 Добрії мислі мають,
 Свою матусю, нещасную вдову
 А преч з дому проганяють.
4. „Ой, іди ж ти, старая мати,
 (20) Преч з нашої богатої хати!
 Ти бо нам не вгодна,
 Нашим жонам діла роботи не способна!“
5. „А годі нам, мати,
 Твою старість чити, поважати,
 (25) І своїх женів страхати,
 Діток маленьких сонняти!“
 Ой, то найстарший син матусю під бок
 веде,
 Середушій у плечі сугає,
 А самий то найменчий в спиву,
- (30) Двері-ворота одчиняє,
 За праву руку
 З двора й вивождає...
6. „Ой, отсе тобі, мати дорога,
 Шврокая, довга ⁴⁾!“
- (35) А три сина саме вони поверталися.
 Край віконць стали.

¹⁶⁾ В нотнім записі с. 72 — то й.

^{*}) З технічних причин наголошені букви курсивом. ¹⁾ В музичнім записі — той подруг їм подружити. ²⁾ Та й подруг їм подружити! А й подруг їм подружити. ³⁾ Стирання. ⁴⁾ Й довга.

- Свою матусю нещасную вдову
Вони й осуждали:
7. „О, дивіться ж ви, братця-панове,
(40) Як рано-пораненько,
А в святую неділеньку,
Мати вина напивається
Та ума лишається,
По-над сусідськими дворами валється!“
- (45) 8. О⁵⁾, пішла нещасная вдова вздовж ву-
лицькам,
Вмивається горькими сльозамв...
О, сльоза сльозу побиває
А вона близькую сусідину,
Та чужую чужевину,
(50) Просить і благає:
9. „Ой чужая чужевино,
А молодая челядино:
Прійми мене в своїй дом
Віку доживати!“
- (55) 10. „Буду хліба-солі в тебе заробляти
І дітей тобі доглядати,
Тебе, молодую челядину,
А на добрий разум научати“.
11. А не мало время проходило, трина-
дцять год,
(60) Нещасная вдова в сусідському домі
А вона проживала.
12. О, жила вона, проживала,—
На чотирнадцятому году
Ой, господь удоваченків карає:
(65) Стали громи погрімити,
Став господь великі⁶⁾ тучі насилити.
І в видимо, то не в видимо
Удоваченків карати.
13. Ой у неділю ж то рано-пораненько
(70) А люде до церкви йдуть,
Як бджілки гудуть.
Про вдовиченків говорять:
14. „Ой, хіба то в їх домі хліба-солі то не
стало,
Що вони свою матусю то нещасную вдову
(75) О, преч з дому прогнали!“
15. А найстарший же снх своїх братов просить
і благає,
А горькі сльози проливає,
Та братов своїх просить і благає:
„Ой, брати мої ріднєвські,
(80) Голубчики сизєвські!

- Ой, ходімо, свою матусю будем просити
благати,
В свой дом жити прийати,
Чи не перестане нас господь
Хоч мало карати“.
- (85) 16. До сусідського дому дохождає,
До своєї землі припадає,
А свою матусю, то нещасную вдову
Просить і благає:
„Ой, іди ж ти, старая мати,
(90) В наші дома, будеш віку доживати!
А ми будемо, мати,
Жен своїх страхати,
Та діток маленьких сонняти,
А діток маленьких сонняти“.
- (95) 17. А діток маленьких сонняти,
Чи не перестане нас господь
Хоч мало карати“.
18. Ой, нещасная вдова,
Мати старенькая,
(100) Милосердіє над синами має:
До снгов у дом уступає,
Бога милосерного
Просить умоляє:
19. „Хіба я трійцу святую не вмолила,
(105) Що нещасная фортуна
Моїм синам послідила:
Ані в полі, ні у домі,
Ні хліба, ні соли,—
Нічого не вздріли“.
- (110) 20. „То найстаршому сину
Дом багатий воспала,
Середньому сину
Нещасная фортуна послідила:
Ані в полі ні у домі,
(115) Ні хліба, ні соли,—
Нічого не вздріли“.
21. Кто буде на світі проживати,
Та отця-вєньку поважати,
Ай отцеву-матуєнну молитву
(120) Будет умоляти,
Отцева-матуєнна молитва
Будет помагати.
І народу всему царьєському,
Мирові християньєському
(125) На многая лѣта!

Колеса, Мелодії 1 с. 175.

Щ.

- Ох, що й у Києві на Подолі,
Ох, то не зелена соєна шуміла,
То нещасная вдова
А з своїми синами,
5. З трема соколами,
Горькі речі розмовляла:
„Ой, сини мої, соколи, ви діти малі!
Як тяжко без отця з вами на світі проживати,
Тими крєвними руками хліб обробляти,
10. Вас до возросту годувати,

- Щоби в найми не пускати
І ручок на стирание не дати“.
„Аби ручок на стирания не дати,
В друзі подружити.
15. В щастя долю подарити
І в найми не пускати.
Ари старости літ, своей неспособности,
Хліба соли з вас дождати.“
А й у неділю рано, пораненько
20. То не ранья зозуля закувала

⁵⁾ Ой. ⁶⁾ Великі.

- І не дробная птиця дробним гласком щебетала,—
То нещасна вдова старенька.
А й голубка сивенька,
Горко плакала, ридала.
25. На колінка припадала.
„Ай, боже ж мой, творче,
Спасе милостивий!
Поможи мені, боже,
Я ¹⁾ трох синів воскормити, згодувати,
30. Щоб їх до розума доождати,
В дружні подружити,
В щастя долю подарити,
В найми не пускати.

- Щоби хліба соли з їх а дождати!⁴
35. Ой, бог милостивий, спасителю.
Стань ми ти на помоч і помагай ми!
Не довге время бідна вдова горювала:
Вона трьох синів скормила, згодувала,
Ще й до розума доождала.
40. В друзі подружила.
В щастя й долю подарила
І в найми не пускала,
Ручок ва поталу не давала.
При старості літ, своєї неспособности,
45. Хліба соли з їх не дождала.

Колесса, Мельодії І. с. 117

Ч.

- А не сивая зазуля кувала,
А не дробная птиця щебетала...
А то старая, бідная вдовиця
А з своїми синами,
5. Із малими діточками,
А в своєму домі жила проживала.
А вона рано й вечір молитви сотворяла,
Земляні поклони й убивала...
А господа прохала:
10. „Поможи мені, боже мой.
Своїх синів погодувати!

- А ой, помози мені, боже мой,
А синів своїх по гудувати.
А до розума доождати,
15. А подруги подружати,
Хліба соли а з їх дождати!“
А ой, старій удовиці
Господь до помочи став.
Що вона своїх дітей погудувала.
20. А до розума доождала,
Подруг подружала.
А й подруг подружала.
Хліба соли вона з їх не дождала.
Колесса, Мельодії II. с. 36

ЧЧ. Про удову.

- Ой, як на славної Україні
Та в славному городі в Крилові.—
Там жила стара жена, удова,
Іміла в себе три сини.
5. Як ясні соколи.
З малих літ до великого зросту кохала, годувала,
Чужим рукам на потирання не давала.
Слави, пам'яті сподівалася,
Скоро ж ті три сини поросли,
10. До розума дійшли.
Конеі посідтали,
На ринок крилівський
Гуляти поїжджали.

- На ривку крилівському поїжджали.
15. Ні доброго ні худого не витали,
Ой, у домівку приїжджали,
В домівці невелику заробку счиннали,
Матку стареньку
Із двора то гнали:
20. „Ой, іди ти, мати, де іде пробувати.
З упокоєм хліба, соли уживати“.
„Бо будуть у нас молоді жени, маленькі діти,
Ти їх будеш проклинати,
То не будуть вони щастя долі собі мати“.

Колесса, Мельодії І. 147.

Ш.

- Гей, гегей, гегей, гегей, гегей!
Ой, у святую неділеньку,
Та барже рано, пораненько.
Ой, до тож то-то не сивая зазуля закувала,¹⁾
5. Як удова старая з своїми дітьми розмовляла.²⁾
Ой, то мала ж то тая вдова собі ³⁾ три сини.
Мов ті ясні соколи,
А вона ж то ⁴⁾ їх з малих літ до великого зросту
при собі держала,
На чужі руки на поталу не давала, гегей,⁵⁾
10. А ще милосердного творця прохала, благала, гей!
„Гей, каже, милосердний творче, господа!
Ой, допомози ж то ти мені тих маленьких діто-
чок згодувати,
А ⁶⁾ чи не могла би я хоча при старості літах
З упокоєм хліба-соли уживати, ⁷⁾ гегей!“
15. Гей, гегей, гегей, гегей, гегей!
Ой, як стали ж то ті сини вдовиченки,
А як стали ⁸⁾ до доброго розуму доождати.
То стали своїй старій ненці дорікати:

- „Гей, іди ти, йди, каже, старая нене, деє инде
між люде,
20. Та чи не лучше то там тобі буде, гегей!
Бо годі тобі наших діточок лякати...
А ⁹⁾ будуть у нас же куми, побратими,
Та все товариші вірні.
А все ж то в каптанах та в луданах,—
25. А ти, старая нене, в сірячній,
В полатавій запацній,
А то ¹⁰⁾ будуть з нас куми, побратими сміятися,
гегей!“¹¹⁾
Гегегей, гегей, гегей, гегей!
Ой, обізветься то тая бідная вдова словами.
30. А промовить гірко сльозами, гегей!
„А сини ж мої милі!
А сини ж мої любі!
Ой, як я ж то вас малих годувала,
А то я з вами бідувала, гегей!
35. А тепера ж то, при старості літах,
Та ви мене з отцевського подвір'я згоняєте“...

¹⁾ Мабуть—її а.

²⁾ Другий запис., Колесса II с. 77 — не сосна в бору шуміла. ³⁾—гомоніла ⁴⁾— Ой мала ж то тая собі вдова
⁵⁾ То — бракує. ⁶⁾ В найми не пускала, На чужі руки, на потираніє не давала. ⁷⁾ Та. ⁸⁾ Вживати. ⁹⁾ Сих слів
бракує. ¹⁰⁾ А що. ¹¹⁾ То же ж то. ¹²⁾ Кінєць другого варіанту.

- господа бога вмовляла:
— „Пошли бог меніє щасливу гадину
Щоби я сваіє діетки накахала, —
Парадки їм падавала,
Дами пастроїла
І дружбу панаходила“.
3. Паслав бог біднуї удавіє щасливую гадину,
Шо вана своіє діетки накахала,
Парадки падавала,
Дами пастроїла
Дружбу панаходила.
4. Нехто не знає, як бідна вдова
з своїми діетми праживала:
Ана сваіє діетки горко, слезно гадавала,
Ана чужої чужениці вгаджала,
Чужне куделі випредала.
Да сває діетки гадавала.

II.

- Дасталось нещасним сиротам свою родну
мати гадовати —
— стали вони горкими словами дакаряти:
— „Ти бідна вдова — наша родная мати,
не знаєш нашуй дружиніє вгаждати,
і наших діетак даглядати —
за що ми будем тебе хлібом гадовати“.
6. Бідная вдова вана сабіє три сина мала —
стали сини раду складати
куди-б дієть сваю родну мати:
Самий старший син
сваю родну матір
за руку виправажає.
Середуольший син
двері ачпняє.
Самий меншій син
сваю родну матір
за варота виправляє
і варота зачпняє.

III.

7. Бедна вдова пад плотам сидить
горко-слезно плаче-ридає
— слезами абливаєтце.
А сини їє сидять пад акном — наглядують.
„Надвієтьця братіє, єк наша мати напилась
на улиці }
пуод плотам } — валяється.

8. А бідна вдова плаче-ридає,
А к юї чужа-чуженица приступає:
— „Чого, бідна вдова-вдовиченька, плачеш-
страждаєш?
Хадєм да має хати
будєш має діетки даглядати.
Я тебе буду до смертн хлібом го-
довати“.

9. А у недіелю рано-пораєнько
во всіє дзвони задзвонили.
То-ж не дзвони задзвонили
А то люде об бідну вдав заговорили.
Як вона горко-слезно сваіє діетки гадовала.

10. Стала бідна вдова
на калена упадати
сваіє діетки праclinати.
Ана плаче-ридає —
Господа-бога умалєє:
— „Господи, маїм діеткам
у полі зрожаю не пасилай
в домі скатину аткланяй.
Хароми пажаром зажигай,
а двори їх палинами заростаї“.

11. Став гасподь нещасним сиротам
у полі зрожаю не пасилать,
а в домі скатину аткланять,
а хароми пажаром зажигать,
а двори їх палинами заростали

12. Тогда нещасніі сирати пабагатєли,
що й жвлицца їх нанустєли.

IV.

13. Абдумали сироти об сваюї матері:
— „Хадємо, братє, сваіє матері
прахать
можеть гасподь нам будєть
памагать.

14. Бедные сироти на каленах упадають
сваюї матері — благають:
— „Бідная вдова, — наша родная
мати,
Хадєм да нашаїо хати
Може гасподь нам буде намагати,
Не будєш нашуй дружиніє вгаждати,
Не будєш наших діеток даглядати.

- Будем тебе хлібоам гадовати“.
15. А бідна вдова слезно плаче-ридає
Сваім діткам слова не прамавляє.
Асталась бедна вдова-вдовиченька
в чужої чужениці доживати.
До того нещасні сироти стали дожввати.
16. Дожились нещасні сироти,
шо поїшли сами на світу блукати

- сваю мати спаминати:
— „Як нас матір кохала,
Як нас матір гадовала,
Тепер нас — позаклинала,
Що ми будем плакати-горевати,
Па беламу світу страдати“.
17. „Слава отцу, сину...“

Б. Дуговський, „Україна“ 1924. к. IV. с. 72.

ЯЯ. Про вдову і трьох синів.

- Ой то ж не зелена діброва зашуміла,
як вдова, стара мати,
а в своєму дому
з своїми дітками з маненькими гомоніла.
5. Ой, імла собі три сини,
як три гласні
ясні соколи
а вона кусок хліба
одробляла,
10. Та своїх дітей годувала.
а при старости літ
прожиття мала...
Стали сини до разуму дождати,
стали вдову, стару матір
15. та на сміх подоймати,
а на сміх подоймати,
з домівки зєвлати:
„Ой, йди, нене, пріч від мене;
будут гості й у мене,
20. будут пятн та гуляти,
а ти будеш, удово, стара мати,
а в порогах стоять,
то я тебе за своєю гордоцю
а не знатиму,
- 25 як назвати й уже й мати“.
То вдова слова зачуває¹⁾,
і все плаче—ридає,
а з двора іскождає, по вулиці валяється,
а валяється і склоняється,
30. за дробними сльозами
світа божого не видає,
а близькій сусіди
на вдову поглядали,
до вдови словами промовляли,
35. сльозами проливали:
„Ой, вдово, вдово,
а й чужая ти мати,
ой, іди до нас
жвити проживати:
40. ми тебе будем
штити й шанувати,
будеш у нас лавки помивати,
а хатки помітати
а й маненьких діток доглядати“.

45. То вдова ті слова зачуває,
а в чужий вона дом ухощає,
лавки помиває,
хатки помітає,
від ранньої зорі до вечірньої
50. спочиванія не має...
А которі пили та гуляли,
вийшли за ворота, їх осуждали:
„Братіки мвлі,
голубчики сиві,
55. шо ми у вас пили та гуляли,
а старої матері
у віч вічьом не видали.
Чи ви її завдали,
чи ви її запродали.
60. чи вона в вас хліб-сінь переїла,
а при старости літ
ой і где осудила?“
Старший те зачуває,
до братів словами промовляє,
65. сльозами проливає:
„Братіки мвлі, голубчики сиві,
треба нам добре дбати,
а стару матір в свой дом розшукати,
бо стає нас
70. господь видимо карати,
а й у полі і в домі
хліба-соли не хватати,
а стає в нашій хаті
а і в дому порядку не хватати...“
75. Ой, то ж не три орли заклектали,
як три сини
удови, старої матері
а шукали та питали...
То недалеко й напители:
80. в третьому двору нашукали,
у чужий вони дом ухощали,
словами промовляли,
а словами промовляли
і сльозами проливали,
85. а вдови, старої матері,
прохали та благали:
„Ой, удово-вдово,
та ти, стара мати,
а й іди до нас

¹⁾ То вдова слова зачуває,
а плаче-ридає,
а по вулиці валяється і склоняється
за дробними сльозами... (варіант).

90. жити-проживати:
ми тебе будем
питити-шанувати,
а жінок сонняти,
маненьких діток научати...“
95. — Ой, сини мої, сини,
як три гласні-ясні соколи,
бодай ви долі-цастя не мали,
як при старости літ
з домівки зіслали.
100. Хоть би я в вас пі пила ні їла,
хоть би в тухомпретві посиділа.
То вдова кляла-проклянала,
- а іще милосердія мала,
(аж) із дна моря
105. душу винімала
Хто отцовську матерну молитву штит-ша-
нує поважає,
то отцовська-матерна молитва
на полі
і на морі
110. а в купецтві й в ремедтві
всегда
на поміч помагає.
- Від лірика Варійона Гончара
записав В. Харків.

Х. Думка про бідну удову, та про її синіу¹⁾

- Ой у святу Неділю, якось бідна удова,²⁾ (Г 1)
Та старенькая; (Г 93)
У своїй домівці з діточками маленькими го-
моніла, (Г 3)
5. Та по наймах їй не пускала. (Г 4)
Чужим людям до рук на прожину не давала; (Г 5)
То вона собі на сиритий час прожити й спо-
дівала. (Г 6)
- Стали сини до розуму й доходжати, (Г 7)
Стали собі молоде подружжя й мати. (Г 8)
Стали свою мати-рідненьку удову стареньку
10. Зневажати, (Г 9)
З господи й зганяти: (Г 10)
„Ходіть-но мато у чужу зшту проживати: (Г 11)
Хай наши жінки не будуть з вас глузувати, (Г 12)
Дітки маленьки не будуть вам докучати“. (Г 13)
15. Тоді-ж удова тее зачуває: (Г 14)
Словами й промовляє: (Г 15)
—Ой сини ж ви мої—діти молодії! (Г 16)
Скільки я з вами рік горювала (Г 17)
Ручками та пучками³⁾ хліба й добувала, (Г 18)
20. Та вас гудувала — (Г 19)
И по наймах не пускала, (Г 18)
Теар-ж чого я від вас зазнала! (Г 20)
Де-ж мій уже наков собі й мати,
Де-ж мій буде стирати віку доскінчати.
25. Та смерти марне й очікаю? (Г 21—22)
Тоді близький сусіда тее й зачуває. (Г 23)
Та до удови
Словами промовляє: (Г 24)
Ой удою старенька! не плач, ходи до мене
й проживати, (Г 25)
30. Будини ти у мене й хату помітати, (Г 26)
Діток маленьких доглядати; (Г 27)
Будини ти у мене до смерти хліб-сіль уживати, (Г 28)
Та буду й тебе за мати рідненьку по-
важати, (Г 29)
35. Тоді удова усе тее зачуває, (Г 31)
До нього й пригודהє,⁴⁾ (Г 30)
У чужий господі проживає, (Г 31)
Та шійо дня дрібненьки сльози проливає... (Г 31)
А синам усім трьом на свому підварку
Уже й прожитку не має. (Г 32)
40. Стали люде тее зачувати, (Г 33)
Стали з удивиченьки кепкувати, (Г 34)
Та й стали з них одже й глузувати.
Шійо змоує найстарший удивиченько до своїх
Старших братів-козаків словами: (Г 36)
45. „Брати-ж мої старши-рідненьки, (Г 37)
Як голубоньки сивеньки! (Г 38)
- Не добре ми ся три брати починили. (Г 39)
Шійо свою мати рідненьку удову стареньку
З підварку зігнали, (Г 41)
50. Та одже й зневаждали“. (Г 42)
Ходімо-ж-ми усі три брати до чужої й сати. (Г 42)
Де наша стиренька мати,
Має проживати,
Та її ненька-рідненький,
55. Удови старенький, (Г 43)
До піг урядемо:
Та свою неньку-рідненьку,
Удову стареньку
Знов перезвемо: (Г 44)
60. Ходіть-бо мати об нишої зати
Проживати. (Г 45)
Лучче ми будьмо жінкок зупиняти, (Г 46)
Лучче ми будьмо віток наставляти, (Г 47)
Та будьмо вас до смерти—віку шанувати
65. Й поважати“. (Г 48)
Тоді ж удова старенька, їй мати рідненька,
Тее зачуває, (Г 49)
Сльозами землю обливає,
Та об синіу словами й промовляє: (Г 50)
70. Ой Боже-ж мій! та милій Боже! (Г 51)
Шійо-ж то за щою сталося у світі?
Не змаю-ше батько й мати,
Молоде подружжя за вас силоде узати, (Г 52)
Як ви їй почали зле-марне й докучати.
75. Ой дай-ми Боже до своєї зати прибавати,
Та від Бога нам вітки,
Поради ублачати!...
Тоді-ж-то сини один-ни-одного поглядали,
Словами промовляли:
80. Гей, мали братья! Праудицо-бо Святє Писанє
скаже,
—Висвічає,
Шійо кождому чоловіку та на усе обрє
Й спомогає:
Бо який чоловік батькіуську неньчину (Г 54)
молитву
85. Шанує й поважає,
Батькіуська, неньчина молитва скрізь йому у житі
На поміч спомогає, (Г 55)
Від усіх гріхів і душу відкупляє, (Г 57)
Та до Царства й проводжає. (Г 58)
90. Дай-же Боже люду гетьманьскому—
Цобожне — хрестьяньскому,
У цім бути на вік-віка! (Г 59)
- Гагдук, Абетка с. 44.

¹⁾ З технічних причин ї передано через и курсивне. див. вище с. 144.

²⁾ Уступив відмінні від варіанту Г—курсивом.

³⁾ Вар. Г—пучками та ручками.

⁴⁾ Порів.—варіант Г ряд. 32.

33. ПРО СЕСТРУ ТА БРАТА.

Ця дума відома нам в двадцять одному варіанті; вони записані на Полтавщині і на Харківщині між початком ХІХ-го ст. і 1930 р. Ця дума найдалше відходить від історично- побутової обстанови і найчистіше представляє тип „ліричної думи“.

І. Варіант А — Повісти малоросійскія — Житєцький, Мысли, 1893 с. 188. Записано від спіця Івана на Миргородщині коло 1810 р.

Варіант Б — Цертелєв, Опытъ собранія старинныхъ малоросійскихъ пѣсней, 1819, с. 55. Записав він сам від бандуриста мабуть на Миргородщині 1814 р.¹⁾

Варіант В — Труды этнографическо-статистической экспедиции т. V, 1874, с. 468. Записав Костомаров від бандуриста на Харківщині, мабуть в 1840-х рр.

Варіант Г — Записав Куліш від бандуриста Каленика Рожка в шинку Борзенці під Ромном 22 липня 1845 р. Оригінал в Ростовськiм Музею Древностей, № 39694.

Варіант Г — Метлинський, Народныя Южно-русскія пѣсни, 1854 с. 355. Записав А. А. Метлинський від кобзаря в Зіньківському повіті перед 1854 роком.

Варіант Д — Куліш, Записки о Южной Руси, т. I, 1856 г. Записав він від лірника Архипа Поконенка коло Оржиці Лубенського пов., мабуть 1855 р.

Варіант Е — Записав Іван Манджура від Павла Дашенка, бандурщика в Должикі Харківського пов., мабуть 1875 р.

Варіант Є — Українські Записи П. Мартиновича, 1906, с. 42. Записав П. Мартинович від кобзаря Ів. Кравченка Крюковського в Лохвиці 1876 р.

Варіант Ж — К. Ухач-Охорович, О. Вересай. „Кіевск. Старина“ 1882 кн. VIII с. 268. Записано від кобзаря Остапа Вересая у Києві, певне 1882 р.

Варіант З — В. Горленко, Бандуристы П. Крюковский, „К. С.“ 1882 кн. XII с. 496. Записав Горленко від Ів. Кравченка Крюковського в Лохвиці, мабуть 1882 р.

Варіант І — Запис П. Мартиновича від кобзаря Хведора Гриценка, званого Холодним, в Лютевні Гадяцького пов. 1885-го р.

Варіант І — М. Сперанський, Южнорусская пѣсня, 1904 с. 21. Записано від кобзаря Т. Пархоменка, з Волосківців Сосницького пов.

Варіант И — Ф. Колесса, Мелодіи т. II 1913 с. 83 (ноти) і с. 190 (текст). Схопили на фонограф Леся Українка, та К. Квітка від кобзаря Т. Гончаренка з Губанькового хутора коло Харкова (родом з Рішок Харківського повіту) в Ялті літом 1908 р.

Варіант Й — Там таки сер. II 1913 с. 16 (ноти) і с. 192 (текст) Схопив на фонограф О. Сластіон від лірника Ів. Скубія з Лелюхівки Кобеляцького пов. 1909 р.

Варіант К — Там таки сер. I 1910, с. 85. Схопив на фонограф О. Сластіон від кобзаря Оянаса Баря з Черевків Миргородського пов. 1909.

Варіант К¹ — Там таки сер. I 1910, с. 83. Як і попередній варіант, другий запис.

Варіант Л — Там таки сер. I 1910, с. 152. Схопив на фонограф О. Сластіон від старця-співака Олександра Гришка з Лютевни Гадяцького пов. в травні 1909 р.

Варіант Л¹ — Там таки сер. I 1910 с. 155. Як і попередній варіант, другий запис.

Варіант М — Там таки сер. II 1913 с. 157. Схопив на фонограф О. Сластіон від кобзаря Степана Пасюги з Богодухівського пов., не зазначено коли.

Варіант Н — Запис В. Харкова від лірника Варіона Гончаря в Ков'ягах Валківського район. 14 лютого 1930 р. Оригінал в Катедрі української Етнографії ВУАН.

Варіант О — Фонографічний запис В. Харкова від лірника Самсона Веселого в Лютинці Валківського р. 1 березня 1930. Оригінал як вище.

Варіант Х — М. Гацук, Українська Абетка 1861 с. 49. Це перероблений вар. Г.

¹⁾ Текст Цертелєва, за Максимовичевою збіркою 1834 р., був передрукований між іншим і в львівській „Зорі“ 1882 р. ч. 3 с. 44 під заг. „Жаль Сестри“, з поправками що наближають його до галицької мови. Це може викликати враження якогось окремого тексту, тому подаємо ці поправки „Зорі“ в примітках до вар. Б.

II. Дума про сестру та брата була мабуть колись досить популярною думою, бодай в деякій частині України. Горленко („К. С.“ 1882 кн. XII с. 495) чув її ще від кобзарів Івана і Афанасія в Хомутці і від кобзаря в Комишні Миргородського пов. і від лірника в Сенчі Лохвицького пов. Е. Кріет згадує, що вона була особливо люблена на Харківщині, між жінками вдовами, що охоче замовляли кобзарям її співати (Сборникъ Харьковского Историко-Филологического Общества т. XIII с. 124).

Одначе ближчих відомостей про історію сеї думи ми не маємо. Із приведених тут записів три тексти повторення: варіанти Є і З, Л і К'. Запис від Пархоменка, вар. І, вивчений з книжки, саме з дум Кобзарських Грінченка, де передруковано варіант Никоненка Д. На се вказує та обставина, що у Пархоменка нема рядків 48 і 59 Никоненкового тексту, яких бракує і у Грінченка. Позатим вар. І майже цілком сходиться з вар. Д окрім кількох пропусків: таг в варіанті І бракує таких рядків варіанта Д: 5, 9, 14, 28, 69—70: додано до варіанту І рядок 24 і змінено деякі рядки щодо конетрукції — взагалі в сім випадку Пархоменко засвоїв вивчений текст більш менш як завжди се робив — точно і з дуже блідими проблисками власного хисту.

Через Пархоменка текст сеї потрапив на Червигівщину випадково, а в головному дума держиться Полтавщині і Харківщині. Тут можемо навіть прослідити як передаються з покоління в покоління окремі традиції щодо сеї думи. Так зразу кидається в вічі велика подібність між харківськими варіантами В, И; вони разом з варіантами Д і І творять окрему редакцію, що комбінує елементи „Прощання з родною“ з мотивом послання сестри до брата, який розвивається в нашій думі.

Сеї основний мотив послання сестри до брата найчистіше дотриманий в групі полтавських варіантів, що ніби творять основну редакцію сеї думи. Вважатимемо її за вершу редакцію, І. Сюди належать варіанти Б, Г, Г, тексти Крюковського Є та З, варіант Ж і неповний текст вар. І; імовірно, що такий саме характер мали і полтавські уривки, К, К', Л, Л'. Ціла ся група сповідає як сестра закликає до себе брата — лише листи (вар. Є ряд. 4, З ряд. 5, Ж ряд. 4, І ряд. 3), просить провідати її в гору, загально — „при нещасливій годиві“ (вар. Б, Г, Г, Ж, З), або докладніше тому що вона повдвіла (вар. Є ряд 10) другий текст Крюковського, вар. З, сього моменту ве має, (так само і вар. І ряд 9). Брат відповідає їй коротко, що він живе за далекими сторонами, темними лісами тощо. На се сестра радить йому подолати той простір в образі різних птахів (вар. Б ряд. 15—19, Г ряд. 16—20, Є ряд. 30—34, Ж ряд. 22—28, І ряд. 20—24) і жаліється братові на байдужість людей, що колпсь, мовляв, з ними приязнювали, а „як пришибла злая годива“, то відреклася її (вар. Б ряд. 25—30, Г 27—33, Г ряд. 28—36, Є ряд. 45—54 Ж ряд. 36—45, З ряд. 40—487). В вар. І сього місця бракує. До сих скарг в вар. Г, Є; Ж, Д, З додано ще міркування-порівняння про чужину. Порівняння ці різні в різних варіантах (Г ряд. 37—42, Є ряд. 55—58, З ряд. 49—50, Ж ряд. 46—49).

Загальною схемою оповідання до сеї редакції належить і вар. А; він не має останнього міркування про чужину, але зате кінчається заявою сестри, що для неї єдина поліха на чужині се — церква (ряд. 45—47).

Сеї останній мотив не являється власним додатком „рапсодія Івана“, що співав сю думу — він, можна здогадуватися, потрапив сюди з харківської редакції, другої — II, отой що комбінує сюжет „Сестри і брата“ з „Прощанням“. До сеї редакції належать варіанти В, Е, Д, І, И.

В лубенськ'ім вар. Д і в його наслідуванні, варіанті І, після поради сестри, як до неї прибути — соколом, перелелоньком, голубоньком і т. д., — брат відповідає загадкою як у „Прощанні козака“: „візьми віску, посій на камені“ і т. д. Сестра також як у тій думі відповідає, що скільки вона не живе на світі, не чула аби вісок сходив, — а далі, досить рантowo (ряд 60—62) переходить до скарги на людську байдужість, і на тім дума кінчиться.

В харківських варіантах сеї редакції мотив повороту ліпше зв'язано з темою думи і тут ся комбінація робить цілком природне вражіння. — В варіанті В брат не розказує цілої казки про посівання віску на камені, а просто каже, що прибуде тоді як білий камінь зацвіте червоним цвітом (ряд. 31—34). Відповіді сестри на ці слова нема, а скарги її продовжуються як у всіх інших варіантах і закінчуються, як у варіанті А, згадкою про церкву.

Вар. Е настільки подібний до вар. В, що коли б не еслпка різниця у віку сих записів, можна б подумати, що їх записано від одного співака, тільки вар. В записано менш докладно, без деяких стилістичних деталей та неладностей. Єдині замітні різниці між обома текстами се — 1) брак у вар. В порівняння самотності з пошенням каміння (вар. Е ряд. 31—32, тут десять неладно, в інших варіантах се порівняння ніби більше на місці, порівн. вар. Ж ряд. 48—49, вар. Б ряд. 80—81) і 2) малпй додаток до мотива церкви (ряд. 69—71): „гляну я в гору — високо“... Зате обидва тексти повторюють дуже однодушно фразу „про розвагу“ що властиво являється непорозумінням, і тому особливо дивно, що вона так добре консервується (вар. В ряд. 30, вар. Е ряд. 28). Ці подібності разом з такими маловажними різницями й дозволяють нам здогадуватися, що вар. Б — коли не був записаний від того ж П. Дашенка, що співав вар. Е, то мабуть від його вчителя або старшого товариша по школі.

З сеї харківської школи вийшов безумовно і вар. **И**, Гончаренка. Він незвичайно близько стоїть до варіанта **Е**. Тут знов маємо ту саму недоладну фразу про „розвагу“ (вар. **Е** ряд. 28, вар. **И** ряд. 49). Характеристичне для обох варіантів повторювання фраз „плече о плече торкає“ (вар. **Е** ряд. 42—45, вар. **И** ряд. 58—61). Однакові й закінчення („гляну я в гору“—вар. **Е** ряд. 69—71, вар. **И** 87—90). Окремо треба згадати мотів каміння (вар. **Е** ряд. 31, **И** ряд. 31—34). Згадка про пошення каміння в вар. **Е**, цілком не зв'язана з оповіданням, в вар. **И** розвинулася і виперла собою відповідь брата про цвіт каменя.

З огляду на сеї мотив варіант **И** ніби не цілком підходить до другої редакції. Але в дійсності він має стільки подібностей з варіантами **В** і **Е**, що його ніяк не можна віддаляти від сеї групи і брак каменя що цвіте слід покласти тільки на карб Гончаренкової ослабленої пам'яті.

Варіанти **Н** і **О** з Валківського району цілком належать до харківської редакції (**Н**), але мають ту різницю, що відповідь брата про камінь що красним цвітом цвіте (вар. **Н** ряд. 71, вар. **О** ряд. 92) приходить на кінець, після згадки про церкву. Крім того в варіанті **О** сестра в першій своїй заклику до брата говорить про пошення каміння—порівнює свою самотність на чужині з важкою пошею (ряд. 32). В обох варіантах сестра називає себе вдовою подібно як у зичківців, себто у Холодного і в однім тексті Крюковського.

Окрім сих двох редакцій варто визначити ще один момент в нашій думі—се зв'язок з невольничими плачами, чи вплив плачів на сю думу. Він помітний почасти в вар. **А** у фразі навіяній Марусею Богуславою і Плачем невольника: „Що в нашій, брате, землі християнської людям бог празник дає...“ (вар. **А** ряд. 29), і ще ясніше помітно се в тексті Баря, вар. **К** ряд. 12—14, де сестра просить визволити її з неволі. Але у першому записі від Баря (у варіанті **К**) сього уступу немає. Тому можна думати також, що відповідні співачи (Іван варіанту **А** і Барь) додавали сі риси просто на власний смак, черпаючи з невольничого репертуару, або вступаючи уступні з ріжних творів. Все така не виключена на нашу думку і така можливість, що первісно існувала така редакція сеї думи, де „Чужина“ в якій пробуває сестра була дійсно землею „не-християнською“, а її „злая година“—неволею і сю можливість ми вважали за потрібне відзначити.

III. Окремих праць про думу немає. Принагідних заміток теж небагато. Горленко друкуючи свій текст завважав, що се дума дуже популярна, як видно з численних друківаних варіантів її, і пояснював її популярність тим, що вона не описує „діяльності забутих історичних осіб та затертих в пародній пам'яті подій, а своїм загальножиттєвим змістом значно ближча для слухачів недавнього минулого і сучасних“.

Лисовський (Опыт, с. 39) зв'язував сю думу з плачем невольника, підкреслюючи подібність в образі голуба-вісника. Але в нашій думі, каже він, голуб не несе до сім'ї прохання про визволення, а тільки скаргу на самотність сестри. „Таким чином стародавня неволя замінена тут самотністю; через се її топ думи спокійніший хоч і безнадійно сумний. Слова дівчини повні туги. Се не просто закликання дорогого і коханого брата—се поклик до свого роду, поклик до того минулого часу, коли шпрокий чесний рід користався загальною пошаною і служив захистом для кожного свого члена. Невідомо чому сеї рід зникнув і се не важко. Важливе те, що коли рід знищений, зникає й пошана до кожного з його членів, приязнь сусідів, невність становища, свідомість приналежності до громади. Не сама самотність пригночує дівчину, а самотність як наслідок всіх тих втрат після розпаду роду“.

Житецький, що використовує Сестру і Брата (вар. **Д**) як прекрасний приклад для ілюстрації будови періодів в думах (Мысли с. 17), говорить про шість варіантів сеї думи (**Б**, **Г**, **Д**, **В**, **Ж**, **А**) при чому старшим вважає ті, що ми тут назвали редакцією **Г**, а алегорію про поворот (в вар. **В** і **Д** нашої редакції **Н**) вважає за вставку з Прощання (у нас № 29). Тему думи про Сестру і Брата Житецький вважає уступом з пісні про неправду:

Тим на світі хліб не родить,
Що брат до сестри не говорить (Мысли с. 188).

І Єрофеев також вводить сю думу з пісні відповідного змісту. Він нараховує вісім варіантів—**Д**, **Ж**, **З**, **Г**, далі „Прощання“ за Лукашевичем (див. сю думу № 29 вар. **В**) нарешті **Б**, **Є**, **А**. На його думку „Всі варіанти по змісту однакові. Думу майстеряс складено з пісенних мотивів—туга сестрина по братові, прохання прилетіти свизим голубом... Всі варіанти слів однакові по артистичній вартості. Подібуються „загальні місця“ з думи про азовських братів: брат тее зачуває, словами промовляє“. „В деякі варіанти встановлено місце з думи про від'їзд козака з рідного місця, а тому початкові варіанти не повинні мати сеї вставки“.

За такі початкові варіанти Єрофеев, подібно до Житецького, має вар. **Б** і **Є**.

До сеї думки про первісність варіантів без алегорії про поворот приєднується й акад. **Ф.** Колесса, що прираховує думу про Сестру і Брата до старшої верстви дум і відзначає близькість її мотивів до пісенних. Він згадує всі подані тут варіанти крім вар. **А** (очевидно помилково) та ще недруківаних **Г**, **Е** і **І**. За найбільш типовий вважає вар. **Б**. Зазначає також мотив церкви в варіанті **И**, а також і те що вар. **І** залежить від варіанту **Д** (Українські народні думи с. 11).

Мотив роду в думі про Сестру і Брата, що зазначив Лисовський, підкреслює також М. Грушевський, що зараховує її до старшого періоду народної творчості XIII—XVII вв. (Історія Літератури т. IV сс. 663—5).

А. Братъ да сестра¹⁾.

Въ недѣлю рано-пораненько	1	Жалибненьке загуди,	
Не сива возуля заковала,	2	Тугу сердцу моему раздѣли,	20
Якъ сестра до брата съ чужой стороны		Що въ нашей, брате, земли христіан-	
поклонъ посылала,	3	скої людямъ Богъ праздникъ ⁸⁾ дає,	21
Жалибненько до себе прохала:	4	Люди до церкви ⁹⁾ идуть,	
5. „Братіку мій ридненькій,		Якъ бчелки гудуть,	22
Якъ голубоньку сивенькій!	5	Изъ церкви выступають,	
Прибуди ты до мене,		Якъ рожа процвѣтають,	23
Отвѣдай мене	6	Одно до одного приступаютъ ¹⁰⁾ ,	24
На чужой сторонѣ,		По приятельству на хлѣбъ,	
10. При несчастливой фортувинѣ!“ ²⁾	7	на соль до себе зазыває,	25
Братъ тое зачуває,		Мене, брате, нещасной ¹¹⁾ мовъ	
Словами промовляє:	8	нихто родомъ не знає,—	26
„Сестро моя ридненька!		Що якъ бувъ у насъ отецъ п	
Радъ бы я до тебе прибувати,	9	мати,	27
15. Да не знаю, гдѣ ³⁾ тебе шукати:	10	Тогди могли насъ всѣ люди ро-	
Не можно мени, сестро, за тем-		домъ знати, ¹²⁾	28
ными лугами,	11	Якъ померъ отецъ и мати,	30
За быстрыми рѣками,		40. Не сталъ насъ нихто вже зна-	
За широкимъ стенами“.	12	ти,	31
Сестра тое зачуває,		Не стало ни кума, ни побрат-	
20. До брата словами ⁴⁾ промовляє,	13	тима.	32
Дробнымъ ⁵⁾ слезами облыває:	14	Пришибла ¹³⁾ мене, брате, на чужой	
„Братіку мій ридненькій!	15	сторонѣ злая, нещасливая година,	33
Черезъ луги темные, высокіе, яснымъ		Отцуралась сердечна названа ро-	
соколенькомъ перелини,	15—16	дина:	
Черезъ рѣки быстрые ⁶⁾ , глибокіе ⁷⁾ , бѣ-		Тылко у мене, брате, сердечнаго	
лымъ лебеденькомъ переплыви,	17	роду,	
25. Черезъ степи широкіе малымъ—не ве-		45. Що вийду я въ божій храмъ ¹⁴⁾ , на	
ликимъ перепелонькомъ поребѣжи,	18	святыє отци подивлюся,	
На мій двірць, брате, сивымъ го-		Господу Богу помолюся:	
лубонькомъ прилени,	19	Ото у мене, брате, отецъ п матуся!»	

П. Житецький, Мысли. с. 188.

Б. Тоска сестры по братѣ.

Не сизая ¹⁾ возуленька въ темнымъ лузи ку-		Якъ я маю прибувати,	
ковала ²⁾ ,		Тебе навщаты,	
Не дрибная пташка въ саду щебетала,		За темными за лисами,	
Сестра зъ братомъ изъ далека ³⁾ розмовляла,		За дальными за степами,	
Поклонъ посылала:		15. За быстрыми за водами“!	
5. „Братіку мій милий,		„Черезъ темный лисъ яснымъ соколомъ леты.	
Якъ голубонько сизый,		Черезъ быстрыи воды билымъ лебедемъ	
Прийди до мене изъ чужой ⁴⁾ стороны,		плывы,	
Посыты ⁵⁾ мене при лихій години!“		Черезъ степы далекин перепелочкомъ ⁷⁾ бжи,	
„Сестро моя ридненька,		На моймъ ⁸⁾ брате подворья ты голубонькомъ ⁹⁾	
10. Якъ голубонька ⁶⁾ сизенька!		пады,	

¹⁾ На копії Маслова помітка рукою Драгоманова—семейная. ²⁾ На коп. М. знак запитання—(?). ³⁾ Коп. М.—де. ⁴⁾ Коп. М.—слов.. ⁵⁾ Коп. М.—дрибними. ⁶⁾ і ⁷⁾ Коп. М.—бистрия, глибокня. ⁸⁾ Коп. М.—свято; сивім олівцем дописано—празник. ⁹⁾ Коп. М.—церквей. ¹⁰⁾ Коп. М.—приступає. ¹¹⁾ Коп. М.—безщасной; сивім олівцем під „без“ дописано—не. ¹²⁾ В копії Маслова після того рядка ще один—Були куми и побратими, и близькне сусиди—з боку олівцем дописано—Этого у Максимовича нѣтъ. ¹³⁾ Коп. М.—се слово підкреслено і коло нього знак запитання (?). ¹⁴⁾ Коп. М.—домъ; сивім олівцем дописано—храм.

¹⁾ Максимович, збірник 1834—сиза. 1849—сизая, ²⁾ Максимович 1834—1849—кувала. ³⁾ В „Зорі“ 1880 р. „далека“—бракує. ⁴⁾ Зоря—чужої. ⁵⁾ Зоря—ночьши (може помилка). ⁶⁾ Зоря—голубка. ⁷⁾ Зоря—перепелич-ковъ. ⁸⁾ Макс. 1834, Зоря—моемъ. ⁹⁾ Зоря—голубочкомъ.

20. Добре слово взговори,¹⁰⁾
 Мое сердце сиротское взвесели!
 Чужи, брате, сестры съ дому божого идуть,
 Все якъ вчолочки¹¹⁾ гудуть,
 На хлѣбъ, на силъ людей заклыкають.
 25. Менежъ брате словамъ¹²⁾ незаймають.

- Мовъ въ очи незнають;
 А Якъ колись зъ нами хлѣбъ силъ пова-
 жалы,¹³⁾
 Въ той часъ Кумамы по братами звали,
 А якъ пришибла¹⁴⁾ нещастна година,
 30. Названа и Кривна одреклась родына!

Церт.лев. Опытъ, с. 55

В.

1. У недѣлю рано-пораненьку, раннѣю зорею,
 Не дрібная пташка въ саду щебетала,
 Не зозуля ковала;
 То сестра до брата, листи писала,
 Поклонъ послала,
 У гости прѣхала:
 — Братоньку милій!
 Голубоньку сивий,
 Прибудь до мене при бідній нещастній хур-
 товині —

10. Чи я живу, чи я проживаю,
 Що я на чужині горюваня вѣлкое собі
 маю.

„Сестро моя рідненька,
 Голубонька сивенька!
 Ой радъ би я до тебе прибувати,
 Та не знаю, сестро, де тебе шукать уже
 мати:

За темными лісами.
 За дальними стенами,
 За бистрими ріками,
 За високими городами“.

20. — Добре, братіку, вчани.
 Черезъ темний лѣсъ ясинимъ соколомъ пере-
 лини,
 Черезъ дальні степи—перешілочкомъ пере-
 бжи,
 Через бистрі ріки білимъ лебедонькомъ пе-
 реліни,
 Через великі города сивимъ голубонькомъ
 перелети,
 У дворі впади,
 Крильця опуси,
 Жалібненько загуди,
 Добре слово заговори:
 Мовъ мое серце сіриськіє *) тугу розва-
 жає...

30. „Буду жъ я, сестро, по-надъ берегомъ по-
 хожати,
 Буду я, сестро, до білого камня добігати, —
 Коли буде білий камінь черзопимъ цвітомъ
 процвітати,
 Тоді буду я до тебе въ гості прибувати“.
 — Якъ то, брате, тяжко та важко
 На святій день, на Вѣлпкъ-день.
 Або на котрій празникъ роковій, на мо-
 лебній,

Що люде до церкви йдуть,
 Якъ бджілки гудуть,
 А зъ церкви йдуть, якъ макъ процвітає,

40. Плече зъ плечемъ торкає,
 Одно другого на хлѣбъ на сіль закликає
 А я стою, пребідная сиротовина,
 Ніхто мене не привітає.
 Ні словомъ не займає,

Або по отцеві й по матці...
 Наче воно вже мене й не знає!
 Якъ було въ господі що їсти, або пити.
 Тоді ні світъ, ні зоря у хату уступали,
 Кумами й сватами називали,

50. Рідними братами...
 А якъ прийшла худая, нещастливая хурто-
 вина —

Одріклася вся названая родина.
 Тоді нема ні кума, ні побратима,
 Тоді нікому у хату уступити,
 Добримъ здоровьемъ павістити,
 И по приятности слова промовити
 И тільки я піду до святої церкви,
 До Божого дому,
 Богу помолюся,

60. На святости подивлюся
 Не разъ, не два слізьми обіллюся:
 То мені рідний отецъ п матуся!

Чубинський т. V с. 468

Г. Сестра зъ братомъ.

- Не сива зозуля ковала,
 То не дрібна птиця щебетала,
 Якъ сестра до брата зъ чужої сторони
 Поклонъ посылала,
 5. Словами промовляла,
 Дрѣбными слізьми обливала:
 — Эй, братіку мой рідненькій,
 Якъ голубонько сивенькій!

- Прибудь ты до мене,
 10. Одвѣдай мене
 На чужої сторонѣ
 При злої нещасливой хуртовинѣ¹⁾
 Усе на званой родинѣ.
 То братъ словами промовляє,
 15. Дрѣбными словами обливає:
 — Эй сестро моя рідненька,

¹⁰⁾ Зоря—заговори. ¹¹⁾ Макс.—вчолочки. Зоря—вчолоньки. ¹²⁾ Макс. Зоря — словом. ¹³⁾ Зоря—поживали

¹⁴⁾ Макс. Зоря—пристигла.

*) Очев.—помилка. ¹⁾ Написано спочатку—годинѣ; потім закреслено.

- Якъ голубонька спвенька!
Якъ менѣ до тебе привувать
За темными лѣсами,
20. За быстрыми рѣками,
За широкими степами,
За далекими сторонами?
То сестра словами промовляла,
Дрѣбными слѣзами обливала:
25. — Эй, братѣку мѣй рѣднѣвѣкѣй,
Якъ голубоньку спвенькѣй!
Черезъ темныи лѣсы хочъ ²⁾ яснымъ соко-
лонькомъ перелпны,
Черезъ быстрыи³⁾ рѣкы хочъ бѣлымъ лебе-
донькомъ переплыви,
Черезъ широкѣи степы хочъ маленькѣмъ
перепелочкомъ перейди
30. Да сядь-пади на моѣмъ подвѣрѣи
Сивымъ голубомъ да милымъ гостемъ,
Жалѣбненько загуди,
Отцевскѣй домъ да ѣ матчинѣи звесели,
Серцю моему печаль-тугу роздѣли:
35. Що людямъ, то давъ Богъ праздникъ.

- Святѣй день пресвѣтле Воскресеніе,
А менѣ давъ Богъ смутость:
Що люде до дому Божого йдутъ,
Якъ бжѣлонькѣи гудуть,
40. Изъ Божого дому выстунаютъ,
Одно одного плечемъ торкае,
Празникомъ поздоровляе,
На хлѣбъ на сѣль да зазывае,
А на мене бездѣлцу да безрѣдну отъ нѣкто
ѣ не погляне,
45. Отъ мовъ бы то нѣкто мене родомъ не знае.
Тымъ-то якъ при добрѣй годѣиѣ,
То гуляли кумы ѣ побратѣмы:
Якъ пришибла мене зла—незчасна хурто-
вѣна,
То тогда одреклася вся названа родѣна.
50. То тымъ то тяжко-важко бездолному чоло-
вѣкови на чужѣиѣ погыбати,
Безъ крѣвпоп родѣныи сердечной помратѣи.
Утверди Боже, етс.

Записаль П. Кулѣшъ
Пѣль бандурѣстѣ Каленикъ Рожко, подѣ Романамѣ
въ шинку Борзѣнкѣ. 1845. іюля 22.

Г. Чужына.

(Дума)

- На Свягую неділю, то в неділю барзо рано
пораненьку,
То не сыва возуля закувала,
Якъ сестра до брата з чужои стороны покло-
няла,
Поклон посылала, словами промовляла:
5. Братѣку мѣй рѣднѣпѣкѣй,
Голубоньку спвенькѣй!
Одвѣдай мене безрѣдцу та бездолцу в чужѣиѣ
сторѣи,
При лыхѣи хуртовѣи.
То брат зачувае,
10. Словами промовляе:
Рад бы тебе одвидаты да не могу за тем-
пыми лугамы,
За шырокѣи степамы,
За быстрыми рѣкамы.
Сестра то зачувае,
15. Словами промовляе:
Прощу тебе, через быстрии рѣкы бѣлымъ ле-
бедонькомъ переплыви,
Через шырокѣи степы малым певелычкѣмъ
перепелонькомъ перебѣжы,
Через темныи дугы ясным соколонькомъ пере-
леты,
А в моѣм дворѣи сивым голубонькомъ сядь—
пады,
20. Жалѣбненько загуды—
Тугу мою, брате, роздѣлы...
Що тепер, брате, святѣй день. Вѣлык-день,
Празникъ роковѣй,
Що люды з церкви йдутъ,
25. Якъ бжѣлонькѣи гудуть—
Одно одного на здоровѣи пытае.
Одно одного на бенкет зазывае,
А мене пѣкто по родѣиѣи не займае,
Будто воно мене та ѣ не знае!
30. Покры мы у отця та у маткѣи бѣвалы,
Покы у нас пывалы та йндѣлы,
Тогдѣи нас кумы ѣ побратѣмы добре зналы,
На сѣль, на хлѣб, на бенкет зазывалы,
И не свѣт и не зоря ще, па день добрый
давалы,
35. А тепер пришибла мене лыхая хуртовѣи,
Одцуралася кумы ѣ побратѣмы!
То так-то тяжко, та так важко—
Земли без травы, рыбы без воды,
Птыци без лѣса пробувагы;
40. То так то тяжко та важко чоловѣку в чужѣиѣ
чужыни,
На чужѣиѣи сторѣи,
Без отця, без ненькѣи, без сердечного роду
пробувать!
Метлинскѣй с. 355.

Д. Дума о сестрѣи и братѣи ¹⁾.

- Ой у неділю рано—пораненьку,
Ой то раннѣиѣи зорямѣи,
То не сыва возулька закувала,
То не дрѣбѣна пташка щебетала,

²⁾ Написано — хочъ потѣи виправлено. ³⁾ Мабуть помилка—зам. быстрыи.

¹⁾ Нагородженѣи бѣкѣи з технѣичнѣи причин набрано курѣивом.

5. Як сестра до брата на чужу чужину
Добримъ здоров'ямъ поклонялася;
Ой кватирочку очиняла,
Словами вмовляла,
Сльозами ридала:
10. „Братіку мій рідний,
Якъ голубонько сизий!
Прибуди ти до мене,
Одвідай ти мене
На чужій чужині,
15. При злій хуртовині.
Пря нещастливій годиві“.
- „Сестро“, каже, „мила,
Родино сердешна!
Не могу я до тебе врибувати:
20. Я проживаю за темними лугами,
За широкими полями,
За бистрими ріками“.
- „Братіку милий,
Якъ голубонько сизий!
25. Прибуди же ти до мене.
Темні луженьки яспенськимъ соколенькомъ
перелети,
Широкі поля малимъ-невеликимъ перепелонькомъ перейди,
Бистрі річеньки й озера білимъ лебедонькомъ перепливи:
Сядь—пади у моімъ дворі савимъ голубонькомъ,
30. Головку склони,
Жалібниченько загуди.¹⁾
- Нехай я буду виходати,
Ой по голосу познавати,
Родиною сердешною називати,
35. И на хлібъ на сіль закликати,
И на здоров'є тебе, брате, буду питати“.
- „Сестро“, каже, „мила,
Родино сердешна!
Ой сподівайся мене тоді въ гості,
40. Якъ будуть о Петрі бистрі ріка-озера
замерзати²⁾,
Объ Різді каліна в лузі процвітати.
Пойди ти, сестро, до тихого Дунаю,
Возьми ти, сестро, піску у білу ручку,
Посій ти, сестро, на каміню:
45. Коли той буде пісокъ на білому камені зі-
хожати,
Синімъ цвітомъ процвітати,
Хрещатимъ барвінкомъ біленький камінь
устилати,
50. Твого життя при бідности доглядати“.
- „Братіку“, каже „малий,
Якъ голубонько сизий!
Не теєрь я на ногахъ стала,
Одъ старихъ людей приповісти
такої не чувала,
55. Щобъ о Петрі бистрі ріки-озера за-
мерзали,
Щобъ объ Різді каліна в лузі про-
цвітала,
Щобъ жовтий пісокъ на білому камені
зіхожавъ,
Щобъ синімъ цвітомъ процвітати.
Хрещатимъ барвінкомъ біленький камінь
устилати.
60. Разними красними цвітами украшати³⁾:
А лишъ, братіку, тебе до віку не спо-
дівати!
Якъ на празникъ хвалебень люде до
церкви йдуть,
Якъ бжїлки гудять,
Чужі братіки зихожують,
65. Братъ изъ братомъ,
Сватъ изъ сватомъ,⁴⁾
Кумъ изъ кумомъ,
Сестра зъ сестрою.
Одно зъ однимъ схожається
70. И празникомъ хвалебнимъ поздо-
ровляється:
А мене плече зъ плечемъ, пола зъ
полою торкає,
И въ вічі не видає.⁵⁾
Ой якъ у нашого отця та й матки
пала та ідали,
Тоді насъ п камінь, й побратими добре
зпали;
75. А якъ насъ вришла недобра година.
Одцуралася насъ близькая й далекая, вся
названая, сердешная родина!
„Тяжко“, каже, „братіку!...
Якъ птиці вернатій въ чистімъ полі
безъ древа ночувати,
Якъ тяжко та важко живій рибі безъ
води проживати,
80. Якъ тяжко та важко білий камінь зъ сирі
землі впроти себе изпяти,—
Ой такъ тяжко та важко на чужій чужині
безъ кривної родини номірати!“.

Зависки о Ю. Русн т. 1 с. 24.

¹⁾ Бого ёго знає, якъ би то: залужить? Співак.

²⁾ А Богъ ёго знає, коли того й дождать. А будуть, кажуть, колись, замерзати річки о Петрі. Буде, та тільки не за сіхъ людей; тоді буде, якъ світъ перемінитця. Люде перемінитця, и світъ перемінитця. Співак. ³⁾ В „Думахъ Кобзарськихъ“ Грінченка с. 6, де передруковано сей текст, сього рядка бракує. ⁴⁾ Бачъ, яка бь уже тамъ—подумать—рідня: сватъ изъ сватомъ! Співак. ⁵⁾ Помієсь би то не бачить. Співак.

Е. Сестра.

- Ой у Святу Неділю,
 Шо не сива зозуленька закувала,
 Не дробна пташка в саду щебетала,
 Якъ сестра до брата
 Зъ чужой стороны,
 В дальки города —
 Лысты высала,
 Поклонъ послала.
 І свого брата рідненького,
 10. Голубчыка сивенького, —
 В гости прохала.
 Прибуди, братику, одвидай,
 Бездомну, безрідну, безплемяну,
 Шо я на чужій чужини завдовила
 15. І зъ маленькымы диткамы осиротила.
 Шо я на чужій стороні живу — проживаю,
 Большее горювання собі принимаю.
 Радъ бы, сестро, до тебе прибываты,
 Не знаю де тебе шукаты,
 20. Ужыматы¹⁾,
 Шо ты живешъ за высокымы лисама,
 За быстрымы рикама,
 За великымы городама.
 Добре, братику, учини —
 25. Черезъ высоки лиса яснымъ соколомъ не-
 релыны,
 Черезъ велики города сызенькымъ голуб-
 чкомъ перелеты,
 Черезъ быстри рики билымъ лебедыкомъ
 переплыты.
 Боже, мое сердце тугу розважае.
 Тода, сестро, до тебе буду вгости прину-
 ваты,
 30. Якъ будуть на бліоуму каминю цвѣты про-
 цвѣтаты,
 Шо не по сыни чоловікови зъ сырїи земли
 важкїи каминь підняты,
 Охъ, якъ то, братику, тяжко та важко —
 На святїи день,
 На Великдень,
35. Али которїи празникъ роковий молебень.
 Шо люде до церкви идуть,
 Якъ бчильонька гудуть,
 А зъ перквы идуть,
 Якъ макъ процвѣтають,
 40. Пола зъ полою черкаються,
 Братъ зъ братомъ не росирощаются
 Плече зъ плечемъ торкае,
 Одне одного зъ празныкомъ поздравляе.
 Плече зъ плечемъ торкае,
 45. Одне одного на хлїбъ, на сїль, на бен-
 кетъ зазывае.
 А я стою прибидна сыротины
 Нихто мене не прывитае,
 Наче воно мене по отцеві, або по матцї,
 николи не знае.
 Ты, братику, самъ добре знаешъ —
 50. Якъ у нашего отця, альбо матушки
 Було шо пыты, альбо исты,
 Тода не свитъ, не тьма у хату уступалы,
 Кумама,
 Сватама,
 55. І роднымы братама называлы.
 Якъ прїйшла нещаслива хуртовина,
 Тода одриклася вся названна родына,
 Тода нема ни кума, ни побратыма;
 Тода никому у хату ступаты.
 60. Добрымъ здоровьямъ навистыты,
 Тода низъ кымъ статы,
 І на здоровья свытаты.
 Только до святой церковци,
 До божого дому,
 65. На святощї подивлюся,
 Не разъ, не два дробнымы слѣзама обо-
 льюся.
 То жъ у мене родни отецъ и маты.
 Вїйду у церковцю,
 Гляну у гору — високо,
 70. У землю глыбоко,
 До родыны далеко.

Манджура від Н. Дашенка.

Є. Про сестру та про брата.

- Ой у свѣтатую педіленьку барзе рано пора-
 ненько,
 То не сива зозуля закувала,
 Не дрібная птиця у бору защебетала,
 Якъ сестра до брата листи высала
 5. Та в чужї далекї города заспала,
 Та свого брата рідненького у гостї про-
 хала,
 Та його і благала:
 „Братику мїй рідненькїи,
 Якъ голубоньку сивенькїи!
 10. То прошу я тебе, прибуди ти до мене,
 Созвідай мене на чужїи чужинї,
 При біднїи годнїи,
 При нещасливїи моїи злїи хуртовинї.
 Шо я то, братику, на чужїи чужинї про-
 живаю,
 15. Велике горювання всегда собі принимаю,
 Шо я то, братику, на чужїи чужинї завдо-
 віла,
 Своїми діточкама маленькымы осиротїла“.
 То брат тее зачувае.
 До сестри словаи промовляе:
 20. „Рад би я, сестро, к тобі прибыти,
 Тебе созвідати,
 Так не могу за быстрыми водами
 За широкими стенами
 І за дальными далекими сторонами,

¹⁾ Зам.— уже мати; порівн. вар І ряд 38.

25. І за темними високими лугами“.
То сестра тее зачуває,
До братіка словами промовляє:
„Братіку мій рідненький
Як голубонько сивенький!
30. Через бистрії води білим лебедоньком перепливи,
А через широкі степи малим невеликим перепілоньком неребіжи,
Через дальні далекії сторони, через темні високи¹⁾ луги ясним соколом нерелети,
А на моє подвір'я сизокрилим голубком унади
І жалібненько загуди, —
35. Серцю печаль тугу мою розділи
Що вже ж то, братіку, ідеть Христове просвітле воскресіє:
Людам радість, —
Міні смутость.
Що люде то на празник до божого дому йдуть
40. Як бджоли гудуть,
А з божого дому вихожать,
Як мак процьвітають;
Пола іє полою ісхожає
І брат іє сестрою є празником поздоровляє,
45. А на мене бездільну нікто й не погляне, —
Будьто нас, братіку, нікто й родом незнає.
Що як ми в свого отця й матки ироживали, —
Як у нашого отця й матки ипли й гуляли, —
Ні світ, ні зоря на добридень давали,
50. С празником поздоровляли,
На хліб і на сіль зазивали.
А як иришибла, братіку, мене, нещасна хуртовина,
То тоді одреклися куми й нобратими
І всякая названая сердешная родина!
55. Трудно то, братіку, рибі без води пробувати
І звірю-птиці без ліса в чистім полі гуляти,
А іще трудніше, тяжче й важче бездільному, та безрідному чоловікові
На чужій Україні без родни кривної й сердешної ироживати!“
Вислухай, госноди, у ирозьбах
60. У нещетних молитвах.
Дай боже мвру царьському
Народу християньському
На многая літа,
До копця віка.

П. Мартинювича. Записи с. 42.

Ж. Дума про сестру й брата.

- Ой у неділю та барзо рано-норяненьку
То-то не сивая зозуля у саду кувал
І не дробная птиця у лісі щебетала,
То сестра до брата із чужої далекої сторони листи писала.
5. Да поклін подавала:
„Ой братіку мій милий,
Та голубонько сивий!¹⁾
То ти ирибуди до мене, та созвідай мене у чужій стороні,
Та при лихій, нещасливій хуртовині“.
10. — Сестро ж моя мила,
Та голубонько сива!
Рад-же б я до тебе ирибувати,
Тебе созвідати
У чужій стороні,
15. При лихій, нещасливій хуртовині;
Та не можу сестро, ирибути за бистрими ріками,
За темними лугами,
Та за широкими стенами,
Та й далекими сторонами²⁾.
20. „Братіку-ж мій милий,
Та голубоньку сивий!
То ти через бистрії ріки білим лебедоньком перепливи,
А через темні луги ясним соколом перелети,
А через широкії стени“,
25. Та через далекії сторони
Хоч малесеньким перепелоньком перейди.
Та сядь-упади сизим голубом на отцькім подвіррі,
Та жалібно загуди.
Та отцевський дом і матчин звессли,
А мені тоску-печаль на серці розведи.
Як дасть бог людям празник, а світлий-пресвітлий Великдень,
То люде до церковці йдуть
Як бджілоньки гудуть,
Плече з плечем черкають,
35. Та одно одного з празником поздоровляють,
А на мене безділну-безрідну ані хто-ж-то і не погляне.
А з церкви йдуть на хліб, на сіль — на честь зазивають,
А мене безділну-безрідну наче і родом не знають.
Що то, братіку, як у наного отця люди бували,
40. Хліб-сіль їдали,
То тоді нас добре люди знали,
Нас куми і нобратими добре вітали,
А тепер, як иришибла злая година,
Лихая хуртовина,

¹⁾ Надруковано — високи.

²⁾ З технічних причин наголошені букви подано курсивом. ³⁾ Такий наголоє поставлено в статті Ф. Ухача-Охоревича.

45. То тепер одрікається од нас і кровная ро-
дина".
Як трудно дереву у лісі без корини,
То так-то трудно у чужій стороні прожп-
вати без родини;
Як тяжко-важко з сурої землі білий камінь
зняти.

То так-то тяжко-важко в чужій стороні
без роду, без сердешної родинюнькп по-
мірати.

50. Дай, Боже, на здоровля та на многий
літа
Усім православним християнам до кінця
віка!

Укач Охороняч, „К. С.“ 1882. кн. VIII с. 268.

3. Про сестру і брата.

У свату педлю, барзо рано пораненько,
Не сива зозуля закувала,
Не дрібна пшца в бору зацебетала,
Як сестра до брата, із чужей сторони,
5. У далекі города листи писала,
Та братіка рідненького, голубонька сивень-
кого, у гості прохала та благала:
— „Братіку мій рідненькій, голубоньку
сивенькій,
Прошу я тебе: прибудь ти до мене,
І созвідай мене на чужій чужині.
10. При бідній, нещасній моїй злій хур-
товині!
Шо я, братіку, на чужій чужині про-
живаю,
Усякий день дрібними слізами про-
ливаю“..
То брат тее зачуває,
Назад листя одсплає,
15. Та до своїй сестри рідненької словами
промовляє:
— „Рад-би я, сестро, к тобі при-
бути,
Тебе созвідати,
Так не могу за бистрими водами
І за широкими степами,
За дальніми, далекими сторонами.
За темними високими лугами!“¹⁾
— „То хотя то ти, мій братіку
рідненькій,
Голубоньку сивенькій,
Через бистріє води білим лебедоньком
переплыви,
25. А через широкі стени малим, величким
перепелоньком перебіжи,
Черезь дальній-далекі сторони,
Через темни-високи луги,
Яким соколом нерелини,

А на мое подвір'я спокрилим голубом
упади,
30. Та жалібненько заквилц, та мое серце зве-
сени!“...
Шо вже ж, то, каже, братіку, ідеть празд-
ник, Христова пресветле Воскресення,
„Людам радість — а мені смугость...
Шо люде на празданк до божого дому
ідуть,
Як бджола гудуть,
35. А з божого дому виступають,
Як маковим білим цвітом процві-
тають;
Пола із полою схожас,
Брат із сестрою плече о плече
черкає,
На хліб на сіль завертає,
40. А на мене, бездільню та безрідну,
братіку, ніхто не погляне,
Мов-би то нас ніхто і родом не
знає!
Як ми в свого отця і матери про-
живали,
Як у нас то пвли та гуляли,
Не світ і не зоря на-добрпдєвє давали,
45. На хліб на сіль зазивали;
А як прышибла лпха-нещасна хурто-
вина,
То тоді одреклися усі куми побра-
тими,
І вся своя названа рідная родина.
Трудно, братіку, рибі без води про-
бувати,
50. Птиці і звіру без ліса у чистім
полі гуляти,
А іще трудніше, тяжче й важче бездільному
та безрідному чоловікові на чужій Україні
проживати.

Горляко, „К. С.“ 1882 XII с. 496.

1. Сестра та брать.

1. То не зозуля закувала
И не дробная птыца у бору щебетала
То такъ якъ сестра до брата часто лсты
писала,
У гости прохала-благала

5. Братіку мій рідненькій,
Соколе ясенькій,
Прыбудь до мене,
Одвідай мене
Шо я на чужій чужині завдовила,

¹⁾ На вопрос: Як-же це — високий луг? — кобзарь отвѣчалъ: Стало бить то птиці — не високий, а чоловікові як далекий, то темний і високий; добитися як його?“.

10. Съ своїмы маленькымы диткамы осиротила
То братъ зачуває,
До сестры словами промовляє:
„Сестро моя! Радъ-бы я до тебе прыбуты,
Такъ не могу за темнымы лисама,
15. За шыроковы стенамы
За быстрымы рикама“.
То сестра зачуває
До брата словами промовляє
„Прощу я тебе, брате черезъ темни лисы
высокія
20. Яснымъ соколыкомъ перелыны
Черезъ шыроки стени малымъ невеликымъ
перенилонькомъ перелыны,
Черезъ быстри рики билымъ лебедонькомъ
переливы,
- На вдовымъ¹⁾ двирь на сыротынъ
Яснымъ соколонькомъ упады.
25.—Бо ты й самъ, братику знаешъ —
(Хяба въ насъ отца й матери не було,
Шо якъ на святый празныкъ,
То бувало чужа чужына йде
Плече съ плечемъ торкае,
30. На здоровья пытае
У свой домъ прывытае,
.
Якъ то трудно птыци безъ дибровы,
33. То такъ удовп на чужыни безъ родыны
прожываты.
Я ставъ и бандурцикомъ то не гравъ и
и въ майстра²⁾ бувъ то не вчився гратъ...
. П. Мартинович від Гриценка.

І. Про брата і сестру.

- Ой, у неділю рано пораненьку,
Ой то равніми зорями,
То не сива зозулька зачувала,
То не дрібна иташка щебетала,
5. Як сестра до брата поклонялася:
Ой, кватирочку одчиняла,
Словами промовляла:
Братику мій милий,
Як голубоньку сизий!
10. Прибудь ти до мене,
Провідай ти мене
На чужий чужині
При злій хуртовні,
При нещасливій годвині.
15. — Сестро, каже, мила,
Родино сердешна!
Не можу я до тебе прыбувати;
Я проживаю за темными лугами,
За шырокыма полями,
20. За бистрыми риками.
— Брате мій милий,
Як голубонько сизий!
Прибудь же ти до мене,
Прилети до мене.
25. Темний луженьки ясеньким соколоньком не-
релети,
Бистрий річеньки й озера білим лебедоньком
переливы,
Шырокія поля малим, невеликим перене-
лоньком перейди;
Сядь-надип¹⁾ моему дворі сивим голубоньком,
Голывоньку схили,
30. Жалібненько загуди,
А нехай же буду вихождати,
По голосу пізнавати,
Родиною сердешною називати.
І про здоров'я тебе, брате, буду питати.
35. — Сестро, каже, мила,
Родино сердешна!
Тоді сподівайся мене в гості,
- Як будуть о Петрі бистрі річки-озера за-
мерзати,
Об Різді в лузі калина процвітати.
40. Пойди ж ти, сестро, до тихого Дунаю,
Візьми ти, сестро, піску у білу ручку,
Всій пісок на білом каменю.
Колп той буде пісок на білому камені зі-
хожати,
Сивім цвітом процвітати,
45. Хрещатим барвинком біленькій камінь усти-
лати, —
Ой, тоді, сестро, буду до тебе в гості при-
бувати,
Твого життя при бідності доглядати.
— Братику, каже, мій милий,
Як голубонько сизий!
50. Не тепер я на погах стала,
Привієсти такої од старих людей не чувала,
Щоб о Петрі бистрий ріки-озера замерзали,
Об Різді калина в лузі процвітала,
Щоб жовтий пісок на білому камені зіхожа
55. Сивім цвітом процвітати,
Щоб хрещатим барвинком камінь біленькій
устилати!
А лиш тебе, братику, до віку в вічи не
видати,
Як на празник хвалебен люде до церкви
йдуть,
Як бжівки гудуть;
60. Чужі братівні зіхожаються,
Брат із братом,
Сват із сватом,
Кум із кумою,
Сестра з сестрою.
65. А мене плече с плечем, пола с полою
торкае,
І в вічи не видає.
Ой, як у нашого отца та й маткы пили та
їдали,
Тоді нас добре і куми і побратими знали.

¹⁾ Маб. помилка — вдовин. ²⁾ Помил.—у.

А як нас прибила недобра година,
70. Одцуралась нас близькая і далекая, вся
названа сердешная родина.
Тяжко, каже, брате.
Як півці пернатій в чистім полі без
древа почувати,

Ой тяжко та важко, брате, як живій рибі
без води проживати,
Як тяжко та важко біленький камінь з
сирої землі проти себе ізняти, —
75. Ой так тяжко та важко на чужій чужині
без кривної родини помірати.
Сперанський с. 21.

И. Про сестру і брата *).

Ой, у сьвату неділю,¹⁾
То не сива зозуля закувала,
Ні дробная пташка в саду шебетала, —
Як сестра до брата
5) З чужої сторони
У далекій²⁾ городи
Листи писала,
Поклон послала,
Братіка рідненького,
10) Голубонька сивенького,
У гості прохала:
2. „Братіку рідненький,
Голубоньку сивенький!
Прибуди до мене,
15) Одвідай мене
Бездольную,
Ії безродную
Ії безплеменную,
На чужій чужині
20) При нещасній моїй хуртовині“.
3. „Ой, чи я живу, чи я проживаю,
Я на чужій чужині
Більше горювання собі приймаю“.
4. „Що я на чужій чужині завдовіла,
25) З малечки дїтками осиротіла“.
5. „І як то, братіку, тяжко та важко
Бездольної, безродної,³⁾
Безплеменній
На чужій чужині
30) Жити-проживати,
То так то, братіку, тяжко та важко
Не по землі чоловічові
Із сирої землі
Важкий камінь підняти“.
35) 6. „Сестро моя рідненька,
Голубонько сивенька!
Рад би я до тебе у гості прибувати,
То не знаю, де тебе шукати, вже й
мати“.
7. „Ой, що ти живеш за високими лісами,
40) За бистрими ріками,
За великими городами“.
8. „Добре, братіку, учини,
Через високі ліси
Ясним соколом перелетти,⁴⁾
45) 9. „Через бистрий ріки
Білим лебедоньком перепливати,

Через великий города
Сивим голубоньком перелетти,⁵⁾
Мов моє серце тугу розважає“.
50) І як то, братіку, тяжко та важко
На сьвятий день, на великдень
Альбо на которий празник роковий,
молебний:“
10. „Що люди до церкви йдуть,
Як бджоли гудуть,
55) А з церкви йдуть, як мак процвітає;
Пола з полю черкавця,⁶⁾
Брат з сестрою не прощаєця,⁶⁾
Ой, плече з плечем торкає,
Один одного з празником поздоровляє;
60) Плече з плечем торкає,
Один одного на хліб на сіль, на бен-
кет зазиває, —
Як стою, пребідна сиротина,
О, ніхто мене не привитає...“
11. „Альбо по отцеві, лібо по матері,
65) Наче воно мене вже й не знає.
„Тиж і сам, брате, добре знаєш,
Як у нашого отца, лібо у матері,
Було шо пити, альбо з'їсти“⁷⁾
І тогда ні світ⁸⁾, ні тьма,
70) В хату вступали,
Кумами, сватами,
Родними братами називали“.
12. „Як пришибла худа, нещаслива хур-
товина,
Відреклася⁹⁾ йї уся названа родина“.
75) 13. „І тогда¹⁰⁾ нема ні кума, ні побратима,
Ні кому в хату вступити,
Добрим здоров'єм¹¹⁾ навістити,
Ні з ким стати,
За здоров'я іспитати“.
80) 14. „Тільки піду я до сьватої церкви,
До божого дому,
Богу помолюся,
На сьвятости¹²⁾ подивлюся,
Не раз, не два дробними сльозами облі-
люся...
85) О, тож у мене рідний¹³⁾ отець і ма-
туся“.
15. „Що вайду я з церкви,
Гляну, — в гору високо,
І в землю, — глибоко

*) З технічних причин наголошені букви подано курсивом. 1) Запис Лесі Українки — неділю. Ф. К. 2) Запис Л. Укр. — далеки. Ф. К. 3) Запис Л. Укр. — бездольній, безродній. Ф. К. 4) Запис Л. Укр. — перелетти. Ф. К. 5) Запис Л. Укр. — перелетти (ти). 6) В записі Л. У. — незрозуміло чи — ця чи ця. Ф. К. 7) Запис Л. Укр. — або їсти. 8) Л. У. — світ. Ф. К. 9) Л. У. — одреклася. Ф. К. 10) Л. У. — тоді. 11) Л. У. — здоров'ям. 12) Л. У. — сьвятости. 13) Л. У. — рідні.

- І в чужу сторону, —
 90) До родини вже й далеко“.
 16. Дай же, боже, миру царському,
 Народу християнському

- Од сьогодні всім на здоров'я,
 На многая лета,
 95. Многая лета.
 Ф. Колесса, Мельодії, II с. 83 і 190.

И Про сестру і брата.

1. Ой, у неділеньку
 Та рано пораненько,
 Та ранніми зорями,
 То й не сива зозулина кувала,
 5) Та й не дробная пташечка щебетала,
 Як ¹⁾ то сестра до брата
 Добрим здоров'ям
 Та поклон посилала.
 2. Кватиречку відчиняла
 10) Та словами промовляла,
 А й слъозами ридала:
 „Ах, братіку мій рідненький,
 Голубчику сивенький!“

3. „Прибуди же до мене,
 15) Та відвідай же мене
 При чужій чужині,
 Та й при злій же хуртовині,
 Та при нещасній годні!“
 Тоді брат сестрі одвічає:
 20) „Сестро моя, каже, рідна,
 Родино сердечна!
 Не могу до тебе прибувати,
 Не могу тебе відвідати;
 Що я живу за темними лугами.
 25. Та за широкими полями,
 За бистрими ріками...“

Колесса II с. 16 і 192.

К.

- Ой в святую то неділю...
 Рано, то не барзо зорею,
 Не дробна птиця щебетала,
 А не сива зазуля закувала,
 5. Як то сестра до брата
 Поклон посилала:
 „Ой, братіку рідненький,
 Голубоньку сивенький!
 Та прибуди ти до мене.
 10. Бо я й на чужій стороні,
 При нещасній годні“.

- „Ой, рад би я, сестро, до тебе прибувати,
 Так не могу за бистрими ріками,
 За широкими степами,
 15. Та за й островами“.
 „А ти мій брате, добре ти й учини,
 Перепелоньком переліни,
 Бистрії ріки та лебедем біленьким перепливи!
 А й сивим голубчиком
 20. Через широкі степи перелети
 А до мене у двір
 Сивим голубоньком уиуди!“

Колесса I с. 85.

К'. Про сестру і брата.

- Ой, в святую то неділю,
 Рано, пораненько.
 То не барзо зорею,
 А не дробна птиця щебетала
 5. Та не сива зазуля закувала.
 Як сестра до брата
 Поклон посилала:
 „А братіку рідненький,
 Голубчику сивенький!“

10. А як то на чужій стороні
 Та при нещасній ще й годні“...
 „Ой, прибуди же ти, мій братчику, до мене,
 Та вилізь мене,
 Мою тяжкую неволю ой, припини!“
 15. „Ой, рад би я, сестро, до тебе прибувати,
 Так не могу за бистрими ріками,
 А за широкими степами...“

Колесса I с. 83.

Л. Про сестру і брата.

- Ой, у неділю рано, пораненько,
 Ой то ранніми зорями,
 То не сива зозуленька закувала,
 Не дрібная пташка защебетала,
 Як сестра до брата на чужу чужину
 Добрим здоров'ям поклонялася...
 Ой, кватирочку одчиняла
 Словами промовляла:
 „Братчику мій рідний,
 Як голубоньку сизий!
 Прибуди же ти до мене
 и одвідай ти мене
 На чужій чужині,
 При злій хуртовині,
 15. При нещасливой, ой, годні!“
 „Сестро, каже, мила.

- Родино сердечна!
 Ой не могу я до тебе прибувати...
 Я проживаю за темними лугами,
 20. За широкими полями,
 За бистрими ріками“.
 Братчику мій рідний
 Як голубоньку сизий!
 Прибуди же ти до мене!
 25. Темні луженьки ясним соколоньком перелети,
 Широкі поля хоч малим невеличким перепелоньком
 перейди,
 Бистрії річеньки і озера
 Хоч білим лебедем перепливи,
 Сядь, пади в моему дворі
 30. Сивим голубоньком...“

Колесса I с. 152.

Л'. Л.

- Ой, у неділю рано й пораненько,
 Ой, то ранніми зорями,

- То не сива зозуленька закувала,
 Не дрібная пташка защебетала,

¹⁾ В потнім запису, там же с. 16—Так.

5. Як сестра до брата на чужу чужину
Добрим здоров'ям поклоняла.
Ой, кватирочку одчиняла.

Словами промовляла,
Сльозами ридала:
10. „Братчику мій рідний“.

Колеса I с. 155

М. Про сестру і брата.

Гей!
Гей, у святи неділю,
На зорі, рано, пораненько,
То не сива зозуля закувала
5. І то не дробна пташка в саду щебетала:
Ей, як то сестра до брата
Із чужої сторони
В далекі го оди
Листи писала
10. І так сив соколиком посишала

„Гей, братіку рідненький,
Голубчику сивенький!
Прибуди, прилини до мене,
Одвідай ти мене, бездольну, безродну
15. І безплеменну,
Гей, на чужій чужині,
При нещасній моєй хуртовині“.
„Гей, що я, братіку на чужій чужині заудвила,
Із маленькими дітками осиротіла...“

Колеса II с. 157

Н. Про сестру та брата.

А в неділю рано пораненько
з світою¹⁾ зорею
то не сива зозуля закувала,
як у саду дробна пташка щебетала,
5. як сестра до брата з чужої сторони
а в далекі городи
листи писала,
поклон посишала:
а попа братіка свого рідненького
10. як голубенька сивенького
в гості
прохала та благала:
„Братіку мильїй,
як голубеньку сивий,
15. прибуди—прилини,
а одвідай мене, пребідну сиротину,
на чужій чужині,
в далекій країні...
А що я, братіку, а в чужому
20. краю завдовіла,
а з маленькими
дітками засиротіла,—
то нікому й одвідати,
з празником поздоровити“.
25. — Сестро моя й одниче,
рад би тебе відвідати,
та не знаю,
де тебе шукати-питати,
що ти живеш за високими лісами,
30. а за бестрим глибокими ріками,
за великими городами.
„Братіку мильїй,
голубчику сивий,
добре й учний:
35. а через бестрі глибокі ріки
білим лебедиком хоть перепливи.

а через великі города
білим голубеньком перелета,
а через темні ліса
40. сизим орлом переліти,
та в моєму дворі й увади,
жалібноенько загуди
і одвідай мене, пребідну сиротину
на чужій чужині,
45. в далекій країні.
Як то, братіку тяжко та важко
на святий божий празник на великдень
а піду я до церкви, богу помолюся,
то не раз, не два сльозами обіллюся:
50. то ж мої отець і матуся.
Що до церкви йдуть,
як ближко гудуть,
а із церкви йдуть,
як мак процвітає.
55. а пола з полою черкає,—
друг друга з празником поздоровляє,
а плече з плечем черкає,—
друг друга
в свої дом зазиває,
60. а я стою, пребідна сиротина,
ніхто мене по отцу по матері не знає.
Як погляну, пребідна сиротина
а вгору високо,
а в землю глибоко,
65. до роду далеко...
Братіку мильїй,
голубчику сивий,
а коли ти до мене в гості прибудеш?
— Тоді буду, сестро, до тебе в гості прибувати,
70. як буде
білий камінь красним цвітом процвітати

Запис В. Харнова

О. Про сестру та брата.

Ой на святи неділеньку
рано пораненько
з світовою зорею
то не сива зозуля
5. в саду закувала,
як дробна пташка
як защебетала
як сестра до брата
з чужої сторони
10. в далекі городи
листи писала,
поклон посишала,
свого братіка рідненького
у гості прохала
15. вона та благала:

„Братіку мильїй,
як голубеньку сивий,
ой прибуди,
прилини й одвідай мене,
20. безродну,
безплеменну,
мене, сиротину,—
а що я на чужій чужині
вже завдовіла
25. з маленькими дітками
я осиротіла...
Чи я живу, чи я проживаю,
чп я найбільш гора уже принімаю
Тяжко
на чужій сторони

¹⁾ Проказуючи — „світовою“. Прим. записувача.

30. як человеку проживати.
як человеку важкий камінь підняти*...
— Ой, сестро, сестро,
чужодальня країна,
35. я б рад до тебе прибувати.
так не знаю,
де питати.
де тебе шукати,
шо ти живеш, сестро,
40. за високими лісами,
за великими городами,
за бистрими ріками.
„Добре, брате, чини:
через високі ліси
45. хоть яким соколом
переліни,
через великі городи
хоть сивеньким голубоньком
переліни.
50. а через бистрі ріки
хоть біленьким
лебедиком
перепливи.
а в моєму дворі
55. упади,
жалібно мені загуди,
чи не можеш ти, брате,
мене розважати?..
Добре ти, братіку сам знаєш,
60. як у нашого отця - матері
било (шо їсти й пити).
То ж не тьма у хату вступала.
кумами - сватами
і братами називали,
65. а як пришшла мене
нещасна година ...
... хуртовина.—
одреклась вся названа
(отцеві) родина...
70. Як то тяжко та важко
на святий день, на великдень
то людн до церкви йдуть,
як бджілки гудуть,
а з церкви йдуть,
75. як мак процвітає,
пола з полою торкається.
брат з сестрою прощається,
в свої дом зазиває,
а я стою нещасна свиротина,
80. ніхто до мене не привіта,
з празником не по-дорівляє,
по отцу—по матері.
як будто би не знає...
Єк піду...
85. ...піду я до божого дому,
богу помолюся,—
не раз не два сльозами
тяжко
обіллюся...
90. Як вийду з церкви, як гляну у гору—високо,
а з чужої сторони
до роду—далеко...“
— Ой, сестро, сестро,
чужодальня країна,
95. я б рад до тебе прибувати...
...тоді до тебе буду я прибувати,
як білий камінь
буде красним цвітом процвітати...
Білий камінь не може
100. красним цвітом процвітати,
то брата сестрі
повік не видати
і в гості
вже не дождати...
105. Од сьогодні вашої милости
всем на здоров'я на многія літа...
Залис В. Харкова від С. Веселого.

X. Думка про сестру та брата.

- Ой у Свату Неділю, тай у Неділю дуже й рано
по-раненьку. (Г 1)
То не сива зузуля закувала, (Г 2)
То сестра до брата з чужої сторони уклони-
лася: (Г 3)
Уклоняючись сумувала,
5. Словами й промовляла*) (Г 4)
Братіку мій рідненький, (Г 5)
Голубоньку й сивенький! (Г 6)
Порадь мене безрідну, та бездольну на чу-
жий стороні— (Г 7)
Прп лихий години! (Г 8)
10. Навернись до мене з рідненького й краю.
"Бо у тебе голубе уся рідоньку мина."
Тоді брат тее зачуває, (Г 9)
Словами й промовляє: (Г 10)
Ой сестро—рідненька.
15. Зозуленько—сивенька!
Рад-би до тебе прибувати.
Рад-би я тебе й розважати:
Галеж не зможу за степами (Г 11-12)
Прудкими й річками, (Г 13)
20. Та по-за темними й дугами! 1)
Тоді-то сестро 2) зачуває,
Словами й промовляє:
Прошу-ж тебе через степи
Орлом пролітнути. (Г 17)
25. Через прудкий й річеньки
Лебедоньком плити,
Через дуже темні й дуги
- Соколопком льотити, (Г 18)
До мові-ж господоньки
30. Голубом прибути; 3)
Сісти, виста, зачудити.
Сумненько й завести,
Ляго мов—тугу й мою
Братіку, розвесити!.. (Г 21)
35. Бо дуже брате, Святий - День.
Велик-День. Г
Свято й роковсь, (Г 23)
Шно у люде цї з церковці йдуть, (Г 24)
Як бджілоньки й гудуть, (Г 25)
40. Та одно—одного на здоров'я питає. (Г 26)
Одно—одного на бенкет зкликає. (Г 27)
А мене ніхто по рідни не займає. (Г 28)
Непаче-б-то воно мене й незнає!.. (Г 29)
Покиль ми у батька, та у нецьки бували. (Г 30)
45. Покиль у вас їли, та тивали, (Г 31)
Тоді нас куми, й побратими добре знали. (Г 32)
На хліб, на сіль, на бенкет закликали; (Г 33)
Тай-ше не світ - то - й не зора добри - день нам да-
вали.
- А теєр 4); притискла мене тїса година;
50. Цураїця й мене уся на любовина!..
Ой як-то тяжко, та як-то важко.
Землі без трави, раба без своби.
Птаські без літа й пробусати. —
То так-то важко, то так-то важко
55. Людині на чужій-чужині, при лихий години,
Без батька й нецькі, без близького й роду.
На світі й проживати!.. Гацдук, Абетка с. 49.

*) З технічних причин у передано курсивним у. 1) Порівн.—варіант Г ряд. 11. 2) Не знати чи помилка чи вокатив на вір. дум про Хмельниччину тощо. 3) Порівн.—варіант Г ряд. 19. 4) Так в оригіналі. тепер—мабуть.

ДОДАТКИ.

(Тексти що не ввійшли до збірки)¹⁾.

До думи № 15.

ЖЖ. Ивась Коновченко²⁾.

- У городѣ Чеместрянѣ тамъ проживала вдо-
ва старенька,
Мала собѣ сына Ивана, вдовиченка Конов-
ченка.
Изъ-за горы зъ-зъ крутои³⁾ буйный вѣтеръ
повѣває,
Де Гвида полковникъ козаковъ на охоту
вызоває:
5 „Збирайтеся зъ великою неволи неволь-
ники,
Збирайтеся воры й разбойники, винники й
броварники,
Трейте й майданники!“
Винники й броварники збирали,
Ивася вдовиченка пѣдмовляли:
10. „Ивась удовиченко, дитя молодеє,
Чи тожъ тобѣ за плугомъ жовты чоботы ла-
мати
Чи тожъ тобѣ на сивыи волю гукати?
Ходѣмо зъ нами козаками на Черкесь-
долину гуляти!“
Ивась у полѣ плугъ покидає,
15. Бѣжить до матки, благословеніє приймає:
Мати ѣго розважає,
До сырои земли припадає:
„Ивасю вдовиченку, единчику, дитя моло-
дее!
Чи тожъ у тебе нема за що пити-погуляти?
20. Чи тожъ у тебе одежины немає?
Чи то жъ тебе челядь за отамана не має?“
„Мати моя старенькая,
Голубонько сивенькая!
Хоча ж у мене є за що пити-погуляти,
25. Таки жъ я не буду козацькомъ славы знати.
Будуть мене козаки пѣчкуромъ дражнити,
а мамѣемъ звати.“
Мати ѣго до церкви вихожає, стайню за-
мыкає,
И ключи забирає.
Мати ѣго въ церкви Богу молиться,
30. И не знає, що въ се дому твориться.
Иванъ у хату убѣгає,
Валовымъ матузкомъ ружину припинає,
Пѣшкомъ войсько доганяє.
Мати ѣго зъ церкви вихожає, до дому при-
хожає,
35. Гляне на стѣну — немає ружины:
„Нема моеи роднои дитины!“
Якъ стояла, такъ зовѣяла,
Давай плакати — рыдати,
Свого сына Ивася проклинати:
40. „Бодай же ты, сыну Ивасю, ни счастья,
ни доли не мавѣ,
Щобъ ты на дорозѣ руку й ногу зламавѣ
Щобъ ты на дорозѣ здоровья збувся,
Щобъ ты назадъ до дому вернувся!
Щобъ тобѣ на дорозѣ руки й ноги забол-
дѣди,
45. Щобъ тебе старши головы не злюбили!
Щобъ тебе на охотѣ перва куля не ми-
нула,
При несчастьи ще й лиха година обгор-
нула!“
Плакала matka, а далѣ й перестала,
До Лейбы рендаря знати дала:
„На жъ тобѣ, Лейбо рендаре, чотыри волю
половыи
50. Дай менѣ коня вороного, пошлю жъ я ко-
зака лейстрового,
Чи не дожене мого сына молодого?“
Доганяє ѣго козакъ у четвертой годинѣ
Ажъ у восьмой милѣ:
55. „Ивась удовиченко, дитя молодеє!
Отсе тобѣ matka коня прислала,
Ще й мене на помочъ тобѣ дала“.
Вовъ якъ стоявѣ, такъ и завѣявѣ,
Давай плакати - рыдати:
60. — „Хоча мене matka дома проклинає,
Таки вона собѣ менѣ дбає!“
Прѣзжають козаки на Черкесь-долину гу-
ляти,
Стали жъ вони наметы напинати.

¹⁾ Див. пояснення в передмові. ²⁾ Сей варіант належить до Київсько-Поліської групи „Коновченків“. Її характеристику див. с. 15. ³⁾ З технічних причин букви ѓ, ѓ, ѓ, ѓ, подано курсивом.

- Ивась бѣжить до полковника благословеніе
пріймати.
65. Его полковникъ розважае:
„Ивасю вдовиченку, дитя молодеє!
По що ты попередъ въ войско поспѣ-
шаешъ?“
Ще ты козацьком славы не знаешъ.”
Войъ не ставъ полковника прандовати,
70. Ставъ на вороного коня сѣдати,
Межъ Татарами убѣгати.
Не багато погулявъ, пять тысячь изъ коня
звалявъ,
А пятьсотъ живыхъ у полонъ занявъ,
Не багато погулявъ, только три години,
75. Не видно зъ Татарського туну ни березы,
ни дубины.
Тогдѣ полковникъ ставъ радоваться и весе-
лится,
Бѣжить до козаковъ хвалиться:
„Вы козаки охотники, вы много на свѣтѣ
лѣтъ проживали.
Чомъ-то за Ивася ни одинъ не справ-
ляетесь?“
80. Татарська кровь глибоки долины заливає.
Козацькѣ наметы занимає.”
Тогдѣ полковникъ ставъ гукати:
„Ивась удовиченко единчику, дитя моло-
дее!
Годѣ жъ тобѣ безъ мѣры гуляти,
85. Безневинно татарською кровю проливати.
Тое дѣялось въ субботу, на заходѣ сонця.
Ивась у недѣлю раненько вставає,
По три оки штопнои водки выпиває.
Ище жъ бо ёго святая недѣля покарає!
90. Соклько було войска, як синѣго туману,
якъ темнои хмары,
Тѣлько осталось нять чоловіка,
Два Татарина и два Гаранина,
А пятый князь Бошѣхъ,
И той передъ нимъ на колѣнцяхъ упадає,
95. Предъ нимъ шанку здыймає и ёго вытає:
„Ивась удовиченко, единчику дитя молодеє!
Чи есть у тебе отець-мати.
Що могли бы такую лыцерию дати?“
— А ще жъ бо менѣ хуртовина не услу-
жає,
100. Либонь мене мати у дому проклянає.”
А проклятый Гаранинъ зъ за плеча мечъ
выймає,
Ивасеву зъ плечевъ голову здыймає.
Не за великій часъ за годину,
Покотилась Ивасева головка въ глибоку
долину.
105. Скоро жъ его головонька впала,
Заразъ козацька знамена зовьяла.
Тогдѣ полковникъ ставъ плакати-рыдати.
Тамъ три дни й три ночи шукали,
Покуду Ивасеву головку межъ Татарскимъ
трупомъ изнали.
110. Тамъ ёму глибокій долъ копали,
Чорну могилу високу высыпали.
Зеленымъ дерномъ обклали,
Бѣлымъ киломомъ⁴⁾ садяли,
А до мати знати дали.
115. Ще й загадку загадали:
„Не плачь, мати старенькая, не плачь, мати,
не журися,
Уже твой сынъ Ивась на Черкесь-долнѣ
оженнися,
Узявъ собѣ жону силно богатую:
У черному оксамунцѣ ходитъ,
120. Сукни маєть зеленыи,
Бѣлыми подбойками подбояты,
А велики гроши має,
И лику въ ихъ незнаєтъ;
Гордая, нышная панцины не робить.
125. Цареви-королеви головы не склонить.”
Мати жъ ёго стала радоваться и веселиться,
Бѣжить до Лейбы арендаря хвалиться;
Мати ёго ще да гуляє.
А Гнида полковникъ усмѣхає:
130. „Мати старенькая, голубка сивенькая!
Ты много на свѣтѣ лѣтъ проживала,
Чомъ⁵⁾-то ты козацьком загадки не вга-
дала?
Померъ твой сынъ Ивась на Черкесь-до-
линѣ!
- Тамъ ёму глибокій долъ копали,
Чорну могилу високу высыпали,
Зеленымъ дерномъ обклали,
Бѣлымъ киломомъ⁴⁾ садяли.
Земля велики гроши має,
Ляку въ ихъ не знає;
140. Земля гордая, нышная, земля панцины не
робить.
Цареви-королеви головы не склонить.”
Давай мати плакати-рыдати,
Полковника проклявати:
„Водай же ты, полковнику, ни счастья ни
долѣ немавъ,
145. Що ты жъ мою родну дитину на охоту
поднавѣ!“
— „Ты сама, мати, виновата:
Ты свою дитину проклянала,
Ты жъ казала:
— Щобъ ты на дорозѣ здоровья збувса!
Щобъ ты назадъ до дому вернувса!
Щобъ тобѣ на дорозѣ руки й ноги заболѣ-
ли!
Щобъ тебе старши головы не злюбилѣ!
Ты жъ казала: „Щобъ тебе на охотѣ нер-
ва куля не минула.”
Щобъ тебе при несчастьи ще й лиха го-
дина обгорнула“.
155. А твои-то родныи слѣзы на сырой землѣ
не выали.
Самужъ твою родну дитину въ чужой зем-
лѣ покарали“.

Можетъ замість — кидломъ (порівн. вар. К. рад. 138 і 160). ⁵⁾ Помилка — чомъ. Див. вище ряд. 79.

Плакала жь ёго мати, далѣ и перестала,
 Давай золоты платки куповати,
 Козакамъ-охотникамъ даровати,
 160. Свого сына Ивася сноманати:
 „Хотя жь мой сынъ Ивасъ кавалеръ по-
 меръ,
 Такъ жь ёго слава не поляже.

Отнынѣ до вѣка.
 На многія лѣта!“
 „Пѣлъ въ Кіевѣ лярникъ Илья Сербинъ, изъ
 села Горѣвичъ возлѣ Бѣлогородки (Кіевск. уѣзда)
 1845 г. Сентябрь 16. Записалъ В. Бѣлозерскій“.—
 3 паперів Бодяньського в Ростовськ. Муз. Древностей,
 Рукоп. Отдел № 39694.

33. Иванъ Коновченко¹⁾.

Эй панове молодци, вже на славної²⁾ Украинѣ
 То жила собѣ вдова, козацька жена,
 Годовала собѣ сына Ивася Коновченка-вдо-
 виченка,
 То жь изъ малыхъ лѣтъ годовала, въ най-
 мы не пускала,
 5. На чужо руки, на стиранія не давала,
 Только ставъ Иванъ Коновченко вдовиченко
 Великого розуму доходити,
 Заразъ ставъ Хвилницъ Кореунскій Полков-
 никъ
 Праперъ — войско выставляти.
 10. Козаковъ, добрыхъ молодцовъ, на долину—
 Черкеню выкликати:
 Эй козакъ, добри молодци, которому доку-
 чило въ отця—въ напѣматки пробувати,
 Шинкарицъ свѣи за чарку горилки вымѣ-
 тати,
 То йдять на Черкеню-долину погуляти.
 Козацькою славы, памѣти вже достати.
 15. То жь Ивасъ Коновченко вдовиченко се сло-
 во зачувае,
 До неньки старенькою приходяе, словами
 промовляе:
 Эй мати моя, вдово, козацько жоно,
 Позволь менѣ мати на долину-Черкеню по-
 гуляти,
 Козацькою славы, памѣти вже достати.
 20. То вже вдова козацька жена промовляе сло-
 вами:
 Эй сыну мой, Ивасю, Коновченку-вдови-
 ченку,
 Чи ничого тобѣ пити, або ѣсти.
 Або нивчому хорошенько ходити.
 Маешъ ты сыну чотыре волю чабаныи,
 25. Два кони вороныи,
 Лучче тобѣ у городѣ у Черкасахъ хлѣбъ на-
 хати,
 Козаковъ на хлѣбъ на соль зазывати,
 Одначе будуть тебе номѣжду собою нова-
 жати.
 Се Ивасъ Коновченко, вдовиченко, промо-
 вить словами:
 30. Хотя жь бо будуть мати козакъ и хлѣбъ-
 соль уживати,
 Одначе будуть менѣ на подяотку докоряти—
 Эй доморомъ, гречкосѣемъ называти;
 А объ томъ то мени мати самому причина

Эй що за плугомъ борозна не мгла,
 35. Не хотѣлось менѣ мати за плугомъ своєю
 сивны ламати,
 Своихъ сапьянцевъ по борознахъ выкрив-
 ляти,
 Своихъ лудяковъ пыломъ напыляти;
 Да хотѣлось менѣ мати на долину Черкеню
 погуляти.
 Козацькою памѣти вже достати.
 40. Колибъ ты мати се вчинила:
 Маешъ ты мати 4 волю чабаныи и два ко-
 ни вороныи
 Коли бѣ ты завяла успи до жиды Кролев-
 ського изъ двора изгонила
 Да торгъ учинила, шей вятьдесять рублевъ
 доплатила
 Да коня купила якого душа моя козацька
 молодецька улюбила
 45. То вже вдова козацька жена промовить
 словами:
 Сыне мой Ивасю Коновченко вдовиченко!
 Коли бѣ ты сего слова не промовлявъ!
 Сколько я тобѣ отцевську худобу содер-
 жала—
 Щобъ я тобѣ на одного коня козацького
 молодецького потеряла.
 50. То вже въ недѣлю бардо рано по раненьку
 То вже вдова старенька до утрени до Бо-
 жого дому выходила
 Всѣ зброи, всѣ козацьки наряды замыкала,
 Только одной нищальци шабли булатной на
 стѣнѣ забувала.
 А Ивасъ Коновченко у свой домъ уходжае
 55. Ни якои зброи не завндае
 Только одну нищальцю шаблю-булатну на
 стѣнѣ забачае,
 У руки бере, за плечи засовае
 Пѣхотою въ охотне войско выступае.
 То же вдова старенька изъ утрени изъ Бо-
 жого дому выходила
 60. Въ свой домъ уходжала
 Уже сына Ивася Коновченка не застала,
 То вже вона плакала рыдала
 Свого сына Ивася Коновченка кляла про-
 клинала
 Эй сыну мой Ивасю Коновченку вдовиченку!
 65. Коли бѣ тебе сыну побило въ чветомъ полѣ
 Три войсковыхъ недоли:

¹⁾ Сей текст належить до Ириятинсько-Прилуцько-Лохвицької групи варіантів Коновченка — Т-О-РР. порівн. вище с 16. З технічних причин букви ѓ, є, а, і подано курсивом.

- Щобъ тебе перва недоля побила—щобъ ку-
ля не стреляла
Друга недоля побила—щобъ шабля не рубала
Третья недоля побила—щобъ тебе панимат-
чины слезы ни въ якої потреб(и) й нѣ-
где не споткали.
70. То вже вдова, козацька жена одначе свого
сердца не унимала,
Заяла чотыре волю чабаныи, два кони во-
ровныи,
До жиди крилевского пзъ двора изгонила
да торгъ учинила,
Ще й пятьдесятъ рублей доплатила да ко-
ня купила,
Якого душа козацька молодецька влюбила,
75. То же до свого дому привождала
Рядовому козаку передавала,
Словами промовляла:
Эй козаче, друже добрый, прошу добре
дбайте,
Де ты мого сына, Ивася Коновченка-вдович-
ченка догонишь,
80. Между лыцарями лыцаремъ постановишь,
Одъ матуси поклоишь одаси.
Тожь козакъ добре дбае, на коня сѣдае,
Въ шести миляхъ иѣхотне войско доганяе,
Помежду козаками поѣзжае,
85. Ивася Коновченка вдовиченка не познае,
А Ивасъ Коновченко-вдовиченко³⁾ самъ доб-
рый звычай знае
До коня прихождае
У руки за поводъ бере,
Словами промовляе:
90. Хвалить Бога, що мене ненька молодого не
остановила,
Я думавъ, що вона мене молодого клене-
проклене,
А вона менѣ молодому добре старанье мае.
Що колябъ-то менѣ Богъ припомогъ
Изъ сееи потреби войсковои живъ-здоровъ
повертатысь,
95. Могъ бы то я добре знати,
Якъ бы свою неньку старецьку при старости
лѣтъ якъ штыти поважати,
Се козакъ словами промовляе,
На коня сѣдае
Передъ Хвилона Корсунського полковника
прѣзжае
100. У рукъ челомъ бере, словами промовляе,
Эй Хвилоне, Корсунський полковнику
Позволь менѣ на поѣдинѣ зъ гарцѣвниками
погуляти
Свое лыцарство выхваляти,
Козацькои славы памьяти жебъ достати.
105. То жъ Хвилонъ, Корсунський Полковникъ,
промовить словами
Эй Ивасю Коновченку-вдовиченку³⁾, ты ди-
тя молодое
- Ще ты не бувъ ни на полѣ, ни на морѣ
нигде жъ ты не пробувавъ
Ще ты козацького звычайу не розпознавъ:
Есть козаки старшии тебе
110. Нехай на поѣдинѣ зъ гарцѣвниками погу-
ляють,
Козацькои славы памьяти уже достануть!
То же Ивасъ Коновченко се словами про-
мовляе:
Эй Хвилоне, Корсунський Полковнику,
Пойми ты утя старое и малое,
115. Та пусти на сннее море—
Одначе попливе тое малое, якъ бы тое и
старое.
Се Ивасъ Коновченко³⁾ словами промовляе,
Заразъ на коня сѣдае,
На долиню-Черкеню припадае,
120. Скоро на долиню-Черкенъ прилавъ,
Заразъ 13-ть турковъ зъ коней позбивавъ.
Чотырнадцатомъ смертelnу рану завдавъ.
Ще шесть у руки живцемъ побравъ, на
арканѣ повьязавъ
Предъ наметъ языка вже приставлявъ.
125. Тожъ Хвилонъ, Корсунський Полковникъ³⁾
одначе велику одраду мае,
Червону китайку простилае
Ивася Коновченка-вдовиченка³⁾ на червону
китайку сядовляе,
Щирозлотии кубки выстовляе,
Хвалить выхваляе
130. Эй Ивасю, Коновченко-вдовиченку,³⁾ ще ты
не бувъ ни на полѣ, ни на морѣ, ни-
гдежъ ты не пробувавъ
Линиѣ богацько козацького звычайу п такъ
ропознавъ!
Тожь Ивасъ Коновченко³⁾ промовить сло-
вами:
Хвилоне, Корсунський Полковникъ³⁾, не
не зарекаюсь тобѣ великого подарунку
достати
Только благослови менѣ оковнту горѣлку
велику напивати⁴⁾
135. То же Хвилонъ, Корсунський Полковникъ³⁾,
промовить словами:
Эй Ивасю, Коновченку-вдовиченку,³⁾ благо-
словлю тобѣ пити, або ѣсти⁵⁾, або
хорошенько ходити
Только не благословляю оковнтом горѣлки
велику напивати⁴⁾,
Вона тебе зрадитъ зъ сѣго свѣта окреще-
ного, уже збавишь,
А Ивасъ Коновченко³⁾ промовить словами:
140. Хвилоне, Корсунський Полковнику³⁾, не
буде менѣ оковита горѣлка нимало
чого заважати,
Буду зъ Туркомъ, зъ Нагайцемъ ще й лучче
гуляти!
Се Ивасъ Коновченко³⁾ словами промовляе:

³⁾ Сі слова в рукописі скорочено. ⁴⁾ Слово докладно не розібрано. Здається записувач не був певен сього слова чи „напивати“ чи „напівати“ і подав напівувати. ⁵⁾ Слово докладно не розібрано.

- Щирозлотный кубокъ самъ бере наливає,
Такъ наливъ, такъ наливъ, якъ козацьке
серце звеселивъ.
145. То жъ отой выпивае, оныя другій на-
ливае.
Тожъ одъ Хвилона, Корсунського Полков-
ника ³⁾ поѣзжае,
Уже благословення не получае,
На коня сѣдае, на долину-Черкѣню при-
падае,
Помежду козаками поѣзжае —
150. Усякого козака старого й малого звеважае.
То же Турки Басурменци чверть миль пѣ-
ного козака узнали,
Ще й семь миль уступили,
Да далъ въ чисте поле выманили,
Да кругомъ огортали,
155. Поколь пострѣляли, порубали.
Поколь вони Івася Коновченка-вдовиченка ³⁾
пострѣляли, порубали —
Одначе помежду собою семсотъ человекъ
потеряли.
Хотяжъ вони Івася Коновченка вдовиченка
пострѣляли, порубали,
Только пмъ Богъ не припомогъ:
160. Козацького коня не поймали.
Тоже Хвилонъ Корсунський Полковнику съ
подъ намету вихождае,
На турецькыя табора поглядае:
Уже конь козацькый по турецькому табору
гуляе.
То же Хвилонъ Корсунський Полковнику
добре дбае
165. На козаковъ покликае:
Эй козаки друзи добры
Прошу добре дбайте:
Уже конь козацькый по турецькому табору
гуляе —
Знать нашего Івася Коновченка вдовиченка
на свѣтъ не мае!
170. Прошу добре дбайте
Коня поймайте, у козацькый таборъ оддайте:
Тѣло его козацьке знахождайте, на червону
китайку забирайте
На-узбочѣ Черкѣни долини похсвайте.
То же козаки добре дбали:
175. Коня поймали у козацькый таборъ — оддали;
Тѣло его находили, на червону китайку
забирали,
Предъ наметъ языка приносили,
На узбоца ⁵⁾ Черкѣни долини поховали.
То же вдовѣ козацькой женѣ присниться
сонъ дивенъ - предивенъ, чудей - пре-
чуденъ
180. Видиться мой сынъ Івасъ Коновченко вдо-
виченко
Повозъ мой дворъ иде, мой дворъ старый
миае, —
- Собѣ нового шукае..
То же орда войсько настунае,
То же вдова козацька жена ни сколько то
у городѣ у Черкасѣ
185. Семеро сутокъ козаковъ содержала,
На семеро сутокъ хлѣба-соли не побороияла
(Про) Свого сына Івася Коновченка вже
правды иסקала.
Усякъ козакъ хлѣбъ соль ѣдае, медъ вино
выпивае, —
Толко одинъ козакъ правду одповидае
190. Эй удово, вдово, козацькая жоно!
Не плачь, не томся —
Твой сынъ одружився:
Понявъ собѣ дружину нышну да горду —
Ни до кого словечка не мовить,
195. Ни-якому лыцарю головки не склонить!
То ж вдова козацька жена одначе велику
одраду мала
Словами промовляла:
Хвалить Бога що дождала я невестки —
Хоть нышной да гордой!
200. Таки будуть мене при старости лѣтяхъ якъ
штити поважати!
Се словами промовляе:
Пицальця-короговъ больна Орда - войська
настунае:
То же Хвилонъ ѣде,
Хорунжий иде, коня веде,
205. Сѣдельця порвапы, арканы кровавы.
Стрежена побрыззовани..
Скоро вдова вздрѣла, заразы обомлѣла,
Къ сырой землѣ щирымъ сердцемъ ⁶⁾ припала:
Эй бѣди, побѣдна моя вдовина головоныка!
210. Эй Хвилоне, Корсунський Полковнику! ко-
либъ ты собѣ счастья-доли не мавъ,
Якъ ты мого сына Івася Коновченка вдо-
виченка за все войсько потерявъ!
То же Хвилонъ Корсунський Полковнику
коли бъ ты собѣ счастья-доли не мавъ,
Якъ ты мого сына Івана Коновченка вдо-
виченка за все войсько потерявъ! ⁷⁾
То же Хвилонъ Корсунський Полковник од-
наче не пышенъ буває
215. Съ коня вставае, удову стареньку зъ сирон
земли звождае,
Словами промовляе:
Эй удово вдово, козацькая жоно!
Не лай мене молодого, не проклинай.
Менѣ молодому счастья долъ не теряй,
220. Ты сама не гараздъ починала,
Що въ таке уремя сына Івася Коновченка
выражала!
Твой сынъ Івасъ Коновченко-вдовиченко ⁸⁾
зъ своего дому вихождавъ.
Одъ тебе благословеніе не получавъ,
По-томъ вонъ счастья-доли на вѣки вѣковъ
утерявъ.

³⁾ Так в оригиналі. ⁶⁾ Написано — „сердцем“ і „д“ закреслено. ⁷⁾ Се повторення мабутъ не помилка. Подібне див. № 32 вар. Ц. ряд. 93 — 95, вар. XX ряд. 214 — 215, ЦЦ ряд. 13.

225. То же вдова козацькая жена не скільки-то
в городѣ у Черкасѣ
Сорокъ сутокъ сорокъ тисячъ войська со-
держала
На сорокъ сутокъ хлѣба-соли не поборо-
няла,
Хустки ткани, платки вышивани въ руки
давала,
Заразомъ похоронъ и веселля одбувала.
230. Хотяжъ бо казакъ умре, козацька слава ни
виреть ни поляжеть,

Помежду друзьями молодцями вѣсьмъ годо-
вамъ выслушанымъ
Вѣсьмъ наинамъ отамавамъ
Этъ на многа лѣта мати,
Вѣсьмъ до конца вѣка!
„Прят. повѣту въ Телловцѣ зъ спѣвовѣ
Гордія Ващенка Бандуристи зписавъ
Афанасій Марковичъ“.—Занис зробле-
ний в 1850 рр.
З наперів Бодяньського, як вище.

До оуки № 24.

Г. Дума про Богдана Хмельницького та Василя Молдавського¹⁾.

<p>Из Низу—из Дністра буйний вїтер повиває, Сїня хмара наступає, Друѣбен дорщик накрапає,— А нехто-ж то не знає, 5. Нехто не відає, Як наш пан гатьман Хмельницький Ще й Зеювий Чигринський У городі Чигрині проживає. Не знають його не сотники, 10. Не полковники, Не мужі громадські, Не жени козацькі, Не знають його, що вуйн уперьод задумає. Вуйн сам из города Чигрина рушає, 15. І2 пар нушок уперьод посилає, А на козаков стиха словами промовляє: „Діти мої родні! Прощу я вас, добро дбайте, В охотне вуййсько поступайте!“ 20. Котори казак не їмів не шаблі білатної, Не пістоля семп'ятного,— Дак кий на плечи собирає Да в охотне вуййсько поступає. Гатьман Хмельницький 25. Зеювий Чигринський Листи пише, На листах приписує Да Василю Молдавському— Господарю Во- лоському посилає. „Василий ти Молдавський— 30. Господар ти Волоський! Чи будеш ти города свої так уступати? Чи будеш червувинцями полумевски мині всипати? Чи будеш мене гатьмана Хмельницького так благати?“</p>	<p>35. Василий Молдавський— Господар Волоський Листи читає, Назад оденлає, На листах ще й приписує: „Пане гатьмане Хмельницький 40. Зеювий Чигринський! Не легше-ж тобі меншому! Покоряться старшому, Чим-сь мині старшому Да покоряться тобі меншому“! 45. Гатьман Хмельницький Зеювий Чигринський, Як ти слова зачував, Пуд городом Сорокою шапці копав І в шапцах куренем стояв, 50. — У полудній годині Собрались всі воїни з України,— До города Сичава приївав, Город Сичав огнем спалив, мечом спандрував, На ривку ще й побїйдав. 55. Інеї сичавці не пишні бували,— Из города Сичава втекали, Од своїх рук листи писали Івану Потоцькому— Королю Польському 60. Поспалали. „Іван ти Потоцький, Король ти Польський! Деся узався таки русии, Що всю землю нашу порушив,— 65. Де були глибокі долини, кров'ю пона- польняв, Де були глибокі дороги, головами повп- мощував!“ Іван Потоцький—</p>
--	---

¹⁾ Яків Кулик вивчився сеї думи у співака С. Кіяшка з Березного (про його відомості є у О. Сластьона „К. С.“ 1902 к. V), що грав на бандуру і ліру. одже можна здогадуватися, що він і був той березинський кобзар і лірник, від котрого записала С. Ліндфорс наш вар. В. Деякі уступи Я. Кулика дійсно зовсім сходяться з сим текстом як от рядки 16—23, що відповідають рядкам 10—20, рядки 29—34, що рівняються ряд. 32—28 варіанту В, і деякі інші — тут є тільки дрібні різниці в словах. Дещо в новішій варіанті змінено, пропущено, перекручено як от пропуск листу Сучавців до Василя, додаток рядків 2—3 з думи про Озов або про Коновченка в його польській редакції і т. ін. Але крім того в думі є і деякі місця, що їх нема в вар. В, але зате вони є в варіантах А і Б.—як от титулування Хмельницького Зинов Чигринським, ряд. 9—13, уступ сей міг бути запозичений тільки з вар. А. Згадка про спалення Сучави і про шапці (рядки 49—50 і 53) взяті з вар. Б. Отож і треба думати, що хоч Я. Кулик вивчився у Кіяшка, але потім певне відвідував свій текст по книгах за допомогою якогось інтелігента.

- Король Польський
Листи читає,
70. На листах приписує:
„Шнеї ви сячавці!
Було вам у своїм краї тихо проживати,
Гатьмана Хмельницького до війку вйічного
було не займати!
Або вуйн и мвнї дав добре знацца:
75. Мене Івана Потоцького—
Короля Польського
Коло пушки три днї и три ночи на при-
кови держав

И не дав мвнї не пить, не їсти,—
Дак буду я його до вйіку вйічного знати й
споминати!“—

80. Всім вислухаючим много літ у сьвітї по-
жити!“

Записав 11-X—1930 р. Ю. С. Виноградський
в с. Ольшаному Сосницького району від кобзаря
Якова Івановича Кулика 75 р. Надруковано як
додаток до статті „Децо про сосницьких кобзарів
та лірників“. „Україна“ 1930 кн. 46.

До думи № 32.

ЯЯЯ. Про вдову і трьох синів.

- То не зелена діброва шуміла,
то як та вдова, старая мати,
в своєму дому
з своїми дітками з маненькими гомоніла...
5. Іміла вона сібе три сини,
три ясні, гласні соколи,
то вона ручками - пучками хліба кусок за-
робляла
та синів до зросту літ вона годувала...
Скоро сини стали до розума доходядати,
10. стали собі молодое подруж'я принімати,
стали маненьких діток дожидати,
стали стару матір на сміх поднімати:
— Ой, їди, нене, проч од мене,
бо будуг в мене гості пити та гуляти.
15. а ти будеш, стара мати,
у порогах стояти:
я за своєю ордошню
а не знатиму, як тебе називати.
Та вдова ті слова зачуває,
20. із двора схождає,
по вулиці попід тином скланяє,
вона за дробними сльозами
світа божого не видає...
А которі (близькі) сусіди поглядали
25. до вдови словами промовляли:
„Ой, удово, чужа мати,
їди до нас жити - проживати,
а ми тебе будем штити - шанувати,
та будеш у нас хатки замїтати,
30. лавки замивати,
будеш у нас маненьких діток доглядати“.
А та вдова ті слова зачуває,
в чужий дом уходяє,
там живе - проживає,
35. хатки замїтає,
лавки замиває,
вона маненьких діток чужих доглядає,
та вона собі від ранньої зорї до вечірньої
сночиванія вона сібе не має.
40. А которі гості в тих синів пили та гуляли,
вийшли за ворота, їх осуждали:
„А чом же ми в вас п'ємо - гуляєм,

- та чом же старої матері у віні видом не
видаєм:
чи ви її запродали, чи ви її завдали,
45. а чи вона в вас хліб-сіль переїла,
чи вона вас при старости літ де осудила?“
А старий син ті слова зачуває,
плаче - ридає:
— Братики рідненькі, голубоньки сивенькі,
50. давайте думати - гадати,
як би нам стару матір в свой дом обіськати,
бо слав нас господь видїмо карати
і в полі і в домі хліба - соли й умевчати,
стало в нас без матері порядку не доставати.
55. А там не три ж орличеньки клекотали,
як сини — три ясні, гласні соколи
старої матері питали - шукали.
Недалеко напїтали, в третьому двору на-
шукали,
у чужий дом уходядали, словами промовляли:
60. „Ой удово—наша мати, їди до нас жити-
проживати,
ми тебе будем штити - шанувати,
і будем маненьких діток сопняти“.
— Ой сини мої, сини, три ясні - гласні со-
коли,
бодай ви ні щастя ні долї одненї до віку
не мали,
65. як ви мене при старости літ з домівки со-
слали...
А хоть би я в вас ні їла, ні пила,
хоть би я в вас в тихомирствї й а посидїла...
Та вдова кляла - проклинала ше й мило-
сердія мала,
зо два нїморя душі винїмала,
70. од грїхов превеликих одкупляла...
Хто отецьку - материну молитву ночитає,—
отецька - материна молитва
всегда на помѳч помагає...
Дай, боже, миру царському, народу всьому
христїянському
75. на вногі літа мати...

Записав Б. Харків від лірника Н. Колєсника,
8 березня 1930 р.

П. Про сестру та брата.

- Що на сьвату неділю
раю пораненько
то з світовою зорею
а не сива зозуля закувала,
5. не дробна иташка в саду защебетала,
що як та сестра до брата
лєвти писала, вклон посидала,
то вона братіка рідненького
врохала-благала:
10. „Братіку рідненький,
годубоньку сивенький,
приїди - прилини й одвідай мене на чужій
стороні
безродну - бездолну,
що ти знаєш братіку рідненький,
15. як я на чужій стороні завдовіла,
з маненькими дітками засиротіла“...
— Сестро моя, чужостороння - дальня,
що рад би я до тебе прибувати,
так ти живеш за високими лісами,
20. за бєсгримя ріками,
за великими городами...
„Добре, братіку, й учини:
через високі ліси
ясним голубоньком перелети,
25. а через бєстрі ріки
білим лебедьком переплєви.
а через великі города
ясним соколеньком перелети,
а таки одвідай мене, прєбідную сиротину...
30. як то, братіку рідненький.
тяжко та важко,
Як піду я до (?) вербного празника,
та люди йдуть до церкви, як бджоли гудуть,
а з церкви йдуть, як мак процвітає.
35. вола з полою торкає(ться).
однє одного з празником воздоровляє(ться),
на хлєб на соль в свої дом зазивається...
А я стою, прєбідна сиротина,
нікому статв. на здоров'ячко спитати,
40. а ти знаєш, братіку рідненький,
як у нашого отця лібо матусі
та було що їсти - пити...
То не тьма в хату вступала,
кузамн - братами нас називали, —
45. як првнїблє пренєщасна хуртовина.
одрєклєся вся названа родина,
то нікому й у хату вступити,
добрим здоров'ячком навістити...
а нікому...
50. Як піду я до божої до церкви,
богу помолюся,
я на сьватоці подивлюся, —
ото моя й отєць і матуся...
я не раз, не два слєзами обіллєся...
55. Як вїйду я з церкви, гляну вгору—високо,
а в землю—глибоко.
а до роднян—вже далеко...
А коли ж ти, братє, в гості до мене будєш
прибувати?
— А тогда, сестро, я буду до тебе прибу-
вати,
60. як стане білий камінь красним цвітом процві-
тати...
Дай, боже, миру царьському, народу всьому
християньському
на многі літа матв...
То повік брата в гості та не дожидати...
Записав В. Харків від лірника Н. Колєнєка,
3 березня 1930 р.

SOMMAIRE DU TOME II-e.

AVANT-PROPOS	III
QUELQUES PROBLEMES RELATIFS AUX DOUMQS	IV
TEXTES	1 — 295
LES DOUMAS DE CHEVALERIE	1
14. Le combat du cosaque avec un tartar. Un cosaque mal vêtu (Holota, dans les variantes B, F, Γ — Netiana dans A) chevauche dans la steppe: il est poursuivi par un tartar richement attifé, monté sur deux chevaux, qui veut le prendre au lasso et le vendre au marcher de Kilia. Le cosaque se moque du tartare, le tue, enlève ses habits et emmène ses chevaux, en chantant des louanges à la steppe qui lui a procuré un tel butin.	7
15. Ivas' Konovtchenko. La veuve Konovtchykha a un jeune fils Ivas' Konovtchenko qui malgré sa jeunesse laboure avec succès les champs de son père. Le capitaine (polkovnyk) Fylonenko rassemble des volontaires pour une expédition contre les turques (ou tartares, ou „bulgares“, „tariare-bulgares“). Ivas' entend les crieurs (rédaction II et III: dans la rédaction du Polissia, red. I, ils viennent eux mêmes l'inviter — variantes K, N, II, XX, 4, IIIII) et prio sa mère de lui donner la bénédiction pour aller à la guerre. La mère refuse; elle enferme dans une chambre toutes les armes de son mari et s'en va à l'église. Ivas' casse les serrures, prend un fusil (dans la rédaction I il s'arme d'un bâton et d'un fond de tonneau) et va rejoindre les troupes de Fylonenko. Sa mère revenue le maudit, puis elle s'en repent, vend ses boeufs, achète un cheval et l'envoie à son fils avec un messager.	72
Ivas' arrive chez Fylonenko et demande la permission d'aller se battre avec l'ennemi, le capitaine refuse sous prétexte qu'Ivas' est trop jeune (dans la rédaction de la rive gauche du Dnieper, red. II, variantes A, B, B, D, E, K, 3, I, H, M, H, O, III, TT, II, Ivas' lui répond: autant qu'un jeune canneton ne nage pas moins bien qu'un vieux canard, jvas se batterait tout aussi bien qu'un vieux cosaque). Ivas' reçoit la permission du capitaine et il fait un grand massacre des tartares. Le capitaine le reçoit à bras ouverts, mais Ivas' s'enivre, et va encore se battre, malgré la défense de Fylonenko. Il est tué, son cheval revient seul au camp. Les cosaques trouvent le corps d'Ivas' et l'enterrent avec cérémonie (enterrement à la cosaque comme dans N 27). La veuve Konovtchykha voit le retour des troupes, elle demande des nouvelles de son fils, on lui dit qu'il s'est marié avec une étrangère très riche et très fière, la mère s'en rejouit (dans plusieurs variantes la mère voit un rêve étrange, et ses amies qui ne veulent pas l'aigrir, lui disent qu'il présage le mariage de son fils). Enfin elle apprend la vérité. Elle maudit Fylonenko, mais celui-ci explique que ce n'est pas de sa faute qu'Ivas' a péri (tantôt c'est la faute de la mère elle-même qui a maudit Ivas', tantôt c'est la faute du cheval, ou la faute de l'eau-de-vie, parce que Konovtchenko s'est enivré un dimanche matin). La mère se résigne, elle invite tous les cosaques pour célébrer simultanément les noces et les obsèques d'Ivas'.	72
16. Fedir Bezirdny. Un cosaque Fedir (personnage légendaire) se meurt après une bataille dans la steppe. Il est seul avec son page (djoura) qui veille près du mourant. Celui-ci lui légue son cheval et ses armes et l'envoie chercher ses compagnons cosaques pour leur dire adieu avant de mourir. Le djoura trouve les cosaques qui le prennent pour l'assassin de Fedir, mais il leur apprend qu'il vient de la part de son maître qui se meurt seul dans la steppe et les cosaques suivent le djoura pour enterrer leur compagnon. Description de l'enterrement du cosaque (comme dans NN 15 et 27).	110
17. La veuve et les fils de Sirko. Sirko est parti à la guerre. Sa veuve n'a que deux fils dont un veut aller à la recherche de son père. Il arrive avec son page (djoura) chez le capitaine Yatsko qui se trouve quelque part sur la frontière de la steppe. Le capitaine lui donne quelques instructions, mais Sirtchenko est imprudent, il s'endort dans la steppe. Son djoura le trahit aux tartares qui tuent Sirtchenko. Ses compagnons l'enterrent et envoient un message à sa mère, la vieille Sirtchykha se trouve toute seule au monde — son mari et son fils morts, et son deuxième fils mourant	123
18. Le capitaine Matiache. Une troupe de jeunes cosaques nouvellement arrivés de la ville désobeissent aux ordres du vieux capitaine Matiach, ils sont entourés par des tartares et se trouvent en grand danger. Mais le vieux capitaine vient avec des cosaques à leur secours. Eloges au capitaine Matiache qui a été longtemps dans la steppe sans avoir perdu un seul de ses cosaques	127
19. Veremy Volochyn (Jeremie le Valaque). Fragment qui fait allusion à un page (djoura) du hetman Khmelnytsky qui a voulu trahir son maître	129
20. Andyber. Un pauvre cosaque très mal vêtu arrive dans une taverne où il trouve trois riches officiers. Ils se moquent de lui. Alors il les étonnent par la démonstration de sa force et des ses trésors qu'il portait cachés dans sa ceinture. Puis il donne un signal et des cosaques arrivent avec des habits magnifiques dont ils le revêtent. Les officiers s'approchent de lui et lui offrent des boissons de choix, ils reconnaissent en lui l'hetman Andyber (personnage légendaire). La cabaretière aussi lui fait des avances. Andyber prend le verre qu'on lui offre et verse le vin sur ses habits, car s'est à eux qu'on fait fête et non à lui-même: tant qu'il était deguenillé personne n'a fait attention à lui. En fin il fait battre les officiers parce qu'ils ont accaparé toutes les terres et tous les droits des simples cosaques	131
LES DOUMAS SUR BOHDAN KHMELNYTSKY	147
21. B. Khmelnytsky et Barabach. B. Kh. et Bar. ont reçu du roi de Pologne Ladislas IV des chartes pour les cosaques Zaporogues, mais Bar. ne veut pas les publier, il est heureux de profiter de ses droits de noble polonais et ne se soucie guère des cosaques. Alors B. Kh. invite Bar. d'être le parrain de son fils. Pendant le dîner de baptême Bar. s'enivre. B. Kh. lui prend sa bague et ses clefs et les envoie à la femme de Bar. avec un ordre, soit-	

disant donné par Bar. de livrer les lettres royales au porteur. Un messenger arrive chez la femme de Bar. elle ne veut pas donner les lettres, mais quand elle voit la bague de son mari elle se décide. Le messenger revient. Bar. se réveille, le voit, et ne trouvant pas sa bague comprend tout ce qui est arrivé. Il se sauve aussitôt et se prépare à faire tuer B. Kh. Mais Khem lnytsky emporte les lettres chez les Zaporogues, ils se mobilisent, la révolution de 1648 commence. Bar. est tué dans une bataille, sa famille est envoyée en cadeau au Khan de Crimée 156

22. La bataille de Korsoun. Cette douma décrit un épisode de la révolution de 1648, la défaite des armées royales près de Korsoun; elle ne présente qu'un fragment qui nous montre la panique des nobles polonais et des fermiers juifs et la fuite épouvantée de ces derniers. La douma porte un caractère satirique 166

23. Les fermiers. Cette douma nous transporte à la veille de la révolution de 1648, elle décrit la population ukrainienne exploitée par les fermiers des grands seigneurs polonais qui gèrent les églises et les chemins, les rivières et les ponts — ils ruinent et insultent tous, depuis le cosaque libre jusque au mendiant. Au milieu de cette misère tombe l'appelle aux armes de B. Khmelnytsky, la population se soulève, on chasse les nobles, et leurs fermiers au delà de la Vistule (deux rédactions) 172

24. La guerre de Moldavie. Cette douma parle de la guerre de B. Khmelnytsky contre la Moldavie en 1650, elle décrit la prise de Soutchava et se termine par une lettre du roi polonais à Basil Loupoul de Moldavie où il raconte sa défaite des Eaux Jaunes en 1648 185

25. La paix de Bila Cerkva. En 1652 B. Kh. a conclu la paix avec la Pologne. Mais c'est une paix injuste: les nobles polonais sont revenus en Ukraine, l'armée polonaise maraude, les soldats pillent les cosaques et les paysans et leur prennent leur femmes. Cela provoque la deuxième révolution ukrainienne. Les polonais se sauvent, les cosaques par dérision les invite de rester — puisque les femmes cosaques les attendent déjà sur leur lits de plumes. 199

26. Bohoun. Fragment de douma qui selon toute vraisemblance, décrivait le siège de Vynnytsia par les Polonais et la défense de la ville par le colonel cosaque Ivan Bohoun en 1651 201

27. La mort de Bohdan Khmelnytsky. B. Khmelnytsky est vieux, il est seul, il ne se sent plus la force de gouverner. Il appelle tous les colonels cosaques et leur dit de choisir un nouveau hetman. Il leurs indique Vyhovsky et Teteria, comme candidats. Les cosaques ne veulent ni de l'un, ni de l'autre: ils demandent pour hetman le fils de B. Khmelnytsky, Yourko. B. Kh. trouve qu'il est trop jeune, mais on le choisit quand même. B. Khmelnytsky meurt. Description de son enterrement à la cosaque: on pioche le sol avec des sabres, on porte la terre dans des bonnets, on sonne le glas avec des mousquets ou des canons. Après sa mort commencent des désordres. Yourko est déposé, la douma ne dit pas la fin de ces événements 202

LES DOUMAS DE LA VIE CIVILE 208

28. Sur le ménage cosaques. C'est une plaisanterie sur le désordre qui règne dans la maison du cosaque — le cosaque revenant de guerre trouve sa maison toute délabrée parce que pendant toute son absence sa femme ne sortait pas du cabaret. Il la bat mais, les voisines faisant mine de se moquer d'elle, elle „sauver l'honneur du cosaque“ en leur disant qu, elle est tombée dans son bûcher et c'est là qu'elle a pris tout ces bleus qu'on prend pour des traces du fouet de son mari. 210

29. Les adieux du cosaque. Un jeune homme quitte sa famille pour aller à Zaporogé, il part à contre coeur. Ses soeurs lui demandent quand il reviendra — «semez du sable sur une pierre et quand le sable donnera des pousses, quand la pierre se couvrira de fleurs bleues, je reviendrai». Considérations mélancoliques sur l'exil 216

30. Le retour du fils. Un jeune homme quitte la maison paternelle parce que sa mère s'est remariée et son beau-père ne veut pas de lui. A «Pétranger» il se marie, il est heureux, mais il pense à sa mère, il veut la revoir. Il monte à cheval, le cheval trébuche — c'est un mauvais signe. En vérité il trouve sa mère mourante. Elle rend grâce à Dieu d'avoir vu son fils avant de mourir 229

31. Le rêve. Un jeune homme voit en rêve trois montagnes, une verte, et une rouge, les deux couvertes de vignes, et une toute en pierre blanche: sa mère lui explique qu'il est aimé par trois femmes: une femme mariée, une veuve et une jeune fille. Il faut qu'il épouse la dernière, il sera heureux et St. Nikolas veillera sur eux. 231

32. La veuve. Une pauvre veuve a trois fils. Elle travaille depuis l'aube jusque dans la nuit pour que ses fils n'aient pas besoin d'aller en service; elle espère de passer près d'eux une vieille femme tranquille. Les fils deviennent adultes, ils se marient, mais la mère les gêne: en fin ils la chassent. Elle est recueillie par une voisine. Les fils cependant n'ont pas de chance, ils perdent leur bien et la considération des braves gens; ils se décident à demander pardon à leur mère. Dans quelques variantes elle revient chez eux, dans d'autres elle refuse de revenir. Le pardon de la mère ramène le bonheur chez les fils. (Dans la rédaction du district du Prylouka dans l'ancien gouvernement. Poltava, réd. II, la veuve revient chez ses fils, mais pendant que le plus jeune se trouve en voyage, l'aîné la chasse encore une fois. Le cadet, auquel un malheur est arrivé, se doute qu'on a encore mal agi envers sa mère). 233

33. Le frère et la soeur. La soeur qui vit en pays étranger appelle son frère. Il ne peut pas venir chez elle. — Qu'il se fasse donc perdrix pour passer la steppe, dit elle, qu'il se fasse cygne pour traverser les rivières, qu'il se fasse faucon pour passer au-dessus des forêts. Lamentation sur la condition de l'homme sans famille vivant à l'étranger. 276

Appendice 290

З М І С Т.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	III	
Деякі питання про народні думи	V	Варіант М. Запис невідомого з х. Млпнвків на Харківщині, невідомо коли
Думи про лицарство	1	.. Н. Запис П. Мартиновича від І. Крюковського 1876 р.
14. Про герць козака з Татариним	5	.. О. Запис П. Мартиновича від Т. Магадана 1876 р.
Варіант А. Зі збірки Кондрацького кінця XVII в.	7	.. П. Запис М. Дашкевича від лірника з Слобідки Радомиського пов. 1880 р. ²⁾
.. Б. Запис Лукашевича 1830 рр.	8	.. Р. Запис Є. Сіцінського від С. Гудзя 1881 р.
.. В. Зі збірки Максимовича 1849 р.	8	.. РР. Запис Ухача-Охоровича від О. Вересая 1882 р.
.. Г. Запис Білозерського від І. Романенка 1850 рр.	9	.. С. Запис В. Горленка від І. Крюковського маб. 1882 р.
.. Г. Запис Куліша від А. Никоненка 1850 рр.	9	.. СС. Запис В. Горленка від Є. Переллпці маб. 1883 р.
.. Х. Зложеній текст Куліша	10	.. Т. Запис В. Горленка від Хв. Бамі маб. 1884 р.
15. Іван Коновченко	12	.. ТТ. Запис В. Горленка від Кузьменка-Сокура 1885 р.
Варіант А. З „Повістей Малоросійських“ коло 1810 р.	24	.. У. Запис П. Мартиновича від Хв. Гриценка Холодного 1885 р.
.. Б. Запис Цертелева 1814 р.	28	.. Ф. Запис В. Боржковського від О. Дамничча, нев. коли.
.. В. Запис Лукашевича від І. Стрічки 1832 р.	29	.. Ф ₁ . Запис В. Боржковського від Никона з Пікова.
.. Г. Запис Г. Ількевича з Коломиї в „Русалці Дністровій“ ¹⁾	33	.. ФФ. Запис О. Сластьєна від Ю. Бутівського коло 1900 р.
.. Г. Запис Костомарова з Харківщини 1840 рр.	34	.. Х. Запис В. Кравченка від С. Гоминюка 1895
.. Д. Запис Куліша від А. Шута маб. 1853 р.	34	.. ХХ. Запис В. Кравченка від Я. Сапожника 1899
.. Е. Запис Білозерського від І. Романенка 1850 рр.	38	.. Ц. Запис О. Малики від Н. Дудки 1903 р.
.. Є. Запис Куліша від А. Никоненка 1850 рр.	38	.. ЦЦ. Запис Н. Малечі в Супівці Могилів. пов. 1906 р.
.. Є ₁ . Так само	38	.. Ч. Запис невідомого, може з кол. Звягельського пов. після 1911 р.
.. Ж. Запис Шпанацького-Ілліча від В. Микуленка 1854 р.	38	.. ЧЧ. Запис О. Пчілки від лірника з Могилів. пов. 1923 р.
.. З. Запис Куліша від Хв. Кононенка 1850 рр.	41	.. Ш. Запис М. Гайдая від К. Феценка 1924 р.
.. І. Запис Ніговського від П. Колибаби невідомо коли (може 1850 рр.)	44	.. ШШ. Запис В. Кравченка від С. Димещука 1924 р.
.. І. Запис може Гнпосирова з Поділля 1861 р.	47	
.. И. Запис Д. Мороза може з Чернігівщини, невідомо коли.	49	
.. Й. Записав П. Кисіль від Осипа в Пилявцях 1868 р.	52	
.. К. Запис невідомого від лірника Івана Василевича, невідомо коли	53	
.. Л. Запис Томачинського від М. Самійленка 1873 р.	55	

¹⁾ Вказівку про записувача цього варіанту дає Ф. Савченко в замітці „Невадруковані примітки, пояснення й варіанти пісень Головацького“, „Первісне Громадянство“ 1929 вид. II с. 80, що вийшла по тім як відповідні сторінки нашого корпусу були вже надруковані.

²⁾ Коротенький зміст доповіді Дашкевича про сей варіант надрукований в „Чтеніяхъ въ Истор. Общ. Нестора Лѣтописца“ К. XX в. III сс. 64—65, як вказує мені К. В. Квітка.

Варіант Ш. Запис Ю. Філя від І. Бернадського 1925 р.	97	Варіант В. Запис Іващенко від П. Братниці 1874 р.	159
„ ЩЩ. Запис Є. Сіцінського від Д. Мазура 1925 р.	99	„ Г. Запис Куліша в Кумейках мабуть 1840 рр.	161
„ Ю. Запис Н. Дмитрука від І. Гомеюка-Рижого 1925 р.	102	„ Х. Реконструований текст І. Франка	161
„ ЮЮ. Запис З. і К. Соколових від П. Панасюка 1926 р.	103	22. Битва під Корсунем	163
„ Я. Запис Б. Луговського від А. Шолоха 1926 р.	106	Варіант А. Запис Копитька в Золотоноськiм пов. 1849	166
„ Х. Зложений текст Афанасьєва	106	„ Б. Запис Ніговського від І. Ригоренка 1840 рр.	167
„ У. Зложений текст Головацького	108	„ Х. Реконструований текст Франка	168
16. Хведір Безрідний	110	23. Оренди № 23₁	169
Варіант А. З „Повістей Малоросійських“ коло 1810 р.	113	Варіант А. Запис Г. Базилевича від А. Шута	172
„ Б. Запис Цертелева 1814 р.	115	„ Б. Запис Куліша від А. Шута мабуть 1853 р.	174
„ Б ₁ . Передрук вар. Б у Антоновича і Драгоманова.	115	„ № 23 ₂	176
„ В. Запис Білозерського від І. Романенка початку 1850 рр.	115	Варіант А. Запис Д. Мороза з Чернігівщини	181
„ В ₁ . Доповнення до варіанту В	116	„ А ₁ . Копія варіанту А, пібито запис Штангея	183
„ Г. Запис Куліша від А. Шута 1853	116	„ А ₂ . Копія з варіанту А, зі збірки Чубинського і Новицького	184
„ Г. Запис Русова від О. Вересаєва 1873	116	24. Про Молдавський похід Хмельницького	185
„ Д. Запис Лисенка від О. Вересаєва 1873 р.	117	Варіант А. Запис Цертелева 1814 р.	188
„ Е. Запис П. Мартиновича від І. Крюковського 1876 р.	118	„ Б. Запис Куліша від А. Шута 1853 р.	189
„ Є. Запис В. Горленка від І. Крюковського 1882 р.	120	„ В. Запис С. Ліндфорса від бандурста з Березного (може Княшка) ¹⁾ 1872 р.	190
„ Ж. Запис М. Сперанського від Т. Пархоменка перед 1905 р.	121	„ Х. Зведений текст Срезневського	191
„ У. Зложений текст Б. Грінченка	122	„ У. Реконструований текст М. Грушевського	192
17. Сірчиха і Сірченки	123	25. Про Білоцерківщину	193
Варіант А. З „Повістей Малоросійських“ коло 1810 р.	124	Варіант А. Запис Мурзакевича з Херсонщини 1840 р.	196
18. Отаман Матяш	126	„ Б. Запис Куліша від А. Шута 1853 р.	197
Варіант А. З „Повістей Малоросійських“ коло 1810 р.	127	„ Х. Реконструований текст М. Грушевського	199
19. Веремій Волошин	129	26. Про Івана Богуна	200
Варіант А. Записав Куліш від А. Шута 1853 р.	130	Варіант А. Запис Куліша від А. Шута 1853 р.	201
20. Хвесько Андибер	131	27. Смерть Богдана Хмельницького. № 27₁	202
Варіант А. Запис Куліша від А. Шута і А. Бешка 1850 рр.	135	Варіант А. Запис Куліша від А. Шута 1853 р.	203
„ Б. Запис Куліша від А. Бешка 1850 рр.	137	„ № 27 ₂	204
„ В. Запис Ніговського від І. Ригоренка мабуть 1855 р.	138	Варіант А. Запис Цертелева 1814 р.	205
„ Г. Запис Іващенко від П. Братниці 1874 р.	140	Думи побутові	208
„ Г. Запис О. Курило від П. Кулика 1923 р.	142	28. Дума про козацьке життя	210
„ Х. Зложений текст Куліша	142	Варіант А. Запис Ніговського від Ригоренка мабуть 1855 р.	212
„ У. Зложений текст Гаццука	144	„ Б. Запис Костомарова з Харківщини.	213
Думи про Хмельниччину	147	„ В. Запис Судовицького від Хв. Кряківського 1850—51 р.	213
21. Про Хмельницького та Барабаша	151	„ Г. Запис Горленка від Хв. Баші мабуть 1883 р.	214
Варіант А. Запис Цертелева 1814 р.	156	29. Прощання козака з родиною	216
„ Б. Запис Куліша від А. Шута і А. Бешка маб. 1853 р.	157	Варіант А. З „Повістей Малоросійських“ коло 1810 р.	219
		„ Б. Запис Цертелева 1814 р.	220
		„ В. Запис Лукашевича може від Погиби перед 1836 р.	220

¹⁾ Такий згодом дозволяє зробити новий запис Ю. Виноградського. див. додатки до думи № 24 с. 296.

Варіант Г.	Запис Білозерського від І. Романенка початку 1850 рр.	221
„ Г.	Запис Л. Жемчужникова від О. Вересая 1856 р.	222
„ Д.	Запис може Ф. Бодяньського від І. Зорі 1860—70 рр.	222
„ Е.	Запис Русова від О. Вересая 1873 р.	223
„ Є.	Запис П. Мартиновича від І. Крюковського 1876 р.	224
„ Ж.	Запис П. Мартиновича від Т. Магіна 1876 р.	225
„ З.	Запис Горленка від І. Крюковського 1882 р.	225
„ І.	Запис Горленка від Хв. Бамі 1884 р.	226
„ Х.	Зведений текст Закревського	226
30.	Про поворот сина з чужини	228
Варіант А.	Запис Костомарова з Харківщини 1840 рр.	229
31.	Думи про сон	230
Варіант А.	Запис Меллинського 1850 рр.	231
32.	Удова	233
Варіант А.	З „Повістей малоросійських“ коло 1810 р.	238
„ Б.	Запис Костомарова 1840 р.	239
„ В.	Запис Куліша від К. Рожка 1845 р.	240
„ Г.	Запис невідомого з Охтирки мабуть 1850 рр.	241
„ Д.	Запис Мотлиньського може від Кочерги мабуть 1850 рр.	242
„ Е.	Запис Білозерського від І. Романенка мабуть 1850 р.	242
„ Є.	Запис мабуть Куліша від А. Шута 1853 р.	243
„ Ж.	Запис Куліша від А. Никоненка 1853 р.	244
„ З.	Запис Л. Жемчужникова від О. Вересая 1873 р.	245
„ І.	Запис Русова і Чубинського від О. Вересая 1873 р.	245
„ І.	Запис Манджурв від П. Дашенка 1875 р.	246
„ І.	Запис П. Мартиновича від І. Крюковського 1876 р.	247
„ И.	Запис П. Мартиновича від Т. Магіна 1876 р.	248
„ Й.	Запис Горленка від І. Крюковського 1882 р.	249
„ К.	Запис Горленка від Є. Перепелиці мабуть 1883 р.	250
„ Л.	Запис Горленка від Вакуленка перед 1884 р.	251
„ М.	Запис П. Мартиновича від Хв. Гривченка Холодного 1884 р.	251
„ Н.	Запис Лукашевича десь між 1836—1885 рр.	252
„ О.	Запис О. Малинки від П. Дуба 1889 р.	253
„ П.	Запис О. Сластьона від С. Пасюги 1900 р.	254

Варіант Р.	Запис Л. Сластьона від М. Кравченка перед 1902 р.	255
„ С.	Запис С. Маслова від М. Діброви 1902 р.	256
„ СС.	Запис С. Маслова від Г. Вахна 1902 р.	258
„ Т.	Запис С. Маслова від С. Зелінського 1902 р.	259
„ ТТ.	Запис О. Сластьона від П. Кравченка 1900 р.	260
„ У.	Запис О. Сластьона від Я. Пилипенкової на поч. XX в.	261
„ УУ.	Запис О. Сластьона від О. Гривки.	263
„ Ф.	Запис М. Сперанського від Т. Пархоменка перед 1905 р.	264
„ ФФ.	Запис Л. Українки і К. Квітки від Г. Гончаренка 1908 р.	265
„ Х.	Фонографічний запис від П. Кравченка 1908 р.	267
„ ХХ.	Фонографічний запис від М. Кравченка 1908 р.	267
„ Ц.	Фонографічний запис від А. Скоби 1908 р.	269
„ ЦЦ.	Фонографічний запис від Я. Пилипенкової 1908 р.	270
„ Ч.	Фонографічний запис від М. Дубини 1908 р.	271
„ ЧЧ.	Фонографічний запис від О. Гривки 1908 р.	271
„ Ш.	Фонографічний запис від О. Г. Сластьона 1910 р.	271
„ ШШ.	Фонографічний запис від І. Кучеренка 1910 р.	272
„ Ш.	Фонографічний запис від Н. Дривченка 1910 р.	272
„ ШЦ.	Фонографічний запис від С. Говтвазья	272
„ Ю.	Фонографічний запис від С. Пасюги.	272
„ Я.	Запис Б. Луговського від Г. Косюченка 1924 р.	272
„ ЯЯ.	Запис В. Харкова від В. Гончаря 1930 р.	274
„ Х.	Зведений текст Гацдука.	275
33.	Про сестру та брата.	276
Варіант А.	З „Повістей малоросійських“ коло 1810 р.	279
„ Б.	Запис Цертелева 1814 р.	279
„ В.	Запис Костомарова з Харківщини 1840 х рр.	280
„ Г.	Запис Куліша від К. Рожка 1845 р.	280
„ Г.	Запис Меллинського з Зеньківського пов. перед 1854 р.	281
„ Д.	Запис Куліша від А. Никоненка 1855 р.	281
„ Е.	Запис Манджурв від П. Дашенка 1875 р.	283
„ Є.	Запис П. Мартиновича від І. Крюковського 1876 р.	283
„ Ж.	Запис К. Ухача-Охоровича від О. Вересая маб. 1882 р.	284

